श्रीश्रेयःसाधकअधिकारिवर्गग्रंथावलिः

ग्रन्थांक ४

श्रीभामिनीभूषण

द्वितीय अलंकार.

(पंचमावृत्ति)

रचनार

श्रीमन्नृसिंहाचार्यजी

શિખરિણી છંદ.

શુણો સ્ત્રીઓ શાણી, વળિ અબળ બાળા સઉ શુણો,
જગે શોભા આપે,-નવ અવર—જોજો શુભ ગુણો;
અલંકારો ઝાઝા, કર શ્રવણ કોટે શિર ધરો,—
કરે તે તો પીડા, સુખદ સજિ આ નિર્ભય ફરો.

દોહરો.

મોક્ષસુખ ચહિ શું જનો, શોધો સઘળા પંથ,
લો સુખ સઘળાં આ દિયે, ભામિનીભૂષણ ગ્રંથ.

मूल्य रु. २–०–०.

દોહરા.

વરવાળી વરવતી અને, વરનારી જે નાર,
વાંચી આ વર સુખ ગ્રહે, વહે ન ભવભયભાર.
વર્યા વર્યાવિણ ને અવર, જે વરવાને ચ્હાય,
વર વર સુખ સત્વર લહી, સઉ ભય દુઃખને ચ્હાય.

ભામિનિઓ ભૂષણ સજી, લો શોભા મુખસ્વાદ,
ત્યજી દૂષણ તનમનતણાં, ટાળો ક્લેશ વિવાદ.
અન્ય અલંકારોવડે, ભય દુઃખ ભારી થાય,
અલંકાર ઉર આ ધર્યે, ભય દુઃખ સઘળાં જાય.

મુદ્રણસ્થાન : વસંતમુદ્રણાલય, ઘીકાંટારોડ–અમદાવાદ.
મુદ્રક : ચીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મ્હેતા.

प्रसिद्ध करनार:
आचार्यश्रीनी आज्ञाथी
श्रीश्रेयःसाधकअधिकारिवर्ग.
वडोदरा.

॥ ॐ ॥

॥ अथ ग्रसिद्धिकर्तृकृतमंगलम् ॥

चंद्रार्काभ्यां यथा मेरुः स्वर्णांगो यो हि राजते ।
श्रीमत्सर्वेश्वरोपेन्द्रेनृसिंहं तं नुमोऽनिशम् ॥१॥

योऽसंशयं सकलवेदविदां वरिष्ठो
वेदान् हि यः सततमुद्गिरति स्ववाचा ।
वेदा न शेकुरपि यस्य गुणान्निगातुं
सर्वे नृसिंहमजरामरमानताः स्म ॥ २ ॥

दिशः पूर्णाः सर्वा विमलयशसा यस्य वृहतो
भजंते लोका यं विशदनयनं मंगलतनुम् ।
पदाब्जे पद्मान्तं सुररतिपदे यस्य सुषमे
स्तुमो ध्येयं ज्ञेयं सगुणमगुणं सद्गुरुवरम् ॥ ३ ॥

दृष्टा मृत्युमुखाद्विमोचनपरा वैद्या अनेके भुवि
किन्त्वज्ञानजदोषमोपधिपणा दृष्टाः श्रुता नो कदा ।
दीना येन कृताः क्षणादिव भवारण्ये भ्रमन्तो गजाः
भक्ताःस्माकलितं नृसिंहविकटाऽविद्यैकवैद्यं गुरुम् ॥४॥

अकलस्सकलविशांपतिरादिरनादिर्ललाटचंद्रो यः ।
श्रेयःसाधकवर्गः साष्टांगं नौति सद्गुरुनृसिंहम् ॥५॥

विश्वस्य सृष्टिस्थितिनाशहेतो
श्रीसद्गुरो तारक ते कृपातः ।
पुण्यांश्च कल्याणकरांश्च हृद्यान्
ग्रंथान्प्रसिद्धिं क्रमशो नयाम ॥ ६ ॥

અર્થ:—**શ્રીઉપેન્દ્રભગવાન્** તથા **શ્રીસર્વેશ્વરભગવાને** કરીને જે સ્વર્ણના જેવા અંગવાળા, પ્રાતઃકાળે એક બાજુ સૂર્ય તથા અન્ય બાજુએ ચંદ્ર આવેલા સ્વર્ણમય સુમેરુની પેઠે શોભે છે તે **શ્રીનૃસિંહ** ભગવાનને અમારા નિરંતર નમસ્કાર છે.

૨ વેદના તાત્પર્યને જાણનારા સર્વમાં જે નિઃસંશય શ્રેષ્ઠ છે તથા જે બ્રહ્મવિદ્વરિષ્ઠ છે, જે પોતાની વાણીથી નિરંતર વેદોનો જ ઉચ્ચાર કરે છે, જેમના ગુણોને વેદો પણ યથાવત્ ગાઈ શક્યા નથી, તે અજરઅમર **શ્રીનૃસિંહભગવાનને** અમે સર્વે નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૩ જે સર્વવ્યાપક **પરમાત્માના** વિમલ યશથી દશે દિશાઓ પૂર્ણ થઇ છે, જે પ્રસન્ન તેજોમય નેત્રવાળા, પરમ મંગલમય શરીર ધારણ કરનાર ભગવાનને સમગ્ર લોકો નિરંતર સ્તવે છે, જેમના અત્યંત સુંદર દેવવર્ગની પણ ભક્તિના વિષયરૂપ ચરણકમલતળે, પદ્મ જેને અંતે છે એવાં શંખ, ચક્ર, ગદા, તથા પદ્મ એ ચાર ચિહ્નો છે, તે ધ્યેય, જ્ઞેય, સગુણ તથા નિર્ગુણ, શ્રેષ્ઠ **શ્રીસદ્‌ગુરુનું** અમે સ્તવન કરીએ છીએ.

૪ મૃત્યુની અણીપર આવેલા રોગીનું પણ જીવન જાળવી શકે એવા વૈદ્યો પૃથ્વીપર અનેક જોવામાં આવ્યા છે, પરંતુ અવિદ્યાજન્ય ક્લેશોની નિવૃત્તિ કરે એવી બુદ્ધિવાળા વૈદ્યો તો આંખે જોયા પણ નથી અને કાને સાંભળ્યા પણ નથી. જે **શ્રીગુરુએ** આ સંસારરૂપ અરણ્યમાં મસ્ત હાથીની પેઠે ભ્રમણ કરતા અનેક જીવોને એક ક્ષણમાં દીન કર્યા છે, તે આ અત્યંત વિકટ અવિદ્યાજન્ય રોગોના એક જ વૈદ્ય તથા કોઇથી પણ ન કળાયેલા એવા **શ્રીનૃસિંહભગવાનને** અમે ભજીએ છીએ.

૫ જે દેશ કાળ તથા વસ્તુથી પરિચ્છેદરહિત છે, સમગ્ર લોકોના પતિ છે, સર્વના આદિ છે અર્થાત્ કારણરૂપ છે તથા અનાદિ છે, તથા જેમના લલાટને વિષે ચંદ્રરેખા વિરાજે છે તે **શ્રીસદ્‌ગુરુ નૃસિંહભગવાનને** આ શ્રેયઃસાધકઅધિકારિવર્ગ સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરે છે.

૬ હે વિશ્વની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ તથા લયના કારણરૂપ! હે ભવાબ્ધિથી તારણ કરનાર **શ્રીસદ્‌ગુરુ પરમાત્મન્**! પાલન કરનાર, હૃદયને પ્રિય લાગનાર શ્રેયસ્કર ગ્રંથોને એક પછી એક, એમ ક્રમે કરીને પ્રસિદ્ધ કરવાની આપ કૃપા કરી અમને અનુકૂળતા આપ્યા કરજો.

પ્રસિદ્ધિકર્તૃકૃતસૂચના.

(પ્રથમાવૃત્તિ)

આ શ્રીભામિનીભૂષણ ગ્રંથનો પ્રથમ અલંકાર સંવત્ ૧૯૪૨ માં પ્રકટ થયો હતો. તે અનેક સદ્‌ગૃહસ્થોના ઘરમાં ઘણી પ્રીતિથી વંચાયો, તથા તેના બીજા અલંકારની તે તે સુજ્ઞ સદ્‌ગૃહસ્થોતરફથી વારંવાર માગણી થઈ, તેથી ખાસ અવકાશ લેઇને હાલ આ શ્રીભામિનીભૂષણ ગ્રંથનો બીજો અલંકાર છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

પ્રથમાલંકારમાં ગૃહવ્યવહાર, તથા અનેક ગુણદોષોનાં સ્વરૂપ સ્થળે સ્થળે વર્ણવ્યાં છે, તેમ જ આ વિચિત્ર પાત્રવડે ભરેલો સંસાર અનેક પ્રકારના સ્વભાવનાં મનુષ્યોવાળો છે, તેથી એ કલ્યાણકારી ગ્રંથમાં તે ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવનાં ચિત્રો પણ આપ્યાં છે. એ પ્રથમાલંકાર સર્વ સુજ્ઞ સ્ત્રી-પુરુષોને અધિક રુચિકર થઇ પડ્યો છે, એ વાર્તા તેના બીજા અલંકારને વાંચવાની આતુરતાપૂર્વક ઇચ્છા બતાવી માગણી કરવાથી સ્પષ્ટ જણાઈ છે; તેમ જ ઘણા વિદ્વાનોના મુખથી એ ગ્રંથની સ્તુતિવિષે ઉદ્‌ગાર જણાયા છે, એટલે ગ્રંથકર્તાનો તથા પ્રસિદ્ધકર્તાનો તે ગ્રંથના સંબંધનો શ્રમ સાર્થક થયો છે, એમાં લેશ પણ સંશય કરવા સરખું રહ્યું નથી.

આ દ્વિતીય અલંકાર પણ પ્રથમ અલંકારમાં રાખેલા બંધારણપ્રમાણે જ દિવસના વિભાગમાં રાખ્યો છે, અને કથા તથા આડકથાથી અનેક પ્રકારનો સુબોધ તથા વિવિધ સ્વભાવનાં ચિત્ર સ્પષ્ટ સમજાય એવી રીતે લખવામાં ન્યૂનતા રાખી નથી.

જેમ સ્ત્રી એક અલંકારને ધારણ કરવાથી સાદા શરીરકરતાં કંઈક અધિક શોભાને પામે છે, અને પછી બીજા અલંકારને ધારણ કરવાથી તેથી પણ અધિક શોભાવાળી થાય છે, તેમ આ ગ્રંથના પ્રથમ અલંકારને હૃદયમાં ધારણ કરવાથી બુદ્ધિઆદિ અંતઃકરણની શોભા વધવી ઘટે છે, અને તે અધિક શોભાવાળાં અંતઃકરણમાં આ બીજો અલંકાર વાંચી ધારણ કરવાથી તે કરતાં અધિક શોભા વધશે એ નિઃસંશય છે.

બાલકઅવસ્થાથી ઉત્તરોત્તર જેમ જેમ સમજણ વધે છે, અને શક્તિ વધે છે, તેમ તેમ તે કઠિન વાર્તાને પણ હોંસથી સુગમતાથી સમજે છે; તેમ આ ગ્રંથના પ્રથમ અલંકારકરતાં આ બીજા અલંકારમાં વાંચનારની અધિક યોગ્યતાના અનુમાનથી ભાષા તથા વિષય, પ્રસંગપરત્વે લગાર કઠિન લીધાં છે, અર્થાત્ ધીરે ધીરે વધારે શબ્દો જાણવામાં આવે અને વિચાર પણ વધારે કિમતી જાણવામાં આવે એ ઇરાદાથી નીતિ, ધર્મ તથા વ્યવહાર : એ ત્રણે બાબતને આમાં બનતી રીતે વિશેષ અંશે આણી છે. સ્થળે સ્થળે ગુણ તથા દોષ નિરાળા સમજાય એવી શૈલિમાં તેનાં સ્વરૂપો ખુલાસાથી વર્ણવ્યાં છે.

આ જગતમાં સર્વજ્ઞ તથા સર્વશક્તિમાન્ પરમેશ્વરનું પણ એવું એકે કાર્ય નથી કે જેની આખા સંસારનાં પ્રાણી એકે અવાજે પોકારી પોકારીને સ્તુતિ કરે; અને કાર્ય તો એવું નથી જ, પણ સાક્ષાત્ ઈશ્વર જે સંપૂર્ણ પ્રાણીઓને સ્તુતિનો મુખ્ય વિષય છે,તેની પણ મન્દમતિ મનુષ્યો અનેક વિધિથી અવજ્ઞા કરે છે, તો પછી અન્યની શી વાર્તા ! માટે સદ્વિવેકીનો તો એ નિશ્ચય જ છે કે અનેક યત્નથી પણ આ સંપૂર્ણ સંસાર જે સ્વરૂપે જ વિચિત્ર છે તે એક સરખા સ્વભાવ તથા અંતઃકરણવાળો ન હોવાથી કોઈ પણ કાર્યકારણને એક સરખી રીતે પ્રિય ગણે અથવા સ્તુતિપાત્ર માને એમ બને જ નહિ. તેથી વિવેકી પુરુષો પોતાના કાર્યની તમામ લોકો સ્તુતિ કરે એવી દુરાશાને વશ કદાચિત્ પણ થતા નથી. સઉ સઉને પોતપોતાની રુચિઅનુકૂળ વસ્તુ જ પ્રિય હોય છે, તો આ ગ્રંથમાંથી ભિન્ન ભિન્ન અનેક પ્રકારની રુચિવાળાં સર્વને પોતાની રુચિઅનુકૂળ થોડો થોડો ભાગ પણ વાંચવા મળ્યાવિના નહિ રહે.

કથાભાગમાં પ્રધાનપણે બોધ તથા ગૌણપણે સ્વભાવચિત્ર છે, અને આડપ્રસંગમાં સ્વભાવચિત્ર પ્રધાનપણે અને નિયમિત બોધ ગૌણપણે છે, માટે જેને જે રુચિ હોય તેણે તે તે ભાગ ઇચ્છાનુસાર વાંચવો; તોપણ ગ્રંથનો પૂર્વાપરસંબન્ધ હોવાથી આદિથી અંતપર્યંત વાંચવામાં આવે એ તો ઉત્તમ જ છે.

ભાષા તથા વિષય કઠિન આવે છે એમ કોઇને અનુમાન થાય એમ આ અલંકારમાં સંભવ છે, તોપણ આમાં આવેલા વિષયને સમજવામાં જેની શક્તિ હોય તેને માટે આ ભાષા કઠિન ગણવાસરખી નથી. સારી કેળવાએલી સ્ત્રિયો તો પોતાની મેળે વાંચી સમજી શકે એમ છે, અને ઘણું સાધારણ શીખેલી સ્ત્રિયોએ તો પોતાના પતિની અથવા કોઈ યોગ્ય અનુકૂળતાવાળા સજ્જનની પાસેથી કઠિન પ્રસંગોને સમજી લેવા.

લાંબા ગ્રંથોમાં એક વાર વર્ણાએલો બોધનો વિષય લગાર રૂપાંતરથી બીજી વાર પ્રસંગ આવ્યે લખવામાં આવે તો તે દોષ નથી, પણ ષડ્લિંગમાંનું અભ્યાસલિંગ છે એમ જાણવું. અભ્યાસની એવા પ્રસંગમાં જરુર છે, કારણ કે એકદમ સાધ્ય ન થાય એવા વિષયને વારંવાર શ્રવણમનનથી સાધ્ય કરવા પડે છે. આમ છતાં પણ વિનાપ્રયોજન તો આ ગ્રન્થમાં કોઈ પણ વિષયની પુનરુક્તિ થઈ જ નથી.

સુજ્ઞ જનો પ્રીતિપૂર્વક વાંચે અને તેનાં શુભ ફળ તેમને અનુભવમાં આવે એ જ આ ગ્રંથની તથા શ્રમની સાર્થકતા છે. અધિક કહ્યાથી શું ?

વીરક્ષેત્ર, સંવત્ ૧૯૪૫
વૈશાખ શુકલપક્ષ ૧૫.

શ્રેય:સાધકઅધિકારિવર્ગ.

દોહરો.

તન શોભાવી ભૂષણો, દેતાં સળજો તાપ,
આ ભૂષણ ઉર સ્થાપતાં, શમે સકળ સંતાપ.

(द्वितीयावृत्ति)

શ્રી ભામિનીભૂષણ ગ્રંથના દ્વિતીય અલંકારની આ દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકતાં અમને વિશેષ આનંદ પ્રતીત થાય છે. આ દ્વિતીય અલંકારની પ્રથમાવૃત્તિ સંવત્ ૧૯૪૫ માં પ્રકટ થઈ હતી. આ ગ્રંથના ઉત્તરોત્તર પાંચ અલંકારો પ્રસિદ્ધ થયા છે, અને તે સર્વત્ર સજ્જનવર્ગમાં પ્રશંસાપાત્ર થઈ બહુ પ્રીતિવડે વંચાય છે; જેથી અત્ર આ ગ્રંથની ઉત્કૃષ્ટતા તથા અપૂર્વતાના સંબંધમાં અધિક વિસ્તારથી લખવા પ્રયોજન પ્રતીત થતું નથી.

વીરક્ષેત્ર, સંવત્ ૧૯૫૧
વૈશાખ શુક્લપક્ષ ૧. } श्रेयःसाधकअधिकारिवर्ग.

(तृतीयावृत्ति)

પ્રજાવર્ગતરફથી આ ગ્રંથનો સારો સત્કાર થવાથી આજે તેની તૃતીય આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાનો સુયોગ આવ્યો છે. આ ગ્રંથના પાંચ વિભાગ પ્રકટ થયા છે, અને તે પ્રજાપ્રિય થઈ પડ્યા છે, એ ન્યૂન સંતોષપ્રદ નથી. પ્રત્યેક વિભાગની, કોઈની બે અને કોઈની ત્રણ આવૃત્તિ પ્રકટ થઈ ચુકી છે, એથી તેની લોકપ્રિયતા સિદ્ધ થાય છે.

વીરક્ષેત્ર, સંવત્ ૧૯૬૦
અધિક જ્યેષ્ટ કૃષ્ણપક્ષ ૫ } श्रेयःसाधकअधिकारिवर्ग.

(चतुर्थावृत्ति)

ઈશ્વરકૃપાથી આ સદ્‌ગ્રંથની ચતુર્થ આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાનો આજે સુયોગ આવ્યો છે, આ વર્ગથી પ્રકટ થતા ગ્રંથોનો પ્રજાતરફથી જે સારો સત્કાર થાય છે, તે બહુ સંતોષજનક છે.

સંવત્ ૧૯૬૫ કાર્તિક, શુક્લપક્ષ ૧
સોમવાર વડોદરા } श्रेयःसाधकअधिकारिवर्ग.

(पंचमावृत्ति)

અનેક પ્રતિબંધોને લઇ આ આવૃત્તિ, પૂર્વની આવૃત્તિ ઘણાં વર્ષો થયાં ખપી જવા છતાં, ઘણા વિલંબે પ્રસિદ્ધ થાય છે. આ ગ્રન્થની પ્રજાવર્ગમાં ઉત્તરોત્તર અધિક રુચિ અદ્યાપિ પ્રકટતી રહી છે, એ એના આંતર મહાત્મ્યને સ્પષ્ટ કરે છે.

સંવત્ ૧૯૮૫ આશ્વિન શુક્લ ૧
વડોદરા } श्रेयःसाधकअधिकारिवर्ग.

નરખી	કેવડી	ગોદાવરી	ગંગા	કાવેરી ધનેશ્વર	બાળમુકુંદદાસ ચંચળા	**મનોહર** **વિજયા**	પૂરણકોર જેઠી ભગવાન	સાંકળી કૃષ્ણદાસ ચંદન	ભૂધર માણેક વગેરે	જતન

भट्ट मनोहरनो महोल्लो.

ઝવરી	રામકોર	શિવકોર	પારવતી ત્રિભુવન		વિઠ્ઠલજી ભાગીરથી	કમળા ગોકળ	વિજળી હરકીસન	પ્રાણકોર વ્રજભૂખણ	ધનલક્ષ્મી ગોવર્ધન	લાડકોર હરજીવન	નવલ દ્વારકાદાસ

॥ ॐ ॥

॥ तत् सत् ॥

॥ श्रीसद्गुरवे परमात्मने नमः ॥

श्रीभामिनीभूषण.

द्वितीयालंकार

अथ मङ्गलम्.

આ સંસાર જેના વડે ઉત્પન્ન થયેલો દેખાય છે, તથા જેવડે સ્થિતિને પામેલો અતીત થાય છે, તથા જેવડે ઉત્પન્ન થતા સંપૂર્ણ પ્રાણીપદાર્થ લયરૂપ નાશને પામતા સમજાય છે, તેમ છતાં તે સર્વના કારણરૂપ મનાતું જે પરમાત્મતત્ત્વ આ ચર્મચક્ષુથી મલિન અન્તઃકરણવાન્ સ્ત્રીપુરુષ, તથા નપુંસકરૂપ પ્રજાને પ્રત્યક્ષ જણાતું નથી, તે સર્વેશ્વરને આરંભમાં નમસ્કાર કરૂં છું.

દિવસ : ૮.

મનોહર : [સવાર થતાં પથારીમાંથી ઉઠતાં]

શિખરિણી છંદ.

અહો [1]ત્રાતા સાચા, અખલ જનનાં દુઃખ હરજો,
વદે રુડી વાચા, હૃદય પણ તેવાં જ કરજો;
ભણે વિદ્યા સારી, સુશીલ મતિ પ્રીતે જ ધરજો,
ઠરે સ્વર્ગે આવી, સુગુણ [2]ઉર એવા જ ભરજો.

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.

થાતાં પ્રાત પ્રભુપદે વિનયથી, માથું નમાવી કહું,
દેજો શુદ્ધ મતિ મને દિવસમાં, દુષ્કર્મમાં ના વહું;
નિદ્રામાં જગદીશ આપ વિભુનું, ના ભાન થાતું અરે !
તોએ આપ કૃપા કરી શરણમાં, રાખો સદા હે હરે !

[આ પ્રમાણે બોલીને ' જય સચ્ચિદાનન્દ ગુરુ ' એમ કહેતાં બારીએ બેશી દાતણ કરે છે.]

વિજયા : [નીચે પોતાનું કામ કરતાં કરતાં]

પદ. રાગ પ્રભાત.

પ્રભુ પાયે લાગી રે, વહાણું વાતાં વિનવું રે,
દેજો શુદ્ધ બુદ્ધિ હે દીનનાથ !
દુર્ગુણ મારા હરજો રે, કરજો સારું સર્વનું રે,
સ્મરણ કરી હરિ જોડું હું હાથ; પ્રભુ૦
ભુંડું નવ ઇચ્છું રે, મનથી હું કોઇનું રે,
વાણીથી ન કરું કોને તિરસ્કાર;
શારીરઇંદ્રિયથી રે, સઉને સુખ આપવું રે,
દેજો મુજને એ મનહર ભર્તાર; પ્રભુ૦

---

1 રક્ષણ કરનાર. 2 હૃદયમાં.

[મનોહર તથા વિજયા ભોજનપર્યંતનાં પોતાનાં નિયમિત કામથી પરવારે છે. પછી મનોહર બહાર જાય છે, અને વિજયા પોતાના ઘરસંબન્ધી કામને કરતી બેસે છે. એટલામાં વિજળી આવે છે, અને વારાફરતી બીજી સ્ત્રિઓ પણ આવે છે.]

વિજળી : (આવી) કેમ વિજયાલક્ષ્મીબ્હેન ! હું આવી છું તેથી કંઈ તમને હરકત તો નથી ? તમે કંઇ ખાનગી કામમાં હો તો હું પાછી જાઉં, અને જો મારા સરખું કામ હોય તો હું મદદ કરૂં. મને તમારી પાસે આવવાનું ઘણું મન થાય છે, માટે હું આવી છું. તમને અડચણ હશે તો મને પાછી જવાથી કંઈ દુઃખ લાગવાનું નથી. માટે તમે મનમાં કશો અસંગો રાખશો નહિ, હોં બા.

વિજયા : ના બ્હેન ! આવો સુખેથી બેસો. મને કશી વાતે અડચણ નથી. જુઓ વિજળી ! માણસના પાસે માણસ જશે, કાંઈ પશુપાસે જવાવાનું છે ? અને ખરું જુઓ તો ‘ જંગલમાં ઝાડ પણ એકલું ના હશો, ’ એવી આપણામાં કહેવત ચાલે છે; તો હું એકલી છું અને તમે આવ્યાં તો ઉલટું મારા મનને સારું લાગશે. સુખેથી બેસો. તમારો સ્વભાવ કંઈ લોકોના કાથાકબલા કરવાનો નથી. મારા જેવો સીધો સ્વભાવ છે, એટલે મને ઘણું ગમે છે. અને બીજાં કેટલાંકને તો એવી ટેવ જ હોય છે કે નવરાં પડયાં એટલે ગમે ત્યાંથી વાત કરનાર શોધી કાઢીને લોકોની સાચીજૂઠી નિન્દા કરવી, અને તેમાંથી એ દુર્ગુણ લેવા, પણ ગુણ કશો લેવો નહિ. એવા કુચાલવાળા માણસનું મોં મને ઝાઝું કરીને ગમતું નથી; અને તમે તો ઉલટાં મને પણ એ વાત શિખામણની આપી શકો એવાં છો. તેથી તમારી સંગત મને અળખામણી લાગતી નથી. હું તો કહું છું કે રોજ જ્યારે તમને નવરાશ હોય ત્યારે સુખેથી આવજો.

વિજળી : (લગાર શરમાયલું મોં કરીને) અરેરે ! એ શું બોલ્યાં બ્હેન ! હું, ખરું પૂછો તો, હજુ બોલવાની રીત પણ જાણતી નથી. તમે જેટલું જાણો છો તેનો હજારમો હિસ્સો મેં કાને પણ સાંભળ્યો નથી તો હું તમને શી શિખામણ આપી શકું ? હું તો દુર્ગુણની ભરેલી મૂરખ છું, તે તમારી પાસે સુધરવાને આવું છું. માટે હું હાથ જોડીને કહું છું કે મારો અવગુણ હોય તે સુખેથી મને કહેજો. એ વાતે મને દુઃખ નથી. મારું મોટું ભાગ્ય હું તો સમજુ છું કે તમારી સોબત મારે થઈ છે.

વિજયા : (ચંચળા તથા ભાગીરથીને આવતાં જોઈ તેમને) આવો આ ! બેસો. હમણાં જ મારા મનમાં તમે સાંભર્યાં હતાં. કેમ તમારી બંનેની તબીયત સારી છે ?

ભાગીરથી તથા **ચંચળા** : હા તમારી ઠીક છે ?

ચંચળા: હું ભાગીરથીને તેડી આવી. કહ્યું ચાલો, કાલની પેઠે વિજીયાલક્ષ્મીપાસે જઈએ, એટલે કંઈ લાભ થાય.

વિજયા : (જરા હસતાં) હા સુખેથી આવો. તમે એટલું મને માન આપો છો તો ભલે,પણ હું શું એવી સમજણવાળી છું કે તમને લાભ આપીશ ? ભલે બે ઘડીના ગમે ત્યારે ગાંડુંઘેલું જે આવડે તે તમે પૂછો છો ત્યારે કહું છું. (તેઓ બેસે છે. પછી બીજાં પણ બૈરાં વારાફરતી આવી બેસે છે.)

ચંચળા : તમારા મનથી ગાંડુંઘેલું, પણ અમારા મનથી તો સોનામહોરજેવું છે. તમારી એકેક વાતનું મૂલ નથી. ગમે તેવું ઘરનું બળેલું માણસ તમારી પાસે આવીને ઘડી બેસે તો તેને આનન્દ થયા વિના રહે જ નહિ.કેમ **ભાગીરથી** ! ખોટું કહું છું ? જેવું હોય તેવું બોલજો.

ભાગીરથી : ના તે તમે કહો છો તેમ જ છે. મને તો ઘરમાં ગમે તેવો મનમાં [1]ઉદ્વેગ થાય કે બારીએ આવીને એમના ઘરતરફ જોઉં,ને જ્યાં એમનું મોં દેખું કે મારું ચિત્ત ફરી જાય. અને એમને ના દેખું તો મનમાં એમને સંભારું એટલે મારો ઉદ્વેગ ખસી જઈને પ્રસન્નતા જણાય છે. પછી બીજાની વાત તો તે જાણે.

વિજળી : વિજીયાલક્ષ્મિબહેન ! કાલની પેઠે આજે પણ કંઈ ગીત કે નજરમાં આવે તે સંભળાવીને અમારું મન રાજી કરો.

પારવતી : હા બા, હવે તો કંઇ બોલો. વળી સાંજ પડવા આવશે એટલે ઘરની ફિકર પેસશે.

વિજયા : તમે કહો તે કહું.એવું તે શું મને આવડે છે, પણ તમારી સઉની આજ્ઞા છે તો વળી બોલું.

ભાગીરથી : એક બે ગરબીજેવું કાંઈ ગાવું, ને પછી સુબોધ મળે એવી કાંઈ વાર્તા કહેવી.

વિજયા : ભલે જેવી તમારી ઇચ્છા. (ગાય છે.)

---

૧ શોક..

ગરબી.

સખિ ! જન્મી જગતમાં રે, કે દુર્ગુણ દૂર કરવા,
લઈ સમજણ સાચી રે, કે સદ્દગુણ ઉર ધરવા.
છે મોંઘો મળવો રે, કે જન્મ મનુષ્યતણો,
છે વહેલો ટળવો રે, કે તેથી અમૂલ્ય ગણો.
નિત્ય જોવું વિચારી રે, કે જગમાં શું કરવું,
ચાલ ચાલવી સારી રે, કે કીર્તિ લઈ મરવું.
અભિમાન ન ધરવું રે, કે વદવું ન કોઈસંગે,
વેણ ઘટતું વદવું રે, કે રહિ નિજ કુલઢંગે.[1]
મુખ બોલવું સાચું રે, જુઠું ઉરથી ત્યજવું,
નવ કાનનું કાચું રે,—થાવું, [2]સદ્ય સમજવું.
દુઃખ આવ્યે ન ડરવું રે, પતિને ન દુઃખ દેવું,
કહે સ્વામી તે કરવું રે, બીજાને ના કહેવું.
વસ્ત્રભૂષણકેરો રે, કે મોહ ન કદિ ધરવો,
કરી લોભ આઘેરો રે, દિવસને જતો કરવો.
સખિ ! પ્રાણ જતાં લગી રે, ક્રોધ ઉરથી તજવો,
મનહર કુલવતીએ રે, પતિ પ્રભુને ભજવો.

ચંચળા : બોલો 'જય જય સદ્દગુરુદેવ' (સઉ બોલે છે.)

ભાગીરથી : વાહ ! ધન્ય છે વિજયાલક્ષ્મિ! તમે બ્હેન આવી આવી ગરબીઓ હોય તે તો અમને જરૂર શિખવજો હાં. જો તમને કશી હરકત ન હોય ને વળી બીજી પણ એક કહો તો બહુ સારું (સર્વના તરફ જોઈને) કેમ તમારી સઉની મરજી છે કે નહિ ? (સર્વ હા કહે છે).

પારવતી : લો બ્હેન ! એવી તે કોણ રાંડ અભાગણી હોય કે તેને આવી વાત ના ગમે ? રડ્યા રાતદહાડો લોકના કુથલા કરીને આપણને શો નફો મળવાનો છે ? ના રે બ્હેન ! સુખેથી ગાઓ. મારો જીવ તો આ સાંભળી ટાઢો હિમજેવો થઈ ગયો છે, સાચું પૂછો તો.

વિજળી : વિજયાલક્ષ્મિબ્હેન ! બોલો હવે અમે બધાં છાનાં રહીએ છીએ.

વિજયા : ગાય છે.

ધોળ.

પ્રભુ પ્રેમવડે અમે પૂજીએ, દેજો [3]સન્મતિકેરું દાન, સંકટ સઉ ટાળજો,
પ્રભુ પાપવડે અમે ધ્રુજીએ, મારી આપો માગું છું માન, બાળક ગણી પાળજો.

---

૧ કુલની રીતે　૨ તરત.　૩ સારી બુદ્ધિ.

પ્રભુ દુઃખનો દરિયો આ સંસાર છે, સુખદાતા તમારું ધ્યાન, સંકટ૦
પ્રભુ દુર્જનની પીડા અપાર છે, દિનરાત્ર કરે ઘણું જાન;[1] બાળક૦
પ્રભુ મન મૂર્ખ ના કહ્યું માનતું, સમજાવીને થાકીએ રોજ, સંકટ૦
પ્રભુ બલહીન[2] થઇએ ભવે વહી, જેમ ભટકતું વનનું રોઝ ;બાળક૦
પ્રભુ આશરો છે એક આપનો, દુઃખ દાખવી ધરીએ ધીર, સંકટ૦
મનહર આ અબલના તાપનો, ફેડી ઠામ, ઉતારીને તીર; બાળક૦

વિજળી : બોલો 'જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુ દેવ. (સઉ બોલે છે.)

ભાગીરથી : વાહ ! આ ધોળ પણ ઘણું જ સારું ગાયું. હવે તો ઇચ્છામાં આવે તો કાંઇ સુબોધકારક વાર્તા કહો એટલે ત્યારસોરી સાંજ પડવા આવશે.

વિજયા : મને સુબોધકારક વાર્તા તો શું આવડે,પણ સાધારણ રીતે રમુજી અને કાંઇએક સમજણ વધે એવી મેં કોઇવાર સાંભળી હોય,તે યાદ આવે તે પ્રમાણે કહું છું. પછી સઉને ગમે કે નહિ, એ તો પોતપોતાનું મન. જાણે. પણ સઉનો આગ્રહ છે તો કહું છું, સાંભળો. વખત થોડો છે, માટે ઘણી લાંબી તો નહિ જ કહેવાય.

ચંચળા : લાંબી હશે તોએ શું છે ? રહેશે એટલી કાલે પૂરી થશે. કેમ ભાગીરથી ! બોલ્યાં નહિ ?

ભાગીરથી : હા, તેની શી ફિકર છે ! આપણે તો રોજનું હવે લાગ્યું છે. ઘણી લાંબી હશે તો ઘણા દિવસ પહોંચશે.એમાં શી હરકત છે ? તમારી ધ્યાનમાં આવે એ બોલો.

વિજળી : બોલો 'જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુ દેવ' (સઉ બોલે છે.) હવે એકચિત્તથી સાંભળો.

વિજયા : એક શ્રીનગર નામનું મોટું શહેર હતું. તેની ચારે બાજુ ફરતો કોટ હતો. ત્યાંથી ત્રણ ગાઉપર એક મોટો પર્વત હતો. તેનું નામ ચિત્રકૂટ હતું. ત્યાં વર્ષોવર્ષ મોટી જાત્રા ભરાતી હતી.આજુબાજુના લોકો તો ત્યાં દરમાસે આવી મેળો ભરતા, અને દૂર દેશના લોકો તો વર્ષમાં એકવાર જાત્રા ભરતા. એ શહેરમાં ઘણા બુદ્ધિવાળા અને જૂદી જૂદી જાતની વિદ્યા તથા હુન્નરને જાણનાર જાતજાતના લોકો હતા. સઘળા લોકો ઉદ્યમી હોવાથી ત્યાંની પ્રજામાં દરિદ્ર તો જવલ્લે જ જણાતા હતા. ઉદ્યમથી દરિદ્રતા નાશ પામે છે, એવું આપણા ઘરડા કહેતા આવ્યા છે, તે પ્રમાણે તે શહેરના લોકો,

---

૧ નુકસાન. ૨ જોરવિનાનાં.

આળસ છોડીને, રાત્રે બે પ્રહર ઉંઘ લેતા હતા. તે શિવાયનો આખો દહાડો તથા થોડો રાત્રનો વખત સઘળો કામમાં ને કામમાં જ કાઢતા. આડોશી-પાડોશી પણ ખરા કારણવિના નકામી વાતો કરી પોતાનો વખત ગુમાવતા ન હતા. કુલવાન્ પુરુષો તો બહારનો ઉદ્યમ કરતા અને તેમની સ્ત્રિયો તો પોતાના ઘરમાં બેશીને થઈ શકે એવાં કામોને કરતી. તે કુલવન્તી અને ઉંચી વર્ણની સ્ત્રિયો એકબીજાની પાસે બેસી વાતો કરે તોપણ કામ હાથમાં લઈને કામ કરતાં વાતો કરે. એક મહિનામાં બે દિવસ તે સ્ત્રીપુરુષો કામ ન કરતાં, અને વિસામો લેતાં. તે વિસામાને દિવસે સારું ખાતાંપીતાં, તથા ઓઢીપહેરીને આનન્દથી એકબીજાનીસાથે હળીમળી વાતો કરતાં.તે વાર્તાઓ પણ એવી કરતાં કે જેમાંથી સઉને લાભ જ મળે. વિનાકારણની લોકોની નિન્દા કે કથની કરતાં ન હતાં. તેઓ જાણતાં હતાં કે માણસનું આવરદા, જુવાની, પૈસો તથા પ્રાણ, એ ચલાયમાન સ્વભાવનાં છે. મતલબ કે એ ઝાઝો કાળ એકસરખાં ટકતાં નથી.માટે એમને કદી નકામાં ખરચવાં નહિ.એમનો ખરો ઉપયોગ કરી લેવો, એટલે પાછળથી પસ્તાવો થાય નહિ. ઘણાં માણસો બાળકોને શિખામણ દઈ પહેલેથી સુધારતાં નથી, તો તે બાળકો મોટાં થયા પછી પસ્તાવો કરે છે કે 'અરેરે ! અમને કોઈએ સારે માર્ગે મૂળથી ચઢાવ્યાં નહિ.' તેમ જ તેમનાં માબાપ વગેરે પણ પાછળથી માઠાં ફળ નીપજે ત્યારે ખેદ કરે છે,પણ પછી તેમનો કશો ઉપાય ચાલતો નથી.તેથી પહેલી અવસ્થામાં જ ખરો સુધારો કર્યો હોય તો આગળ ઠીક પડે છે.કહેવત છે કે 'કુમળું ઝાડ નમે છે, એવું પાકટ ઝાડ નમતું નથી.' આ વગેરે સઘળી નીતિને જાણનાર તે શ્રીનગરના લોકો પોતાનાં બાળકોને મૂળથી જ આળસુ થવા દેતા ન હતા.તેમ જ અનીતિને રસ્તે ચાલવાની ટેવ પહેલેથી પડવા દેતા ન હતા, તેથી સઘળાં માણસો અન્તકાળસુધી પણ દુઃખી થતાં ન હતાં.તેઓ પહેલી અવસ્થામાં તો જૂદીજૂદી જાતના હુન્નરને શીખતાં,તથા જેમનેજેમને વિદ્યા ભણવાજેવી સારીબુદ્ધિ હોય તેઓ તો વિદ્યા અને હુન્નર બન્નેબાબતો સારી શીખી લેતાં. જેમ જેમ તેઓ કમાતાં તેમ તેમ આવકના પ્રમાણમાં ખરચ રાખીને,આપત્તિના[1] વખતે અથવા ઘરડપણમાં કામ લાગે એવા વિચારથી બાકીના પૈસાનું રક્ષણ કરતાં.ઉડાઉની પેઠે કમાણીકરતાં વધારેપડતો ખરચ કરતાં ન હતાં.પોતાની શક્તિપ્રમાણે કમાણીના બચતા ભાગમાંથી તથા ખરચના ભાગમાંથી દશમો,વિશમો,કે ત્રિશમો ભાગ પણતેઓ ધર્મખાતે સારા કામમાં અથવા પુણ્યદાનમાં ખરચતાં, કારણ,કે માણસમાત્રને મુઆપછી

1 દુઃખના.

આ સંસારમાં કમાઇને મૂકી છાંડેલો પૈસો, અથવા સગુંવહાલું કોઈ સાથેમાં આવતું નથી, પણ સારાંતરસાં કરેલાં કર્મો સાથે આવે છે. કહ્યું છે કે મુસાફરીમાં અથવા એકાંતમાં વિદ્યા છે તે મિત્રજેવી છે, અને ઘરમાં પુરુષને સારા સ્વભાવવાળી તથા આજ્ઞાપ્રમાણે ચાલનારી કુલવતી સ્ત્રી એ મિત્ર છે. માંદા માણસને સુખનું આપનાર ઓસડ જ મિત્ર છે, કારણ કે તે ઓસડ રોગને કાઢે છે, સગાંવહાલાંથી કાંઈ કોઈ નો રોગ લઈ શકાતો નથી; તેથી રોગીનો મિત્ર સારું ઓસડ છે. અને મુઆનો ખરો મિત્ર તો તેણે પોતાને હાથે કરેલો જે ધર્મ છે તે જ છે. કારણ કે મરનારને આ જગતમાં પોતાનાં માનેલાં સગાં તથા પૈસો વગેરે ત્યજે છે, ત્યારે પણ ધર્મ તો તેની સાથે જ જાય છે; અને તે જ્યાં જાય ત્યાં તેને સુખ આપે છે. માટે મુઆપછીનો આપણો સોબતી ધર્મ છે; એમ જાણીને તે લોકો પ્રતિદિન એક પણ ધર્મનું કાર્ય કર્યા વિના રહેતા નહિ. વળી તેઓ સઘળા સદ્‌ગુણોને જ સેવવા પ્રીતિવાળા હતા. દુર્ગુણોને તો જેમ જાણે તેમ દૂરથી જ ત્યજી દેતા હતા. તેઓ હરવખતે સાચું જ બોલતા, કેમકે તેઓ જાણતા હતા કે જૂઠું બોલવાસમાન આ જગતમાં બીજું કોઈ પાપ નથી. તેઓ એકબીજાનું ભુંડું ઇચ્છતા ન હતા, પણ ઉલટા એકબીજાનું ભલું કરવાને ઇચ્છતા તથા પ્રયત્ન કરતા. ટુંકામાં કહું છું કે તે નગરના સર્વ કુલવાન્ લોકો ઉત્તમ નીતિમાન્ હતા. તેથી તેઓ આ જગત્‌ના ઉંચા ઉંચા સુખને ભોગવતા હતા. એ નગરમાં એક વિષ્ણુશર્મા બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ મુક્તા હતું. તે સ્ત્રીપુરુષ ઘણા શાન્તસ્વભાવનાં હતાં. પુરુષ તો વેદશાસ્ત્રને જાણનાર હતો તથા સ્ત્રી પણ વ્યવહારના સઘળા [1]વિવેકમાં કુશલ હતી. ઘરમાં રાત્રિદિવસ શાસ્ત્રની વાતો ચાલે તેથી તે શાસ્ત્રપુરાણની [2]રસિક કથાવાર્તાને પણ જાણતી, તથા બીજા આગળ તે સર્વ કહી શકે એવી બુદ્ધિવાળી હતી. તે બન્નેજણાં સદાચરણે ચાલી પોતાના ધર્મને પાળતાં હતાં, તેથી આખા નગરમાં તેમની સારી કીર્તિ મનાતી હતી. એ નગરમાં એક ધ્વજપાળ નામે વાણીઓ તથા સખાવતી નામે તેની સ્ત્રી રહેતાં હતાં. એ વાણીઓ ધનવાન્ હતો, અને પેલા વિષ્ણુશર્મા બ્રાહ્મણનો મિત્ર હતો. તેમના ઝાઝા સ્નેહને લીધે તે મુક્તાબાઈ તથા સખાવતીને પણ એકબીજાસાથે ભારે સ્નેહ બંધાયો હતો. એ ધનવાન્ ધ્વજપાળ શેઠને ઘેર છાપનઉપર ભુંગળ વાગતી, અને ભોંયરામાં ધનનો ભંડાર હતો, તેમાં ગેબી [3]નાદ થયા કરતો. દેશોદેશ એની કીર્તિ તથા વ્યાપાર ચાલતાં હતાં. તે

1 અમુક સારું છે તથા અમુક સારું નથી એ પ્રકારનો નિશ્ચય કરનાર વિચાર. 2 રસવાળી. 3. અવાજ.

શેઠનો તથા આ બ્રાહ્મણનો દેહ જૂદો હતો, પણ જીવ એક હતો. મતલબ કે બન્ને ગાઢ સ્નેહ હતો. એક વેળા વર્ષોવર્ષ ભરાતી ચિત્રકૂટની યાત્રાનો દિવસ દિવસ આવ્યો, ત્યારે આગલી રાત્રે સખાવતી પોતાના પતિને કહેવા લાગી કે હે પતિ ! કાલે યાત્રાનો દિવસ છે તેથી જો આપની આજ્ઞા હોય તો ચિત્રકૂટઉપર આપણાં સ્થાન તો છે,તો ત્યાં આપણે જઈએ અને ચાર રાત્રિ ત્યાં જ રહીએ. પહાડઉપર બેચાર રાત્ર રહેવાની મને ઘણા દિવસથી ઈચ્છા છે. પ્રકૃતિને પણ સુધારનાર હલકી અને સ્વચ્છ હવા ત્યાં છે. જો જવાની આપની ઈચ્છા હોય તો ત્યાં આનન્દથી કાળ ગાળવાને સત્સંગનિની જરૂર છે. માટે આપને અનુકૂલ લાગે તો મારી પરમપ્રિય ઇષ્ટસખી મુક્તાબાઈને હું કહાવી મોકલું કે તે સાથે આવે: અને તે પતિવ્રતા પોતાના પતિવિના એકલી આવે નહિ તેથી, તથા આપને આનન્દ મળે એટલાસારુ,આપને ઠીક લાગે તો તેમના પતિ જે આપના પણ ઇષ્ટમિત્ર છે, તેમને આપ ખબર આપો કે તેઓ પણ ત્યાં આવવાને તૈયારી કરે. આ પ્રકારનાં પોતાની સુજ્ઞ સ્ત્રીનાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન મુખથી ધ્વજપાળ શેઠ બોલ્યા કે 'હે સ્ત્રિ ! તારી ઈચ્છા છે તો કાલે તે જ પ્રમાણે આપણે ચાલીશું. તું તારી એક દાસીને મોકલી મુક્તાબાઈને ખબર આપજે. હું પણ વિષ્ણુશર્માને સંદેશો મોકલું છું, તથા આપણા બે માણસોને આજ્ઞા આપું છું કે તેઓ પાછલી રાત્રે ઉઠી ચિત્રકૂટઉપર જોઈતી સગવડ કરી રાખવા આગળથી જાય.' આ પ્રમાણે સર્વ વ્યવસ્થા કરીને તે સ્ત્રીપુરુષ નિદ્રાવશ થયાં. પ્રાતઃકાળમાં [1]ધારણાપ્રમાણે વાહનમાં બેશી ચારે જણ ચિત્રકૂટપર ગયાં,અને પોતાના ઉતરવાના [2]દિવ્યજેવા મન્દિરમાં મુકામ કર્યો. પછી પહાડઉપર સ્નાન કરવાના સ્વચ્છ જલના કુંડોમાં તે નાહ્યાં, તથા ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરીને દેવળમાં દર્શન કરવામાટે, પર્વતની ઉપરાઉપરી રહેલી ટુંકોઉપર, જ્યાં જ્યાં દેવનાં તથા સિદ્ધ પુરુષોનાં સ્થાન હતાં ત્યાં ગયાં. ચિત્રકૂટઉપરથી નીચેનું મોટું નગર તો એક ઘરજેવડું જણાતું. પહાડનાં શિખરોઉપર જવાના માર્ગની આજુબાજુ મોટી ભયંકર ઉંડી ખાઈ જણાતી, તેથી વાયુની પ્રકૃતિના નબળા માણસોને ચકરી આવી નીચે પડવાનો ભય રહેતો. એવા વિકટ રસ્તામાં તે મુક્તાબાઈ તથા સખાવતી એકબીજાના હાથ ઝાલી ચાલતાં, અને વિષ્ણુશર્મા તથા ધ્વજપાળ શેઠ પણ પરસ્પરના હાથ ઝાલી ચઢતા. પહાડનાં શિખર વાદળાંથી છવાઈ જતાં તથા ઉપરના માણસોને પણ તે વાદળાં અડકીને વહેતાં તથા કેટલાંક વાદળાં તો શિખરઉપર નીચે પૃથ્વીઉપરથી ચઢી આવતાં જણાતાં હતાં. અઢાર ભાર વનસ્પતિ એ પહાડઉપર ઉગતી, તેથી ચોગરદમ જોતાં જાણે લીલા વાગા પહેરાવ્યા હોય એવાં પર્વતનાં [3]શૃંગ દેખાતાં તથા સપાટી પણ જાણે લીલા ગલીચા પાથર્યા હોય એવી

૧ ધાર્યાપ્રમાણે. ૨ અત્યંત શોભાયમાન. ૩ શિખરો.

દેખાતી. જ્યાં જ્યાં માણસો ફરે ત્યાં સુગંધીવાળો વાયુ ચિત્તને પ્રસન્ન કરતો વાયા કરતો હતો, તેથી ઉપર ચઢેલા માણસને ભૂખતરસ પણ જણાતી ન હતી. લાખો માણસો પર્વતઉપર ફરતાં જણાતાં હતાં, તેથી ઘણું રળીયામણું જણાતું. ઠેકાણે ઠેકાણે પગથીઓ પડેલી હતી, ત્યાંથી જતાં મોટી મોટી ગુહાઓ આવતી. તે ગુહાઓમાં મોટા મોટા સિદ્ધિબલવાળા યોગિઓ રહેતા. તેમનાં દર્શન તો કોઈભાગ્યવાન્ પ્રાણિને જ તેના [1]ઉગ્ર પુણ્યના બલથી થતાં. આવા રમણીય સ્થાનમાં ફરતાં ફરતાં તે ચારે જણાં મધ્યાહ્નનો સમય થતાં પોતાના ઉતારામાં આવ્યાં. ભોજનવગેરે કાર્યથી પરવારીને ચારે જણાં બેશી આનન્દવાર્તા કરવા લાગ્યાં. ત્યારે સખાવતીએ પોતાના પતિને કહ્યું કે વિષ્ણુશર્માપાસે કાંઈ સુરસ સુબોધકારક કથાવાર્તાનો પ્રસંગ કહેવડાવો, તો આપણો સર્વનો કાળ આનન્દમાં વ્યતીત થાય;પછી જેમ આપને તથા એમને અનુકૂળ લાગે તે ખરું. એવાં પોતાની સ્ત્રીનાં વચન સાંભળીને તે ધ્વજપાળ શેઠ પોતાના ઇષ્ટમિત્ર વિષ્ણુશર્માને કહેવા લાગ્યા કે 'આ [2]વિજ્ઞપ્તિ અંગીકાર કરીને કાંઈ વાર્તાનો પ્રસંગ કાઢો. તેમાં સર્વને શિખામણ મળે અને વળી સઉનું કલ્યાણ થાય, તથા સાંભળીને આત્મા પ્રસન્ન થાય એવું કરવું. તમે સર્વ વસ્તુના જાણનાર છો એટલે વધારે કહેવાની કાંઈ જરુરજેવું નથી.' શેઠનાં આવાં વચનો સાંભળીને આનન્દ પામી વિષ્ણુશર્મા બોલ્યા: 'આપની જેવી ઇચ્છા છે, તેવો જ પ્રસંગ કાઢું છું. તમે સઉ એકચિત્તથી શ્રવણપાન કરજો.'

વિજયા: હવે છેક સાંજનો વખત થવા આવ્યો છે, માટે અહિંથી જ રહેવા દઇએ. કારણ કે વાર્તાનો પ્રસંગ ચાલ્યાપછી તરત જ ઉઠવાનું મન થશે નહિ. સઉને ઘેર કામનો પણ વખત થયો છે. વળી રાત્રે કથાનો વખત થશે. એટલેથી યાદ રાખજો. કેમ તમારી સઉની એ જ ઇચ્છા છે કેની?

ભાગીરથી: અમારી ઇચ્છા તો લગારે ઉઠવાની થતી નથી, પણ આ વખત થઈ ગયો છે, માટે લાચારીથી ઉઠીએ. બાકી ખરો સાંભળવાનો વિષય તો હવે આરંભ જ થાય છે. હશે, આપણે ક્યાં એક દિવસનું કામ છે? બહેન! તમને આજે ઘણો શ્રમ અમે સઉએ મળીને આપ્યો છે. ક્ષમા કરજો.

વિજયી: એ તો ખરું, પણ મને તો રાંડને ખરું પૂછો તો રાત્રે ઉંઘ પણ આવવાની નથી. જાણે ક્યારે કાલ બપોર થઈ જાય, ને આ વાત સાંભળી આવું, એમ થયા કરશે. [એટલામાં મનોહર આવે છે. પછી સઉ રાજી થતાં પોતપોતાના ઘેર જાય છે.]

---

૧ મોટા, તીવ્ર. ૨ પ્રાર્થના.

મનોહર : (વિજયા એકલી રહી ત્યારે) કેમ આજે તો તમે પણ વ્યાસઆસને બેઠાં'તાં કે શું ?

વિજયા : (જરા હસતાં) હા; આપની કૃપા જેના ઉપર થઈ હોય તેને આ જગતમાં શું દુર્લભ છે ?

મનોહર : હા, હવે પંડિતાઇભરેલું બોલતાં તને આવડયું ખરું. ભલે, સઉનું કલ્યાણ થાય એવો બોધ રોજ આપતી રહેજે એટલે થયું.

વિજયા : આપ જેવી પ્રેરણા કરશો, તેમ થશે. હું તો કશુંએ કરવા સમર્થ નથી.

મનોહર : આજે શો પ્રસંગ ચાલ્યો હતો ?

વિજયા : ના, એ તો સહજ રોજ આવીને સઉ બેસે છે, ત્યારે મને કાંઈ ગરબી ગાવાનું અથવા બોધક વાર્તા કરવાનું કહે છે,ત્યારે હું કાંઈ કહું છું.

મનોહર : હશે. આજે કેમ છે ? હમણાં કથાનો સમય થશે.

વિજયા : કંઈ વાર નથી. [વિજયા તૈયારી કરે છે. મનોહર તથા વિજયા વાળુ કરી પરવારી બેસે છે. પછી કથાનો વખત થવાથી સઉ વારાફરતી આવી બેસે છે.]

મનોહર : (છેલ્લા બાળમુકુંદદાસને આવતા જોઈ) કેમ દાસ ! પધારો. આજે કંઈ વધારે મોડું થયું ? હવે તો તમારી વારેવાર છે હોં.

દાસ : (હેં હેં હેં એવા સ્વરથી હસતાં) ભતજી મહારાજ ! હું આપની સેવામાં જ ગયેલો. (ચંચળાતરફ હાથ કરી) આ એમને ટો કાડનાંએ વિડાય કડ્યાં છે. પણ મેં વિચાડ કીદો, બચ્ચા ! આપને આતલાં માનસો આવીએછ, પન કોઈ દાહરો ભતજીને ફુલના હાડ પેહેડાવ્યા નઠી, ટે આ જડા લઈ આવ્યો જઈ ને. અપડાદની માફી આપજો હોં. (એમ બોલતાં ભટજીને ચંદન કરી હાર પહેરાવતાં) બોલો સાં દવાડકાંઠીસકી જે. બોલો સાં સડગુડુદેવકી જે. હડ હડ મહાદેવ. (પોતાની જગાએ બેસતાં બેસતાં) ચાલવા દેજો ભતજી બાવા ! હવે આપના ટરફથી ઢીલ નઠી હોં.

મનોહર: (ઇષ્ટને નમસ્કાર કરીને)કહો ભાઇ ! કાલે ક્યાંથી રહ્યું છે?

વિઠ્ઠલજી: કાલે અન્તમાં આ વાર્તા કહી છે કે " ત્યાગીઓ ધનનો સંગ્રહ કરવાથી જેમ મહા હાનિને સહન કરે છે તેમ જ ગૃહસ્થ પૈસાવિનાનો હોય છે તો બહુ દુઃખી થાય છે,માટે ગૃહસ્થે વિધિપ્રમાણે ધનાદિની વ્યવસ્થા કરવી યોગ્ય છે. "

દાસ : ને વલી એ વાટ પન આવી'ટી કે ' વિઢવાએ પન પોટાનાં

બાલબચ્ચાના પોસનપુડકું વિચાડ કડીને સંઘડી ડાખવું. કેમ વિથ્થલજી ! આવ્યું કું કેની !

વિઠ્ઠલજી : હા, એ વાત કહીને પછી આ છેલ્લું વચન કહ્યું હતું તે મેં કહી સંભળાવ્યું. હવે **ભટજી** ! આગળ કૃપા કરો. બોલો ' જય જય શ્રી-સદ્‌ગુરુદેવ. '

મનોહર : પાછાં બીજે દિવસે પોતપોતાના કામથી પરવારીને તે **લક્ષ્મી માતા સરસ્વતી** વગેરે પુત્રીઓને પાસે બેસાડી આ પ્રમાણે બોધ કરવા લાગ્યાં.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે ધર્માચરણી દીકરી ! કાલે તને અન્તમાં કહ્યું હતું કે ગૃહસ્થે ન્યાયમાર્ગે મેળવેલા ધનનું પોતાની શક્તિપ્રમાણે રક્ષણ કરવું; પણ આજે હવે એ કહું છું કે એવું છેક કૃપણપણું રાખી ધનનો સંચય ન કરવો કે જેથી આ લોકમાં અપકીર્તિ થાય, અને આપણને મળવાયોગ્ય સુખ પણ ન મળે. કેટલાક ધનવાન્ ઘણા કૃપણ હોય છે.તેઓ પોતે તથા પોતાની પ્રજા પણ સુખથી સારું ખાય નહિ, તથા વસ્ત્રઅલંકાર પણ પહેરે નહિ. કેવળ ધનને વધારવાના હેતુથી એકઠું કરીને બીજાને ત્યાં વ્યાજની લાલચે મૂકે છે. તે વ્યાજનો વધારો પણ પાછો મુદ્દલમાં મેળવી વળી વ્યાજે ચાલતું કરે છે, અને તેમાંથી છેક દરિદ્રની પેઠે પોતાના ખરચસારુ થોડું રાખે છે; તે પણ કલેશથી વાવરે છે. અને ઘણે પ્રસંગે તે ધીરેલા પૈસા લોકો ખોટા કરે છે ત્યારે પોક પોક મૂકીને રડે છે, તોપણ બાકીનાં નાણાં પાછાં તે જ રસ્તે ચાલતાં કરે છે. આમ થવાથી પોતાના પદાર્થનું પોતે પણ સુખ ન ભોગવતાં ઉલટાં તેના રક્ષણ અને નાશથી દુઃખને જ ભોગવે છે.એવાં મૂઢ જનોને શાસ્ત્રોએ તથા અન્ય સજ્જનોએ ધિક્કારનાં પાત્ર જ ગણ્યાં છે;અને હે દીકરી ! ખરું જોતાં તો તેઓ નિન્દાનાં જ પાત્ર છે.ઉદારતા અને કૃપણતા એ બે ક્યારે, કેવે સ્થલે, અને કેટલે અંશે વવરાય તો શ્રેષ્ટ ગણાય, એ વાર્તાને ન જાણનાર માણસો તિરસ્કારનાં પાત્ર છે. કેમકે મર્યાદાથી અધિક ઉદારપણું અથવા કૃપણપણું દુઃખને જ આપનાર છે. ઘણી કૃપણ સ્વભાવની સ્ત્રિયો હોય છે, તે તો રોજ રસોઈમાં પણ કરકસર કરે છે. છોકરાની વહુને વધારે જમનારી જાણે છે તો તેના ઉપર દ્વેષ કરે છે. તેને કસરથી જમાડે છે. તેથી તે બિચારી ગરીબ શરમાળ સ્વભાવની હોય છે, તો રોજ થોડી ભૂખી ઉઠે છે. એમ રોજ ભૂખ વેઠવાથી તે દુર્બલ થાય છે, અને તે દુષ્ટ સાસૂ તેના પાસે અધિક કામ કરાવે છે, તેથી તે ભૂખ અને દુઃખથી ત્રાસીને રોગના ભોગરૂપ થાય છે, અને પ્રસંગે પીડાઈને મરી પણ જાય છે. જો તે વહુ તીખા સ્વભાવની હોય છે તો રોજ

સાસૂવહુને વઢવાડ થાય થાય છે, જેથી એકબીજાઉપરની પ્રીતિ ઘટી જવાથી આખરે તે ઘર ભાગે છે. ત્યાં જો છોકરો સ્વતંત્ર સ્વભાવનો અને ન્યાયી હોય તો બન્નેને સમાધાનમાં રાખવા યત્ન કરે છે. પણ ઘણાં કારણોથી તે યત્ન નિષ્ફળ જાય છે. પ્રથમ તો તે છોકરાની મા, વહુ પોતાના સ્વભાવથી પ્રતિકૂલ હોવાથી તેનો દોષ રાત્રદિવસ તે છોકરાઆગળ કહ્યાજ કરે છે.તે એવી આશાથી કે આ છોકરો એ વહુને વારંવાર શિક્ષા કરે. છોકરો ન્યાયી હોવાથી, માનાં વચનોને સાંભળી લઈ, જો માનો દોષ જણાય, અને તેને ચાર વચનો સમાધાનને અર્થે કહે તો તે માતા ઉલટી તે પુત્રઉપર ક્રોધ કરે છે અને કહે છે કે 'તું મૂર્ખ છે. તું સ્ત્રીનો વેચાણ થઈ ગયો છે. તું તો એની આંખે જ જુએ છે. એ કહે છે એટલું જ માને છે. એને કશું કહેતો નથી. તે એને માથે ચઢાવી છે,તે કોઈનું શેનું માને! તને તો એણે છેક આંધળો કરીમૂક્યો છે; પણ તું જાણે છે ? એના જેવી રાંડો તો દશ હું તને પરણાવીને લાવીશ, પણ કંઈ મા ફરી ફરીને મળવાની નથી, સમજ્યો ? તું મને શિખામણ દેવા આવે છે, પણ એ રાંડને તે કેમ ડામ દેતો નથી કે ફરીથી આમ ના કરે ? ભલે બાવા,તમને અમારું મોં ના ગમતું હોય તો અમે અમારું સૂજતું કરીએ. તમને આટલાં દુ:ખ વેઠીને ઉછેર્યા છે તે છેક આમ પારકીજણીના ઠોંસલા ખાવા નથી ઉછેરયા ! ના ના વિચાર કર, તને ભૂખ્યો રાખ્યો હોત તો તું આવડો શેનો થાત, ને એને ભૂખે રાખી હોત તો આવી રાખશીજેવી રહે?' હે દીકરી ! આ વગેરે વચનો બોલી રડે છે, અથવા ક્લેશ રાખે છે.અને જો કદાચિત્ તે પુરુષ તે સ્ત્રીને કાંઈ શિખામણ દેવાની જરુર જાણે, અને તે સ્ત્રી દોષવાળી હોય અથવા નહિ,પણ સમાધાન રહેવાઅર્થે ચાર વચનોથી નીતિનો બોધ કરવા જાય તો તે સ્ત્રી પણ તેને એવાં જ સખ્ત અને કઠોર વચનો સંભળાવે છે. તેથી ઘરનો ક્લેશ મટતો નથી અને દિનપ્રતિદિન વધારે દુ:ખી થાય છે. જો સ્ત્રી ભલી હોય છે તો સઘળું સહન કરે છે,અને પતિની આજ્ઞા માની દુ:ખ વેઠી દિવસો ગાળે છે, અને નઠારી હોય છે, તો પોતાને પીહેર રીસાઇને જતી રહે છે. પછી દુર્ગુણી તથા દુ:ખી થાય છે. આ વગેરે અનેક માઠા પરિણામો માત્ર અન્નમાં કૃપણતા કરવાથી થાય છે.અને દરેક કામમાં કૃપણતાના એવાજ પરિણામ થાય છે,તેથી તે આખા ઘરનાં માણસો મરતાંસુધી દુ:ખ જ ભોગવે છે. હે શાણી સુતા ! એવી કૃપણ માના દીકરાને જાણ્યા પછી કુલવાન્ માણસ તેને પોતાની દીકરી પરણાવતાં પણ આંચકો ખાય છે, અને એવી હલકી મર્યાદી પડવાથી ઘણાનાં કુલ નીચાં ગણાય છે; અને તેમનાં છોકરાં પણ કુંવારાં જ મરે છે. માટે સમજણી સાસુએ આવા દોષોને

સજવા જોઇએ, અને આપણા ઘરમાં આવેલી પારકી દીકરીને ખાવા પીવામાં સુખ આપવું જોઈએ. તેમ જ શાણી વહુએ પણ કદાચિત્ સાસુના એવા દોષ હોય તો વિવેકથી સહન કરવા, પણ બહાર લોકને જણાવી ફજેતી ન કરવી જોઈએ.

હે સરસ્વતિ ! અન્નને માટે પણ એવાં નીચ જીવનાં કૃપણ માણસો ઘણા હલકા વિચારનાં હોય છે. જ્યારે તેમને ઘેર કોઈ નિમિત્તથી બ્રાહ્મણ આદિ જમાડવા પડે છે,ત્યારે તે ઘણું થોડું જમનાર બ્રાહ્મણને અથવા નાનાં છોકરાંને જમવા તેડે છે, તેમ જ કોઈ વેળા તેને ઘેર કોઈ પરોણા આવે છે ત્યારે તે કૃપણ પોતાના મનમાં ભારે સંતાપ કરે છે; અને કહે છે કે વળી આ અઢીશેરીયા કોણ જાણે કયાંથી આવ્યા ! તે આવનારને હેતવડે બોલાવે પણ નહિ, અને ઝાઝા દિવસ રહેવાના હોય તો તેમને છાનીછપની મનમાં અથવા પોતાના સંગીને મોઢે ગાળો દે છે, તથા હલકાં વચનો બોલે છે.આવાં નીચ સ્વભાવનાં કૃપણ સ્ત્રીપુરુષોને જાણ્યા પછી ડાહ્યાં માણસો પ્રસંગોપાત્ત હાસ્યનાં પાત્ર ગણી વર્ણે છે, તેથી છતે પદાર્થે તેમને નામે દરિદ્રની છાપ પડે છે. વિવેકી માણસોએ આવા નીચ સ્વભાવ ત્યજવા જોઇએ, તથા જાણમાં આવે તો અન્યના આ સ્વભાવ ત્યજાવવા જોઇએ. હે દીકરી ! વળી એ કૃપણ માણસ ઘણા દુર્ગુણવાળું હોય છે.પ્રથમ તો તે ઘણું જ લોભી હોય છે; તો ‘ લોભ પાપનું મૂળ છે ’ એ કહેવતપ્રમાણે તેના અન્તઃકરણમાં પાપના મૂળરૂપ લોભ થયો, એટલે તેનામાં અદેખાઈ પણ હોય છે. અને અદેખાઈથી કોઈનું પણ સારું દેખી ખમાતું નથી, તેથી તે સઉની નિન્દા કરે છે;અને નિન્દાસમાન પાપ આ જગતમાં કોઈ નથી,તેથી તે મોહું પાપી થાય છે. વળી સઉની નિન્દા કરનાર માણસથી સંપસંપીને રહેવાતું નથી,તેથી સઉનાથી [1]વિરોધ કરી તે એકલું રહેવા ઇચ્છે છે; અને તેથી ઘણા માઠા પરિણામ સહન કરે છે.

હે વિવેકી છોકરી ! કેટલીક એવા સ્વભાવની વહુઓ હોય છે તે પણ પોતાનો કમાતો ધણી હોય છે તેને તે રાત્રદિવસ આ પ્રમાણે બોધ કરે છે : ‘જુઓ,તમને કશી વાતની સમજણ નથી.આ ઘરનાં બધાં માણસો તમને ખાઇને ખુવાર કરવા બેઠાં છે. તમે એકલા કમાઈને લાવો છો, તે તમારી કમાણી ચટણીની પેઠે ઉડી જાય છે. એમ ને એમ દહાડા કાઢવાથી તમારું ’ઈ દહાડો ઉંચું આવવાનું નથી.અને જ્યાંસુધી કાંઈ કમાઈ લાવશો ત્યાંસુધી એમને તમે વહાલા લાગશો. ને ભોગજોગે સાંદાસાજા થયા તો એ કોઈ ગાં-

[1] કજીઓ.

કેરો પૈસો તમારા વાસ્તે તોડે એવું નથી. એ તો સઉ મતલબનું સગું એ-કઠું થયું છે; ને ભોગજોગે તમારું માથું દુઃખ્યું તો મારા રાંડના તો પૂરેપૂરા ભોગ મળે. મને તો કોઈ મરતાંએ ચાંગળું પાણી છાંટવાનાં નથી, તો જી-વતાં શું ભાવ પૂછે એમ છે ? તેથી જો મારું કહ્યું માનો તો અત્યારથી કાંઈ ચેતો. આખો જન્મારો કાંઈ કમાવા જવાવાનું નથી. તેથી આ વખત પાંચ પૈસા સંઘર્યા હશે તો પરિણામે આપણા જ કામમાં આવનાર છે, ને આ તો સઉ ખાઈખદોડીને આઘું ખશી જશે, એટલે 'ગધ્ધેને ખાયા ખેત, નહિ પાપ કે પુન' એવું થશે. માટે જો નજરમાં આવે તો સઉ સઉનું જૂદું કરો. બધા ભાઈ મળીને માબાપને ખરચ આપો કે તેમની મેળે સુખેથી દહાડા કાઢે. જો આમ કરશો તો સઉને કાળજી પેસશે, ને પોતપોતાનું ઘર વળ-ગશે એટલે એની મેળે જાત તોડીને મહેનત કરશે, ને ઘર ચલવવું પડશે ત્યારે એ પણ એમ જાણશે કે 'આટલી વીશે સો થાય છે.' હે સુપુત્રિ ! આ આદિ અનેક પ્રકારનાં વચનો તે સ્ત્રી પોતાના પતિને રોજ સંભળાવે છે, તેથી તે પતિના મગજમાં દિનપ્રતિદિન એ વાર્તાના [1]સંસ્કાર બંધાઈને બ-ળવાન્ થતા જાય છે. જેથી પરિણામે તે પુરુષ પણ પોતાના કુટુંબથી જૂદો થવા નિશ્ચય કરે છે. તે જ પ્રમાણે કુટુંબમાં સર્વ કમાતા પુરુષો પોતાની સ્વ-તંત્ર કમાણીનું સુખ લેતા થાય છે, અને બીજાં કમાવાને અસમર્થ એવાં કુટુંબનાં માણસો નિરાશ્રિતપણે[2] દુઃખ વેઠતાં જાય છે. આ ઘણું જ દુઃખદ છે. વ્યવહારમાં કુશળ અને વિવેકી પુરુષોને આ વિચાર અણગમો ઉપજા-વનાર થઈ પડે છે.

ખરું જોતાં તો આ સંસારમાં કોઈ કોઈનું પોષણ કરતું નથી. સઉ સ-ઉના પ્રારબ્ધઅનુસાર પરમેશ્વર આખા જગતનો નિર્વાહ કરે છે, પણ અ-જ્ઞાની જીવો પોતાના મનમાં '[3]શકટનીચે [4]શ્વાન' ની પેઠે મિથ્યા અભિ-માન ધારણ કરી લે છે કે 'આ સઘળાં માણસનું હું પોષણ કરું છું. મા-રામાંથી હું એમને આપું છું, નહિ તો આ લોકને કોણ બીજું આપનાર છે!' આ તે મન્દમતિ માણસનું અભિમાન તેને જ નડે છે,તો પણ આ જગતના મુખ્ય[5] સ્વરૂપને ન જાણનાર તે સમજતો નથી.આ પ્રસંગને અનુકૂળ શિ-ખામણ લેવા યોગ્ય એક દૃષ્ટાન્ત છે તે કહું છું. તું તે સાંભળીને સાર ગ્રહણ કરજે.

પૂર્વમાં એક મૈનાવતી નગરીનો એકલશૂરો નામનો રાજા હતો.તે રા-

૧ છાપ. ૨ આશ્રયવિના. ૩ ગાડું. ૪ કુતરું. ૫ વાસ્તવ, ખરું.

જાનું મુખ્ય નામ તો આવેશિક હતું. કારણ કે તે મૈનાવતીનો જિષ્ણુ નામનો રાજા જ્યારે મરણને બિછાને સૂતો ત્યારે તેણે કહ્યું કે કોઈ પણ પુરુષ કાલ પ્રાતઃકાળે ઉઘડતે દરવાજે મારા નગરમાં પ્રવેશ કરે તેને મારો વંશ ગણીને આ રાજ્ય આપવું. આથી બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે એ પુરુષ નગરમાં પ્રવેશતો જણાયો તેથી એને રાજ્યાભિષેક[1] કરી એનું નામ 'આવેશિક' રાજા એટલે 'અતિથિ' રાજા એવું પાડ્યું, પણ પાછળથી એની [2]કૃતિ ઉપરથી શાણી પ્રજાએ એને એકલશૂરો રાજા એવું નામ આપ્યું,જે આજપર્યંત લોકમાં ચાલ્યું આવે છે. તે એકલશૂરા રાજાને રાજ્ય મળ્યા પછી તેણે ધીરે ધીરે રાજ્યના સઘળા વ્યવહારને લક્ષમાં લીધા, અને પાછળથી થોડે કાળે તે આ પ્રમાણે દરેક બાબતનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

અરે ! આ મારા રાજ્યની લક્ષ્મી જેનો હું જ માત્ર માલિક છું, તેને આ ઘણાં માણસો વિનાકારણ ખાઈ જાય છે, તથા લઈ જાય છે, એ ઘણું ખોટું છે. આ મારું નિષ્કંટક રાજ્ય છે, અર્થાત્ કોઈ શત્રુ આવી રાજ્યને નુકસાન કરી શકે એમ નથી, તે છતાં પણ આ સો સરદારો જેઓ બબ્બે લક્ષ [3]મુદ્રા વર્ષોવર્ષ લીધા જાય છે, અને કશું કામ ન કરતાં માત્ર ખાઇપીને મજા કરે છે, એમને એ શાવાસ્તે આપવી જોઇએ ? નહિ જ આપવી જોઇએ. વળી આ શાસ્ત્ર, પુરાણ આદિ વિદ્યાને જાણનાર વિદ્વાનો જેમનો રાજ્યરક્ષણમાં અથવા મારા સુખમાં કશો ઉપયોગ નથી એવાને મારે શામાટે મિથ્યા રાજ્યલક્ષ્મી આપવી જોઇએ? નહિ જ આપવી જોઇએ. વળી કોઈ પણ બળવાન્ શત્રુ દેખાતો નથી તો નિષ્પ્રયોજન આ [4]લક્ષાવધિ સૈન્યને શામાટે પગાર આપી રાખવું જોઈએ ? વળી આ રાજ્યનાં સગાંસંબન્ધી થઈ ને નિરુદ્યમીપણે બેશી ખાનારા પિત્રાઇ જમાઇઆદિને મોટી નીમણુંકો શામાટે આપવી જોઇએ ? તથા એ વિના ગાયક, વાદ્યંત્ર વગાડનારા, વિવિધ ખેલના કરનારા, અથવા અવિદ્વાન્ ભિક્ષુકો આદિને, રાજ્યકાર્યમાં ઉપયોગ ન છતાં શામાટે પોષવા જોઇએ? વળી દશ દેવતાની રતિવાળો[5] તથા સાક્ષાત્ વિષ્ણુસ્વરૂપ હું રાજા છતાં આ બીજા કલ્પિત, દેવળોમાં બેસાડેલા દેવોના નિમિત્ત ચાલતા ખર્ચોને વાસ્તે વર્ષોવર્ષ અપાતાં નિયમિત શાસનોનો વ્યર્થખર્ચ પણ મારે શામાટે સહન કરવો જોઇએ? તથા ધર્માદા અને ઇનામમાં પેલાં ગ્રામ અને ક્ષેત્રો છે, તે પણ મારે શામાટે ચલાવવાં જોઇએ? કારણ મારી સ્વતંત્ર રાજ્યસત્તામાં અન્ય સત્તાનું પ્રયોજન શું? કદાચિત્ જરૂર જણાય તો તે બદલ તેમને કાંઈ દ્રવ્ય આપી તેમનો હાથ ઉઠાવવો જોઈએ.

---

૧ રાજગાદી આપી. ૨ કર્મઆચરણ. ૩ એક જાતનો સિક્કો. ૪ લાખો. ૫ દશ દેવતાના ઐશ્વર્યવાળો.

હું રાજ્યનો અધિપતિ[1] છું માટે મારે અનેક પ્રકારની આ અવ્યવસ્થાઓ મટાડી રાજ્યની સરળતા કરવી જોઈએ, તથા ઉત્તરોત્તર તે રાજ્યલક્ષ્મીનો વધારો કરવો જોઇએ. આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના વિચારોને કરી ધીરે ધીરે તે પ્રમાણે અમલ કરવાના નિશ્ચયને કરવા લાગ્યો.

હે દીકરી! આવા તે રાજાના વિચારોને જાણીને પ્રજા તેને એકલપેટો તથા એકલશૂરો કહેવા લાગી.એક વેળા તેણે પોતાના વિચારપ્રમાણે જલદી બધો અમલ કરવા પ્રધાનને એકાંતમાં બોલાવી સમજુતી આપવા માંડી. ત્યારે તે પ્રધાન વિચાર કરી આ પ્રમાણે વિનયથી બોલ્યોઃ હે પૃથ્વીપતિ! હું આપનો દાસ છું, તથાપિ આપની આપેલી સત્તાથી હું સલાહકારમાં ગણાઉં છું, માટે આપની આજ્ઞા હોય તો હું સ્વતંત્રપણે નિર્ભય થઈને મારા વિચાર આપને નિવેદન કરૂં". રાજાએ તે પ્રધાનને ઇચ્છાપ્રમાણે બોલવાની છૂટ આપી ત્યારે તે બોલ્યો: 'આપ મહારાજાપદને શા કારણથી પામ્યા છો એ વાર્તાનો પ્રથમ વિચાર કરો.આ સરદાર લોકો જે રાજ્યના ખરા માલિક છે,તથા જેમના વડીલોએ પોતાનાં મસ્તક આપી રાજ્ય સંપાદન કર્યાં છે, તથા આજે પણ જેમના ત્રાસથી આ રાજ્યસત્તા નિષ્કંટક ચાલે છે, તે સરદારોના પ્રતાપથી આપ મહારાજા છો, અને ઉત્તમોત્તમ વિભવોને ભોગવો છો. તો એ સરદાર લોકોના ખરા હક્ક ડુબાવી, તેમને દૂર કેમ કરાય? અને જો એકાએક દૂર કરવા જઇશું તો માત્ર એ સો સરદારોજ આ આખું રાજ્ય પોતાને કબજે કરી લેવાને સમર્થ છે. તે અવશ્ય બંડ કરી આપને પદભ્રષ્ટ કરી નાંખશે. માટે એ સરદારોને રોજી આપ્યા કરવી એટલું જ નહિ, પણ સમયે સમયે દરબાર ભરીને તેમને શાબાશી આપતા રહેવું જોઇએ, તથા તેમનું ઘટિત માન ઉતરોત્તર વધારવું જોઈએ, જેથી તે આનન્દથી પોતાનું અભિમાન રાખી બળવાન્ થતા જાય, અને આપણા રાજ્યઉપર આવતા ભયના પ્રસંગે હર્ષથી મસ્તક આપવા આગળ થાય.એમના ભયથીજ આપણું રાજ્ય છે;તો રાજ્યનું મૂળ છેદવું એ મને તથા આપને ઘટતું નથી.વળી હે ઉદારચિત્તવાળા છત્રપતિ! આ શાસ્ત્ર તથા પુરાણ,જે ધર્મ તથા ઇતિહાસને જણાવનારી વિદ્યાના ગ્રન્થ છે,તેમને રુડે પ્રકારે જાણનાર વિદ્વાનોનું જો આપણે પોષણ ન કરીએ તો આપણી પ્રજામાં તથા રાજસેવકમાં ધર્મ તથા ઇતિહાસનું જ્ઞાન કિંચિત્ પણ રહેશે નહિ, અને તેથી અધર્મને પાળનાર પ્રજા તથા સેવકો થશે;તો તેઓ પાપી થશે.અને પ્રજાનું પાપ રાજાને માથે છે તેથી રાજા પાપનો ભોક્તા થવાથી આ લોક તથા પરલોકમાં દુઃખને જ પામશે; અને એમ થવાથી અધર્મી પ્રજા રાજ્યમાં અન્યાયથી લોકોને પીડશે, અને

[1] માલિક.

રાજ્યને ધોકો પહોંચાડશે. એટલું જ નહિ પણ સુરા પ્રજાને ઘણો અસંતોષ થશે,કારણ તેને વિદ્વાનોનો સંગ નિરંતર જોઇએ છે.અને તેજ કારણથી તેઓ નાના પ્રકારના કર તથા વ્યાપારવડે રાજલક્ષ્મીનો વધારો કરાવે છે. રાજલક્ષ્મીનો થોડો અંશ [1]લોકહિતાર્થે કાર્યમાં [2]વ્યય કરવો જ જોઈએ એવો નિયમ છે, તો આ વિદ્વાનોનું સન્માન પણ લોકહિતાર્થ કાર્ય છે. વળી એ વિદ્વાનો દેશપ્રદેશમાં ફરીને તથા વિવિધ ગ્રન્થો રચીને રાજાની તથા રાજ્યના ઐશ્વર્યની સ્તુતિ કરે છે,તેથી આપણી મહાન્ પ્રતાપી સત્તાને જાણીને અન્ય રાજાઓ પણ આપણું અહિત કરવામાં ભયથી પાછા હઠે છે. તેથી એ વિદ્વાનો આ રાજ્યના પણ સાક્ષાત્ [3]સાહાય્યક છે.વળી તે વિદ્વાનો પૂર્વરાજાપ્રજાનાં તથા રાજસેવકોનાં [4]ઉત્કૃષ્ટનિકૃષ્ટચરિત્રોને લોકોમાં જાહેરરીતે વાંચી સંભળાવે છે;તેથી તેઓ ઉત્તમગુણોને સાંભળી આ વર્તમાનકાળે તેવા થવાને યત્ન કરે છે.આ આદિ અનેક લાભ એ વિદ્વાનોનું સન્માન કરવાથી આપણને છે. માટે તેઓને રાજ્યથી થતા કિંચિત્ ઉપકારોને બંધ કરવા એ મને ઉચિત લાગતું નથી.

વળી આ લક્ષાવધિ સૈન્યને પણ જરૂર આપણે પાળવું જ જોઈએ. કારણ કે તેઓમાં ઘણા તો પ્રથમ રાજ્યની જ પ્રજા છે. અને તે સર્વને જો આપણે કાઢી મુકીશું, તો એ નકામાં થયેલાં માણસો પોતાના નિર્વાહઅર્થે પ્રજામાં ચોરી, ઠગાઈ, આદિ દુષ્ટ ઉપાયો કરવાનાં, તેમ જ રાજ્યને પણ બંડ, લૂંટ કરીને નુકસાન પહોંચાડવાનાં. વળી એ સૈન્યના પ્રતાપથી જ આપણાકરતાં ઓછી સેનાવાળા રાજાઓ આપણા રાજ્યપર ચઢાઈ કરતા નથી. જ્યારે એ સૈન્યને રજા આપી કે આપણને નિર્બલ જાણીને, કોઈ પણ બલવાન્ રાજા આ રાજ્યનો જય કરી લેશે. માટે 'રાજાનું બળ સેના છે' એ કહેવતપ્રમાણે સેનાને કમતી ન કરતાં પ્રસંગે વધારવા મારી સલાહ છે, તેથી એ બાબતમાં પણ મારી બુદ્ધિ આપને અનુકૂળ નથી.

વળી સગાંસંબંધીઓને ન પોષવાં એ પણ આપનો વિચાર ઠીક નથી. કારણ કે પિત્રાઇઓ જેઓ રાજ્યના ભાગીદાર છે, તેઓને રાજ્યનો ભાગ આપતાં મોટું રાજ્ય ઘણા વિભાગો થવાથી, ત્રુટી જાય, એ ભયથી તેમને રાજ્યના [5]વિભાગી ગણીને તેટલો દેશ ન આપતાં તેને બદલે તેમની યોગ્યતાપ્રમાણે તેમને રોકડ રકમ આપવામાં આવે છે. તે રકમ ન આપવાથી તેઓ અસંતોષી થઈ અન્ય રાજાને શરણ જઈને અથવા તો સ્વતંત્રપણે ગુપ્ત રહીને, પ્રજાને તથા રાજ્યને [6]ઉપદ્રવ કર્યાવિના રહેશે નહિ, એટલું જ નહિ પણ આ રાજ્યકુલનો એમ કરતાં [7]ઉચ્છેદ થઈ જાય તો પછી ગાદી-

---

૧ લોકના કલ્યાણરૂપ પ્રયોજનવાળા. ૨ ખર્ચ. ૩ મદદ કરનાર. ૪ સારાં માઠાં. ૫ ભાગીદાર. ૬ પીડા. ૭ નાશ.

પતિનો વંશ ન હોય ત્યારે અન્ય કુલનો પુરુષ રાજા થવાથી, આ રાજાઓનું નિર્મૂળ થાય એ ભયથી તેમને રાજ્યવિભાગી ગણી રાજાએ સન્માનમાં રાખવા જોઇએ.આપને આ રાજ્ય આગલા મહારાજાની ઇચ્છાથી દત્તવિધાન કરી આપવામાં આવ્યું છે, તેથી તેઓ ખરા હક્કદાર છતાં અસંતોષથી રાજ્યને વિઘ્ન કરતા નથી.પણ તેમને ક્રોધ કરવાનું કારણ ઉત્પન્ન થાય,તો આજે પણ તેઓ વિઘ્ન કરવા સમર્થ છે. માટે ઉત્તરોત્તર તેમની પ્રીતિ વધે એવા ઉપાયો લઈ તેમને સંતોષ આપવો એ જ મારો વિચાર છે. તેમને નાઉમેદ કરવામાં મારો અભિપ્રાય નથી. વળી પિત્રાઇની પેઠે જમાઈ તથા પુત્રીના પણ ચાલતા હક્ક તેમને આપવા જોઇએ.ત્યાં જેઓને સ્વતંત્ર રાજ્ય નથી,એવા જમાઇઓને આશ્રય આપી આપી અત્ર રાખ્યા છે,કારણ કે રાજપુત્રીઓને પારકી રાજસત્તામાં રહેવા દેવાથી કોઈ પ્રસંગે તેમના ઉપર જુલમ ગુજરે તો આ કુળને કલંક છે; માટે, તેમ જ તેઓ રાજપુત્રી છે તેથી તેમનો પણ રાજલક્ષ્મીમાં વિભાગ છે તેથી તેમનાં ચાલતાં *શાસન પણ પાળવાં જ જોઇએ. તેથી અધિક આપવા વિચાર કરવો, પણ ઘટાડવાં એ યોગ્ય નથી.

વળી ગાયકઆદિને પાળવા એ તો રાજ્યભૂષણ છે,કારણ કે પૃથ્વીમાં દરેક જાતની વૈભવી વસ્તુ,અથવા કળા,ચાતુરી, તથા વિદ્યાઆદિને પોતાના રાજ્યમાં લાવીને પોષવી એ રાજાઓનું કર્તવ્ય છે. માટે તેમને પણ ઘટતો આશ્રય આપવો યોગ્ય છે. અવિદ્વાન્ ભિક્ષુકોને કાંઈ જ ન આપવું યોગ્ય જણાય તો તે ઠીક છે, પણ તેમને નિરુદ્યમી, [1]નિર્મુખ ન કાઢતાં તેમના ઉપર રાજસત્તા વાવરી, તેમનું ભિક્ષુકપણું છોડાવી તેમની શક્તિઅનુસાર વિદ્યા, હુન્નર અથવા સેવાનાં કાર્યમાં તે સર્વનો પ્રવેશ કરાવવો જોઈ એ. પણ તેવાઓને કાંઈ ન આપતાં તમને માટે કાળજીરહિત થવું, એ પ્રજાપતિને ઘટતું નથી.

દેવળોમાં બેસાડેલા દેવોના નિમિત્ત ચાલતો ખર્ચ પણ થવો જ જોઇએ. એ દેવો પ્રજા તથા રાજાના ધર્મની [2]પ્રતિમા છે, તથા લોકોમાં નિરંતર ધર્મનું રક્ષણ થવા તથા પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું વિસ્મરણ મન્દબુદ્ધિવાળી પ્રજાને ન થવા માટે છે. તેમ જ સર્વને પ્રત્યક્ષ નહિ જણાતા પરમેશ્વરને વિધિવત્ પૂજવાનાં ભક્તોને અર્થે સ્થાન છે. તેમના નિમિત્તનો થતો ખર્ચ વિશેષે કરી પ્રજાહિતાર્થ છે. તોપણ તેમાં રાજાનું [3]શ્રેય છે,માટે ઉભય[4]પક્ષના સંબન્ધથી તે ખર્ચનુંપાલન થવું જ જોઈ એ.વળી તે દેવો આપત્તિકાળે અનેક યુક્તિથી

* રાજ્ય તરફથી મળતી બક્ષીસ. ૧ નિરાશ. ૨ મૂર્તિ. ૩ કલ્યાણ. ૪ બન્ને તરફના.

સહાયકર્તા થાય છે, પણ એ વાર્તા તો સદ્વિદ્યાના જાણનારા જ જાણે છે, માટે આ સ્થલે મારે કહેવાનું પ્રયોજન નથી. ૬

વળી ધર્માદા આપેલાં ગ્રામક્ષેત્રાદિ તો દાતાએ કોઈ પણ નિમિત્તથી દાન કરેલાં હોય છે. માટે દાનમાં આપેલો પદાર્થ પાછો ગ્રહણ કરી લેવાથી દાતા નરકનો અધિકારી થાય છે,તથા આ લોકમાં પણ અધર્મી ગણાય છે, તેથી તે પણ યોગ્ય નથી. તેમ જ ઇનામમાં આપેલા પદાર્થો પણ પાછા લેવાય નહિ. કારણ કે કોઈ પ્રકારના ઉપકારના બદલામાં ઇનામ આપવામાં આવે છે; તો તે ઇનામ પાછું લેવાથી [1]કૃતઘ્નતારૂપ મોટો દોષ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી એ પાપરૂપ ઉદ્યમથી પણ આપણે સર્વકાળ બચવું જોઈએ.

આ સઘળું છતાં પણ જો રાજ્યલક્ષ્મીનો કોઈ નિમિત્તથી નાશ થયો હોય અને રાજા આપત્તિમાં આવી પડ્યો હોય, તો એ સઘળી બાબતોમાં યોગ્ય વિચાર કરી સલાહસંપથી ખર્ચનો ઘટાડો કરી નાંખવો જોઈએ. પણ હે શ્રીમાન્ મહારાજા ! આપનો ભંડાર તો દિનપ્રતિદિન વધતો જાય છે, તેમ છતાં આપને આ અઘટિત વિચાર આવવાનું શું પ્રયોજન છે તે હું જાણતો નથી. આશા છે કે આપ એ વિચારથી હવે પછી દૂર રહેશો. '

લક્ષ્મી માતા કહે છે: હે દીકરી ! આ પ્રમાણે તે ડાહ્યા પ્રધાને રાજાને કહ્યું અને હાથ જોડી ક્ષમા માગી, ત્યારે રાજાએ કશું પણ ન બોલતાં તે પ્રધાનને કહ્યું કે આજથી તમે આ રાજ્યના નોકર નથી એમ જાણજો.આજથી તમારી નિમણુક બંધ છે. મારા વિચારને તમે મળતા થઈ શકતા નથી,માટે હું મારા વિચારપ્રમાણે યત્ન કરીશ, અને તેમાં જ્યારે મને વિઘ્ન જણાશે ત્યારે હું તમને બોલાવી પાછી તમારી નોકરી આપીશ. હાલ મારે તમારો ખપ નથી. એમ કહી રાજા પોતાના મહેલમાં ગયો,અને તે વિવેકી પ્રધાન પોતાને મન્દિર ગયો.

ત્યાર પછી તે રાજાએ પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે જ ચાલનાર એક બીજા પ્રધાનને સ્થાપી, તેને રાજ્યવ્યવહાર કરવાનું કામ સોંપ્યું. આ વાર્તા નગરનિવાસી લોકો સાંભળીને ત્રાસ પામવા લાગ્યા,તથા રાજાને મન્દબુદ્ધિ કહેવા લાગ્યા. લોકો પરસ્પર આખા શહેરમાં એ જ વાર્તા કરવા લાગ્યા કે હવે કોણ જાણે કેવોએ પરિણામ નિપજશે. રાજા તથા પ્રધાન બન્ને સરખેસરખા મળ્યા છે. ખરે. હવે થોડી મુદ્દતમાં મુલક ઉજ્જડ થશે કે શું ? ભલા, ભગવાનને ગમે તે ખરું.

આ પ્રમાણે દિનપ્રતિદિન પ્રજાની રાજા તથા પ્રધાનઉપર અપ્રીતિ થવા લાગી. તેમ છતાં પણ થોડા સમય મધ્યે જવા દઈ ને પછી તે રાજા તથા

૧ નિમકહરામપણારૂપ.

આલબચ્યાના પોસતપુડકું વિચાડ કડીને સંખડી ડાખવું. કેમ વિથ્થલજી! આવ્યું કું કેની!

વિઠ્ઠલજી : હા, એ વાત કહીને પછી આ છેલ્લું વચન કહ્યું હતું તે મેં કહી સંભળાવ્યું. હવે **ભટજી**! આગળ કૃપા કરો. બોલો 'જય જય શ્રી-સદ્‌ગુરુદેવ.'

મનોહર : પાછાં બીજે દિવસે પોતપોતાના કામથી પરવારીને તે **લક્ષ્મી માતા સરસ્વતી** વગેરે પુત્રીઓને પાસે બેસાડી આ પ્રમાણે બોધ કરવા લાગ્યાં.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે ધર્માચરણી દીકરી! કાલે તને અન્તમાં કહ્યું હતું કે ગૃહસ્થે ન્યાયમાર્ગે મેળવેલા ધનનું પોતાની શક્તિપ્રમાણે રક્ષણ કરવું; પણ આજે હવે એ કહું છું કે એવું છેક કૃપણપણું રાખી ધનનો સંચય ન કરવો કે જેથી આ લોકમાં અપકીર્તિ થાય, અને આપણને મળવાયોગ્ય સુખ પણ ન મળે. કેટલાક ધનવાન્ ઘણા કૃપણ હોય છે.તેઓ પોતે તથા પોતાની પ્રજા પણ સુખથી સારું ખાય નહિ, તથા વસ્ત્રઅલંકાર પણ પહેરે નહિ. કેવળ ધનને વધારવાના હેતુથી એકઠું કરીને બીજાને ત્યાં વ્યાજની લાલચે મૂકે છે. તે વ્યાજનો વધારો પણ પાછો મુદ્દલમાં મેળવી વળી વ્યાજે ચાલતું કરે છે, અને તેમાંથી છેક દરિદ્રની પેઠે પોતાના ખરચસારુ થોડું રાખે છે; તે પણ ક્લેશથી વાવરે છે. અને ઘણે પ્રસંગે તે ધીરેલા પૈસા લોકો ખોટા કરે છે ત્યારે પોક પોક મૂકીને રડે છે, તોપણ બાકીનાં નાણાં પાછાં તે જ રસ્તે ચાલતાં કરે છે. આમ થવાથી પોતાના પદાર્થનું પોતે પણ સુખ ન ભોગવતાં ઉલટાં તેના રક્ષણ અને નાશથી દુઃખને જ ભોગવે છે.એવાં મૂઢ જનોને શાસ્ત્રોએ તથા અન્ય સજ્જનોએ ધિક્કારનાં પાત્ર જ ગણ્યાં છે;અને હે દીકરી! ખરું જોતાં તો તેઓ નિન્દાનાં જ પાત્ર છે.ઉદારતા અને કૃપણતા એ બે ક્યારે, કેવે સ્થલે, અને કેટલે અંશે વવરાય તો શ્રેષ્ઠ ગણાય, એ વાર્તાને ન જાણનાર માણસો તિરસ્કારનાં પાત્ર છે. કેમકે મર્યાદાથી અધિક ઉદારપણું અથવા કૃપણપણું દુઃખને જ આપનાર છે. ઘણી કૃપણ સ્વભાવની સ્ત્રિયો હોય છે, તે તો રોજ રસોઈમાં પણ કરકસર કરે છે. છોકરાની વહુને વધારે જમનારી જાણે છે તો તેના ઉપર દ્વેષ કરે છે. તેને કસરથી જમાડે છે. તેથી તે બિચારી ગરીબ શરમાળ સ્વભાવની હોય છે, તો રોજ થોડી ભૂખી ઉઠે છે. એમ રોજ ભૂખ વેઠવાથી તે દુર્બલ થાય છે, અને તે દુષ્ટ સાસૂ તેના પાસે અધિક કામ કરાવે છે, તેથી તે ભૂખ અને દુઃખથી ત્રાસીને રોગના ભોગરૂપ થાય છે, અને પ્રસંગે પીડાઈ ને મરી પણ જાય છે. જો તે વહુ તીખા સ્વભાવની હોય છે તો રોજ

કરવું એ તમને ઘટતું નથી. મારો વિચાર એવો છે કે તમારે નગરબહાર આપણી વાડીઓમાં જઇને દશ રાત્રિ મુકામ નાંખવો, તથા આ ઘરબારની ઘટતી વ્યવસ્થા રાખવી. એટલામાં પરમેશ્વરની મરજી છે તો સર્વ વાતે રુડાં વાનાં થશે.' આ રીતે સર્વેનું સમાધાન કરી પ્રધાન પોતાને ઘેર ગયો.

બીજા વગળવંશી તથા દત્તક થયેલા દુર્બળ હૃદયના તથા નિર્બળ સરદારો તો એકાંતમાં બેશીને અશ્રુપાત કરવા લાગ્યા, અને વિચારવા લાગ્યા કે અરે હવે આપણી શી વલે થશે ! આપણને કોઈ પાંચ રૂપીયા પણ વર્ષે આપનાર નથી.કારણ કે આપણે વિદ્વાન્ નથી,તેમ જ સમશેરબહાદુર નથી. કોઈ દિવસ વઢતી બિલાડીને પણ અંધારી ઓરડીમાં લાકડી લઈ મારવા ગયા નથી તો બીજું શું આપણે જોર મારનાર છીએ ? અરે,હવે આ સ્ત્રી-છોકરાંની શી વલે થશે અને કયાં જઇશું ? અરે રાજા ! તેં તો અમારું ખરા રણમાં માથું કપાવ્યાથીએ ભુંડું કર્યું ! હે પરમેશ્વર ! એ રાજાને કોણ બુદ્ધિ આપે કે ગમે તેમ કરીને ઓછી વધતી નિમણુંક કરીને પણ અમને રાખે. હે પ્રભુ ! તને ગમે તે ખરું. આ વગેરે વિચારને કરતા દુઃખમય થઈ પડયા; તથા કોઈ કોઈ નિર્બળને વાર્તા સાંભળતાં જ હેબકથી જ્વર ભરાઈ ગયો.

લક્ષ્મીમાતા કહે છે : હે સરસ્વતિ ! આખા નગરમાં હાહાકાર થઈ ગયો. એમ કરતાં રાત્રિ પડી ત્યારે રાજા પણ પોતાના મનમાં ભય પામવા લાગ્યો કે રખે કોઈ મને મારે,અથવા મારો ધનભંડાર લૂંટે. આ ભયથી તે પોતાના ભંડારના દ્વારસમીપ સુતો, અને બહારની સઘળી બાજુએ લશ્કરની ભારે ચોકીઓ મૂકી. આમ કર્યા છતાં પણ તે ભયભીત રાજાને નિદ્રા ન આવી. એકલો સુતો સુતો અનેક પ્રકારના વિચારને કરવા લાગ્યો. એવામાં મધ્ય રાત્રિને સમયે એક કૌતુક થયું તે હવે કહું છું, ધ્યાન દઇને સાંભળજે.

અર્ધી રાત્રિ જતાં રાજાને નિદ્રા આવતી નથી, એટલામાં તેને કાને સુસુવાટ જેવો ભારે અવાજ પડયો, તેથી તે ભયભીત થઈ ઉભો થયો. એટલામાં છેક પાસે અવાજ થતો આવ્યો, પણ એને કશું દેખાયું નહિ. ત્યારે આજુબાજુ તથા ઉંચે જોઇ ગભરાટથી ' કોણ છે, કોણ છે ' એવો પોકાર કરવા લાગ્યો, તોપણ કોઇએ જવાબ આપ્યો નહિ. પણ તરત જ ભંડારનાં દ્વાર ઉઘડી ગયાં, અને લક્ષ્મીને કોઈ કાઢી લઈ જાય છે એવો ખણખણાટ થવા લાગ્યો. એ સાંભળી રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'અરે ! આ તે દૈવકોપ છે કે શું ? એ તે દેવ, યક્ષ કે પિશાચ છે ? તે કોઈ જણાતું નથી, છતાં લક્ષ્મીને લઈ જાય છે,એમ મને પ્રત્યક્ષ જણાય છે.' આ વગેરે વિચાર કરતાં બોલ્યો કે 'અરે ! તમે કોણ છો ? હું તમને નમસ્કાર કરું છું. તમે જે હો તે

મને દર્શન આપો,અને પ્રકટપણે કહો કે કોણ છો,ક્યાંથી આવ્યા છો,અને આ શું કરો છો ? આવાં વિનયતાં વચનોને સાંભળી માંહેથી એક અવાજ થયો કે 'હે મન્દબુદ્ધિના એકલપેટા! અમે તને પ્રકટપણે તો દેખાવાના નથી, પણ તારી ઇચ્છા છે તો સાંભળ. અમે અલકાપુરીથી આવ્યા છીએ.સંપૂર્ણ શ્રીરૂપ[1] ઐશ્વર્યના અધિપતિ શ્રીકુબેર જે ધનેશ[2] કહેવાય છે, તેના અમે ગણ[3]છીએ.આ વિમાન લઇને આવ્યા છીએ. તે તારા ખજાનામાંથી અમારા ધણીની આજ્ઞાપ્રમાણે ધન લઈ જઈએ છીએ. એ ધન લઈ જવાનું કારણ પણ સાંભળઃ આ તારા ભંડારમાં અસંખ્ય માણસોના ભાગ્યનો પૈસો પડેલો છે, તેને ન જાણનારો તું એમ જાણે છે કે આ સઘળું ધન મારું છે, એમ માનીને તેં કેટલાએક હક્કદાર માલિકોને આજથી નિરાશ કરી દૂર કર્યા છે, તથા હવે પછી પણ ઘણાના હકક તોડવાના વિચારમાં છે, તો તે સર્વના પ્રારબ્ધનું ધન જે તારાભંડારમાં આજપર્યન્ત ધનેશની આજ્ઞાથી રહેવા દીધું છે,-તે આ ક્ષણે અમે કાઢી લઈ જઈએ છીએ. કારણ કે એ ધન અમારે તે તે માણસોને હરેક દ્વારે આપવું જ પડશે. હે એકલશૂરા ! આ જગતના સ્વરૂપને તું જાણતો નથી.આ સંસારમાં પરસ્પર જીવોના સંસ્કારથી સંબન્ધ થઈને એકબીજાના વ્યવહાર ચાલે છે.તેમાં કેટલાકના તો [4]પ્રાક્સંસ્કારથી સંબન્ધ થાય છે. તે સંસ્કારની નિવૃત્તિ[5] ભોગવડે થાય છે. કેટલાક જીવો તો પ્રાક્સંસ્કારસાથે વર્તમાન[6]સંસ્કારને જોડી વૃદ્ધિગત[7]થતા સંસ્કારથી સંબન્ધ કરે છે; તથા કેટલાક તો ઉત્તરકાળે ભોગવવાના સંસ્કારોને રચે છે, નવીન સંબન્ધ કરે છે,અને સ્વાભાવિક સંસ્કારથી વ્યવહારને ચલાવે છે.ત્યાં આસાથે સંબન્ધવાળા ઘણા તો પ્રાક્સંસ્કારથી બંધાયા છે. તેમને તેમના [8]પરિપાક થયેલાં ફળનો માત્ર નિમિત્તરૂપ તું છે. તેદ્વારા સર્વકર્મફલપ્રદાતા[9]ઇશ્વર આ ધનાદિક પદાર્થો તે તે પ્રાણીથી રચિત કર્મના ફળરૂપ હોવાથી અપાવે છે, તેને જાણનાર તું અભિમાનને ધારણ કરી બેઠો છે,તો તને અન્ય નિમિત્તવડે તે ઇશ્વર નિર્બળ કરશે, અને તારાદ્વારા તથા અન્યદ્વારા તે તે વિભાગીઓના વિભાગ તે તે સંસ્કારી જીવોને પહોંચાડશે. તેમાટે આ ક્ષણે તો માત્ર અમારા અધિપતિ ધનેશની આજ્ઞાથી આ ધન લઈ જઈ તેના ભંડારમાં નાંખીશું અને તેની આજ્ઞાપ્રમાણે તારા તથા તારા [10]અનુયાયીના સંસ્કારનું જ ધન આ સ્થળે રાખીશું.હે રાજન્ ! ખરું જોતાં તો દરેક માણસ અન્ન તથા વસ્ત્ર આદિ જે જે અને જેટલાપદાર્થો ભોગવે છે,અથવા તો અન્યને આપે છે તે

---

૧ લક્ષ્મી ૨ ધનના પતિ ૩ અનુચર ૪ પૂર્વના ૫ નાશ, ક્ષય ૬ હાલના ૭ વધતા જતા ૮ પાકેલા ૯ સર્વ કર્મનું ફલ આપનાર ૧૦ નોકરોના.

જ તેના છે; અને બાકી પડી રહેનાર ધનાદિ પદાર્થો તો અન્ય પ્રાણીના ભોગવાસ્તે છે.તેમાં તેણે અભિમાન કરી રક્ષણ કરવા ઇચ્છવું,એ તે દુર્ભાગી પ્રાણીને શ્રમમાત્ર છે;તથા તેના રક્ષણમાં પડતા પરિતાપ તો તે મન્દભાગી જીવના પાપકર્મનું પરિણામી ફળ છે, પણ અલ્પજ્ઞ જીવો આ વાર્તાને ન જાણનાર હોવાથી સંસારબન્ધનમાં બંધાઈ વળ્યા કરે છે,અને મિથ્યા અભિમાન ધરી ફુલાયા કરે છે. ધિક્કાર છે એવા કુપાત્ર મનુષ્યોને ! એટલું જ અમે કહીએ છીએ. આથી વધારે સમજાવવાને અમે સમર્થ નથી. હે રાજા ! તારી ઇચ્છાથી તને જણાવ્યું કે ધનેશ જે કુબેર તેના અમે દૂત છીએ,અને તેની આજ્ઞાથી આ ધન લઈ જઈએ છીએ.'

હે સ્વરસ્વતિ ! આ વચનો સાંભળીને ગળગળિત થયેલો તે રાજા નમ્રતાથી આ પ્રમાણે બોલ્યો : હે દેવો ! તમે તમારા ધણીને મારાતરફથી કૃપા કરીને કહો કે હવે પછી હું મિથ્યા અભિમાનવડે કોઈ ને પણ દુભાવીશ નહિ, અને સરદાર વગેરે સર્વને જેમ ચાલતું આવે છે તેમ ચલાવીશ. આ ધનને તમે લઈ જવા પહેલાં મને આવી ખુલાસો કહો. હું તમારો ઉપકાર માનીશ. આ વચનો સાંભળીને યક્ષોએ કુબેરને જઇને કહ્યું. તેણે જે જવાબ આપ્યો તે પાછા આવીને રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યો : હે રાજા ! ધનેશ તારાં વિનયવાક્યથી સંતોષ પામીને આજ્ઞા કરે છે કે તું તારા ભોગમાં આવતા તથા હક્કવિના પરમાર્થે અપાતા પદાર્થોવિના બાકી રહેલા સર્વને તારા જાણીશ નહિ. અને જે જે હક્કવડે લે છે તે તે તેના પ્રારબ્ધનું છે એમ જાણી તું ખેદરહિત થઈ આપ્યા કરજે, નહિ તો પરિણામે પશ્ચાત્તાપ કરીશ.

હે દીકરી! આ વચનો કહીને તે દૂતો પોતાને સ્થાને ગયા, અને રાજાનું ધન ભંડારમાં રહ્યું. એ રાજાને રાત્રે નિદ્રા ન આવી,તેથી તત્કાળ પેલા જુના પ્રધાનને બોલાવી મોટી બક્ષીસ આપી, તેનાં કામ તેને સ્વાધીન કર્યાં, તથા આજ્ઞા આપી કે જાઓ સર્વ સરદારને આ લેખી હુકમ આપો કે તમારો ચાલતો આવેલો ઠરાવ તોડવાસંબન્ધી મારો લખેલો હુકમ આ લેખથી રદ છે, અને રાજ્ય તમને જેમ પાળવું આવે છે તેમ પાળશે. તમે નિર્ભય થઈ પોતપોતાના કામમાં સાવધ રહેજો. આ પ્રમાણે રાજાની આજ્ઞાથી તે જુના પ્રધાને સર્વને ખબર આપી સમાધાન કર્યું, તથા એ વાર્તાને જાણી પ્રજાઆદિ સર્વ પ્રસન્ન થયાં.

હે રાણી સુતા ! આ વાર્તા ઘણી સંક્ષેપમાં મેં તને કહી છે.એનો સાર એટલો જ લેવાનો છે કે આપણા માનેલા પદાર્થો આપણા નથી; જે ભોગવે તેના છે. માટે સઉસઉના ભાગ્યનું ખાય છે, આપણું કાંઈ નથી એવો વિચાર

,ફરી આ સંસારમાં સુખથી તથા સંપથી રહેવું, અને આ કુટુંબનાં અથવા પરભાર્યા ઘણાં માણસો મારું ખાઈ કે લઈ જાય છે એવું મનમાં આણવું નહિ. તો પણ સાધારણ રીતે નીતિથી વર્તવું. માત્ર [1]દુરાગ્રહથી દુઃખી થવું નહિ. અને કોઈસાથે ખોટો દ્વેષ કરવો નહિ. જાઓ હવે તમે તમારું કામ કરો. વળી કાલે બીજી શિખામણની વાત કરીશ.

મનોહર: આ પ્રમાણે કહીને તે લક્ષ્મીમાતા પોતાના કામે લાગ્યાં. બોલો 'જય જય શ્રીસદ્દ્ગુરુદેવ' (સઉ બોલે છે.)

દાસ: ટીભુ કાકા! સાંભલ્યું? આ પડમાને છે. સાલું અભિમાનનું ડુખ ઠોરૂં છે? સાચું પૂછો ટો આપના ઘડમાં ડસ માનસ ખાનાડ હોય ટો ચેતમાં એમ ઠ્યાપાકી ના રહે કે હું સાલો રાટડારો મજુડી કડીને લાવું છું, ને આ સૌ બેથાં બેથાં ખાય છે. પન એ આજઠી સમજી લેવું કે એમ જાનવું ને જખ માડવી બડાબડ છે.એ ટો સૌ સૌના ખ્યાલબઠનું જ ખાય છે, હોં, કેમ વિથ્થલજી! બોલ્યા નહીં.

વિઠ્ઠલજી: તમે સાચું કહો છો. હવે પછી આપણા ઘરમાં જે હોય તે બધું આપણું જ છે એમ ન જાણતાં ડાહ્યા માણસે એવો વિચાર કરવો કે આમાંથી જે આપણે ભોગવીશું એ તો પતી ગયું,અને કાંઈ પણ સન્માર્ગે વાવરીશું તો તે આપણું કાયમ રહેશે, અને ફરીથી આપણને મળશે. પણ ખાધું નહિ ને ખરચ્યું નહિ એ તો પારકું જ છે. એમાં કાંઈ સન્દેહ નથી. ચાલો હવે, ભટજીને પણ આજે ઘણો શ્રમ થયો છે, અને વખત પણ થઈ ગયો છે, માટે આપણે સઉ રજા લઈએ.

[એમ કહી ઉઠે છે, ને વારાફરતી સર્વ પોતપોતાને ઘેર જાય છે.]

1 ખોટી હઠથી.

दिवस : १.

ચંચળા : [વહેલી ઉઠી સ્નાનઆદિથી પરવારી શીખેલું પ્રભાત ગાય છે.]

પ્રભાત.

અન્તના છો સાથી રે, હરિ ! હરિજનતણા રે,
તેથી પ્રાતઃ થાતાં જપું છું નામ;
ઘડી ઘડી સંભારે રે, ભક્ત જન જે આપને રે,
તેનાં ટળી જાતાં દુઃખ તમામ; અન્તના૦
બુદ્ધિને સુધારી રે, દુર્ગુણ ત્યજાવજો રે,
કામ ક્રોધ લોભ મદ મોહ ને શોક;
અન્તરમાં રહીને રે, પીડે છે આ જીવને રે,
જેના સંગે અધોગતિ પામે છે લોક; અન્તના૦
સદ્‌ગુણ સજાવી રે, ઉંચી મતિ આપજો રે,
ધારું જેથી ક્ષમા દયા ને સ્વધર્મ;
રાગદ્વેષ છાંડી રે, ધ્યાન ધરું આપનું રે,
જેથી બળી થાય પ્રલય પાપકર્મ; અન્તના૦
જગતના સ્વામિ રે, અન્તે ના વિસારશો રે,
જ્યારે આવી મોત અચાનક સાહ્ય;
પરાધીન વર્તુ રે, શું ભજી શકું આપને રે,
વહું મનહર નિજ માયામાંહ્ય; અન્તના૦

દાસ : (દાતણ કરીને) હે ગોલોકવાસી ! દીનદયાલ ! આ બુઢ્ઢીને સુદ્ધાડજો. જગટમાં ભુક્તિ મુક્તિના ડાટા ટમે છો. (એમ બોલતાં પાન ખાય છે, તથા કપડાં પહેરી બહાર જાય છે. રસ્તામાં એક ઠેકાણે સ્ત્રિયો વઢે છે, તે ઉભા રહી સાંભળે છે.)

૧ સ્ત્રી : અલી એ ભગતાણીની દીકરી ! તારું કોઈ નામ દે છે ?

૨ સ્ત્રી: મેર રાંડ ! મારું નામ લીધે શો તારો દા'ડો વળવાનો છે? લેને પરમેસરનું નામ કે તારી પેઢી ઉધરે, ને તારુંએ કલ્યાણ થાય.

૧ સ્ત્રી: તું ઓધારજે તારા પરીયાને ! છો મારા નરકે જતા ! તારે એવડી પારકી પંચાત શીદ કરવી જોઈએ ?

૩ સ્ત્રી : અલીયો ! વહાણમાં ઉઠીને તારની માછણોની પેઠે શું વઢવા બાઝીયો છો ! કંઈ વિચાર તો કરો. કોઈ જતાંઆવતાં માણસો સાંભળે ! છોકટીઓની પેઠે બોલતી લજવાતીયો નથી !

૧ સ્ત્રી : અલી એ લાજુલાડી ! તારે બારણે કોણ ચોખા મુકવા આવ્યું છે જે તું વચ્ચે મુંડી ઘાલવા આવી! નરી વાઘરણજેવી બોલતાં શીખી છે જો ! લોકથી ડરનારી હોય તો જા મોહું ઢાંકીને ઘરમાં પેશ.

૩ સ્ત્રી : અલી એ માથામુંડી ! છેક આમ છાકી છાકી શું બોલે છે ! ઓળખે છે મને ! ઝાઝું બોલીશ તો બે આંગળ ભરીને જીભ જ કાપી નાંખીશ ! પછી લાવજે તારું લશ્કર ચઢાવીને !

૧ સ્ત્રી : (એકદમ બારીએ અર્ધી બહાર નમીને લાંબા હાથ કરીને) લે રાંડ કાપ જોઉં ! લે રાંડ કાપ જોઉં ! અરે ચલ મોટી કાપનારી ! પણ આવ જોઉં હવે પાછી બોલવા. પછી તમાસો દેખાડું ! જોજે શંખણી ! નાક ને ચોટલો જો કાપ્યાવિના મુકું તો મારો બાપ જોઇતો નહિ ! તું તે શું મને ધમકાવતી'તી ! તારા જેવી દસની છાતીએ બેશીને લોહી પીઉં એવી છું, જાણે છે મને ?

૪ સ્ત્રી : (૩ જી સ્ત્રીને) અલી એ ! જા તારા ઘરમાં છાનીમાની. પારકી લડાઈ તારે શીદ હોરવી પડે ! [એમ કહેતી હાથ ખેંચી તેને ઘરમાં ઘાલે છે. તે બડબડતી ઘરમાં પેશી બારણાં દે છે.]

બાળમુકુંદદાસની પાસે ઉભેલો એક પુરુષ : (૧ લી સ્ત્રીને) અરે બાઈ ! આવડું શાસારુ વઢો છો ? પોતપોતાના ઘરમાં કામ કરો. પાડાપાડોશમાં વિરોધ[1] સારો નહિ.

---

૧ અત્યંત ક્લેશ થાય એટલે સુધીનો આગ્રહ.

બાળ૦: પન પુછો ટો ખડા કે આ તંતાનું મંદાન સાંડી ઠયું, ટે કંઈ જનાય?

૧ સ્ત્રી: (૨ જીના બારણાતરફ આંગળી કરી) જુઓ ભઈ! મારો વાંક હોય તો બોલજો. આ રાંડનું આવડું મોટું આંગણું બળ્યું છે. ને રોજ મારા આંગણામાં દાતણની ચીરીઓ નાંખે છે, તે કોણ એનો બાપ વાળે! ને કહેવા ગઈ ત્યારે વાંદરીની પેઠે દાંતીયાં કરી વઢવા બાઝી!

૨ સ્ત્રી: જુઓ ભઈ! એ રાંડની જીભે બોલતાં કાંટો વાગે છે! ધૂળજેવી વીસાતવાસ્તે ન બોલાય એવું બોલે છે. ચીરીઓ આમ ફેંકતાં ઉડીને એના તરફ લગાર પડી, તે ઉપર આવડું હોય? સાચું બોલજો ભઇ!

૧ પુરુષ: અરે રામ રામ! આટલાસારુ આવી મોટી વઢવાડ! ક્યારનાં તો વઢો છો! તમને કંઈ કામધંધો નથી? (**બાળ.**તરફ જોઇ) જુઓ શેઠ! આ લડાઇનો પાયો!! મહીં કંઈ માલ છે? પણ ભાઈ! બૈરાંની જાત! જાણતા નથી! એમનું ચાલે તો રજનું ગજ કરી ગામ ઉજડ પાડે!

બાળ૦: અડે બાઈઓ! આમ હુલગબ્બાસાડું! જડા વિચાડ ટો કડો! કાલ ઉઠીને મડી જવું છે! ઘડ ને બાન્તું ઝાંનું ટાં રે'સે. ખાલી હુંક ઉદા-દવામાં સો માલ છે? સઉ જાઓ ઘડમાં. (સૌ સૌને રસ્તે જાય છે.)

વિજળી: (કમળાને) કેમ કમળાગવરી! આજે વહેલાં ખાઈપર-વારીને મારી જોડે વિજયાલક્ષ્મીને ઘેર આવવું છે? ઘણી મજેની વાત આજે થવાની છે.

કમળા: હા અલી! તું જાય ત્યારે મને બોલાવજે. ત્યાંસોરી હું પર-વારી લઇશ.

માણેક: (ચંદનની પાડોશણ એકદમ બારણે નીકળીને) અરે! આ કોનાં માણસ મરી ગયાં! આ કોના હાથપગ ભાગ્યા! એમનાં બારણાં બળી ગયાં છે તે મારે બારણે ખાળકુંડીનું પાણી રેડ્યું?

જતન: (માણેકની પાડોશણ) અલી એ ફુવડ! કોનાં માણસ મરે છે? મરેની તારાં હોય તે! ને ભાગેની હાથપગ તારા ને તારાં હોય તેના! છાકી છાકી બોલે છે તે!

માણેક: તો રાંડ કુભારજા! તારું ધીટી ગયું છે, તે આ મારે બારણે એઠવાડો રેડે! આંખો ફુટી ગઈ છે, દેખાતું નથી, આ તારું બારણું છે કે મારું?

જતન: તારું હોય તો માથે મુકીને ફર, નહિ તો પેટમાં મુકીને

તાળું દે. ખબરદાર જો ગાળભેળ દીધી તો! મારે બારણે રેડતાં લગાર છાલક વીંગી ને તારે બારણે પડ્યું, તેમાં કંઈ ઘસઈ ગયું કે ?

માણેક : પારકે બારણે પડે કેમ ? વધારે હોય તો રેડ તારા મોંમાં, નહિતો તારાં હોય તેનાં મોંઢાંમાં! મારે બારણે આજપછી રેડીશને તો હાથ કલમ કરીશ, જાણ્યું!

જતન : જાણ્યું જાણ્યું! તારા ઘરમાં રાજ હોય તો ગરદન મારજે! પાણી તો રોજ રેડીશ! (એમ કહી ઘરમાં જાય છે. **માણેક** પણ ગાળો દેતી ઘરમાં જાય છે.)

કમળા : (વિજળીને) કેમ જોયો તમાસો! પણ અલી આજ ભલી તું બોલ્યાવની રહી! બાકી તને તો દાટી રાખે તોએ બોલ્યાવગર રહે એવી નહોતી!

વિજળી : જો! આ બે દહાડા વિજયાલક્ષ્મીની સોબત ના થાત તો વાંદરાને સળી કરું એવી હતી, પણ હવે તો બળી એ ટેવ સારી લાગતી નથી. ઉલટું બીજાને લડતાં જોઉં છું, તો મનમાં જાણે આ ના લડે તો સારું, એમ થાય છે.ચાલ બહેન! દહાડો તો આ ચડતો ચાલ્યો.કામ ક્યારે પરવારીશ? (બંને જાય છે.)

ભાગીરથી : (કાવેરીને બારણે ઉભી જોઇ) કેમ,પરવારીને ઉભાં કે શું ? કાવેરીબહેન!

કાવેરી : ના રે બહેન! હમણાં જ રસોઇ કરી રહી, ને બહાર જોવા આવી કે હજુ બહાર ગયા છે તે કેમ ના આવ્યા! તમે જમ્યાં કે હવે ?

ભાગીરથી : ના, આ તો એ સંધ્યા કરી રહ્યા'તા તે પાણી તુળસીએ રેડવા આવી'તી.

બાળ૦ : (એટલે ચડતાં) કાવેડી! સાંભલ્યું કે? રાંદાની જાટ. સાલું એક ટાટનની ચીડીસારું મોતું જુઢ મચાવીને બેથાં' ટાં! સી ટમને વાટ કહું!

ચંચળા : (બહાર નીકળીને) કેમ દાતણની ચીરી શેની ?

બાળ૦ : એ ટો ડસ્ટાની વાટ. બે જનીયો લરટી'ટી કે મારે બાન્ને ડાટનની ચીડી ટેં કેમ નાંખી ? ટે વાટ કહેટો'ટો, કાવેડીને.

બાળ૦: પન પુછો ટો ખડા કે આ તંતાનું મંદાન સાંડી ઠયું, ટે કંઈ જનાય ?

૧ સ્ત્રી: (૨ જીના બારણાતરફ આંગળી કરી) જુઓ ભઈ ! મારો વાંક હોય તો બોલજો. આ રાંડનું આવડું મોટું આંગણું બળ્યું છે. ને રોજ મારા આંગણામાં દાતણની ચીરીઓ નાંખે છે, તે કોણ એનો બાપ વાળે ! ને કહેવા ગઈ ત્યારે વાંદરીની પેઠે દાંતીયાં કરી વઢવા બાઝી !

૨ સ્ત્રી: જુઓ ભઈ ! એ રાંડની જીભે બોલતાં કાંટા વાગે છે ! ધૂળજેવી વીસાતવાસ્તે ન બોલાય એવું બોલે છે. ચીરીઓ આમ ફેંકતાં ઉડીને એના તરફ લગાર પડી, તે ઉપર આવડું હોય ? સાચું બોલજો ભઇ !

૧ પુરુષ: અરે રામ રામ ! આટલાસારુ આવી મોટી વઢવાડ ! ક્યારનાં તો વઢો છો ! તમને કંઈ કામધંધો નથી? (**બાળ**.તરફ જોઇ) જુઓ શેઠ ! આ લડાઇનો પાયો !! મહીં કંઈ માલ છે? પણ ભાઈ! બૈરાંની જાત ! જાણતા નથી ! એમનું ચાલે તો રજનું ગજ કરી ગામ ઉજડ પાડે !

બાળ૦: અડે બાઈ ઓ ! આમ ઢૂલગજાસાડું ! જડા વિચાડ ટો કડો ! કાલ ઉઠીને મડી જવું છે ! ધડ ને બાન્નું ઝાંનું ટાં રૈંસે. ખાલી હુંક ઉદાદવામાં સો માલ છે ? સઉ જાઓ ધડમાં. (સૌ સૌને રસ્તે જાય છે.)

વિજળી: (કમળાને) કેમ કમળાગવરી ! આજે વહેલાં ખાઈપરવારીને મારી જોડે વિજયાલક્ષ્મીને ઘેર આવવું છે ? ઘણી મજેની વાત આજે થવાની છે.

કમળા: હા અલી ! તું જાય ત્યારે મને બોલાવજે. ત્યાંસોરી હું પરવારી લઈશ.

માણેક: (ચંદનની પાડોશણ એકદમ બારણે નીકળીને) અરે ! આ કોનાં માણસ મરી ગયાં ! આ કોના હાથપગ ભાગ્યા ! એમનાં બારણાં બળી ગયાં છે તે મારે બારણે ખાળકુંડીનું પાણી રેડ્યું ?

જતન: (માણેકની પાડોશણ) અલી ઓ ફુવડ ! કોનાં માણસ મરે છે ? મરેની તારાં હોય તે ! ને ભાગેની હાથપગ તારા ને તારાં હોય તેના ! છાકી છાકી બોલે છે તે !

માણેક: તો રાંડ કુભારજા ! તારું ફીટી ગયું છે,તે આ મારે બારણે એઠવાડો રેડે! આંખો ફુટી ગઈ છે,દેખાતું નથી,આ તારું બારણું છે કે મારું?

જતન: તારું હોય તો માથે મુકીને ફર, નહિ તો પેટમાં મુકીને

ચંચળા : ચાલો હવે જમી લ્યો. એ તો લોકોની વાતો જોવા બે-શીયે તો પારે ના આવે.કેમ ખરું કેની કાવેરીબહેન ! જુવોની,આ હું થોડી વડકારી હતી,પણ સારી સોબત થઇ એટલે હવે કેવી સુધરી ગઈ ! એ તો એમનું એમ. સંગતતેવી બુદ્ધિ. [સઉ સઉના ઘરમાં જાય છે. જમી પરવા-રીને વારાફરતી બધાં બૈરાં વિજયાલક્ષ્મીપાસે આવી બેસે છે.]

વિજયા : (સઉને સ્નેહથી બેસાડી) આજે તો આપણે સઉ સારે વ-ખતે પરવારી બેઠાં છીએ.રોજ આ પ્રમાણે નવરાશ લેવાય તો કેવું સારું !

ભાગીરથી : વાહ ! રોજ આમ થાય ત્યારે તો સારું જ તો. અ-મારાં ભાગ્યનો પાર પહિ.પણ બળ્યું આ સંસારની જાળમાં ભરાયાં છીએ તે એમાંથી ઘણુંએ કરીએ છીએ પણ નીકળવા વારો જ આવતો નથીને. ભલા, પરમેશ્વરની મરજી.બળતા ઘરમાં દાંડો જે બચ્યો તે ખરો.ઘડી જંપ વાળીને સઠેકાણે બેઠાં એ જ ખરું છે.

ચંચળા : અરે બહેન ! સાચું પૂછો તો એટલું હજી સારું છે જે આપ-ણામાં ઘણાંને પાછળ લપ કશી વળગી નથી. બાકી જો ભોગજોગે એકબે છોકરાં પેટપડ્યાં કે કુતરાંનો અવતાર જોઈ લ્યો.ખાધાનાં નહિ,પીધાનાંનહિ. તેવી છોકરાંવાળી બચારીઓને જોઇએ છીએ તો જંપીને પાણી પીવા વારો નથી આવતો. ને બચારીઓ પોસ પોસ આંસુએ રડે છે, પણ શું કરે ! ને એમાં કંઇ કોઇનો ઉપાય છે? નશીબમાં હોય તે ભોગવ્યાવના કંઈ છૂટકો છે?

વિજળી : મારા જેવીને તો પરમેશ્વરને કહીએ કે છોકરાં આપીશ જ નહિ. કેમકે હું તો એવી રુંઘી છું કે કંઈવાત કરવા બેસું તો છોકરું ર-ડીને મરી જાય તોએ મને સાંભરે નહિ. ને ઉંઘી જાઉં તો પછી ઢોલ વાગે પણ હું જાગું નહિ, તો પછી તે બચારાની શી વલે !

કાવેરી : જો બહેન ! એ તો પરમેશ્વરની માયા છે.સઉની તેને ફિ-કર છે. છોકરાં આપે તો તેની કાળજીએ આપણને આપે છે. પછી તો બા! જેવી જેને પેલા જનમની લે'ણાદેણી.

પારવતી : અલી વિજળી ! હજી તો તું ઉગી આવે છે, ને કહે છે મારાથી છોકરાં ના ઉછેરાય એ શું ? કાલ પરમેશ્વર રુડો દહાડો દેખાડશે. સંસારમાં બીજું બૈરાંની જાતને શું સુખ છે ? ભલા, ભગવાન્ કંઇ ઉજળો વસ્તાર આપે તો જનમનું મે'ણું ટળે. જો બહેન ! છોકરાંની માને તો તર-વારની ધારપર રહેવાનું છે. ખાતાં, પીતાં,બેસતાં, ઉઠતાં, ફરતાં ચિત્ત છોક-રાંમાં રાખવું જોઈએ, અમથાં ઉછરતાં નથી ! બાપા, લોહી ને પાણી એક

થાય છે ત્યારે છોકરાં ઉછરીને મોટાં થાય છે. તેને ઘડીએ ઘડીએ ધવાડવું જોઈએ, નહિ તો ગળું સુકાઈ જાય. તેને બચારાંને કંઈ વાચા છે કે આપણને દુ:ખસુખ કહી દેખાડે ?

કમળા : કાકીજી ! તમે કહો છો તે તો ખરું, પણ ઘણીએ બૈરીઓ ઢોરની પેઠે ઉંઘે છે, ને આળોટે છે, તે સોડમાં છોકરાં ચંપાઇને મરી જાય છે, ને ઉલટી હત્યા લાગે છે. ને ઘણાંને તો છોકરાં થાય છે, પણ જીવતાં નથી, તે બિચારાંને દુ:ખનો પાર નથી.તેથી પરમેશર આપીને જીવતાં રાખે તો સારું, ને નહિ તો ના આપે તો સારું. કેમ, વિજળી !

વિજળી: એ બધું ખરું, પણ એ વાત કંઈ આપણા હાથમાં નથી. ઘણાંને છોકરાં વેરભાવે આવે છે તે દુ:ખ દઈને મરે છે. પછી જીવતાંસુધી તે દુ:ખ સાલ્યા કરે છે. માટે એ તો જે હરિને ગમે તે ખરું. લો આપણે તો આ લખારા કરવા માંડ્યા, તે ‘ આમણની પુંજી દામણમાં ખોઈશું. ’ ઘેરથી વહેલાં આવ્યાં તે નહિ આવ્યાજેવું થશે.

ભાગીરથી: વિજયાલક્ષ્મિ ! હવે તો નજરમાં આવે તે બોલો.આ વાતોનો કંઇ છેડો છે ?

ચંચળા : વિજયાલક્ષ્મિ ! પેલા પરવતઉપર ચડીને વાત માંડતાં'તાં તેનું પછી શું થયું તે હવે પહેલેથી કહો. ને પછી કંઈ ગરબી ગાજો એટલે સાંજ પડશે.

વિજયા : જેમ તમારી સઉની મરજી, કેમ ભાગીરથી ! કાલે આપણે ક્યાંથી બંધ રાખ્યું છે ?

ભાગીરથી : પેલા ધ્વજપાળ શેઠે વિષ્ણુશર્માને કહ્યું કે કંઈ એવી કથા કહો કે જેમાં શિખામણ મળે, કલ્યાણ થાય ને આત્મા સઉનો પ્રસન્ન થાય. પછી તે વિષ્ણુશર્મા કહેવા માંડે ત્યાંથી રહ્યું છે.

વિજયા : (જય બોલાવીને) સાંભળો. ત્યાર પછી તે વિષ્ણુશર્મા સઉ સાંભળે એવી રીતે આ પ્રમાણે કથા કહેવા લાગ્યા.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : આ સરસ્વતીના કિનારાઉપર એક પવિત્ર ઋષિનો આશ્રમ હતો.એ આશ્રમની એક બાજુએ નદીનો શાન્ત પ્રવાહ ચાલતો,અને બીજી બાજુએ ભાતભાતનાં સુન્દર ઝાડની ઘટા હતી. ત્યાં જાતજાતનાં પક્ષિઓ પોતપોતાના માળામાં તથા ઝાડની ડાળીઓએ બેશી કલ્લોલ કરતાં. એ આશ્રમમાં એક ગોકર્ણ નામના ઋષિ રહેતા હતા.એ ઋષિ ઘણા કાળના તપોબળથી બીજા ઈશ્વરસરખા શોભતા. સૂર્યનારાયણના સરખું એમનાં મુખપર તેજ હતું. કોઈ સાધારણ માણસથી તો એમના સામું નજર

માંડીને જોઈ પણ શકાતું ન હતું. પરમેશ્વરની મોટી આઠ સિદ્ધિઓ[1] તો એમની પાસે દાસીની પેઠે રહેતી હતી એ ઋષિ કદી પોતાના આશ્રમને છોડીને આજુબાજુએ વસેલાં નગર તથા ગામોમાં કોઇ દિવસ જતા નહતા. આશા અને તૃષ્ણાને[2] જિતીને પરમ આનન્દને[3] પામેલા હતા. આ જગતમાં એમને મેળવવાજેવું કાંઈ પણ બાકી રહ્યું ન હતું. આ મહાઋષિનાં દર્શન અર્થે ઘણે છેટેથી યાત્રાળુ લોકો આવતા, તે સરસ્વતીમાં સ્નાન પણ કરતા, અને આ ઋષિનાં દર્શન તથા સમાગમ કરવા ત્રણ અથવા પાંચ રાત્રિ એ ક્ષેત્રમાં રહેતા. આપ્રમાણે દરવર્ષે ત્યાં જાત્રા ભરાતી હતી. એ આશ્રમથી પાંચ ગાઉઉપર એક ભદ્રાનામે નગરી હતી. ત્યાં એક બ્રાહ્મણ અને એક બ્રાહ્મણી રહેતાં. તે નિત્ય આ ઋષિનાં દર્શન કર્યાવિના જમતાં ન હતાં એ બ્રાહ્મણનું નામ હરદત્ત અને તેની સ્ત્રીનુંનામ ગિરિજા હતું. તે બંનેનાં ચિત્ત એકબીજાથી મળેલાં હોવાથી ગરીબ છતાં પણ પરસ્પર આનન્દથી રાત્રદિવસ કાઢતાં.. પોતાના વ્યવહાર તથા ઘરનાં કામથી પરવારીને તે બંને જણાં એકબીજાસાથે ઈશ્વરસંબન્ધી ચર્ચા કરતાં અને કોઇવેળા તો મોટા પ્રેમથી તેએ એકે સ્વરે ભગવાન્‌ની સ્તુતિનાં કીર્તન ગાતાં. પોતાના ઘરનો ખર્ચ ચાલે એટલું હરદત્ત વસતિમાં જઈ સારાસારા લોકોને ત્યાંથી કમાઈ લાવતો. કોઈના પાઠ, કોઈની પૂજા કરીને પૈસા લેતો, અને કોઈ વિનાકારણ તેને દક્ષિણા આપતું તો તે પોતાને ઘેર આવી તે પૈસાબદલ તે આપનારનું કલ્યાણ થાય એવું કાંઈ જપવગેરે કરીને જમતો. તે જાણતો હતો કે સંસારમાં વગરમહેનતે પારકું અન્ન ખાઇને જીવવું એ મોટું પાપ છે. જેનું અન્ન જમીએ તેના પાપનો ભાગ આપણે માથે આવે છે, તેથી કોઈનું પણ અન્ન ખાવું તો તેને બદલે કાંઈ પણ આપણાથી બને તે સારુ કર્મ કરવું અને તેનું ફલ મનવડે તેને આપવું. આરીતે ન્યાયથી ચાલનાર તે બ્રાહ્મણને એક દિવસ તેની સ્ત્રી ગિરિજા આ પ્રમાણે કહેવા લાગી.

ગરિજા કહે છે : જુઓ, આપણે વર્ષોવર્ષ યાત્રાનો દિવસ આવે છે તે દહાડે ઋષિઆશ્રમે જઇએ છીએ, પણ આપણી પાસે ધન નથી તે ત્યાં જઇને કશું દાનપુણ્ય કરતાં નથી. હજારો લોકો આવે છે, તે પોતપોતાના ગજાપ્રમાણે બ્રાહ્મણ જમાડે છે. વાસણ, લૂગડાં, પૈસા વગેરે દક્ષિણામાં આપે છે, પણ આપણે તો એક બ્રાહ્મણ કદી પણ જમાડતાં નથી. કીડીઓ મારતાં જઇએ છીએ, ને આવીએ છીએ, અને વળી પારકું અન્ન પણ ત્યાં મળે તે.

---

૧ અલૌકિક શક્તિઓ. ૨ લાલસા, વારંવાર થતી ઉત્કટ ઇચ્છા. ૩ સહુથી મોટો આનંદ, જીવન્મુક્તિ.

ખાઇએ છીએ. આવાં દરિદ્ર આપણને ભગવાને શાં પાપે સરજ્યાં હશે ? આપણાથી બને છે તેટલું કાયાનું કષ્ટ કરીએ છીએ, પણ હજુ કંઇ ભગવાન્ આપણા સામું જોતા નથી.આપણાં દુઃખનો છેડો આ જન્મમાં આવે એવું કંઈ જણાતું નથી.પરમેશ્વરજેવા આ ગોકર્ણઋષિનાં દર્શન કરતાંકરતાં પણ આજકાલ આપણને પાંચ વર્ષ થઈ ગયાં હશે,પણ હજુ દુઃખ ભાગતું નથી. લોકો કહે છે કે ભાઈ! મોટા પુરુષને સેવતાં દુઃખ મટે છે,પણ એ વાતનો આપણને કંઈ દાખલો મળ્યો નહિ. એવું શું કરીએ કે તેથી આપણું દુઃખ મટે ?

હરદત્ત કહે છે : આપણે પાંચ વર્ષથી ઋષિનાં દર્શન કરીએ છીએ તથા બીજાં પણ સત્કર્મ આપણી શકિતપ્રમાણે કરીએ છીએ એ વાત તો સારી. પણ આપણને આ દુઃખનાં આપનાર જે પાપકર્મ છે તે કેટલાં હતાં, તેમાંથી કેટલાંનાં ફલ આપણે ભોગવ્યાં,અને કેટલાં કર્મનાં ફલ હવે ભોગવવાનાં બાકી છે, તે આપણે જાણતાં નથી, તેમ જ આપણે જે પુણ્યકર્મ કર્યાં છે, અને કરીએ છીએ તેનાં કેટલાં ફલ આપણે ભોગવ્યાં છે, હાલ ભોગવી છીએ, અને આગળ ભોગવીશું, તેનું પણ આપણને પ્રત્યક્ષ ભાન નથી. તોપણ એટલું તો ખરું જ છે કે આપણે ઉત્તમ બ્રાહ્મણના કુલમાં પુણ્યકર્મના ફલથી જ જન્મ્યાં છીએ; તથા જન્મ ધરીને સમજણાં થયાં ત્યારથી આજસુધી દિનપ્રતિદિન આપણી બુદ્ધિ પાપથી બચીને સારાં કર્મ કરવા ઉપર છે, તો એ પણ પુણ્યનું જ ફલ છે. વળી આપણને અન્ન તથા વસ્ત્ર પાપકર્મ કર્યાવિના ખરા ધર્મને માર્ગે મળ્યા કરે છે, એ પણ પુણ્યના ફલવિના મળે નહિ. આ સઘળું જોતાં આપણે દુઃખી તો નથી જ; પણ આ આશા, તૃષ્ણા, કામ, મોહ આદિવડે ઉત્પન્ન થનારી જે પદાર્થોની લાલસાવાળી વૃત્તિ છે, એ જ માત્ર દુઃખનું ભાન આપણને કરાવે છે; અને તે તો મોટા ચક્રવર્તી થઇને રાજ્ય ભોગવનારાઓને પણ એવું દેખાડ્યા જ કરે છે. કારણ કે કોઈ પદાર્થમાં લાલસા રહેવી એ જ દુઃખનું મૂલ છે,અને તેથી ખરું જોતાં તો તે લાલસાવૃત્તિ જ દુઃખ છે, માટે એ લાલસાવૃત્તિને જ મારવાના ઉપાય કરે છે. એવા ડાહ્યા પુરુષો કંઈ લાલસાવૃત્તિ જણાવે તે બધા જ પદાર્થોને મેળવવા ઇચ્છતા નથી.કારણ કે લાલસાવૃત્તિનો તથા પદાર્થનો અવધિ નથી. માટે અસંખ્ય પદાર્થ મહેનત કરી મેળવીએ તોપણ એ લાલસાવૃત્તિ તો તેવી જ રહે છે. તેથી હે સારા વિચારવાળી શાણી સ્ત્રિ! એ લાલસાવૃત્તિ જ દુઃખરૂપ છે;માટે એને મારવાનો ઉદ્યમ તો આપણે રોજ કરીએ છીએ. કામ, મોહ વગેરે દુર્ગુણો છે તે પાપરૂપ મલથી પેદા થાય છે, અને તે લાલસાને

પેદા કરે છે, તેથી મૂલ તો આ લાલસાવૃત્તિ પાપકર્મનું જ ફલ છે; અને એક તરફથી એ પાપના ફલને આપણે ભોગવતાં જઈએ છીએ, અને બીજી તરફથી એવાં પાપને નાશકરવાનો ઉપાય પણ રચીએ છીએ. તે ઉપાય આ સત્કર્મ, સત્પુરુષનાં દર્શન, તથા સત્શાસ્ત્રનો અભ્યાસ છે. પુણ્યપાપ કોને કહેવાં, તે પુણ્યપાપ શું ફલ આપે, તથા તે તે પાપ શાથી મટે, અને તે તે પુણ્ય કેવી રીતે મેળવાય, એ બધી વાર્તા આપણે શાસ્ત્રથી જાણીએ છીએ. સત્પુરુષનાં દર્શન એ પાપને મટાડનાર, તથા પુણ્યને વધારનાર છે, અને એમની કૃપા પાપ મટાડવાથી સર્વ દુઃખનો નાશ કરનાર છે. અને પાપ મટવાથી પુણ્યનો વધારો થાય છે, જેથી મતિ રોજ પુણ્યકર્મ કરવા તૈયાર રહે છે. આથી પરિણામે સુખ જ મળે છે. માટે હવે આપણે કોઈરીતે અકળામણ કરવાનું કારણ નથી. ખરું જોતાં આપણે દુઃખી નથી જ, તોપણ જો દુઃખી છીએ એવું આપણા મનમાં આવે તો, એ દુઃખ મટી ઝટ સુખ આવે એવાં ઘણાં સારાં કર્મ કરવા મંડવું, એટલે પછી મોડું દુઃખ મટવાનું હશે તે પણ જલદી મટશે. હે સ્ત્રિ! આ સઘળું જે મેં તને કહ્યું તેની એટલી જ મતલબ યાદ રાખવી કે આપણને આ દુઃખ છે એવું જે વખતે તને જણાય તે જ વખતે દુઃખને મટાડનાર પરમેશ્વરની પ્રીતિ થાય એવાં સારાં કર્મ કરવાને મહેનત કરવા લાગવું. તેં કહ્યું કે આપણે પાંચ વર્ષથી ગોકર્ણ ઋષિનાં દર્શન કરીએ તેનું કાંઈપણ ફલ મળ્યું નહિ, એ તારું બોલવું ભૂલભરેલું છે. આપણે અજ્ઞાન છીએ તે એવો ખોટો વિચાર લાવીએ છીએ. બાકી હાલ જે આપણે થોડુંઘણું સુખ ભોગવીએ છીએ તે તથા આગળ સુખ આપનાર જે પુણ્યકર્મ કરીએ છીએ તે એમનાં દર્શનનું જ ફલ છે. નહિ તો આજે આપણે કેવુંએ દુઃખ ભોગવતાં હોત, અને આગળ કેવાંએ ભારે દુઃખને આપનાર પાપકર્મોને આપણે કરતાં હોત. માટે હે સારા ભાગ્યવાળી ! આજ પછી એવો વિચાર કોઈ દિવસ પણ કરીશ નહિ કે આપણે ફલાણું સારું કામ કર્યું પણ તેનું કશું ફલ મળ્યું નહિ. કારણ કે નિશ્ચય છે તે જ ફલ આપનાર છે. અને નિશ્ચય તુટવાથી ફલ પણ તુટે છે. તેથી આપણને તે સત્કર્મનું ફલ થોડા દહાડામાં મળવાનું હોય અને એટલામાં આપણે નિશ્ચય ત્રોડી વિશ્વાસ છોડી દઈએ તો તે ફલ અધુરું અને ઘણે દહાડે મળે, અને વખતે નહિ પણ મળે. માટે હવે પછી તને કહું છું કે તું દૃઢ નિશ્ચયવાળી થજે, અને એવું જ ધારજે કે આ સત્કર્મ કર્યું છે, તેનું જરુર મને સારું ફલ મળશે.

આ પ્રમાણે પોતાના પતિનાં વચન સાંભળીને તે ગિરિજા તો ગળગળી થઈ ગઈ, તેનાં નેત્રમાં જલ આવ્યાં અને બોલી : હે પતિ ! મેં ઓછી

બુદ્ધિવાળીએ તમને ખોટો શ્રમ આપ્યો, તોપણ મને આટલી સમજણ મળી, એથી ખોટો શ્રમ તો નહિ કહેવાય. પણ મારા મનમાં એમ થયું કે હું હજુ કશું સમજતી નથી. વગરસમજના વિચારથી ઘણીવાર હું તમને દુઃખ થાય એવું કરું છું: આજથી હવે તમે મને કહ્યું તે પ્રમાણે મારા મનને હું સમાધાન આપીશ, અને આપણું પરમેશ્વર સારું જ કરે છે,અને કરશે એવો વિશ્વાસ રાખીશ. તમે પણ રોજ મને કાંઈ સારી શિખામણની કથા સંભળાવજો, અને મને આ સંસારના[1] ખોટા પદાર્થોની લાલસાવાળી વૃત્તિથી છોડાવજો. આ જગતના જૂદા જૂદા પદાર્થોમાં પ્રીતિ એટલે મોહ, તથા તે મેળવવાની ઇચ્છા એટલે કામ, એ બે આ સર્વ પ્રાણિઓને દુઃખ આપે છે એ વાર્તા સાચી છે, એમ મને હવે સમજાય છે. હું બીજા દુઃખને તો ગણતી નથી; પણ આ પૈસાનું દુઃખ મને બહુ સાલે છે. જેની પાસે પૈસા હોય તે પોતાની મોજે જોઈતી વસ્તુ તરત લાવે છે, અને આપણે પૈસાવિનાનાં તે વસ્તુ જોઈએ પણ પૈસાવિના લાવી શકીએ નહિ, ને ભીડ ભોગવીએ. હું કંઈ ઘણો પૈસો માગતી નથી. માત્ર આપણો સંસાર ચાલે એટલું મળે તો ઘણું છે. હશે, પરમેશ્વરની મરજી. આપણું એમાં જ ભલું હશે, માટે ઈશ્વર આપણને નહિ આપતા હોય. કેમ એમ જ કેની ?

હરદત્ત કહે છે : હા એવો જ વિશ્વાસ રાખવો.પરમેશ્વર કોઈનું પણ ખોટું કરતા નથી.તું જાણે છે ? આપણા કર્મનું ફલ આપણે ભોગવ્યાવિના છૂટકો નથી. મોટા પુરુષની કૃપા અને આપણું કર્મબલ ભેલું હોય તો તે મોટા પુરુષ શું કરે ? તેમની કૃપાથી આપણું કર્મબલ વધે એ જ આપણને તેમનાં દર્શનનું ફલ છે, અને પછી તેમની કૃપાથી અને આપણા કર્મબલથી ઘણે દિવસે થવાનું કામ થોડા દિવસમાં પણ થાય છે. માટે આપણે કર્મબલ વધારવાને સારાં કર્મ તથા પરમેશ્વરની ભક્તિરૂપ ઉપાસના રોજ કરવી. જો ! મોટા પુરુષની કૃપાનું ફલ તો મોટું છે, પણ કર્મબલવિના તે મોટું ફલ પ્રાણીથી ભોગવી શકાતું નથી. આ વાર્તાઉપર એક દૃષ્ટાન્ત કહું છું તે સાંભળ.

એક મોટા તપના કરનારા ઋષિ એકાન્તમાં મઠ બાંધી રહેતા હતા. તેમને કોઈ પણ પ્રાણીનો સંગ નહોતો. તેમણે એવું તપ કર્યું કે તેમને પરમેશ્વરનાં સાક્ષાત્ દર્શન થયાં, અને પરમેશ્વરનાં દર્શન થયાં એટલે બીજા દેવોની શી ઉણ રહી ? તેમ છતાં તે ઋષિ પોતાના તપોબલથી જે દેવનું[2] આવાહન કરે તે દેવ તરત આવીને ઉભા રહે એવી શક્તિ ધરાવતા હતા. ઘણો કાલ એ ઋષિ જંગલમાં એકલા રહીને રાત્રિદિવસ પરમેશ્વરનું ભજન કરતા.

---

૧ સાર વિનાના. ૨ મંત્રથી બોલાવે.

બપોરે એક વખત કંદ, મૂલ,પત્ર, ફલ વગેરે જે મળે તે ખાતા, અને સંસારના કોઈ પદાર્થની પણ આશા રાખતા ન હતા. ઘણે કાલે એ ઋષિના આશ્રમમાં, જંગલનાં ખેતરોમાં રહેનારી એક ઉંદરડી આવવા માંડી. તે રોજ આવીને ઋષિના પૂજાપાત્રમાંથી પાણી પીએ. વખતે ઋષિ જમતા હોય તો તેને જીવ જાણી જરા નાંખે. એમ કરતાં તે ઉંદરડી રોજ પોતાનું ખાવાનું ગમે ત્યાંથી મેળવી ઋષિના મઠની ભીંતે પોતાનું દર કરી તેમાં આવી રહેતી. ઘણા દિવસ એ પ્રમાણે ઋષિ તે ઉંદરડીને જોતા, તેથી એક દિવસ તેના ઉપર ઋષિની કૃપા થઈ. ઋષિ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે અરેરે ! આ બિચારી જંગલની ઉંદરડીને આ સંસારમાં શું સુખ છે ? કાંઈ જ નથી. એ પણ ખરુ જોતાં તો મારી પેઠે તપસ્વીસરખી જ છે. એને બીજું કોઈ સગું કે સંગી નથી. માત્ર હું જ આ ક્ષણે તો એનો સંગી છું. ભલા, એ મારા સમીપ રહી છે તો એનું કાંઈ કલ્યાણ થાય, એવો યત્ન હું કરી જોઉં. એમ કહી એક [1]અંજલિ પાણી છાંટીને પોતાના તપના બલથી તેને દેવકન્યાસરખી કરી.દેવતાઓ પણ જેને જોઈને મોહ પામી જાય એવી રૂપવાળી આ કન્યા જોઈને ઋષિ પણ પ્રસન્ન થયા,અને એવો વિચાર કરવા લાગ્યા કે હવે એ કન્યાને કોઈ સમર્થ દેવને અર્પણ કરું, એટલે પછી એના ભાગ્યમાં કાંઈ કચાશ રહે નહિ. પછી ઋષિએ એ સર્વ દેવતાઓવિષે વિચાર કરતાં નિશ્ચય કર્યો કે આ બ્રહ્માંડમાં સૂર્યસરખો મોટી શક્તિવાળો તથા પ્રત્યક્ષ દેવ બીજો કોઈ નથી. માટે આ કન્યા સૂર્યનારાયણને અર્પણ કરી હોય તો ઘણું રુડું થાય. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તરત મંત્રવડે સૂર્યનું આવાહન કર્યું,એટલે સૂર્યલોકના અધિપતિ સૂર્યભગવાન્ આવી પ્રત્યક્ષ મોટા તેજવાન્ સ્વરૂપે ઋષિના સામા ઉભા, ઋષિએ મોટા માનથી તેમને દર્ભના આસનપર બેસાડી વિધિવત્ પૂજન કર્યું. પછી સૂર્ય ઋષિને કહે છે : તપના બલવડે આખા બ્રહ્માંડને પોતાને વશ વર્તાવવામાં સમર્થ એવા હે મહર્ષિ ! તમે મને કેમ બોલાવ્યો ? તમારે શી ઈચ્છા છે તે કહો.

ઋષિ કહે છે : હે સર્વ દેવોમાં મોટા દેવ! તમને શ્રેષ્ઠરૂપે જાણીને આ કન્યા સમર્પણ કરવાને મેં બોલાવ્યા છે, માટે એનું પાણિગ્રહણ કરો. હે સૂર્યભગવન્ ! મેં એવો વિચાર કર્યો છે કે આ કન્યાને સઉથી બલવાન્ દેવને અર્પણ કરવી.તો તમથી બલવાન્ આ જગતમાં કોઈ નથી, માટે તમે જ એને ગ્રહણ કરો.

સૂર્યે આ વચન સાંભળી વિચાર કરતાં જાણ્યું કે આ ઋષિએ ઉંદ-

[1] ચાંગળું.

રડીની કન્યા કરી છે, તેથી એ વાર્તા મનમાં રાખીને બોલ્યા: હે મોટા મનવાળા ઋષિ! જો તમે બળવાન્ દેવને જ આ કન્યા આપવી ધારી છે તો મારાથી મોટા દેવ મેઘના રાજા ઇન્દ્ર છે. કારણ કે તે મને પણ ધારે છે તે વખત જળનાં વાદળાંવડે ઢાંકી નાંખે છે. માટે મારાથી પણ બળીયા એવા મેઘના રાજા ઇન્દ્રને આ કન્યા આપો. વળી તે ઇન્દ્ર સર્વ દેવતાઓના પણ રાજા છે. માટે તે મોટા હોવાથી આ કન્યા લેવાયોગ્ય છે. એમ કહી સૂર્યે વિદાય માગી. ઋષિએ તેમનું [1]વિસર્જન કરી મંત્ર ભણીને ઇન્દ્રનું આવાહન કર્યું, એટલે તરત ઇન્દ્ર આવી ઉભા રહ્યા. ઋષિએ ઇન્દ્રને આસન આપી વિધિવડે પૂજન કર્યું,અને બોલ્યા : હે દેવતાઓના રાજા ! ત્રણે લોકના પતિ! તમે જ આ લોકમાં વૃષ્ટિ કરીને સર્વ પ્રાણીને જીવાડનાર છો. માટે સઉથી મોટા દેવને પરણાવવા ધારેલી આ સારા રૂપવાળી કન્યાને તમે પરણો. આ વચન સાંભળીને એ કન્યા ક્યાંથી આવી હશે,તેનો વિચાર કરતાં તરત જ ઇન્દ્રે જાણ્યું કે આ તો ઉંદરડીની કન્યા કરી છે,તેથી એ વાર્તા મનમાં સમજીને પછી ઋષિપ્રતિ બોલ્યા: હે પવિત્ર મનના બ્રાહ્મણ! આ કન્યા તમે મોટા દેવને જ જો આપવી ધારી હોય તો વાયુદેવતાને આપો. કારણ કે એ દેવ સર્વથી મોટા છે. મારા મેઘોને વૃષ્ટિ કરતી વેળા એ વાયુદેવતા ધારે છે ત્યાં ઘસડીને લઈ જાય છે, અને વર્ષાવે છે; તથા એ જ વાયુદેવતા પ્રલયકાળે આ ત્રણ લોક એટલે, સ્વર્ગ, મૃત્યુ તથા પાતાળને એકરસ કરી દઈ પોતાના શરીરમાં શમાવી દે છે,માટે એ દેવ સઉથી મોટા છે,તેમને આ કન્યા આપવા યોગ્ય છે,એમ જાણો. આ પ્રમાણે બોલી ઇન્દ્ર વિદાય માગી ગયા. પછી મરુત્દેવનું ઋષિએ મંત્ર ભણીને આવાહન કર્યું,એટલે તરત આવીને ઉભા રહ્યા. તેમને બેસાડી વિધિવત્ પૂજન કરી કહ્યું: હે સર્વથી મોટા દેવ ! આ કન્યાને તમે પરણો; કેમકે સઉથી મોટા દેવને એ કન્યા પરણાવવી ધારી છે. આ વચન સાંભળી વાયુદેવતા, વિચાર કરી જોતાં આ કન્યા ઉંદરડીની કરી છે એમ જાણી, એ વાર્તા મનમાં રાખીને બોલ્યા : હે પરમેશ્વરના પદને પામેલા ભૂદેવ! જો મોટા દેવને આ કન્યા આપવાની તમારી ધારણા છે તો હાલ પૃથ્વીમાં વિદ્યમાન મારાથી અધિક બલવાળા આ ઉંચાં શૃંગવાળા મોટા પર્વતો છે. તે પર્વતોને હું વાયુથી પણ ખસેડી શકાતા નથી એવા સ્થિર આસનવાળા છે. માટે સર્વ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ એવા સુમેરુઆદિ મોટા પર્વતોમાંથી કોઈ ને આ કન્યા આપો.એમ કહીને તે વિદાય માગી ગયા. પછી ઋષિએ તત્કાલ પર્વતનું આવાહન કરી,બેસાડી, તે સારા સ્વરૂપવાળા પર્વતદેવતાનું પ્રીતિથી પૂજન કર્યું,અને બોલ્યા: હે અચલ[2] દેવ ! સર્વથી મોટા દેવને આપવા ધારેલી

૧ વિદાય. ૨ વાયુ વગેરેથી ચલાયમાન નહિ થનાર.

આ સુન્દર કન્યાને તમે પરણો. આ વચન સાંભળીને પર્વતદેવતાએ વિચારી જોતાં જાણ્યું કે આ તો ઉંદરડીની કન્યા કરી છે. તે વાત મનમાં ગુપ્ત રાખીને બોલ્યા : હે ન કળી શકાય એવા બળવાળા બ્રાહ્મણ ! તમે આ કન્યાને સઉથી મોટા દેવને આપવા ધારેલી છે, તો અમારાથી મોટા દેવ છે, માટે અમે એ કન્યા કેમ પરણીએ ? તેથી તે મોટા દેવને એ આપો તો તમારી ધારણાપાર પડશે. ઋષિ બોલ્યા : તમથી મોટા દેવ કોણ છે ? પર્વત બોલ્યા : અમારાથી મોટા તો જગદીશ્વર મહાદેવજીના પુત્ર ગણેશના વાહન [1]મૂષકદેવ છે.કેમકે કોઇથી પણ ન ડરનાર અમને અમારામાં રહીને તે દેવના રાત્રદિવસ કોચે છે, અને સ્થળે સ્થળે જ્યાં માર્ગ ન હોય ત્યાં માર્ગ કરી મુકે છે, અને વધારે કોરી કોરીને અમારાં શૃંગને પણ એ મૂષકદેવ જૂદાં કરે છે. માટે બળીયા દેવને આપવા ધારેલી આ કન્યા તે મૂષકદેવને આપવા યોગ્ય છે, એમ કહી તે પણ વિદાય થયા.

આ પ્રસંગને જોતાં ઋષિ[2]સાનંદાશ્ચર્યને પામતાં વિચાર કરવા લાગ્યાઃ અહો આશ્ચર્ય છે ! કર્મની રેખા બલવતી છે,એ શાસ્ત્રવચનનો આ ક્ષણે પૂરો અનુભવ થયો. રે રે ! આ બિચારી ઉંદરડીને દેવોનાં સ્થાનમાં ઉત્તમોત્તમ વૈભવ ભોગવવાઅર્થે મેં દેવકન્યાસરખી કરી, તોપણ પરિણામે એની કર્મ-રેખાથી એ ઉંદરડી ઉંદરને જ પામવાયોગ્ય ઠરી,એમ કહીને આ શ્લોક બોલ્યાઃ

शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥

या नित्यं मम हस्तदत्तकवलैः संवर्धिता मूषकी
दातुं शंसितविक्रमं सुरवरं देवाङ्गना या कृता ।
सा सूर्येन्द्रसमीरणावनिभृतां केनाऽपि न स्वीकृता
दातव्याऽऽखव एव निश्चितमहो प्रौढा गतिः कर्मणाम्॥

ભાવાર્થ : જે ઉંદરડી દરરોજ મારા પવિત્ર હાથથી આપેલા પવિત્ર પ્રસાદના કોળીયાવડે રુડે પ્રકારે ઉછરેલી છે, તથા જેનો સર્વથી મોટો વૈભવ હોય, અને જેને કોઈ પણ ન જિતી શકે એવો પરાક્રમી હોય તેવા શ્રેષ્ઠ દેવ-તાને વિધિવત્ લગ્ન કરી આપવા જેને મેં દેવતાની સ્ત્રીસરખા અનુપમ રૂપ-વાળી કન્યા કરી છે, તેને સૂર્ય,ઇન્દ્ર,વાયુ તથા પર્વતો, એમાંના કોઈ એ પણ ગ્રહણ ન કરી, અને આખરે તે ઉંદરને જ આપવી ઠરી ! ઓહોહો ! આ કર્મની શી મોટી ગતિ છે !

---

૧ ઉંદર. ૨ આનન્દસહિત આશ્ચર્યને.

આપ્રમાણે બોલ્યાપછી વિચાર્યું: અરેરે! મારા સહવાસમાં ઘણા દિવસ રહેલી આ ઉંદરડીને મેં મોટા [1]અનુગ્રહવડે કન્યા કરી, અને હવે પાછી ઉંદરડી જ કરીને ઉંદરને પરણાવું તો પછી મારી મહત્તા શું રહી? મેં આટલો કાલ ઈશ્વરનું આરાધન કરી જગત્પતિની પ્રીતિ સંપાદન કરી, તેથી શું કાંઈ જ નહિ, એમ ઠરશે? માટે હવે તો ઉત્તરોત્તર એની ચઢતી કલા થાય અને પરિણામે મારે શરણે આવેલી એ સર્વભયરહિત પરમેશ્વરના પદને જ પામે એવો ઉપાય કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રમાં [2]પુરુષાર્થનો મહિમા કર્મરેખાકરતાં કાંઈ ઓછો નથી કહ્યો. પુરુષાર્થ જ મુખ્ય છે, અને પ્રારબ્ધ તો પુરુષાર્થથી બંધાયું છે, માટે ગૌણ છે. પૂર્વે કરેલાં આપણાં જ કર્મો આગળ જતાં [3]પરિપક્વ થઇને આપણને ફળ આપે છે, તેને પ્રારબ્ધ કહીએ છીએ. માટે પ્રારબ્ધ પુરુષાર્થથી બંધાય છે તો પુરુષાર્થથી એનો ક્ષય પણ થવો જ જોઈએ; અને પુરુષાર્થથી પાછાં નવાં સારાં પ્રારબ્ધ બંધાઇને પણ આગળ સારાં સારાં ફલ આપશે. માટે હવે તો એ કન્યાને પુરુષાર્થમાં જોડું, જેથી ઉત્તર કાલે એનું સારું થવાથી એનું મારે શરણ આવ્યું પણ સાર્થક ગણાય.એવા વિચાર કરીને પછી તે ઋષિએ તે કન્યાને ઉપદેશ કરીને તપ કરવા બેસાડી, અને તેથી ઉત્તરોત્તર તેનું કલ્યાણ થયું.માટે હે સારા વિચારવાળી સ્ત્રિ! તું સંતોષ રાખ. આપણે જે મહાત્માનાં દર્શન અથવા સેવા કરીએ છીએ તે કોઈ કાલે પણ નિષ્ફળ થવાની નથી.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે: આ પ્રમાણે સમાધાન આપીને તે હરદત્તે પોતાની ગિરિજા સ્ત્રીને પ્રસન્ન કરી બીજા કામમાં પ્રવેશ કરાવ્યો.

વિજયા: હવે ઘણો વખત થયો છે.માટે વળી કાલે આગળ કહીશું. કેમ સઉની શી મરજી છે?

ભાગીરથી: હા એમ જ રાખો,કેમકે પાછું પરવારીને રાત્રની કથાવખતે આવી હાજર થવાનું છે.

ચંચળા: હાય હાય ભાગીરથી! પેલી રાંડ ઉંદરડીનું ભાયગ જુવોની! કન્યાની કન્યા થઈ ને વળી દેવતાને પરણી જાત તો આપણાથી ઉંચી આકાશમાં ફરતી હોત ને વિમાનમાં બેશીનેમજા મારતી હોત! પણ રાંડનું કરમ મારા જેવું, તેમાં બચારા ઋષિ શું કરે! એમનું થયું એટલું તો એમણે બચારાએ કર્યું, પછી તે એ શું કરે?

વિજળી: અરે સરગમાં ના ગઈ તો મોઈ, પણ રાંડને તપ કરવાનું મળ્યું ને મનુષ્યદેહ તો મળ્યો. એ શું નાની વાત થઈ કે? એનો તો બેડો પાર થઈ ગયો.

---

૧ કૃપા. ૨ પુરુષપ્રયત્નનો. ૩ બરાબર પાકા.

પારવતી : બાઈ, મોટા પુરસનાં પાસાં સેવ્યાં કંઈ ફોગટ જાય છે! લો ચાલો હવે સઉ ઉઠીએ, પછી સાંજ પડશે.

ચંચળા : હજી સાંજ પડવાની તો વાર છે, કાકીજી! બેસો આપણે વાત કર્યા પછી એક ગરબી ગવડાવવાની માગણી પહેલેથી કરી છે, તે થવા દો. પછી 'જે' બોલીને ઉઠજો.

ભાગીરથી : હા વિજયાલક્ષ્મિ! ત્યારે તો એક નાનીસરખી ગરબી બોલો તો સારું.

વિજયા : સઉની મરજી છે ત્યારે લો બોલું. (ગાય છે.)

ગરબી.

આ હરિભજનવિણ સુખ ના, શુણ સાહેલી,
આ સ્વાર્થી જગતના લોક, મુવે મુકે ઠેલી.
આ દાનધર્મ જે આપણાં, શુણ સાહેલી,
તે આગળ ઉભાં થાય, વખત આવ્યે છેલ્લી.
આ માતપિતા ને સગાં ઘણાં, શુણ સાહેલી,
રોશે કુટશે પણ સંગ, ન આવે ત્યજી ડેલી.
આ કાળ વિકટ જવ આવશે, શુણ સાહેલી,
તવ સાચો જગમાં કોઈ, હરવિણ ના બેલી.
આ મતલબીઆં જે સગાં હશે, શુણ સાહેલી,
તે મનમાં દુ:ખી ન થાય, જુએ નાણાંથેલી.
આ સગાં અને સ્નેહી ખરાં, શુણ સાહેલી,
તે રોશે સ્મરીને રોજ, કર મસ્તક મેલી.
ના અર્થ સરે કંઈ તેમનો, શુણ સાહેલી,
તેમ જીવનું હિત ના થાય, પીડ પડે પડેલી.
આ વૈરી જન જે આપણાં, શુણ સાહેલી,
તે થઈ રાજી મનમાંહ્ય, હસી ખાશે ખેલી.
માટે જુઠા આ સંસારમાં, શુણ સાહેલી,
સાચું મનહર હરિનામ, ભજ વહેલી વહેલી.

વિજયા : બોલો 'જય જય શ્રીસદ્ગુરુદેવ.' [સઉ જય બોલે છે, અને વિજયાલક્ષ્મીનાં વખાણ કરતાં કરતાં પોતપોતાને ઘેર જાય છે; એટલામાં મનોહર આવે છે.]

મનોહર : કેમ હવે તો મોટી સભા રોજ ભરવા માંડી છે! કંઈ

બૈરાંમંડળમાં સુધારો થતો જણાય છે, કે અહિંનું સાંભળ્યું અહિંયાં જ સુણીને સઉ જાય છે ?

વિજયા : એટલી બધી ઉંડી સમજણ તો મને ક્યાંથી પડે, પણ મારી થોડી બુદ્ધિપ્રમાણે એટલું તો જણાય છે કે કેટલાંએક બૈરાના સ્વભાવમાં થોડો ઘણો સારો ફેરફાર થયો છે. કેમ ક્યાંસુધી જઈ આવ્યા ?

મનોહર : એક બે ઠેકાણે વિદ્વાનોની સભા થવાની હતી, ત્યાં જઈને પાછો ફર્યો. બીજે ક્યાંહિ ગયો નથી.

વિજયા : કેમ વારુ ન ગયા ? જવાનો વિચાર તો ઘણી જગોએ હતો.

મનોહર : મારું મન જરા ઉદાસસરખું થઈ ગયું, એટલે એમ જ થયું કે હવે આજ ક્યાંહિ જતા નથી.

વિજયા : હેં એવું શું થયું જે મનમાં ઉદાસી આવી ? કંઈ કોઈજોડે ટંટો થયો ?

મનોહર : ના. આપણે ટંટો શું કામ કરવો પડે ? પરમેશ્વર કોઈસાથે વિરોધ કરવાનો સમય આપે નહિ એ જ રાત્રદિવસ પ્રભુનું સ્મરણ કરી માગીએ છીએ. આ તો ઉદાસી એટલી જ થઈ કે આ વિદ્વાનોની સભામાં પણ અવિદ્વાનની પેઠે રાગ, દ્વેષ ને ઝઘડા રહ્યા, ત્યારે એ લોકો ભણીને કમાયા શું ?

વિજયા : એવા વિદ્વાનો પણ એક બીજાથી શાસારુ વેર કરતા હશે હશે ને લઢતા હશે ?

મનોહર : મિથ્યા. એક જાણે હું મોટો વિદ્વાન્ ગણાઉં અને બીજો જાણે હું ગણાઉં ! પછી માંહો માંહિ ખોટી શબ્દની વઢવાડ ઉભી કરે, તેમાં અંતે સાર કંઈ નહિ.

વિજયા : ત્યારે બળી એ સભા ! એવી સભામાં આપણે જઇને શું કામ હતું ?

મનોહર : આપણે ક્યાં રોજ જવું છે ? આ તો સહજ તેડું હતું તેથી ગયો. શાસ્ત્રમાં ના જ કહી છે કે કોઈનો પણ સંગ કરવો નહિ, અને કરવો તો માત્ર સત્પુરુષોનો જ કરવો કે જ્યાં રાગદ્વેષ વગેરે ક્લેશ છૂટી જાય છે.ને એવું જ સમજીને ગુરુ દત્તાત્રેયે એક છોકરીપાસે લક્ષ લીધો હતો.

વિજયા : દત્તાત્રેયસરખા મોટા પુરુષને છોકરીપાસે કેમ લક્ષ લેવો પડ્યો ?

મનોહર : કોઈ ગૃહસ્થને ઘેર દત્તાત્રેય ભિક્ષાઅર્થે ગયેલા, તેને ત્યાં પરોણા પણ આવેલા. તે સર્વને માટે રસોઈ કરવાને જોઈતા કોઈ પદાર્થને

તે ગૃહસ્થની છોકરી ઓરડામાં ખાંડવા લાગી, તેથી તેના હાથમાંની ચુડી-યોનો ખડખડાટ થવા લાગ્યો. એટલે ઘેર આવેલા પરોણા ઘરની દુર્બળતાને જાણી જશે એ ધાકથી એક ચુડી રાખીને બીજી કાઢી મુકી. ત્યારે પછી કાંઈ ખડખડાટ થયો નહિ. એ ઉપરથી ગુરુ દત્તાત્રેયે લક્ષ લીધો કે બે હોય તો ખડખડ્યા વિના રહે નહિ,માટે ડાહ્યા પુરુષે નિરન્તર એકલા જ વિચરવું સારું છે. આમ સમજીને તેઓ એકલા જ જ્યાં ત્યાં ફરતા હતા.

વિજયા : વાહ ! કેવો સારો લક્ષ લીધો છે ! અમને સ્ત્રિયોને તો ઘડી એકલાં પડીએ કે તરત જાણે ક્યાં જઇએ ને કોની જોડે વાત કરીએ એવો સ્વભાવ જ પડી ગયો છે,પણ ખરું જોતાં એ સ્વભાવ ઘણો ખોટો છે. કેમ વારુ, હવે ઉઠશો ?

મનોહર : હા ચાલો. સંધ્યા કરીને વાળુ કરી લઇએ, એટલે વળી આ લોકો ભરાશે. એક લેખે ઠીક છે, પણ ખરું જોતાં તો આપણે પણ આ પેટ ચોળીને શૂળ ઉપજાવવાજેવું કર્યું છે;નહિ તો નિરાંતે ચાર ઘડી પરમેશ્વરનું સ્મરણ થતું. હશે, ઈશ્વરને જે ગમે તે ખરું. [પોતાના નિત્યકર્મથી પરવારી વાળુ કરી બેસે છે. પછી એકડબેકડ લોકો આવવા માંડે છે.]

બાળ૦ : (' જે સી જમનામૈયા ' બોલતા પોતાને સ્થાને ભટજીને પગે લાગી બેસતાં) કેમ ભતજી મ્હાડાજ ! વાલુપાની ઠયાં ? હજુ કંઈ મંદલ ભડાયું નઠી ?

મનોહર : હા દાસ! તમે આવ્યા એટલે હવે સઉ ધીરેધીરે આવશે. આ આપણા શ્રોતામંડળમાં તમે તો નિશાનના હાથીજેવા છો. તમારા જેવા શુદ્ધ મનના અને શ્રદ્ધાવાળા શ્રોતા થોડા જ હોય છે.

બાળ૦ : અંહ ! એમાં અમે સી મોતી વાટ કડી કે ટમે આતલાં બઢાં વખાન કડો છો ! અમે ટો કસુંએ સમજટા નડી મ્હાડાજ ! સાચ્ચું પુછો ટો. પન ભલે ટમે પોટે જ અમને સોટાઓમાં મુખી થેડવ્યા ટો માડે કબુલ છે. એતલી આપની ડયા.

ચંચળા : (ભટજીને નમન કરી પોતાને સ્થાને બેશીને) ભટજી! તમારા ગુણનો બદલો અમે શું વાળી શકવાનાં છીએ ? હમણાંના તો અમારા દહાડાં ક્યાં જાય છે તે સમજાતુંએ નથી.સવારથી આનન્દમાં રહીએ છીએ તે સુતાંસુધી. આ દહાડે વિજયાલક્ષ્મી અમને બોધ આપે છે, અને રાતે તમે આપો છો. એટલે અમારો તો જીવ તમારા ઘરમાં જ રહે છે. ને આપણા મહોલ્લામાં કેટલેક ઘેરથી કલેશનું તો મૂળ જ જતું રહ્યું.

બાળ૦ : અડે ટમે જુઓ ટો ખડાં ટમાસો ! ઢીડે ઢીડે સું ડાય છે ટે ! આ આપનો મ્હોલ્લો ટો ઠોરા ડારામાં ગોલોકના જેવો ઠઇને રેહેસે. કલેસની સી મગડુડ છે કે આપના મોલ્લામાં રહે ! ઝાં ભતજી મ્હાડાજ-જેવા મોતા પુડુસ ને વલી ટેવાં જ વિજયાલખમી, એના સપાતા ચાલ્યા છે પછી સી મના ! એ ટો માટો નાઠજીબાવો સૌ સાડાં વાનાં જ કડસે.બો-લો સી ડવાડકાંઢીસકી જે ! (વિઠ્ઠલજીને આવતા જોઈ) આવો વિથ્થલજી !

વિઠ્ઠલજી : (ભટજીને નમસ્કાર કરીને બેસતાં) હવે ભટજી મહા-રાજ ! શો વિલંબ છે ? કોઈ રહ્યું સહ્યું હશે તો આવી પહોંચશે. યોગ્ય લાગે તો કરો પ્રારંભ.

બાળ૦ : હા બોલો સઉ, સડગુડુદેવકી જે, ભતજી મ્હાડાજ ! કડો પાડંભ.

મનોહર : કાલે ક્યાંથી રહ્યું છે વારુ ?

વિઠ્ઠલજી : પેલો રાજાનો ઇતિહાસ કહ્યો તેનો એ સાર આણ્યો હતો કે આપણા મેળવેલા ધન વગેરે પદાર્થો આપણા જ છે એમ જાણીને કોઇને પણ તે પદાર્થોવડે ઘટતું સુખ પણ ન લેવા દેવું, અને કૃપણ મમતી થઇને આપણે જ ભોગવીએ એવો દુષ્ટ વિચાર રાખવો નહિ, પણ જગત્-માં સઉ પ્રાણી પોતપોતાનાં નસીબથી ખાય પીએ છે, ખરું જોતાં તો કોઈ કોઇને ખવાડતું નથી, માટે [1]અભિમાન તથા [2]મમત્વનો ત્યાગ કરીને જગ-તમાં સઉએ સુખી થવું. એ મતલબ હતી કે આ મારું ખાઇ જાય છે, આ મારું લઈ જાય છે એવો ખોટો વલોપાત કરવો નહિ.

મનોહર : (જય બોલીને) પછી લક્ષ્મી માતા પોતાની સરસ્વતી વગેરે છોકરીઓને પાસે બેસાડી બોલ્યાં : હે દીકરી સરસ્વતિ! કાલે એકલ-પેટા ન થવા વિષે મેં તને બોધ આપ્યો હતો, તે યાદ રાખજે. આપણાં કુટુંબી અથવા સગાં સઉ સુખી હોય અને આપણી આશા કરે એવાં ન હોય અને આપણી પાસે વધારે ધન હોય તો તેમાંથી દયા આણીને કોઈ પણ દુઃખમાં પીલાતાં માણસોને સુખ આપવામાં પૈસા ખરચતાં ડરવું નહિ. કેટલાંક મા-ણસો વિશેષે કરીને દયા આણવાજોગ હોય છે. ઘણાં સુખ ભોગવેલાં મા-ણસો કાળે કરીને દુઃખમાં આવી પડે છે; ત્યારે તેમને ઘણો સંતાપ થાય છે. કારણ કે જેમણે દુઃખની અવસ્થા જોઈ નથી, તેમને તે ભોગવવી પડે છે, ત્યારે બહુ કઠિન લાગે છે. એક તો તેમને હલકી મજુરી કરી ખાતાં લાજ

---

૧ "હું" આમ કરું છું એવો નિશ્ચય. ૨ "મારું" એવો ભાવ.

આવે છે, અને બીજું તેમનાથી ભીખ મગાતી નથી. રોજગાર કરવાને પણ પૈસા વગેરે બીજી સઘળી બાબતની અનુકૂળતા હોતી નથી; જેથી તેવાં માણસોને પોતાનો નિર્વાહ કરવાને કાંઈ સાધન હોતું નથી. માટે તેમના દુઃખનો પાર નથી. એવાં ખાવાને પણ દુઃખ ભોગવતાં માણસોઉપર દયા આણવી ઘટે છે. તેમની પાસે ઘટતું કામ કરાવીને તેના બદલામાં કાંઈ આપવું એ પણ દયા જ ગણાય છે. હે શાણી છોકરી ! સુખ ભોગવેલા માણસે પણ દુઃખમાં આવી પડવાટાણે ઘણા વિચાર કરીને સરળતા તથા [1]સમયસૂચકતા આણવી ઘટે છે. તે સુખ ભોગવેલા દુઃખી માણસે દુઃખમાં આવી પડ્યા પછી કેવા વિચાર કરવા તથા કેવા સ્વભાવથી રહેવું તે પણ કહું છું, તેને તું સંભારી રાખજે. કારણ કે તડકોછાંયડો તો સર્વ માણસોને એક વાર આવે છે જ.

સુખી માણસે પ્રથમ તો પોતાના ઉપર દુઃખ આવવા માંડે કે તરત જ વિચાર કરવો કે મને દુઃખ શા કારણથી આવવા માંડ્યું; અને જો તે કારણો સમજાય તો તેથી બચવાને બનતો ઉદ્યમ કરવો. દૈવગતિથી દુઃખ આવવાનાં કારણો બરાબર ના સમજાય અથવા સમજ્યા છતાં જો તે દુઃખ આણનાર કારણોથી બચી શકાય એમ ન જ હોય તો, તે માણસે તરત જ કોઈ સારા વિદ્વાન્ સજ્જન તથા સુબુદ્ધિમાન્ પુરુષને શોધીને તેમનો સંગ કરવો, અને આપણી સ્થિતિનો સઘળો હેવાલ તેમના આગળ કહી સંભળાવવો, તથા વારંવાર તેવા અનુભવી વિદ્વાન્ સજ્જનની સલાહ લઈ કામ કરવું, તથા દુઃખથી બચવાના ઉપાયો પણ તે બતાવે તો તેને [1]આદરથી કરવા. હે દીકરી ! કેટલાક સુખી દુઃખમાં આવી પડે છે ત્યારે રાત્રદહાડો ખેદ કરે છે કે ' અરેરે ! મારા કર્મમાં આ દુઃખ ક્યાંથી આવ્યું ? મેં કોઈ દહાડો દુઃખનું મોં જોયું નથી, તે આ દુઃખ મારાથી શી રીતે સહન થશે ! ફુટેલા કરમવાળો હું હવે શી રીતે જીવીશ ! અરેરે ! તડકાનું મોં' તો મેં કોઈ દહાડો દીઠું નથી ! એક ગાઉસરખોએ કોઈ દહાડો ચાલ્યો નથી ! તે હવે તડકામાં શી રીતે રખડીશ ! છત્રીવાળા સીસમના તથા સાગના પલંગવિના હું સૂતો ન હતો, તથા તે ઉપર વહેંતવહેંત ઉંચી, મશરુની બબ્બે તળાઇઓ નાંખતો. વળી સુન્દર ઓશીકાં મુકીને બે બાજુએ સુંવાળા સીમળાના રૂનાં કે ગાળાનાં ગાલમસુરીયાં મુકતો,ને સુન્દર સુંવાળી ઝીણી ચાદરો પાથરતો, ને રેશમી નાગપુરી ધોતીની સોડ રાખી ઉંચી કાશ્મીરી શાલજોડી તથા સુન્દર રજાઇઓ તથા સુજનીઓ ઓઢતો. વળી તાપના દિવસમાં પલંગપર ટાંગેલા પંખા ખેં-

---

3 વખત વિચારી લેવો તે. ૧ આગ્રહથી.

ચાવતો, એ બધું સુખ ક્યાં બળી ગયું? ને મારા કમનસીબે આ દુઃખ ક્યાંથી આવ્યું? કોણ જાણે પૂર્વે કેવાંએ પાપ કર્યાં હશે, તેનું ફલ આ ભોગવવાનું આવ્યું! રે રે! આ ફાટેલા ગોદડાના ગાભા, જેમાં એક જગાએ તો મુદ્દલ રૂ નથી, ને એક જગાએ તો મોટો ડુચો થયો છે; પરસેવો તથા ધૂળ લાગવાથી ચીકણા થર બાઝીને ગંધાય છે; એવામાં વળી ફાટેલા જૂતી ચાદરના કડકા પણ ભાગ્યે પાથરવાના હોય, એવી દુર્દશામાં પાસાં ફેરવી ફેરવીને રાત કાઢવી પડે છે. તેમાં પણ પારવિનાના માંકણ ઘડી પણ એક પાસે જંપવા દે નહિ, અને પથારી છોડી જમીનઉપર જ્યાં સુવા જઇએ ત્યાં પાંસળાં તપે અને ભારે સંતાપ થાય. આટલા દુઃખમાં વળી ચેન ન પડવા દે એવા ચાંચડના ચટકા પણ ચિત્તને ચુંથારો કર્યા વિના ચુકતા નથી. હાય દૈવ! આ દુઃખીની લાંબી રાત કેમ નીઠે? અરે! એટલું જ દુઃખ હોય તો ધૂળ નાંખી, પણ ખાવાની તો મોટી પીડા થઇ છે. ઝીણા પંખાળીના ચોખા, ને માંહી ૭ પૈસાભાર ઘીવિના તો ખાતો નહિ. મોટા પાટ ને બાજઠઉપર ચાંદીના તાટમાં જૂદી જૂદી જાતનાં પાંચ દશ શાક, પાંચ દશ ભજ્યાં, પાંચ દશ ચટણીઓ, પાપડ, અથાણાં, ઘીની વાટકી, અને તેવા જ સઘળા ઠાઠથી જમનારો જે હું તેને આજે જાડા ભારે સાળના નવા ચીકણા ને બરસટ થયેલા ચોખા અને દાળ, કે જેમાં વઘારસરખોએ કરવાને પળી તેલનું ઠેકાણું નથી, તે તે કેમ ગળે ઉતરે! આવી વેળામાં શાકપાનડાની તો વાત જ શી! હાય હાય! આ બળ્યું પેટ તે હવે કેમ ભરાશે! ને કેમ જીવાશે! જીવતાં મરવાનો દહાડો આવ્યો છે! ઘોડાગાડીએ બેસતો ને આગળ નોકર ચાલતા ત્યારે, મૂછોપર હાથ નાંખીને વાંકી મરડતો મરડતો હું રસ્તામાં સ્ત્રિયોને આડી નજરે, ને પુરુષોને કરડી નજરે જોતો, તે મારું ભારે ડૉળ કયાં ઝલાઈ ગયું! ભોગ મળ્યા છે! વળી લાલ ચણોઠીસરખા રંગની તથા જૂદા જૂદા રંગની પેઠણ ને ચંદેરી પાઘડીઓ બાંધતો ને પહોરેપહોરે જાતજાતના પોશાક બદલતો તથા ફુમતાંવાળી કસબે ગુંથેલી કસોવાળાં ઝીણાં તસતસનાં અંગરખાં પહેરતો એ વૈભવ કયાં ગયા, ને આ ચુંથાજેવી ભોંઠી પડેલી પાઘડી ને આ એક માદરપાટનું કેડીયું, ને ખાંધે મેલું ધોતીયું મારે કોડીયાજેવે કપાળે કયાં રહ્યાં! સોનાનાં સાંકળાં, કડાં, કંઠી, વેઢ, વીંટીઓ ને કાનમાં લીલમસહિત મોટાં મોતીની વીંટલી પહેરી ચાકરઉપર હુકમ કરતો, ને મોંમાંગી વસ્તુ હાજર થતી, તે હવે ચાકરની પેઠે અડવે શરીરે આ રાંડનો હુકમ મારે ઉઠાવવાનો કાળ કયાંથી આવ્યો! એ જ રાંડ અભાગણી નેસ પગલાંની છે, તે આવી તે દહાડાથી ઘરનું ખડીયાખડખડ નીકળી ગયું! સાળો કમબખત આ

છોકરો પણ દેવાળવા નછસ પગલાંનો આવ્યો છે, તે પેટમાં હતો તે દહા-ડાથી જંપીને બેસવા દીધા નહિ. ને જન્મ્યાપછી તો વળી જેમ સાવરણીએ વાળીને કચરો કાઢી નાંખે તેમ બધી દોલત કોણ જાણે કયાંએ કાઢી નાખી! બળ્યું આ ઘર ! કોણ જાણે શાએ મહુરતમાં એના પાયા નાંખ્યા હશે, અને કેવે કાળે આ ઘરના થાંભલા ઉભા કર્યા હશે કે આ ઘરમાં વસ્યા ત્યારથી વરસ વરસને ખાતું જ આવ્યું ! એકે વરસ એવું ન થયું જે ખરચ કાઢીને પાંચ પૈસા ઉંચા મુકચા! હાય દૈવ! હવે કોણ જાણે કેવી રીતે આગળ દિવસ નીકળશે તે કાંઈ સૂજતું નથી. ન્યાતજાતમાં મારા વિના આગળ પડીને કોની મગદુર હતી કે બોલે? અને હું પંચમાં જતો તો મારું ધાર્યું કરીને ઉઠતો, તે આજે કોઈ મારો ભાવે પૂછતું નથી.સલાહ લેવા માટે તો કયાંથી જ આવે, પણ ઉલટો હું સામો નીકળી બોલું છું તો મારો બોલસરખો કોઈ ગણકારતું નથી, ને ઉલટા દબાવતા આવે છે ! એ કાળનું ઉલટું બળ કોણ જાણે શા પાપથી થયું હશે ! ઓહોહો ! જ્યારે પૈસો છોળે ઉછળતો ત્યારે અરધી પોણી ન્યાત તો સગાં થઇને જમતી. હું કોઇની પક્ષે ઉઠું તો મારી સાથે પાંચસેં માણસ ઉઠતાં; તે આજે કાળું ચલ્લુંસરખુંએ ઉઠનાર નથી. સગાં થઇને મારું ખાઈખેદોડી ગયાં, અને હવે મને કોઈ સગામાં પણ ગણતું નથી. ' હે દી-કરી ! આ વગેરે અનેક વાર્તાના વિચાર કરીને પાછળ થઈ ગયેલી વાર્તાને સંભારી સંભારીને દુઃખનો વધારો કર્યા કરે છે, પણ દુઃખ મટવાના ઉપાયને ખોળતા નથી. વળી કોઈ વિવેકી પુરુષ તેવાને સલાહ આપે કે ભાઈ! ગઈ વાર્તાને સંભારવી નહિ, ગઈ તિથિ તો જોશી પણ વાંચતા નથી, પાછલી વાત સંભારીને દુઃખ માને તેને વિચારવાન્ પુરુષોએ મૂર્ખમાં ગણ્યા છે, તેથી હવે આ પ્રમાણે ઘરમાં બેશી રહી દુઃખ વેઠો છો તે કરતાં કાંઈ ઉદ્યમ કરો. ‘ એક નર અને સો હુન્નર. ’ ચોરી તથા જારીની શરમ છે, બીજી વાતે શ-રમ રાખવી નહિ. વાંકા દહાડો આવે તો ઢેડનીએ ચાકરી કરીને પેટ ભ-રીએ, તેમાં કાંઈ નાનમ નથી. જુઓ, મોટા હરિશ્ચંદ્રરાજાસરખાએ પણ [1]અંત્યજની ચાકરી કરી પેટ ભર્યાં છે, ને પડદાની રહેનારી તેની રાણીએ પાણી ભરવાની, તથા બારણેબારણે તથા જંગલમાં અથડાઇને જૂદી જૂદી વસ્તુઓ આણવાની નીચી ચાકરી કરી દોહલા દિવસ કાઢચા છે, તો આ-પણે કોણ માત્રમાં છીએ ? વળી જુઓ, નલરાજા તથા દમયંતી રાણી તે-મણે કોઈ દિવસ દુઃખ વેઠેલાં નહોતાં, પણ માથે પડ્યાં ત્યારે તેમણે પારકે ઘેર ચાકરની પેઠે રહી કોના કેવા હુકમ ઉઠાવ્યા છે ? વળી પાંચ પાંડવ અને

---

૧ ભંગીયાની.

છતી, દ્રૌપદી બાર વર્ષસુધી વનમાં રઝળ્યાં; અને મોટા છત્રપતિ હતા તોએ વિપત્તિની વેળાએ વિરાટ રાજાને ઘેર છએ જણે કેવા દુઃખમાં દિવસો કાઢ્યા: પણ તે કંઇ લાજ્યાં નથી, તો આપણે તે શી ગણત્રીમાં ! અને એ વિના પણ આપણા **શ્રીકૃષ્ણ** જે ઇશ્વરનો અવતાર ગણાયા છે તેમણે પણ કારાગ્રહમાં જન્મ લીધો અને ક્ષત્રિયના કુલમાં શરીર ધર્યા છતાં પણ, દિવસબલ વિપરીત જાણી, ગોવાળીઆને ઘેર રહી ગાયો ચારી અને ભડકું ને છાશ પીને દિવસો કાઢ્યા, પણ તેથી તે કાંઈ અકળાયા કે શરમાયા નથી. વળી **શ્રીરામચંદ્રજી** જુઓ. ક્ષત્રિયના કુલમાં પ્રકટ્યા તથાપિ કાળબલ જાણીને વાંદરા તથા રીંછની સોબતમાં રહી પાતરાં, ફૂલ, ફળ, કંદ, મૂળ વગેરે પદાર્થો ખાઈને દિવસો કાઢી ગયા છે તો આપણે તે શા હિસાબમાં ! માટે ભાઈ ! સમજણ રાખીને જેવો સમો તેવી વાત કરવી, અને ગમે તેવે પણ ન્યાયને રસ્તે અન્નવસ્ત્ર મેળવવાં, એમાં કશી લાજ રાખવી નહિ. જુઓ ઘરમાં નકામા બેશી રહેવાથી હજાર હજાર અંદેશાઓ મનમાં આવે, અને તેથી સંતાપ થઈને આપણું લોહી ઉકળે અને દુઃખમાં વધારો થાય,તેમ જ બુદ્ધિ બગડે, માટે કાંઈ ધંધોરોજગાર કરો. સાચું પૂછો તો પુરુષનો મોટો ખોરાક તો રોજગાર છે. રોજગારવેપારવિના માણસ નબળું પડી જાય છે, તેથી હું ગરીબનું માનો ને કંઈ નબળો પાતળો જે મળે તે વેપાર રોજગાર કરો તો સુખી થશો. પછી કહેનાર કહી છૂટે ને બળદ વહી છૂટે, એ તો છે જ.

હે બહેન સરસ્વતિ ! આ પ્રમાણે કોઈ ડાહ્યા શિખામણ દે છે ત્યારે કોઈ સમજુ માણસ તો દુઃખના દિવસોમાં ગમે તે રસ્તે નરમાશથી ચાલી પૈસો મેળવે છે, અને કાળે કરીને પાછો સુખી થાય છે. પણ કેટલાક ઉંધી બુદ્ધિના તથા ટુંકા નસીબના માણસો તો તે શિખામણ દેનારઉપર ઉલટા રીસે બળે છે. કેટલાક માણસોનાસ્વભાવ 'દોરડી બળે પણ આમળો ન છૂટે' એવા હોય છે, તે મરતાસુધી પણ પોતાની મગરુરી તથા હઠ છોડતા નથી, અને દુઃખી થઈને મરે છે. તેવા ખોટી પતરાજીવાળા માણસને જ્યારે કોઈ ડાહ્યો માણસ ઉપરપ્રમાણે શિખામણ આપે છે ત્યારે તે ઓછી અક્કલવાળો એવો વિચાર કરે છે કે 'આ ભાઈના કહ્યાપ્રમાણે આપણાથી કેમ ચલાય ! એને ખબર નથી કે હું કોણ માબાપનું છોકરું છું ! હું જાતે કેવી સ્થિતિનો માણસ હતો, અને હાલમાં મારી મૂળ આબરુપ્રમાણે બીજાં હલકાં કામ મારાથી થાય કે નહિ એને એ વાતની શી ખબર છે ? શિખામણ દેતાં તો સઉને આવડે છે, પણ માથે આવી પડી હોય ત્યારે સમજ પડે છે ! હું પણ સુખી હતો ત્યારે સઉને શિખામણ દેતો કે શી ફિકર છે ! ઠોકર મારીને પૈસો

પેદા કરીએ. પૈસા તો લોંડી છે.પૈસા આપણે લાવીએ છીએ,.આપણને પૈસો લાવી શકતો નથી. માટે આપણા કાંડામાં બળ છે તો પૈસો મેળવવો એમાં, શી મોટી વાત છે! આ વગેરે અનેક વચનો સંભળાવીને હું કહેતો કે જાઓ, કામધંધો કરો, મજુરી કરો, ખુશામત કરો, અને હરેક રીતે પૈસો મેળવો. ‘લાજે વણસે કાજ,’ ને ‘જેણે મુકી લાજ,તેને નાનુંસરખું રાજ,’માટે લાજ ને કામને બનતું નથી તેથી તે શરમ છોડીને ધંધો કરો તો સુખી થશો. આ-પ્રમાણે ગરીબ તથા દુઃખીને હું સલાહ આપતો,અને મારી પાસે ભીખારીઓ માગવા આવતા ત્યારે હું તેમના ઉપર દયા લાવતો ન હતો,પણ ઉલટો એમ કહેતો કે જાઓ મહેનત કરો. પૈસો હરામનો આવતો નથી. લોહી ને પાણી એક થાય છે ત્યારે પૈસો મળે છે, ખબર છે? તમારું શરીર કામ કરી શકે એવું છે, ને તમે ભીખ શામાટે માગો છો? હરામનું ખાવાનું શોધો છો તે અહિં મળનાર નથી! આ વગેરે અનેક કઠોર વચનોથી તે બિચારા ગરીબ લોકોને હું તિરસ્કાર કરતો, તથા ધમકાવતો, તે હવે આજે મારા નબળા દિ-વસોમાં આ લોકો મને તેવાં જ વચનો સંભળાવે છે, પણ મારી કુલીનતાનો કશો વિચાર કરતા નથી. અરેરે! લોકોને દુઃખ પડ્યા વિના ખબર પડતી નથી કે દુઃખમાં કેવી અવસ્થા થાય છે!

હે ડાહી દીકરી! આ પ્રમાણે વિચાર કરતો તે દુઃખમાં આવી પડેલો સુખીયો માણસ ઘણા પ્રકારની [1]દુરાશાને વશ પણ થાય છે; તે દુરાશાનું સ્વરૂપ પણ કહું છું. તે માણસ એકલો બેસે છે ત્યારે એવી આશા બાંધે છે કે આહા! આ મારા દુઃખને પરમેશ્વર જાણે છે, પણ તે કેમ મારૂં દુઃખ ભાગતા નથી? એમને એમાં શી મુસીબત છે? ઘણાં માણસોને ભોંય ખોત-રતાં ધનના ભરેલા ચરૂના કાના હાથ આવ્યા છે, ને પછી ત્યાં ખોદવાથી [2]અનર્ગલ ધન તેમને મળ્યાં છે, ને દારિદ્ર્ય મટચાં છે, તેમ મને પણ કેમ ધન પૃથ્વીમાંથી મળતું નથી! રખેને મારા ઘરમાં મારા વડિલોએ ધન દાટેલું હોય, અને તે ધનવડે આ મારું દુઃખ ટળવાનું હોય! આજ ઘણા દિવસથી બીજે ત્રીજે મારે કાને ખણુણુણ ખણુણુણ એવો અવાજ આવે છે, તે એ ધનનો જ હશે. એવું ઘણી વાર સાંભળ્યું છે કે જમીનમાં ધન બોલે છે, અને નિકળવાનું થાય ત્યારે ઉંડું દાટેલું હોય તો ઉંચું આવે છે,તેમ હવે આ મારા ઘરમાંનું ધન પણ ઉંચું આવ્યું હશે, માટે થોડી થોડી આ જમીન ખોદાવી હોય તો કંઈ સમજાય ખરું. કોઈ માણસને તો ધન મળવાનું હોય છે, ત્યારે સ્વપ્ન થાય છે કે ‘અલ્યા! હું ફલાણે ઠેકાણે છું અને તારા ભાગ્યનું છું માટે

૧ નિષ્ફળ થનારી આશા. ૨ અખુટ.

મને કાઢ,' પણ મને તો હજુ સ્વપ્ન થતું નથી, માટે કાંઈવાર હશે કે શું? એ વગેરે અનેક વિચારને કરતો તે આશાપાશથી બંધાએલો, ધન મળવાની આશાથી વખતે થોડું ધન ખરચી જમીન ખોદાવી પણ જુએ છે,અને નિરાશ થઈ પાછો ખેદ કરતો બેશી રહે છે. વળી હે સરસ્વતિ ! એવો ધનવિનાનો માણસ માર્ગમાં ચાલતાં પણ નીચી નજર કરતો ચાલે છે, અને ધારે છે કે અરે ! મને આ રસ્તેથી કંઈ પારસમણિ કે ચિંતામણિ જડી જાય તો કેવું સારું ! જો પારસમણિ જડે તો તો લોઢાને અડકાડયું એટલે તરત સોનું થાય ! લોઢું તો ઘરમાં ઘણુંએ અથડાય છે,અને નહિ હોય તોએ શું? બારી બારણાંની સાંકળ, નકુચા, પેટીનાં તાળાં, સાંકળ, ચાપડા એ બધું લોઢું જ છે કેની ? લગાર લગાર અડકાડયું કે ચીપાનું સોનું બને ! અને જો ચિંતામણિ મળે તો તો પછી દુઃખ જ રહ્યું નહિ. કેમકે હાથમાં ચિંતામણિ રાખીને ચિંતવન[૧] કરયું કે આ વખત મારે કરોડ રૂપૈયા જોઇએ છે કે, આ વખત મારે આટલા હીરા માણેક, મોતી કે સોનું જોઇએ છે, તો તરત આવીને આગળ પડે ! એ સઉથી સહેલું છે, પણ શી રીતે હાથ આવે ? એવી ધારણા કરતો રસ્તે ચાલતાં કાચના કડકા કે સીપના કડકાને દૂરથી ચળકતા દેખીને તરત આઘુંપાછું જોઈને ઉપાડી લે છે, ને નકામું જાણી લજવાઇને નાંખી દે છે. હે શાણી છોકરી ! આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની આશાઓમાં બંધાએલો તે પુરુષ રાત્રિદિવસ ધન ધન ઝંખ્યા કરે છે, પણ દુઃખનું મૂળ જે પાપ તેને બાળવાનો ઉપાય જે પરમેશ્વરનું સ્મરણ,તેને તે મંદબુદ્ધિ કરતો નથી. બાકી જેમ રાત્રિદિવસ તે ધનને ચિંતવે છે તે જ પ્રમાણે એકચિત્તથી જો પરમેશ્વરને એટલો કાળ ચિંતવે તો સર્વ દુઃખનો નાશ કરનાર પરમેશ્વરનાં દર્શનને પામે, જેથી પછી કશું પામવું બાકી જ ન રહે. પણ ઓછા ભાગ્યવાળો તેમ ક્યાંથી કરી શકે ? પૂર્વે ઘણાએ ભક્ત લોકોએ માણસોની આશા છોડીને માત્ર એક પરમેશ્વરની જ આશાવડે પોતાની અનેક પ્રકારની વિપત્તિઓ ટાળી છે, અને આજે પણ અનેક ભક્તો સર્વ ક્લેશને મટાડવાની આશાથી પરમેશ્વરની જ ઉપાસના કરતા બેઠા હશે.પણ એવા દુર્ભાગી પ્રાણીથી લાલસા છોડી ઈશ્વરની ઉપાસના કેમ થાય ? હે શાણી સુતા ! આ સંસારમાં જ્યારે આપણે વિચાર કરીને જોઇએ છીએ ત્યારે સાફ જણાય છે કે આ સંસાર એ જ દુઃખ નામનો પદાર્થ છે, કેમકે સંસારથી રહિત વસ્તુમાં દુઃખ એવું કાંઈ જ નથી, માટે જ વિદ્વાનોએ સંસારને મોટા રોગરૂપ કહ્યો છે.કેમકે કોઈ પણ મોટો રોગ સુખરૂપ હોતો નથી.આવા દુઃખરૂપ સંસારમાં

૧ સ્મરણ

અવિવેકી મનુષ્યો [૨]આસક્તિવાળા રહીને આ વસ્તુ મળે તો અમને સુખ થાય, પેલી વસ્તુ મળે તો અમને સુખ થાય, એમ ને એમ કરતાં સુખ પામ્યાવિના જ મરી જાય છે, અને તેથી આખરે તેમની માઠી ગતિ થાય છે. માટે વિવેકી માણસોએ તો જે જે સમયે જે જે વસ્તુ મળી આવે, અને જેમાં વધારે કષ્ટ ન થાય એવા ઉપાયોવડે અન્ન, વસ્ત્ર વગેરે વ્યવહારનાં સાધનોને મેળવી લેવાં, અને બાકીના પોતાના સઘળા બળવડે પરમેશ્વરની પ્રીતિ મેળવવાના ઉપાયોને રચવા. જ્યારે જ્યારે માણસને માથે દુઃખ આવે છે ત્યારે ત્યારે એમ થાય છે કે અરેરે ! આ વળી કયાં પાપકર્મનું ફળ મને આવી નડ્યું. આથી એમ તો નક્કી જ જણાય છે કે દુઃખ એ પ્રથમ કરેલાં પાપરૂપ નઠારાં કર્મનું ફળ છે;અને જ્યારે જ્યારે સુખ આવે છે ત્યારે ત્યારે આપણને તથા બીજા વિવેકી પુરુષોને એમ થાય છે કે અહો ! આ સુખ કો પણ પૂર્વે કરેલાં પુણ્યરૂપ સારાં કર્મનું ફળ છે. તો સારાં કર્મથી સુખ મળે, અને નઠારાં કર્મથી દુઃખ મળે, એ વાર્તા આપણા લોકને અનુભવસિદ્ધજેવી થઈ પડી છે. આમ છતાં પણ આપણે જ્યારે સારાં કર્મને રાત્રિદિવસ કરવાની ઇચ્છા ન રાખીએ તો આપણાથી મૂર્ખ બીજું કોણ ? આ વગેરે અનેક પ્રકારના ડાહ્યા માણસોના વિચારને કિમતી ગણીને જો દુઃખમાં આવી પડેલું માણસ સઘળી અન્ય વાર્તા છોડીને સારાં કર્મ કરે તો તેને સુખ મળ્યાવિના ન જ રહે. પણ તેવા દુર્બળ સમયમાં દુઃખીયાને ઉંધી મતિ હોય છે, તેથી તે ભાગ્યે જ સારાં કર્મ કરવા ઇચ્છે છે.

હે **સરસ્વતિ** ! હવે આ ઠેકાણે પ્રસંગ આવવાથી સાધારણ રીતે સારાં કર્મ કયાં છે, અને નઠારાં કર્મ કયાં છે તેનું તને ટુંકામાં સ્વરૂપ કહું છું તે પણ લક્ષમાં રાખજે.કારણ કે પ્રથમ સારું તથા નઠારું જાણ્યા વિના નઠારું ત્યજવું અને સારું કરવું, તે કેમ બની શકે ? માટે હવે ચિત્તને ઠેકાણે રાખીને સાંભળજે. પ્રથમ સારાં કર્મોમાં મુખ્ય આ છે : ૧ મન, વાણી તથા શરીરવડે નિરપરાધી પ્રાણિને પીડા ન કરવી. ૨ આપણે જે વસ્તુને જેવે જેવે રૂપે જાણતાં તથા માનતાં હોઇએ તેવે જ રૂપે પ્રસંગ આવવાથી તે તે વસ્તુવિષે બીજાના આગળ કહી સંભળાવવું, એટલે સાચું બોલવું. ૩ કોઈ પણ પ્રાણિના અભિમાનનો અથવા હક્કનો એટલે માલકીનો પદાર્થ જાણ્યા છતાં તે તે અભિમાની, હક્કદાર, અથવા માલિકની સ્પષ્ટ રૂપમાં રજા લીધા વિના આપણા ઉપયોગસારુ લેવો અથવા વાપરવો એનું નામ ચોરી છે, તે ચોરી ન કરવી. ૪ પવિત્રપણું રાખવું.એ પવિત્રપણું બે જાતનું કહેવાય છે : એક તો અંત-

૨ સંસારના પદાર્થની પ્રીતિવાળા.

રની પવિત્રતા અને બીજી બહારની પવિત્રતા. અંતરની પવિત્રતા એટલે શોક, કામ, ક્રોધ, મોહ, ભય, લોભ એ છ, શરીરમાં રહેનાર આપણા શત્રુને વશ રાખવા તે. અને બહારની પવિત્રતા એટલે શરીરને તેલ વગેરે ચામડી સાફ રાખનાર પદાર્થોથી મસળ્યા પછી શુદ્ધ જલવડે ધોઈને સાફ કરવું તે. ૫ આપણી માનેલી વસ્તુને આપણા ખરા ઉપયોગ કરતાં વધારે છે એમ જાણ્યા પછી તેમાંથી કોઈપણ દુઃખી માણસને તેના દુઃખના સમયમાં સુખનું ભાન થવામાટે શક્તિપ્રમાણે આપવી,એટલે દાન કરવું. ૬ ઇન્દ્રિયોને શાસ્ત્રે રજા આપેલી હોય એવા ધર્મના માર્ગમાં ચલાવવી; તેથી આડે માર્ગે ચાલવા ન દેવી તથા મનને શાસ્ત્રમાં કહેલા પાળવાયોગ્ય નિયમને પાળે એવું કરવું,મતલબ મનને ખોટે રસ્તે ન જવા દેવું. ૭ કોઈ પણ ન્યાયથી ચાલનાર નિરપરાધી પ્રાણિને કદી દુઃખમાં આવીપડેલું જાણીએ તો તેથી તેને બચાવવામાં બનતી મદદ કરવી, અથવા દુઃખીનું દુઃખ દેખીને આપણે જાણે દુઃખી ન હોઇએ તેવી લાગણી થવી, એટલે દયા રાખવી.૮ કોઇએ આપણો કાંઈ અપરાધ કર્યો હોય તો તે અપરાધનો બદલો તેને ન આપતાં માફી આપવી, એટલે ક્ષમા રાખવી. આ ક્ષમા ક્યારે વાપરવાની છે કે આપણને કરેલું નુકસાન તેનાથી અનેક ઉપાયથી પણ સુધરી શકે એમ નહિ હોય,તથા તેણે તે જાણી જોઇને આપણને નુકસાન કરવા ધારીને ન કર્યું હોય ત્યારે. હે દીકરી ! આ સારાં કર્મમાં ગણાવેલા ધર્મના મૂલતત્ત્વરૂપ નિયમોને પોતપોતાની સ્થિતિ (આશ્રમ) ના પ્રમાણની મર્યાદાથી પાળવામાં આવે છે. તેમાં ગૃહસ્થે આ કર્મો, મેં કહ્યું તે પ્રમાણે સમજીને પાળવાં. એથી ઉલટાં, જે હિંસા કરવી, જુઠું બોલવું, ચોરી કરવી, મલિનતા રાખવી, અદાતાપણું રાખવું, ઇંદ્રિયોને વિષયોમાં ગમે તેમ વહેવડાવી દેવી, મનને ખોટે માર્ગે ચાલવા દેવું, નિર્દયપણું રાખવું, ક્ષમા ન રાખવી : આ સઘળાં કર્મ તે બધાં નઠારાં કર્મ છે.આ ઉપર કહેલા ગુણને સારાં કર્મ શા માટે કહે છે,તથા આ પછી કહેલાં તેથી ઉલટાંને નઠારાં કર્મ શા માટે કહે છે તે હું ખુલાસાથી તને સમજાવું છું.

આપણી હિંસા નહિ કરનાર માણસ આપણને સારું લાગે છે, અને આપણી હિંસા કરનાર માણસ આપણને નઠારું લાગે છે, એ જ પ્રમાણે સઉને પોતાની હિંસા કરનાર સારું લાગતું નથી.માટે અહિંસા એ સારો અને હિંસા એ નઠારો ગુણ છે.કોઇપણ માણસ જૂઠું બોલી આપણને ફસાવે છે, ત્યારે આપણને તે ગમતું નથી. અને સાચું બોલી આપણને ફસાવતું નથી તે સારું લાગે છે.કોઇપણ માણસને જૂઠું બોલવાનું કારણ તો પોતાનો અથવા પોતાના સંબંધીનો લાભ મેળવવો એ જ છે; તો આપણે આપણો લાભ મે-

બવવામાં વપરાતું જૂઠ કદાચ સારું ગણતાં હોઈએ, પણ જૂઠું બોલી આપણા તરફનો લાભ મેળવી જનારઉપર આપણને માઠું લાગે છે. માટે તે જૂઠું એ નઠારું છે, અને સાચું એ સારું છે. આપણે પાપબલથી કદાચ કોઈ વસ્તુ ચોરી લાવીએ તે આપણને સારું લાગે તોપણ આપણી વસ્તુ બીજું કોઈ ચોરી જાય છે તે આપણને ઘણું નઠારું લાગે છે, માટે ચોરી એ નઠારું કર્મ છે, અને ચોરી ન કરવી એ સારું છે. મલિન માણસ પણ બીજાને મલિનતાવાળો જોઇને સારું માનતો નથી, તેથી મલિનતા નઠારી છે અને પવિત્રપણું સારું છે. દાન નહિ કરનારો માણસ હોય છે તે પણ પોતાને કોઈ દાન આપે તો સારું ગણે છે, અને દાન નહિ આપનારને નઠારું ગણે છે, તેથી જ દાન કરવાનો સ્વભાવ સારો છે, અને દાન ન કરવું એ નઠારું છે. ઇન્દ્રિયોનેપોતે વશ નહિ રાખનારો માણસ પણ ઇન્દ્રિયોના વિષયો પોતાની પાસેથી મેળવી લેવામાં અતિ આતુરતાવાળાં બીજાં માણસોને જોઈને નિન્દે છે, માટે વિષયોમાં ઘણી પ્રીતિવડે ઇંદ્રિયો વહેવડાવવી એ સારું કર્મ ગણાયું નથી; અને ઇન્દ્રિયોનો જય કરવો એ સારું ગણાયું છે. મનને ખોટે રસ્તે ચાલતું જાણીને ખેદ નહિ કરનાર માણસ પણ પોતાતરફ મનને ખોટે રસ્તે ચલાવનાર બીજાં માણસોને કદી પણ સારાં ગણતો નથી, માટે મનને જિતવું એ સારું છે, અને મનને વહેવડાવવું એ ખોટું છે. દયાવગરનો માણસ હોય તોપણ તેને પોતાનાઉપર કોઈ બીજાં માણસ નિર્દયતા વાપરે તો એ સારું લાગતું નથી, માટે દયા એ સારો, અને નિર્દયતા એ ખોટો ગુણ મનાયો છે. ક્ષમા નહિ રાખનાર માણસને પણ જ્યારે કોઈ તેણે કરેલા અપરાધની ક્ષમા આપે છે, ત્યારે તેને સારું માને છે, માટે ક્ષમા એ સારો ગુણ છે, અને ક્ષમા ન આપવાનો સ્વભાવ એ નઠારો ગણાયો છે.

હે સરસ્વતિ ! આ વિના પણ બીજા ઘણા સારા ગુણો હોય છે, તેનાં લક્ષણો પણ વળી પ્રસંગે હું તને સમજાવીશ. પણ આજે જેટલાં મેં સમજાવ્યાં છે તેને તો તું પ્રાણની પેઠે ધારણ કરી રાખજે. એ ગુણવડે આ સંસારમાં પ્રયત્નવડે પમાય એવા પદાર્થોને તો તું સહજ મેળવી શકીશ; પણ પ્રયત્નવડે પણ મેળવવુંકઠિન એવું જે પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ છે તે પણ તું મેળવી શકીશ, અને આ લોકમાં વિવેકી માણસોવડે પૂજાવાયોગ્ય તું થઈશ. માટે એ ગુણોને સિદ્ધ કરવામાં આળસ રાખીશ નહિ. જગતમાં સદ્‌ગુણી માણસો વખણાય છે, તથા સુખી થાય છે, અને દુર્ગુણી માણસો નિન્દાય છે તથા દુઃખી થાય છે. માટે તું મારા ઉદરમાં ઉત્પન્ન થઈ છે તેથી તને વારંવાર શિખવીને કહુંછું કે તું નઠારાં કર્મથી બચીને નિરન્તર સારાં કર્મને જ કરનારી

થજો. હવે જાઓ સઉ સઉનું કામ કરો. વળી કાલે આગળ કહીશ. પછી છોકરીઓ લક્ષ્મીમાતાને પગે લાગી પોતપોતાને કામે લાગે છે.

મનોહર : બોલો 'જય જય શ્રીસદ્દગુરુદેવ.' (સર્વ બોલે છે.)

દાસ : (જય બોલીને તરત જ) ભતજી મ્હાડાજ ! અપડાદની માફી માગું છું, પન એક સંડેહ છે. એકડારો એક પુડાની બામનને ને માડે કંઇ દ્દડમસંબંઢી વાટચિટ ચાલેલી, ટેમાં પુડાનીનું બોલવું એવું ડયું'ટું કે અસ્ટડીના આગલ જુથું બોલવાનો બિલકુલ ડોસ નકી;અને આજે ટો સટ બોલવાની જ વાટ આવી છે, ટાડે એમાં આપનો સો અભિપ્પ્રાય છે, ટેની મેડબાની ઠ્વી જોઈએ.

મનોહર : દાસ ! તમને તે પુરાણી મહારાજે કહ્યું છે તે ઠીક છે, પણ એ વાર્તા તમને ખુલાસાથી સમજાવવી પડશે.માટે કાલે દાસ ! તમે આ પ્રશ્ન સંભારજો,એટલે હું તમને સમજાય એવી રીતે વિસ્તારથી કહીશ. આજે વખત થઈ ગયો છે, માટે ઠીક નહિ પડે.

દાસ : ભલે જેમ આપની મડજી. ટાડે એક ભજની ટો મેડબાની ઠ્વી જ જોઇએ.

મનોહર : ('જય જય શ્રીસદ્દગુરુદેવ' બોલીને)

પદ. રાગ ધનાશ્રી.

ઉતારો ભવજલપાર, અમને, ઉતારો પ્રભુ ભવપાર.
દુસ્તર આ સંસાર, અમને, ઉતારો૦ ટેક.

નાશ થતા આ વિષયો સઘળા, જાણ્યા વિચારી અસાર; અમને૦
મેળવ્યું ન મળે સુખ ઇચ્છ્યું જે, સહી સહી દુઃખ અપાર; અમને૦
ખાવા અન્ન મળે ના શોધ્યું, જ્યાં ઝાઝો વસ્તાર; અમને૦
અન્નવસ્ત્ર ને ધન જ્યાં ઝાઝું, ત્યાં ન મળે ખાનાર; અમને૦
અન્નવસ્ત્ર ને ધનજન જ્યાં છે, ત્યાં રોગી નરનાર; અમને૦
સંપત્તિ વળી જાતે સુખી ત્યાં, રાગદ્વેષવિકાર; અમને૦
જ્યાં જ્યાં સુખ સમજી વળીએ ત્યાં, જોતાં દુઃખ નિરધાર; અમને૦
દુઃખ સકલ જાણી ભોગવીએ, ભજીએ ન વિશ્વાધાર; અમને૦
શુભ શી રીતે થાય અમારું, ત્યજિયે ન વિષયવિચાર; અમને૦
મનહર પ્રભુ કરજો કરુણા એ, મળે પદાર્થ જ [1]ચાર; અમને૦

દાસ : બોલો સી કુંજબિહાડીલાલકી જે. સડગુડુડેવકી જે.

વિઠ્ઠલજી : (નમસ્કાર કરી ઉઠતાં) ઉઠો સર્વે. હવે સમય થઈ ગયો છે. [સઉ નમન કરી પોતપોતાને ઘેર જાય છે.]

---

[1] ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ.

દિવસ : ૧૦

ભાગીરથી: [દિવસ ઉગ્યા પહેલાં નાહીને]

વસંતતિલકા છંદ.

વા'ણે ઉઠી હરિતણા ગુણ ના ગવાયા,
તો તો સદા સફલ ના જ ગણાય કાયા;
તેથી વદે ઋષિ મુનિ જનમાત્ર ડાહ્યા,
છે તે જ ધન્ય જગમાં હરિગુણ ગાય.

પદ. રાગ વેળાવળ.

પ્રેમવડે પ્રભુ પૂજીએ, દુઃખદારિદ્ર જાય,
દુર્ગુણ રહે સઉ વેગળા, શાન્તિ ચિત્તમાં થાય; પ્રેમ૦
આળસ ઉડે અંગની, કામક્રોધ પળાય,
અધર્મ અળગો થઈ જતાં, સત્ય ધર્મ રળાય; પ્રેમ૦
નિન્દા ગમે નવ કોઈની, સઉ સ્નેહે સંધાય,
શત્રુ સર્વે ટળી જતાં, જીવ નવ બંધાય; પ્રેમ૦
દયા ક્ષમા સંતોષ ને, શીલપદમાં શમાય,
મનહર પ્રભુપદ પામીએ, [1]અધોગતિ ન પમાય; પ્રેમ૦

કમળા : (એટલે ઉભી રહીને પોતાની બહેનપણીને જતી જોઈને) અલી ક્યાં ગઈ'તી ? (જવાબ ન દીધો ત્યારે જરા મોટેથી) અલી એ કાનવગરની ! ક્યાં ગઈ'તી ? સાંભળતી નથી કે ?

---

૧ નીચી ગતિ.

દીવાળી : (તેના સામું જોઇને જરા મોં મલકાવતાં પાછી વળીને) અલી મેં તો સાંભળ્યું નહિ.

કમળા : એવી ધસધસી શી ધાડ મારવા જતી'તી જે બૂમો પાડી ને ના સાંભળી ? ક્યાં ગઇ'તી તે તો કહે ?

દીવાળી : પરોઢિયાની ઓચ્છવમાં ગઈ'તી તે હવે ઘેર જાઉં છું.

કમળા : મેર રાંડ ! ઓચ્છવ કોનો વળી ? મને કશી ખબર નથીને !

દીવાળી : પેલાં માનકોર ડોશી સધામ પધાર્યાં. તારે એ કંઈ સગું એરું કે ?

કમળા : સગું નહિ પણ ન્યાતવેહેવારે રડચું કૂટવા ગયાવિના ચાલે ?

દીવાળી : એ તો ક્યારના તો લઈ ગયા, ને બૈરાંએ નાવા ગયાં. હવે કૂટયા કરજેની તારી મેળે જોર હોય તેટલું; ઘણાએ દહાડા છે.

કમળા : અલી કંઈ નવાજૂના તડાકા ભાયડાબૈરાંમાં કંઈ ચાલ્યા'તા કે?

દીવાળી : બીજા શા તડાકા ચાલવાના હતા ! બૈરાં મળ્યાં કે એ ચાલ્યું: ફલાણી રાંડ આવી, ઢીકળી રાંડ આવી !

કમળા : અલી ખરું પૂછે તો મને હજી બરાબર હાથ નાંખતાં જ આવડતું નથી, એટલે મને તો બળી આવતાંએ શરમ લાગે છે.

દીવાળી : લે લે ! મોટી ગધેડી થઈ તોએ હજી કહે છે કે હાથ નાંખતાં નથી આવડતું ! તુંએ પેલી રાભાથાણાજેવી છે તો !

કમળા : રાભાથાણું વળી કયું ?

દીવાળી : લે હજી રાભાથાણાને નથી જાણતી કે ? તું તે ગામમાં રહે છે કે ગામબહાર ! પેલી નવનીતકુવરી. આજે આવી'તી તે લોગજોગે હું રાંડ તેની પાસે ઉભેલી, ને તે તો એવી કે બધાં હાથ નાંખી રહે કે પાછળથી ધબડકો વાળે ! ઓલીપેલી મારા ગમી જુએ તે મને રાંડને શરમ આવે, પણ એને તો બળી કશી લાજે ન મળે. કાં તો સઉના પહેલી કે પછી ધબડક કરીને ધબકો મારે ! રાંડને એટલીએ અક્કલ નહિ કે આપણને ના આવડે તો હલકે રહીને હાથ અડાડીએ ! સાચું પૂછે તો એ રાંડ છે જ એવી ! ગરબામાંએ કહીં આવે છે તે આગળ કે પાછળ તાબોટો ટીપે છે ! એણે રાંડે જનમ ધરીને કોઈ દહાડો સરખી તાળી પાડી હોય એવું મને નથી સાંભરતું. ઘણીએ એને મોંઢે ઠીંગાઠોળી કરે છે, હસે છે, મોંએ ચઢીને કહે છે, પણ 'કૂતરાની પૂંછડી સોએ વર્ષે કાઢી તો વાંકી ને વાંકી' ! એને તો હવે કશુંએ આવડવાનું નથી. લે ચાલ બહેન ! મારે તો ઘેર નાહી, એમને ખાવા કરી આપીને પાછું ભાયડાવખત ત્યાં જવું છે. (જાય છે. આગળ ચાલતાં પો-

તે રાંડ શું મરું ! નાહીને એ તપેલી ઉતારતાં શી વાર લાગવાની છે જે ? તમારો તો જનમથી સભાવ પડ્યો તે ગાળો દીધાવગર તમારા જીવને જંપ વળવાનો નહિ. પણ બળ્યો એ સભાવ ! સામા માણસને તણખલાજેવું કરી નાંખવું, એવો સભાવ તે શા કામનો !

પરભુ૦ : બેશ બેશ છાનીમાની ! હવે તારો સ્વભાવ બહુ સારો છે તે હું જાણું છું.ગાળો નહિ દે ત્યારે શું તને પાટલે બેસાડીને તારી પૂજા કરે ! રાંડ વાતુડી છે તે દસ જગાએ વાતો કરવા ઉભી હશે. ને મને સમજાવે છે કે એકે સાસે ચાલી આવું છું ! પણ હું જાણતો નહિ હોઉં ત્યારે કેની ?

દીવાળી : શું જાણીને કરવાના હતા જે ! મેં રાંડે કંઈકોઈની ચોરી તો નથી કરી ? આડે અવળે મારગે ગઈ હોઉં તો દેખાડો.રડ્યું 'ચાલતા બળદને આર મારવી' એ શું ! કોઈને બારણે કે ઉમરે ગઈ હોઉં ને બોલે તો લેખે લાગે. આ વગરલેવેદેવે હુંકારા તુંકારા રોજ ઉઠીને કોણ ખમે ? બળ્યું આ તમારું ઘર ને મોઈ રાંડ હું ! (એમ કહી રડતી બેસે છે.)

પરભુ૦ : (એકદમ ગુસ્સાથી જઈને લાત મારીને) રાંડ લુચ્ચી ! વળી પાખંડ કરીને મને ઓશીયાળો કરે છે ? એમ તારા રડવાથી ડરી ગયા કેમ ? ઉઠ ઝટપટ કર ખાવાનું, નહિ તો પછી હુંસરખો કોઈ ભુંડો નથી.

દીવાળી : (રડતાં મોટેથી) લો રાંડને મારી નાંખો, એટલે રોટલા ખવડાવવા મટ્યા ! બીજું સુખ દેવાને નામે તો ઓટલો વળ્યો છે, ને મારવાનું ફરી ફરીને જોર ક્યાંથી આવે છે ? 'નબળો માટી બૈયરપર શૂરો' ! જો મોટા તીસ્મારખાં આવ્યા છે તે નહિ જોયા હોય તો ! માર મારનારા ! ખવડાવીને મોટી નથી કરી તો !

પરભુ૦ : (ઘણા ગુસ્સાથી તેને ખેંચે છે, ને લાત ને તમાચા મારે છે, તેને દીવાળી બાઝે છે, ને બુમો પાડે છે) 'ઓ મારી નાંખી રે, ઓ મારી નાંખે છે રે.' (એટલામાં અડોશીપડોશી દોડી આવે છે. ને તેમને બંનેને છૂટાં પાડે છે, ત્યારે) રાંડને સો વાર કહ્યું કે મારી સાથે તારો મીજાજ નહિ ચાલે, સીધે સીધી ચાલજે, નહિ તો એક દહાડો પાધરી દોર કરી નાંખીશ, ને તારાં સોએ વરસ પૂરાં કરી દઈશ !

પ્રેમકોર : (પાડોશણ) અલ્યા ભાઈ ! આમ કસાઈની પેઠે તે રાંડને મારતા હોઈશું ? જરા હોકારો કરીએ, પણ હાથ ના ઉપાડીએ, ખબર છે ? આજનો વખત ઘણો ખોટો છે.

પરભુ૦ : ખોટા છે તો છો રહ્યો, મને ગરદન મારશે, તમને તો કોઈ

દ્વિતીયાલંકાર

નહિ પૂછે ? તમે મને શું શિખામણ દેતાં'તાં ! હું નર
ઘટ્ટ ઘાટનાં પાણી પીધાં છે, એ રાંડભાગો હું ડરી જ દઈ ને તેના માથાપર
પ્રેમકોર : લો લો મારા ભાઈ! ડરી નહિ ગય હું ગમે તેને ઘેર જાઉં
મારી નંખાય કે? તમે તે ગામવચ્ચે રહો છો કે રાનમાં ઝી જાઉં એવી હતી.
આંખમાં તરસ આવે છે, ને તમને મારતાં દયા તો સહુથી પહેલી આવીને
પરભુ૦ : દયા શેની ! તમને ખબર છે
માર્યાવિના એવાં માણસ પાધરાં થાય જ નહિ। તો ખરી જ તો. તમે મા-
દોવા દે ને ભુખે છોકરાં રોતાં રહે; ભુખે જાર બધારે હું નાની એટલી જબરી
મારે ભુખાં પડચાવના છૂટકો નહિ. તમે શું જા
ણાંની રાંડ બહુ છાકી ગઈ છે ! ી, ને વળી મારાકરતાં એ દસ
જીવકોર : (એક બીજી તે જ મહોવા માંડી એટલે મારા જેવડી
લોહી હળવું તે શું કરે? રાંડને માર ખાતાંએ ભ્મજણવાળી થઈશ. ને હું તો
તે કંઈ અવતાર છે ? પણ જોજો, ગાયની ... ખરું જ કેની કે જેવો નવાં
હાથીઆ થુવેરનો અવતાર આવશે ? તે હાથજીના ગાલાને ચટે છે ? ભલા,
પાસે ઉલુંસરખુંએ રહેનાર નથી ! અમારે શું ઉમર વહી ગઈ છે ? ઘણું તો
કહીએ છીએ. પછી એક ભાગીરથી, કાવેરી
પરભુ૦ : જાઓ જાઓ તમારે ઘેર ! છે
તમારે તેમાં શું ? પારકા ઘરની પંચાત તમ ! હવે તમારી અનુકૂળતા હોય
છે કે વચમાં ડહાપણ ડોળો છો ? ત બોલ્યાવિના મારાથી રહેવાતું નથી.
પ્રેમકોર : લો ને ભાઈ! અ કે એવું કંઈ બોલીને પછી આપણી વા-
માંહોમાંહી કપાઈ મરોને ! અ
તમે ભોગવશો. માને તેનાઉપર નરજી. (ગાય છે.)
મલ છે, પણ પાસે રહ્યાં એટલે ખે

ગરબી.

જીવકોર : (પોતાને પંજી રહીએ સંસારમાં. ટેક.
એટલે) અલી કમળા ! ઘરમાં એ કદી ના વિકારમાં રે; સખિ૦
કમળા : (બારીએથી) એમ) ફરીએ તરવારની ધારમાં રે; સખિ૦
તો ખરાં. વહીએ નહિ કદી ખારમાં[1] રે; સખિ૦
જીવકોર : (તેના ઘરમાં દ [2]સ્વપરના વિચારમાં રે; સખિ૦
છું, તે તને બે બોલ કહેવા ખૂસ પાડે બળી જવું છારમાં રે; સખિ૦
એના ધણીએ ખૂબ મારી. બો બચ્ચાં કો એક હજારમાં રે; સખિ૦
ણીગમ જાય તો બચારીનું સમાધાન માયાના તારમાં રે; સખિ૦

અમુક પારકું છે એવી ભેદબુદ્ધિ

ધનમદ ધરી બહુ ભટકે રે, સોનામાં ને સોનારમાં રે; સખિ૦
સાચી સમજણ નથી જેને રે, તે વહે વિવિધ વ્યાપારમાં રે; સખિ૦
હરિભજન ત્યજી સાચું રે, પડે નરકના દ્વારમાં રે; સખિ૦
અભિમાની જીવ ઝાઝા રે, ફસી મરે અહંકારમાં રે; સખિ૦
માટે સદા સન્માર્ગે રે, વહેવું રહી નિજ ભારમાં રે; સખિ૦
મનહર પ્રભુ છે દયાળુ રે, નાંખે ન યમના મારમાં રે; સખિ૦

વિજયા : (જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ બોલીને)કહો હવે કાલે આપણી વાત ક્યાંથી રહી છે ?

ભાગીરથી : પેલા ઋષિએ ઉંદરડીની કન્યા કરી'તી,તેને તપ કરવા બેસાડી, એ વાર્તા પૂરી થઈ; પછી પેલી ગિરિજાને તેના પતિ હરદત્તે કહ્યું, તું સંતોષ રાખ. આપણે જે મહાત્માનાં દર્શન તથા સેવા કરીએ છીએ તે કદાચિત્ પણ નિષ્ફળ થવાનાં નથી. એમ કહીને તેને ઘરના કામમાં પ્રવેશ કરાવ્યો; ત્યાંથી પછી બાકી રહ્યું છે.

વિજયા : હા,પછી તે સ્ત્રી પોતાના ધણીની આજ્ઞાપ્રમાણે 'પરમેશ્વર જે કરે છે તે સારું જ કરે છે' 'કોઈનું પણ બગાડતા નથી,' 'આપણા કર્મનું ફળ આપણને મળ્યા વિના રહેવાનું નથી,માટે જેમ બને તેમ નિરન્તર સારાં કર્મોનો વધારો થાય તેમ કરવું,' વગેરે શિખામણરૂપે કહેલાં વચનોને સ્મરણમાં રાખી પોતાના મનને સમાધાનમાં રાખવા લાગી. આ પ્રકારે સમાધાન રાખતાં છતાં વારંવાર રોજ તે સ્ત્રીનું મન પૈસામાં તથા તેનાથી મેળવવાના સુખમાં જાય.તે તેને ઘણુંએ પાછું વાળવા મથે, પણ મન કંઈ તેના કહ્યામાં રહે નહિ. માળા ફેરવતાં, [1]ધ્યાન કરતાં, રસોઈ કરતાં, જમતાં, કંદમૂળ કાષ્ટ વગેરે શોધી વીણી લાવતાં, સુતાં બેસતાં, જાગતાં તથા સ્વપ્નમાં: એમ દરેક પ્રસંગમાં તેને દરિદ્રતાના દુઃખનું તથા પૈસાવડેના સુખનું ભાન કરાવનાર વિચારો જ આવ્યા કરે.વળી તે એવા વિચારને પણ કરતી કે અરે ! મારે પેટ પ્રજા નથી, મારે ઘણાં સગાંસંબંધી નથી, ઘરમાં સાસૂસસરા કે જેઠદીયર, જેઠાણીદેરાણી કે નણંદ કે ભત્રિજાભાણેજ કોઈ નથી, કે તેના તરફનું પણ દુઃખ હોય. માત્ર પૈસાનું જ દુઃખ છે. તે આટલું બધું સાલે છે, તો એવા મોટા કુટુંબમાં સઉના હુંકારાતુંકારા ખાઇને તથા તેમની મરજી સાચવીને સઉની સેવા કરતી ઘરમાં રહેનારી સ્ત્રિયોને આખો દિવસ મનમાં કેટલી જાતના વિચારો આવ્યા કરતા હશે ? વળી જે ભારે વસ્તિમાં રહેતા હશે

૧ વૃત્તિએ રચેલા સ્વરૂપપ્રતિ તેલની ધારામાફક વૃત્તિનો કાળે કાળે પ્રવાહ ચાલવો તે.

તેમના આજુબાજુ રહેનાર અડોશીપડોશીનાં મન સાચવવાનાં, તથા તેમના વડે આવતાં દુઃખ પણ સહેવાનાં, તેમ જ તેમનાથી વહાલાપણાનો કે વેરીપણાનો સંબન્ધ હોય તો તે તે સંબન્ધમાં તે વિષે હજારો પ્રકારના વિચાર પણ આખો દિવસ મનમાં આવવાના. એવી અવસ્થામાં રહેનાર પાકા સંસારી માણસોનાં મન આ પરમેશ્વરના સ્મરણમાં શી રીતે જોડાતાં હશે, તે કાંઈ સમજાતું નથી. ખરે! આ એક પૈસાસંબન્ધી જ વિચારો મારા મનમાં આવે છે, તોપણ જાણે મારી છાતીમાં રાત્રિદિવસ એક પ્રકારની હોળી સળગતી હોય એવું લાગ્યા કરે છે. તો જેમને આ સઘળા પ્રકારના જૂદા જૂદા વિચારો [1]અહોરાત્ર આવતા હશે, તેમનાં હૃદયમાં તો જાણે પચીસ પચાસ હોળીઓના સામટા સળગેલા ભડકાથી જણાતાં દુઃખસરખો મહાસંતાપ થતો હશે. અરેરે! એવા બળતા અન્તઃકરણવાળા પ્રાણિઓને તો મન ઠેકાણે રહી આ પરમેશ્વરના તરફનો વિચાર આવવાની પણ તક કયાંથી? ભલે જે ઈશ્વરને ગમતું હશે, એ જ ખરું.

એક દિવસ વળી તે પોતાના પતિઆગળ કહેવા લાગી કે જો મને આજ્ઞા હોય તો મારે મારા મનમાં આવતી વાત તમારા આગળ કરવાની છે.

હરદત્ત કહે છે : હે સારા ભાગ્યવાળી! તારે જે કહેવાનું મન થાય તે તું મારા આગળ રોજ કહેતી રહેજે. તું તારા મનમાં શરમ રાખીને સંતાપને પામતી રહીશ નહિ. આ મનનો એવો ધર્મ છે કે તે આપણાથી ગણી ન શકાય એટલા વિચારો પોતાની મેળે ઉપજાવ્યા કરે છે. તે જેટલા પ્રકટ કરે છે તેટલા ગણાય તો નહિ જ, પણ તેટલા સઘળા આપણા સમજવામાં પણ આવતા નથી. જેમ ચુલામાં પેલાં તડતડીયાં લાકડાં હોય છે, અને તે સળગતાં જેમ ક્ષણે ક્ષણે તેમાંથી એકદમ એટલા બધા તણખા ઉડે છે કે તે આપણે ગણવા ધારીએ તો ગણી પણ ન શકાય, તેમ જ તેમના નાનામોટાપણા વગેરેની સમજ પણ ન પડે; તેમ આ મનમાં ક્ષણે ક્ષણે એટલા વિચારો ચાલી જાય છે કે તેને આપણે ગણી તો શું પણ સમજીએ શકતાં નથી, એવા અનેક,[2]પ્રવાહની પેઠે ચાલતા વિચારોમાંથી કોઈ એક વિચારને લઈને આપણે તેમાં આડાઅવળા વિચારને જોતાં ગુંથાઈ રહીએ છીએ, એટલામાં તો તે વિચારના સંબન્ધવગરના અસંખ્ય વિચારો આવીઆવીને અળપાઈ જાય છે. એવા તે અસંખ્ય વિચારરૂપ સૃષ્ટિને પ્રવાહરૂપે પોતાનામાંથી પ્રકટ કરનાર, ઈશ્વરના સમાન એક અંશે મળતાં આ મનના પારને પામવું

---

૧ રાત્રિદિવસ. ૨ ધારાની.

ઘણું કઠિન છે. તો પણ તેમાં કેટલાક વિચારો જે આપણે જાણીએ છીએ, અને જેમાં સમજણથી આપણે ગુંચાઇએ છીએ, એવા વિચારને આપણા કોઈ પણ ખરા સ્નેહીઆગળ તરતાતરત પ્રકટ કરવામાં આવે છે તો તેથી જીવને ઘણું સુખ થાય છે. કારણ કે તે વિચાર એક વાર ઉભરાતા બહાર નીકળી જાય છે, તો પછી હૃદય હલકું પડે છે. ત્યાં જેના આગળ આપણે આપણા વિચારને પ્રકટ કરીએ, તે માણસ આપણાકરતાં જો વધારે સારી બુદ્ધિવાળું, અને આ સંસારના સારાસાર વસ્તુના વિચારવાળું હોય તો જ, તે વિચાર બહાર કાઢવાથી આપણને સુખ થવાનો સંભવ હોય છે; અને જો આપણાકરતાં નઠારી બુદ્ધિવાળું, તથા વિવેકવિચારવિનાનું હોય, તેના આગળ આપણા વિચાર જણાવવાથી તો ઉલટું તે મૂર્ખ માણસ પોતાના દોષવડે તે આપણને ગુંચવણમાં નાંખીને વિચારનો વધારો કરે છે, એટલું જ નહિ પણ વળી આપણાકરતાં પણ નઠારા અને વધારે દુઃખ આપનારા તેના વિચાર, તે ઉલટા આપણા મનમાં પેસાડે છે, જેથી આપણને દિનપ્રતિદિન દુઃખ વધતું જાય છે. માટે હે મોટા કપાળવાળી ! તને સ્પષ્ટ કરીને કહું છું કે તારા સારા ભાગ્યે અન્ય કોઈ સ્થાન તારે વાત કરવા સરખું છે નહિ. માત્ર મારો અને તારો સહવાસ છે, તેથી તને મારા આગળ તારા વિચાર પ્રકટ કરવાથી લગાર પણ નુકસાન થવાનો સંભવ નથી. કેમકે હું તો નિરન્તર તારા હિતનો જ કરનારો છું, તેમ જ રાત્રદિવસ સંસારના તથા આ દુષ્ટ સ્વભાવવાળા મનના જ વિચારને પરખવામાં રહું છું. તેથી તેના સારાસારપણાને પણ હું જાણનાર છું. જેથી તારા સર્વ વિચાર મારા આગળ બહાર આવશે તેની હું વ્યવસ્થા કરીશ. અને તેની સાથે તેનો નાશ કરનારા જે સારા વિચારો મારા અંતરમાંથી બહાર આવશે, તે તારામાં પ્રવેશ કરશે. જેથી તને બેવડો લાભ થશે. માટે સુખેથી તું રોજના રોજ તારા વિચારોને મારા આગળ કહેવાની ટેવ રાખતી રહેજે.

હે સુન્દર મુખવાળિ ! તું તારા મનના સ્વરૂપને હજી જાણતી નથી, અને હું તો મારા મનના સ્વરૂપને સારી પેઠે ઓળખી ચુક્યો છું, જેથી મને હવે એ મનથી સંતાપ થતો નથી; અને તું તો હજુ મનને તાબે રહીને ચાલનારી છે, તેથી એ મન તને ઘણું સંતાપતું હશે. મોટા પુરુષોએ અનુભવથી એવો નિશ્ચય જ કરેલો છે કે આ મન જો આપણા અનુકૂળ ચાલે તો, એના જેવો આપણું ભલું કરનારો બીજો કોઈ મિત્ર નથી, અને જો આપણાથી પ્રતિકૂળ રીતે ચાલનાર એ મન હોય છે તો એના જેવો આપણું ભુંડું કર-

નાર કોઈ શત્રુ નથી. માટે શાણાં સ્ત્રીપુરુષોએ એ મનને પોતાને વશ કરતાં-સુધી જંપીને બેસવું નહિ. હજારો ઉપાયથી એને નરમ પાડીને તાબે કરી લેવું. હા, હવે તું જે તારા વિચાર મને કહેવાના ધારતી હતી તે કહે. નહિ તો આ આડા વિચારમાં વળી તું ભૂલી જઈશ, અને પાછળથી પાછા તે વિચારો તને નિરાંત વાળી બેસવા દેશે નહિ.

ગિરિજા કહે છે : હે ભગવન્ ! તમારા આટલા બોલ સાંભળવાથી આ મન હમણાં તો જાણે લજવાઇને તથા ભય પામીને પાતાળમાં પેશી ગયું હોય એમ મને ભાસે છે, અને નહિ ત્યારે તો મારા ઉપર એટલો જુલમ ગુજારે છે કે હું તે સઘળું કહેવા ધારું તોપણ કહી શકું નહિ. શાસ્ત્રપ્રમાણે અને આ દેશરૂઢિપ્રમાણે એમ જ ગણાય છે કે સ્ત્રિયોને તો પોતાના પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે જ ચાલવું જોઇએ; અને તે સર્વ પક્ષથી જોતાં ખરું પણ છે. હવે આ મનતરફ જ્યારે હું જોઉંછું ત્યારે તો મને એમ લાગે છે કે જેમ આ લોકમાં પતિ પોતાની સ્ત્રીને પોતાની મરજીપ્રમાણે પોતાના તાબામાં વર્તાવે છે તેમ, સર્વ સ્ત્રીપુરુષરૂપ પ્રજાના અંતર્માં રહીને આ ઇંદ્રિયો જે મનની સ્ત્રિયો ગણાય છે, તેમને એ મન જ પતિરૂપે પોતાની મરજીપ્રમાણે પોતાના તાબામાં વર્તાવે છે. જેથી વાસ્તવ દૃષ્ટિથી એમ પણ ભાસે છે કે એ મનસરખો સત્તાવાન્ કોઈ પણ પતિ પોતાની સ્ત્રિયોને પોતાના તાબામાં વર્તાવતો આ લોકમાં નહિ જ હોય. વળી બીજી તરફથી જોઈએ છીએ તો એ ઇંદ્રિયો જેમ મનની સ્ત્રીરૂપ છે, તેમ [1]અંદરથી ઉઠનાર અને ઇંદ્રિયમાર્ગે વિષયસાથે સંબન્ધ કરનાર [2]વૃત્તિઓ પણ એ મનની સ્ત્રિયો જ છે, અને તેમ હોવાથી તે મનને વશ વર્તનાર આ સઘળા અજ્ઞાની જીવો પણ એ મનની સ્ત્રીરૂપ છે. અને તેથી તે અજ્ઞાની જીવો સ્ત્રીની પેઠે આ મનરૂપ પતિના તાબામાં ચાલે છે. આમ હોવાથી જો તે અજ્ઞાની પુરુષો પણ સ્ત્રીની પેઠે એ મનને અધીન વર્તે છે તો અમે એને તાબે રહીએ એમાં શી નવાઈ છે ? હે પતિ ! આ પ્રમાણે જોતાં તો જાણે મન જ પતિ થઇને સઉના અંતરમાં રહ્યું હોય એમ ભાસે છે. તોપણ હમણાં જ્યારે તમે મને આ સુબોધવચનો કહ્યાં ત્યારે એ મન મને ત્રાસ આપતાં દબી ગયું જણાય છે; અને જ્યારે તમારાથી ભય પામીને આ મારું મન દબી ગયું તો તમારું મન પણ તમારાથી ભય પામતું હશે, એમાં કાંઈ શંકાજેવું નથી; જેથી હવે મને સમજાય છે કે જ્યારે જ્યારે એ મન મને સંતાપ આપતું જણાશે ત્યારે ત્યારે હું

---

1 અંતઃકરણમાંથી. 2 ઇંદ્રિયદ્વારા બહાર નીકળી વિષય જ્યાં હોય તે સ્થાનમાં જઈ, વિષયરૂપ બનાર અંતઃકરણના પરિણામરૂપ વૃત્તિઓ.

એને તમારા સંમુખ આણીશ, એટલે ધીરે ધીરે મને દુઃખ આપતું અટ-કશે. હા, હવે આપે મને આજ્ઞા કરી તે પ્રમાણે મારે કહેવાના હતા તે વિ-ચાર હું કહી સંભળાવું છું. આ વખત તો તે વિચાર કહેવાસરખું પણ મને જણાતું નથી. તોપણ પ્રથમ ઘણો ઉભરો આવ્યો હતો, માટે જેવેતેવે રૂપે પણ તમને કહી સંભળાવવાથી મને સુખ થશે,એમ જણાય છે,માટે કહું છું.

આજે સવાર થયા પૂર્વે આપણી [1]પર્ણકુટીની આજુબાજુ જાણે અ-ગણિત ધન પડી રહ્યું હોય એવું મને સ્વપ્નમાં ભાન થયું, અને તરત કુક-ડાના શબ્દસરખું મારે કાને પડ્યું એટલે હું જાગી ઉઠી, અને તરત મેં આ-પના ચરણની સેવા કરવા માંડી,એટલે બે ચાર ક્ષણમાં જ તમે પણ જાગી ઉઠ્યા. એ સ્વપ્નમાં જણાઈ આવેલા ધનથી અનેક વિચારો મારા મનમાં આવ્યા જ કરયા કરે છે કે ધન હોય તો આમ કરીએ, તેમ કરીએ. એવા અનેક મનસુબા ચાલ્યા કરતા હતા, તે સઘળા તો આ વખતે કહેતાં મને શરમ આવે છે, પણ તે સઘળા વિચારો તો સારા હતા. જાણે ખુબ પુણ્ય-દાન કરીએ, અને દિશાદિશામાંથી હજારો ઋષિમુનિઓને અહિં તેડાવીએ, તેમને ઇચ્છાભોજન તથા મોંમાગ્યાં દાન આપીએ વગેરે. એ વિચાર એ-ટલા ઉપરાઉપરી પ્રાતઃકાળથી આવતા કે મને ક્ષણ વાર પણ જંપ વળતો ન હતો. પણ હવે તે સર્વ શાન્ત થઈ ગયા છે.ત્યારે આ ધન સ્વપ્નમાં દેખાયું એ સારું સ્વપ્ન ગણાતું હશે કે નઠારું, એ મારે તમને પૂછવાનું હતું.

હરદત્ત કહે છેઃ હે આશ્રમને શોભાવનારી ! આ તારું સ્વપ્ન સારા ફળને જ સૂચવનાર છે. કેમકે ઇષ્ટનું, મિત્રનું, તીર્થનું, ધનનું, દેવમન્દિરનું વગેરે સારા પદાર્થોનું સ્વપ્નમાં દર્શન થાય તો તે શુભ ફળને આપે છે, એવું શુભાશુભ સ્વપ્નવિચાર લખનાર વિવેકી પુરુષો ઘણે સ્થાને લખી ગયા છે. માટે તે વિષે તું ચિન્તા કરીશ નહિ.વળી એવું પણ છે કે જે સ્વપ્ન [2]બ્રાહ્મ મુહૂર્તના સંધિમાં આવે છે તે સાચું જ પડે છે. આથી તું બિલકુલ ખેદ-ને પામીશ નહિ. હે સ્ત્રિ ! તારા મનમાં ધનવિષેની પ્રીતિ અતિ બલવાન્ છે. તને ધનપ્રાપ્તિવિષે ઘણા ઘણા વિચાર પણ વારંવાર આવે છે,તેથી સ્વપ્નમાં પણ એ જ વિષય આવે એવો સાધારણ નિયમ છે ખરો, પણ આજનું તારું સ્વપ્ન તો ઇષ્ટફળને આપનાર છે, એમ મને ભાસે છે, માટે તું પ્રસન્ન રહેજે.

---

૧ પાંદડાની ઝુંપડીની. ૨ પ્રાતઃકાળપૂર્વે ૭ ઘડી રાત્રિ રહે તે કાળ.

તારી ધનમાં ઘણી આસક્તિ જાણીને મને પણ ઘણી વાર તારા સંબન્ધને લીધે વિચાર આવે છે કે ભલે ઈશ્વરને યોગ્ય લાગે અને એક વાર આ સ્ત્રીને ધનની પ્રાપ્તિવડે થનાર સુખદુઃખનું ભાન પ્રત્યક્ષ કરાવે, તો સત્વર એનું હિત થવાનો સંભવ આવે. પણ તેમ થવું જ જોઇએ એવો આગ્રહ હજી મને થતો નથી, એટલું આપણા પુણ્યનું તથા મહાત્માની કૃપાનું ફળ છે, એમ સમજું છું.

આ સ્વપ્ન સારું છે, એમ જાણી કાળજી છોડીને તું તારા કાર્યમાં પ્રવેશ કર; હું પણ આ [1]સ્તોત્રપાઠ તથા જપને કરી લઉં.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : પછી પ્રસન્ન મુખથી ગિરિજા પોતાના કામમાં લાગી, અને તે પ્રમાણે આનન્દમાં સ્ત્રીપુરુષ પોતાના દિવસો કાઢવા લાગ્યાં. એમ કરતાં કરતાં દર વર્ષે ભરાતી મહાત્માની યાત્રાનો દિવસ સમીપ આવ્યો, ત્યારે તે સ્ત્રીને અત્યંત કાળજી થવા લાગી કે અરે ! આ ઉત્સવનો દિવસ તો આવ્યો, પણ આપણને નિર્ધનને તે શું શોભવાનો છે ! અરે ! આ વારાફરતી પહેરવાનાં બે ધોળાં વસ્ત્ર કષ્ટથી પ્રાપ્ત થયાં છે, તે ઉપર વ્યવહાર ચાલે છે. એમને પણ તે કરતાં વધારે સુખનાં સાધન શાં છે ? કાંઈ જ નહિ. અમે આ આશ્રમી થઈ રહીએ છીએ પણ બારણે આવેલા કોઈ અતિથિનુંએ સંમાન કરવાનું સામર્થ્ય નથી. પતિ પોતાના મનનું સમાધાન કરી બેઠા છે, અને મને પણ નિરન્તર બોધ આપે છે. પણ હું શું કરું ? આ પાપનું ભરેલું મન ફરી ફરીને મને એમાં નાંખે છે; કોઈ પ્રકારે પણ સુખ પામવા દેતું નથી એટલે શું કરું ? અને આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી પણ શું ફળ છે ? જે જગતના પતિને ઘટિત હશે તે જ તે કરશે. અને જે તે કરે તેમાં જ સુખ માની સંતોષ માનવો એ આપણો ધર્મ છે, તો વધારે ચિન્તા કરવાથી પણ શું ફળ છે ? આ વગેરે વિચારને કરતી જાય, પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે ઇષ્ટસ્મરણ કરતી રહે, અને પોતાના મનના પ્રબલ સંતાપથી પતિને સંતાપ ન આપવા માટે પ્રસન્ન મુખ રાખી પતિની સેવામાં તત્પર રહે. આ પ્રકારે દિવસ જતાં, જ્યારે તે દિવસને માત્ર બે જ રાત્રિ આડી રહી એટલે, સુવાના વખતપહેલાં પોતાના પતિના ચરણ તળાંસતાં બોલી, હે સ્વામિન્ ! આપના સ્મરણમાં તો હશે જ કે આ મહાયાત્રાનો દિવસ સમીપ આવ્યો છે. આ વર્ષે આપણે યાત્રામાં શું સત્કર્મ કરીશું ?

હરદત્ત કહે છે : હે મોટાં નેત્રવાળી ! તું જાણે છે કે આપણે ધનાદિ પદાર્થવડે સત્કર્મ તો કરવા સરખું નથી જ. માત્ર મન, વાણી તથા શરીર-

1 દેવતાની સ્તુતિવગેરે ઉપાસનાનાં, મહાત્માઓનાં રચેલાં વાક્યો.

વડે જે કાંઈ બનશે તે કરવાનું છે. તેમાં પણ તીર્થમાં જઈ નિરાહાર રહીએ, તો વખતે શરીરથી કોઈને ઉપકાર કરવાના સમયે વૃત્તિ સંકોચને પામશે. માટે થોડાં કંદમૂળ વગેરેને આહાર કરવાને અત્રથી સાથે રાખજે; તે સ્નાન કરી,ઋષિનાં દર્શન કરી પછી ગ્રહણ કરીશું. તીર્થમાં જઇને પારકા,શ્રદ્ધાવડે આપેલા અન્નને પણ આપણે ખાતાં નથી. કારણ કે તે અન્ન આપનારને એ પુણ્ય મળે છે. તેમ જ આપણે તો અયાચક વ્રત પાળીએ છીએ, એટલે કોઈપાસે કશું માગીને લેવાનો તો સંભવ જ નથી.

ઘણા યાત્રાળુ લોકો અસંખ્ય ઋષિબ્રાહ્મણોને ત્યાં જમાડે છે, એટલે આપણા સુસ્વાદરહિત કંદમૂળ, ફલ પત્રાદિની ઇચ્છાવાળો તો કોણ બ્રાહ્મણ મળનાર છે કે તેને આપણે ભિક્ષાન્ન આપીશું? વળી તેઓને દક્ષિણામાં આપવાનું ધન તથા વસ્ત્રાદિ પદાર્થ પણ આપણી પાસે નથી,એટલે તીર્થમાં ધનાદિની આશાવડે આવેલા બ્રાહ્મણો તો કોઈ પ્રકારે પણ આપણાથી સંતોષને પામનારા નથી.માટે હે મીઠાં વચન બોલનારી! આવા અનેક વિચારને લઈને એવો નિશ્ચય રાખજે કે આપણું આ પવિત્ર અન્ન મહાત્માના પ્રસાદરૂપ કરીને યથારુચિ આપણે ક્ષેત્રમાં જમીશું,અને આખો દિવસ લોકયાત્રા કરતાં ક્ષેત્રમાં કોઈ નિવૃત્તિની જગાએ બેશી આપણા કર્તવ્યરૂપ જપને કર્યા કરીશું.

ગિરિજા પોતાના પતિનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને કહે છેઃ હે મોટા હૃદયવાળા! તમે જે આ વચનો કહ્યાં છે તેને પ્રીતિવડે સાંભળીને મેં ધ્યાનમાં રાખ્યાં છે, અને તે જ પ્રમાણે કરીશ. મને એક એવો વિચાર મનમાં આવ્યા કરે છે કે આ સંસારનાં સઘળાં પ્રાણિઓ પારકા દુઃખને ખરે રૂપે એટલે જેવે રૂપે દુઃખીના અન્તઃકરણમાં દુઃખનું ભાન થતું હશે તેવે રૂપે શું જાણતાં હશે?

હરદત્ત કહે છે : હે પવિત્ર બુદ્ધિવાળી! તું હજી આ સંસારના ખરા સ્વરૂપને જાણતી નથી, તેથી તને એ સંશયનું બરાબર સમાધાન તારી મેળે થતું નથી, માટે તને સમજ પડે એવી રીતે થોડું સમાધાન તને આપું છું. આ સંસારમાં દરેક માણસ પોતાના પણ ખરા સ્વરૂપને જાણતું નથી; તો બીજાના સ્વરૂપને તો જાણે જ ક્યાંથી? આ કારણથી આ સંસારના જીવોને શાસ્ત્રમાં અલ્પજ્ઞ એટલે ઘણા થોડા જ્ઞાનવાળા કહ્યા છે. તેમાં મનુષ્યજાતિ કંઈક વધારે સમજણવાળી ગણાય છે.તો પણ તેમને સર્વને કોઈ પણ વસ્તુનું ખરે રૂપે ભાન થતું નથી, માત્ર સર્વજ્ઞ મહાત્માને જ સર્વનું જ્ઞાન થાય છે. સુખદુઃખનું ભાન જેને પોતાના અનુભવથી જેવું પોતાનું સમજાય છે તેવું

બીજાનું સમજાતું નથી,કારણ સઉનાં અન્તઃકરણ [1]અન્તરાયમાં રહેલાં છે. જ્યારે આપણને દુઃખ થાય છે ત્યારે, જેવું આપણને તેનું સ્વરૂપ સમજાય છે તેવું, બીજાને ક્યારે સમજાય કે જ્યારે તેમનું અન્તઃકરણ દરેક બાબતમાં આપણા સમાન હોય અને તેમની બહારની દુઃખરૂપ સ્થિતિ પણ આપણા સમાન બધી રીતે હોય ત્યારે. પણ તેમ સંપૂર્ણ અંશે સમાનતા ક્વચિત્ જ હોય છે, અને હોય છે તો અંતર્બાહ્ય ઉપાધિની[2] સંપૂર્ણ અંશે સમાનતા છે, એવું ભાન ભાગ્યે જ તે સમાનતાવાળાં પ્રાણિને પરસ્પરને હોય છે. જેથી એકંદરે જોતાં એમ માન્યાવિના છૂટકો નથી કે એકબીજાના સુખદુઃખના ખરેખરા અનુભવનું મનુષ્યને ભાન થતું જ નથી. અને જે થાય છે તે ખરેખરું નહિ પણ ભાસમાત્ર જ થાય છે. આથી દુઃખીના દુઃખને તથા સુખીના સુખને જેમ છે એમ તો તે પોતે જાણે છે એમ મારો નિશ્ચય છે.

ગિરિજા કહે છે : જ્યારે સુખદુઃખનું એકબીજાને ખરું ભાન નથી થતું ત્યારે જ્ઞાનનું ને અજ્ઞાનનું પણ એકબીજાને ખરું ભાન નહિ જ થતું હોય; અને એ જ રીતે દરેક અન્તઃકરણના ગુણદુર્ગુણનું પણ ખરું ભાન એકને માટે બીજાને નહિ જ થતું હોય ?

હરદત્ત કહે છે : કોઇથી પણ દેખીને ન નિશ્ચય કરી શકાય, એવું જે એકબીજાનું અંતરનું તથા બહારનું વસ્તુનું સ્વરૂપ અથવા લક્ષણ તે તો સર્વ અલ્પજ્ઞ જીવોના વિચાર તથા પ્રમાણથી કેવળ અંધારામાં છે એમ જ જાણવું, અને એમ છે માટે જ આ જગત્માં સારા સ્વભાવના માણસને નઠારા અને નઠારાને સારા માનનાર અસંખ્ય પ્રજા છે. કેટલાએક ઢોંગી માણસને સાચા જાણે છે,અને સરળ મનના ચોખ્ખા માણસને કપટી માને છે;અને આથી જગત્માં તમામ દોષ પેદા થઇને દુઃખ થયું છે.કોઈ વિવેકવાન્ પુરુષો જ જ્યારે આ જગતનો તથા જગત્માંહેલી વસ્તુનો ખરો વિચાર કરી જાણે છે, ત્યારે જ તેમને ખરુંખોટું શું છે તે સમજવામાં આવે છે.માટે હે સારા સ્વભાવવાળિ ! સદ્વિચારથી ખરાખોટા સ્વરૂપને જાણનાર વિવેકી પુરુષવિના કોઇના આગળ પણ આપણી ખરી કિંમત કેમ થતી નથી, એવા વિચારથી કદાચિત્ પણ સંતાપને પામવું નહિ. હવે અર્ધી રાત્રિ ગઈ છે. માટે હે સ્ત્રિ ! તું હવે તારા આસને નિદ્રાને પામ.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : પછી ગિરિજા આજ્ઞાપ્રમાણે નમન કરી પોતાના આસને સુતી, અને ઇષ્ટસ્મરણ કરતાંકરતાં નિદ્રાને વશ થઈ. એક પ્રહરની

1 પડદામાં અર્થાત્ ઢંકાયલા છે. 2 સ્થિતિની

વડે જે કાંઈ બનશે તે કરવાનું છે. તેમાં પણ તીર્થમાં જઈ નિરાહાર રહીએ, તો વખતે શરીરથી કોઈ ને ઉપકાર કરવાના સમયે વૃત્તિ સંકોચને પામશે. માટે થોડાં કંદમૂળ વગેરેને આહાર કરવાને અત્રથી સાથે રાખજો; તે સ્નાન કરી,ઋષિનાં દર્શન કરી પછી ગ્રહણ કરીશું. તીર્થમાં જઇને પારકા,શ્રદ્ધાવડે આપેલા અન્નને પણ આપણે ખાતાં નથી. કારણ કે તે અન્ન આપનારને એ પુણ્ય મળે છે. તેમ જ આપણે તો અયાચક વ્રત પાળીએ છીએ, એટલે કોઈપાસે કશું માગીને લેવાનો તો સંભવ જ નથી.

ઘણા યાત્રાળુ લોકો અસંખ્ય ઋષિબ્રાહ્મણોને ત્યાં જમાડે છે, એટલે આપણા સુસ્વાદરહિત કંદમૂળ, ફલ પત્રાદિની ઇચ્છાવાળો તો કોણ બ્રાહ્મણ મળનાર છે કે તેને આપણે ભિક્ષાન્ન આપીશું? વળી તેઓને દક્ષિણામાં આપવાનું ધન તથા વસ્ત્રાદિ પદાર્થ પણ આપણી પાસે નથી,એટલે તીર્થમાં ધનાદિની આશાવડે આવેલા બ્રાહ્મણો તો કોઈ પ્રકારે પણ આપણાથી સંતોષને પામનારા નથી.માટે હે મીઠાં વચન બોલનારી! આવા અનેક વિચારને ત્યજીને એવો નિશ્ચય રાખજે કે આપણું આ પવિત્ર અન્ન મહાત્માના પ્રસાદરૂપ કરીને યથારુચિ આપણે ક્ષેત્રમાં જમીશું,અને આખો દિવસ લોકયાત્રા કરતાં ક્ષેત્રમાં કોઈ નિવૃત્તિની જગાએ બેશી આપણા કર્તવ્યરૂપ જપને કર્યા કરીશું.

ગિરિજા પોતાના પતિનાં આ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને કહે છે: હે મોટા હૃદયવાળા! તમે જે આ વચનો કહ્યાં છે તેને પ્રીતિવડે સાંભળીને મેં ધ્યાનમાં રાખ્યાં છે, અને તે જ પ્રમાણે કરીશ. મને એક એવો વિચાર મનમાં આવ્યા કરે છે કે આ સંસારનાં સઘળાં પ્રાણિઓ પારકા દુ:ખને ખરે રૂપે એટલે જેવે રૂપે દુ:ખીના અન્ત:કરણમાં દુ:ખનું ભાન થતું હશે તેવે રૂપે શું જાણતાં હશે?

હરદત્ત કહે છે: હે પવિત્ર બુદ્ધિવાળી! તું હજી આ સંસારના ખરા સ્વરૂપને જાણતી નથી, તેથી તને એ સંશયનું બરાબર સમાધાન તારી મેળે થતું નથી, માટે તને સમજ પડે એવી રીતે થોડું સમાધાન તને આપું છું. આ સંસારમાં દરેક માણસ પોતાના પણ ખરા સ્વરૂપને જાણતું નથી; તો બીજાના સ્વરૂપને તો જાણે જ ક્યાંથી? આ કારણથી આ સંસારના જીવોને શાસ્ત્રમાં અલ્પજ્ઞ એટલે ઘણા થોડા જ્ઞાનવાળા કહ્યા છે. તેમાં મનુષ્યજાતિ કંઇક વધારે સમજણવાળી ગણાય છે.તો પણ તેમને સર્વને કોઈ પણ વસ્તુનું ખરે રૂપે ભાન થતું નથી, માત્ર સર્વજ્ઞ મહાત્માને જ સર્વનું જ્ઞાન થાય છે. સુખદુ:ખનું ભાન જેને પોતાના અનુભવથી જેવું પોતાનું સમજાય છે તેવું

બીજાનું સમજાતું નથી, કારણ સઉનાં અન્તઃકરણ [1]અન્તરાયમાં રહેલાં છે. જ્યારે આપણને દુઃખ થાય છે ત્યારે, જેવું આપણને તેનું સ્વરૂપ સમજાય છે તેવું, બીજાને ક્યારે સમજાય કે જ્યારે તેમનું અન્તઃકરણ દરેક બાબતમાં આપણા સમાન હોય અને તેમની બહારની દુઃખરૂપ સ્થિતિ પણ આપણા સમાન બધી રીતે હોય ત્યારે. પણ તેમ સંપૂર્ણ અંશે સમાનતા ક્વચિત્ જ હોય છે, અને હોય છે તો અંતરૂબાહ્ય ઉપાધિની[2] સંપૂર્ણ અંશે સમાનતા છે, એવું ભાન ભાગ્યે જ તે સમાનતાવાળાં પ્રાણિને પરસ્પરને હોય છે. જેથી એકંદરે જોતાં એમ માન્યાવિના છૂટકો નથી કે એકબીજાના સુખદુઃખના ખરેખરા અનુભવનું મનુષ્યને ભાન થતું જ નથી. અને જે થાય છે તે ખરેખરું નહિ પણ ભાસમાત્ર જ થાય છે. આથી દુઃખીના દુઃખને તથા સુખીના સુખને જેમ છે એમ તો તે પોતે જાણે છે એમ મારો નિશ્ચય છે.

ગિરિજા કહે છે : જ્યારે સુખદુઃખનું એકબીજાને ખરું ભાન નથી થતું ત્યારે જ્ઞાનનું ને અજ્ઞાનનું પણ એકબીજાને ખરું ભાન નહિ જ થતું હોય; અને એ જ રીતે દરેક અન્તઃકરણના ગુણદુર્ગુણનું પણ ખરું ભાન એકને માટે બીજાને નહિ જ થતું હોય ?

ગુરુદત્ત કહે છે : કોઈથી પણ દેખીને ન નિશ્ચય કરી શકાય, એવું જે એકબીજાનું અંતરનું તથા બહારનું વસ્તુનું સ્વરૂપ અથવા લક્ષણ તે તો સર્વ અલ્પજ્ઞ જીવોના વિચાર તથા પ્રમાણથી કેવળ અંધારામાં છે એમ જ જાણવું, અને એમ છે માટે જ આ જગત્માં સારા સ્વભાવના માણસને નઠારા અને નઠારાને સારા માનનાર અસંખ્ય જન છે. કેટલાએક ઢોંગી માણસને સાચા જાણે છે, અને સરળ મનના ચોખ્ખા માણસને કપટી માને છે; અને આથી જગત્માં તમામ દોષ પેદા થઈને દુઃખ થયું છે. કોઈ વિવેકવાન્ પુરુષો જ જ્યારે આ જગતનો તથા જગત્માંહેલી વસ્તુનો ખરો વિચાર કરી જાણે છે, ત્યારે જ તેમને ખરુંખોટું શું છે તે સમજવામાં આવે છે. માટે હે સારા સ્વભાવવાળી ! સદ્વિચારથી ખરાખોટા સ્વરૂપને જાણનાર વિવેકી પુરુષવિના કોઈના આગળ પણ આપણી ખરી હિંમત કેમ થતી નથી, એવા વિચારથી કદાચિત્ પણ સંતાપને પામવું નહિ. હવે અર્ધી રાત્રિ ગઈ છે. માટે હે સ્ત્રિ ! તું હવે તારા આસને નિદ્રાને પામ.

ચિત્રગુપ્ત કહે છે : પછી ગિરિજા આજ્ઞાપ્રમાણે નમન કરી પોતાના આસને સૂતી, અને પાસાંફેરવણ કરતાંકરતાં નિદ્રાને વશ થઈ. એક પ્રહરની

[1] પડદામાં અર્થાત્ ઢંકાયલાં. [2] સ્થિતિની

પહેલી ઉંઘ લીધા પછી તે સ્વપ્નાવસ્થાને પામી, અને સ્વપ્ન પૂરું થતાં જ હૃદંને પામતી પોતાને ઠેકાણે ઉઠી બેઠી; અને આજુબાજુ જોતાં કાંઈ પણ વધારે જણાયું નહિ. માત્ર ઉંઘતાં પહેલાં હતું તે જ દીઠું. પછી મનમાં વિચાર કરવા લાગી: અરે ! હવે પરમેશ્વરની શી ઇચ્છા હશે ? આગલા ત્રણ દિવસનું સ્વપ્ન તો ગોળ ગોળ હતું, પણ આજનું સ્વપ્ન તો ચોકસજેવું થયું છે. પણ અરે ! હું લોભિણી એને ખરું માનીને આ પતિની નિદ્રાનો હમણાં ભંગ કરું, ને એમને જગાડું તો મોટો અપરાધ થાય; તેમ જ એમને આ સ્વપ્નની વાર્તા ન જણાવી એમની આજ્ઞાવિના જ હું કાંઇ કરું એ પણ મને ઘટતું નથી; તો હવે શું કરવું? ફરી મને ઉંઘ તો આવે એમ જણાતું નથી. સમીપના ગામમાં પણ હજી રોજની પેઠે વસ્તી જણાતી નથી. માર્ગ પણ હજી સૂનો જણાય છે. આજુબાજુએ ક્ષેત્રના રખેવાળો પણ ઘણા હોકારા કરતા જણાતા નથી, તેથી હજુ આશરે પહોરેક રાત્રિ છે. તો અત્યારથી જ પતિને જગાડવા એ પણ ઠીક નથી.આ પ્રકારે વિચાર કરતી તે ઉઠી, અને વળી પાછી પોતાના આસનમાં સુતી. પણ મન કોઈ પ્રકારે સમાધાન માને નહિ. પછી વિચારમાં ને વિચારમાં જ એઘડી તો તેણે ગુજારી નાંખી:એટલામાં હરદત્તને અર્ધ જાગ્રત્ અવસ્થા થઈ. તે જોઇને ગિરિજા બોલી કે તમે જાગો છો કે શું ? આ સાંભળી હરદત્ત જાગીને બોલ્યો કે અરે ! તું હજી ઉંઘી નથી કે શું? તારા મનના વિચારનો પાર આવીને તને ઉંઘ આવી હતી કે નહિ ?

ગિરિજા કહે છે : તે વખત તો તમારી આજ્ઞાથી હું ઉંઘી ગઈ હતી, પણ માત્ર આશરે બે ઘડીથી હું જાગી છું. તે તમને જગાડવાની તો હતી, પણ વિચાર કરીને, રાત્રિ ઘણી છે એમ જાણી જગાડ્યાવિના હું અમથી સુઇ રહી છું. તમે કહો છો તે પણ મહિ ખરું, આ મારું મન વિચારથી છૂટતું નથી, ને ફરી મને ઉંઘવા દેતું નથી.

હરદત્ત કહે છે: વળી તારું મન શું કહે છે ? કાલની પેઠે કંઈ ખણખણાટ દેખાડે છે કે શું ?

ગિરિજા લગાર હસતાં કહે છે: તે વિના બીજું શું દેખાડનાર હતું જો? પણ આજે તો લગાર વધારે જબરું આવ્યું છે. જો તમારે ઉંઘમાં અડચણ નહિ પડે તો, આજ્ઞા હોય તો પાસે આવીને કહી સંભળાવું. છેટેથી કહેવાજેવું છેક નથી, કેમકે ભીંતને પણ કાન હોય છે, એવું આપણા લોકો કહેવતમાં કહે છે.

હરદત્ત કહે છે : છેક એવું છે ત્યારે તો આવીને કહે, એટલે તારા મનનો ઉભરો શમે.

ગિરિજા બહારનું માણસ ન સાંભળી શકે એવા અવાજથી કાનઆગળ મોં રાખી કહે છેઃ આજે તો મને એવું સ્વપ્નું આવ્યું કે જાણે દેવની સ્ત્રીસરખું, અરે દેવની તો શું પણ જાણે સાક્ષાત્ વિષ્ણુની લક્ષ્મીજેવું સુન્દર રૂપ લઇને અને તેવાં જ ઉત્તમ વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં પહેરીને મારી પાસે એક સ્ત્રી આવીને બેઠી, ને મને કહ્યું : અરે ગિરિજા ! તું આવડું દુઃખ શું કરવા વેઠે છે ? તારું દુઃખ ભાગવાને તો હું આજ કેટલો કાળ થયાં આ તારા આશ્રમમાં તથા આશ્રમની આજુબાજુ પૃથ્વીમાં ગુપ્તપણે રહી છું.પણ તમારાં દુઃખને આપનાર કર્મનો અન્ત આવ્યો ન હતો, માટે હું આજ લગી બોલી નથી. હવે તારું દુઃખ ગયું જાણ; અને ઉઠ. પ્રથમ તો આ તારા આશ્રમમાં જ આ તારા આસનનીચે જ ખોદીને કાઢ, અને ધીરજથી આ આજુબાજુથી પણ જોઇએ તે પ્રમાણે કાઢજે, અને આકળી થઇશ નહિ. હવે તમારા દુઃખના દહાડા ગયા છે. હવે તો અખંડ સુખને જ દિનપરદિન વધારો થતાં ભોગવશો. માટે ઉઠ, ને લોકોનો પગરવ થયા પહેલાં કોઈ ન જાણે તેમ આ તારા આસનનીચે જ ખોદીને જો,અને તારા મનની ખાતરી કરી લે. ઝાઝું ખોદવાનું પણ કામ પડશે નહિ.

વિજયા : આજે તો રોજકરતાં વધારે વખત થયો છે, માટે અહિંથી જ બંધ રાખીશું.

ચંચળા : ના રે બહેન ! અહિંથી તે શું ! મારા જેવી જાડી સમજણવાળીને તો વાતમાં રસ હવે પડવા માંડ્યો, ને તે વખતે જ તમે તો બંધ કર્યું ? તમે પણ પેલા કથાવાળા બામણજેવું કર્યું તો ! કેમ **ભાગીરથી** ! થોડું આગળ ચાલે તો શી અડચણ છે ?

ભાગીરથી : ચંચળબહેનની વાત તો ખરી છે. વાતની મજા તો હવે આવી છે. પણ છેક સાંજ પડવા આવી છે. ને પાછું સઉને પરવારવાનું ખરું કેની ? ઘરના તો આંધળા ધંધા છે.

વિજળી : ચંચળબહેન ! હવે તો આગળ બધી રસની જ વાત રહી છે કેની ? એટલે જ્યાંથી રાખશે ત્યાંથી આપણને તો એમ જ લાગવાનું છે. પણ આટલું ખોદી જોયું હોત તો તેને બિચારીને નિરાંત વળત. બાકી આપણને તો કાલ બપોરસુધી ચિત્તમાં એનું એ રહેવાનું છે કે ક્યારે જઇએ અને આગળ શું થયું તે સાંભળીએ.

ભાગીરથી : એ તો સાચી વાત છે કે વિજયાલક્ષ્મીનો બોલેબોલ રસથી ભરેલો છે, પણ જેટલું આપણે ન સમજીએ એટલું નીરસ છે, પણ પેલી ગિરિજા ડાહી કેવી છે તે તો જુઓ.

ચંચળા : હાય હાય! આ મારા જેવી હોય ને તો તો આવું સમજું આવે કે તરત ઢંઢોળીને ઉઠાડે, ને ક્યારનુંએ ખોદીને જોવા મંડે! આ તો બચારી કહે કે ઉંઘમાંથી જગાડું તો પાપ લાગે! એટલું જ્ઞાન તે બૈરાંની જાતને કંઈ થોડું કહેવાય કે?

વિજળી : બહેન! આવા દુઃખમાં દહાડા કાઢવા ને વળી તે ધણીની આવી સેવા ઉઠાવવી એ તો એ ગિરિજા જ કરે. આપણા જેવી આજની બાઈડીઓ તો મોંને પુછીને ખવાડનાર, લુગડાં ઘરેણાં પહેરાવનાર, બધી રીતે મન રાખનાર ધણીને પણ મતલબમાં આવે તો પજવીને, લડીને કાયર કરે તો એવાની મરજી તો સાચવે જ શાની? પણ શાબાસ છે એ ગિરિજાને!

ભાગીરથી : જુઓ બા! ઘણાં પુણ્ય કર્યાં હોય ને પરમેશ્વરની કૃપા હોય ત્યારે એવી સારી બુદ્ધિ થાય છે. આપણે તો મહિંથી એટલી શિખામણ લેવાની આવી કે આ મનને ઓળખવું, એ ન કરવાનું કરવા કહે તો તે કરવા તૈયાર થવું નહિ, તેમાં સારાસારનો વિચાર કરવો. આપણું મન તેવું સઉનું જાણવું નહિ. બરાબર સમજ્યા વિના કોઇના ખોટા ગુણદોષ કાઢીને વખાણ કે નિન્દા કરવી નહિ. અને કોઈ આપણાં વખાણ કરે ત્યારે, આપણે સારાં છીએ એમ ખરું માનીને અભિમાનથી હરખાઇને ફુલાવું નહિ, અને કોઈ ખોટી નિન્દા કરે તો તેના સામું દુઃખ લગાડીને લઢવું નહિ, તથા મનમાં બળવું નહિ, પણ આપણા મનથી ખરાખોટાનો તોલ કરીને સારો રસ્તો પકડી તેમાં વધારે આગળ ચાલતાં જવું. લોભ રાખવો નહિ. કોઈ કામમાં ઉતાવળાં થઈને પડવું નહિ. આપણને પરમેશ્વરની મરજીથી અથવા આપણા નસીબથી મળવાનું સુખ છે, તે જરુર મળશે, એવો ભરોસો રાખવો, દુઃખ પડે તોપણ આપણો ખરો ધર્મ હોય તે છોડવો નહિ. આ વગેરે સઉની બુદ્ધિપ્રમાણે આપણે ઘણી શિખામણ લેવાની આવી છે, તેથી તે યાદ રાખીને દિનપરદિન સુધરતાં જવું. પછી તો ધણી ધારે તે ખરું. બૈરાંની જાતને તો પોતાના ધણીની સેવા ને તેની મરજીપ્રમાણે ચાલવું એ જ મુખ્ય વાત છે.

ચંચળા : ઓહો ભાગીરથીબહેન! તમે તો બોલતાં નથી, બાકી થોડા દહાડામાં તો તમે પણ વિજયાલક્ષ્મીના જેવાં થશો. તમે કેવો વાતનો સાર કાઢી લીધો!

પારવતી : બાઈ! એ તો જેવી જેની પહોંચ. આપણે આપણી પહોંચપ્રમાણે સમજીને સાર લેવો. ચાલો સઉ ઉઠો હવે. વળી મોડું થઈ જશે.

[સઉ વારાફરતી ઉતરતાં વાતો કરતાં પોતપોતાને ઘેર જાય છે.વિજયા પોતાનું કામ કરવા લાગે છે એટલામાં મનોહર આવે છે.]

મનોહર : (કપડાં ઉતારતાં) કેમ શું થાય છે ? શી ખબર છે ? કોઈ આવ્યું ગયું !

વિજયા : ના બીજું તો કોઈ આવ્યું ગયું નથી;થોડી વાર થયાં આ રોજનાં આવનારાં ઉઠી ગયાં, એટલે આપની વાટ જોતી આ વાળુના કામની તૈયારી કરતી હતી.

મનોહર : હવે તો તને દિવસમાં બે ઘડી પણ નવરાશ મળતી નહિ હોય ?

વિજયા : ના. જમી પરવારીને બેસું છું કે તરત એકડબેકડ આવી પહોંચે છે.બે ઘડી આડીઅવળી વાતો ચાલે છે;એટલામાં તો સાંજ પડવા આવે છે.

મનોહર : સઉ આવે છે, તેમાંથી કોઇને કાંઈ સારી સમજણ આવી હોય એમ લાગે છે ?

વિજયા : થોડી થોડી સમજણ, વિવેક, કેટલાંકને આવ્યો હોય એમ જણાય છે તો ખરું.

મનોહર : બીજાને સમજણ આવે એ તો સારું જ છે. કેમકે આપણે કંઈ કોઈ પાસે પૈસાની આશા થોડી જ રાખવી છે ! જેને સમજણ આવશે તે સુખી થશે. તેથી પરમેશ્વર રાજી થશે, અને આપણો ધર્મ સચવાયો ગણાશે. પણ હવે તને તારા મનથી કેમ લાગે છે ? આખા દિવસમાં નવરાશની વખતે તને શા શા વિચાર આવે છે તે કહે;તારા ચિત્તમાં શાન્તિ થશે, તો તેમાં આપણું વિશેષ સુખ તો રહ્યું છે.

વિજયા : આપની કૃપાથી હવે મને તો મારા મનમાં સારું લાગે છે. આખા નવરાશના વખતમાં પરમેશ્વરતરફ ચિત્ત વળેલું રહે છે. આ સંસારમાં ખરો સાર કશો જણાતો નથી. આખરે સઉનો નાશ થવાનો છે, તેથી જગતમાં ગમે તે મળે પણ તેનાથી કંઈ આપણું ખરું સુખ સધાવાનું નથી. આ સારવિનાની લાખો વસ્તુ મળો,પણ તેથી કંઈ મન ધરાવાનું નથી, ખરું સુખ તો મનની શાન્તિમાં છે.આ પ્રમાણે સમજાય છે ખરું,પણ મનમાં હજી દોષ છે, એમ અનુમાન થાય છે. ઘણી વાર એમ થાય કે આપણને લોક સારાં કહે તો ઠીક. આપણો પાંચ માણસમાં ભારબોજ વધે તો સારું. કોઈ વસ્તુ દેખીને પણ એમ થાય કે પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી આવા પદાર્થો આપણે

ઘેર હોય તો સારું. આ શરીરમાં રોગ ન આવે તો ઠીક, ઘણા દહાડા જીવાય તો ભલું. અને વખતે એમ પણ થાય કે આપણને પ્રજા થાય તો તેનાં સુખ-દુઃખનો પણ અનુભવ લઈ લઇએ, તો પછી એટલું મનમાં ઓછું રહે નહિ, એવા ઘણા ઘણા વિચારો આવે છે, પણ વળી થોડી વારમાં સમજાય ખરું કે આ બધું ખોટું છે, તોપણ તેમાં મન જાય છે; એટલો હજી આ અન્તઃ-કરણમાં દોષ છે; કેમ ખરું કેની ?

મનોહર : દોષ તો ખરો જ. પણ એની હવે એટલી બધી ચિન્તા નહિ. આ તારા બોલવાપ્રમાણે હોય, ત્યારે તો સુધારો ઘણો થયો છે. અને થોડી મુદ્દતમાં જાણવાજોગ ઘણોસારો સુધારો થશે. હજી જ્ઞાનસંબંધી ખરી વાત તો ઝાઝી તારા સાંભળવામાં આવી નથી. તોપણ ઠીક છે, ચાલો હવે પરવારી લઇએ. [વાળુ કરી પરવારે છે. એટલામાં સઉ આવી બેસે છે.]

દાસ : (વિઠ્ઠલજીને) કેમ વિથ્થલજી ! કાલનો પસ્ન હમનાં કાઢીશું કે પાછ્લકી ?

વિઠ્ઠલજી : તે તો પાછળથી જ રાખજો. હમણાં તો ભટજી બેસે એટલે ચાલે છે તે ચાલવા દેજો. સમાપ્તિ થયા પછી વળી તે વાત કાઢજો. તેમાં કાંઈ મોટી વાત નથી.

દાસ : જેમ આપનો હુકમ. સાલું જુથું બોલવું ને ટેનું પાપ કેમ નહિ લાગે એ મુટ્ટો છે.

મનોહર : (પરવારી આવી બેસતાં) કેમ વિઠ્ઠલજી ! કાલે ક્યાંથી અટક્યું છે ?

વિઠ્ઠલજી : કાલે અન્તમાં તો કેટલાક દુર્ગુણને છોડવા તથા સદ્‌ગુ-ણને ધરવાનો બોધ કહ્યો. તેમાં એવી મતલબ આવી હતી કે સારાં માણ-સની જેટલી મનની તથા શરીરની ક્રિયાઓ આપણને ખરા વિચારથી નઠારી લાગે, તે આપણામાં સારી ગણીને રાખવી નહિ. જે દોષ બીજામાં આપણે જાણીને તેનો તિરસ્કાર કરીએ છીએ, તે દોષ આપણામાં ન રહે એવી ચો-કસી રાખવી, અને તે હોય તો તેને છોડવો.એ બાબત કહીને પછી લક્ષ્મી-માતાએ એમ જણાવ્યું કે આ તો તમને થોડા સદ્‌ગુણ કહ્યા છે, પણ ત-મારી સમજણ વધશે તેમતેમ બીજા ઘણા સદ્‌ગુણનાં સ્વરૂપ તમને કહીશ; આજ તો હવે તમારું કામ કરો. એમ કહીને બંધ રાખ્યું હતું.

મનોહર : ('જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ' બોલીને) ત્યારપછી બી-જે દિવસે તે લક્ષ્મીમાતા પોતાની પુત્રીઓમાં મુખ્ય સરસ્વતીને બોધ આ-પતાં બોલ્યાં કે હે રત્નરૂપ દીકરી ! તને કાલે હિંસા ન કરવી, જુઠું ન બો-

લવું વગેરે ઘણા સદ્દગુણોની શિખામણ કહી હતી. હવે આજે પણ ઉત્તમ બોધ આપું છું, તેને ધ્યાન દઇને સાંભળજે. હે સરસ્વતિ ! સ્ત્રીજાતિએ પોતાના પતિની સેવા તજીને બીજો કલ્યાણનો માર્ગ શોધવો એ ઘણું ભયભરેલું છે. બીજા અનેક કલ્યાણના ઉપાય શાસ્ત્રોમાં કહ્યા છે, પણ તે બીજા ઉપાયો પતિની સેવા કરનાર પતિવ્રતા સ્ત્રી, પોતાના પતિની આજ્ઞાથી સેવે તો જ તે કામના છે, નહિ તો તે પતિની આજ્ઞાવિના પાપબુદ્ધિવાળી સ્ત્રીથી કરાયેલા કલ્યાણના સઘળા ઉપાયો નિષ્ફળ થાય છે. એવો જ બોધ આગળ પણ ઘણી વાર મેં કર્યો છે. માટે જે જે કરવું તે કુળવાનની દીકરીએ તો પોતાના ધણીની આજ્ઞા લઈને જ કરવું. પતિની આજ્ઞાવિના પોતાના આડા સ્વભાવથી ધર્મને આચરનારી પણ ઘણી સ્ત્રિયો નીચમાં ગણાઈ છે. માટે પતિના વિચારને અનુસરીને ચાલવું, એ સ્ત્રીજાતને વધારે સુખ આપનાર છે. કેટલીક સ્ત્રિયો પોતાને ઘણી ડાહી સમજીને ઘણીવાર પતિના વિચારની સામા તકરાર કરીને પોતાનો મત ખોટી રીતે પણ ખરો કરી લેવા ઇચ્છે છે,તથા નિરન્તર [1]વિખવાદ કરે છે.પોતાના પૂજ્ય પતિના તરફ હલકા શબ્દ પણ વાપરે છે. પોતાની અપૂર્ણતા તથા બીજી અનેક ખામીઓતરફ કદાચિત્ પણ જોતી નથી, અને પોતાના ભલા, અત્યંત પ્રીતિવાળા તથા વિચારવાળા પતિને અણસમજણો માનીને તેનાથી ખોટી ટેચ કરીને પોતે પોતાની મેળે જ પતિની અપ્રીતિનું પાત્ર થઈ રહે છે, એ ઘણી નઠારી રીત છે. હે દીકરી ! એવા આડા સ્વભાવવાળી એક સ્ત્રી પોતાના નઠારા સ્વભાવથી પોતાના વિવેકી અને ભલા પતિની પણ અપ્રીતિનું પાત્ર થઈ હતી, તથા તેથી તેણે પોતાના સુખનો નાશ કર્યો હતો. પણ પાછળથી તેણે તે પોતાના દુષ્ટ સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને પોતાના પતિની પાછી પ્રીતિ મેળવી સુખને પામી હતી, તેની વાર્તા દાખલારૂપે આજ હું તને કહું છું, તે તું સાંભળ.

શ્રીસૂર્યહાના તટઉપર વીરવતી નગરીના સમીપ એક ભૂભાસ્કર નામનો ગૃહસ્થાશ્રમી ઋષિબ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેણે ઉગ્ર તપવડે પોતાના બ્રાહ્મ ધર્મને પોતાના વિષે સિદ્ધ કર્યો હતો. શાસ્ત્રની રીતપ્રમાણે જનોઈ દીધા પછી તે ગુરુને ઘેર રહીને વેદવિદ્યાને સારી રીતે ભણ્યો હતો. તેને બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો સમય પૂરો થયો ત્યારે તેના ગુરુની આજ્ઞા લેઈને તેણે ગૃહસ્થાશ્રમ પાળવા માટે લગ્ન કરવાનો વિચાર કર્યો. હે દીકરી ! તે સમયમાં હાલની પેઠે છેક નઠારા રિવાજ ચાલતા ન હતા.તે વેળા તો જુદીજુદી જગાએ પવિત્ર ઋષિઓ પોતપોતાના આશ્રમો બાંધીને રહેતા, અને કોઈ પણ

---

૧ ક્લેશ કરે છે, ઝેરજેવા શબ્દો બોલે છે.

પવિત્ર ઉત્તમ ધર્મકર્મવાળો, પોતાના [1]ગોત્રમાંથી કન્યા આપી શકાય એવા ગોત્રવાળો, સ્વભાવથી સદ્ગુણવાળો, કન્યાકરતાં સારા રૂપવાળો, કન્યાકરતાં દોઢી અથવા [2]નિદાન બમણી ઉમરવાળો વર જોઈને તેને પોતાની કન્યાનું દાન આપતા. તેમાં આજની પેઠે ગાંડાઈના વિનાકારણના મોટા ખર્ચ કરવાનો ચાલ ન હતો. તે સમયે તો કન્યાનાં માબાપને મળી શકે તો લક્ષ ધન આપતાં, અને નહિ તો કંકુ ને કન્યા આપતાં; પણ તેમની લોકોમાં કોઈ પ્રકારની ચર્ચા ચાલતી ન હતી. તેમ કન્યા લેનાર પણ ધન નહિ આપનાર કન્યાનાં માબાપને સંતાપ આપતા ન હતા,પણ પરસ્પર પ્રીતિથી કન્યાદાન-સહિત જે દક્ષિણા આપતાં તે લઈ મનથી સંતોષને પામતાં.આ વગેરે અનેક પ્રકારની સરળ નીતિ ઋષિબ્રાહ્મણોમાં ચાલતી, તથા કોઈ કોઈ નગરવાસી બ્રાહ્મણોની રીતિ તો તે કાળે પણ લગાર અણઘટતી ચાલતી, તે આજના કાળમાં તો છેક નિંદવાજેવી જ થઈ પડી છે. આજે તો તે કન્યા તથા વરની યોગ્યતા, તથા તેમને સુખ મળવાજેવો આ સંબન્ધ થાય છે કે નહિ, એ વગેરે વાર્તાનો બિલકુલ વિચાર કરયા વિના, માત્ર કેટલા રૂપીઆ પહેરામણી ને કેટલા રૂપીઆનું પલ્લું, જાન કેટલા દિવસ જમાડવી ને જાનૈયાને શું આપશો એવી નજીવી બાબતોમાં ઠરાવ ને લેખપત્ર કરવાં, તથા તેમાં ઓછું વધતું થયું કે લઢાઇટંટા કરવા,અને આનન્દના અવસરે ક્લેશ કરી મૂકવો, એ જ ચાલ મોટો થઈ પડયો છે. વળી કેટલાંક દુષ્ટ મનનાં પાપી માબાપો તો દીકરીના મોંઘે ભાવે—બજારના માલની પેઠે—સોદા કરે છે, કે દીકરી લઈને અમને ખાવા કેટલા રૂપીઆ આપશો. પછી જે કોઈ વધારે આપે તે લઈ જાય. ગમે તો તે વૃદ્ધ હોય, નપુંસક હોય, રોગી હોય, [3]જાતિભ્રષ્ટ હોય, મહાપાતકી હોય, ચાંડાલસરખાં કર્મથી જીવતો હોય, દુરાચરણી હોય, કે એથી પણ નીચ હોય તોપણ તેને આપતાં તે અધમ માબાપ વિચાર કરતાં નથી, એ ઘણું જ ખોટું કર્મ છે. એવાં ઘાતકી માબાપને તે દુઃખમાં વેચેલી દીકરીના નિઃશ્વાસથી નરકવાસ મળે છે.હે સારી સમજણવાળી સરસ્વતિ ! તે કાળના નિયમપ્રમાણે ભૂભાસ્કર બ્રાહ્મણ પોતાના કુળને સારી પેઠે જાણનાર, ઋષિઓના આશ્રમમાં તીર્થ કરવાના નિમિત્તથી ફરતો ફરતો અને સારી કન્યાની ભાળ કાઢતો, એક **ધી**મંતશર્મા ઋષિના આશ્રમમાં આવ્યો. તેની સુરૂપવાળી, કન્યાકાળને પ્રાપ્ત પુત્રીને જોઇને થોડો કાળ ત્યાં રહ્યો. તે કન્યાનું નામ તેનાં માતાપિતાએ **નિજ**મતિ રાખ્યું હતું. તે છોકરી પોતાના વિચારમાં આવે તેમ કરવાથી જ સંતોષમાં રહેવાવાળી હતી. તેથી તેના બાપે

૧ કુળ. ૨ લગભગ. ૩ વટલી ગયલો.

તેનું નિજમતિ નામ પાડેલું; બાકી જન્મરાશિપ્રમાણે તો તેનું નામ કાશિકી પાડેલું હતું. તેનાં માતાપિતા તે કન્યાનો વિવાહ કરવાના વિચારમાં જ હતાં, અને તેવામાં વિદ્યા, રૂપ, ગુણ, વય, તથા કુલ, વગેરે સર્વ વાતે અનુકૂલ આ ભૂભાસ્કર ઘેર બેઠાં મળ્યો છે, તે ઈશ્વરે જ મોકલ્યો છે, એમ જાણીને તે શ્રીમંત બ્રાહ્મણે તેને પ્રીતિપૂર્વક પોતાને આશ્રમે રાખીને, તેનાગુણસ્વભાવની પરીક્ષા કરી લઇને,પછી તેને પૂછ્યું કે હે ભૂભાસ્કર! તમારાં માબાપ તો તમારી બાલકઅવસ્થામાં દેહ છોડી ગયાં છે. હવે પરમેશ્વરવિના તમારે કોઇને આધાર નથી; તેમ છતાં પણ કુલમર્યાદાપ્રમાણે જો તમારે ગૃહસ્થાશ્રમ કરવાની ઇચ્છા હોય તો, આ અમારી કૌશિકી નામની સુકન્યાનો વિવાહ તમારા સાથે કરીએ.તેમનાં આ વચન સાંભળીને મનમાં અત્યંત પ્રસન્ન થયેલો તે ભૂભાસ્કર બોલ્યો કે પરમેશ્વરને કરવું હોય અને તમને જો યોગ્ય લાગે તો હું આજ્ઞાપ્રમાણે કરીશ. મારે હવે ગૃહસ્થ થવાનો જ વિચાર તો છે. ગુરુની આજ્ઞા લઈ ને આ બ્રહ્મચર્યની સમાપ્તિએ તીર્થસ્નાનમાટે અત્ર આવ્યો છું. સૂર્યદેહાના તટઉપર વીરવતી નગરીની પાસે આપણા [1]ઋષિવર્યના આશ્રમો છે. તેમાં મારા વડિલનો આશ્રમ, તથા પાપરહિત અન્ન પકવી નિર્વાહ કરવાનાં ક્ષેત્ર અદ્યાપિ મારે સ્વાધીન છે, એટલે મને કશી અડચણ પડવા સરખું નથી. માટે તમારી ઇચ્છાપ્રમાણે કરો.

હે સુબોધમાં પ્રીતિવાળી સરસ્વતિ ! પછી તે કૌશિકીનાં માતા પિતાએ નક્કી વિચાર કરીને, તે ભૂભાસ્કરના વિદ્યાગુરુને તેડાવીને તેમના તથા બીજા પવિત્ર ઋષિઓના સમક્ષ પોતાની કન્યાનું દાન વિધિપ્રમાણે તે ભૂભાસ્કરને આપ્યું. પછી થોડા દિવસ ત્યાં રહીને, કૌશિકીને ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પછી તેડીને પોતાના આશ્રમમાં આવ્યો, અને પછી પ્રીતિવડે તે પોતાની સ્ત્રીનું વિધિવડે પાલન કરવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે તેઓ સૂર્યદેહાના કિનારાઉપરના પોતાના આશ્રમમાં રહી રૂડે પ્રકારે પોતાનો નિર્વાહ કરીને ધર્મનાં કર્મ કરતાં દિવસ કાઢવા લાગ્યાં. ત્યાં જેમ જેમ વધારે દિવસ થવા લાગ્યા તેમ તેમ તે કૌશિકી નિર્ભયપણે વર્તવા લાગી;તથા પોતાને વિચારેપણ ચાલવા લાગી.તે ભૂભાસ્કર પણ તેના વિષે ઘણી પ્રીતિ રાખતો તેથી તેની મરજી લગાર પણ ન તોડતાં;તરત તો તેના વિચારને અનુસરી તેનું મન રાખી ચાલતો,તેથી તેમનો આશ્રમ રૂડી રીતે શોભવા લાગ્યો.

---

1 શ્રેષ્ઠ ઋષિઓના.

તે કૌશિકી કુળવાન્ માબાપની દીકરી હતી, તેથી કોઈ દુરાચરણમાં તો તેની મતિ જતી ન હતી, પણ દરેક વાર્તામાં પોતાના વિચારને છોડે નહિ એટલી જ તેનામાં ખોડ હતી.

તે સ્ત્રીપુરુષે પોતાના આશ્રમની આજુબાજુ ઘણી શોભા કરી હતી. કરેણુ, કેતકી, જાઇ, જુઈ, ચંબેલી, મોગરો, ગુલબાસ, ગુલદાવરી, બકુલ, બારમાસી, ગુલસરી, સૂર્યમુખી, આકડો, ધંતુરો, ગુલાબ, ગલગોટા, વગેરે અનેક જાતનાં, દેવને અર્પણ કરવાજેવાં, તથા સુગંધ આપનારાં વૃક્ષોને એક બાજુ ઉછેરયાં હતાં, તથા એક બાજુ એટલે આશ્રમની સંમુખ તુલસીવન ઉછેર્યું હતું, તથા બીજી બાજુએ જાતજાતનાં શાકભાજી તથા કંદ વગેરે ઉછેરયાં હતાં. તે ક્ષેત્રની ચારે બાજુ ફરતા આંબા, આંબલી, જાંબુ, કેળ, કોઠી, લીંબુ, ફનસ, વગેરે જાતજાતનાં ફળનાં વૃક્ષ ઉછેર્યાં હતાં, અને તે વિના બીજાં શરીરની સુખાકારી વધારનારાં વડ, પીપળ, લીમડા, ઉમરડા વગેરે સારાં સારાં વૃક્ષને ઉછેર્યાં હતાં, જેથી તે આશ્રમ તેમાં રહેનારને તથા આજુબાજુથી અને દૂરથી જેનારને પણ આનન્દ આપનાર જણાતો હતો.આઠે દિશામાં ઋષિઓના આશ્રમો સમીપ સમીપ આવેલા તેથી તે સ્થલ ઘણું રમણીય લાગતું હતું. જેમ દિનદિનપ્રતિ ચંદ્રમાની કળા વધતી જાય છે, તેમ તે કૌશિકીનું વય વધવાથી તેનું રૂપ તથા તેજ વધવા લાગ્યું. ઘરમાં કોઈ સાસુ સસરો કે વડિલ નહિ હોવાથી પોતાની મરજીપ્રમાણે ઘર ચલાવવા માંડ્યું. કોઈ દહાડો જેણે સંસારનું સુખ તથા સંતાપ ખરેખરાં જેયાં ન હતાં એવો ભૂભાસ્કર પણ, ગૃહસ્થાશ્રમના સુખમાં ગર્ક થઇ ગયેલો, પોતાને ભાગ્યશાળી સમજવા લાગ્યો, તથા પોતાની સ્ત્રીને હરેક પ્રકારે પ્રસન્ન રાખવા લાગ્યો. તે ભૂભાસ્કર ભણેલો ખરો, પણ ગણેલો ન હતો, તેથી પોતાના મનમાં એક દિવસ વિચાર કરવા લાગ્યો કે ' આ સંસારમાં ખરું સુખ તો સંસારી અવસ્થામાં જ છે. કેમકે ઘણી જગાએ વાંચવામાં આવ્યું છે કે સ્ત્રીવિનાનું ઘર શ્મશાનજેવું છે. સ્ત્રીવિનાના પુરુષની આબરુ લોકમાં પણ ઘણી ઓછી હોય છે. સ્ત્રીવિનાના એકાકી પુરુષને રાત્રદિવસ આશાતૃષ્ણાના તરંગો એક પ્રકારના વેગવાળા વિષયચિંતનના પ્રવાહમાં તાણે છે, જેથી તેને પ્રસંગે દુરાચણમાં પ્રવેશ કરવાનો વધારે સંભવ હોય છે.તેનું ચિત્ત સ્થિર હોતું નથી. તેની ચંચળ વૃત્તિઓ તેને એક ઠેકાણે અથવા એક વિચારમાં ઝાઝી વાર ટકવા દેતી નથી, તેનાથી શરીરની સારી કાળજી રખાતી નથી. ખાવાપીવાના તથા ઓઢવાપાથરવાના સઘળા પદાર્થો તે એકાકી વિવેકી પુરુષને નીરસસરખા લાગે છે. કેટલાક અવિવેકી અને મૂર્ખ અભણસરખા પુરુષો તો એવી

એકાકી અવસ્થામાં પણ દુરાચરણી હોવાથી,મસ્ત અને સુખીસરખા બીજા જોનારને ભાસે છે. તોપણ ખરું જોતાં તે મૂર્ખ પણ પોતાના મનમાં રાત્રદિવસ સંતાપને જ પામ્યા કરતા હશે.કારણ કે તેમને પણ લોકમર્યાદાનું મોટું ભય હોય છે તેથી, તથા પરતંત્ર[1] પદાર્થવડે પોતાની પૂર્ણ કરવા યોગ્ય આશાઓની યોગ્ય સમયે પ્રાપ્તિ થવી સંભવતી નથી તેથી, તથા આપણી સત્તાવગરના પદાર્થોવડે સુખ મેળવવામાં જોઇતાં સઘળાં સાધનોની ખામી તેને નિરન્તર સંતાપમાં જ નાંખ્યાવિના રહે નહિ એ વગેરે અનેક કારણોથી તે એકાકી પુરુષને પોતાની મરજીપ્રમાણે યોગ્ય[2] વસ્તુની યોગ્ય કાળે કદાચિત્ પણ પ્રાપ્તિ થવી સંભવતી નથી, તેથી તેનું ચિત્ત ભ્રમ્યા જ કરવાનું. આ પ્રમાણે મૂર્ખ અવિવેકી એકાકીને પણ જ્યારે સુખનો સંભવ જણાતો નથી ત્યારે વિવેકી, સારઅસારનો વિચાર કરનાર, સદાચરણમાં પ્રીતિવાળો, લોકલજ્જાનો પાળનાર, પરમેશ્વર તથા પાપકર્મથી સદા ડરતો રહેનાર વિદ્વાન્, કુલવાન્,એકાકી પુરુષ તો નિરન્તર સંતાપને જ પામવો જોઈએ,એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? અહો ભાગ્ય ! હું તારું શું વખાણ કરું ! તેં મને ઘટિત કાલે ઘટિત વસ્તુ મેળવી ઘણો સુખી કર્યો છે.સંસારમાં કુલવાન્ પુરુષોને દુઃખથી મુકાવનાર સ્ત્રી તથા બાલક છે,એમ કહ્યું છે તે સાચું જ છે. એકંદર દુઃખથી છોડાવનાર **સદ્ગુરુ** છે, એ વાત સાચી, પણ સંસારમાં સુખ ભોગવી વૈરાગ્ય મેળવ્યાવિના તે **સદ્ગુરુનો** પણ સઘળાં દુઃખથી મુક્ત કરવામાં કશો ઉપાય ચાલતો નથી. કેમકે શાસ્ત્રમાં પણ વિવેક,[3] વૈરાગ્ય,[4] તથા છ સંપત્તિ,[5] અને મુમુક્ષુપણું[6] એ ચાર સાધન સિદ્ધ કરેલાને જ **સદ્ગુરુ**પાસે સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિરૂપ મોક્ષ મેળવવા જવાને અધિકારી ગણેલા છે. જેથી વિરાગ થયાવિના ગુરુપાસે જવાય નહિ,ગુરુશરણ થયાવિના સઘળાં દુઃખ મટે નહિ, તેમ જ સંસારનાં સઘળાં મનાયલાં સુખને ભોગવ્યા વિના તે દુઃખરૂપ છે એમ સમજાય નહિ, અને તે સઘળા વિષય દુઃખરૂપ છે એમ સમજાયાવિના તેમાં અસ્પૃહારૂપ વિરાગ થાય નહિ, અને વિષયમાં વૈરાગ્ય થયાવિના મોહ તથા શોક છૂટે નહિ, અનેસંસારના પદાર્થોમાં થતો મોહ તથા તેવિના થતો શોક મટ્યાવિના પરમેશ્વરઉપર ચિત્ત ચોંટે નહિ, અને પરમેશ્વરઉપર ચિત્ત ચોંટ્યાવિના મોક્ષ મળે નહિ. આથી એ તો નક્કી જ છે કે સંસારમાં રહીને

---

૧ બીજાને અધીન, પારકા. ૨ જોઇતી. ૩ સંપૂર્ણ સંસાર નાશવાન્ છે તથા પરમેશ્વર માત્ર નિત્ય છે એવા અનેક યુક્તિથી થયેલો દૃઢ નિશ્ચય. ૪ વિષયમાત્ર દુઃખરૂપ છે એ નિશ્ચયથી સિદ્ધ થયેલી અસ્પૃહા. ૫ વિરાગવાળા પુરુષમાં આવતી છ શક્તિઓ ૬ મોક્ષમાત્રની ઈચ્છા.

સુખદુ:ખનો અનુભવ દરેક માણસે કરવો જોઇએ, અને પછી જ્યારે આ સંસારનો ખરેખરો ત્રાસ આવી તે છૂટે ત્યારે જ એકાંતમાં તપ કરવા જવું. હશે, હાલ તો મારે એ વિષે જ વિચાર કરવાનો છે કે સંસારમાં શી શી રીતે ચાલવાથી ખરું સુખ મળે છે.

કેટલાક એમ કહે છે કે ખરો મિત્ર મળે તો તે પણ આ સંસારનાં દુ:ખથી મૂકાવનાર છે, પણ તે વાત સઘળી રીતે ખરી જણાતી નથી. કારણ કે ઘણા માણસોને સાચા સ્નેહીઓ હોય છે પણ તેમને પોતાની સ્ત્રીવિના ઘણાં દુ:ખનો અનુભવ થાય છે, તે પેલો મિત્ર છતાં પણ મટતો નથી. માટે એકંદર વિચાર કરતાં તો ખરો મિત્ર આ જગતમાં પોતાની સ્ત્રી જ છે; અને **भार्या मित्रं गृहेषु च** એવું વિદ્વાનો પણ કહેતા જાય છે, માટે એમાં કાંઈ સંશય નથી.

લક્ષ્મી માતા કહે છે: હે **સરસ્વતિ** ! આ પ્રમાણે પોતાના પતિને વિચારમાં બેઠેલો જોઇને કૌશિકી કહે છે : તમે શું જોઈને બેશી રહ્યા છો ? સ્નાન કરીને તમારું નિત્યકર્મ કરી લો. પછી રસોઇ કરીને હું ક્યાં લગી બેશી રહીશ ?

ભૂભાસ્કર કહે છે : હા મને કશી વાર નથી; એમ કહી ઉતાવળે નાહીને નિત્યકર્મ કરી જમી લે છે. પછી કૌશિકી જમીને પોતાના કામથી પરવારીને બેસે છે, ને પતિને કહે છે: મને તમારા આશ્રમમાં આવ્યે આ ત્રણ વર્ષ થવા આવ્યાં, તેમાં તમારું શરીર કેવું સુખથી ફરી ગયું છે ! ને તે પહેલાં કેવું સુકાયલું અને તેજવિનાનું હતું !

ભૂભાસ્કર કહે છે : ખરે મને પણ એમ જ લાગે છે. તારાથી મને ઘણું સુખ થયું છે, અને હવે ધીરે ધીરે વધારે સુખ થશે, એમ મને લાગે છે.

કૌશિકી કહે છે : જુઓ, સંસારમાં સ્ત્રીવિનાના પુરુષો છે તે પ્રેતની પેઠે શોભતા નથી. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રો પણ પોતાની સ્ત્રિયોવડે આ જગતમાં ઓળખાયા છે, અને મોટાપણાને પામ્યા છે, બાકી તેમને કોઈ પણ ઓળખતું નહિ. તેમ તમને પણ જગતમાં મારાવડે હવે સઉ ઓળખવા લાગ્યાં, ને પાંચમાં માણસ છો એવી ગણત્રી કરવા લાગ્યાં; નહિ તો કોઈ ગણત નહિ. કેમ સાચી વાત કે જૂઠી ?

ભૂભાસ્કર કહે છે : વાત તો સાચી, પણ પુરુષવિનાની નિરાધાર સ્ત્રિયોનો જન્મ પણ નિરર્થક છે. કેમકે તેઓ કોના આશ્રયથી જીવે ? તે બિચારીઓને અન્નવસ્ત્રમાટે ઘેર ઘેર અથડાવું, હજારનું ઓશીયાળું વેઠવું, અને રોજ નવાં નવાં સંકટમાં પડવાનું. મોટી જગતમાતાજેવી **સીતા** હતી અને

તેને માથે વિષ્ણુના અવતારસરખા રામચંદ્રજી પતિ હતા, અને લક્ષ્મણજી જે શેષનાગના અવતાર તેમના સરખા દીયર હતા, તોપણ લગાર તેને એકલી નિરાધાર મૂકીને ગયા, તો તરત દુષ્ટ રાવણ આવીને હરી ગયો, અને ઘણા દહાડાસુધી દુઃખ વેઠીને કેદખાનામાં દહાડા કાઢવા પડ્યા, તેમ જ પતિના રક્ષણવિનાની દમયંતીને વણઝારાના માર ખાવા પડ્યા, માસીને ઘેર દાસીપણું કરવું પડ્યું, ચોરીનું આળ ચડ્યું, ને ઘણું દુઃખ વેઠવું પડ્યું. માટે પુરુષના વિયોગવાળી અથવા પતિવિનાની સ્ત્રીને દુઃખનો પાર નથી. તેથી અરસપરસ ખરું કે સ્ત્રી ને પુરુષ બંને એકબીજાથી સુખી છે; તેમાં પણ સ્ત્રીવિનાના પુરુષકરતાં પણ પુરુષવિનાની સ્ત્રીને ઘણું દુઃખ હોય છે. માટે ...નું દૈવત તથા સુખનો આધાર મૂળ તો પુરુષ જ છે. પુરુષવિના સ્ત્રિયોનું જીવતર ફોકટ છે. કેમ ખરી વાત કે ખોટી?

કૌશિકી કહે છે : ખોટી વાત. જો એ વાત ખરી હોય તો જેને માથે જમજેવા પાંચ ધણી બેઠેલા હતા, એવી બિચારી દ્રૌપદીને, રજસ્વલા હતી તોપણ તેમના મોંઆગળ ચોટલે ઝાલીને સભાવચ્ચે આણી, અને ન સંભળાય એવાં કઠોર વચનો પરપુરુષોએ કહ્યાં તે સાંભળવાં પડ્યાં, તે વખતે પાસે બેઠેલા પુરુષ ધણી જડની પેઠે જોતા રહ્યા. અને આખરે તે જ્યારે અબલાની લાજ લેવા માંડી, ત્યારે તેનું પોતાનું સત કામ આવ્યું, અને ઈશ્વરે તેની લાજ રાખી. ત્યારે પાસે બેઠેલા ધણી ખરા કે એનું પોતાનું સત ખરું? માટે એ તો 'આપસમાન બળ નહિ અને મેઘસમાન જળ નહિ.' જ્યાંત્યાં પોતાનું ધર્મબળ પોતાના કામમાં આવે છે. પુરુષ પણ બિચારો પરતંત્ર હોવાથી સ્ત્રીનું શું રક્ષણ કરનારો છે? તે પોતે પોતાના સુખનો આધાર નથી તો બીજાના સુખનો આધાર શેનો મનાય? અને પોતપોતાનું બળ તો સઉને મળેલું છે, તે કંઈ કોઈથી લેવાતું નથી. ત્યારે હવે બોલો કે તમારી વાત ખરી કે ખોટી?

ભૂભાસ્કર કહે છે : તું કહે છે તે ઠીક છે, પણ વિચાર કરી જોતાં સાફ જણાય છે કે સ્ત્રીજાતી અબળા ગણાય છે, અને તે પુરુષના રક્ષણવિના, તથા પ્રજાવિના દુઃખી થાય છે. માટે પ્રધાનપણું તો પુરુષનું જ છે. સ્ત્રીને તો પોતાના પુરુષના આશ્રયતળે ઘરમાં જ રહીને દિવસ કાઢવા પડે છે, અને તેથી જ તેને સુખ અને પ્રતિષ્ઠા મળે છે. તેં પાંડવોની વાત કરી, પણ તે ધર્માત્મા પુરુષો વચનથી બંધાઈ ગયેલા અને હારી ગયેલા હતા, માટે રક્ષણ કરી શક્યા નહિ. બાકી પાછળથી વનમાં એક વેળાએ દ્રૌપદીને દુર્યોધનનો મોકલેલો દૂત પકડી લઈ જતો હતો, ત્યારે એ જ પતિઓએ દુ-

ત્યારે ધીરે ધીરે તને ખરી વાત સમજાશે. હજુ તો તેં થોડું થોડું સાંભળ્યું છે, પણ પૂરેપૂરું સમજાયું નથી.પણ ચિન્તા રાખીશ નહિ; તને સર્વ સમજાવીને કુશળ કરીશ. તારી બુદ્ધિ ઘણી સારી છે, તેથી તને સમજણ પડવાને ઝાઝી વાર લાગશે નહિ.

કૌશિકી કહે છે : તમારા બોલવાથી જ એવું નક્કી થાય છે કે પુરુષ પાસે હોય તોપણ તેનાથી સ્ત્રીનું બરાબર રક્ષણ થતું નથી. ને પુરુષથી પોતાથી પોતાનું પણ રક્ષણ થતું નથી. કારણ કે સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવા સ્ત્રીને સાથે લીધા વિના એકલો ઇંદ્ર જઇને સંતાઇ ગયો, અને પોતે પણ પોતાનું રક્ષણ કરી શકત તો એને સંતાવાની શી જરુર હતી ? વળી સુખ છતાં પણ પોતે સુખને સુખરૂપે ભોગવી શક્યો નહિ ત્યારે સુખને દુ:ખરૂપ કરનાર, અને ભોગથી ભ્રષ્ટ કરનાર તેને કોઈ બીજો ધણી હોવો જોઇએ. તો એ બીજાને તાબે રહેનાર પોતાના તાબાના માણસનું શું રક્ષણ કરે, એ ઉઘાડું જ તમારા બોલવાથી જણાય છે. એટલે હવે સમજવાનું બાકી તે તમારે છે કે મારે, તેનો જરા વિચાર કરો, એટલે તમને જ સમજાશે કે મારું કહેવું સાચું છે. વળી સ્ત્રિયો પોતાના પતિનું રક્ષણ કરે છે, એવા ઘણા દાખલા છે, તે જ્યારે તમારા જાણવામાં આવશે ત્યારે તમને બરાબર સમજાશે. તે હું તમને ધીરે ધીરે કહીશ. એક તો **સી**મંતનીનો જ દાખલો છે કે તેણે **મ**હાદેવના વ્રતવડે પોતાના પતિની રક્ષા કરી છે. તેનો પતિ જળમાં ડુબી ગયેલો,અને ત્યાંથી વરુણલોક તથા નાગલોકમાં પણ,મહાદેવની ભક્ત **સી**મંતની છે, તેનો આ પતિ છે એમ જાણીને તેની સારી રક્ષા થઈ છે, વૈભવસાથે પાછો આ લોકમાં વિદાય કરાયો છે, ને તે પાછો પોતાની સ્ત્રીને મળ્યો છે. વળી પાંડવોને પણ મોટા યુદ્ધમાં મરણનું ભય આવ્યું હતું ત્યારે **દ્રૌ**પદીએ **ભી**ષ્મને પ્રસન્ન કરી અખંડ સૌભાગ્ય એવો વર મેળવી પોતાના પતિની રક્ષા કરી હતી. માટે તમે હજી વિચાર—કરો જ્યાં સુધી ખરું સમજાય ત્યાં સુધી વિચારો. મારા સમજવામાં તો એમ જ છે કે સ્ત્રિયોને માટે જ પુરુષોને ઉત્પન્ન કર્યા છે, તે પુરુષોએ કોઈ પ્રકારે પણ પોતાની સ્ત્રીના મનને સંતોષ આપવો, અને તેને કદી પણ દુ:ખ આપવું નહિ. તેની મરજી સંભાળીને કામ લેવું. આટલાથી પણ જો તમારી ખાતરી ન થાય તો વળી વધારે કહી સંભળાવીશ.

ભૂભાસ્કર કહે છે: તને ઉલટી સમજ છે, ને તેને તું સાચી માની બેસે

છે. જો ! એ ઈંદ્રને તો મોટું ભયંકર જે મહાપાતક ગણાય છે તે લાગ્યું હતું, તેથી તેને ક્યાંહી કશું સુખ જણાયું નહિ, ને એકાંતમાં જઈને તેણે પોતાનું રક્ષણ કરી લીધું. અને સીમંતનીની પણ તેના ધણીના પુણ્યથી સારી મતિ હતી તેથી તેણે પોતાનું સત્યવ્રત પાળીને પોતાના પતિનો પાછો મેળો કર્યો. તેમ જ દ્રૌપદીએ પણ પાંડવોના અદષ્ટરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સલાહથી જ વર મેળવ્યો હતો, અને એમ માનીએ કે તે સ્ત્રિયોએ વ્રતદાન, ઉપાસના વગેરે વડે પોતાના પતિની રક્ષા કરી, તોપણ એવું જ સમજવાનું છે કે તે પવિત્ર અને પતિવ્રતા સ્ત્રિયો પોતાના મનમાં જાણતી હતી કે આપણું સંપૂર્ણ સૌભાગ્યસુખ, જે મુખ્ય સંસારસુખ છે તે પતિ જ છે, માટે તે વિના આપણે આ સંસારમાં નકામાં, દુઃખી, દીન, અને નિન્દાનાં પાત્ર થઈશું,માટે અનેક ઉપાયથી આપણે આપણા પતિસુખને સંભાળી રાખવું. માટે જો તને સીધી સમજ પડે તો તારા બોલવાથી પણ એ જ નીકળે છે કે સ્ત્રિયોનું સંસારમાં ખરું દૈવત જોઈએ તો પોતાનો પતિ જ છે. કેમ એમ જ છે કે બીજું કાંઈ?

કૌશિકી કહે છે : ના એમ નથી. મારું કહેવાનું ખરું જોતાં તો એવું છે કે પુરુષોને આ સંસારમાં ખરેખરો સુખનો આધાર સ્ત્રી છે, અને તેથી કરી અનેક ઉપાયથી પણ પુરુષોએ પોતાના ખરા સુખને પામવા માટે, ગમે તેમ કરીને પણ, કુળવતી સ્ત્રીને વિધિથી પરણીને,તે આપણા સુખનો ભંડાર છે એમ જાણીને તેની મરજીપ્રમાણે તેને સુખસંતોષ આપીને,પોતે પોતાનું સુખ મેળવી લેવું. સંપૂર્ણ પ્રકારે આપણા સુખનો આધાર સ્ત્રી જ છે એવું જાણી તેનાથી હળી મળીને રહેવું, અને તેને કોઈ દિવસ પણ સંતાપ આપવો નહિ. કેમ હવે બરાબર સમજાયું કે હજી કંઈ વાંધો છે?

ભૂભાસ્કર કહે છે : વાંધો માત્ર એટલો જ છે કે તું સ્ત્રિયોની પુરુષકરતાં વધારે બલવાન્ સત્તા ગણે છે એ ખોટું છે.કારણ કે મૂળથી જ વિચાર કરતાં પ્રકૃતિ[1] જે માયા તે પુરુષને[2] અધીન વર્તીને પોતાની સઘળી પ્રવૃત્તિ પુરુષને માટે જ કરે છે, તે પુરુષને પોતાનો આધાર જાણે છે, અને નિરંતર તેને અનુકૂળ વર્તે છે તેથી મુખ્ય પુરુષ જ છે, એમ સઘળા પ્રકારે આજ દિનસુધી નિશ્ચય થતો આવ્યો છે. અને તું કોઈ પણ નિશ્ચયને બરાબર મનમાં ઉતર્યા વિના તારો ગમે તેવો નિશ્ચય બાંધી બેસે છે, એ ઘણું સારું નથી. દરેક કામમાં કરીને વિચાર કરવો જોઈએ,અને એકદમ કાચેપાચે કોઈ પણ બાબતમાં આગ્રહથી મિથ્યા બંધાઈ ન જવું જોઈએ.

---

૧ જગતનું મૂળ કારણ. ૨ ચૈતન્યને.

કૌશિકી કહે છે : મારું પણ એ જ કહેવું છે કે પ્રથમના લોકોએ ગમે તેવો નિશ્ચય કર્યો હોય, પણ તેને આપણે ખરો જ છે એમ માની દુરાગ્રહમાં બંધાવું ન જોઈએ. આપણે આપણી મેળે જ વિચાર કરવો જોઇએ. પુરુષ ને પ્રકૃતિ, તેમ સ્ત્રી ને પુરુષ જો તમે માનતા હો તો, પ્રકૃતિ તો આ [1]શરીર છે, અને જીવાત્મા પુરુષ છે. તો જીવાત્મા કેવો શરીરથી બંધાઈ ગયો છે ! સવારમાં ઉઠે છે કે જીવાત્માને શરીરની જ કાળજી રહે છે. બિચારો જીવાત્મા મળશુદ્ધિ કરીને શરીરને સાફ રાખવા કેટલી કાળજી કરે છે ! સવારમાં દાતણ કરી મોંને સાફ કરે છે, નાહીને આખું શરીર મેલરહિત કરે છે, તેને લૂગડાથી લુછી કોરું કરે છે. તેને સારાં ચોખ્ખાં વસ્ત્રોથી ઢાંકી રાખે છે, તેને માટે હજારો ઉપાય તથા વિચાર કરીને ખાવાપીવાના પદાર્થો મેળવે છે. તેને રુચતા પદાર્થો જમાડે છે. તેને પુષ્ટ ને સારું દેખીને રાજી રહે છે. તેને સુકાએલું કે રોગવાળું દેખીને દુઃખી થાય છે, તેને દરેક વાતે સુખ થાય એવા જૂદા જૂદા વિષયો તેને આપે છે. તેને સુખથી સુવાડે છે. ટાઢમાં ઓઢાડે છે. તાપમાં પવન નાંખે છે. વરસાદમાં ઘરમાં છાયામાં રાખે છે; ગરમીથી તપાડે છે. સારાં સુગંધીવાળા પદાર્થોનો તેને લેપ કરે છે. તેને કાંઈ થાય છે કે તરત ઓસડવેસડ ને મલમપટ્ટા કરે છે. તેને શોભાવવાને મૂલ્યવાન્ વસ્ત્ર તથા અલંકાર પહેરાવે છે, તેને સુન્દર તિલકો કરે છે. વળી આરસી લઇને તે શરીર કેવું સુન્દર દેખાય છે, એમ વારંવાર તેને જુએ છે. માખી, મચ્છર, કે માકણચાંચડજેવાં કરડનારાં જંતુઓને આખો દહાડો તેને ઈજા કરવા આવતાં જોઈ જાણીને તેમને ઉડાડે છે, વીણી નાંખે છે, અથવા પ્રસંગે તેમને મારી નાંખે છે. આ વગેરે લાખો પ્રકારે આ જીવાત્મા પુરુષ પોતાની શરીરરૂપ પ્રકૃતિને પોતાને સુખનો આધાર જાણીને કેટલી કાળજીથી રાત્રદિવસ પાળે છે, તથા તેની સેવામાં જ રહે છે તે વિચારો. મારે પણ એ જ કહેવાનું છે કે આ પુરુષોએ પણ પોતાની સ્ત્રીને તે જ પ્રમાણે રુડી રીતે સંભાળીને રાખવી જોઈએ, કેમકે શરીરની પેઠે સ્ત્રિયો પણ પુરુષના સુખનો આધાર છે. એ પ્રમાણે ઘણા પુરુષો તો કરતા જણાય છે પણ ખરા; અને એક રીતે તો સઘળા જ પુરુષો પોતાની સ્ત્રીને એવી રીતે જ સેવતા જણાય છે. જુઓ, પુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમ કરનાર થાય છે, અર્થાત્ સ્ત્રી પરણે છે કે તરત ઘર કરવાની કાળજી રાખે છે, પૈસો કમાઈ લાવવા લાખો વિચાર કરીને ઉદ્યમ કરે છે. તેને સારા સારા ખાવાના પદાર્થો ઘેર બેઠાં લાવી આપે છે, તેને સારી શોભાવાળી કરવાને વસ્ત્ર તથા અલંકાર ઘણે કષ્ટે પણ લાવી આપે

---

[1] શરીર પ્રકૃતિનું કાર્ય હોવાથી તે પણ પ્રકૃતિરૂપ જ છે.

છે તેને જૂદા જૂદા વિષયો તેની રુચિપ્રમાણેના મેળવી આપે છે. ટુંકામાં કહું તો જેવી જીવાત્મા શરીરની સેવા કરે છે, તેવી જ સ્ત્રિયોની સેવા આ પુરુષો કરે છે. પણ માત્ર મોંઢેથી એમ બોલે છે કે સ્ત્રિયો અમારી સેવા કરે છે, એ ખોટી વાત મને ગમતી નથી.હવે જુઓ, શાસ્ત્ર તથા લોક અને આપણો અનુભવ વિચારી જોતાં પણ એ જ નક્કી ઠરે છે કે સ્ત્રીને સારુ જ પુરુષો છે. કેમ હવે ખાતરી થઈ? મને પણ મારા બાપે શાસ્ત્ર સંભળાવ્યું છે તેથી બધું જાણું છું, તમે તો કોઈ પાસે જઇને ભણ્યા હશો, એટલું જ જાણો. હવે તમારે બોલવા જેવું હોય તો બોલો, મારા પાસે તેના સજ્જડ જવાબ તૈયાર છે.

ભૂભાસ્કર કહે છે: જો! હજી તું ઉછરતી ઉમરવાળી બાળકબુદ્ધિ ગણાય છે; કેમકે ત્રિશથી ચાળીશ વર્ષની ઉમરમાં બુદ્ધિ [1]પરિપકવ થાય છે. હજુ તું તો પહેલી વિશીમાં છે. તારે માથે કશું પડ્યું નથી.તેં તડકાછાયા જેયાં નથી. પુરુષના ખરા મહિમાને તું જાણતી નથી. સ્ત્રીની સાચી સત્તાનો તને અનુભવ નથી. લોકનીતિના સ્વરૂપને તું જેમ છે તેમ જાણતી નથી, તેથી હજી તું બોલવામાં ખરાખોટાના તોલને કરતી નથી, તથા નાનામોટાના વિવેકને પણ કોઈ દિવસ નહિ પાળેલો હોવાથી પાળી શકતી નથી. તોપણ તારી બુદ્ધિ સારી છે, તું કુળવાન્ માબાપની દીકરી છે, ધર્માચરણમાં પ્રીતિવાળી છે. ખરું ખોટું નિર્ણય કરવામાં કાળજીવાળી છે, ગમે તેવા પણ ઘટાવીને તર્ક કરવાનું તને બળ છે, તેથી તું આગળ જતાં વિચારીશ તો ઘણું સારું સમજી શકીશ. આજે તો હવે ઘણી વાર થયાં આપણી વાત ચાલે છે, માટે બંધ રાખીશું. વળી આમ કરતાં કદાપિ વિખ્ખવાદમાં વધી પડીએ તો આપણા પ્રેમમાં વિરોધ પેસે, અને મન ખાટાં થતાં જાય તો આપણું ખરું સુખ નાશ થતું જાય, તેથી તું પણ આજે તારા કામમાં લાગ. હું પણ હવે મારા કામમાં લાગું છું. વળી કાલે નવરાશે આપણે એ બાબત ચર્ચા ચલાવીશું, એમ બોલી ઉઠે છે, અને કૌશિકી પણ પોતાને કામે લાગે છે.

મનોહર: બોલો ' જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુ દેવ. ' (સઉ બોલે છે,)

દાસ: ભતજી મ્હાડાજ ! અમાડી ઉઘડાની બાકી જ છે હોં. પછી જેમ મડજી.

મનોહર: હા દાસ ! મને સ્મરણમાં છે.પણ આ કથા જે ચાલી છે, એમાં જ તે સઘળી વાત આવવાની છે, એટલે હવે જુદી પાડીને કહેવાની જરુર નથી, કાલ પરમ આવી જશે.

---

1 પાકી.

દાસ : ભલે સી ટાકીડ:છે જે. આપનું દાન પોંચે ટાડે ડયા કડજો, કેમ વિથ્થલજી !

વિઠ્ઠલજી : હાસ્તો, કથાપ્રસંગમાં જ આવશે તે વધારે ખુલાસાથી સમજાશે. આ કથા પણ ઘણા મહત્વવાળી છે. એમાંથી સમજશે તેને ઘણું સમજવાનું છે. ને હજી ખરેખરું તો ઘણું કરીને આગળ આવશે, એમ લાગે છે. હવે શો વિચાર ?

દાસ : વિચાડ ટો એ જ કે કંઇ અમ્ડુટનું પાન ઉથતાંઉથતાં ઠઈ જાય એતલે બસ.

વિઠ્ઠલજી : ત્યારે ઇચ્છાપ્રમાણે એકાદ બોધક ભજનની કૃપા કરો મહારાજ !

દાસ: પન વિથ્થલજી ! આ આજની કહામાં પેલીનું નામ ટેના બાપે નિજ–નિજમટિ પન ખૂબ ખોલી કાઢયું છે ! સી એની બોલવાની ઝરપ, ને સો એનો સપાતો ! જાને ચોઢારૂ ખરગ ! ભતજી મ્હાડાજ ! વચમાં બોલ્યો છું,માફ કડજો હો.(પોતાને હાથે ગાલમાં તમાચા ધીરેથી મારે છે.)

મનોહર : ('જય જય સદ્‌ગુરુદેવ' બોલાવીને)

પદ. ગરબી.

હે મન પાપી ! (આ) ભવબંધનબેડી તેં જીવને આપી,
બહુ સંતાપી, જન્મ ગુમાવ્યા ઝાઝા પણ નવ કાપી. ટેક.
તેં નેત્ર ખરાં જીવનાં ઢાંકયાં, ચિત્ત બુદ્ધિને ઉંધાં હાંકયાં,
સુખ આપ્યાં નવ કદીએ [1]પાકયાં; હે મન૦ ૧
જો ! આ સુખ આ સુખ, એમ કહ્યું, વિણ વિવેક જીવે સત્ય લહ્યું,
આ વિધ સઉ સુખ સમૂળ દહ્યું; હે મન૦ ૨
આશામાં જીવને અટકાવ્યો, લાલચથી ઉંચો લટકાવ્યો,
અગ્નિ કરી નીચે પટકાવ્યો; હે મન૦ ૩
દુ:ખ દેતાં પણ તેં નવ છોડયો, મદ મોહ ન સત્વર તેં મોડયો,
[2]અવિદ્યાકોટ ન હજી તોડયો; હે મન૦ ૪
જીવ પણ ખાટકીના પશુજેવો, હજી કરી સંબંધ રહ્યો કેવો,
જાણે મન શું દેશે મેવો; હે મન૦ ૫
સંગીની કેમ ધરે ન દયા, દુ:ખદાયક જન્મ અનેક ગયા,
સમજી હજી કેમ ન એક થયા; હે મન૦ ૬

---

૧ માગ્યાં. હડાકયાં, તકસર. ૨ અજ્ઞાન, આવરણ કે જેથી અંતરાત્માનું અપરોક્ષ ભાન થતું નથી.

શું સજ્જન ઝાઝું સમજાવે, છે તેમ તને કાં ના ભાવે,
નિત્ય વેષ નવા શીદને લાવે; હે મન૦ ૭
સમજી મનહર નિજપદ જોવું, ઉલટું સુલટું ગણી નવ મ્હોવું,
જેથી અંતે નવ રહે રોવું; હે મન૦ ૮

(સઉ ' જય જય સદ્‌ગુરુદેવ ' સઉ બોલે છે.)

વિઠ્ઠલજી : ધન્ય છે ભટજી મહારાજ ! આવું કોણ કહેનાર છે ? હવે આજ્ઞા છે ? (નમન કરી ઉઠે છે.)

દાસ : (ઉઠતાં) બોલો ' શ્રી કુંજબિહાડીલાલકી જે ' ! (સઉ વારાફરતી જાય છે.)

વિજયા : (સઉના ગયા પછી) કેમ વારુ, આ કૌશિકીની કથા તમે આટલા દિવસ થયા પણ મારા આગળ તો એકે દિવસ કહી નહોતી, એમાં મને તો ઘણી મજા લાગે છે.

મનોહર : તેમાં જ. જો કોઈ દિવસે તેં સાંભળેલી હોત તો આજે આટલી મજા નહિ લાગત. ત્યારે તને મેં કોઈ દિવસ કહી ન હોતી તે સારું થયું કે ખોટું ? એક વાર જાણેલી વાતમાં પછી તેવો રસ નથી રહેતો.

વિજયા : જો હું ભૂલતી ન હોઉં તો, મને તો એમ પણ લાગે છે કે કોઈકોઈ વાર સાંભળેલી વાતને પણ ફરી સાંભળવાનું મન થાય છે, ને તેમાં પણ ઘણો રસ જણાય છે. પણ તેમાં કહેનારની કુશળતા કારણ હશે, નહિ વારુ ?

મનોહર : એ તો ખરું જ છે. કેટલીક નવી વાર્તા પણ કહેનારની કઠોર વાણીથી રસિક જણાતી નથી. સજ્જનને પ્રિય લાગે એવી વાણીની સુન્દરતા પણ મોટા પુણ્યવિના મળતી નથી.

વિજયા : આ કૌશિકી, ઋષિબ્રાહ્મણની છોકરી છે, તે બોલવામાં તો વિદ્યાવાળી જણાય છે, પણ કોઈકોઈ વાર પતિઆગળ બોલવાના વિવેકને ભૂલી જઈને કેમ બોલતી હશે ? શું એને સમજણ નહિ હોય કે એ તે જાણી જોઈને એમ બોલતી હશે ?

મનોહર : એનો તો મૂળથી સ્વભાવ જ પડેલો, અને તે સ્વભાવ પતિને ઘેર આવીને ભૂલી જાત. પણ ભૂભાસ્કર ભોળો, એટલે મોહમાં બોળવાઈને પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલ્યો, તે આગળ ભોગવવું પડશે. બાકી જો કુશળ પુરુષ હોય તો તેણે પોતાની સ્ત્રીનો, અને કુશળ સ્ત્રી હોય તો તેણે

दिवस : ११.

વિજળી : [વહાણામાં વહેલી ઉઠી પ્રભાત ગાય છે.]

પ્રભાત.

જગતપતિ દુઃખના હરનારા, હેતે હું સંભારું રે,
જેનું ભજન કરી જન ઝાઝા, તજી આવ્યા ભવબારું રે; જગત૦
રાત્ર ઘડી ખટ[૧] રહેતાં ઉઠી, છાંડી મારું તારું રે,
મન ચોટે પ્રભુપદમાં આવી, એથી શું અતિ સારું રે; જગત૦
પશુ પક્ષી ને જીવ સઘળા આ, માયામાં મલકાતાં રે,
અંતે દુઃખ પામી મરતાં ફરી, સુખસારુ અકળાતાં રે; જગત૦
પણ વહાણામાં મુકી મમતા, નામ જપે નવ રુડું રે,
પાપમતિ એવા પ્રાણીનું, કહો કેમ થાય ન કુડું રે; જગત૦
છુટે પાપ ને તાપ સવેળા, એવી મતિ હું માગું રે,
મનહર સુખદાતા પતિકેરે, નિત્ય નિત્ય પાયે લાગું રે; જગત૦

(પાછલી બાજુ જઈને) અલી કમળા ! ઉઠી કે ? અલી અઘોરીની ! ઉઠી કે ?

કમળા : અલી કથા સાંભળનારી ! હજી તારો લટકો ના છટક્યો કે ? જરા વિચાર કર્યાવિના સવારના પહોરમાં મને કંઈ બોલાવવા ધારે છે કે ?

વિજળી : ના બા ના, માફ કરજે. એ તો રોજની ટેવ તે બે ચાર દહાડામાં કાંઈ છેક છૂટે ?

કમળા : ના છૂટે તો કાળજામાં ચોંટી ખણીએ. પણ વગર સમજ્યું બોલે છે,તે એ તો સારું છે,કે આગલા ઓરડામાં હજુ સુતેલા છે.નહિ તો તને કંઈ કહેત !

વિજળી : એમાં મેં તને શું કહ્યું ? ' અલી એ અઘોરીની ઉંઘ-વાળી ' એમ કહેવા જતી'તી તે 'ઉંઘવાળી' એટલું રહી ગયું, ને પછી મને ભાન આવ્યું. હવે કાલથી તું મારી ખોડ
તેઓને તો ઇશારતનો જ ખપ છે
છટાવાળીની વાતો રાતે સાંભળેલી
બહેન ! તારા જતા રહેશે તો મારો
નહાવાનો નિયમ લેતી હોય તો કેવું
ખરાં ! બીજી અક્કલ તો આવશે
ફુવડવેડો તો મટશે; ને એમ કરતાં
મને કોઈની કુથલી કરતી કે કોઈ ન
આજે ત્રણ દહાડે તને પણ લગાર
હવે તુંએ લગાર સમજવા લાગી
રહ્યું નથી. કેમ ખરું કેની ? તારા
કંઈ સધર્યા કે નહિ ?

કમળા : મેં ના કહ્યું કે એ તો હજી આગલી બાજુ ઉંઘે છે ? એ તો સધર્યા જ છે તો. મારી લઢવાડ હતી તે હું સુધરું એટલે પત્યું. ચાર દહાડાથી વઢવાડ કશી થઈ નથી.

વિજળી : લે અલી, પરમેશ્વરે મને સાચું બોલાવ્યું છે ને તને મ-રચું શેનું લાગ્યું'તું ? તારા એ હજી ઉંઘે છે તો પછી મેં તને અઘોરીની કહી તો એ શું ખોટું હતું! જોને મારા એતો ક્યારનાએ દાતણ કરી એમની મેળે ગુરુ ગુરુ કરતા બેઠા છે. અલી તને કંઈ પરભાતીયું નથી આવડતું કે શું ? મેં તને કોઈ દહાડો ગાતાં સાંભળ્યું નથી.

કમળા : મરચું તો શેનું ? એ તો એ સાંભળે તો કહેશે કે રાંડો મને હલકો પાડે છે. હા, અને પરભાતીયું તો હમણાં જ બે દહાડામાં હું શીખી આવી છું. કેવું મજેનું છે ! વિજયાલક્ષ્મીને કહ્યું કે કોઈનેએ ન શીખવ્યું હોય એવું સારું મને શીખવો. પછી સવાર સવારમાં એના વર ઘરમાં હોય છે તોએ જઈને બબ્બે બોલ લઈ આવતી'તી. આજ પૂરું થઈ ગયું છે,

વિજળી : બોલ જોઇએ, તું અલી મારાથીએ પાકી નીકળી તો ! છાનીમાની શીખી આવી !

કમળા : તું કે દહાડે કાચી છે જે સામું કાચું હોય ? હું પણ તારી પાડોશણ છું કેની ! ને વળી બ્હેનપણી ! (પ્રભાત બોલે છે.)

પ્રભાત.

નારીને નિર્મળતા આપો, નાથ જગતના ત્રાતા રે,
કર જોડી કરી વિનતિ, કહું છો—આપ જ તાત ને માતા રે.
દોષતણો આ કોશ કૃપાળુ, રોષ ત્યજીને ટાળો રે,
અપરાધી અમ અબળાસામું, ભાવ ધરીને ભાળો રે; નારીને૰
ચેતી ચિત્ત ચંચળતા ત્યાગે, મન નિજ મસ્તી મોડે રે,
કામ મટે ને મમતા ત્રુટે, જન્મ મરણ જાય જોડે રે; નારીને૰
હરિગુરુધ્વનિ અંતરમાં ઉઠે, રૂઠે પાપો પળમાં રે,
મનહર ધણી મન્દિરમાં મ્હાલે, બુડે ન જીવ ભવજળમાં રે; નારીને૰

વિજળી : આહાહા ! આવું સારુ શીખી લાવી ને એકલપેટીજેવી મને પણ કહેતી નથી ! જબરી છે તું તો !

કમળા : તું શીખી હઈશ તે તેં મને પણ ક્યારે કહ્યું છે જે ! હશે હવે આપણે બંને સાથે નવાં શીખીશું.

વિજળી : અરેરે ! નહાવાનું પાણી કાઢીને લખારે ચઢી છું. અલી નહાવા બેસું છું હો. (બંને નહાવા જાય છે.)

દાસ : (દાતણ કરીને ગાય છે)

ચોબોલા. રાગ જોગી આશાવરી.

જે સી ગંગા જુમના મૈયા, જે જે બાલમુકુંડ કનૈયા,
જે જે બલભડ્ડકે ભૈયા, ડિન ડિન લાગું હુમારે પૈયા.
જે સી ગોવડ્ઢન ગિડધાડી, જેસી નંડ જસોડા માડી,
જે સી વિથ્થલ કુંજબિહાડી, લીજે વિનટી મનમાં ઢાડી.

જે સી નાઠજી બાવા ! સિદ્ઘી બુદ્ઘીના ડાટા ! પાપીસાઠે પાનું પારસો નહિ. સાંભલ્યું કે ? સાલો લુચ્ચો, કંબખંત, પેતનો પાપી હડામખોડ !

ચંચળા : અરે અરે ! વહાણાના પહોરમાં એવું શું બોલો છો ? જવા દો કોઈનું નઠારાનું નામ ના સંભારશો. કોઈ દહાડો નહિ ને આજે એ શું ?

દાસ : એ ટો પેલો અભાગીઓ સાલો પાનવજીવનનો સાંઢુ. કાલે ડુકાને બેથો'તો ટે સાલાને કોઈ પૂછટું નઠી ગાછટું નઠી, ને બોલે છે કે કેમ સેથ ! હમના ટો કંઈ કઠા સાંભલવા માંદી છે ! કહ્યું હા ભાઇ ! જેનાં

ઝન ભાયગ હસે ટેને એ કઠા કાનમાં જસે, એટલામાં ટો કાલું મોહુ ને સાલો બોલે છે કે એવી કઠા હજાડો ડા'રા સાંભલો ને કહો, પન એમાંઠી સું વલનાડ છે? ઝાં એનું કમજાટનું એવું બોલવું, ને માડો મિજાજ જવો! ટેના મોંઉપડ જ સપાતો ઠોકયો કે ઉઠ સાલા બલેલા પેતના! નડકના નિવાસી! એવું ખોતું વચન બોલટો લજવાટો નઠી? સાલા આજ ડસ ડા'ડા ઠયા ટો મેલ્લામાં જેવું ગોકુલજેવું ઠઇ ડહ્યું છે, એ કદાના પડટાપ! નહિ ટો વાનાના પો'ડમાં રાંદો માછનની પેઠે લરટી'ટી, ને કાનપદયું સંભલાઠું નો' ડું આજ આ ઘેડ સલગ્યું, ટો કાલ પેલે ઘેડ! એક ડા'ડો ખાલી નહિ. ટે આજ જોઈએ ટો વૈકુંઠપુડીસડખું ઠઇને ડહ્યું છે. ટેનું ટો કંબખટને ભાન નઠી, ને ડું સું મોં લઇને બોલે છો આ માડો સપાતો સાંભલીને સાલો સરક જ ઠઇને ડસ્તે પદયો, ટે હવે ફડીવાડકો કહેવા આવસે!

ચંચળા : હશે હવે કોઈ આગળ કહેશો નહિ, પાપી પોતાને પાપે લેવાશે. એવા અભાગીયા જીવને આ વાત શેની ગમે? એને તો પાપનું પોટલું બાંધવાની વાત કરે તો ગમે. વહાણાના પહોરમાં એવાં મેલાંનું નામ જવા દો. તમારી મેળે ભજન કરો.

દાસ : ના ડે, આપને સું કામ બોલીએ. હાઠીની પાછલ સાલાં ઘનાંએ કુટડાં ને ગઢેદાં ભુંકે છે, પન હાઠી કે ડા'રે ટેના સામું નજડ પન કડે છે? મુવા સાલા. માડો નાઠજી બાવો ઢની સમડઠ છે. કેખારસે પાડખું સાલા અડેખાને! પિંજાડાને! (પુનઃ ગાય છે.)

ચોબોલા. રાગ જોગી આશાવરી.

જે જે બિંડડાબનકે બાસી, જે સી ગોપાલ સુખકે ડાસી,
જે જે બાલકસન મ્હાડાજ, જે જે ગોપીનકો સિડટાજ.
જે જે બકી બક અઘકો કાલ, જે જે સી નંદજીકો લાલ,
કડકે દુસ્ટનકો સંઘાડ, કીજે ભકટનકો ઉદ્ધાડ.

કેમ નહાવાનું પાની ઠયું છે? ટમે નહાયાં હો ટો પછી જડા હોકાડો કડજે. માટે કસી વાડ નઠી હો.

ચંચળા : આ પાણી કાઢીને બદલવાનું પંચીયું સુદ્ધાં ધોએલું મૂકયું છે. (દાસ નહાવા જાય છે.)

કૃષ્ણદાસ: કેમ હવે તો પેલું તને બરોબર બોલતાં આવડયું કે નહિ? બોલી બતાવ જોઉં!

પાડોશી : સાળો આજ કાલનો કહે છે કે બે દાણા તો છે નહિ, પણ તારા જેવડા તો મારે છોકરા છે તે કંઈ જાણે છે? મેં તો જેટલાં વરસ કાઢયાં છે તેટલા તેં દહાડાએ નથી કાઢયા ! જો મોટા સમજનારની પૂછડી ! 'રાંડી પુતા શાહજાદા, ને બાપ મુઆ એટલે ઉમરાવજાદા.'(ઘરમાં જાય છે.)

કમળા : (વિજળીને) અલી જમી પરવારી કે ? જવાની વખત થશે ! બાર તો વાગીએ ગયા છે !

વિજળી : હું તો પરવારી છું. આ લુગડાં બદલીને પાન ખાઉં એટલી વાર છે. પછી જઈએ.

કમળા : અલી જાણે છે કે ! આજ તો પેલી લટકાળીને માર પડતો પડતો રહી ગયો તે ?

વિજળી : હવે એવી વાતોઉપર મને મન જતું નથી,બાકી એનો વર ને પેલો ભૂધર કંઈ બોલાબોલ કરતા'તા તો ખરા. પણ મતલબવગર આપણે શીદ મન ઘાલીએ ?

કમળા : વાત તો ખરી. પારકી વઢવાડમાં માથું મારવા જઈએ તો આપણો વખત જાય, ને વળી આડી અવળી લઢવાડ લઢવી પડે. પેલા બિચારા ભૂધરને હુંકારાતુંકારા સાંભળવા પડ્યા ! બળી એ પારકા ઘરની પંચાતમાં પડવાની ટેવ જ નઠારી તો ખરી. હશે તું જાય ત્યારે મને બૂમ પાડજે. ઘડી વહેલાં જઈશું તો કંઇ ફિકર છે ? વિજયાલક્ષ્મીનું કાંઈ કામ હશે તો કરવા લાગીશું.

વિજળી : વહેલું તો શેનું ? હું તો ધારું છું, રોજની વખત થવાએ આવી છે. (બારીએ જોઇને) એ પેલી પારવતી કાકી તો ચઢીએ ખરી એમને ઓટલે ! ચાલો આપણે જઇએ.[બંને જાય છે. ચંચળા, પારવતીકાકી કાકી, તથા કાવેરી બેઠાં છે, અને વિજળી ને કમળા આવે છે.]

ચંચળા : કાકીજી ! તમે આવડાં મોટાં થયાં, પણ તમે તો કશી શિખામણની વાતે અમને કહી સંભળાવી નહિ. લ્યો, આજે વિજયાલક્ષ્મીને જરા વાર છે. એટલામાં તમે એક વાત સંભળાવો, જેવી આવડે એવી.

પારવતી : લે અલી, હું તે શી વાત સંભળાવું ! મને કાંઈ તમારા જેવું બોલતાંએ આવડે છે ! મેં તો મારે ઘરધંધામાં કશી વાત કહીએ નથી ને સાંભળીએ નથી ! રાત ને દહાડો ધંધો ભલો, એ ઘર ભલું ને આપણે ભલાં. કોઈ વાર મારી મા કે મારી સાસુ કોઈઆગળ કાંઈ ટુચકા કહેતાં તેટલા તે કોઈ વાર સાંભળેલા. તે આજે શા કામના ?

ચંચળા : ના ના મારા સમ કાકીજી! એક ચુટકો કહો તો ખરાં.અમે એ શું જાણીશું! અમારે સાસુ હોત તો તે કહેત તો તેની જગાએ તમે છો. ત્યારે તમે કેમ ન કહો ?

પારવતી : બહેન ! સાસુ તો કોઈને ગમી નથી તે ગમવાની નથી, તેથી મને સાસુજેવી ઠેરવીશ નહિ, લો તમે બધાં કહોછો ત્યારે એક સાસુનો ટુચકો કહું. સાંભળો સઉ. એક હતી વહુ,ને એક હતી સાસુ,તે સ્વભાવે હતી એવી. તે સાસુ પોતાની વહુને આગળ પડીને ઘરમાં કશું કરવા દે નહિ. પોતે રાંધે, કોઇને આપ લે કરવી હોય તે જાતે કરે. કોઈને હા ના કહેવી હોય તે પણ પોતે કહે. ફક્ત ઘરનો મજુરીનો ધંધો બચારી વહુ કરે. તેના ઘરમાં ગાયોનું દુઝણું હતું. તે દુહે વલોવે વહુ, ને દુધ ખાવું, છાશ લોકોને આપવી, માંખણ તાવીને ઘી કરવું ને સંચકવું, ખાવું એ કામ બધું સાસુ કરે. ઘણા ઓળખાણવાળા લોકો તેને ત્યાંથી છાશ લઈ જતા. એક દહાડો એક બૈરી છાશ લેવા માટે તેને ઘેર આવી. તે વેળા તે વહુ ઘરમાં હતી અને સાસુ બહાર ગયેલી. સાસુ નહોતી, તેથી છાશ લેવા આવનારીએ વહુને પૂછ્યું કે સાસુ ક્યાં છે ? મને છાશ આપો. વહુએ કહ્યું કે બેસો, સાસુ તો બહાર ગયાં છે, ને છાશ તો મુદ્દલે નથી. કાલની થઈ રહી છે. ત્યારે પેલી બચારીએ કહ્યું કે છાશ નથી, ત્યારે હું નકામી શીદ ખોટી થાઉં ? મારે ઘણું કામ છે, તે ચાલ ઉતાવળી ઘેર જાઉં. એમ કહીને તે બચારી પાછી પોતાને ઘેર જતી'તી એટલામાં ઘણે છેટે પેલીની સાસુ મળી. તેણે પૂછ્યું કે કયાં ગયાં'તાં ? પેલીએ કહ્યું કે તમારે ઘેર છાશ લેવા. પણ તમે તો નહોતાં, ને વહુએ કહ્યું કે છાશ તો નથી, ત્યારે મેંકુ ચાલ નકામી ખોટી થઈને શું કરું ? એટલે તો આ તમે મળ્યાં. સાસુ બોલી, હેં મારા વિના એ વહુ તમને ના કહેનારી કોણ? ચાલો એની ધૂળ આજે તો કાઢી નાંખું. આજે તો તમે છો ને કાલે કોઈ બીજું હોય; એ ટેવ શા કામની ? એ ના કહેનાર તે કોણ ? જોઉં તો ખરી. પેલી બિચારીએ જાણ્યું કે વહુએ ખોટી ના કહી હશે, માટે ચાલ પાછી જાઉં. આ સાસુ મને છાશ આપશે. તે બચારી સાથે સાથે પાછી આવી. સાસુ ઘરમાં પેઠી ને ગુસ્સાથી બોલી,કેમ રે વહુ ! આમને છાશ આપવાની તેં ના કહી? વહુ બોલી કે ઘરમાં મુદ્દલ ન હોતી એટલે શું કરું ! તો એ મેં તો કહ્યું કે બેસો, સાસુજી બહાર ગયાં છે. ત્યારે એમણે કહ્યું છાશ નથી ત્યારે બેસીને અમથી શું કરું ! પછી ગયાં, એમાં મારો શો વાંક ? સાસુ ચીડાઇને બોલી અરે વાંક રાંડ વિધાતાનો કે તારું ને મારું પાનું પાડ્યું ! હું તો તને એ જ પૂછું છું કે મારા વિના તું ના કહેનાર કોણ ? આ પ્રમાણે લઢવાડ ચાલી, ને પેલી તો બચારી બેશી રહી. પછી થાકીને તેણે સાસુને કહ્યું કે મને ત્યારે

શું કહો છો? ત્યારે સાસુ બોલ્યાં કે જાઓ બાપા ! છાશ તો મુદ્દલે નથી. પેલી બોલી, એ તો મને વહુએ કહ્યું જ હતું તો. ત્યારે સાસુ બોલી, મારા વિના વહુ ના કહેનાર કોણ ? ના કહું તોએ હું કહું. તમારે શું ? મારા ઘરનો ચાલ બગડે કેની ? આજ તમને ના કહીને કાલ બીજાને ના કહે; એમ રોજ ઉઠીને ટેવ પડે ! પેલી બિચારી મનમાં સમજીને ચાલી ગઈ, અને પસ્તાઈ કે હું રાંડ પાછી શીદ આવી, કે મારે આ ફોકટનો ધક્કો ખાવો પડ્યો ! મોઈ રાંડ આવી જુલમી સાસુ તે કેવી ! કેમ ચંચળા ! સાંભળ્યું ? આવા ટુચકા મેં તો સાંભળેલા, તે તમારે શા કામના ?

ચંચળા : કેમ કામના નહિ ? અમારામાંથી કોઈને સાસુ થવાનો વારો આવે, ત્યારે આવું નઠારું સાસુપણું બિચારી વહુઓઉપર ચલાવતાં અટકીએ કેની, એ તે થોડો લાભ છે ? [ત્યાં વિજયાલક્ષ્મી પરવારીને આવી બેસે છે. ભાગીરથી ને બીજાં સઉ પણ આવીને બેસે છે.]

ચંચળા : હવે તો વિજયાલક્ષ્મિ ! તમે આરંભ કરો બા ! આજ તો મારાં કાકીજીએ એક ટુચકો કહીને અમને સઉને રાજી કર્યાં. હવે તમે કરો એટલે થયું.

વિજયા : બાઈ! કહેવત જ છે કેની કે 'ઘરડાંવિના ગાડાં કોણ વાળે?' તેમ આજે એમણે તમને રાજી કર્યાં, ને મને પણ થોડો વિસામો આપીને ઉપકાર કર્યો છે. હવે જે કહો તે કરવા હું તૈયાર છું.

ભાગીરથી : ત્યારે તો રોજની પેઠે કાંઈ મંગળાચરણ કરીને, પછી કાલથી રહ્યું છે ત્યાંથી કહેજો.

વિજયા : (' જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ' બોલાવીને ગાય છે.)

ગરબી.

ઓ સહીઅર રે, પ્રભુપદ પ્રીતિ ધારો, જેથી સફલ થાય જન્મારો.
ના મહીઅર રે, સાસરીએ સુખવારો, જે મૂળ જગતનો ધારો.
છે ભવસાગર આ ખારો રે,
એમાં નથિ કો સુખનો આરો રે,
ચોગદરમ દુઃખરૂપ ગારો રે,
નથી સારો રે, (આ) જન્મમરણનો મારો, તમે મનમાં ખુબ વિચારો; ઓ૦
આ જગમાં રે, વિષય ભર્યા છે ખોટા, તેથી સુખ મળવાના ટોટા,
રહી વગમાં રે, (આ) જીવ જાણો પરપોટા, જે જણાય નાના-મોટા.
બહુ વહોરી વહોરી વિકારો રે,
નિત્ય કરી કરીને કુવિચારો રે,

ત્યજી સુગમ ખરા ઉપચારો રે,
કાયર થઈ રે; પાડે બહુ પોકારો, કો આવી અમને તારો; ઓ૦
પણ કો નવ રે, પાપી જનને તારે, જવ દૂતો યમના મારેઃ
બહુ રોતાં રે, વિનવી વિનવી હારે, પણ દૂત દયા ના ધારે.
તું કરતાં કેમ ન ડરીયો રે,
ઘણી મોજ મારીને ફરીયો રે,
કદી હરિગુરુ મુખ ન ઉચ્ચરીયો રે,
મહાપાપી રે, નીવડી જગમાં નઠારો, હવે શોધે છોડવનારો; ઓ૦
આ રીતે રે, અંતે માર જ પડશે, કીધેલાં કર્મો નડશે;
અતિ પ્રીતે રે, સત્સંગતમાં ચઢશે, તો સ્વર્ગતણાં સુખ જડશે.
ગુરુથી અહી ભક્તિ સાચી રે,
પતિસેવામાં નિત્ય રાચી રે,
મતિ ફેરવી કરવી ન કાચી રે,
ભજી મનહર રે, શાન્તિવડે ચિત્ત ઠારો, શીદ જિતી બાજી હારો; ઓ૦

(સઉ 'જય જય શ્રીસદ્ગુરુદેવ' બોલે છે.)

ભાગીરથી : આહાહા ! શી મજેની ગરબી કહી ! એમાં બોધ કેવો રહ્યો છે !

વિજળી : અને એનો રાગ પણ ઘણો સારો છે.મને એવા રાગની ગરબી બહુ સારી લાગે છે.

ચંચળા : સારી લાગે છે તો શીખજેને મારી બાઈ! અહિં ક્યાં ખોટ આવે એવું છે! તારામાં મોંએ કરવાનો ને ગાવાનો દમ જોઇએ કેમ કમળા પાડોશણ ! બોલ્યાં નહિ ?

કમળા : દમ તો ઘણોએ છે. આખી રાત ગાય છે તોએ થાકતી નથી ને જરા હેં હેં સરખુંએ કરતી નથી !

કાવેરી : ત્યારે વિજયાલક્ષ્મિ ! હવે પેલી બિચારીને સુખ થાય એવું કાંઈ કરોને.પછી વખત થોડો છે,એટલે વળી બરાબર સઉથી બેસાશે નહિ.

વિજયા : (જય બોલાવીને) કાલે છેવટે ત્યાં સુધી આવેલું કે સ્વપ્નમાં આવેલી દેવીનાં કહેલાં વચન પેલી ગિરિજા પોતાના ધણીના કાનમાં કહે છે. તેમાં એ કહ્યું હતું કે ' ઝાઝું ખોદવાનું કામ પડે એમ નથી, માટે ખોદીને તારી ખાતરી કરી જો.' પછી આગળ કહે છે, પણ જોજે, ઘણા ડહાપણવિના ધનનું રક્ષણ થતું નથી, માટે ડહાપણ રાખી ધીરી થજે. તેં

કોઈ દિવસ થોડું પણ ધન દીઠું નથી, માટે એકદમ આટલું બધું દેખીને તું હરખઘેલી થઈશ નહિ.તારા પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે તું ચાલજે, અને આજથી તારું દુઃખ ગયું એમ જાણજે.' આ પ્રમાણે સાંભળતાં મને એમ થયું કે લાવને એના દેખતાં જ ખોદું,એટલે એનું જૂઠુંસાચું તો જણાય.એમ કરીને જેવી કોદાળી લેવા જાઉં છું કે આંખ ઉઘડી ગઈ, ને જોયું તો આ તમારા વિના બીજું કશું દીઠું નહિ. પછી ત્યારની સુતી સુતી વિચાર કરતી હતી,ને પછી તો આ તમે જાગ્યા. હવે જેમ તમે કહો તેમ હું કરું.

હરદત્ત લગાર હસતાં બેઠા થઈને કહે છે : હે સાધ્વિ ! સાંભળ.તારું સ્વપ્ન શુભ છે. ઇચ્છેલો પદાર્થ તને મળવાનો સંભવ આવેલો જણાય છે. પણ પ્રથમ મારી વાર્તા લક્ષમાં લે. હે પદાર્થોમાં પ્રીતિવાળિ ! તું ધનવિનાની અવસ્થાને જ માત્ર જાણનારી છે, તેથી ધન આવવાથી શું દુઃખ આવશે તે તું અનુભવવિના હજી જાણતી નથી. ખરેખરું કહું છું કે ધન માણસજાતના ખરા સુખનો મુખ્ય શત્રુ છે. માણસને વ્યવહારમાં બહારથી જોતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે કે શરીરનો ટકાવ થાય એવો આહાર અને શરીર ઢંકાય એટલાં વસ્ત્ર,તથા ટાઢ તડકો અને વૃષ્ટિ વગેરેથી શરીરનો નાશ ન થાય એવાં તેનાથી બચવાનાં સાધન, એટલો જ જે અગત્યનો પદાર્થ છે તે જ ખરા સુખનો ગણાય છે, અને અન્દરથી જોતાં તો આપણું દરેકનું અથવા તો અનેક [1]બ્રહ્માંડના સમુદાયરૂપ આખા [2]જગત્‌નું જે મૂળ [3]સ્વરૂપ, તેનું જે ખરેખરું અનુભવજ્ઞાન તે જ ખરા સુખનું સાધન ગણાય છે. આ બેથી વધારે જેટલું જાણીએ, માનીએ, સંગ્રહીએ તથા સેવીએ તે સઘળું ખરા સુખનું વિરોધી અને ખરા દુઃખનું કારણ છે, એ વાર્તા હું સમજું છું. હવે તારો સમ્બન્ધ મારે રહ્યો,અને તને વધારે સુખની ઇચ્છાથી ધનમાં હાલ પ્રીતિ આવી અટકી છે,તો હું તને તે ન મળો એમ સંકલ્પ કરતો નથી. પણ મળવાથી આજે આપણું એક પ્રકારનું ઉંચું સુખ છે તેનો નાશ કરનાર થઈ પડશે એમ અનુમાન થયા કરે છે, તેથી થોડાં વચન આ વખતે આગળથી તને ચેતાવનારાં કહી મુકું છું, એટલે આગળ તને તે અવસર ભારે થઈ પડે નહિ.

હે સારાં ભાગ્યવાળિ ! આ ધન આપણા ઘરની પૃથ્વીમાં છે,અથવા આજુબાજુની પૃથ્વીમાં છે,એમ જો કોઈના જાણવામાં આજ લગી આવ્યું હોત,તો આ દિવસપર્યંત આપણે આ પ્રમાણે કલ્લોલ કરતાં રહ્યાં નહિ હોત. એટલું જ નહિ, પણ ધનનાં લોભી આપણે આજસુધી જીવતાં પણ ભાગ્યે

૧ એક બ્રહ્માની કરેલી સૃષ્ટિને બ્રહ્માંડ કહે છે.૨ જે જગત્‌માં અનેક બ્રહ્માંડો રહ્યાં છે. ૩ વાસ્તવ સ્વરૂપ, નામરૂપ બાદ કરતાં શેષ રહેતો પદાર્થ, ચિતિશક્તિ.

જ રહ્યાં હોત. દુષ્ટ ચોર વગેરે ધનની ઇચ્છાવાળાઓ ક્યારનાએ ખોદી ગયા હોત,અને આપણે તે ધનમાં પ્રીતિ રાખીને જો તેમનાં સામાં થાત તો મારીને પણ લઈ ગયા હોત. આપણને નિર્ધન અને ધાતુપાત્રવિનાનાં જાણીને દુષ્ટ દુર્જનો તો હાલ આપણા સમીપ પણ આવતા નથી, અને સજ્જનો તો આપણને રંક તથા ધર્મને પાલનાર જાણીને આપણા ઉપર દયા કરે છે.પણ જો ધનવાન્ જાણશે તો દુષ્ટો દોડ્યા આવશે,અને સજ્જનતા રાખનારા પણ, તેમનામાં અદેખાઈ, એટલે બીજાના સુખને દેખી ન ખમવું તે, એવા અનેક દોષ જે જીવમાત્રમાં સ્વભાવથી તથા સંસ્કારથી રહ્યા હોય છે,તે પ્રકટ થવાથી આપણા ઉપર દયાને બદલે વૈર રાખતા થશે,અને કોઈ પ્રકારે પણ આપણા ધનનો નાશ થાય એવા વિચારથી આપણને અનેક દુઃખદાયક ઉપાધિઓ કરવા માંડશે;અને તેમ થવાથી તેનો પરિણામ એટલે સુધી પણ આવવો ઘટે છે કે તે સર્વ ધન જતાં પણ તેઓ આપણને આ જગાએ સુખથી જંપીને આપણાં ધર્મકર્મને કરતાં રહેવા દેશે નહિ.

હે ધર્મમાં પ્રીતિવાળિ ! આ પ્રમાણે પ્રજાનાં માણસો આપણને પીડશે એટલું જ નહિ પણ આ પોતાના તથા પરના ધર્મને ન જાણનાર દુષ્ટ મનના, ધનના લોભી રાજાઓ પણ આપણને દયાપાત્ર ગણશે નહિ. તે કહેશે કે પૃથ્વીના ધનનો ધણી હું છું. માટે જો પૃથ્વીમાંથી નીકળ્યું હોય[1] તો મને આપો. જો તમારા ઘરમાંથી જ નીકળ્યું હોય અને તમારા વડિલનું જ સંચેલું હોય તોપણ હું પૃથ્વીનો પાલક છું, માટે અર્ધ મને આપો.આ પ્રમાણે કહીને આપણા ધનને લેવા ધારશે. એવા રાજાને તો આ કાળે ઘણા સુજ્ઞ ગણવા ઘટશે. અને દુષ્ટ રાજા તો એકદમ આપણા ધનને, ધાડ પાડીને ચોર લઈ જાય છે તેમ જુલમથી લઈ જશે, અને વધારામાં વળી તને તથા મને પણ બાંધીને લઈ જશે. અને કહેશે કે કહો આ ધન ક્યાંથી ચોરી લાવ્યાં! તમે જાતે ચોરી લાવ્યાં છો કે કોઈ ચોર લોકોએ તમને આણી આપ્યું છે? ત્યાં આપણે ખરી વાત કહીશું તો કહેશે કે તમે જૂઠું બોલો છો,મારે તમને માર મારીને મનાવવું પડશે. પછી આપણને ઉંચે વા નીચે નિર્દયની પેઠે બાંધીને માર મારશે,અને તેમના કહેવા પ્રમાણે કેવળ ખોટું બોલીને છૂટીશું તો જ છૂટાશે;નહિ તો જ્યાં સુધી આપણને શ્વાસ ચાલતો દેખશે ત્યાં સુધી માર મરાવશે. અને એમ માર મરાવીને જૂઠું બોલાવશે એટલું જ નહિ, પણ પરમેશ્વરની પ્રતિજ્ઞા આપીને જૂઠું પણ બોલાવશે. તે જૂઠું બોલતાં પણ આપણને છૂટવા વારો તો આવનાર નથી જ,પણ ઉલટો જન્મસુધીનો સઘળો વખત સંતાપ આપનાર કેદમાં રહેવું પડશે. તે કેદમાં ચોરનું કામ

1. પ્રત્યક્ષ, અપરોક્ષ.

કરનાર, ચોરના મદદગાર, અથવા ચોરીનો માલ રાખનાર અપરાધીની ગણ્ત્રીમાં ઠરેલા આપણને અધિક મજુરી, આપણાથી વખતે ન થઈ શકે તો માર મારીને પણ કરાવશે; અને ન સહન થાય એટલા તિરસ્કાર પણ તે ખરી વાર્તાને ન જાણનાર મન્દમતિ રાજસેવકો વિવેકરહિતપણે કરશે. તે વખતે તે સર્વ ધનનું ફળ ગણાશે.

હે કુલવતિ! હે કોમળ હૃદયવાળિ! આ તો એક પ્રકારનો ટુંકામાં દુષ્ટ રાજાનો ભય કહ્યો. હવે બીજા દુઃખના આપનાર પ્રકારોને પણ લગાર સાંભળી લે. જો પૃથ્વીમાંથી અકસ્માત્ જડેલું ધન હોય, પણ આપણા વડિલોનું ખરા પરસેવાનું પેદા કરેલું ધર્મશાસ્ત્રપ્રમાણે વારસામાં આવેલું આપણું ધન હોય, અથવા આપણી ખરી મહેનતથી મેળવેલું ધન હોય, અથવા કોઈએ આપણને બક્ષિસમાં આપેલું ધન હોય, તો તે ખરા ધનથી પણ ઘણા અનર્થ થવા ઘટે છે. પ્રથમ તો આપણી પાસે ધન હોય તો આ ઝુંપડીમાં આપણાથી ધનનું રક્ષણ કરતાં રહેવાય નહિ, તેથી સારું મજબૂત ઘર બાંધવું પડે: અને ઘર બાંધવામાં પૃથ્વી પણ ઘણી જોઇએ; અને તે ઘણી પૃથ્વી, તથા ઘર બાંધવાનાં સઘળાં સાધનો મેળવી ઘર બાધતાં પર્યંતમાં આપણે હજારો માણસજોડે જૂદાજૂદા પ્રકારના સમ્બન્ધ બાંધવા પડે. અને તે સઘળા સમ્બન્ધમાં જે દુઃખ આવે છે, તે તો કહેતાં પણ પાર આવે એવાં નથી, અને તને અનુભવ થયા વિના ખરા રૂપમાં સમજાય એવાં પણ નથી, તેથી વિસ્તારથી કહેતો નથી.

હે ભોળા સ્વભાવવાળિ! ધન આવવાથી જેમ ઘર મોટાં જોઈએ છે, તેમ માણસ પણ વધારે જોઈએ છે. કારણ કે ધનવાન્ થયા એટલે ઉત્તમ પ્રકારનાં વસ્ત્રો, તથા હીરા, માણેક, મોતીનાં તથા સોનાનાં કિમતી ઘરેણાં રાખવાનું મન થાય છે. તેમ જ તેવા સુન્દર ઘરને શોભાવનારા તથા ધનવાન્ને વૈભવી ગણાવનારા અનેક જૂદી જૂદી જાતના પદાર્થો ઘરમાં રાખવાની ઇચ્છા થાય છે. તે સઘળા પદાર્થોને સાચવવા તથા તેની સઘળી વ્યવસ્થા કરવા પણ જૂદાં જૂદાં માણસ રાખવાની જરુર પડે છે. વળી ધનવાન્નો સંબન્ધ ન હોય ત્યાંથી હરેક નિમિત્તે બાંધનાર ઘણાં માણસો થાય છે તે, તથા ઓળખાણ રાખનારાં તથા આશ્રય શોધનારાં, તથા કુળવાન્ ધનવાન્ને ત્યાં અન્નજળ તથા આસન મળશે એવી આશાથી વગરઓળખાણે પણ જનારઆવનારાં તથા એ વગેરે અનેક પ્રકારનાં માણસો વારંવાર ધનવાન્ને ત્યાં મુકામ નાંખે છે, તે સઘળાંની ઘરના ધણીએ બરદાશ રાખવી જોઈએ; અને ઘરધણી એકલો સઉની બરદાશ શી રીતે રાખી શકે! માટે તેવાં કામોને

સારું પણ સારા નોકર માણસની જરૂર પડે છે. વળી ધનવાન્‌ના જેમ મિત્ર ઘણા થાય છે, તેમ વ્યવહારને અંગે તથા વિનાકારણે ઈર્ષ્યાથી શત્રુ પણ અનેક થાય છે, અને તે શત્રુ અનેક હાનિ પણ કરે છે, તેથી તે હાનિથી બચવાને માણસો જોઇએ છે.વળી તે હાનિ કરનાર અનેક દુષ્ટોના સંબંધથી તથા મોટા ઉપાધિથી અનેકવાર રાજસભામાં જવાઆવવાના સંભવ પણ થાય છે. તેને માટે રાજકાર્યમાં કુશળ એવા નોકરોની પણ જરૂર પડે છે. એ વગેરે અનેક કામમાટે ઘણાં નોકર–માણસ રાખવાં પડે છે, તે મેળવી લેવામાં ઘણા ક્લેશ થાય છે.વળી તે મેળવેલા ચાકર માણસો વિશ્વાસ રાખવાયોગ્ય હોય છે કે નહિ તેની ઘણી કાળજીથી તે ઘરધણીને પરીક્ષા કરવી પડે છે.તેમાં પણ ઘણું દુઃખ છે.વળી તે નોકરોને પણ પરસ્પર અનેક તુચ્છ કારણોથી તથા તેમના પોતપોતાના દોષોથી એકબીજાને વઢવાડ થાય છે. તેમનું સર્વનું સમાધાન રાખવાનું કામ પણ ઘરના ધણીને માથે જ આવે છે. તેમાં પણ તેને પીડા પડે છે, તથાપિ મૂર્ખનો [1]સંઘ સંપીને ચાલતો જ નથી, તેથી રોજ તેમનું પણ દુઃખ વેઠવું પડે છે.ધનવાન્‌ને આ પ્રકારનાં વ્યવહારમાં અનેક બહારની વ્યવસ્થાનાં દુઃખનો ન વર્ણન થઈ શકે એટલો માર પડે છે; એટલું જ નહિ, પણ બીજું તેથી પણ જબરું દુઃખ હોય છે.

હે નિર્મળ મનની પણ ધનની ઝંખનાવાળિ ! હું જાણું છું કે આ સમયે તારી વૃત્તિ જેટલા વેગથી ધનને ખોદી જોવામાં જાય છે તેટલા વેગથી આ મારી વાતમાં નથી. તોપણ હવે થોડાં વચનનો જ ઇસારો માત્ર કરીને તને ધનવાન્‌ના અન્તઃકરણમાં થનાર દુઃખના સ્વરૂપને જણાવું છું, તેટલું લક્ષમાં લઈ લે. ધનવાન્‌ને ધન ચોરાય નહિ, ખોવાય નહિ,દુશ્મનને હાથ જાય નહિ, અધર્મમાં ખરચાય નહિ, ધનનો ખર્ચ વધારે થઈ ને તેનો વહેલો નાશ થાય નહિ એવા, તથા ધન વધે, ધર્મમાર્ગે ખરચાય, ચિરકાલ એની સ્થિતિ રહે, આપણું નીરોગ આયુષ્ ઘણા દિવસ ટકે, તથા શત્રુનો પરાજય થતો રહે, લોકમાં સારી કીર્તિ ફેલાય, અને સર્વ કોઈ વાહ વાહ કહે એવા ધોરણના અનેક વિચારના પ્રવાહ વર્ષાદના સમયમાં વાદળાંની પેઠે મોટા વેગથી રાત્રિદિવસ અન્તઃકરણમાં જા આવ કરે છે; તેથી તેનાથી પોતાને મળેલું, પાસે પડી રહેલું સુખ પણ સુખરૂપે ભોગવી શકાતું નથી. જૂદા જૂદા નિમિત્તની અનેક ચિન્તાઓ તથા ભયથી તેના ચિત્તમાં શાંતિ રહેતી નથી. સત્કથા તથા પરમેશ્વરસંબન્ધી વિવિધ વાર્તા સાંભળવાની તેને લગાર પણ નવરાશ મળતી નથી,અને ઇષ્ટમંત્રના જપમાં તથા ઇશ્વરના ધ્યાનમાં ક્ષણવાર પણ

---

૧ સમૂહ, ટોળું.

તેની ગભરાયેલી હાંફળીફાંફળી વૃત્તિ પરોવાતી નથી. એવા વિકળપણામાં રહેનાર તે ધનવાનને વખતસર નીચે જીવે જમવાની પણ ફુરસદ ઓછી હોય છે, તેથી નાસભાગ કરીને ખાય છે.અને એનાથી શરીરની સુખાકારીના સઘળા નિયમ જે આવા પ્રકારના ઉપાધિના વિરોધી છે તે જાળવી શકાતાં નથી. તેથી તે કોઈ કોઈ નાનામોટા રોગોનો ભોગ થઈ પડે છે. અને એમ થયા પછી ધનનું તથા ધનવિનાનું બીજું એકે સુખ ભોગવાતું નથી, એટલું જ નહિ પણ તે સુખ તેને સુખરૂપ પણ દેખાતું નથી,જેથી તે ધનવાળો છતાં પણ દુઃખનો જ અનુભવ કરતો કરતો એક દિવસ કાળનો કોળીયો થઈ જાય છે,અને પાછળ તેના ધનનું તથા વસ્તુમાત્રનું ગમે તેનું ગમે તે થાય છે અને દૈવયોગથી એની વૃત્તિ અન્તસુધી એવા વિષયમાં જ મજબૂત વળગેલી રહે છે તો પછી તે ભૂતપ્રેત થઇને ઘણાં દુઃખ ભોગવે છે, ને બીજાને દે છે. અને તે ધનથી પાપ કરીને મુઓ હોય, અને પાછળ પણ તેનું ધન પાપના કામમાં ખરચાયું હોય તો તે પાપી પ્રાણી અનેક દુઃખના આપનાર નીચ પ્રાણિના જન્મોને નિરંતર ભોગવીને પ્રસંગે નરકમાં પણ પડે છે.અને ઘણે કષ્ટે તથા ઘણે [1]કલ્પે પાછો તે ઉંચી ગતિને પામવા યોગ્ય ઠરે છે.

હે ઇચ્છેલા પદાર્થની પ્રાપ્તિવડે જ સંતોષ માનનારિ! આવિના અનેક દુઃખના કારણરૂપ ધનવિના રહેવું આપણે તો સારું જ છે, તોપણ બળવાન્ પ્રારબ્ધ વેગ કરીને ફળ આપવા આવ્યું છે, તેથી નિરુપાય થઈને પેલી કોદાળી લાવ, અને તારા સ્વપ્નપ્રમાણે આ જગાએ ખોદી જો. આ વચન સાંભળીને ઘણા હરખથી તે ગિરિજા ઉઠી, ને કોદાળી લાવી, ને ધીરે ધાએ ખોદવા લાગી. હાથ બે એક જગા ચોરસ અને આશરે દોઢેક હાથ ઉંડી ખોદી જોતાં નીચે ધનના ભરેલા અને સાંકળવડે એકબીજાસાથે નાંગળેલા તથા તેના મોઢાંઉપર વાસણજેવાં ઢાંકણાં ઢાંકેલા ચરુ દીઠા; અને ન ખોદેલી જગામાં પણ દબાએલી ચરુઓની હાર છે એમ આજુબાજુના અર્ધા દેખાતા ચરુથી જણાવા લાગ્યું.તેથી ગિરિજાને ખોદતાં થયેલી મહેનત તો ન જણાઈ, પણ હર્ષથી છાતી ફુલવા લાગી.શ્વાસ વધારે લેતાં શ્વાસભરી જણાવા લાગી. અંગઉપરનાં રૂંવેરૂંવાં ઉભાં થઈ ગયાં. પતિતરફ જોતાં મોઢું મલકાઈ જવા લાગ્યું. મુખઉપર એક પ્રકારનો જુસ્સો જણાવા લાગ્યો.જાણે આખી પૃથ્વી ખોદી નાંખતાં પણ થાકી ન જાય એવું હાથમાં બળ જણાવા લાગ્યું. પછી એકદમ પોતાના પતિને ભાવથી પગે લાગી વળગી પડી,અને કહેવા લાગી : હે ભર્તાર! આ મારું દુઃખ તમારા તપથી ગયું, કે મારા ટેકધર્મથી ગયું, કે

---

[1] કાળે.

આપણા મહાત્માની સેવાથી ગયું, કે એમના આશીર્વાદથી ગયું કે આપણાં આગુલાંપાછલાં કર્મના ઉદયથી ગયું કે આપણાં માતાપિતા વગેરે વડિલના પુણ્યથી ગયું, કે સાક્ષાત્ ઇશ્વરની ઇચ્છાથી ગયું, કે કોઈ અનિષ્ટ ફળને આગળ આપનારાં કર્મથી કે શાથી ગયું, એ મને કાંઈ સમજાતું નથી. હવે શું કરવું તે મને સૂજતું નથી, માટે જે કરવાનું હોય તે આપ મને આજ્ઞા કરો. હવે મારા સઘળા સંતાપ ટળ્યા, એમ આજે લાગે છે.

હરદત્ત કહે છે : હે પૂર્વનાં પુણ્યથી પરમેશ્વરમાં પ્રીતિવાળિ ! હાલ તો આ માટી જેમની તેમ પાછી પૂરી અને ઢાંકી દે. પછી જેમ ઘટશે તેમ કરીશું. હમણાં દિવસ ઉગશે. પછી તે સ્ત્રીયે ધણીની આજ્ઞાપ્રમાણે પાછી માટી પૂરીને જેવી ને તેવી જમીન કરી મૂકી,અને સૂર્ય ઉગતાં નિત્યની પેઠે પોતાનાં કર્મમાં લાગી, અને તેનો પતિ પણ પોતાનાં ષટ્કર્મ કરવામાં લાગ્યો.

એ ધનસંબન્ધી વિચારને કરતી ગિરિજા પોતાના પતિને જમાડી પછી પોતે જમીને પોતાનાં સઘળાં કામથી જલદી પરવારીને પતિપાસે બેઠી, અને બોલે છે, એટલે હરદત્તે કહ્યું: હે સ્ત્રિ ! આ [1]અન્તરાયવાળી જગા છે, માટે આવ; આ પાછળના બહારના છુટા ચોકમાં ઝાડના છાયે બેશીને વાતો કરીએ. કારણ કે મઢીમાં વાતો કરીએ પણ બાજુથી કોઈ સાંભળનાર હોય તે આપણા જાણવામાં આવે નહિ; અને બહારથી તો દૂરના આવનારને પણ આપણે જોઈ શકીએ. એમ કહી બહાર આવી બેસે છે. પછી ગિરિજા કહે છે : હે મનના મનોરથ પૂરનાર પતિ ! હું વિરોધી થઈને નહિ, પણ મારા મનની આજની લાગણી ખરેખરી તમને કહું છું. મને એક તો એ જ થાય છે કે આટલું ધન મળ્યું એ તે સાચું હશે કે જૂઠું ? કેમકે હવે તો પાછી માટી જ દેખાય છે. વળી વિચારું છું કે નજરે જોયું છે માટે ધન છે તો ખરું જ,અને ઘણા વિચાર તો એ આવે છે કે હવે આપણે આમ ખાઇશું પીશું, ઓઢશું પહેરશું, દાનધર્મ કરીશું, સઘળા વૈભવ ભોગવીશું, પણ કાંઈ ખુટનાર નથી. અને છેલ્લા વિચાર આવ્યા તે હવે કહું છું તે સાંભળજો.રાત્રે તમે મને ધનવાનનાં દુઃખની વાત કહી પણ હમણાં તો મને તેમાંની એકે સુઝતી નથી, અને તેને મન ખરી પણ માનતી નથી. ઉલટો એવો અનુભવ થાય છે કે આ સંસારમાં જે જે દુઃખ છે તે સઘળું ધનવગર જ દેખાય છે, અને ધન એકલું જ સઘળાં સુખને આપનાર છે. જુઓ! આટલા દિવસ રોજ આ કૂવેથી ખપજેટલું પણ પાણી કાઢતાં થાકી જતી અને આજે તેથી બમણું કાઢ્યું તોપણ મારા મુદ્દલ હાથ કેડ કે ખભા દુઃખતા નથી ! વળી મારા પગ જાણે નળમાંથી ભાગેલાસરખા કાલ રાત્રિસુધી જ-

---

1 આંતરાવાળી.

ણાતા, તે આજે તો જાણે માંહી લોખંડના ગજ ઉતારીને પરમેશ્વરે મજબૂત કરી નાંખ્યા એમ જણાય છે ! કળતા નથી, સુંથાતા નથી, અને ફરતાં, લથડતા કે થાકતા નથી ! મારી આળસ પણ ઉડી ગઈ ! કાળજે રોજ સુંથારો થતો તે પણ મટી ગયો ! અહો ! હજી તો ધન હાથમાં પણ આવ્યું નથી તો પણ જાણે શરીરમાંના સઘળા રોગ જતા રહ્યા, તો આગળ તો કોણ જાણે કેટલુંએ સુખ મળશે ! મને તો હવે એમ પણ લાગે છે કે ધનવિના જ આ માણસોને સઘળા રોગો પણ આવે છે. કારણકે ધનવિના ખાવાપીવાનાં કે શરીરની સાચવણીનાં સારાં સાધનો મળી શકતાં નથી. તેમ જ રાત્રિદિવસ તે તે વસ્તુવગર હજાર ફિકર થવાની અને તે ચિન્તાથી શરીર બળવાનું, અને ખાધેલું અન્ન પણ બળીને કોયલો થઈ જવાનું, એટલે શરીર સારું થાય નહિ; અને રાત્રિદિવસ ફિકર રહેવાથી મન દુઃખી રહે, એટલે તેની અસર શરીરમાં થઈને શરીર પણ દુઃખી જ થવાનું. એવું પણ મેં સાંભળ્યું છે કે આધિ (મનની પીડા) એ જ સઘળા વ્યાધિનું કારણ હોય છે; અને તે આધિ જગતમાં ઘણું કરીને ધનવિના જ વધારે થાય છે. માટે સર્વ રોગનું કારણ નિર્ધનતા છે એમ ભાસે છે. વળી ઘણાં દુઃખ પણ નિર્ધનને આવે છે. કારણ 'જેનું ધન તેનું જન.' ધનવાળાને સઉ વળગતાં જાય, એટલે તેનું કોઈ કામ અડચું રહે નહિ. કેમકે 'જર ચાહે સો કર, અને વિના જર ટેં ટેં મત કર ' એવી લોકમાં કહેવત પણ ચાલે છે, વળી ' પૈસે હાલ ને પૈસે ચાલ. ' પૈસાથી જ સઘળો વ્યવહાર ચાલે છે. પૈસાવાળાં જ માણસમાં ગણાય છે. પાંચમાં તેનો બોલ આગળ પડે છે. જેના પાસે પૈસો છે તેની જ આજે કુળવાન્‌માં પણ ગણત્રી થાય છે. પૈસાવાળો જ ડાહ્યો અને સમજણો ગણાય છે. તેની જ વાત લોકો પણ સાંભળે છે, ગુણવાન્ રૂપવાન્ પણ તેને જ ગણે છે, અને ભલા, ભુંડા, મૂર્ખ, પંડિત, ચતુર સઘળાં તે પૈસાવાસ્તે તેને જ સેવે છે. માટે ખરું જોતાં જગતમાં ધન મોટું છે. પૈસાવિનાનાં માબાપની સેવા છોકરાં કરતાં નથી, ધનવિનાના ધણીને તેની સ્ત્રી ગણકારતી નથી. સગાં પણ ગરીબનાં સગાં થતાં નથી. ભાઇઓ, બહેનો અને સ્નેહીઓ પણ ગરીબનાં રહેતાં નથી, અને માબાપ પણ વખતે ધનવિનાનાં છોકરાંઉપર ઘણું હેત રાખતાં નથી. એમ અનેક રીતે જોતાં આજે તો મને એમ જ જણાય છે કે અરેરે ! ધનવિનાનું તે જગતમાં માણસનું જીવવું જ નકામું છે. હશે, પરમેશ્વરે આપણા દોહ્યલા દહાડા જાણીને દયા કરી છે, એટલે સઘળી વાતે રુડાં વાનાં થશે, કેમ નહિ વારુ ?

હરદત્ત કહે છે : તારું કહેવું આ વખત સઘળું ખરું છે. તેથી મારે

હાલ એ વિષે કશું કહેવાતું નથી.બીજું જે કાંઈ મને પૂછવાનું હોય તે હવે પૂછ. આવતી કાલે તો આપણે યાત્રાનો દિવસ આવ્યો છે.

ગિરિજા કહે છે: હા હવે જેમ આજ્ઞા કરશો તેમ હું ચાલવાને તૈયાર છું. મારું ખરું અને નિરન્તરનું ધન તો તમે જ છો. માટે મને ધનમાં પ્રીતિવાળી જાણીને મારા ઉપરથી પ્રીતિ ઉતારશો નહિ. નહિ તો એ ધનનો મારે કશો ખપ નથી. હું તો મારાં સઘળાં સુખનું મૂળ, જેમ ઝાડનું જીવન તેનાં મૂળ છે તેમ તમને જ ગણું છું. માટે આજ્ઞા કરો તે પ્રમાણે કાલને સારુ તૈયારી કરી રાખું. આ ખોદી જોયું છે તેનું કેમ કરીશું?

હરદત્ત કહે છે: હે સ્ત્રિ! બિલાડીને ખીર પચવાની નથી, એ કહેવતપ્રમાણે આપણને આટલા બધા ધનની વ્યવસ્થા કરતાં આવડવાની નથી, અને ઘણો ઉપાધિ થતાં પણ ખરું સુખ મળવાનું નથી. માટે જો તારી મરજી હોય તો હાલ તો આપણે માંહેથી થોડું દાન કરવા જેટલું જ લઇ જઈએ, અને પછી એકાંતમાં આપણા શ્રીગોકર્ણ ઋષિને વિનતિ કરીએ કે આ સઘળું તમે આપ્યું છે તેની તમે વ્યવસ્થા કરો. પછી તે જેમ આજ્ઞા કરશે તેમ કરીશું. કેમ એ તને ઠીક લાગે છે કે નહિ?

ગિરિજા કહે છે: એ તો સઉથી જ સારું. પણ એ વાત તે પોતે કેમ કબુલ કરશે? એમણે પણ કે દહાડે એવું કર્યું છે જે?

હરદત્ત કહે છે: પછી તેમની આજ્ઞા થશે કે તમે તમારે કરો, કશી ચિન્તા નથી,તો તેમના બળથી આપણે કરીશું.જો! દરેક જોખમના કામમાં મોટા પુરુષની સલાહ લેવી. પછી તેમનો આશીર્વાદ થાય એટલે કાંઈ કઠિન પડે નહિ. માટે હાલ તો આપણે આજે રાત્રે ખપજોગું કાઢી લઈ જઈ તેનું દાનધર્મ કરીશું. અને આપણે તો આપણાં કંદમૂળ તથા ખડધાન્ય ખાઇશું. પ્રથમ જ એ ધનમાંથી આપણે ખાવું નહિ. કેમ ઠીક?

ગિરિજા કહે છે: હા ઠીક. ત્યારે એ પ્રમાણે હું તૈયાર કરી રાખીશ, એટલે વહેલાં ઉઠીને આપણે જઇશું.પણ પછી અહિં સાચવવા કોણ રહેશે? આપણા આવતા સોરું તો કોઇ મંડે તો બધું સાફ કરી જાય!

હરદત્ત લગાર હસીને કહે છે: આટલા દિવસ રોજ કોણ સાચવતું હતું? તે હવે પણ સાચવશે.

ગિરિજા કહે છે: આટલા દહાડા તો આપણે જાણતાં નહોતાં એટલે ફિકર નહોતી, પણ હવે તો ફિકર ખરી કેની?

હરદત્ત કહે છે: હવે ફિકર શેની? આટલા દિવસ પરમેશ્વર સાચવતા,અને તેમણે જ આપણને આપ્યું છે, ને તે આપણા ભાગ્યમાં ભોગવ-

વાનું છે તો તે પોતે જ સાચવશે. આપણે શું સાચવનાર છીએ?

ગિરિજા કહે છે: એ બધું ખરું પણ કહેવત છે કેની કે 'દીકરાનું ઝેર છે.' માટે ખરું પૂછો તો મારો જીવ તો અહિંનો અહિં રહેશે ખરો.અને એ મારા બાપ! આટલું બધું ધન બીજા કોઈ અજાણ્યાને સોંપી પણ કેમ જવાય? 'જર દેખીને મુનિવર ચળે છે' એ વાત રડી સાચી ખરી! મને લાગે છે કે કોઈને સોંપ્યું હોય તો થોડું પણ કાઢી લીધાવિના રહે નહિ.

હરદત્ત કહે છે: હવે સમજ પડવા માંડી! ને લોકો ધીરે ધીરે જાણશે, ને પછી છોડશે કે લીધાવિના?

ગિરિજા કહે છે: હશે ત્યારે તમારી આજ્ઞાપ્રમાણે જ હું તો મારે કરીશ. પછી જે થવાનું હશે તે થાઓ.

વિજયા: બોલો 'જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ.'

ચંચળા: અરે! અરે! અહિંથી જ અટકાવી દીધું? બચારાંને જાત્રાએ તો મોકલ્યાં હોત!

વિજયા: જુઓને બા! બહાર, હવે ઝાઝો દિવસ ક્યાં રહ્યો છે જે! પછી તમારી સૌની મરજી.

વિજળી: મરજી તો ખરી, પણ એને બિચારીને જાત્રાએ મોકલીને પછી તેનો જીવ તાળવે ટંગાવવો તે કરતાં આ સારું કે ધનપાસે તો ખરી. પછી પાછાં આવતાસુધી થાય તો ભલે ચાલવા દો.

ભાગીરથી: ના રે બહેન! એટલો વખત હવે કયાં છે? હશે. વળી કાલ છે જ કેની! ધન્ય છે બાઈ વિજયાલક્ષ્મીને કે આટલું બધું એમને યાદ પણ શી રીતે રહે છે! લગાર વાત મહીં પડતી નથી. તેલની ધારની પેઠે વાણી ચાલે છે!

કાવેરી: બહેન! મોટા પુણ્યવિના એવી બુદ્ધિ કયાંથી હોય! બન્નેનું જોડું **પરમેશ્વર** કાયમ રાખે એ જ માગીએ છીએ.

ચંચળા: જોડું કાયમ રહે, ને વળી એવા ને એવા ગુણવાળા એમને દીકરા **પરમેશ્વર** આપે. કેમ **ભાગીરથી**! ખોટું કહું છું?

ભાગીરથી: આપશે જ. **પરમેશ્વર** એમની મતિ સારી છે એટલે કેમ નહિ આપે?

ચંચળા: હેં કાકીજી! પેલી બિચારી ગિરિજાને તેનો વર, બિચારાં એજણ આવડું બધું ધન કેમ સાચવશે? આપણે રડ્યાં આ ગામવચ્ચે પણ થોડું છે તોએ બીહી મરીએ છીએ, ને પૂરું ઉંઘતાંએ નથી.

પારવતી : લે મારી બાઇ ! એમાં તે શું ? ખોદેલું હોય તેના ઉપર પથારી કરીને સુતાં, એટલે રાનવગડામાં તે પછી કોણ જાણવા બેશી રહ્યું છે ! મેળવી જાણશે તે સાચવી નહિ જાણે ?

ભાગીરથી : ત્યારે કેમ ચંચળબહેન ! હવે ઉઠશું ? પછી છેક સાંજ પડી જશે.

ચચળા : હવે છેલ્લું એક નાનુસરખું બે બોલનું બોલી લેવા દો, વિજ્યાલક્ષ્મીને એટલે ઉઠીએ.

વિજયા : લો બહેન ! વળી ખેંચતાણ કરાવીને બોલવું ત્યારે પ્રથમથી જ બોલું છું. (ગાય છે.)

ગરબી.

સજનિ ! શુણજો રે પ્રીતે, બોધવચન કહું છું આ ગીતે,
જગમાં રુડી રે રીતે, ચાલી વહીએ નિત્ય નિજ હિતે; સજનિ૦
પતિ પરમેશ્વર રે લહીએ, વાત હૃદયની તેને કહીએ,
દુઃખ સુખ સઘળું રે સહીએ, કહે તે રીતે સંગે વહીએ; સજનિ૦
હરતાં ફરતાં રે ઘરમાં, મનને હેળવીએ હરિવરમાં,
સર્પ જેમ સીધો રે દરમાં, તેમ મન સ્થાપીએ હરિહરમાં; સજનિ૦
સુખ નવ જોઇએ રે પરમાં, અડસઠ તીર્થ ગણી નિજ નરમાં,
વૃત્તિ ન ધરવી રે જરમાં, આડું વહીએ તો ખપીએ ખરમાં; સજનિ૦
મોહ સઉ ટાળી કે મનમાંથી, સદ્‌ગુણ શોધી લઇએ જ્યાં ત્યાંથી,
મેળ ન કરીએ રે મોધાંથી, વૈર ન કરીએ રંક સગાંથી; સજનિ૦
હળીમળી હરિગુણ રે ગાવા, ખોટા ન રચવા કાવાદાવા,
મનહર સુખને રે થાવા, સમજો રુડે માર્ગે જાવા; સજનિ૦

ભાગીરથી : ‘જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ’. વાહ, શું મજેની ગરબી છે ! કેમ ઉઠીશું ? [સઉ ઉઠે છે. વિજ્યા એકલી મનોહરની વાટ જોતી કામથી પરવારીને બેસે છે. એટલામાં તે આવે છે.]

મનોહર : કેમ તૈયારી છે કે વાર છે ? શા વિચારમાં બેઠી છે ?

વિજયા : વિચાર તો એ જ હમણાં હતો કે અહોહો ! આ સંસાર તે શું, ને મહીં જાતજાતનાં પ્રાણિઓ તે શું, ને આપણાં આ શરીર તે શું, ને આ બધું જોઇએ છીએ તે શું, ને આ જોવાની આંખ શું, ને તેમાંથી જોનારાં આપણે, વળી આ હાડકાં ને ચામડાના માળામાં કોણ ને કેવા રૂપનાં હઇશું, ને તેને પેદા કરનાર શું, ને શાથી આ રેંટમાળ બંધાયો હશે, ને એવા એવા વિચારથી જાણે વિચાર કરતી કરતી દિગ્મૂઢ જેવી હું તો થઈ ગઈ,

અને જાણે ઉંડા કૂવામાં ઉતરી ગઈ હોઉં એવું મને લાગ્યું ! ને પાછી વળી હોંશીઆર થઈ ત્યારે મને અજાયબજેવું લાગ્યું કે આ તે શું ! એમ કરીને તમારી વાટ જોતી'તી એટલામાં તો બારણાં ઉઘડ્યાં. મારે તો બધું તૈયાર છે. બેસો એટલી જ વાર છે.

મનોહર : અહો ! આજ તને આવા વિચાર આવવાથી મને ઘણો સંતોષ થયો છે. કારણ કે હવે તને આ સંસાર કેવી મોહજાળ છે તે સમજવાનો અધિકાર આવ્યો, એટલે થોડાદિવસમાં પરમેશ્વરના સ્વરૂપને જાણવાનો પણ તને અધિકાર આવશે. જો ! આ તારા વિચારનો ધીરે ધીરે ખુલાસો થશે. તું વિચાર કરતાં અકળાઇશ નહિ. ચાલો ત્યારે હવે વાળુ કરી પરવારી લઈએ. [વાળુ કરી પરવારી બેસે છે. પછી સમય થયો જાણીને આવનાર સ્ત્રીપુરુષ આવીને બેસે છે.]

દાસ : (વિઠ્ઠલજીને) કેમ વિથ્થલજી ! સટ ઢડમડી બોલજો, આપના આ બોઢડી કેતલો ફાયડો ઠયો છે ! આજ માડા ઢાડવાપડમાને અગીઆડમો ડિવસ છે, ટેમાં મને ટો અસમાનજમીનનો ટફાવટ લાગે છે.

વિઠ્ઠલજી : એમાં કાંઈશક નથી. તમારું ધારવું ખરું જ છે. અને આ પ્રમાણે જો વર્ષ ૭ મહિના ચાલશે તો હજારો માણસોનું કલ્યાણ થશે. કોઇનાં ભાગતાં ઘર અટકશે, કોઇનાં ભાગ્યાં ઘર મંડાશે અને ચાલતાં ઘર સારી રીતે ચાલશે, અને સઉને સુખનો વધારો થશે. શેઠ ! સાચું કહું છું કે એ પુણ્યનો મોટો ભાગ તમને જ મળનાર છે, કારણ આ કથાનો આરંભ તમારા દમથી જ થયો છે. આગળ જતાં આ કામનાં એવા રુડાં ફળ થશે કે લાખો લોક આશીર્વાદ દેશે. મારું તો એ જ સમજવું છે કે પરમેશ્વરની કૃપાથી આ પ્રમાણે ચાલતું રહે તો એમાંથી સર્વ સારું થશે.

દાસ : કોઈનું નામ ડેવામાં કંઈ કાડન નડી; પણ કેતલાએક સાલા પેતના પાપીનાં કાલજાં બલે છે, ને ટે હડામખોડોડી આ સહન ડટું નડી. પન હુંટો જાતુંછ કે ટેમનાં કાલાં મો'રાંઉપર મેસ ફરસે, ને કમબખટો લોકની નિંડા કડીને પાપનાં પોતલા બાંઢીને અંટે નડકમાં જસે. ને આ લોકમાં પન ટે બલેલા પેતાનાતું ખડાબ ખારટા ડસે. કેમ વિથ્થલજી ! બોલ્યા નહિ ? ખોતું કહું છ. જોજો ડે બાવા ! આપના મંદલમાંડી એવા કડમચંદાલનો સંગ કડસો નહિ, અને ટેવાની સાલાની વાટ પન સાંભલવી નહિ, ને ટે સુડખને મોં પન આપવું નહિ.

મનોહર : (ઘરમાંથી બહારના ખંડમાં આવીને પોતાને આસને બેશીને) કેમ વિઠ્ઠલજી ! શી વાર્તા ચાલે છે ? કંઇ પ્રસંગ નીકળ્યો છે કે

સહજ આડી અવળી વાત ચાલે છે ?

વિઠ્ઠલજી : એ તો સહજ; આપને ક્યાં જગતનું સ્વરૂપ અજાણ્યું છે ? કોઈ અધમ પાપી પ્રાણિઓ આ શેઠને કાંઈ બોલતા હશે તે વિષે લગાર ચાલ્યું. જગતને મુખે કાંઈ ઢાંકણ છે ?

મનોહર : (લગાર હસીને) [1]માયા [2]અનિર્વચનીય છે. તેનું કાર્ય જગત્ પણ તેવું જ વિચિત્ર હોય એમાં શી નવાઇ છે ? વિવેકી પુરુષોએ તો પોતાનું શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય નિર્ભયપણે કર્યાં જ જવું. તેનો લાભ લેનાર પુરુષો લેશે.

વિઠ્ઠલજી : ત્યારે હવે શો વિલંબ છે ? જે કંઈ કથાભાગ ચાલે તે ભલે કે ઇષ્ટશ્રવણ થાય.

મનોહર : આજ તો દ્વાદશી છે, એટલે કથા તો આજ બંધ જ રહેશે. શાસ્ત્રનીતિ તમને કંઈ અજાણી છે ?

દાસ : (એકદમ) હેં ભતજી મા'ડાજ ? એ સું બોલ્યા ? આજ બાડસ કઈટે આપની કદ્દા નહિ ચાલે ? બાકી અમાડા પુડાની કહેટા ખડા કે વાસજીનું મસ્ટક છેડાયું છે માતે બાડસે કદ્દા બંદ.

મનોહર : જુઓ દાસ ! (૧) જે આ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનારરૂપે મનાયલા [3]મહેશ્વર પરમેશ્વર છે તેમના વિષે જેમાં કહેવાતું હોય, (૨) તથા તે મહેશ્વરથી ઉત્પન્ન થયેલા જગતના [4]ઈશ્વર જે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને રુદ્ર તેમના વિષે કહેવાતું હોય, (૩) [5]શુદ્ધસત્ત્વા [6]માયા,અને મલિનસત્ત્વા માયા એ બેથી થયેલા આ જગતમાં મૂળ સુર જે દેવ તથા અસુર જે દૈત્ય તેમના આજસુધી ચાલતા આવતા કુળના સંબન્ધમાં વંશાવલિજેવું જેમાં કહેવાતું હોય, તથા (૪) બ્રહ્માના એક [7]દિવસમાં જે ચૌદ મનુ વીતી જાય છે, તેમના સંબન્ધમાં પણ જેમાં કહેવાતું હોય,તથા (૫)તે મનુઆદિના તથા અન્ય મુખ્ય વર્ણોના ઉજ્જવલ વંશોનાં પવિત્ર ચરિત્રરૂપ આખ્યાનોવિષે જેમાં કહેવાતું હોય, તેને મોટા પુરુષો આ પાંચ લક્ષણવાળું પુરાણ કહે છે. તો આપણે આ જે દશ દિવસ થયાં આરંભ થયો છે તે પુરાણ જ છે એમ જાણજો; કેમકે

---

૧ સંપૂર્ણ દૃશ્યપ્રપંચનું કારણ. ૨ જેનું નિઃશેષ નિરૂપણ કરી શકાતું નથી. ૩ સગુણ બ્રહ્મ. ૪ નિયમન કરનાર. ૫ સગુણ બ્રહ્મની-ઈશ્વરની-ઉપાધિરૂપ, જે પદાર્થમાં શુદ્ધસાત્ત્વિક દ્રવ્યની અત્યંત પ્રધાનતા છે. ૬ જીવોની ઉપાધિરૂપ, જે પદાર્થમાં રજોગુણ તથા તમોગુણરૂપ બે દ્રવ્યની સત્ત્વગુણરૂપ દ્રવ્યકરતાં પ્રધાનતા છે. ૭ મનુષ્યલોકનાં ૪૩૨૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષ.

પુરાણનાં સઘળાં લક્ષણ આપણી કથામાં આવનાર છે, ધીરે ધીરે આવ્યાં છે, આવે છે, અને પાછળથી પૂરેપૂરાં આવશે. બીજાં સઘળાં પુરાણ તો પવિત્ર જ છે, પણ આ કાળ, દેશ, તથા લોકવ્યવસ્થાના પ્રમાણમાં ખરે-ખરા સુખને આપનાર સ્વરૂપે પ્રકટ થયેલું જે આ મહાપુરાણ છે તે, તે સર્વથી અત્યંત પવિત્ર છે એમ જાણજો. હજી તો સઉને સમજવામાં આવે એવો એ ધર્મકુટુંબના આખ્યાનનો ભાગમાત્ર કહેવાનો આરંભ કરચો છે. પણ વધારે મોટી બુદ્ધિવડે સમજાય એવા અદ્ભુત ચમત્કારિક મુખ્ય મુખ્ય ભાગને તો ધીરે ધીરે સમય આવશે તેમ તેમ કહીશ. માટે શું કહું છું, આ-જથી નક્કી કરી જાણજો કે આ આપણી કથા સર્વ પુરાણો તથા ઉપપુરા-ણોમાં પ્રથમ પૂજાવા યોગ્ય જે સર્વોત્તમ મહાપુરાણ છે તેમાંનું એક આ-ખ્યાન અને તે આખ્યાનમાંનો પણ એક પ્રસંગમાત્ર આજ દશ દિવસથી જોડાયો છે. તે પ્રસંગ પણ હજી પૂરો થયો નથી. અને આ પ્રસંગ પૂર્ણ થયા પછી જો તમારી સર્વની યોગ્યતા અને ઇચ્છા જણાશે તો આ પ્રસંગનું મૂળ જે ધર્મકુટુંબનું આખ્યાન છે એવાં અનેક આખ્યાનો તથા આખા જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય કેવી રીતે થયા કરે છે તે તથા આ અને એવી અનેક સૃષ્ટિની અનેક કથાઓ વગેરે જે જોઇએ તે જેમાં છે, એવું આ મુખ્ય મહાપુરાણ આદિથી તે અંતપર્યંત તમને સંભળાવવાને આરંભ કરીશ, જેના વડે અધમ પ્રાણિઓ પણ ઉંચી ગતિને પામે એમ છે. હવે તમને સમજણ પડી, કે આજે બારશ છે, અને આપણી આ કથા સર્વો-ત્તમ મહાપુરાણનો પ્રસંગ છે તેથી વ્યાસઆસને બેશી કેમ કહેવાય ? માટે પરમેશ્વરની મરજી તો વળી કાલથી એ જ ચાલશે. આજનો દિવસ ખાલી.

દાસ : (લગાર હસતાં) અડે ટાડું ભલું ઠાય ડે બાડસ ! ! હું આજ ખડા સપાતામાં વચમાં કાંઠી આવીને બેથી ? ટેં ટો માડી બાઈ બદો ખેલ ઢુલઢાની કડી નાંખ્યો ટો ! હસે, પન આજ માડો આટમા પડસન ઠયો કે આ કઠા કંઇ જેવી ટેવી નથી ! આ ડસ ડહારામાં એનું અનિડવચની ડે-વટ ટો જનાયું જ હટું પણ આજ ટો ખુલાસાવાડ જાનવામાં આવ્યું કે આ ટો ખુડ મહાપુડાનની જ કઠા છે. કેમ વિથ્થલજી ! હવે ખાટડી ઠઇ કે પેલા સાલા નજીસ કહેનાડનાં કાલાં મોં ! આ કઠા ટો અદમને પન ઉંચી ગટિ આપનાડ છે, પછી બીજા ટમાડા અમાડાજેવાને મલે એમાં સી કહેવાની વાટ હટી !

વિઠ્ઠલજી : દાસ ! તમે ખરું કહો છો. આવી સઘળા પ્રકારના ધ-ર્મને જણાવનારી, તથા તેનાં જૂદાં જૂદાં સ્વરૂપને કારણસહિત સમજાવ-

નિજ સંગી આ જીવને તારો; હો સજ્જન૦
ફરી ના'વે મનુષ્યદેહવારો રે, ખરે ટાણે શું હિંમત હારો રે,
મતિ ઉત્તમ ઉરમાં ધારો; હો સજ્જન૦
કરો દુર્ગુણકોપ અકારો રે, નથી જેમાં કાંઈ સકારો રે,
કોણ કરી થાકે ધ્રંટીટંકારો; હો સજ્જન૦
સુખ આપશે શુભ, સ્રજનારો રે, પાર પામે કુમતિ ત્યજનારો રે,
દુઃખી થાય ન હરિ ભજનારો; હો સજ્જન૦
હરિ ભજી ત્યજી સઘળા વિકારો રે, શુદ્ધસત્ત્વને સ્નેહે સ્વીકારો રે,
કહે મનહર કરીને પોકારો; હો સજ્જન૦

પદ—ગરબી.

ધણી ધારી દયા, સદ્‌ગુણ અંતર દેજો દિનદિન દાસને,
દુઃખી ઝાઝું થયાં, પણ ના સત્વર કાપી શક્યાં મોહપાશને.
ધારી ધારી હૃદયે જોયું, કો ક્ષણ ભાન જ તનનું ખોયું,
મન આપ સ્મરણ કરી કરી ધોયું; ધણી૦
નિત્ય નિત્ય સંગ સારાના કીધા, કીર્તનમાં કાન ઘણા દીધા,
(પણ) મળી તમને નવ લ્હાવા લીધા; ધણી૦
સઉ વાટે સમજીને ચાલ્યાં, પ્રીતે ગુરુનાં શરણાં ઝાલ્યાં,
હજી આપ પદે આવી ન મ્હાલ્યાં; ધણી૦
કો દુષ્ટે તો અતિ ભરમાવ્યાં, ખોટા નિશ્ચયથી [1]બરમાવ્યાં,
સાચું કહી કદી ના શરમાવ્યાં; ધણી૦
હવે હારી હરિ! આ બોલું છું, અંતર તમઆગળ ખોલું છું,
તમવિણ મહા દુઃખમાં ડોલું છું; ધણી૦
સુખ સંસારે નથી એ જાણ્યું, હું મારું કરી દુઃખ બહુ માણ્યું,
સુખ સાચું કશામાં નવ નાણ્યું; ધણી૦
હાવાં હઠ ત્યજી મનહર માગું, વળિ વળિ નમી નમી પાયે લાગું,
કરો કરુણા મોહથી હું જાગું; ધણી૦

(જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ.)

વિઠ્ઠલજી : અહો ધન્ય છે! આ વચનો મોટા પુણ્યપ્રતાપવિના કાને ક્યાંથી પડે?

દાસ : ખરું કહો છો વિઠ્ઠલજી! અમારા સરખા અભાગી પ્રાણીને આ સુખ કોન આપનાર છે?

---

૧ બહેકાવ્યાં, સીસકે ચઢાવી ઉન્મત્ત કર્યાં.

મનોહર : જુઓ વિઠ્ઠલજી ! પુણ્યવાન્ પ્રાણીને પોતાના શુદ્ધ બળથી જ સઘળી વસ્તુ સહજ આવી મળે છે; અને સારા સંસ્કારબળવિનાનાં ઘણાને મહેનતે પણ મળતી નથી.

વિઠ્ઠલજી : આપ ખરું કહો છો, તોપણ તેમાં સઘળામાં આપસરખા મહાત્માનો સંગ એ સંસ્કારબળ ઓછું હોય તો તેને વધારે છે, નિર્બળ હોય છે તો સબળ કરે છે, ઢંકાયેલું હોય છે તો તેને ખોલે છે, અને બિલકુલ ન હોય તો તેને નવું સંસ્કારબળ ઉપજાવી આપે છે. માટે સઘળાં બળમાં મોટું સંગબળ છે. કારણ નઠારા સંગમાં બગડેલા હજારો જોયા છે, અને તે બગડેલા પણ પાછા સારા સંગથી સુધરેલા જણાયા છે.

મનોહર : તમારું કહેવું ઘણે અંશે ખરું છે, અને તેથી જ મોટા પુરુષો સત્સંગનો ઘણો મહિમા આજસુધી લખતા આવ્યા છે.

દાસ : હેં મ્હાડાજ ! આ મનનો નિંડોહ ઠટો નકી, ઘની વાડ અનુભવ કર્યો છે કે માલા થઈ ને બેથા કે બેતીનું બાપ કહીંનું કહીં નીકલી જાય છે ! પછી ધનુંએ કબજે કડીએ છ,પણ લગાડ પટ્ટો લાગવા ડેટું નકી, ટેને સાલાને સું કડવું ?

મનોહર : જુઓ દાસ ! આ કાગડા તથા વાંદરા એ ઘણા ચંચળ છે, તોપણ તે પોતાની મેળે એકની એક જગાએ ઘણીએ વાર બેશી રહે છે. પણ જો એના તરફ લક્ષ કરીને એને કોઈ પકડી કબજે કરવા ધારે છે કે તરત તે ચેતીને ચાલી જાય છે.તેમ જ આ સાપ છે તે પણ પોતાની મેળે ગમે ત્યાં ગમે તે રીતે પડી રહે છે. પણ જો કોઈએને કબજે કરવાની તૈયારી કરે છે ત્યારે તે એકદમ ગમે ત્યાં જતો રહે છે. તે પ્રમાણે આ મન છે. તે પોતાનીમેળે ઘણીવાર આપણને સતાવ્યાવિના શાંત રહે છે, પણ એને કબજ કરવાના વિચારથી આપણે સેવા, પૂજા કે માળા લઇ બેશીએ કે તરત એ ચેતીને ચંચળ થઇને ગમે ત્યાંનું ગમે ત્યાં જતું રહે છે.પછી આપણો ઉપાય લાગવા દેતું નથી. અમારામાં જે ખરા બ્રાહ્મણો છે, અને જેમને અમારાં ખરાં સઘળાં કર્મનું ભાન છે, અને તેમાં પણ જેમને ખરો પ્રાણાયામ કરતાં આવડે છે, તેમને તો એ મનને કબજે કરવાનું લગાર પણ કઠિન નથી. કારણ કે જેમ 'વાઘઆગળ બકરીનું ચાલે નહિ' તેમ તે પ્રાણના રોકનાર બ્રાહ્મણઆગળ તો એ મન બકરીજેવું થઈ બેસે છે. તેને પણ વખતે હંફાવે છે, પણ શૂરવીર એ મનથી ડરતા નથી. વળી તેવિના પણ સઉને કામ આવે એવા ઘણા સહેલા અને થોડે કાળે સિદ્ધ થાય એવા અનેક ઉપાય છે. પણ તે સઉને એક ઉપાય કામ આવતો નથી. જેવું જેનું મન તેવો તેનો ઉપાય.

મિથ્યા અભિમાન શામાટે રાખવું ઘટે ? આ પ્રમાણે આખા શરીરમાં ચંચળા એવો પદાર્થ મૂળથી નથી, તોપણ આખા શરીરને ઓળખવા આપેલું ખોટું નામ,તેને હું ચંચળા છું,એમ ખરાની પેઠે માની બેસવાથી આપણને તે નામથી ગાળો દે છે કે તરત આ મને ગાળો દે છે,એવું ભાન થઇને ખોટું લાગે છે. પણ એ વિચાર બહુ સારો નથી. કેમ હવે બરાબર સમજવામાં આવ્યું કે નહિ ?

ચંચળા : હા હવે બરાબર સમજાયું કે આ તો અમથી લોક લપ વળગાડી છે,અને આપણે તેને અમથાં બાઝી બેશીને દુ:ખ ભોગવીએ છીએ.

વિજળી : હે ચંચળબહેન ! એ તો ખરું પણ એ નામ ખોટું છે એમ જાણીને આપણે મનમાંથી નક્કી કરીએ કે હું કાંઈ વિજળી નથી, એટલે પછી મને કોઈ બોલાવે કે અલી વિજળી ! અલી ઓ વિજળી ! તોએ આપણે તો નક્કી કરી બેઠાં છીએ કે હું કાંઈ વિજળી નથી. પછી ઘણી વાર ન બોલીએ તો બહેરાં થયાં જાણે, અને ઘાંટો કાઢીને કે પાસે આવી ઢંઢોળીને બોલાવે, તોએ આપણે ન બોલીએ ત્યારે કહેશે કે ગાંડી થઇ કે ભૂત ભરાયું કે વાયુ થયો,એમ કરીને પછી આપણને મારે,બાંધે,ધુણાવે, કે ધુણી દે;ને વળી બોલાવે કે બોલ તું કોણ છે? તોએ આપણે ના બોલીએ તો પછી શી વલે ? પછી આપણો લોકમાં વહેવાર શી રીતે ચાલે, ને આપણાથી જીવાય કેમ ?

દાસ : (કાન માંડી સાંભળી રહીને) ઢન છે વિજલી ટમને ! ખડેખઠી સંકા સોઢી આની છે ! ભતજી મા'ડાજ ! આ બચાડી વિજલીઉપડ પન ડયા ઠવી જોઇએ. એનું પન બચાડીનું સમાઢાન ઠવું જોઇએ. જુઓ ટો ખડા, એની બુઢ્ઢિ કેવી છે ! એનું નામ વિજલી છે, ટેમ એની બુઢ્ઢિ પન એવી છે કે જાને વિજલીનો જ ચમકાડો !

મનોહર : દાસ ! તમે ખરું કહો છો. વિજળીની બુદ્ધિ ઘણી ઝીણી અને સારી છે. વાત સાંભળી સમજીને તરત તેનો સાર કાઢી લે છે. એવાં જ માણસને જલદી જ્ઞાન થાય છે. હવે સાંભળો, તમારા સંશયનું સમાધાન આપું છું. નામ ખોટું છે, નામરૂપ વસ્તુ આપણે નથી,એવો નિશ્ચય કરવાનું આગળ કહી ગયા, પણ તેનો સાર લેવાનો એવો છે કે આપણને ઓળખવાને ખોટું નામ આપણું રાખેલું છે. માટે આપણા વ્યવહારમાં જે જે વખતે એ નામથી વ્યવહાર કરવાનો આવે તે વખત તેટલો વ્યવહાર આપણે કરવો ખરો. પણ તે દરેક વખત આપણું અભિમાન ન બંધાઈ જાય એવું સાવધપણું રાખવું. સંસારમાં સઘળાં પ્રાણી દરેક વસ્તુ પોતાના સુખવાસ્તે

સેવે છે, કાંઈ દુઃખવાસ્તે સેવતાં નથી. તેથી સુખ આપનાર સઘળા વ્યવહારમાં નામવિના આપણો સાક્ષાત્ વ્યવહાર નહિ ચાલશે એવું સમજીને એ ખોટા નામનો ઉપયોગ કરવો. પણ અંદરથી એમ સમજી રાખવું કે એ વસ્તુ આપણે નથી; પણ માત્ર વ્યવહાર ચાલવાસારુ એ નામ રાખેલું છે, તો તેનો આપણે લાભ લેવો. અને વ્યવહારમાં પ્રસંગ આવવાથી બીજા નામસરખા ઘણા શબ્દો આપણને ઓળખવા ફેરવે છે: જેવા કે મા, સાસુ, નણંદ, દેરાણી, જેઠાણી, ભાભી, કાકી, મામી, માસી, વેવાણ, વગેરે, તેમ જ રાંધનારી, ચાલનારી, જમનારી, વેચનારી, ધવાડનારી, પીરસનારી વગેરે અનેક પ્રકારનાં કામપ્રમાણે પણ ઉપનામો પાડેછે. તે સઘળાં પણ સુખવાસ્તે કામ સાધતાસુધી જ તેની મતલબ છે એમ ધારીને દરેક માણસે પોતાનાં નામ તથા ઉપનામને અભિમાનથી દૃઢ કરવાં નહિ. એ સઘળાં આપણે દુઃખના વ્યવહારમાટે રાખ્યાં નથી. એમ જાણીને જ્યારે તે નામથી કોઈ ગાળ દેવા વગેરેના ખોટા વ્યવહારમાં જોડવા માંડે ત્યારે તરત ચેતીને આ વિચાર આગળ આણવો, કે આ ખોટા નામને ગાળ દેવાથી મને કશો સંબંધ થતો નથી. આ વગેરે અનેક ખોટા વ્યવહારમાં નામના અભિમાનથી આપણે મિથ્યા દુઃખને માથે વહોરી નહિ લેવું, એટલી જ મુખ્ય મતલબ છે. તેથી મનમાં નામ ખોટું સમજીને ખરે કારણે તે ખોટા નામથી આપણો જેટલો ઘટિત વ્યવહાર છે તે તો કરવો જ, એમાં આપણને કંઈ દુઃખ આવવાનું નથી. આ તો જે તે પ્રકારે દુઃખ ન આવે એવા દરેક પ્રસંગે વિચાર કરીને સઘળા ઘટતા વ્યવહાર કરવા, એટલી જ કહેવાની મતલબ જાણવી. કેમ વિજળી! હવે તમને સમજ પડી?

વિજળી : હા, હવે સમજાયું કે નામનો ખપજેટલો વહેવાર કરવો. પણ આપણી મેળે મનમાં સમજી રાખવું કે આ શરીરને ઓળખવા માટે એ નામ અમથું રાખેલું છે. ખરેખર કંઈ હું વિજળી નથી. હું તો જે કંઈ ખરેખરું હઈશ તે જ હઈશ.

દાસ : સાંભલો વિજલી! હું ટમને કહું. ટમે કહ્યું કે હું ટો જે કંઈ હઉસ ટે હઉસ, એ વાટ સઘલી ખડી, પન હવે ઢીડે ઢીડે ટેનો પન ટાર લાવીને સમજી લેવું કે જે હઉસ ટે હઉસ એતલે સુ? અને હું કોન છું એ ઓદટાં નક્કી જ કડી લેવું કે હું ટો ફલાનું જ છું હાં.

વિજળી : એ વાત તો હવે શોધવાની જ રહી કે નામ દેહ છે તે તો આપણે નથી; ત્યારે આપણે શું હઈશું? પણ એ વાત કંઈ અમારા જેવાંને

પોતાની મેળે સમજાવાની છે ? એ તો વળી ધીરે ધીરે કથામાં આવશે, નહિ તો પૂછીને જાણીશું ત્યારે.

ચંચળા : એ તો સઉ ધીરે ધીરે સમજીશું. આપણે વાણીયાં છીએ. એટલું તો ખરું જ છે, ને એવના જે હઈશું તે આપણા **ભટજી**ને પૂછી જોઇશું એટલે જણાશે.

દાસ : એ થીક છે, પન માઠા સમજવા પડમાને ટો આ નામની. પેથેમ આપને વાનીયા છીએ એ વાટ પન ખોતી થોકી બેસારેલી ગપ જ હસે. નહિ વાહુ, **ભતજી** મા'ડાજ !

મનોહર : ધન્ય છે **દાસ** તમને ! હવે તમારી બુદ્ધિ પણ કંઈ સાધારણ કહેવાય નહિ. આ વાર્તા તમે ખરેખરી સમજ્યા છો ! જેવું આપણું નામ પાડ્યું છે તે આપણે નથી, તેવું આપણી જાત ન્યાતનું નામ પણ આપણા ઘરડાથી આપણો વ્યવહાર ચલાવવાવાસ્તે પાડ્યું છે, તે આપણે લોકોથી સાંભળી નક્કી કરી લીધું છે કે હું વાણીયો કે હું બ્રાહ્મણ છું. પણ આપણા શરીરમાં વાણીયો તે શી વસ્તુ છે તે કંઈ જોઈ ને એવો નિશ્ચય આ સઘળા લોકો કરતા નથી, એટલે તે અભિમાન પણ વગરસમજ્યે પાકું કરી બેસે તો તે ભૂલભરેલું જ ગણાય.

દાસ : ઢન છે મા'ડાજ ! (ચંચળાને) કેમ સાંભલ્યું કે ! માડું કહેવું આગલ આવ્યું ? ' સો સાના પન મટ એક ' એ કહેવટ ખોતી નહી, કેમ વિથ્થલજી !

વિઠ્ઠલજી : એ વાત સાચી છે. પણ આ વાર્તા હજી ઘણી બારીકીથી સમજવાની છે હો **દાસ** ! નહિ તો અજ્ઞાની લોકો અધુરું સમજીને પછી આપણું સાંભળીને ભ્રષ્ટ થશે. કેમકે જુઓ. નહિ સમજનારાં તો એવો અર્થ લેશે કે અહો ! આપણે વાણીયાંએ નથી ને બ્રાહ્મણે નથી, ત્યારે કોઈ કણબી, કાછીયા, ઢેડ, ભંગીયા, પારસી, મુસલમાન એ પણ બધી ખોટી ગપ છે. ત્યારે હવે વટાળ એ પણ ખોટી ગપ છે. અને ન્યાત જાત એ પણ ગપ છે, એટલે કન્યા લેવી દેવી, જમવું, ખાવું, ગમે ત્યાં કરીશું તો ચિંતા નથી, એવા ખોટા વિચાર કરીને મૂર્ખ લોકો પોતાના જાતિવર્ણાશ્રમધર્મ પણ ખોટા સમજશે, અને તે પાપીઓ પછી વટલાઈને કર્મચાંડાલ થઈને ભ્રષ્ટ થઈ જશે. માટે આ તો સઘળી જ્ઞાનની વાત છે, તેને **ભટજી**ના મુખથી બરાબર સાંભળવી જોઇએ. અને દરેક વસ્તુનાં કારણ સમજીને તે પ્રમાણે તે તે વસ્તુથી તેટલો વ્યવહાર કરીને બાકીની જગાએ ઘટે તેવો જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવો. કેમ **ભટજી** મહારાજ ! આ કહેવું યોગ્ય છે કે અયોગ્ય ?

મનોહર : આ તમારું કહેવું તો અત્યન્ત યોગ્ય છે, નહિ તો આજે પણ ઘણા મૂર્ખ લોકો તો નાસ્તિક થઈને જાતિભેદ ખોટો છે એમ ગણીને ભ્રષ્ટ થયા છે, ને થતા જાય છે; તેમાં આ અંગ્રેજી ભણનારા છોકરા ઘણું કરીને સેંકડે પંચાણું ભ્રષ્ટ ને ભાગ્યે પાંચ ચોખ્ખા ધર્મકર્મ કરનારા નીકળે. તેમાં પણ એટલું જણાય છે કે તેમાં કોઈ કોઈની પાછળથી બુદ્ધિ સુધરીને પાછા આ ધર્મના તત્ત્વને સમજીને કંઈક વિવેકવાળા થાય છે. નહિ તો ધર્મકર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા તો ઘણા જ.અને એમ થાય તેમાં નવાઈ નથી. કારણ કે 'સોબત તેવી અસર' ને વળી 'યથા રાજા તથા પ્રજા.' એ વગેરે અનેક કારણોથી પ્રજામાં ધર્મનાં બીજ બળી ગયાં છે. તે અંગ્રેજી ભણેલા-વિના પણ ઘણા ન ભણેલા મૂર્ખ માણસો આપણા ધર્મના તથા જાતિ-ભેદના ખરા સ્વરૂપને ન જાણીને વટલી ગયા છે, અને તેવા ભ્રષ્ટ પુરુષના ઘ-રમાં તેમને તાબે રહેનારી સ્ત્રિયો પણ તેવી જ ભ્રષ્ટ થાય છે, અને બિચારી કોઈ કુળવાન્ માબાપની [1]ધર્મશીલ દીકરી હોય તે ધર્મમાં પ્રીતિવાળી હોય પણ તેનું ચાલે નહિ એટલે દુષ્ટના સંગે ધીરે ધીરે તે પણ ભ્રષ્ટસરખી થાય છે, અને એવાં ધર્મભ્રષ્ટ માબાપનાં છોકરાં ધર્મભ્રષ્ટ નીકળે એમાં તો આ-શ્ચર્ય જ શું છે? તેથી તે લોકોને આવી વાર્તા વગરસમજ્યે સાંભળવાથી [2]અનર્થ જ થવો સંભવે છે. વળી આજકાલના મિથ્યાજ્ઞાનીઓ થઇ બેસ-નારા તથા નીચ વર્ણના માથાં મુંડાવી ભગવાં ઘાલી સાધુ થઈને ફરનારા તો વળી ધર્મભ્રષ્ટના સ્તંભ છે. એવા પાખંડી જ્ઞાની તથા સાધુઓ પોતે ભ્રષ્ટ હોય છે, અને જેજે તેમનો સંગ કરે છે, તે સઘળાંને તે દુષ્ટો ભ્રષ્ટ કરેછે. તેઓ પણ એવું ખોટું સમજે છે ને સમજાવે છે કે એક [3]બ્રહ્મ,તેમાં જાતિ[4] નથી, [5]વર્ણ નથી; કાંઈ વટલવાનું નથી, એવો ખોટો બોધ આપીને પોતે નીચજાતિ હોય એટલે પોતાથી ઉંચી જાતથી પોતે તો વટલે નહિ. અને એ-નાથી ઉંચી જાતનાં હોય તેને પોતાની સાથે ખવડાવીને વટાળે છે. પણ તે-વાઓને કોઈ એમ કહે કે તમારે વટલાવાનું ન હોય તો તમે ઢેડનું ભંગીયાનું ખાતા કેમ નથી? તો તે લુચ્ચાઓ એવું કહે છે કે અમે તો લોકનીતિ પા-ળીને જમતા નથી. બાકી જ્ઞાનમાર્ગે કંઈ વટાળ નથી. આવાં વચનો સાંભ-ળીને પણ તે દુષ્ટના સંગી મૂર્ખ લોકો તેને એમ નથી કહેતા કે જ્યારે તમે લોકવ્યવહારને ખોટો જાણી જણાવીને પણ લોકનીતિનો ભય રાખો છો, તો અમને ફોકટ શા માટે વટાળો છો? અમે તો લોકવ્યવહારમાં જ રહીએ

---

૧ ધર્મમાં નિષ્ઠા અથવા શ્રદ્ધાવાળી. ૨ નુકસાન. હાનિ ૩ સઘળું બ્રહ્મરૂપ જ છે. ૪ ઉચનીચ આદિ ભેદ. ૫ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયાદિ.

છીએ, એટલે અમારે તો લોકનીતિ બરાબર પાળવી જ જોઇએ, ને તમે અમને કેમ ભ્રષ્ટ કરો છો? આ વગેરે તે મન્દમતિ પાખંડીઓને કહેવા જોગ્ય વચનો તે મૂર્ખ સંગીઓ તેમને કહેતા નથી, અને અજ્ઞાનતાથી તેમના સંગવડે તેમની સાથે તેમની પેઠે ભ્રષ્ટ થઈ રહે છે. અને એ સઘળો [1]અનાચાર છુપી રીતે કરીને પાછા તે પાપના સંગીઓ પોતાની ન્યાત જાતનાં બિચારાં પવિત્ર માણસોને તેમની જોડે પોતે જમીને ભ્રષ્ટ કરે છે. આ પ્રમાણે અણસમજણથી ઘણાં માણસો પતિત થાય છે, અને કરે છે. માટે વિઠ્ઠલજીનું કહેવું ખરું છે કે દરેક વાર્તાને સારી રીતે સમજીને તે બોધને ખરે રસ્તે ગ્રહણ કરીને સુખી થવું; દુઃખી થવાય એમ કરવું નહિ. અને જે વસ્તુ અંતરમાં સમજાય પણ અન્તઃકરણની તથા બહાર વ્યવહારની [2]બરાબર સ્થિતિ થઈ હોય નહિ, અને ઉપરનું વગરસમજણે ખોટું ડોળ કરીએ તો તેથી અંતે માર ખાવો પડે છે, અને માર ખાતાં પણ છૂટકો થતો નથી, એ ઉપર, એક પાકી સમજણવિનાના વહોરાએ ઉપરનું ખોટું ડોળ કરીને માર ખાધો છે તેનો દૃષ્ટાંત કહું છું તે સાંભળો.

મુસલમાનની જાતમાં લગાર જૂદા મતવાળી એક વહોરાની જાત છે. જેને ગામડાના લોક લોટીયા વહોરા કહે છે. તે જાતમાંનો એક વહોરો દેશાવર જવા નીકળ્યો.તે ફરતાં ફરતાં એક શહેરમાં આવ્યો.ત્યાંથી આગળ તેને જવાનું હતું, પણ ત્યાં રસ્તામાં લૂટારૂ ચોરોનો મોટો ભય હતો. તેણે તે બાજુના ભોમીયા લોકોથી એવી ખબર મેળવી લીધી કે આ બાજુના વાટે લૂટનારા લોકો બ્રાહ્મણની જાતને લૂંટતા નથી, અને મારતા પણ નથી, બાકી સર્વને મારી નાંખીને લૂંટી લે છે. આ ખબર મેળવીને તે વહોરાએ વિચાર કર્યો કે મારા પાસે જોખમ છે, માટે જરૂર મને મારીને તે માલ ચોરો લઈ જશે. તેથી જો હું બ્રાહ્મણનો વેષ કરીને નીકળી જાઉં તો મને કોઈ લૂંટશે કે મારશે નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે વહોરાએ બજારમાંથી એક જનોઈ વેચાતી લીધી. તે વહોરો બ્રાહ્મણનાં બીજાં કંઈ ધર્મકર્મ ને રીતરિવાજને પાકી રીતે જાણતો ન હતો, માત્ર બ્રાહ્મણો જનોઈ ઘાલે છે, તે જાણતો હતો, અને ઉપરથી બ્રાહ્મણનાં જેવા ઘાટનું ધોતીયું, અંગરખું તથા માથાબાંધણું જોઈને પહેરી બાંધી જાણતો. તે પ્રમાણે જનોઈ પહેરીને લૂગડાંનું બ્રાહ્મણ જેવું ડોળ કરીને, ખાંધે બ્રાહ્મણના જોળીયાજેવું પોટલું નાંખીને, કપાળમાં ઉભો કંકુનો ટીલો કાઢીને રસ્તે ચાલતો થયો. માર્ગે જતાં દૈવયોગથી તેને ચોરોએ મળીને હોકારો કરીને ઉભો રાખ્યો, અને ઘેરી લીધો.

---

૧ ધર્મભ્રષ્ટપણું. ૨ એકસરખી.

ચોરો બોલ્યા : અલ્યા! તારાં લૂગડાં ને સામાન મૂકીને જીવવાની આશા રાખતો હોય તો ચાલ્યો જા, નહિ તો તારો જીવ ને માલ બંને લઇશું. વહોરો બોલ્યો, 'ભાઈઓ ! હું તો બ્રાહ્મણ છું માટે મને લૂંટશો નહિ. હું તો ભીખ માગીને દિવસ કાઢું છું. મારા પાસે ધનમાલ કાંઈ નથી. ચોરોએ કહ્યું, અરે લુચ્ચા ! જૂઠું બોલે છે ? બ્રાહ્મણ તો આડું ટીલું કરે છે, અને તારા કપાળમાં તો તેં શૂદ્રના જેવો ઉભો ટીલો કર્યો છે, માટે તું બ્રાહ્મણ નથી. એમ બોલીને ચોરો પરસ્પર બોલ્યા, અલ્યા ! આ જૂઠાને મારી પાડો. વહોરો બોલ્યો, મને મારશો નહિ. આ મારું જનોઈ જુઓ. એટલામાં ચોરોએ તેને ધક્કા ધક્કી કરી, તથા ખેંચતાણ કરી, તેથી તેનું માથાબાંધણું નીચે પડ્યું, એટલે તેનું બોડું માથું જોઇને ચોરો બોલ્યા, રે મારો એને ! આ બ્રાહ્મણ નથી, એ તો કોઈ ઠગ છે. પછી તેને માર મારવા માંડ્યો ને કહ્યું : અલ્યા ! બ્રાહ્મણને તો ચોટલી હોય છે. માટે બોલ સાચું, તું કોણ છે ? નહિ તો તારો જીવ લેઈએ છીએ. વહોરો બોલ્યો, મને જીવતો જવા દો, હું તો ખતરી છું. ચોર બોલ્યા, ક્ષત્રી હથિયારવગર જીવ જાય તોએ બહાર નીકળે નહિ, અને ક્ષત્રીને પણ ચોટી હોય છે. માટે તું હજી જુઠું બોલે છે. બોલ સાચું, કહીને વળી મારવા માંડ્યો. ત્યારે વહોરો બોલ્યો, અરે ભાઈ ! મને મારો મા. હું ખરું કહું છું કે હું વાણીયો છું. ચોરે કહ્યું, તું હજી જુઠું બોલે છે. વાણીયાને પણ ચોટી હોય છે. માટે તું હિંદુજાતનો પણ નથી. કેમકે કોઈ પણ હિંદુ ચોટીવનાનો હોય નહિ. એમ કહી વળી ખુબ માર માર્યો, ને કહ્યું, બોલ સાચું તું કોણ છું—જો જીવવું હોય તો. ત્યારે તે વહોરો બોલ્યો, અરે રાખો રાખો હવે ખરું કહું છું. હું તો જૈન ધરમનો સાધુ ગોરજી છું. હવે મને છોડો. ત્યારે ચોરો બોલ્યા, અરે ! આ પાપીને મારી નાંખો. નર્યું જુઠું બોલે છે. અલ્યા ! ગોરજીને જનોઈ ને ટીલું ન હોય, એને તો બગલમાં રજોહરણો હોય ને વહોરવાનાં પાત્રાં હોય છે. અલ્યા ! હવે આને છોડવો નથી. ભાલાથી વીંધી નાંખો એની છાતી. એ તો કોઈ ધુતારો છે. ત્યારે મારથી મરાઈ ગયેલાજેવા તે વહોરાએ કહ્યું, અરે ભાઈઓ ! મને જીવતો જવા દો. હવે હું તમને ખરેખરું જેવું છે તેવું કહું છું કે હું તો લોટીયો વહોરો છું. આ સાંભળીને ચોરો ઘણા ચીડાઈને બોલ્યા, અરે લુચ્ચા ! હરામખોર ! હજુ જૂઠું બોલે છે ? લોટીયા વહોરાને જનોઈ ન હોય, ને ટીલો પણ ના હોય; મારો એને. એમ કહી વળી માર મારવા માંડ્યો, ને તે વહોરો બૂમે બૂમ પાડવા લાગ્યો. ચોરે કહ્યું : તું સાચું બોલીશ તો જ તને જીવતો મુકીશું, નહિ તો મારી નાંખીશું. બોલ ખરું તું કોણ છે ? ત્યારે સંતાપને પામેલો તે વહોરો

ઉંચું જોઇને બોલ્યો,અરે અલ્લા ! અરે પરવરદીગાર ! હું વહોરો પણ નહિ ત્યારે હું ખરેખરો તે કોણ હઇશ ? આ જૂઠો વેષ કરતાં મારું સાચું વહોરા-પણુંએ જાય છે, ને જુઠો ઠરીને મરું છું. હે પરવરદીગાર ! હવે હું કોણ કહું કે સાચો ઠરું ? એમ બુમો મારતો પોક પોક રડવા લાગ્યો ત્યારે ચોરોએ તેને અર્ધમુઆસરખો કરીને તેનો માલ તથા કપડાં લઈ લીધાં, ને તે જતા રહ્યા. તે વહોરો ત્યાંનો ત્યાં મરવાસરખો પડેલો, તેને કોઈ દયાળુ ગાડાવાળાએ તેની મરજીથી પાસેના ગામમાં ગાડે ઘાલી લાવી ગામબહાર ઉતારી મૂકયો. પછી ગામના વહોરા, મુસલમાન, તથા હિંદુઓ ભેગા થયા. પેલા વહોરાથી તો બોલાય એવું પણ ન હતું. હિંદુઓ તેને શિખાવિનાનો જોઈ ને કહેવા લાગ્યા કે આ હિંદુ નથી, અને વહોરા તથા મુસલમાન પણ કહેવા લાગ્યા કે આ કપાળમાં ટીકો ને કોટમાં જનોઈ છે તેથી આ વહોરો કે મુસલમાન પણ નથી. તેથી આખરે તેને કોઈ એ પણ સંઘરયો નહિ, અને ત્યાં ને ત્યાં મરી ગયો. તેને હિંદુઓએ બાળ્યો નહિ અને વહોરા મુસલમાનોએ દાટયો નહિ, અને તેનું શરીર શીયાળ તથા કુતરાં વગેરે જનાવરોએ ચુંથી નાંખ્યું. માટે સમજણ પડી દાસ ! અન્તરબહાર બરાબર થયા વિના એકાદ પ્રકારનું ખોટું ડોળ કરવા માણસ જાય છે તો આ વહોરાની પેઠે ખરામાંથીએ નીકળી જાય છે, ને માર ખાતાં જીવ જાય છે, ને કોઈ તેનું સંગી થતું નથી. માટે પાકું સમજ્યાવિના ખોટી કે ખરી પણ લોકવ્યવહારની નીતિ, જ્યાં-સુધી લોકમાં રહેવાનું હોય ત્યાંસુધી છોડવી નહિ;અને એ સમજ્યા પછી પણ ભીતર તથા બહાર ઘટે તેવી સ્થિતિ થાય ત્યારે જ તે પ્રમાણે બોલવું તથા ચાલવું. સમજ્યા ? બોલો 'જય જય **શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ**.' લો આજે પણ વગરકથાએ કથાજેટલો વખત થયો, ને પ્રસંગ પણ ઠીક ચાલ્યો છે, નહિ વિઠ્ઠલજી !

વિઠ્ઠલજી : આજે પણ ઘણી સમજવાસરખી વાર્તા નીકળી છે. હવે તો રોજનો સમય થયો છે.

દાસ : સમય ટો ઠયો છે, પન જો છેલ્લી વેલ્લા ડયા ઠાય ટો નિટ નીમ પડિપૂડન ઠાય. પછી જેમ આપની મડજી. આ ટો સાલા વહોડાની વાટની અસડ સુટી વખટ ડેવાની ! ને એકાડ ભજન ઠાય ટો આ વાટને ડાખીને ટેના ઉપડ ટેનું ઢાન સઉને ડહેવાનું. કેમ **ટી**ભુકાકા ! બોલટા નઠી ?

ત્રિભુવનદાસ : ભાઈ ! તારી પેઠે બોલતાં આવડે ત્યારે બોલું કેની! તમે જુવાનીયા પડયા એટલે તમારા વચમાં બોલી બેવકુફ ઠરવું એ કોણે કહ્યું ? સઉ વાત કરે તે સાંભળીને ભજન કરવું, એ અમે તો સમજીએ

છીએ. આ વાત તો બધી થઈ, ઠીક છે, પણ છેલ્લું ભટજી ! એક ભજન ગાય તો સારું. પછી જેવી ઇચ્છા.

મનોહર : ભલે, એક નાતુંસરખું સ્તુતિનું પદ કહું છું. (જય બોલાવીને ગાય છે.)

ગરબી.

નમન કરી પ્રભુ આપચરણમાં, મુખથી મહિમા બોલું જી,
પાપ પ્રલય થઈ સુખ થાવાને, આ મન વાણી ખોલું; શુણજો સ્વામિજી..
સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળે સઘળે, આપ રહ્યા છો વ્યાપી જી,
મંદમતિ ઝાઝું શું વર્ણું, પ્રભુ છો [1]અકથ પ્રતાપી; શુણજો૦
ઘટ [2]ઘટ ઘર કરી વસીયા છો ને, યંત્ર ચલાવો જાતે જી,
પાપપુણ્ય નાંખી શિર અમને, પીડા દો સઉ વાતે; શુણજો૦
અંતર્ રહી મતિને ચલવો છો, આડી સીધી વાટે જી,
કર્મબંધ[3] બાંધી શું અમને, ગોંધો ઘાટે ઘાટે; શુણજો૦
કર્તા[4] હર્તા[5] ધર્તા[6] આપ જ, નિશ્ચય કરીને જાણું જી,
તોપણ આપ ન કાં સુખ આપી, જગવો રુડું ટાણું; શુણજો૦
ક્ષમા કરી અપરાધો સઘળા, દુઃખનો અવધિ આણો જી,
મનહર કર્તા આપસ્વરૂપે, ભેદ ત્યજીને તાણો; શુણજો૦

('જય જય શ્રીસદ્ગુરુદેવ.')

વિઠ્ઠલજી : આ પદથી તો અવધિ થઈ ગઈ. શું સૂક્ષ્મ અર્થ સમજવાજેવો છે ! સાધારણ માણસ તે એનું રહસ્ય શું સમજે !

દાસ : ભતજી માંડાજ ! આ બચાડા જીવોઉપડ કહુના કડીને કોઈ કોઈ ડહારો એની સમજુટી પન કડજો. આપ ચૌડ જાનો ટેને હું ચાડ સું જનાવનાડ છું ?

વિઠ્ઠલજી : હા કોઈ સમયે કઠિન પદ હોય તો તેનો અર્થ થશે તો ઘણું સારું. લો હવે, છે આજ્ઞા ? સમય થઇ ગયો છે. (નમન કરી ઉઠે છે, ને પછી સઉ ઉઠે છે.)

કમળા : (રસ્તે ચાલતાં ઘરતરફ વળ્યા પછી વિજળીને) અલી! આ બોબડીયો પણ બડી મજા કરે છે, કાંઈ કાંઈ પણ વચ્ચે બોલ્યાવના રહેતો નથી, બધાંને હસાવી મારે છે.

---

૧ કહેવાય નહિ એવા, વાણીની શકિતબહારના. ૨ દરેક શરીરમાં. ૩ કર્મરૂપ બંધ. ૪ હરણ કરનાર, સંહાર કરનાર. ૫ પાલન કરનાર. ૬ ધારણ કરનાર.

વિજળી : અલી ! એ બોબડું બોલે છે એટલું જ. બાકી એની સમજણ તો એવી છે કે આખી હજાર ઘરની ન્યાતની મોટી પટલાઈ કરે છે. એનો બોલ કોઇથી ઉથાપાય નહિ એવો ખબરદાર છે હોં.

કમળા : ના તે બોલે છે તો મુદ્દાની વાતપર, પણ જરા ઓલીયા-જેવો બોલ પડે, ને વળી બોબડો.

વિજળી : અરે બાઈ! એવો એવો છે પણ કેવાં સઉને રાજી કરે છે ! ને સુધરી ગયો છે ! બા! લાખ રુપીયાનું પાત્ર છે. પણ ઉપરથી કોઈ જાણે જે રળી રોટલા ખાતો હશે. ચાકરસરખોએ ઘરમાં રાખતો નથી.

કમળા : (ઓટલે ચડતાં) લે અલી ! વહેલી ઉઠજે, ને જાગે ત્યારે મને બૂમ પાડજે હોં, ભૂલીશ નહિ.

વિજળી : (ઘરમાં જતાં) જગાડીશ ખરી, પણ ચટકો ના ચડા-વીશ હોં.ને તું જાગે તો મને જગાડજે. [સઉસઉને ઘેર સૂઈ જાય છે.]

दिवस : १२.

દાસ : (મળસકામાં ઉઠીને ગાય છે.)

પ્રભાત.*

જે જે જે સી કુંજબિહાડી, જે ગોવડ્ઢનઢાડી ડે,
જે જે સી ગોપીજનવલ્લભ, જે બ્રખુભાનદુલાડી ડે; જે જે૦
જે સી બંસીઢડ મોડાડી, જે ડઢીમાંખનચોડ ડે,
જે જે ઢાબલીગેડીઢાડી, જે મસ્ટક પીછ મોડ ડે; જે જે૦
જે સી જમનાજલબીખમાડન, કાલિનાગ નાઠનાડા ડે,
જે જે ડાવાનલ પીનાડા, જે વીસ્નવના પ્યાડા ડે; જે જે૦
જે સી ડુસિપટનીબ્ડદપાલક, ડાસટના ડચનાડા ડે,
બ્ડજવનિટાના મનહડ માડા, ઢાડક છો ઢની સાડા ડે; જે જે૦

(કપડાં પહેરી બહાર જતાં ચંચળાને) સાંભલો છો? જડા ઉધડાનીની ટાકીડ છે ટે જઈને આવું છું.

ચંચળા : હાં વહેલા આવજો. હું પણ હવે સેવામાં બેસું છું.

---

*જય જય જય શ્રીકુંજવિહારિ, જય ગોવર્ધનધારિ રે,
જય જય શ્રીગોપીજનવલ્લભ, જય ભ્રુખુભાણદુલારી રે; જય૦
જય જય બંસીધર મુરારિ, જય દધિમાંખણચોર રે,
જય જય ધાબળીગેડીધારી, જય મસ્તક પીછ મોર રે; જય૦
જય શ્રીયમુનાજલવિષમારણ, કાલિનાગ નાથનારા રે,
જય જય દાવાનલ પીનારા, જય વૈષ્ણવના પ્યારા રે; જય૦
જય શ્રીઋષિપત્નીબિર્દપાલક, રાસતણા રચનારા રે,
વ્રજવનિતાના મનહર મારા, ધારક છો ધણી સારા રે; જય૦

પ્રાણકોર : (વિજળીને પોતાના ઘરમાંથી) અલી વિજળી ! ઓ વિજળી ! અલી કાન ધરેણે મુક્યા છે કે શું ?

વિજળી : કેમ છે મારી ચકોર શકરી પડોશણ ! આજ કંઈ ઘણે દહાડે લહેકા કરવા માંડયા છે !

પ્રાણકોર : અલી રોજ તો ઉઠે કે પેલી આકાશની વિજળીની પેઠે આમ તેમ લબકારા ને ઝબકારા કરતી ઉઠે છે, ને આજકાલ તો કંઈ કોઇને ઓલી પેલી કરતી જણાતી નથી ! છેક હવે તો જ્ઞાનમાં ગળી જવા માંડયું કે શું ? એ ચાર વાર બોલાવી તો એ જવાબ દેતી નથી !

વિજળી : પરોઢીયામાં તો નાહીને સેવા,પૂજા,માળા કરી; ને પછી હમણાં તો આ અગાશીમાં તુળશીમાં તુળશીએ પાણી રેડવા ગઈ'તી, એટલામાં તો તારે ઘોડે હણહણાટ કરી મુક્યો ! લગાર મોંમાં જીભ ઘાલી નહિ એટલે તો તને જવાબ દીધો. અલી ! તું પથ્થર હજી કંઈ પલળેલી જણાતી નથી !

પ્રાણકોર : કુતરાની પૂંછડીની પેઠે તુંએ કે દહાડે પાધરી થાય એવી છે જે ! લગાર બોલાવતાં તો શકરી ને વકરી કરતી બોલી ઉઠી તે ! હું તો તને એક વાત પૂછવા બોલાવતી'તી, ત્યારે તું તો છાપરે ચઢે છે !

વિજળી : વાત કરવી હોય તો પાધરી રીતે કરને,આવ અગાસીમાં ને ઘોરાની જાળીમાંથી કહે મને.

પ્રાણકોર : (જાળીમાં આવીને ધીરે ધીરે) એ તો આપણી છેલ છબીલી છોગાળી આ મારી સાંખપાડોશણ કાલે મને બોલાવીને પૂછતી'તી કે અલી રાત્રે તમે બધીઓ ટોળે મળીને ક્યાં જાઓ છો ? ને જઈને શું કરો છો ? પછી મેં વાત કરી ત્યારે કહે કે એક દહાડો મને પણ તેડી જશો ? ત્યારે મેં કહ્યું, આવજો ને, ત્યાં કંઈ કોઈની બંધી છે? કેમ અલી લઈ જઈશું ?

વિજળી : બાવા ! આપણે ને એને કંઈ ઝાઝા દહાડાની ઓળખાણ છે ? એને જતી આવતી આ દશપાંચ દહાડાથી જોઈએ છીએ. તે જાણે ઠસ્સાવાળી ચાલે ચાલનારી ને નરી ગુમાનની ભરેલી દેખાય છે. ઉમ્મર તો ઘણું તો મારા જેટલી છે. ભણીગણી હોય કે નહિ તે તો બલા જાણે. અને એનો વરે જણાય છે તો ઢોલામારુજેવો, પણ નરચું મિજાજીનું ઝાડકણ હોય એવો જણાય છે. શો ધંધો કરે છે જે ? તને કંઈ ખબર છે ?

પ્રાણકોર : કંઈ અંગ્રેજી ભણેલો તો છે. ચાકરીનો મહિનોએ કંઈ વધારે મળે છે. પણ મેં પૂછયું નથી. હવે બોલવે ચાલવે તો છેક એવી

અતડી નથી, પણ બધી અજાણી મીસલ, એટલે ઝાઝું બોલતી નથી.ફક્ત કોક્ે મને બોલાવીને થોડી વાતચીત કરી'તી.

વિજળી : એનું નામ શું છે ? તારા ઘરમાંથી સંભળાતું તો હશે? એનો ઘરાચાર કેવો છે ?

પ્રાણકોર : એનું નામ તો ધનલખમી છે, ને હસે છે, બોલે છે, વખતે લહેકાવીને ધીમે સાદે ગળામાં ગાય છે પણ ખરી. જણાય છે તો બંને જણાં શોખીન. પછી તો બાવા રામ જાણે.

વિજળી : મેર રાંડ ! પાસે રહે છે ને હજી પાકી ઓળખ કરતી નથી ! મારો જો પહેલાજેવો સ્વભાવ હોત તો હું ક્યારનીએ એનો તળીયઃઝાટક પાર કાઢી લાવત. હશે, નહિ તેની વાત શી !

પ્રાણકોર : તે તો બધું ઠીક છે,પણ મને ફરી કહે ત્યારે તેડી જવાનું શું કહું ? કંઈ ના તો ન જ કહેવાય ?

વિજળી : ના તો નહિ, પણ કંઈ આપણી નજરમાં આવે, એનો સ્વભાવ રીતભાત જાણીએ, પછી લઈ જઇએ કેની ? નહિ તો આપણી સાથે પાકી ઓળખાણવિના કોઈ ને કોઈ જગાએ કેમ લઇ જવાય ? કંઈ થાય તો ટપકો આપણે માથે આવે કેની ? કેમ ખરું કે ખોટું ?

પ્રાણકોર : બાઈ ! દેખાઇતું તો માણસ ઠીક જણાય છે.જાણે એના જોડે બહેનપણાં કરીએ એવું મન થાય એવી તો છે. પછી મહીંના ગુણ તો આપણે શું જાણીએ ? કહેવત છે કે ‘ મહાદેવના ગુણ પારવતી જાણે. ’

વિજળી : અરે દેખઈતાં તો ઘણાંએ સારાં હોય છે. પણ શા કામનાં ? આ ઇંદ્રવારણાનાં ફળ કેવાં મીઠાં લીંબુજેવાં દેખાય છે ! પણ માંહેથી કડવાં ઝેરજેવાં હોય છે. જો ! લોકો એવું કહે છે કેની કે ‘ ઉપરકી તો અચ્છી બની, પણ ભીતરકી તો રામ જાણે. ’

પ્રાણકોર : એ ઇંદ્રવારણાં કડવાં ખરાં,પણ તેમાંએ પંચ ખાર પકવીને દમ ને ઉધરસવાળાં ખાય છે તો તેમને કેવો ગુણ કરે છે ! ને વળી હરસના રોગઉપર ને જુલાબના કામમાં પણ ઘણાં કામ આવે છે. તેમ કાઇએ ગુણવનાનું જગતમાં નથી.પછી એ તો ખરું જ છે કે કામ પડયાવિના માણસની પરીક્ષા થતી નથી.

વિજળી : ભલે ત્યારે એક બે દહાડામાં એની પાકી ઓળખ કરજે, પછી વળી તેડી જઇશું. બને તો મને પણ મેળવજે. પછી વળી જોઇશું.

(બંને ઘરમાં જાય છે.)

ભાગીરથી : (વિઠ્ઠલજીને) સાંભળો છો ? જો તમને નવરાશ હોય તો મારે કંઈ પૂછવાનું છે.

વિઠ્ઠલજી : હા પૂછવું હોય તો પૂછને, નવરાશનું શું છે ! સંસારમાં માણસ જાતને મરતાંસુધી પણ કામ કંઈ છોડતું નથી.એ તો વિવેકી પુરુષો મનથી મુકી બેસે છે, ત્યારે જ નિરાંત વળે છે.

ભાગીરથી : હા એમ તો છે જ. પણ ખાસ સેવા, પૂજા, માળા ચાલતી હોય, અથવા [૧]ધારણા કે [૨]ધ્યાન ચાલતું હોય, તેમાં વચ્ચે [૩]વિઘ્ન નાંખું તો એટલું પાપ જ બંધાય કેની ? માટે મેં પૂછ્યું. બાકી મારે મુખ્ય પૂછવાનું તો એ હતું કે આ કેટલાક લોકોને આવી જ બુદ્ધિ સૂજે છે કે જ્યાં ત્યાંથી ખૂણે ખાંચરેથી ગમે તેમ કરીને પણ કોઈના દોષ શોધી કાઢીને તેની નિંદા કરવી,અને દોષ ન હોય તો તેના ગુણ હોય તેને ઢાંકીને પછી તેને દોષરૂપે બીજાઆગળ પ્રકટ કરવા.અને એમ કરી કરીને આખો દિવસ બીજાની નિંદા કરવી, અને પોતાના મોટા દોષ હોય તેને ઢાંકવા, અથવા તેને ગુણસરખા માનીને જ્યાં ત્યાં જે તે પ્રકારથી પોતાના વખાણ કરવાં. એ તે એમના પૂર્વના પાપથી એવી બુદ્ધિ થતી હશે કે કોઈ બીજા કારણથી? એ વિષે હું તો વિચાર કરું છું, ત્યારે તેના પાપવિના બીજું કંઈ મને તો જણાતું નથી.

વિઠ્ઠલજી : એ તો તારું માનવું કેવળ સાચું જ છે. કારણ કે પૂર્વનાં પાપપુણ્યકર્માનુસાર [૪]બુદ્ધિ બંધાય છે, અને વર્તમાન કાળે પણ જેવાં જેવાં કર્મનો પુરુષ આરંભ કરે છે,તેવી તેવી તેની બુદ્ધિ પોતાનું રૂપ ધરતી જાય છે. તેમાં પણ મલિન [૫]કર્મ કારણરૂપે તો ખરું જ. આપણા વૃદ્ધો પણ તેવા પાપના સંચયવાળાને દુષ્ટબુદ્ધિ–દુર્જન–કહી ગયા છે;અને તેમના સ્વભાવ તથા કર્મથી બંધાએલો બુદ્ધિનો વેગ ખોટે માર્ગે જ વાયુની પેઠે ઉતાવળી ગતિએ ચાલી જાય છે. તેવા દુષ્ટની બુદ્ધિવિષે કલ્પતરુમાં કહ્યું છે કે **अतिमलिने कर्तव्ये भवति खलानामतीव निपुणा धी। तिमिरे हि कौशिकानां रूपं प्रतिपद्यते दृष्टिः॥** અતિમલિન કામ કરવામાં દુર્જનની બુદ્ધિ [૬]અતિનિપુણ થાય છે; કેમકે ઘુડની [૭]દૃષ્ટિ અંધારામાં જ પદાર્થને દેખે છે. માટે દુર્જનો ગમે ત્યાંથી ગમે તે પ્રકારે પારકા દોષને ખોળી

૧ મન સ્થિર કરવા પરમેશ્વરના સ્વરૂપને વારંવાર ધાર્યા કરવું તે. ૨ તે ધારેલા સ્વરૂપમાં મનને જોડી રાખવું તે. ૩ અડચણ. ૪ પૂર્વે કરેલાં પાપ અને પુણ્યપ્રમાણે. ૫ પાપ, મેલું. ૬ હોંશીયાર. ૭ નજર, આંખ.

કારે, અને તેની નિન્દા કરે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. એવો તેની બુદ્ધિનો વેગ, કર્મ તથા સ્વભાવથી બંધાએલો જ હોય છે; અને પારકા દોષ જોતાં છતાં પોતાના જોતો નથી એ પણ તેને પાપકર્મ તથા સ્વભાવના વેગથી જ સિદ્ધ હોય છે. કેમકે દુર્જનનો સ્વભાવ કહેતાં શાર્ઙ્ગધર પદ્ધતિમાં લખી ગયા છે કે **खलः सर्षपमात्राणि परछिद्राणि पश्यति । आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥** દુર્જન બીજાનાં સર્ષવજેવડાં છિદ્રને જુએ છે, પણ પોતાનાં બીલાંજેવડાં છિદ્રને જોતાં છતાં પણ જોતો નથી. આ પ્રમાણે મૂળથી જ લખી ગયા છે. આપણે નજરે જોઈએ છીએ એનું કારણ તો મેં ઉપર કહ્યું તે જ: એનાં કર્મ તથા સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થતો વેગ. કેમ, હવે બરાબર તારા મનનું સમાધાન થયું કેની?

ભાગીરથી: હા સમાધાન થયું; પણ આટલા દિવસ તો તમે કંઈ આવા શ્લોક બોલીને સમજાવતા ન હતા. તે હમણાં તમારા જાણવામાં આવ્યા કે શું?

વિઠ્ઠલજી: ના, થોડા ઘણા પહેલેથી પણ જાણતો જ હતો, પણ તને પાછું શ્લોકની સમજ પડવાસરખી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ થયા વિના 'ભેંસઆગળ ભાગવત'ની પેઠે કરવું શા કામનું? માટે શ્લોક બોલ્યાવિના વખતે વાત કરતો. ને ખરું જોતાં તો તેં મને આવી ઝાઝી પૂછપરછ પણ કે દહાડે કરી છે જે? પ્રસંગવિના પંડિતાઈ શી કરવી? હવે વખતે તને કોઈ [1]સંશય પડે ત્યારે કાળજી રાખીને મને પૂછતી રહેજે હોં. વળી કહેશે કે કહ્યું નહિ!

કૃષ્ણદાસ: (પથારીમાંથી ઉઠતાં દિવસ ચઢેલો જોઈ પોતાની સ્ત્રી ચંદનને) ઓહોહો! આઠ વાગ્યા! કેમ આજ તેં મને જલ્દી ઉઠાડ્યો નહિ? બોલ હવે તને સી સજા કરવી? રોજ રોજ ગુનાની માફી આપનાર નથી!

ચંદન: (લગાર મે મલકાવીને) તમને પણ રોજ રોજ જવા દેવાથી ફાયદો નથી. માટે બોલો, આજે કેમ મોડા ઉઠ્યા? તમને હવે શો દંડ કરવો? હું બોલતી નથી તેમ તેમ તમને ફાવતું જડ્યું છે!

કૃષ્ણદાસ: મૂરખ છે! હજુ બોલવાની રીત સમજતી નથી! તું મને પૂછનાર કોણ? મારો દંડ કરવાની તારી સી સત્તા છે? મને રોજ વખતસર ઉઠાડવો એ તારું કામ જ છે. આજ તેં બે ગુના કરયા. એક તો જલદી ઉઠાડ્યો નહિ, અને બીજો ગેરવાજબી સામો જવાબ દીધો. આજ તો

1 શક.

દુપ્પટ સિકસા આપ્યાવિના છોડનાર નથી ! માટે હું દાતણ કરી લઉં ત્યાં-સુધીમાં તૈયાર રહે.

ચંદન : મને ક્યારે બાંધી છે, કે છોડનાર નથી કહો છો ? અને તમને હું પૂછનાર નહિ કેમ ? હું અર્ધા તમારા અંગની ધણી છું. તમે ગેરશિરસ્તે ચાલો તો દંડે કરું. ને કહો છો કે તારું કામ જ છે તો તે વાતની સાફ ના. કેમકે હું તો તમારા અર્ધા શરીરની ધણી એટલે તમારો ને મારો સરખો હક. તમને તથા મને બન્નેને ઉઠાવવાનું કામ તો ચાકર હોય તેનું છે, વળી તે ન હોય તો ઉલટું તમારે મને ઉઠાડવી જોઈએ. કેમકે મારી તથા મારા સઘળા કામની તમારે કાળજી રાખવી એ તમારું કામ જ છે. ને બીજી બધી બાબતમાં તેમ કરો જ છો. બીજાના ચાકર થઇને પૈસો લાવો છો તે કોને માટે ? ખરું બોલાવશો તો હું તો ઘરનો રાજા છું. મને અન્ન, વસ્ત્ર, ઘરેણાં, ને જોઈતા ઘરના સઘળા પદાર્થ અને ઘર તૈયાર કરી આપવાનું પણ તમારું જ કામ છે. હું કહું કે ફલાણું લાવો, તો લાવું છું, એમ કહોવના તથા લાવી આપ્યાવિના તમારો છૂટકો જ નહિ. કાયદેસર તો તમે જ મારા બાંધેલા છો તે વળી મને શું છોડનાર હતા ! ખોટું હોય તો જવાબ દો.

કૃષ્ણદાસ : કેમ વધારે બહેકયું બહેકયું બોલતાં સીખી કે ? તને બોલવા ને તકરાર કરવા છૂટ આપી ત્યારે આવડું ચઢીને બોલે છે કે ? હજી તેં મારો ખરો સપાટો જોયો નથી તેમાં ફાટી ગઇ છે કે ? જાણતી નથી કે મિજાજ જસે તો ધૂલધોગી કરી નાંખીસ ! તને મોંઢે ચઢાવીને જવા દઈએ છીએ ત્યારે છેક ઝાડપર ચઢી બેસે છે! હદબહાર જઇને બોલતાં લજવાતી નથી ? ખબરદાર જો સમજ્યાવિના વત્તું ઓછું બોલી તો તારી વાત તું જાણે !

ચંદન : મારી વાત હું ના જાણું તો કોણ જાણે ? વળી લગાર તગાર તમે જાણો. કેમ મિજાજ છેક હાથથી ગયો છે કે શું ? તમારો મિજાજ જશે તેમાં મારું શું જશે ? ઉલટું ઠીક થશે.

કૃષ્ણદાસ : તને લાખ ફેરી કહ્યું કે તું મારા સામું બોલીસ નહિ, નહિ તો હમણાં જોવા જેવું કરીસ.

ચંદન : (પુંઠ ફેરવીને) લો હવે બોલવાની ફિકર છે ? તમારા સામું જોઇને બોલી તે ના ગમ્યું ? હવે તો ગમશે ? હવે જોવાજેવું તમે કરશો તો-એ મારાથી શી રીતે દેખાશે ? કેમ મોં ફેરવું ?

કૃષ્ણદાસ : (ચીડાઈને એકદમ તેના પાસે જઇને પાછળથી ઠોંસો

મારીને) કેમ નથી ઓલખતી મને કે ? ખેલ નથી જોયો ત્યાં લગી તાન ચૌરે છે કે ? તમાચો મારીસ તો દાંત બત્રીસે તોડી પાડીસ, ખબર છે ?

ચંદન: (મોં આંખ ફેરવીને) મોટા તમાચો મારનારની પૂંછડી ! બોલતી નથી ત્યાં લગી કે વળી ? મારાં માબાપને હું મોંઘા મૂલની છું, ખબર છે કેની ? તમારા ઘરમાં આવી તે દહાડાના ઓળખી મુક્યા છે ! હવે શું ઓળખવા બાકી છે ! ઝાઝી પતરાજી મારા આગળ નહિ ચાલે, સમજ્યા કેની ? પેલી બચારી ડોશીને જેમ દબડાવો છો તેવું સહેલું ના જાણશો. એ તો મારે કરવું નહિ, બાકી તમે તો બતરીસ પાડતા રહી જાઓ, ને હું તો હોય તો ચોતરીસે પાડી નાંખું જાણ્યું ? આજ તો ઠોંસો માર્યો તે માર્યો પણ હવે પછી હાથ ઉપાડચો તો જોવાજેવું થશે, ને દેશ ડંકો વાગશે ! (એમ બોલતી નીચે જવા જાય છે એટલે)

કૃષ્ણદાસ: (એકદમ દોડી હાથ પકડીને) તારો બાપ પૈસાવાલો છે તેનું દબામણું બતાવે છે કે? આજપછી જો એક અકસર પણ મારા સામું બોલી તો આ કાનપટી પકડીને બારણાબહાર કહાડી મુકીસ, સમજી ? પછી ચઢાવી લાવજે મારા ઉપર, તારા બાપની ફોજ હોય તે !

ચંદન: પકડી પકડી કાનપટી ! ઉછેરીને મોટી નથી કરી તો ! જાણતા હશો કંઈ, પણ આજપછી કહી મુકું છું કે તમે તમારા ભારમાં રહેજો, નહિ તો કોડીના બનીને રહેશો. મારી સાથે એવી રોજ ટેં ટેં નહિ ચાલશે. આટલા દહાડા મારા માબાપની લાજે સાંખી રહી, હવે નહિ સાંખું !

કૃષ્ણદાસ: (મોટા જુસ્સાથી તેનો હાથ તરછોડી મુકીને) જા કાલું કર ! તારું મોં મને ના બતાવીસ.

ચંદન: (ગુસ્સામાં) કાળું કરીએ પોતાનું હોય તેનું ! હું કંઈ કોઈની દબેલી નથી. આ જાઉં છું મારે પીહેર. (જુસ્સાભેર ધબડ ધબડ દાદરે ઉતરે છે. કૃષ્ણદાસ તેની પાછળ દોડતો ઉતરે છે, ને હાથ પકડવા જાય છે. ચંદન હાથ તરછોડીને પોતાનાં લૂગડાં લેવા માંડે છે, એટલામાં ડોશી બૂમો પાડે છે.)

સાંકળી: અરે આ શો જુલમ માંડચો છે ? દાદર તોડી ભાગવો છે કે શું ? આ રોજ રોજ શું ધાબડધીંગાણું છે ? તમે તે માણસ છો કે કોણ છો ? આજથી છેક લાજ મુકીને કેમ બેઠાં છો ?

કૃષ્ણદાસ: (પોતાની માને) અરે સમજ્યાવિના તમે સું બુમો પાડો છો ! કરોડ ફેરી તમને કહ્યું કે અમારી વાતમાં તમારે નહિ બોલવું, તોએ ઘડી ઘડી ટક ટક કરો છો !

સાંકળી : હા, આયતું મળ્યું એટલે ટકટકારો ! બંધાવતાં લોહી ને પાણી એક થયાં છે ! એક ખીલીસરખીએ ઘાલી છે કે જાણો ! તમારે શું ? દાદરો ભાગે તો મારે હાલહાલ આણવો પડે ! તે કંઇ ખબર છે ?

ચંદન : સાસુજી ! હું મારે પીહેર જાઉં છું હોં.જોજો ! તમારા ઘરની વાલની વીંટીએ મારા પાસે હોય તો ! મારું ઘરેણું તમારી પાસે છે, તે તમારી મેળે મારાં માબાપને સોંપજો.

સાંકળી : વહુ બેટા ! આમ કેમ બોલો છો ? તમને મેં કશો કડવો શુકન કહ્યો છે ? હું તો મારા છોકરાને શિખામણ આપું છું, તેમાં તમારે શીદ દુઃખ લગાડવું પડે ? હું તો મારે ચોરનો અવતાર કરીને ઘરમાં રહું છું.

ચંદન : ના તે તમારા કહ્યાનું કંઈ મને દુઃખ નથી લાગતું; તમે તો મારી માથીએ ઘણું હેત કરો છો. તમારું ખોટું ભુંડું બોલું તો નરકમાં કીડો થઇને ના અવતરવું પડે ?

સાંકળી : ત્યારે બોલો, શાસારુ પીએર જાઓ છો ? આજે કંઈ છે ? કોઈ તેડવા બોલાવવા તો આવ્યું નથી.

ચંદન : ના તમારા દીકરાએ મને વગર લેવેદેવે લાખ વાનાં કર્યાં. ને વળી કહે છે કે તારું કાળું કર, ફરી મને મોં ના બતાવીશ, ત્યારે હવે મારે તમારા ઘરમાં રહ્યાનો શો ધરમ કહ્યો ?

સાંકળી : (એકદમ આવીને ચંદનનો હાથ પકડીને છાતીસાથે દાબીને) બેટા આવું ના કરીએ.એને તો બુદ્ધિ નથી.એ તો છેક છાકી ગયો છે. મને લાખસેં વાનાં રોજ કરે છે, શું કરું ?(કૃષ્ણદાસને) કેમ રે અસ્યા ! બચારી ગરીબ ગાયજેવીને રોજ ઉઠીને પજવે છે ? વળી બોલતાં નથી ત્યાં લગી કે ? જા છાનોમાનો કામધંધો સૂજતો નથી, ને રોજ ઉઠીને ઘરમાં લઢવાડ શી ?

કૃષ્ણદાસ : (માને) ખબરદાર જો તમે અમારા કામમાં બોલ્યાં તો ! સાફ કહું છું.(ગુસ્સામાં ઉપર ચઢતાં ચંદનતરફ જોઇ)જો ગઈ તો ફરી બારણે બાંધનાર નથી હોં, યાદ રાખજે. [સાંકળી ચંદનને સમજાવે છે, તથા હાથમાંથી લૂગડું લપ લઇને રસોડીમાં બેસાડે છે.]

કાવેરી : (પોતાની પાડોશણ ગંગાને) કેમ જમી પરવાર્યાં કે ? શા વિચારમાં ઉભાં છો ?

ગંગા : આ જમીને હમણાં ઉઠી, કાવેરીબેહેન ! એ તો ગવાનેક ખવાડવા ગાયને જોઉં છું.

કાવેરી : આજ કંઇ વહેલાં જમ્યાં કે શું ? હજી બપોરની તો વાર છે, નહિ વારુ !

ગંગા : હવે ઘડી બે ઘડીમાં બપોર થઈ જશે. (એમ કહી બૂમ પાડે છે) ગાય ગાય ! આવ ! (એટલામાં ગંગાનાથી ત્રીજા ઘરમાં રહેનારી કેવડી નામની સ્ત્રી મોટા ઘાંટા કાઢીને ઓટલેથી બોલે છે.)

કેવડી : અરે મુવાં એના માબાપ વૈષ્નવ ધરમના પાળતાં, ને બળ્યો એનો ધરમ ! મારે રાંડને અપ્પાસ બે કરવાના આવ્યા ! મોઇ એ વહુ ને સઉ ! આ દુઃખ તે કોને કહું ?

ગોદાવરી : (તેની પાડોશણ) શું છે ? આજ કેમ આવડાં બધાં તપીને બોલો છો ?

કેવડી : ભોગ છે બાઇ મારા કરમના તે તપીને બોલું છું. ઘરમાં કરમચંડાળ વહુ આવી છે તે દહાડાની હું તો તપેલી ને તપેલી જ છું બહેન ! પોતાની કુખ ઉઘાડીને લજવાવાજેવું છે બહેન ! મેં મારા મલુકાના બાપને ઘણીએ ના કહી કે એ ટીલવાની દીકરી ઘરમે આપે તોએ મારા ઘરમાં જોઈએ નહિ, તે મારું ના માનીને આણી તે આજ મારી છાતીપર બળતી શગડી થઈ બેઠી છે !

ગોદાવરી : શું કાંઈ સામું બોલે છે ? બચારી જણાય છે તો ગરીબ ગાયજેવી !

કેવડી : અરે ગાયજેવી તે કેમ છે ? નરી ગોધાજેવી તો છે. એને કહી કહીને થાક્યાં તોએ માનતી નથી. અમારો ધરમ જૂદો પડ્યો એનું કાળજું ફુટેલું તે આરજા હોરવા આવ્યાં ત્યારે ફળ ફળ બે લોટા પાણી ઢોળી હાથપગ ધોઈને રસોઈમાં બાઝી ! તે આરજા હોર્યાવગર પાછાં ફરી ગયાં. હવે આજ મને અપવાસ પડવાનો, ને કાલનો તો મારે છે જ.

ઝવરી : (સામે બારણે રહેનારી વૈષ્ણવ ધર્મ પાળનારી, ડોકું કાઢીને મોટે સાદે) અલી ઓ નમારમુંડી ! કોનો ધરમ બાળે છે ? બાળની તારું મોં વધારે હોય તો ! ધરમ ક્યાં તારે બારણે બેઠો છે ! રાંડ બોલ્યાચાલ્યામાં કશું સમજતી નથી ! ઝાઝું બોલીશ તો બોડું માંથું ઘડાઈ જશે. જાણે છે, આ તો તારા બાપનો વૈષ્ણવનો મેહેલ્લો છે.

કેવડી : તારા પેટમાં શી લાહ્ય ઉઠી ! તારું કોઇએ નામ લીધું છે ! અમારા માણસને ગમે તે કહીશું. જો ! મોટી બોલવા શીખી છે, તે વળી રાંડ ને સાંડ કરે છે ! તારા ઘણીયોનો ટીલવાઓનો મેહેલ્લો છે, તેની કાંઇ હીમાયત બતાવતી હઈશ ! ઝાઝું બોલી તો લટીયાં પીંખી નાંખીશ, ઓળખે છે મને ?

ઝવરી : અરે છાની મેર રાંડ શંખણી ! તારા જંમાઈ ઓ સાંભળશે તો તને પીટી નાંખશે. ધણી ને વગરધણી કરે છે તે ! જો રાંડ લુચ્ચીનાં સાવકડી ! ઢુંડણી ! રાંડ ડાકેણજેવી બોલતાં લગાર લજવાતી નથી ! આપણા ઘરમાં ગમે તો પૂળો મૂકીએ તેમાં લોકને શું ?

કેવડી : મુક પૂળો તારા માથામાં ! માંછણની શોક્ય ! મને બોલાવજે ઝાઝું ! હવે સવાદ ચાખવો હોય તો ! ટીલવી ! તારો છાક તે ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ઉતારી નાંખીશ, જાણે છે ?

ઝવરી : (લાંબા લાંબા હાથ કરીને) ઓ ગધેડી ! ટીલવી તારી મા! માંથામુંડી ! ઓરસીયાજેવા કપાળની ! ફાટ્યું ફાટ્યું બોલે છે તે. ધાન ખાય છે કે ધૂળ ! રાંડ ફુવડ ! મેલી ! ઢેડી ! તને પાપને કોણે નમારમુંડાએ આ મોલ્લામાં ઘાલી ? મુઓ એ ઘરનો બાંધનારો, ને સત્યાનાશ જાય તને પાપણીને ઘર આપનારાનું ! રડ્યાને ના કહ્યું 'તું કે આ પલીતને—મેલાને ગરદન ના મારીશ;તે કોઈનું ન માનીને આને રાંડને ડામ દીધો–ઘર આપ્યું !

રામકોર : (ઝવરીની પડોશણ) અલી જવા દે ઝવરી ! એને ગોઝારીને મોં ના આપીશ.

કેવડી : ગોઝારી તારી મા ને તારી બ્હેન ! કુતરાની સાસુ ! તને કોણે ચોખા મુક્યા'તા તે બોલી ?

રામકોર : અરે ! આ રાંડ વેશ્યાની કોઈ જીભ તાણી કાઢો ! એની જીભે કાંટા નથી વાગતા !

નરખી : (કેવડીની પડોશણ આવીને ઝવરીને તથા રામકોરને) ચાલો ચાલો જવા દો એને પાપને, હમણાં બોલાવશો નહિ. મારા સમ તમે ઘરમાં જાઓ. [બંનેને હાથ ઝાલી તેમના ઘરમાં ઘાલે છે, ને પાછી વળી કેવડીને પણ તાણીને ઘરમાં લઈ જાય છે.]

કાવેરી : હેં ગંગાબ્હેન ! આ બાઇડી કોણ છે ? આવી છેક ફાટેલી કોઈ નવતર દેખાય છે !

ગંગા : છે એ તો ઢુંડીયાના ધરમની મુવાં મેલાં, રાંધી ખાઇને અબોટસરખોએ કરવાનાં નહિ ! વહાણામાં મોં જોઇએ તો પાપ લાગે એવાં. નહાય નહિ, ધોય નહિ, એમનાં ઘર જોયાં હોય તો સુગ આવે ! બીજી વાત જ કહેર્વાજેવી નહિ ! રડ્યાં બહુ જ નઠારાં ! એમના ગુરુએ તેવા, ને રાંડો આરજાઓએ તેવી ! માથાના વાળ તાણી કાઢે, નહિ તો ચુંટી નાંખે ! મુઆ

નાના જીવને ઠારે, ને મોટા જીવને મારે ! ચાલો બહેન ! એમની વાતમાં સારે તો કામ પડ્યું રહ્યું છે ! (ઘરમાં જતાં જતાં પાછી વળીને પોતાના તથા કેવડીના વચલા ઘરમાં રહેનારી ગોદાવરીને) ગોદાવરીબહેન ! તમે જાણો છો કે એનું નામ ?

ગોદાવરી : (ગંગા તથા કાવેરીનીપાસેઆવીને)એનું નામ તો મૂળી છે, પણ જેને તેને, વાત આવે એટલે, એવું બોલે કે 'અલી તું આમ કેમ બોલે છે ! તું કંઈ મારા જેવડી ? હું કેવડી ને તું કેવડી ?' આવું બધાંની જોડે બોલે, તેથી એનું નામ કેવડી પાડ્યું છે,બાઈડીઓએ. એને મોઢે કહ્યું હોય તો વઢવા બાઝે. અહિં તો હમણાં જ રહેવા આવી છે. એણે ઘર અમે ના જાણીએ તેમ, છાનું વેચાતું રાખીને ખત કરાવી લીધું છે, ને પછી રહેવા આવી છે.

કાવેરી : બડી વઢનારી દેખાય છે. સઉને પૂરી પડે છે ! એને વઢવાનું જોર કેવું છે !

ગંગા : કેમ ન હોય. ધણી મુકીને મરી ગયો છે, તે બેઠાં ખાવાનું ! તે પૈસાની ખુમારી હોય કેની ?

કાવેરી : ચાલો બહેન !એવાંનીચાંની વાતો કરતાં આપણામાં નીચપણું આવે; એમાં ફાયદો શો ?

ગોદાવરી : હેં કાવેરીબહેન !એમાં આપણને શાનું નીચપણું આવે, અમથી વાત કરીએ તેમાં ?

કાવેરી : આવે કેમ નહિ ?'સંગત તેવી બુદ્ધિ.' એમની વાત સાંભળવી, ને એમની કરવી, એટલે આપણી ઇંદ્રિયો જે આંખ કાન છે તેમનો અને મનનો એમની નઠારી વાતસાથે સંબંધ થાય કેની ! એટલે તેની અસર મહીં રહે. તે પછી ધીરે ધીરે રોગની પેઠે વધતી જાય; એટલે આપણી બુદ્ધિમાં પણ એવો નઠારો ગુણ બંધાય. આ વાત તો સઘળી મેં હમણાં કથામાંથી જાણી. બાકી એવડું બધું આપણે બૈરાં માણસ ક્યાંથી જાણીએ ?

ગોદાવરી : કોની કથામાં જાઓ છો જે ? પેલા હાટકેસરમાં કે કાશીવિશેશરમાં ?

કાવેરી : બીજે તો કહીં હું જતી નથી. આ તો આપણાં આ વિજયાલક્ષ્મીને ઘેર હમણાં દશ બાર દહાડાથી રોજ થોડી થોડી કથાવાર્તા ચાલે છે. તેમાં બધી વાતની શિખામણ આવે છે.

ગંગા તથા ગોદાવરી : (સાથે) હાય હાય ! બળ્યું આ વાતની અમને તો ખબરે નથી. તમે પડોશમાં છો ને એવું હોય ત્યારે અમને ખબરે

કહેતાં નથી !

કાવેરી : જુઓ બા ! આ તો ઘરગુતી કથા કહેવાય તે બધાંને આપણાથી કેમ કહેવાય ? તોએ આપણા આ ચંચળાનાં વર બચારા ખરા સ્વભાવના, તે એક બે દહાડા તો મહેલ્લામાં ઘણાને કહી આવ્યા'તા. બાકી કોઈ આવે તેને કોઈ ના કહેતું નથી, ને ના આવે તેને જોરાવરીથી બોલાવતું નથી.

ગંગા તથા **ગોદાવરી :** (સાથે) આજે જરા વખત થાય ત્યારે સરત રાખીને અમને ચેતાવશો ?

કાવેરી : સાંજે તો **ભટજી** કથા કરે છે ને બપોરે **વિજયાલક્ષ્મી** સઉ બૈરાંને શિખામણ આવે એવી ને વળી આનન્દ થાય એવી વાતો, ગરબીઓ સંભળાવે છે, તેની તો આ થોડી વારપછી બે વાગશે એટલે વખત થશે. ધીરે ધીરે સઉ જશે, ને **ભટજી** તો બે ઘડી રાત જતાં કહેશે. ચાલો બહેન ! મારે પણ હજી પરવારવું છે. [સઉ સઉના ઘરમાં જાય છે.]

વિજળી : (પોતાના ઘરમાંથી) અલી **પ્રાણકોર** ! લૂગડાં બદલ્યાં કે ? અલી એ **કમળા** ! હજી પરવારી નથી કે ?

પ્રાણકોર : એ મેં તો લૂગડાં બદલ્યાં,ને આ તારે ઘેર આવવાને ઉતરતી'તી. તાળું કુંચી શોધતી'તી. આવું છું.

કમળા : અલી આવડી ઉતાવળી કેમ થાય છે ? લૂગડું બદલીને આવું છું. આ ચણીયાને જરા દોરો ભરવા બેઠી એટલે વાર લાગી ?

વિજળી : વહેલી આવ, નહિ તો હું ને **પ્રાણકોર** જઈશું. પછી એકલી પડીશ, તું જાણે.

કમળા : ના રે ના, હવે કંઈ વાર નથી. જતી ના રહીશ. લે આ તારી ધાડાધાડમાં મારી તો કાપડાની કસે, તાણીને ગાંઠ બાંધવા ગઈ તે,તૂટી ગઈ. અલી તારો સ્વભાવ તો બહુ જ ઉતાવળીઓ છે હોં.

પ્રાણકોર : (વિજળીના ઘરમાં આવીને) લે ચાલ, કેટલી વાર છે ? જરા સોપારી તો ખવાડ. (બેસે છે.)

વિજળી : (પ્રાણકોરના પગપર ટપલી મારીને) કેમ અલી ! પેલીને ફરીથી મળી'તી કે ? કંઈ વાતચીત થઈ કે ? એ કયા ગામનાં છે ? કેટલા રૂપીઆ ભાડુ ઠેરવીને રહ્યાં છે ?

પ્રાણકોર : તેની તો મને ખબર નથી. પણ મહીને બે રૂપીઆ હશે. અમદાવાદગમીનાં છે એમ જણાય છે.

વિજળી : અમદાવાદનો લોક તો બહુ ખંદો હોય છે હો ! કહેવત બોલે છે કેની કે ' અમદાવાદી ને હરામજાદી, ' જઈસારુ જીવ કાઢે એવા એ લોક.પછી આનાથી તો કામ પડે ત્યારે સમજાય.બાયડી તો બડી કસ્સાદાર છે, ને મળતાવડી તો જણાય છે, નહિ વારુ ?

પ્રાણકોર : હા. વળી લગાર ટીખળી ને ગમતી છે. ધણીધણીયાણી બેસે છે તે ઠીંગાઠોળીએ કરે છે.

વિજળી : હશે ! એને આપણે વળી લેં'ણાદેણી હશે તો એક એ દહાડે ઓળખાણ થશે.

કમળા : (તૈયાર થઇને આવીને) લો ચાલો, હવે કેમ ટાઢાં ભીંત થઇને બુંને જણા બેઠાં છો ? [ત્રણે જણ વિજયાને ઘેર જાય છે.]

ચંચળા : (તેમને આવતાં જોઇ) આવો સઉ. કેમ છે વિજળી ! હવે તમને બરોબર રસ પડે છે કે નહિ ?

વિજળી : રસપડ્યા વિના તો અવાય જ કેમ ? અમે ઘેર જઇએ છીએ, પણ જીવ તો અહિં ને અહિં રહે છે.

ભાગીરથી : જેને ખરી સમજણ છે, ને જેને પોતાનું કલ્યાણ કરવાનું છે તેને તો અહિં રસ પડવાનો, ને બીજાં અદેખાં, દુરાચારી, મનનાં મેલાં એવાં પાપીને તો અહિં ફાવવાનું નહિ.

ચંચળા : ત્યારે હવે આપણે આરંભ કરશો, વિજયાલક્ષ્મીબ્હેન ! પેલી બચારીના ધનનું કંઈ ઠેકાણું પડે. પણ પહેલું કંઈ નાનુંસરખું કહીને પછી તે.

વિજયા : હા, જેમ સઉની મરજી, ('જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ' બોલાવીને ગાય છે.)

ધોળ.

આજ આનન્દ મન મારે આવીયો,
દીધાં દર્શન દીનના નાથ, કે મનને ભાવતાં.
પ્રેમે નમન કરીને વિનતિ કરું,
હેતે રાખો શરણ ગ્રહી હાથ, ન તનને તાવતાં.
દુઃખ દીલનાં દયાળુ [1]શમાવીને, આપો અનવધિ[2] અખંડ સુખ, કે મન૦
સઉ દુર્ગુણ ઉરથી ટાળજો, રહે જગતમાં ઉજળું મુખ; ન તન૦
મતિ શુદ્ધ કરીને સ્થાપજો, થાય સત્કર્મ નિત્ય અનેક, કે મન૦

---

૧ મટાડીને. ૨ અપાર.

ચિત્તની ચંચળતા નિવારજો,[૧] વહું લોકમાં ધારીને ટેક; ન તન૦
મન મલપતું[૨] આપ પદે રમે, દિન દિન રટતા રુડાં નામ, કે મન૦
આપો મનહર માગ્યું એટલું, પામુ અંતે હું અવિચલ[૩] ધામ; ન તન૦

'જય જય શ્રીસદ્દગુરુદેવ.' (સઉ બોલે છે.)

ચંચળા : હે વિજયાલક્ષ્મિ ! આવું સારું ધોળ મને કેમ આજ લગી ના શિખવ્યું ?

વિજયા : શિખજો ને બા કાલથી. તમે બીજાં શિખ્યાં એટલે એ રહી ગયું.

ભાગીરથી : પેલી ગિરિજા તથા તેનો પતિ બંને જાત્રાએ જવાનો સઘળો વિચાર કરીને રાત્રે સુતાં હશે, પછી શું થયું ત્યાંથી આગળ કહેવાનું છે.

વિજયા : (જય બોલાવીને) પછી રાત્રિએ સઘળી તૈયારી કરીને સુતેલાં તે ધણીધણીઆણી મળસકામાં મોટા પરોઢીયાનાં ઉઠીને નાહી પરવારીને તીર્થે જવા નીકળ્યાં. ધનની પોટલી ગિરિજાએ પોતાને માથે મુકી લીધી. બિચારી ગિરિજા જેમ જેમ આગળ ચાલે તેમ તેમ તેનું મન તેને પેલા ધનતરફ પાછું ખેંચ્યા કરે, તેથી તેનો પગ જોરભેર આગળ ચાલવામાં ઉપડે નહિ, અને વારંવાર અનેક વિચાર આવે, તથા મનમાં ભય લાગે. એ જોઇને ધીરેધીરે ચાલતાં આજુબાજુ માણસ હોયતો તેને જોઈ શકાય એવો સૂર્યનાં કિરણનો [૪]ભાસ થયો, ત્યારે નિર્ભયપણે પોતાના પતિને કહેવા લાગી: હે પતિ ! હવે મારી વાત સાંભળજો. આપણે આશ્રમથી નીકળ્યાં ખરાં, પણ મારો પગ, આગળ બળથી ધસતો નથી, પણ ઉલટો જાણે પાછો વળવા ધસે છે. માંહેથી મન તો ધનમાં ને ધનમાં જ જઇ જઇને બેસે છે. કોઈ દિવસ રુપાની મુદ્રા પણ આ હાથમાં આવેલી નહિ, તેની નજરે રાત્રે આજુબાજુ બેચારનાં મ્હોડાં ઉઘાડી જોયાં તો દરેકમાં નરી સોનાની જ મુદ્રાઓ ભરેલી જણાઈ; અને બીજા ઉઘડે એવા ન હોતા તે તો જોવાયા પણ નથી. ખરું પૂછો તો આટલું ધન પણ તેમાંથી દાનમાં આપી દેવાને કાઢતાં મારા હાથ તથા અંદરથી મન ધ્રુજતું હોય એમ જણાતું. પછી આપણે સઘળું પાછું ઠીક કરીને સુતાં, પણ મને તો આખી રાત બરાબર ઉંઘસુદ્ધાં આવી નથી. સવારમાં આપણા ગયા પછી રખેને આ આવેલું સઉ સુખ જતું ન રહે એવો ધાક લાગ્યા કરતો. કેમકે 'રાંકને હાથ રત્ન છાજતું નથી,' એવું લોકોમાં ઘણી વાર મેં સાંભળ્યું છે. જેમ તેમ કરતાં રાત્ર ગઈ, ને આ-

૧ દૂર કરજો. ૨ રાજી થતું હસતું. ૩ નાશ ન પામે એવું. ૪ અજવાળું.

લવાનો વિચાર થયો તે વખત પણ પહેલાંની પેઠે જવા મન માને નહિ, અને નીકળ્યા પછી પણ મારો જીવ તો ત્યાંનો ત્યાં જ છે. વળી આ મારે માથે છે, તે લોકો તો કોઈ જાણતા નથી તોપણ જેમ પાપ કરનારના પાપને કોઈ ન જાણતું હોય પણ તેનું પોતાનું અન્તઃકરણ જ પાપી હોવાથી તે પાપવડે ભય પામી કંપે છે, તેમ હું પણ પોતાની મેળે જ ભયને પામું છું કે રખેને કોઈ આજુબાજુથી આવીને આ પોટલી માથેથી લઈ જાય, અથવા કહેશે કે ' મુકી દે પોટલી ! દેખાડ, મહીં શું છે ? ' ને પછી આ ધન દેખે તો આપણને ધન લઈ જતાં પણ જીવતાં મૂકે કે નહિ, એવા વિચારો આવ આવ થાય છે. હવે લગાર અજવાળાસરખું થયું એટલે લગાર ડર ઓછો થયો, કેમકે દૂરથી માણસને દેખી શકીએ. તોપણ આપણી પાસે ધન છે એવું આપણું મન જાણે છે, તે મન જ ફોકટ દુઃખ દે છે.બાકી આપણો વેષ જોઇને તો કોઈ સામુંએ જુએ એમ નથી, તેમ આપણા પાસેથી એક તાંબાની મુદ્રાની પણ આશા રાખે એમ નથી; એ હું જાણું છું તોપણ માંહે હૃદય ધડક ધડક ઉછળ્યા કરે છે.એ તો રહ્યું. હવે બીજું એ પૂછું છું કે વારુ, ક્યાં આપણે આ સોનાની મુદ્રાને વટાવીશું ? કે આખી ને આખી જ વાવરીશું ? વટાવી હોય તો ઘણાંના મનનું સમાધાન કરાય, નહિ તો આટલી તે કોને નાકે વળગાડીશું ? પછી તો જેમ મરજી.

હરદત્ત કહે છે : અરે ભોળા મનની ! આ બે દિવસમાં તો તારો સ્વભાવ ને તારી વાણી, ને તારા વિચાર ને તારું સ્વરૂપ બધું કાંઈ[1] વિલક્ષણ થયું જણાય છે. મને લાગે છે કે થોડા દિવસમાં તો તું પરમેશ્વરનું સ્મરણ ને નામસરખુંએ સંભારવાની નથી ! સુખે અન્ન પણ ખાઇશ કે નહિ, અને નિદ્રા પણ લઇશ કે નહિ, તે વિષે મને મોટો સંશય છે. તું જાણે છે કે આટલા દિવસ આપણા પાસે કશું ન હોતું ને આજે છે એમ જણાયું, ને પાછું ગયું એમ જણાય, તો પછી ખરું જોતાં આપણું હતું શું ને ગયું શું ? કંઈ જ નહિ. જેમ આવ્યું એ પણ આણ્યું આવ્યું નથી, તો જવાનું થશે તે પણ રાખ્યું શી રીતે રહેશે ? માટે તારા મનની સઘળી મિથ્યા દોડ શમાવીને શાંતિવાળી થા, અને જે થાય તે જોયાં કરવું, એવો નિશ્ચય રાખ. વલોપાત કરવાની ટેવ છોડી દે. ને વટાવવાની શી જરુર છે ? આટલા દિવસ ક્યારે આપણે કોઇને તાંબાની મુદ્રા પણ આપતાં હતાં કે કોઈ આપણને જોઈને આશા કરનાર છે ? ચુપચુપ એકેક સોનાની મુદ્રા લાગવગ જોઇને સત્પાત્રને હાથ જાય એમ કરીશું, એટલે થયું. આપણે આપ્યું છે એવું કો-

૧ નવાઈ જેવું, તરેહવાર

ઇને જણાવવાનું શું કારણ છે? દાન પણ પ્રકટ આપવાકરતાં ગુપ્ત આપવાનું ઘણું ફળ છે. આપણને પણ [1]અનાયાસ ગુપ્ત ધન મળ્યું છે. કોણે આપ્યું તે જાણતાં નથી, તેથી ઇશ્વરે આપ્યું એમ આપણે માનીએ છીએ, એટલે આપણા મનને કોઇનું ઓશીયાળું વેઠવાની જરુર નહિ, તેમ આપણે પણ એવી રીતે આપવું કે કોઈ આપણે આપનાર છીએ એવું જાણે નહિ. કેમ લક્ષમાં બરાબર આવ્યું કે નહિ?

ગિરિજા કહે છે : હા વાત તો એ જ સાચી છે, ને મને હવે એમ પણ લાગે છે કે કદાચ આપણે પેલે જન્મે કોઈને આવું ગુપ્ત દાન આપ્યું હશે, તેનું જ આ આપણને વગરમહેનતે ધરતીમાંથી ધન જડયું છે એ ફળ હશે. માટે તમે કહો છો તેમ જ કોઇને ખબર ન પડે એવી રીતે આપીશું. પણ આપણી વાત મહાત્માને તો જણાવ્યાવગર છૂટકો જ નથી. અને તેમને જણાવીશું એટલે પછી એ વાત ચાર કાની હતી તે છ કાની થવાની અને લોકની કહેવતપ્રમાણે ' છ કાની વાત છાની ન રહે ' તેમ થઇને રહેશે. પછી ધીરે ધીરે હજાર લાખકાની થશે ત્યારે કેમ કરીશું?

હરદત્ત કહે છે : હે સ્ત્રિ! તને ખબર છે? મૂળે સ્ત્રીજાતિનો સ્વભાવ ન વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય કહ્યો છે, તેનું કારણ એ જ કે તેમનાં અન્તઃકરણ ઘણું કરીને ગંભીર એટલે ઉંડા [2]દ્રહજેવાં હોતાં નથી. જેથી તેઓના જાણવામાં કોઈ પણ રસવાળી વાર્તા આવી કે તરત એ બીજાઆગળ પ્રકટ કરવા તેમને અકળામણ થયા કરે છે. ઘણા પુરુષો પણ એવા જ છાલકા એટલે છાછર હૃદયના હોય છે. તે પણ વિશ્વાસના પાત્ર ગણાયા નથી. તેથી તેવાના આગળ કોઈ પણ વાર્તા પ્રાણ જતાં પણ પ્રકટ ન કરવી જોઇએ. પણ આ મહાત્મા તો આપણો આત્માજ છે એટલે એમના કાને વાતજાય તે છ કાની ગણાય નહિ;ને વળી એમનું હૃદય તો મોટા સમુદ્રસરખું, કે જેમાં અસંખ્ય પદાર્થો અનંત કાળપર્યંત પડયા રહે તોપણ કોઇના જાણવામાં ન આવે કે શું શું હશે. માટે એમના આગળ પ્રકટ કરવામાં તો લગારે ભય ધરવાસરખું નથી. માત્ર ભય ગણીયે તો તારો ગણાય. કેમકે એક સ્ત્રીને કાને ગયેલી વાત હજારકાની થઇ જાણવી. તોપણ તું બહુ ગંભીર હૃદયવાળી છે તેથી, તેમ જ પોતાના સુખના પદાર્થની હાનિ[3] થવાનું તને ભય છે, માટે તે ભયના દબાણમાં દબાયલી તારા હૃદયની આ વાત કોઇને કાને જવાનો સંભવ નથી. સંપૂર્ણ સ્ત્રીજાતિમાં ઘણું કરીને એવો સ્વાભાવિક ગુણ હોય છે કે પોતાના સુખનો વિનાશ થવાના સંભવવાળી ગમે તેવી રસભરી

૧ વગર મહેનતે. ૨ ધરો, પાણીમાં રહેલો ઉંડો ખાડો. ૩ નુકસાન.

પણ વાત પ્રકટ કરતી નથી. તેમ છતાં પણ પ્રસંગે લોકોના સમજવામાં જેમ વગરકહ્યે પણ ખાધેલા પદાર્થના વાસથી અથવા ઓડકારથી અનુમાન થઈ આવે છે, તેમ તેની કોઈ ક્રિયા અથવા હાવભાવ વગેરેથી તેના અંતર્-આશય[1] બીજાથી અનુમાન કરી કળી શકાય છે. માટે હે મોટા હૃદયવાળિ ! તું એવી સાદા સ્વભાવથી રહેનારી થજે કે જેથી કોઇના કળવામાં પણ ન આવે કે આના મનમાં શું છે.ને ઋષિમહાત્માની પાસે પ્રકટ કરવામાં ચિન્તા રાખીશ નહિ.

ગિરિજા કહે છે : હું તો મરી જાઉં તોપણ કોઇને કહેનાર નથી, એમ મારી તો ખાતરી છે, પછી તો મારું સઘળું જાણનાર તમે જે ધારો તે ખરું. પણ મારા મનમાં એમ તો થાય છે કે આજે તો આપણે તીર્થસ્નાન, તથા દાનદર્શન કરીને સંધ્યાકાળે પણ આપણા સ્થાનઉપર જ જઇને સુઈ રહીશું, ને રોજ દિવસે પાછાં આવીશું. દર વરસની પેઠે પાંચ રાત્રિ અહિં રહેવું નહિ. કેમ વારુ ખરું કે નહિ ?

હરદત્ત કહે છે : હે ધનમાં જ પ્રીતિવાળી ! તારી ઇચ્છા એમ જ હશે તો તેમ કરીશું, પણ હમણાં તો [2]ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં કરતાં માર્ગ કાપ. તીર્થે, અથવા સત્પુરુષનાં દર્શને. અથવા દેવમંદિરે જવું, તો માર્ગમાં શુભચિંતન[3] કરતાં ચાલવું. તેમાં પણ ઇષ્ટનામસ્મરણ, અથવા ઇષ્ટમંત્રનો જપ કરતાં ચાલવું; એથી અધિક ફળ મળે છે. બાકી સત્પુરુષનાં દર્શન કરવા જનારને પગલે પગલે મોટા યજ્ઞનું ફળ થાય છે, એ તો શાસ્ત્રમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : આ પ્રમાણે વાર્તા કરતાં કરતાં તે સ્ત્રીપુરુષ બંને તીર્થમાં આવી પહોંચ્યાં. ઘણા લોકો તો આગલા દિવસના આવીને પોત-પોતાના મુકામ સાચવી રહ્યા હતા. જુદા જુદા જોઇતા પદાર્થોની દુકાન વ્યાપારીઓએ જમાવી હતી. ઉતારુઓને ઉતરવા માટે આજુબાજુના વ્યા-પારીઓએ ભાડે ઉતારવાની માંડવાસરખી અનેક જગાઓ તૈયાર કરી રાખી હતી. અનેક ભિક્ષુકો તીર્થના ઘાટઆગળ તથા ઋષિના આશ્રમ-સમીપ પોતાનાં આસનોપર ગોમુખીમાં માળા રાખી જપ કરતા બેઠા હતા. પોતાની ઇચ્છાથી કોઈ યાત્રાળુ દાનદક્ષિણા આપવા આવે તો તે ભિક્ષુકો પ્રીતિવડે સંકલ્પ કરાવી લેતા હતા, પણ આજની પેઠે યાત્રાળુના પાછળ દો-ડીને તેને વળગી જુલમ કરી તેને ત્રાસ આપીને લેતા ન હતા. કોઈ મોટા શ્રીમંત લોકો તો ત્યાં હજારો બ્રાહ્મણને જમાડવાના સમારંભ કરતા હતા. કોઈ તો અન્ન તથા વસ્ત્રવગેરે દાન કરવાના પદાર્થો સેવકોને માથે ઉપડાવી

---

૧ હેતુ, ઇચ્છા. ૨ પરમેશ્વરનું સ્મરણ. ૩ શુભ જે પરમેશ્વર તેમનું અથવા તેમનાં કલ્યાણ કરનારાં નામનું સ્મરણ.

જ્યાં જ્યાં પવિત્ર બ્રાહ્મણાદિ હોય ત્યાં ત્યાં જઈ જઈને આપતા. તેમ જ ધાતુપાત્ર વગેરે વિવિધ પદાર્થોને પણ તે પ્રમાણે કુલવાનો આપતા. દાન કરવાના મુખ્ય પ્રકાર એવા છે કે જે દાન પવિત્ર પુરુષોને ઘેર સંમુખ જઈને તેમનું વિધિથી[1] પૂજન કરીને શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક આપવામાં આવે છે તે દાન સર્વોત્તમ ગણાય છે. વળી જે દાન, દાનપાત્ર એટલે દાનનો લેનારો તેને પોતાને ઘેર બોલાવીને, દાન આપનાર પુરુષ તેની પ્રીતિવડે પૂજા કરીને આપે છે તે દાન પણ ઉત્તમ ગણાય છે, અને જે દાન પોતાના આશ્રયનાં, ઓળખાણનાં, વગસગનાં કે તેવાં જ સંબંધવાળાંને આપવામાં આવે તે દાન ઘણું કરીને દાનમાં ગણવાયોગ્ય હોતું નથી. તોપણ તેવાં સંબંધવાળાં પણ ગરીબ અને પવિત્ર માણસો હોય તેમને પ્રીતિથી આપ્યું હોય તો તે પણ ઉત્તમ દાન ગણાય છે. અને આપણે ઘેર આવેલાને અથવા બોલાવેલાને કોઈ પ્રકારની સેવા કરાવીને તથા તિરસ્કાર કરી કરીને જે દાન આપવામાં આવે છે તે દાન ઘણું નીચ—અધમ ગણાય છે. અને આશા આપ્યા છતાં ઘણાં કાળસુધી આપવાની શક્તિ છતાં પણ ધક્કા દઈ દઈને અર્થાત્ વાયદા કરી કરીને ઘણે દહાડે આપવું એ દાન તો અત્યંત [2]નેષ્ટ છે; એ વગેરે દાન કરનારાઓ પોતાના અનેક દોષના પ્રમાણમાં [3]દૂષિત દાન કરે છે. પણ એટલું તો મુખ્યત્વે કરીને શાસ્ત્ર કરનારાઓએ કહ્યું જ છે કે જે દાન પાછો કોઈ પ્રકારનો પણ બદલો મેળવવાની આશાવિના નિષ્કામપણે આપવામાં આવે છે તે ઘણું શ્રેષ્ઠ છે, અને કોઈ પ્રકારનો પણ બદલો વળવાની આશા બાંધીને તેવાં પાત્રને જે કંઈ દાન આપવામાં આવે છે તે દાન સાધારણ ગણાય છે. પણ હે ધ્વજપાળ શેઠ ! જે દાન લેવાની સ્પૃહાથી[4] રહિત હોય છે એવા [5]તત્ત્વસ્વરૂપને જાણનારા, પોતાના આત્માની પેઠે આખા જગતને જાણનારા, અને સંપૂર્ણ કામનાથી રહિત એવા મહાત્મા પુરુષની સેવામાં જે ધનાદિ પદાર્થનો ઉપયોગ થાય છે, તે સઘળાં ઉત્તમોત્તમ દાનથી પણ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. એ વાર્તા શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ વગેરે સર્વ સ્થળે પ્રમાણરૂપ છે, પણ ખરા પુણ્યબળવિના એ દાન થતું નથી. વળી તે યાત્રાના સ્થાનમાં ઘણા દંડી, પરમહંસ, સંન્યાસિઓ પણ પોતાને આસને તીર્થના ઘાટઉપર બેશીને [6]એકાક્ષરી મંત્રનો જપ કરતા હતા, તથા કોઈ તો માત્ર 'નારાયણ નારાયણ' એવા ઉચ્ચારથી નામસ્મરણ કરતા બેઠેલા હતા,

---

૧ શાસ્ત્રે કહેલી ક્રિયાથી. ૨ હલકું. ૩ દોષવાળું. ૪ ઇચ્છાથી. ૫ પરમેશ્વરના સ્વરૂપને. ૬ જેમાં એક જ અક્ષર હોય છે.

તથા કાઈ તો પોતાના ધારણા અને ધ્યાનના પ્રયોગો જુદાં જુદાં યોગનાં અનુકૂલ આસનો વાળીને તથા વિવિધ [1]મુદ્રા બાંધીને કરતા બેઠા હતા. કેટલાએક તપસ્વીઓ તો જુદાં જુદાં અનેક ક્ષેત્રોથી ત્યા પાંચ રાત્રિ નિવાસ કરવા આવ્યા હતા. તેમાંના કોઈ તો એક એક પહોર વિપરીતકરણી એટલે નીચે માથું અને ઉંચા પગ કરીને અર્થાત્ ઉંધે માથે જપ કરતા સૂર્યનો તાપ સહેતા હતા. તથા કોઈ તો પોતાના બે પગ બે ખાંધઉપર મૂકીને સૂર્યના સંમુખ નેત્ર બાંધીને આસપાસ પાંચ અગ્નિ અથવા ચોરાશી અગ્નિની ઢગલી કરીને જપ કરતા પડ્યા હતા. તથા કોઈ તો ઉભા જ રહેવાના વ્રતવાળા જેને આજે ઘણા લોકો 'ઠાડેસરી' કહે છે તેવા, સૂર્યના તાપમાં ઉભા જપ કરતા હતા.અને કોઈ તો એક પગે ઉભા રહીને એક હાથ ઉંચો કરીને સૂર્યના સંમુખ જોઈને જપ કરતા હતા. તથા કોઈ દુધ પીને જ રહેનારા દુધાધારી તથા કોઈ તો અલવણ એટલે મીઠાવિનાનું ભોજન જમનારા;તથા કોઈ કંદ, મૂલ, પત્ર, ફલને જ નિરંતર જમનારા, તથા કોઈ મુનિવ્રત પાળનારા, અને પોતાને હાથે નહિ જમનારા તથા કોઈ તો સ્ત્રીનું મુખ પણ નહિ જોનારા તથા કોઈ તો પોતાના શિષ્યને સાથે રાખી અંધની પેઠે નેત્રને નિરંતર બંધ રાખીને જ રહેનારા ઠેકાણે ઠેકાણે બેઠા હતા. આ પ્રકારે અનેક ભાતભાતનાં તપ કરનારાઓ તથા અનેક એકલા ફરનારા વનીઓ, તથા ઘરબાર છોડીને એકાંતમાં રહેનારાં સ્ત્રીપુરુષો તથા તપ કરનારી અનેકસ્ત્રિયો તે કુમારિકાતીર્થમાં આવી સારાં સ્થાન જોઈ જપ કરતાં બેઠાં હતાં.અને કોઈ તો ખરાં તપ કરનારાંઓને જોઈને તેમના સરખો વેષ કરી પોતાના પેટવાસ્તે પદાર્થની આશા બાંધી ઢોંગ કરી બેઠાં હતાં. વળી કેટલેક સ્થળે કોઈ વિદ્વાન્ પંડિત-મહાત્માઓ વેદાન્તશાસ્ત્રની કથા કરતા હતા, તથા કોઈ તો જૂદાં જૂદાં પુરાણવગેરેની કથા વાંચતા હતા. તેમના સમીપ હજારો માણસો સાંભળવા બેઠેલાં હતાં, તથા કેટલાંક તો રસ્તે જતાં લગાર ઉભાં રહીને સાંભળી ચાલતાં થતાં જણાતાં. કોઈ સ્થળે એકલી સ્ત્રિયો, કોઈ સ્થળે માત્ર પુરુષો તથા કોઈ સ્થળે સ્ત્રીપુરુષો એકઠાં મળીને સુન્દર ઉંચા સ્વરવડે ભગવાન્ શ્રીમહેશ્વરના ગુણનાં તથા સ્તુતિનાં કીર્તન ગાતાં હતાં. તે સાંભળવાને તીર્થવાસી સ્ત્રી, બાલક તથા પુરુષોની ઠઠ બાઝી હતી. સ્થાને સ્થાને બાળકોને રમવાનાં રમકડાં વેચનાર બેઠેલા હતા, તથા કોઈ માણસોની ગીરદીમાં ફરતા અને બૂમો પાડીને વેચતા હતા. વળી કોઈ પાપમતિવાળા માણસો તો લોકોના ધનમાલને નજરમાં રાખી ચોરી લેવાના લાગ શોધતા ફરતા, તથા તેવી જગાએ બેઠેલા હતા. એમ અસંખ્ય પુણ્યવાન્ તથા પાપીઓનો

---

[1] યોગમાર્ગમાં કહેલા એક પ્રકારની મન તથા શરીરવડે કરાતી ક્રિયા.

સમુદાય જોતાં જોતાં તે હરદત્ત અને ગિરિજા નદીના કિનારાઆગળ નહાવાના ઘાટે આવી પહોંચ્યાં. મોટા મેળામાં સાવધપણે નહિ રહેનાર કોઈ તો પોતાનાં ખોવાયલાં બાળકોને હાંફલાંફાંફલાં શોધતાં ફરતાં હતાં. કોઈ પોતાની ગાંસડીને ચોરાયેલી જાણી શોધતાં તથા કોઈ સ્ત્રી પોતાના પતિને અને કોઈ પતિ પોતાની સ્ત્રીને વિખુટી પડી જવાથી શોધતાં ફરતાં. એ સઘળી વાર્તાને જાણનાર તે ગિરિજા તો પોતાના ધનની પોટલી ઘણા જતનથી પોતાની બગલમાંમારીને પોતાના પતિના આગળઆગળ ચાલતી,તથા વારંવાર પાછળ નજર કરી પોતાના પતિને જોતી.તેમ તે હરદત્ત પણ પાકી સરત રાખીને આગળ ચાલતી પોતાની સ્ત્રીને તથા તેની બગલની બચકીને લક્ષ રાખી જોતો પાછળ ચાલતો હતો.આ રીતે સાવધપણાથી નિર્વિઘ્ને તે બંને જણાં ધનસહિત સ્નાન કરવાની બાંધેલા ઘાટની જગાએ આવી વિચાર કરવા લાગ્યાં કે હવે કેમ કરવું ?

ગિરિજા કહે છે : હે સ્વામિન્ ! હવે આપણે કેમ કરીશું ? તલજેટલી પણ ખાલી જગા નથી. માણસને માથેથી થાળી મુકી હોય તો એકસરખી ચાલી જાય, એવી ભારે ગરદી છે. આપણે વારા ફરતી સ્નાન કરવા જઈએ તો ફરી એક બીજાને સાંજસુધી પણ શોધતાં મેળ થાય કે નહિ તે કહી શકાય નહિ, તેમ જ આ કોઈને સોંપીને આપણે સ્નાન કરવા જઈએ તો ફરી તે ધણીનો અને આપણો મેળાપ થાય કે નહિ એ મોટો સંદેહ રહે છે. માટે મારા ધ્યાનમાં તો એમ આવે છે કે આપણી પાસે આ પોટલીવિના બીજું કાંઈ નથી. વસ્ત્ર પણ ધોએલા પહેરયાં છે તે જ છે. બીજાં આપણાં બદલવાસરખાં બે તે તો બાંધેલાં છે, એટલે બદલવાનો યોગ નથી. માટે આપણે બંને જણ સાથે જ એકબીજાનો હાથ ઝાલી સ્નાન કરવા નદીમાં ઉતરીએ.આ પોટલીમાં પલળવાથી બિગડે એવો પદાર્થ નથી એટલે હું એને સોડમાં રાખીને જલસ્નાન કરી લઈશ અને પાછાં આપણે એકબીજાના હાથ ઝાલીને જ બહાર નીકળી આવીશું તો આપણને ઘણું સુખ થશે, નહિ તો વળી વિનાકારણ સુખમાં સંતાપસરખું થઈ બેસશે.પછી જેવી તમારી આજ્ઞા.

હરદત્ત કહે છે : હે સમયને અનુકૂલ બુદ્ધિવાળિ ! તારી આ સલાહ ઘણી સારી છે. મને પણ તેમ જ યોગ્ય લાગે છે, માટે ચાલો હવે ઘાટમાં ઉતરીએ. પણ આપણાં ભીનાં વસ્ત્ર સુકાતા સુધી આપણે પછી તરત જ કોઈ દૂરની એકાંત જગામાં જવું પડશે,નહિ તો ધારયું થશે નહિ.આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પરસ્પરના હાથ ઝાલીને મોટી ભીડમાંથી તે હરદત્ત તથા

ગિરિજા ઘણી સંભાળથી નદીના જળમાં આવી પહોંચ્યાં. તેમનો દુર્બળ દરિદ્રસરખો વેષ જોઇને તથા તેવી દરિદ્ર અવસ્થામાં પણ બગલમાં પોટલી-વાળી સ્ત્રીનો હાથ ઝાલી જુવાન અવસ્થાવાળા હરદત્તને નદીમાં પ્રવેશ કરતો જોઈ ને કોઈ કોઈ સ્ત્રી પુરુષ તો મંદ હાસ્ય કરતાં પરસ્પરને આ પ્રકારનાં વચનો બોલવા લાગ્યાં કે 'અરે! આ જગતમાં આશા તથા મોહ કોનાં છૂટયાં છે? અને છૂટનાર છે? જુઓ! આ વેષ! તનપર બેમાંથી એકેને વાલની વીંટી તો જણાતી નથી! કપડાં પણ બહુ કિમતીજેવાં જ દેખાય છે!! સાલ્લો તો એવી છે કે બદલવાજેટલું પણ બીજું વસ્ત્ર નથી!! તોપણ જાણે રખેને કોઈ એકબીજાને લઈ જાય એવા ભયથી પરસ્પરના હાથ ઝાલી એકબીજાને જાળવે છે! ધૂળ નાંખી, ઘરડાં હોય તો જાણે એકબીજાને પડવાનો ધાક હશે, પણ આ તો જુવાન પચીસ ત્રીસની પણ માંહીની ઉમર છે! કંઈ શરીરે પણ માંદાં જણાતાં નથી, તોએ રક્ષણનો પાર નથી! મેલા ગાભામાં બાંધેલી પોટલી પણ જાણે હીમીયાણીની પેઠે બગલમાંથી વેગળી મુકાતી નથી. લગાર ભીડમાં આગળપાછળ થઈ જવાય છે તો એકબીજાનો જીવ કપાઈ જાય છે, તે આજુબાજુ જોઈ વળે છે, તોએ હજી હાથમાંથી હાથ તો છૂટયોએ નથી! પરમેશ્વર જાણે, શા સુખથી આ પ્રેમ આજસુધી ટકી રહ્યો છે! લોકલાજ પણ એમને લગારે ડર આપતી નથી. અહાહા! શી પરમેશ્વરની માયા છે! રાજા ને રંક સઉને પોતપોતાનાં ગમે તેવાં પણ મા-ણસઉપર ન કળાય એવી મમતા રહે છે.' બીજા કોઈ તો બેશરમા થઈ તેમને મોઢે કહેવા લાગ્યા કે 'ક્યાં રહો છો મહારાજ! દેશના છો કે પરદેશના છો? કંઈ સજોડે નહાવાનો નીમ લીધો છે કે કંઈ બાધા છે? હાથ ઝાલી નહાવાની બાધા હશે, ખરું? ઘણા લોકો નાગબલિ, નારાયણબલિ શ્રાદ્ધ કરે કરે છે ત્યારે સ્ત્રીપુરુષ એક વસ્ત્ર પહેરી સજોડે નહાય છે, પણ તમે તો જુદાં જુદાં પહેર્યાં છે, ને વળી મૂછો મુડાવી નથી, તેથી તમારે સારવાનું તો નહિ હોય! તે તો વળી નર્મદાકિનારે કરે છે, ને આ તો સરસ્વતી છે, માટે બાધા હશે! શા સુખમાટે રાખી છે? કાંઈ વારસો લેનાર પુત્ર નહિ હોય તેને માટે હશે! પણ આ બગલમાં કાંઈ દાન કરવાનું ધન અને સુન્દર વસ્ત્ર બાંધ્યાં હશે! તીર્થમાં નહાતાં ઉભાં રહીને દાન કરવાનો સંકલ્પ છે કે શું? કોઈ તમારો કુલગોર છે કે બીજા બ્રાહ્મણને બોલાવીએ? દાન ભારી હશે એટલે બ્રાહ્મણ પણ પવિત્ર જોઈતા હશે! એ બચકીને પણ બગલમાં રાખીને શ-રીર બોળવાની બાઇએ આખડી રાખી હશે! જોજો! મહીં કાંઈ પલળીને લોચો થવા જેવું ન હોય! ને પાણીમાં પડી ન જાય એવી મજબૂતીથી પોટલી

દાબી રાખજો, ને વખતે પાણીમાં મગર બગર આવે તો જોજો ! કોઈ કો-ઈનો હાથ છોડશો નહિ, નહિ તો આ સંસારમાંથી જોડું ખંડિત થઈ જશે તો આવું અલૌકિક ફરી બ્રહ્માની સૃષ્ટિમાં જડશે નહિ ! નાહીને બદલવાનાં લૂગડાં તો ચાકરો લઇને ઉભા હશે ! કે ભીને લૂગડે મુકામસુધી જવાની બાધા છે ? આ વગેરે અનેક કુટિલ બુદ્ધિવાળાં મનુષ્યોનાં વચનો સાંભળતાં છતાં પણ વજ્રજેવું હૃદય રાખી તે હરદત્ત પોતાની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો કે 'હે સ્ત્રિ ! આ તારા બગલની બચકીમાં રાખેલા ભગવાનના સ્વરૂપસહિત તું જલમાં બેશીને સ્નાન કર. હું તારો હાથ ઝાલીને ઉભો રહું છું. પછી તું આ જલમાં જ ઉભી રહે, એટલે હું નીચે બેશી જલમાં ડુબકી મારી લઇશ. આ જગતના લોકો આપણને હસે છે એમ જાણીને તું ખેદવાન્ થઇશ નહિ. જગત્ માયાનું સ્વરૂપ છે, તે ઉંટના શરીરજેવું દરેક સાંધેથી વાંકવાળું છે. તે અનેક ઉપાયથી આ જગતના રચનાર સર્વશક્તિમાન્ પરમેશ્વરે એને પાધરું કરવા ઇચ્છા કરી નથી, માટે તું મનમાં સમાધાન રાખીને આ લોકોના શબ્દને આ કાને સાંભળીને પેલે કાને કાઢી નાંખજે. આ વચન સાંભળીને ગિરિજા જલમાં બેશીને સ્નાન કરવા લાગી. સ્નાન કરી રહી એટલે તે ઉભી રહી અને હરદત્તે સ્નાન કરી લીધું. પછી તરત બંને જણાં એક બીજાનો હાથ ઝાલીને લોકની ભીડમાંથી સંભાળીને ઘાટઉપર ચઢી આવ્યાં. એટલામાં પણ તેમનાં ભીનાં વસ્ત્રથી બીજાને છાંટા ઉડવાથી તથા સ્પર્શ થવાથી ઘણાં માણસોએ તેમને તિરસ્કાર કરીને કડવાં વચનો કહ્યાં,તે સાંભળતાં માર્ગમાં ચાલતાં થયાં.રસ્તામાં ચાલતાં પણ જેની દૃષ્ટિએ બરાબર ચઢતાં તે એમને કંઈ કંઈ કઠોર વચન સંભળાવતાં, અને બીજાં સજ્જનો તો એમને પવિત્ર જાણીને નમસ્કાર કરતાં, તથા માર્ગ આપતાં હતાં. તે દુર્જનોનાં સઘળાં વચનો આ ઠેકાણે વર્ણન કરતાં ઘણો વિસ્તાર થાય, માટે તે સઘળાં કહેતી નથી,પણ ટુંકામાં એટલું જ કે જો હરદત્તસરખો વિવેકી પુરુષ એ સ્થળે ન હોય તો ન સહન થાય એટલો તે વચનો સાંભળીને હૃદયમાં ક્લેશ થયા વિના રહે નહિ, અને સામસામી અનેકજોડે વઢવાડ પણ થયાવિના રહે નહિ. પણ મોટા મનવાળાનો એ ધર્મ છે કે દુઃખનાં આપનાર શત્રુનાં બાણસરખાં વચનોનો ઘા ધૈર્ય રાખીને સહન કરવો.

પછી ઘણી ધીરજ રાખીને દુર્જનોનાં અનેક વચનને સહન કરતાં તે પવિત્ર મનનાં ધણીધણીયાણીએ લોકોની ભારે ભીડને ઓળંગીને મોકળી જગામાં આવી લગાર વાર ઉભાં રહીને પોતાનાં નીતરતાં વસ્ત્રના છેડા નીચોવી લીધા, અને પછી મહાત્માનાં દર્શન કરવા જવા અગાઉ કોઈ એકાંતસરખી જગાને શોધવા લાગ્યાં.આજુએ બાજુએ જતાં એવું એક સ્થલ જડી

આવ્યું. ત્યાં સૂર્યનો તાપ લાગે એવું હતું, પણ છેક નજીકમાં કોઈ માણસ નહોતું, ત્યાં આવીને પેલા ધનની દાન આપવામાં કેવી વ્યવસ્થા કરવી તે વિષે વિચાર કરવા લાગ્યાં.

ગિરિજા કહે છે: અરે! આ ઉપાધિને લીધે સુખને બદલે આજ આપણને કેટલું કષ્ટ પડ્યું એનો મારા મનથી વિચાર કરું છું, તથા આપણી પાછલાં વર્ષોની જાત્રા સંભારું છું, ત્યારે સ્પષ્ટ જણાય છે કે આ કરતાં તે હજારગણી સુખવાળી અવસ્થા હતી. તરતના જન્મેલા બિલાડીના બચ્ચાની પેઠે આ બચકીની સંભાળ રાખતાં મને માર્ગે ચાલતાં તથા તીર્થમાં નહાતાં તથા અહિંસુધી આવતાં અગણિત દુઃખ દેખાયાં છે, તે હવે કહી પણ શકતી નથી. એ સઘળું જોતાં એટલું તો મને નક્કી જણાયું કે છેક ગરીબ અવસ્થામાં ઉપાધિવગર ફરવું તથા રહેવું સારું અથવા તો સારા શ્રીમંતના વૈભવી ડૉળથી રહેવું સારું, પણ મધ્યમ અવસ્થા અને બેઢંગી સ્થિતિથી ફરવું તથા રહેવું ઘણું ખોટું છે. આજે આપણે આ ન લાવ્યાં હોત તો પણ સારું થાત. હશે હવે જે થયું તે ખરું. હવે મને તમારાં કહેલાં વચનોમાંથી યાદ આવે છે, અને તે કેટલાં ખરાં તથા વજનવાળાં હતાં, તે લગાર લગાર જણાવા લાગ્યાં છે. હશે પરમેશ્વરને જે ગમ્યું તે ખરું, પણ હવે શું કરવું તે વિષે તમે આજ્ઞા કરો એટલે જે તે પ્રકારે આપણે આ ચોરના સરખી અવસ્થાનો છૂટકો થાય. અને મહીંથી એમ પણ થાય છે કે હવે તો આપણે આવા મેળામાં પરમેશ્વરની દયા છે તો એવી રીતે આવવું કે સઉ દુર્જનનાં મોંઢાં કાળાં મેંશજેવાં થાય, કેમ વારુ?

હરદત્ત કહે છે: હવે તું મારા સામી બેશ, આપણે એને ઠીક કરી લઈએ. પછી તે બંને જણે બેશીને કેટલાંક ફળમાં એકેક સુવર્ણમુદ્રા મૂકી, તથા કેટલાક મોટાં શાકનાં પત્રમાં એકેક મહોરનાં પડીકાં બાંધ્યાં, અને કેટલીક મુદ્રા તો ખડધાન્યમાં દાબીને આપવાની યુક્તિ તે ગિરિજાને દેખાડી અને પછી બોલ્યો: હે સ્ત્રિ! આ ધન કોને આપવું તે કહું છું, શ્રવણ કર. જો! ત્યાગી પુરુષોને તો ધનનો આપનાર નરકમાં જાય છે માટે, અને તે ત્યાગીને ધન આવવાથી મોહ થાય અને મોહવડે તે [1]અનુચિત વ્યવહાર કરવામાં તણાય તો તે પણ નરકમાં જાય છે, માટે ત્યાગીઓપાસે તો ફક્ત કંદ, ફલ કે ધાન્યની [2]મુષ્ટિ મુકવી, અને જે ગૃહસ્થાશ્રમી બ્રાહ્મણો હોય તેમને પવિત્ર મનના જાણીને પરમેશ્વરને અર્પણકરીએ છીએ એવા ભાવથી આપવું. પ્રથમ તો શ્રીગોકર્ણ ઋષિને મનથી અર્પણ કરીને પછી સર્વને આપતાં ચાલવું,

---

૧ અયોગ્ય ૨ મુઠી.

ત્રિભુવનમાં અમને રંકને દારિદ્રયદુઃખથી મૂકાવનાર આપવિના કોણ સમર્થ છે ? હે પ્રભુ ! આપ જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રુદ્ર અને સર્વના અધિપતિ શ્રીમહેશ્વરરૂપ છો. આપ જ આ જંજાળમાં ગુંચાઈ રહેલા જીવોને છોડાવનાર પાલક માતાપિતારૂપ છો. આપના અનુગ્રહથી જ પ્રાણીમાત્ર સંપૂર્ણ [1]ઇષ્ટને પામ્યાં છે, પામે છે, અને પામશે. હે સર્વના ધણી ! અમે તો કૃતઘ્ન, અધર્મી, પાપમતિવાળાં અને દંભી છીએ, તેમને પણ પોતાનાં શરણાગત જાણી ઉંચી ગતિના આપનાર દયાના સમુદ્ર આપસરખા ચૌદ લોકમાં પણ ક્યાંથી હોય ? હે જગતના પતિ ! મારા અનેક અપરાધને ન જોતાં નિરંતર 'ઇષ્ટ આપજો.' આ વગેરે વચન બોલી નમન કરી પોતાના પતિની આગળ ચાલતી થઈ. ત્યાં પણ લોકોએ તેમને ગાંસડીસાથે જોઇને તથા દુર્બળ વેષ જાણીને ઘણાં તિરસ્કારનાં વચનો સંભળાવ્યાં. પણ મદ ઝરતા હાથીની પેઠે હરદત્ત પોતાની સ્ત્રીને આગળઆગળ ચલાવતો તથા કોઇના પ્રતિ પણ લક્ષ ન કરતાં [2]મેદનીથી બહાર નીકળી આવ્યો. પછી સ્ત્રીને હાથે સત્પાત્ર ઋષિ બ્રાહ્મણોને પેલી મુદ્રાઓ ફળ, પત્ર તથા અન્નસહિત અપાવીને સર્વ લોકના સમુદાયને તથા તીર્થને નમસ્કાર કરીને તે પોતાના આશ્રમતરફ ગિરિજાસહિત પાછો ફર્યો. બોલો ' જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. '

વિજયા : હવે અહિંથી જ રાખીશું. વખત થઈ ગયો છે. પછી જેમ સઉની મરજી.

ભાગીરથી : હા, હવે બંધ જ રાખવું ઘટે છે. રસ તો આખી વાર્તામાં છલોછલ ભરેલો છે, એટલે જાણે હજુ સાંભળીએ એમ મન થયા જ કરે છે, પણ દિવસ વધતો નથી, એટલે લાચાર છીએ. કેમ ચંચળબહેન ! ખરું કે નહિ ?

ચંચળા : ખરું છે, અરે ! આજે તો હું તો આ સાંભળીને દિગ્મૂઢસરખી જ થઈ છું. રડ્યા લોકોએ બચારાંને કેવાં કડવાં વચનો સંભળાવ્યાં છે ! ઘણાં તો વિજ્યાલક્ષ્મીએ મૂકી દીધાં, બાકી બચારાંને લાખો વાનાં સંભળાવ્યાં હશે. મારા જેવાથી તો એમાંનું એક પણ ન સંખાય.

વિજળી : જુઓ બહેન ! તમારાથી ન સંખાય તો તે ખરું જ તો. તમે એક તો લક્ષાધિપતિ, ને વળી ન્યાતશેઠાણી, તે સઉ અછો અછો વાનાં કરે; એટલે કોઈ દહાડો એવું સાંભળવા વારો આવ્યો હોય ત્યારે સાંભળવાની ટેવ પડી હોય કેની ? એટલે ના સંખાય. કેમ હવે રોજના તમારા ઠરાવપ્રમાણે કંઈ ઉઘરાણી કરવી છે કે નહિ ?

---

૧ ઇચ્છેલા પદાર્થોને. ૨ માણસોની ભીડ.

ચંચળા : ના રે બહેન! સાહુકાર માણસને રોજ રોજ ઉઘરાણી શી! એ તો ઠરાવપ્રમાણે પોતાની મેળે ભરે જશે.કેમ વિજયાલક્ષ્મીબહેન! ખરું કેની?

વિજયા : હા ખરું. તમારું ના ભરે તેને ત્યાં તમારી ઉઘરાણીએ બહુ જબરી ગણાય છે તો. વારુ હવે આજે ઘણો વખત થઈ ગયો છે માટે પાંચ સાત ખાંયણાં ગાઇને ઉઠીએ. કેમ ઠીક?

ચંચળા : હા હા, બહુ દિવસથી તમારા મોંનાં ખાયણાં સાંભળ્યાં નથી. માટે એ જ બોલો.

વિજયા : (ગાય છે.)

ખાંયણાં.

આ જગમાં ઝાઝા જન ભુંડા દિસે,
એકબીજાની રીસે, કે કલેશ જગાવતા.
દુર્જન કોનું રુડું દેખી ન ખમતા,
હરબહાને જઈ દમતા, કે સજ્જન સર્વને.
સજ્જન કોનું ભુંડું ન મનમાં તાકે,
પરમેશ્વરને ધાકે, કે સઉનું શુભ ચહે.
કાળ જગતની કેડે શત્રુ મોટો,
તેથી સુખનો તોટો, કે સર્વે જીવને.
આ તન તો છે હાડમાંસનો માળો,
મમત્વ[1]ભાવે ન ભાળો, તો મુક્તિ સહજ છે.
[2]માયાવી મન માયાવિણ નથી રહેતું,
વિષયવિષે જઈ વહેતું, ને દુ:ખ બહુ આપતું.
ધન ને ધામ તો જ્યાંનાં ત્યાં પડી રહેશે,
ધર્મ જ સંગે વહેશે, તેને નવ છોડીએ.
ધર્મવડે જન દેવલોકમાં મ્હાલે,
નરકવિષે લઈ ઘાલે, અધર્મી જીવને.
ધર્મથી આ જગ સઘળું ઉભું જાણો,
તેવિણ રંક ને રાણો, કે સર્વ શમી જશે.

ભાગીરથી : વાહ! બહુ જ સુન્દર ને સમજવાસરખાં ખાયણાં કહ્યાં. હવે તો સઉ ઉઠો, ઘણું મોડું થયું છે. [સઉ વારાફરતી ઉઠી જાય છે.]

---

૧ મારું મારું એમ માની રહેવું તે. ૨ વિષયમાં પ્રીતિવાળું.

કમળા : (ઘેર જતાં રસ્તામાં વિજળીને) અલી ! આજે પણ સારી રમુજ પડી હોં. આજ તો વળી પેલી ગંગા ને ગોદાવરીએ નવી પહેલવહેલી જ આવી'તીઃ જણાય છે બન્ને સમજણી, નહિ ?

વિજળી : બાઈ ! ખરો અનુભવ તો ઝાઝો સહવાસ થાય ત્યારે. હાલ તો સારાં જણાય છે.

કમળા : (પોતાને ઓટલે ચઢતાં) અલી પરવારીને મને વખત થાય ત્યારે પાછી જરા ચેતાવજે હોં કે !

વિજળી : આ હમણાં તો ઘરમાં જઇને શાક મૂકવા દેવતા ચેતાવું, ને પરવારીને પછી તને ચેતાવીશ ! (હસીને બન્ને જાય છે.)

કૃષ્ણદાસ : (કચેરીથી આવીને ઉપરથી) એ નીચેથી પાણી પીવાનો લોટો ભરી લાવ તો જરા. (ચંદન લોટો ભરી લાવીને મૂકે છે ને બોલ્યાવગર ઉભી રહે છે. કૃષ્ણદાસ પાણી પી રહીને)બેસ બેસ,ને પેલો પાનનો વખોરો લઇને પાન તો બનાવ.

ચંદન : મારા હાથનું કરેલું પાન ખપશે ? પાછળથી પાછા વાંધાવચકા ન પડે !

કૃષ્ણ૦ : લે લે છાની માની કર હવે. ગઈ વાતને પાછી સું કરવા સંભારે છે, ઘડીએ ઘડીએ ?

ચંદન : (બેશીને પાન કરતાં કરતાં) ઘડીએ ઘડીએ શેનું ! આખો દહાડો ગયો ત્યારે સંભારયું ! પણ તમને મારી લગારે દયા આવે છે કે અરે! આ બચારીને વગરકારણે હું શામાટે વઢતો હઈશ. હું તમારી જેટલી મરજી સંભાળું છું, એટલી બીજી કોણ રાંડ સંભાળનારી છે ?

કૃષ્ણ૦ : તે વાતની હું ક્યારે ના કહું છું જે ? પણ તું મારા સામો જવાબ આપે છે ત્યારે મને કાલ ચઢે છે !

ચંદન : તમને કાળ ચઢે ત્યારે તેવું બને, એટલે બીજાને કાળ કેમ ના ચઢે, તેનું તોલ કરવું કે નહિ ? આપણે બોલીએ એટલું ખરું ને બીજા બોલે તે તો ભાજીમૂળા કેમ ? એ ન્યાય સારો !

કૃષ્ણ૦ : તું જાણે છે કે મારો મિજાજ ઘણો ખરાબ છે.ગયો કે પછી હું સગા બાપનો નહિ. તેમ છતાં તું વખત સંભાલી કેમ નથી લેતી ? સવારમાં લગાર મિજાજ બહાલ થાય ત્યાંસુધી તારે લગાર સંભાલવાનું; પછી ગમે તો તું મને બે ઠોંસા મારે તો પણ હું બોલું એવો નથી.

ચંદન : એ તો 'રાખપત તો રખાપત.' તમે મારો સંભાળો તો વખતે હું તમારો સંભાળું. બાકી તમારા ઘરમાં આવી છું તે દહાડાથી તો તમારો મિજાજ સંભાળું છું. પછી તે શું મરું ? ને તમે નથી જાણતા કે મારા બાપને ઘેર પચાસ માણસ છે. પણ તે બધાં મારો મિજાજ સંભાળે છે. હું ફાટી તે વખત કોઈની નહિ. ભલા ધનંતરને પણ ફૂં ફૂં પોકરાવું તો વળી તમે તે કોણ ? પણ મારાં માબાપની લાજ ને મારો ધરમ સમજીને તમારી મરજી સાચવું છું, તેમ તેમ તો મને છેક જ તમે તો લબડધક્કે લેવા માંડી ! પછી તે મારાથી કેમ સંખાય ? મેં તો જનમથી કોઈનો બોલ સાંખ્યો નથી. ફુલની પેઠે મારાં માબાપે મને રાખી છે. તમારી પેઠે ઠેંસલા ખાઈને રોડાંની પેઠે અથડાઈને હું કાંઈ ઉછરી નથી ! જુઓ વળી સહેજ વાત કરતાં ગુસ્સે ન થતા. તમે બોલાવો છો ત્યારે ખરા બોલ ઉકળાટથી બોલું છું, બાકી તમે મારા માથાના મુગટ છો, ને હું તો તમને રાજાથીએ આલે ગણું છું. હું કંઈ તમારાવિના બીજા અફલાતુનના બેટાને પણ ધરાવતી નથી, સમજ્યા કેની ?

કૃષ્ણ૦ : જો ! આ વખત હું ગુસ્સો નથી કરતો, પણ મહીંમહીંથી તારા બોલ એવા નીકલે છે કે જાણે કલેજું કાપી નાંખે છે. પણ હું પાછો ગમ મારી જાઉં છું કે હસે, છેક એના જેવું ન થવું. પણ આખરે તું મોંમાં આંગલાં ઘાલીને બોલાવે છે ત્યારે જ હું બોલું છું. પણ જો ! તારે તો ઉલટું મને સારું લાગે એવું બોલીને મને રાજી રાખવો જોઈએ. તારા વાસ્તે હું મારી જાત તોડી નાંખું છું તેનો વિચાર રાખવો જોઇએ. તારાં માબાપે ગરીબ ઘેર આપી પણ સુખવાસ્તે આપી કે દુઃખવાસ્તે ?

ચંદન : સુખવાસ્તે આપી છે, માટે જ કહું છું કે તમે મને ચાકરડી-કરતાં પણ નબળી કરી લેખવો તે કેમ ખમાય ? સવારમાં તમે મોડા ઉઠો ને તેનો ગુસ્સો મારા ઉપર કાઢો. એ કોના ઘરનો ન્યાય ? મારી કસુર હોય તો બોલો. પછી ખરી વાતે મને બળાપો થાય, ને તમને ખરા જવાબ આપું, ત્યારે તમને દુઃખ લાગે, એ કંઈ ઠીક નહિ.

કૃષ્ણ૦ : હસે, આજનું મારું બોલવું મનમાં રાખીસ નહિ, અને હું પણ ભૂલી જાઉં છું. અને હવે પછી તું પણ વિચારીને ચાલજે. અને હું પણ વિચારીને બોલીસ. વખતે ભૂલ થાય તો મને ચેતાવજે.

ચંદન : (લગાર મોં મલકાવીને) પોતાની મેળે ભૂલ કરવી ને પછી માફી માગવી એ તે ચતુરનું કામ કહેવાય કે? (એમ બોલતાં પાન આપે છે) લો, આ હું કુળવાનની દીકરી છું, તે તમને આ પાન આપીને રાજી કરું છું, એટલે હવે મારા બોલ્યાનું પણ તમે મનમાં વેર રાખશો નહિ. ખરું

જોતાં તમારે તો મારા ઉપર દયા રાખવી જોઇએ. કેમકે મારૂં લાલનપાલન કરવાસારૂ જ મારા માબાપે હું મોંઘી દીકરી તમને આપી છે.

કૃષ્ણ૦ : જો તું મનમાં સમજતી હોય તો તો હું તારા ઉપર ઘણી જ દયા રાખું છું, તે તું જાણે. હું મારે મોઢે કહું તે સા કામનું ? આજ આખો દિવસ મારો કાલજેવો ગયો છે. કામકાજમાં કંઈ ચિત્ત લાગે નહિ, ને ઘડી ઘડી એમ થાય જે કયારે જઈને એકવાર એનું સમાધાન કરૂં. લે, ગઈ વાત સંભારવી નહિ. નીચે જઈને વાલુની તૈયારી કર, એટલે હું આવું છું. (ચંદન જાય છે, ને પછી એ પણ વાળુ કરવા જાય છે.)

વિજળી : (પરવારીને કમળાને) કેમ અલી ચેતી કે ? વળી કહેશે કે મને, ચેતાવી નહિ !

કમળા : અરે હું તો તારા પહેલી ચેતી છું. મારા એ તો પાન ખાઈને ગયાએ ખરા કે ચાલો જરા વહેલા જઈને બાલમુકનદાસપાસે બેશીશું, એટલે વખત થશે. હવે તો તારી વારે વાર છે.

વિજળી : આ મારી પ્રાણકોર પાડોશણ પરવારે એટલે જઇ પહોંચીએ. હજી વખત પણ થાય છે.

(બાલમુકુંદદાસ પાથરણું પાથરીને બીજા આવેલા માણસોસાથે વાતો કરતા બેઠા છે; એટલામાં વિજળી, પ્રાણકોર, કમળા વગેરે આવે છે તેમને જોઈ)

દાસ : કેમ વિજલી ! હવે ટમને બડાબડ સવાડ લાગે છે કેની ?

વિજળી : સવાદ લાગ્યાપાકી તે કોઈ આવે ? એ સઉ તમારાં રુડાં વાનાં છે. સઉને આ સુખ મળ્યું છે તે તમારા પુનપરતાપ. તમારા આ ગુણનો બદલો અમારાથી શું વળવાનો છે ! પણ હશે, તમે મોટા છો, ને મારે તો બનેવી છો, એટલે કંઇ લોકનથી કે સપાડું ચડવાનું છે.

દાસ : (હેં હેં હેં એવા સ્વરથી હસીને) અડે એ સું બોલો છો ! ટમે કંઈ અમાડે લોક છો ! એમાં કોને ઉપકાડ કડવાનો છે. સઉ બેસો આનંડમાં. પડમેસડના પડટાપ, જે લ્હાવો લીઢો ટે ખડો છે. આ કાચી કાયાનો કંઈ ભડોંસો નડી. કેમ વિથ્થલજી ! બોલ્યા નહિ ?

વિઠ્ઠલજી : ના તે ખરું કહો છો. હાથે તે સાથે. જે કંઈ આ શરીરથી સારું કામ થયું તે જ ખરું છે.

દાસ : અડે વિથ્થલજી ! માડે એક વાટ પૂછવાની છે. ટમે જો ટેનું નિડાકડન કડી આપો ટો થીક જ છે, નહિ ટો પછી ભતજી મ્હાડાજને જ

સડમ આપવો પડસે.

વિઠ્ઠલજી : લોને આ ભટજી મહારાજ પધાર્યા. હવે કાઢો, એટલે તે વાતનું સઉ સાંભળતાં હમણાં જ [1]નિરાકરણ થઈ જશે. એટલે પછી બે જણને જૂદો શ્રમ નહિ. (મનોહર આવે છે. સઉ ઉઠીને તેમના આસનપર બેઠા પછી બેસે છે.)

દાસ : માડા મનમાં આ વાટની ઘના ડારાઠી સંકા ટો હટી જ. પન પડસંગપાકી યાડ આવટું નો'ટું. આજે સત્રાડના બીજા પ્હોડમાં સુમાડે ડસ અગીયાડના આસડામાં આપના મ્હોલ્લામાં એક મોતો તંતો ચાલેલો, ટેમાં એક ટડફ્ઠી ધુંદીઆના ઢડમની અને બીજી બાજુઠી આપના પુસ્તી માડગની એતલે વિસ્નવની બાયદી હટી, અને માંહોમાંહે સાડી પેથેમ ચાલેલું. ટેમાં એ વાટ ચાલી કે એક બીજાના ઢડમને ગાલોના વડસાડ વડસાવ્યા. સાંભલજો મ્હાડાજ ! હો. મડદ ટો કોઈ ઘેડ નો'ટા. હવે રદિએ ઘેડેઘેડ ઉસ્કેડની કડી છે કે આપના ઢડમવાલાને ગાલો ડીઢી, માતે એને રાંદને મોલ્લાવાલાએ મલીને પૂછવું જોઈએ. હવે માડે ટો પૂછવાનું એતલું જ છે કે ખડો ઢડમ ટે કયો હસે. હમાડા લોક જાને કે નાવું, ઢોવું, પવિટડાઈ પાલવી એમાં જ કલ્યાન છે, અને એમના ઢડમમાં બઢું ઉલતું જ કલ્યાનતું કાડન કહ્યું છે, હવે એમાં ખડું સું ? એ વાટની ડયા ઠવી જોઈએ. ભતજી મ્હાડાજ ! આ વાટનું સમાઢાન કડો.

મનોહર : જુઓ દાસ ! જેને કલ્યાણ જોવાનું છે, તેને તો ગમે તે ધર્મમાં પણ જણાશે. આ જગતમાં જેટલું ધર્મરૂપે સત્શાસ્ત્રોમાં જણાવી ગયા છે,તેમાં લગાર પણ ખોટું નથી. બધા ધર્મ મૂળ સત્શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત[2] છે.કારણ કે દરેક ધર્મ મુખ્ય કોઈ એક ખરા મુદ્દાઉપર ચાલે છે. આથી એકે ધર્મ ખોટો નથી. જુઓ આપણા શ્રીવેદવ્યાસજીએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના મુખનાં વદેલાં વચનો જે ભગવદ્‌ગીતામાં પ્રકટ કરયાં છે તે મૂળ વેદનાં ઉપનિષદના સારરૂપ છે. તેમાં ભગવાને અર્જુનને બોધ કરતાં છેવટે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવાનો આરંભ કર્યો, ત્યારે તેરમા અધ્યાયમાં જ્ઞાનરૂપ સાધનો એટલે જે લક્ષણો સિદ્ધ કરવાથી પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે તે સઘળાં લક્ષણોનો થોડામાં સમાવેશ કરીને વિશ સાધનો નક્કી કરી કહ્યાં છે. તેમાં આ સઘળા ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે.માટે એ શ્રીમુખનાં વચનમાંથી પ્રમાણરૂપે એક શ્લોક જેમાં તેમાંનાં નવ સાધનો આવી જાય છે તે અહિં તમારા

૧ સમાધાન, ફડચો. ૨ સત્શાસ્ત્રમાં/

આગળ કહીને પછી તેમાંથી જ આ તમારા તથા જૈનધર્મના ખરાપણા-વિષે કહું છું, સાંભળો.

अमानित्वमदंभित्वमहिंसाक्षांतिरार्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥

અર્થ—એક તો **અમાનીપણું**—ત્યાં 'હું મોટો ભક્ત છું,' 'હું પુણ્યવાન્ છું' એ વગેરે અનેક વિચારોથી પોતે પોતાનામાં શ્રેષ્ઠ ગુણોનો આરોપ કરવો, તેને માનિપણું કહીએ[1] છીએ,તથા 'હું કાંઈ જ વસ્તુ નથી,' 'મારે જે સત્કર્મ કરવું જોઈએ તેના પ્રમાણમાં મારાથી કાંઈ જ બની શકતું નથી,' એ પ્રકારે પોતાની દીનતા માની લેવી તેને અમાનિપણું કહ્યું છે.

૨ **અદંભિપણું**—એટલે દ્રવ્યાદિ ઇષ્ટ પદાર્થની પ્રાપ્તિમાટે અથવા લોકો આપણને મહાત્મા, સાધુ માની આપણી પૂજા, સેવા કરે, તથા તે પ્રમાણે માન આપે એટલા માટે, અથવા લોકોમાં આપણી કીર્તિ વધે એ-ટલા માટે, જાતજાતના વેષ ધારણ કરીને તથા યુક્તિવાળાં વચનો બોલી-ને તથા એવિના વિવિધ કાપટ્ય કરીને લોકોના આગળ પોતાની મહત્તા[2] બતાવવી તેને દંભ કહીએ છીએ. અને તેથી રહિતપણું તેને અદંભિપણું કહીએ છીએ.

૩ **અહિંસા**—મન,વાણી,તથા શરીરના કર્મોવડે કોઈ પણ પ્રાણીના અન્તઃકરણમાં દુઃખની ઉત્પત્તિ ન કરવી તે.

૪ **ક્ષાંતિ**–દુષ્ટ પુરુષો આપણને ક્રોધ આવે એવી રીતે આપણીસાથે વર્તે તોપણ આપણા અન્તઃકરણમાં ક્રોધ ન આવવા દેવો, પણ નિર્વિકાર ચિત્તથી સહન કરવું તે. અથવા ચિંતા કે વિલાપ કર્યાવિના [3]આધ્યાત્મિક દુઃખોને સહન કરવાનું સામર્થ્ય તે.

૫ **આર્જવ**–સ્વધર્મમાં મન, વાણી તથા શરીરની સદા એકસરખા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ રાખવી તે, તથા પોતાના મનમાં જેવું હોય તે પ્રમાણે જ બહાર વ્યવહાર કરવારૂપ જે [4]અકુટિલતા તે, અર્થાત્ અન્ય પ્રાણિની [5]વં-ચના ન કરવી તે.

૬ **આચાર્યોપાસન**–બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરનાર આચાર્યની શ્રદ્ધા-ભક્તિપૂર્વક દંડવત્ નમસ્કાર વગેરે ક્રિયાઓથી સેવા કરવી તે.

---

૧ નહિ છતાં છે એમ માની લેવું. ૨ મોટાઈ. ૩ વાત, પિત્ત તથા કફના વૈષમ્યે કરીને થતાં તાવ વગેરેનાં શરીરસંબંધી દુઃખ તથા કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ભય, ઈર્ષ્યા વિષાદાદિથી થતાં આધિરૂપ મનનાં દુઃખ. ૪ સરળતા. ૫ છેતરવું તે.

૭ શૌચ—એટલે શુદ્ધિ. ત્યાં શૌચ બે પ્રકારનું છેઃ એક તો આંતર શૌચ, તથા બીજું બાહ્ય શૌચ. વિષયોવિષે દોષદર્શનરૂપ [૧]વિરોધી વાસના-એોવડે અન્તઃકરણના રાગ, દ્વેષ, લોભ, મોહ,ગર્વ તથા કઠોરતાવગેરે દોષોને જે ધોવા તે આંતર શૌચ કહેવાય છે. જલ તથા માટીવડે શરીરના મલોને ધોવા તે તથા નહિ અડકવાના પદાર્થોને ન અડકવું, નહિ ખાવાના પદાર્થોને ન ખાવા,તથા નહિ ગ્રહણ કરવાયોગ્ય પદાર્થને ન ગ્રહણ કરવા એ બાહ્ય શૌચ કહેવાય છે.

૮ સ્થૈર્ય—મોક્ષના સાધનમાં [૨]પ્રવૃત્ત થયેલા પુરુષને અનેક પ્રકારનાં વિઘ્ન આવે તો પણ તે ઉદ્યમનો પરિત્યાગ ન કરવો, પણ ઉલટો અધિક પ્રયત્ન કરવો તે તથા મનનો [૩]નિગ્રહ કરીને મોક્ષની ઇચ્છાથી તે મનને [૪]શ્રવણાદિ સાધનોમાં [૫]નિશ્ચલ સ્થાપવું તે.

૯ આત્મવિનિગ્રહ—વિષયભોગની વાસનામાં [૬]ગ્રસ્ત થયેલાં અન્તઃકરણ તથા ઇંદ્રિયોની વિરોધી ક્રિયાએ। કરવામાં થતી સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિને[૭] રોકી તે સર્વને મોક્ષના સાધનરૂપ ક્રિયાઓમાં જ જોડવી તે.

આ તે ભગવદ્ગીતાના તેરમા અધ્યાયનો સાતમો શ્લોક છે. એમાં આ મેં ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ૧ અમાનિપણું, ૨ અદંભિપણું, ૩ અહિંસા પાળવાપણું, ૪ સઘળું સહન કરવાપણું, ૫ કુટિલતારહિત સરળપણું, ૬ આચાર્યની સેવામાં તત્પરપણું, ૭ પવિત્રતા રાખવાપણું, ૮ ભક્તિ તથા ધર્મ પાળવામાં નિશ્ચલપણું અને ૯ અન્તઃકરણ તથા ઇંદ્રિયોને વશ વર્તાવવાપણું, એવાં નવ સાધનો કહ્યાં છે. એમાં જ તમારા પૂછેલા બન્ને ધર્મોના મુદ્દા આવી ગયા છે,એટલે હવે બધાં સાધનને આ જગાએ કહેતો નથી.કારણ કે તેમાં વખત ઘણો જાય એમ છે.વળી નવરાશે મને પૂછજો,એટલે બાકી રહેલાં સઘળાં તમને વિસ્તારથી કહી સંભળાવીશ. જુઓ ! આમાં જૈન લોકોની અહિંસા આવી, તથા તમારે પાળવાનું શૌચ પણ આવ્યું, એટલે મારાથી વગરલેવેદેવે કોઈનો પણ ધર્મને ખોટો કેમ કહેવાય? માટે સઉએ પોતપોતાના ધર્મને પાળવો,અને બીજાના ધર્મની નિન્દા કરવી નહિ, એ સારું લક્ષણ છે. પછી સાર અસાર તો આખા સંસારમાં ભળેલો છે તેથી ધર્મના,ઘણા દહાડા ચાલેલા પ્રવાહમાં મોટો સમુદાય થવાથી એકબીજાને સ્વભાવથી વિરોધ

૧ વિષયપ્રતિ જનાર વૃત્તિને અટકાવનાર સંસ્કારો. ૨ યત્ન કરનારા. ૩ નિરોધ, મનને મારવું તે. ૪ સત્શાસ્ત્રોને સાંભળવાં, તથા સાંભળેલું વારંવાર વિચારવું વગેરે સાધનો. ૫ અડગ. ૬ બંધાઈ ગયેલાં. ૭ ગતિ.

આવે છે, ને ક્લેશ વધે છે. પણ વિવેકી માણસોએ તો કોઈની જોડે ધર્મની વઢવાઢ ખોટી ન કરવી. ખરી વાતે કહેવામાં દોષ નથી, માટે સારા વિદ્વાને બે ઘડી ધર્મઅધર્મનાં સ્વરૂપવિષે ચર્ચા કરવી, પણ એકબીજાનાં મિથ્યા છિદ્ર જોઈ વઢવાઢ વધારવી નહિ. અને બૈરાંનો તો સ્વભાવ છે કે વઢવાઢનો પાયો ગમે ત્યાં રોપે, અને લઢતાં લઢતાં ગમે ત્યાં જાય. માટે ડાહ્યા પુરુષે વિચાર કર્યાવિના સ્ત્રીની લઢાઈએ લડવું નહિ. કેમ સમજ પડી ?

દાસ : માફ કરજો. મેં વચમાં વિઘન નાખીને કહામાં અતકાવ કર્યો છે.

મનોહર : તેની કંઈ ચિન્તા નહિ, કંઈ પૂછવાજેવું હોય તો પૂછવું, એમાં દોષ જેવું નથી. આ વાત પૂછવાજેવી હતી ને તે પૂછી તે સારું જ કર્યું. પણ આજથી તમને કહી મૂકું છું કે કોઈ પણ માણસ આપણી અથવા આપણા ધર્મની નિન્દા કરે તો તે માણસ જોઈ ને તેનાથી વાત કરવી. સમજાવ્યું સમજે એવું હોય તો તેને સમજાવવું, નહિ તો આપણે તેનાથી દૂર થઈ જવું. પણ રીતસર શિખામણ આપે તો તેને નિન્દા સમજવી નહિ, અને વિચાર કરીને આપણા મનને સમાધાનમાં રાખવું. મનમાં ક્લેશ કરવો નહિ. જુઓ, આખા જગતનો ધણી પરમેશ્વર છે, પણ તેને ન માનનાર કેટલાક લોકો તે ઈશ્વરને પણ ન ઘટે એમ બોલે છે, તોપણ સર્વશક્તિમાન્ પરમેશ્વર તેના ઉપર ક્રોધ કરીને તરત કાંઈ પણ સજા કરતા નથી, તો આપણે કાંઈ ઈશ્વરથી તો મોટા નથી, જે આપણી કોઈ નિન્દા નહિ કરે ? અને કદી મોટા હોઈએ તોપણ ન માનનારના મનથી તો કંઈ મોટા નથી, તેથી સમજીને સમાધાનમાં રહેવું. અને તેનાં નઠારાં કર્મનું ફળ ઈશ્વર તેને ખરે સમયે આપશે એમ જાણવું.

દાસ : અડે મ્હાડાજ ! ઘનું સાડું ઠયું જે આજે આ વાટ નીકલી. માડો સભાવ ઘનો જ નથાડો છે, ને નાડાન છે, ટે લગાડ કોઈ આપની કહાની બાબટ કે ખાસ ટમાડા સંબંઢમાં કાંઈ બોલે છે કે ટડટ નખડી સિખાસુઢી ચાટકો લાગે છે, અને પછી સાલું બોલ્યાપાકી છૂતકો ડટો નઠી. સાચું પૂછો ટો આ પડમ ડારે જ માડે એક ભલા માનસસાઠે ડુકાને વાટ ઠયેલી, ટેના લગાડ વિડોઢી બોલવા ઉપડઠી ટાં ને ટાં જ બે ચાડ વાટ ટો સંભલાવેલી, પન પાછું આખી ડાટ એની વાટ મનમાં આવટીટી. ને કાલ વાનાના પોડમાં પન ઘની અકલામન ઠઈ એતલે ટે ભલા માનસને બે ચાડ સુકન સુખમાંઠી નીકલી ગયા. પન સાબાસ છે (ચંચળાતરફ હાથ કરીને) આ અમાડાં ઘડનાંને કે એમને ટો ટડટ જ કહી ડીઢું કે અડો અડો આ વાનાના પ્હોડ

એ સું? કોઈ ડારો નહિ ને આજે! જોજો! સવાડના પ્હોડમાં કોઈ ટેવા ભલા માનસનું નામ ના ડેટા. આપને સું? પાપી હસે ટે પોટાને પાપે લેવાસે. પછી હું પન ગમ માડી ગયો. ઢન છે એમનાં માટપિટાને! કે માડા કડટાં પન એમનો મનનો સુઢાડો ઘનો સાડો ઠયો. પન આજઠી આ ગાંથ વાલી કે કોઇને પન કવડટો સુકન બોલવો નહિ. પછી જે ઠનાડ હોય ટે ઠાવ. કેમ મ્હાડાજ! એ જ કે બીજું કંઈ?

મનોહર : ના એ જ. હશે ચાલો હવે આજ લગાર તમે વહેલા આવ્યા તેનો આ બદલો વાળ્યો કેમ? બાકી હજી આપણો રોજનો વખત તો હવે થાય છે, નહિ?

દાસ : ભતજી મ્હાડાજ! ટકસીડ માપ છે. હમે ટો સ્વાડઠી છીએ ટે ઘના વ્હેલા આવીને ટમને ડુખ ડઈએ છીએ, પન સાચું પૂછો ટો વાલુ પાની ઠયાં કે ઘડમાં જાને ફોદીઓ કડ્રે છે, ને એમ જ ઠાય છે કે ચાલો કાડે જઈ ને ટાં બેસીએ. ટેમાં વલી કાલની ટો બાડસ ગયેલી, એતલે જીવ પેલી નિજમટિની વાટમાં વલગેલો.

મનોહર : એ શું બોલ્યા દાસ! આ ઘર તમારું જ છે. તમારી ઇચ્છા થાય ત્યારે પધારો, બેસો, એમાં અમને દુઃખ શેનું છે?

વિઠ્ઠલજી : ધન્ય છે દાસને! આ દસ બાર દિવસમાં તો જાણે તે દાસ જ નહિ. જમીનઅસ્માનનો તફાવત એમના બોલવામાં, ચાલવામાં, રીતભાતમાં થઇ ગયો છે! ખરે, કોઈ જબરા પુણ્યનો ઉદય થયો છે.

મનોહર : તેવિના એમ બને નહિ. બાકી માણસોનો કંઈ જગતમાં તોટો નથી. પણ આવા પુરુષ તે વિરલા જ દેખાય છે કે જેને પૈસાટકાનું, શેઠપટલાઈનું કે કોઈ વાતનું પણ અભિમાન જ નહિ. મોટાજોડે મોટા, બાળકજોડે તેવા, સઉથી હસીને બોલવું; પાંચમાં બેસે તો સઉને આનન્દ કરાવીને ઉઠે. જેના ઉપર ઇષ્ટની કૃપા હોય તેને જ સવારના પ્રહરમાં એમના જેવાનું મુખ જોવા મળે; સત્ય કહું છું હોં વિઠ્ઠલજી! આ એમને મોઢે કંઈ એમની સ્તુતિવાસ્તે નથી કહેતો. વારુ, હવે કથા ક્યાંથી રહી છે તે કોઈને સ્મરણમાં છે?

દાસ : એ ટો આપના વિથ્થલજીવગડ બીજાના આસડા નહિ! સાટા-ડન ટો સઉને યાડ ખડું, પન સુફાવાડ વચન સંભાડીને કહેવાં, ટે ટો એમનું જ કામ. ઢન છે એમની બુદ્ધિને! અને હું ટો કહું છું કે ખુડબાન છે એમની ઢાડનાસકિટને, કે હડફ્સડખાનોએ ફેડફાડ નહિ! કેમ મ્હાડાજ! ખોટું કહું છું?

મનોહર : ના દાસ ! તમે કહો છો તેમ જ છે. મૂળે શંખને વળી દુધે ભરયો, એટલે તેમાં શેની કસર હોય? વિઠ્ઠલજી જાતે બ્રાહ્મણ અને વળી બુદ્ધિમાન્ તથા વિદ્વાન્ એટલે શું પૂછવું ?

વિઠ્ઠલજી : કાલે તો છેવટમાં એ આવ્યું હતું કે પાકી બુદ્ધિવગર માણસને વિવેક તથા અનુભવ આવતો નથી, અને ઘણું કરીને પુખ્ત વય-વિના પાકી બુદ્ધિ થતી નથી. માટે હે સ્ત્રિ! તારી આ પ્રથમ વિશી છે,તેથી તારી કાચી બુદ્ધિ છે. તને અનુભવ ઓછો હોવાથી વિવેક પણ ઓછો છે, માટે તું સ્ત્રિયોની [1]પ્રધાનતા ગણે છે પણ તેમ નથી. વળી તું તર્ક કરવામાં કુશળ છે, કુળવાન્ની દીકરી છે, વસ્તુને ખરી રીતે જાણવાની તને હોંસ છે, માટે તું ધીરે ધીરે સારું સમજી શકીશ. પણ આજે તો આપણને ઘણી વારથી વાર્તા ચાલે છે, માટે હવે બંધ રાખીશું. કેમકે વખતે વધારે [2]વિવાદનો પરિણામ ક્લેશ થાય છે. તેથી જો તેમ થાય તો વિનાકારણ આપણા સુખનો આધાર જે પ્રેમ છે, તેનો ભંગ થઈ જાય. માટે આજે તો આપણે કામે લાગો. વળી કાલે આગળ ચર્ચા ચલાવીશું, ત્યાંથી રહ્યું છે.

મનોહર : ('જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ' બોલીને) પછી બીજે દિવસે તે લક્ષ્મી માતા પોતાની દીકરીઓને બેસાડી બોલ્યાં : હે દીકરી સરસ્વતિ ! હવે બે ત્રણ દિવસમાં તારે સાસરેથી આણું આવીને તને તેડી જશે. માટે તું મારી આપેલી તથા આ આપું છું તે સઘળી શિખામણને ધ્યાનમાં રાખીને ત્યાં એવે પ્રકારે ચાલજે,જેથી તને તથા અમને ગાળો કે તિરસ્કાર સહેવાની વેળા આવે નહિ.આજે જ ખબર આવી છે કે તને તેડવા માણસો નીકળી ચુક્યાં છે, તે એક બે દિવસમાં આવી પહોંચશે.

સરસ્વતી કહે છે : હે મા ! તમે મારી તરફની કોઈરીતે કાળજી કરશો નહિ, હું તમારા આશીર્વાદથી સઉનું મન સંભાળીને ચાલીશ. પણ હવે પેલી કૌશિકીની વાત મને પૂરેપૂરી કહી દો તો સારું.એ સાંભળવાની મને ઘણી ઇચ્છા છે.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે કોમલ મનવાળી શાણી છોકરી ! હું તને બનતાસુધી તો સંક્ષેપમાં[3] એ વાર્તા પૂરી કહી દઈશ. પણ વાત વધારે લાંબી છે, તેથી નહિ ચાલતાં બાકી રહેશે તો પછી તેનો ઉપાય કરીશું; હવે સાંભળો. પછી બીજે દિવસે તે કૌશિકી કામથી પરવારી પતિપાસે આવીને બોલી, કેમ શી ઇચ્છા છે ? આપણે હવે કાલવાળી ચર્ચા ચલાવી-

૧ મુખ્યપણું. ૨ તકરાર. ૩ ટુંકામાં.

શું ? મારા મનમાં એ વિષે ઘણા વિચાર આવે છે, અને મહીંથી મને એ વાત નક્કી કરવાની ઘણી હોંસ થાય છે.

ભૂભાસ્કર કહે છે : એ તારી હોંસ જોઇને જ મને ઘણો આનન્દ થાય છે. કારણ કે કોઈ પણ માણસ પોતાને નવી જાણવા યોગ્ય વાર્તાને જાણવામાટે રોજ રોજ વધારે હોંસથી યત્ન કરે છે ત્યારે જ તે પરિણામે પોતાની ઇચ્છા સફળ કરે છે. માટે તું જો એવી જ હોંસથી દરેક વાર્તાને જાણવાની ઇચ્છાવાળી તથા યત્ન કરનારી થઇશ તો જાણવાજેવું સઘળું જાણીશ. કાલે અંતમાં તેં કહ્યું હતું તે મારા લક્ષમાં છે, તેનું ઉત્તર હું તને આપીશ. પણ તને જે ઉભરો આવ્યો હોય તે એક વાર કહી નાંખ. પછી સારી રીતે હું સમાધાન આપીશ.

કૌશિકી કહે છે : તમે કાલે છેવટમાં કહેલું કે પુખ્ત ઉમરવિના પાકી બુદ્ધિ થતી નથી, તો તે પ્રમાણે તો તમારી ઉમર પણ ત્રિશની ઉપર તો નહિ જ હોય; તો તમારી બુદ્ધિ પાકી સમજવી કે કાચી ? અને તડકોછાંયડો તમે ત્રિશ વર્ષનો જોયો હશે તો મેં અઢારેક વર્ષનો જોયો હશે, તેમાં કંઈ મોટો ફેર પડવાનો નથી. તોપણ થોડો ફેર ખરો. તે તો મારે પણ કબુલ છે. વળી તમે ખરાખોટાનું તોલ કરવામાં તથા બોલવાના વિવેકમાં મારી ખામી કહો છો, તે પણ હું ઘણે [1]અંશે ખરું જ માનું છું. પણ તે દોષ હાલ તરત જ [2]નિર્મૂળ થવાનો સંભવ નથી, માટે તે દોષ આવે તેની આપણી વાતચીતમાં ક્ષમા આપવાનો તમારો ધર્મ છે, તે પાળશો. અને મારી શક્તિપ્રમાણે વિચાર કરતાં તો મને એમ જ જણાય છે કે આ જગતમાં સ્ત્રીજાતિની પુરુષકરતાં ઓછી સત્તા તો નથી જ.

ભૂભાસ્કર કહે છે : જો ! પ્રથમ તો તું દરેક વસ્તુના જાણવા જેવા સ્વરૂપને જ જાણતી નથી, તેમ છતાં પણ જાણે તું સઘળું ખરેખરું જાણતી હોય એવું પાકું ડોળ રાખે છે, પણ એ દોષ છે. એને જ મિથ્યા અભિમાન કહે છે.મારા કાલના કહેવામાં [3]યથાર્થ સમજ્યાવિના જ પુરુષ પ્રકૃતિને અધીન[4] વર્તે છે એમ [5]સિદ્ધ કરવામાં કેવળ ખોટી રીતે તર્ક કરી બોલી ગઈ. એ મારા [6]સમીપ બોલી તેની તો ચિન્તા નથી,પણ કોઈ વિદ્વાનના સાંભળવામાં એ તારી વાર્તા આવે તો તને કેવળ અજ્ઞાન કહ્યા વિના રહે નહિ. કારણ કે શાસ્ત્રમાં પુરુષ, પ્રકૃતિ, તથા જીવનાં વર્ણેલાં સ્વરૂપ સમજવામાં મોટા પુરુષો પણ ગભરાય છે, તેને તું એકદમ વગર વિચાર્યે સેવ્યસેવકસર-

---

૧ ભાગે. ૨ નાશ. ૩ બરાબર. ૪ તાબે. ૫ સાબિત. ૬ આગળ. પાસે.

આ[1] સ્વરૂપમાં નિશ્ચય કરી બોલે છે. આ રીતે તું તારા અજ્ઞાનને તારી મેળે પ્રકટ કરે છે, અને હું ખરાં વચનો કહું છું તેને સમજતી નથી, તથા માનતી નથી, અને સમજવાની આતુરતા પણ દેખાડતી નથી, એટલે હવે તને વધારે શું કહેવું ? જો ! જીવ, ઈશ્વર અને માયાનાં સ્વરૂપ સમજવામાટે જ આ ઋગ્, યજુસ્ સામ તથા અથર્વ એ ચાર વેદ પ્રકટ થયા છે,તથા આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાંધર્વવેદ તથા અથર્વવેદ એમ ચાર ઉપવેદ રચાયા છે,તથા નાનાં મોટાં અનેક ઉપનિષદો રચાયાં છે, તથા વેદનાં છ અંગોવગેરે મોટાં શાસ્ત્રો રચાયાં છે, તથા ભારત અને અઢાર મહાપુરાણ, તથા ઉપપુરાણો પણ રચાયાં છે, અને એવિના અસંખ્ય ગ્રંથો જૂદા જૂદા આપણા ઋષિમુનિઓએ રચ્યાં છે, તથા પાછળથી અનેક વિવિધ પંથના સ્થાપનાર પુરુષોએ રચ્યા છે, તોપણ સર્વ મનુષ્યોને જીવ, ઈશ્વર તથા માયાના ખરા સ્વરૂપનું ભાન આજપર્યંત પણ થયું નથી. હજારો અને લાખો માણસમાં કોઈ એકને જ એ જ્ઞાન જેવું છે એવું થએલું હોય છે. તેમાં તું તારી બુદ્ધિના બલનો વિચાર કરવાવિના ખોટું ડોળ કરીને મોટા જ્ઞાનીની બરોબરીએ બેસવા જાય છે, તેને હું આંખોવાળો કેમ સહન કરું ?

હે બાલકના સરખી ઉન્મત્ત[2] બુદ્ધિવાળી ! કોઈ પણ વિષયમાં ચર્ચા કરનાર સામસામાં માણસોએ કેવા નિયમથી ચર્ચા કરવી તેને પણ હજુ તું બરાબર જાણતી નથી. કોઈ વાર્તા કહે તેને કેમ સાંભળવી તે પણ સમજતી નથી, તો સાંભળેલી વાર્તાની ખરી મતલબ કાઢી લેવાની તો તારામાં ગતિ કયાંથી જ હોય ? એ સઘળું છતાં પણ તારો ને મારો સંબંધ એવો છે કે તારા દોષથી લોકોમાં હું દોષવાન્ ગણાઉં, અને તારા ગુણોથી લોકોમાં હું ગુણવાન્ ગણાઉં. તેમ જ આ આપણાં શરીર રહેશે ત્યાં લગી આ તારો મારો સંબંધ કોટિ[3] ઉપાયે પણ છૂટવાનો નથી તેથી તારા સારાપણામાં જ મારું સુખ રહ્યું છે. માટે આટલા દિવસથી હું તારા સ્વભાવને મળીને ચાલ્યો તથા વખત બેવખત તને શિખામણ આપતો રહ્યો, પણ તેથી હજી કંઈ સુધારો જણાતો નથી, ત્યારે તને આજે લગાર કઠિન વચનથી સારી વાર્તાનો બોધ કરું છું, તેનું તું દુઃખ માનીશ નહિ. તું મારાં સુખદુઃખે સુખીદુઃખી થાય, અને હું તારાં સુખ દુઃખે સુખીદુઃખી થાઉં એવો આપણો ન છૂટે એવો સંબંધ છે. તેથી હવે તું જલદીથી શિખામણ લઇને સારી સમજણવાળી થા. તું સાંભળવામાં તથા બોલવામાં એટલી બધી ઉતાવળી થાય છે કે ખરા ખોટાનું તોલ કરવાનો તને અવકાશ મળતો નથી. કોઈ પણ માણસે

૧ શેઠ અને ચાકર, ધણી અને નોકર. ૨ છછાંછળી, અવિચારી. ૩ કરોડો.

ચર્ચા કરતી વખતે સામું માણસ બોલી રહે ત્યાં સુધી તેની સઘળી વાત મુદ્દાસર સાંભળી મનમાં ઉતારતા જવું. વચમાં જ લગારં વાંધો આવ્યો કે બોલવાની તાલાવેલી કરવી નહિ. અને તે માણસ જ્યાં સુધી આગળ બોલે ત્યાં સુધી આપણે આગળ બોલવાની વાર્તાના કોઈ મુદ્દાઉપર લાંબા વિચાર કરવા માંડવા નહિ. કારણ કે આપણને દેખાએલો વિરોધ[1] આગળ તેના બોલવામાં જ છૂટી જતો હોય તો આપણા તર્ક મિથ્યા જાય છે, અને વળી સામાનું આગળ બોલવું થાય તે બરાબર સંભળાયાવિના સમજાતું નથી. માટે દરેક માણસે ચર્ચા કરતી વખતે આપણા મનને ધૈર્યવાળું વજ્રજેવું[2] કરવું જોઇએ. એ વગેરે ઘણાં લક્ષણો ચર્ચા કરતી વખતે રાખવાનાં છે, પણ તે કોઈ પ્રસંગે પૂછશે તો તને કહીશ. હાલ તો આપણી મૂળ વાતઉપર જ તને સમાધાન આપું છું.

હે સારા સ્વભાવવાળિ ! તને બરાબર સુસંગતિથી[3] નીતિ જાણવામાં આવી નથી, એટલી જ તારામાં ખામી છે; બાકી બીજો ખરેખરો ન છૂટે એવો એકે દોષ તારામાં નથી. તેથી જ આટલા દિવસથી હું તને ઘણા પ્રેમથી સંતોષમાં રાખું છું. તને છેલ્લું શિખામણનું વચન એ જ કહેવાનું છે કે આપણી વાર્તા થાય તેમાંથી તરત માઠું લગાડી ક્લેશ કરવો નહિ, અને જેમ માંખી જ ચાંદુ જોઇને ત્યાં બેસે તેમ કોઈ મિથ્યા દોષમાં ટકી બેસવું નહિ. કાલે તારા બોલવામાં એવો ભાવ[4] આવ્યો હતો કે સ્ત્રીને સ્થાને પ્રકૃતિ, અને પ્રકૃતિ તે શરીર, અને જીવાત્મા તે પુરુષ. પછી જીવાત્મા પુરુષ, પ્રકૃતિ જે શરીર તેની સેવામાં રહે છે, તેથી પ્રકૃતિ એટલે સ્ત્રીજાતિ મોટી, અને પુરુષ તે સ્ત્રીજાતિનો સેવક હોવાથી ઓછી સત્તાવાળો અને હલકો છે, એમ તારું કહેવું હતું. પણ આ તારું સમજવું તથા બોલવું કેવળ કાચી સમજણનું છે,તે સકારણ[5] સમજાવું છું, તે તું સાંભળ. પ્રથમ તો તારા કહેવાપ્રમાણે ઘટતું જ નથી. કારણ કે પ્રકૃતિને શાસ્ત્રમાં જડ[6] કહેલી છે,અને પુરુષને ચેતન[7] કહેલ છે. હવે એ નિયમ જો શરીરને લગાડીએ તો શરીરમાત્ર પ્રકૃતિ છે; અર્થાત્ સ્ત્રી, પુરુષ, તથા નપુંસકઆદિ સંપૂર્ણ પ્રાણિઓનાં શરીર જડ હોવાથી પ્રકૃતિ છે; અને દરેક શરીરમાં તેને ચલાવનાર પુરુષ ચેતન છે.આથી તું પણ પુરુષ છે,અને તારું શરીર સ્ત્રી છે,તથા હું પણ પુરુષ અને મારું શરીર સ્ત્રી છે, એમ તારા કહેવાનો અર્થ ઠરચો. જો એમ હોય તો તારા કહેવાથી જ સ્ત્રીને સેવકપણું પ્રાપ્ત થયું.કેમકે આ લોકમાં પ્રત્યક્ષ[8]

---

૧ ઉદ્ધટાપણું. ૨ કઠિન, ભેદાય નહિ જતું. ૩ સારી સોબતથી. ૪ મતલબ, સાર. ૫ કારણસાથે. ૬ જ્ઞાનશક્તિવિનાની. ૭ જ્ઞાનશક્તિવાળો. ૮ ખુલ્લો, દેખીતો.

એવો વ્યવહાર જણાય છે કે રાજા તથા સેવ્ય અંતર હોય છે, અને સેવક બહાર હોય છે. જે જે બહાર હોય છે તે તે અંતરના રક્ષણઅર્થે જ હોય છે, તેથી કિમતીપણું આંતર પદાર્થોનું જ ગણાય છે. આપણે પેટીઓ રાખીએ છીએ તે પેટીઓકરતાં પેટીમાં મૂકેલો માલ આપણે પ્રધાન[૧] ગણીએ છીએ. એ જ પ્રમાણે અનેક દષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે દરેક શરીરના ભીતર રહેનાર પુરુષ મુખ્ય છે,અને બહાર રહેનાર શરીરરૂપ સ્ત્રી ગૌણ[૨] છે. વળી આ શરીર છે, તે પુરુષને રહેવાનું સ્થાન છે, એમ પણ તારા કહેવાથી નીકળ્યું છે. તો તે પ્રમાણે પણ ઘરકરતાં રહેનારની કિંમત વધારે છે. ત્યાં વધારે સમજવાનું એ છે જે રાજાના રહેવાના મહાલયમાં[૩] વાળવાનું તથા સઘળા પ્રકારે સ્વચ્છ રાખવાનું કામ સેવક લોકો કરે છે. રાજા પોતે કરતો નથી, પણ રાજા તો તેમાંનાં સુખનો જાણનારો માત્ર છે, ખરો ભોગવનારો પણ તે નથી, તોપણ બીજાની દષ્ટિથી[૪] તે ભોગવનારો પણ ગણાય છે; તેમ આ શરીરરૂપ મહેલમાં ચેતન પુરુષ તો રાજાજેવો છે, અને તે શરીરરૂપ મહેલની સંભાળ રાખનાર અર્થાત્ તારા કહેવામાં આવેલું કે 'એ પુરુષ જ આ શરીરને નવડાવે છે, ને લુછે છે, ને ખવડાવે છે વગેરે' તે સઘળું કામ રાજાની અનુકૂળતાવાસ્તે જેમ સેવકો કરે છે, તેમ આ શરીરમાં રહેનાર પુરુષને માટે તેમાં રહેલા સેવકો એ સર્વ કામ કરે છે. અને ખરી દષ્ટિથી ભોગ અને ભોક્તાપણાથી[૫] રહિત પુરુષમાં તેના ભોગવવાપણાની પણ શાબિતી થતી નથી. તોપણ લોકદષ્ટિથી જે ભ્રાંત[૬] છે તેને માત્ર ભાસે છે. આથી તારા બોલવાપ્રમાણે જ શરીરરૂપ સ્ત્રીને જ્યારે ધણીપણું શાબિત થતું નથી, ત્યારે તે શરીરને સ્થાને ગણેલી સ્ત્રિયોની મુખ્યરૂપતા પણ એ પ્રમાણથી શી રીતે સિદ્ધ થાય? ન જ થાય. હવે ઉપર કહેલી વાર્તાને જ ઘણી સમજવાસરખી અને કઠિન હોવાથી ફરી સ્પષ્ટ કરીને કહું છું તે સાંભળ.

આ સંસારપ્રપંચ[૭] જેના આપણે જોનારા છીએ, તથા તેવા જ બીજા જોનારની નજરથી આપણે તેમની જોવાની વસ્તુરૂપ છીએ, એ સઘળો[૮] નામરૂપસમુદાય છે. તેને જ શાસ્ત્રમાં જગત્ અથવા સંસાર કહે છે. ત્યાં પુરુષ (ચેતન), પ્રકૃતિ (માયા), અને પુરુષપ્રકૃતિનો સંયોગ એ ત્રણ આ જગતનું સ્વરૂપ છે. તેમાં આ આપણા શરીરનાં હાડકાં, માંસ,[૯] રુધિર, ચામડી વગેરે સઘળા પદાર્થ છે એ તો પ્રકૃતિ છે, અને એ શરીરમાં રહીને હું છું એવું માનનારો જે અ-

૧ મુખ્ય ઉપયોગનો. ૨ ઉતરતા દરજ્જાની. ૩ મહેલમાં. ૪ નજરથી. ૫ ભોગવનારપણાથી. ૬ ભ્રાંતિવાળા, અજ્ઞાન. ૭ જગત્‌રૂપ કાર્ય. ૮ જથો. ૯ લોહી.

ભિમાની છે તે પોતે, તથા તેને સારુ શરીરમાં રહીને સઘળી ક્રિયા કરનારી વૃત્તિઓસહિત જે અન્તઃકરણ કહેવાય છે, તે સઘળું પુરુષપ્રકૃતિના સંયોગરૂપ છે. અને પુરુષ પોતે તો શરીરના અંદર તથા બહાર સઘળે વસતો, જોનાર તથા જાણનારરૂપે નિરાળો છે. હવે ચોકસ વિચારથી જો, કે શરીરનો વ્યવહાર કેમ તથા કોણ ચલાવે છે? પુરુષ તો નિર્લેપ* છે. શરીરનો ધણીરૂપ રાજા તે પુરુષપ્રકૃતિનો સંયોગ છે. તે સંયોગી કાર્યને જ અભિમાની અથવા જીવાત્મા કહીએ છીએ. અને તે અભિમાનીની અનુકૂળતાવાસ્તે સઘળી ઇંદ્રિયોના સમુદાયરૂપ આ શરીરગૃહને[1] ચલાવનારી બુદ્ધિઆદિ [3]વૃત્તિઓ તે સ્ત્રીરૂપ છે. તે સ્ત્રીરૂપ બુદ્ધિવગેરે વૃત્તિ જ આ શરીરરૂપ ઘરને અંતર્‌બહાર સાફ રાખવા ઇંદ્રિયોને તે અભિમાનીની પ્રસન્નતાવાસ્તે [4]પ્રેરે છે. અને તે વૃત્તિ તથા ઇંદ્રિયો અભિમાનીને માટે જ છે, કારણ કે અભિમાનીને અર્થે તે વૃત્તિ તથા ઇંદ્રિયો સઘળા વ્યાપારને કરે છે; અને જ્યારે અભિમાની આ શરીરથી જૂદો થાય છે ત્યારે એ વૃત્તિઓનો [5]અભાવ થાય છે. તેથી વૃત્તિ, ઇંદ્રિય અને શરીર અભિમાનીની સ્થિતિપર્યંત[6] જ વ્યાપારવાળાં જણાય છે. અને આથી એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે અભિમાનીમાટે જ આ વૃત્તિવગેરેની [7]ઉત્પત્તિ તથા સ્થિતિ છે. હે શુદ્ધ મનવાળી! આ સઘળું કહીને મુખ્ય મતલબ એટલી જ જણાવવાની છે કે મૂલ પુરુષ તો એક અને સઘળે વ્યાપી રહ્યા છે. તે તો આ [8]પ્રપંચના એક પક્ષથી [9]સાક્ષી [10]જ્ઞાતા, [11]દ્રષ્ટા, [12]સ્રષ્ટાઆદિ [13]સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે; અને બીજા પક્ષથી તો તે પુરુષ [14]અસંગ, [15]નિર્ગુણ, જ્ઞાતાજ્ઞાનજ્ઞેયથી [16]રહિત દ્રષ્ટાદૃશ્ય[17] દર્શનથી[18] રહિત,તથા[19] સ્રજાએલા પદાર્થ તથા [20]સ્રજવાપણાઆદિ ક્રિયાથી રહિત[21]નિર્વિકાર જેમના તેમ [22]સ્થિત છે.અને જે [23]ચે-

* જેને કશું વળગે નહિ એવો.

૧ શરીરરૂપ ઘર. ૨ નિશ્ચય કરનાર વૃત્તિ ૩ જેમ જળનો દ્રવીભૂત થવાથી રેલો ચાલે છે, અથવા ધખધખતા સગડીમાં સળગાવેલા કોયલાવચ્ચે કોઈ જાતની જ્વાલા દેખાય છે, તેવો અંતઃકરણના કોઈ પરિણામ. ૪ કહે છે. ૫ નાશ. ૬ હયાતીસુધી, જીવતાસુધી. ૭ પેદા થવું તે, ૮ સંસારના. ૯ જોનારા. ૧૦ જાણનારા. ૧૧ જોનારા. ૧૨ કરનારા. ૧૩ નામથી. ૧૪ જેમને કોઈનો સંગ નહિ એવા. ૧૫ ગુણવિનાના. ૧૬ જાણવાની ક્રિયા તથા વસ્તુ ૧૭ જોવાની વસ્તુ. ૧૮ જોવાની ક્રિયા. ૧૯ ઉત્પન્ન થયેલા. ૨૦ ઉત્પન્ન કરવાપણું. ૨૧ [illegible], નિ[illegible]. ૨૨ રહેલા. ૨૩ ચેતનનો ભાગ.

તેનાંશ દરેક શરીરમાં વ્યાપક છે તે, અર્થાત્ [1]શરીરસ્થ ચેતન પુરુષ સાક્ષી ગણાય છે અને અન્તઃકરણમાં રહેનાર ચેતન જે વૃત્તિઉપાધિવાળું[2] ચેતન પણ [3]પ્રસંગવશાત્ કહેવાય છે તે, અર્થાત્ જે જડચેતનના સંયોગરૂપ મનાએલું છે તે, જીવપણારૂપ, [4]અલ્પજ્ઞ, અલ્પશક્તિવાળું, ઉપાધિસંયુક્ત ચેતન જીવાત્મા ગણાય છે. તે આ શરીરના અભિમાની રાજારૂપ ગણાય છે. તેના સઘળા વ્યવહાર સિદ્ધ કરાવવા, [5]અધીનપણે [6]વર્તનારી આ બુદ્ધિ છે તે સ્ત્રી છે, અને તે સ્ત્રી જ પોતાનાં [7]મન, [8]ચિત્તવગેરે વૃત્તિ, સ્વભાવ તથા ઇંદ્રિયાદિવડે આ જીવાત્મા પુરુષની સેવા કરે છે. તેથી મૂળ પુરુષ પણ કોઈ ને સેવક નથી, અને જીવાત્મા જે ગૌણપણે પુરુષ ગણાય છે તે પણ કોઇનો સેવક નથી. પણ એક બુદ્ધિ નામની સ્ત્રી જ આ શરીરઘરમાં સેવકનું કામ કરે છે, અને પોતાના તાબાના સઘળા સેવકોદ્વારા આપણા પતિ જીવાત્મા પુરુષની પ્રસન્નતા જાળવે છે; તેમ હે કુલવતિ! આ આશ્રમ એટલે ગૃહમાં પણ પુરુષ રાજા છે, અને તેનો મુખ્ય પ્રધાનજેવો ખાસ સેવક સ્ત્રી છે, અને બીજું સર્વ તે પુરુષ તથા સ્ત્રીને માટે છે. તેથી તું આ વાર્તાને બરાબર લક્ષમાં લઇને તારો દુરાગ્રહ છોડી દે, અને પુરુષનું મુખ્યપણું નિશ્ચય કરી, પોતાના પતિને અનુકૂળ થઈ ચાલનારી સ્ત્રી જ સુખી થાય છે એમ નિશ્ચય કર, તથા તે જ પ્રમાણે ચાલ.

કોશિકી કહે છે : હે પતિ! તમે કહેલી સઘળી વાર્તા મેં લક્ષમાં લીધી છે, અને તે હું જાણતી ન હોતી એમ પણ મારાથી કહેવાય નહિ, માટે હું અજ્ઞાન છું એમ તમે જાણશો નહિ. મારી વય, બુદ્ધિ, તથા સમજણ ઓછી છે, એમ તમે માનો તેમાં નવાઈ નથી. કારણ કે તમારા મનમાં મારું નીચાપણું શાબિત થઈ ગયું છે. જેના મનમાં કોઇ બાબતવિષે એક જાતનો ખરો અથવા ખોટો નિશ્ચય બંધાઈ જાય છે, તે પછી એકદમ છૂટતો નથી, અને તે નિશ્ચય કરનારને એકાએક તે ખોટો જણાતો પણ નથી. એ નિયમથી તમારા મનમાં મારું અથવા અમે સ્ત્રીજાતિનું હલકાપણું નક્કી બંધાઈ ગયું છે, તેથી કદાપિ હું દેવતાઓના ગુરુ બૃહસ્પતિના સરખી વિદ્વાન્ તથા વાણીની ચતુરાઇવાળી હોઉં તોપણ તમે મને પોતાથી ઉત્તમ ગણવાના નથી. પણ એ વાત કંઈ ઘણી સારી ગણવાયોગ્ય નથી. જો ખરું પૂછો તો

---

૧ શરીરમાં રહેલા. ૨ માયાના સ્થૂલ અથવા સૂક્ષ્મ પદાર્થ ઉપાધિ કહેવાય છે. વૃત્તિને પણ સૂક્ષ્મ પદાર્થ હોવાથી ઉપાધિમાં ગણી છે. ૩ પ્રસંગને લઈને. ૪ થોડું જાણનારો. ૫ તાબામાં. ૬ ચાલનારી. ૭ જાતજાતની ઇચ્છારૂપ સંકલ્પવિકલ્પ કરનાર વૃત્તિ. ૮ અનેક વિષયનું તથા તેની પ્રાપ્તિનાં સાધન વગેરેનું ચિંતન કરનાર-વારંવાર સંભારનાર વૃત્તિ.

આજના તમારા બોલવાથી પણ મુદ્દે અમે સ્ત્રિયો જ રાજારૂપ, મુખ્ય, અને કિમતી ઠરીએ છીએ. તમે પ્રથમ જ કહ્યું છે કે 'જે જે વસ્તુ અંતર્‌ છે તે તે મુખ્ય છે' તો તે નિયમથી અમે જ શ્રેષ્ઠ છીએ. જુઓ, દરેક ઘરમાં સ્ત્રિયો જ નિરંતર ભીતરમાં સરખી રીતે રહે છે; પુરુષો તો ઘણું કરીને બહાર જ હોય છે. કુલવાન્ ધનવાન્‌ની સ્ત્રિયો પણ નિરંતર પડદામાં રહે છે, જેથી અંતર્‌નો રહેનાર પદાર્થ શ્રેષ્ઠ ગણવાના તમારા નિયમથી અમે સ્ત્રિયો જ રાજા ઠર્યા અને તમે પુરુષો તો અમો સ્ત્રીને ઘરમાં જોઇતા પદાર્થોસારુ ઘણો કાળ બહાર જ ફરો છો. આ પ્રમાણે તમે સ્પષ્ટ જ બોલ્યા પણ તેવો નિશ્ચય કરતા નથી. એટલે હવે જુઓ કે ખરો દુરાગ્રહ કોનો છે, તમારો કે મારો ? આ પ્રકારે જ્યારે સાચી વાર્તા તમારા સામે બોલું ત્યારે તમે કહેશો કે તું તો માંખીની પેઠે ચાંદુ જોઈને બેઠી, પણ કહેવત છે કે, 'ખરી વાતમાં ખાર શો ?' અને 'ઉછીતું પાછું આપે એમાં ઉપકાર શો ?' માટે હે સર્વ વિદ્યાના જાણનારા સ્વામિ ! તમે સ્વામિ શબ્દ પુરુષોમાં વપરાયલો જોઇને જ માત્ર સ્ત્રિયોને નબળી ગણતા હો તો નિરુપાય છું. પણ ભીતર રહેનાર વસ્તુ શ્રેષ્ઠ, એ નિયમથી તથા મારી સમજણથી તથા આ જગતના ચાલતા વ્યવહારથી તો મુખ્ય પદાર્થરૂપ અમે સ્ત્રીજાતિ છીએ. આવા મારા ખરા બોલવાથી તમે પણ દુઃખ લગાડશો નહિ, કેમકે 'દાવે આવી સોકટી મારવાનો તો સઉનો ધર્મ છે.' કેમ હવે તમારી ખાત્રી થઈ કેની કે પુરુષ કરતાં સ્ત્રી મુખ્ય; અને ભીતર રહે તે રાજા, અને બહાર રહે તે સેવક, તે પ્રમાણે પણ નક્કી જ કર્યું કેની કે સ્ત્રી રાજા, ને પુરુષ સેવક ? ગુસ્સો ના કરશો. કહેવત છે કે 'સાચા બોલી રાંડ સાસરે ના સમાય,' એમ હું ખરું બોલનારી છું તે સઉને કડવી ઝેરજેવી લાગું છું, પણ આપણો સંબન્ધ કાંઈ છૂટે એવો નથી તેથી, અને તમે સઘળુ જેમ છે તેમ જાણો છો, તેથી મારા ખરા બોલવાનું દુઃખ માનશો નહિ.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રકારનાં વચનોને બોલતી કૌશિકી બોલવામાં પોતાની જિત થઈ છે એવું સમજીને લગાર મોં મલકાવવા લાગી, અને હસતાં બોલી કે તમારા મુખે તમારો ન્યાય હવે કરો, ને મને કહો કે મોટું કોણ—સ્ત્રી કે પુરુષ ? આ વચન તથા તેના હાવભાવ જોઇને તેના ન ઘટે એવા કઠોર સ્વભાવથી મનમાં સંકોચને પામી તે ભૂભાસ્કર વિચારવા લાગ્યો કે જો હું આ સ્ત્રીને ઉત્તર નહિ જ આપું તો એ મને [1]નિરુત્તર કરી હરાવ્યો એમ જાણી વધારે ઉન્મત્ત થશે. એ નઠારા

---

1 જવાબ ન આપી શકાય એવો.

સ્વભાવની હોવાથી ખરી મતલબને કાઢી નથી લેતી, પણ ખરી વાર્તાને ખોટા રૂપમાં લઈ જાય છે. નહિ તો એની બુદ્ધિ વખાણવાસરખી છે. આ વગેરે વિચાર કરતાં બોલ્યો.

ભૂભાસ્કર કહે છે : હે ચપળતાવાળિ ! તું જિતી ગઈ એમ જાણીને મલકાઈશ નહિ. હવેનાં મારાં વચનોને ધ્યાન દઈને સાંભળ. મારા બોલવામાં આડે અર્થે તું ઉતરી છે. મેં એક સામાન્ય નિયમ કહ્યો કે 'જે જે અંતર્ હોય છે તે તે શ્રેષ્ઠ છે' તેનો તારા બોલવાથી કંઈ ભંગ થયો નથી, તેમ જ મારો મૂળ [1]સિદ્ધાન્ત પણ નબળો પડ્યો નથી. મારો નિયમ એવો નથી કે 'મુખ્યને અર્થે પણ જે જે અંતર હોય તે તે શ્રેષ્ઠ છે,' અને તેં તો એવા ભાવમાં મારા નિયમને લીધો એ ભૂલ છે. હે સ્ત્રિ ! અંતર્ પદાર્થોને તું જ જાણે છે, અને હું નથી જાણતો શું ? જો વિચાર કર કે આપણા શરીરમાં ધાતુ તથા મલ બંને અંતર્ પદાર્થ છે, પણ અનુકૂલ બલવાન્ સત્તારૂપ હોવાથી [2]ધાતુઓ શ્રેષ્ઠ છે અને મલ [3]નેષ્ટ છે. પણ શ્રેષ્ઠને અર્થે જ નેષ્ટનું સ્થાન અંતર્ હોય છે. કેમકે બધી ધાતુઓ શરીરને બળ આપવા તથા પોતે શુદ્ધ થવા મલને નિરંતર ત્યજે છે. તેથી અંતર્માં જો મલનું સ્થાન જ ન હોય તો સુખમાં મોટો વિરોધ આવે. માટે ધાતુને અર્થે મલનું અંતર્માં સ્થાન હોવાથી કંઈ મલની શ્રેષ્ઠતા ગણાય નહિ. વળી રાજાના સેવકો તથા [4]શ્વાન, [5]માર્જાર,તથા મેનાં પોપટ આદિ પક્ષિયો પણ અંતર્ હોય છે, પણ તે કંઈ શ્રેષ્ઠ ગણાય નહિ, કારણ કે તે,શ્રેષ્ઠ જે રાજા તેને અર્થે એ બધાં છે, માટે અંતર્ છે. તેમ જ સ્ત્રી પણ પુરુષના અર્થે જ છે માટે સેવકની પેઠે અંતર્ છતાં પણ શ્રેષ્ઠ ન જ ગણાય. વળી પેટીમાં પણ રત્ન વગેરે કિમતી પદાર્થ ચીંથરે બાંધી મૂક્યાં હોય છે;તો તે પેટીની અંદર હોવાથી ચીંથરાં પણ શ્રેષ્ઠ ગણાવાં જોઇએ, પણ તેમ નથી. જો રત્નાદિ કિમતી પદાર્થસાથે સંબંધવાળાં ન હોય તો તેવાં ચીંથરાં તો માર્ગમાં રખડતાં નાંખી દીધાં હોય. પણ જે શ્રેષ્ઠને અર્થે અંતર છે તે પોતે શ્રેષ્ઠ નથી, તેમ હે અબળા ! તમે સ્ત્રિયો પણ પુરુષને અર્થે ભીતરમાં છો. જો પુરુષના સંબંધવાળાં ન હો તો તમને કોઈ પણ અંતર્ રાખે નહિ, અર્થાત્ પુરુષને અર્થે જ તમારું અંતર્ રહેવાપણું છે. માટે મારા નિયમથી નિઃશંકપણે પુરુષનું જ મુખ્યપણું સિદ્ધ છે. પણ તારી બુદ્ધિ [6]ઉજ્જવલ સરલ પ્રવાહવાળી નથી, પણ [7]વક્ર ગતિવાળી છે,માટે તને ખરા માર્ગનો તર્ક હજીસુધી આવતો નથી,પણ તું ઉલટા તર્કને વશ વર્તે છે. માટે હે બુદ્ધિવાળી ! તું તર્ક કરવામાં કુશળ છતાં ખરા

---

૧ સિદ્ધ કરેલો નિશ્ચય. ૨ વીર્ય મજ્જા, મેદ વગેરે સાત ધાતુઓ. ૩ સહુથી ઉતરતા દરજ્જાના. ૪ કુતરાં. ૫ બિલાડાં. ૬ નિર્મળ. ૭ વાંકી.

નિશ્ચયને કેમ કરતી નથી? એ ઉપર કહેલાં કારણોવિના બીજાં અનેક કારણોથી પણ કોઈ દિવસ પુરુષકરતાં સ્ત્રીની શ્રેષ્ઠતા ઠરે. એવી આશાનો પરિત્યાગ કરીને તું અનુકૂલ વિચારવાળી થા, તો તને પ્રીતિવડે હું જાણવાયોગ્ય સાચી વસ્તુને જણાવીશ. અને આ પ્રમાણે જ જો આડો સ્વભાવ રાખી ખોટા તર્ક કરીને મને મિથ્યા શ્રમ આપી મારા યોગ્ય વિચારને [1]નિરર્થક ગણીશ, તો ફરીથી તને બોધ આપવાની મને ઇચ્છા પણ રહેશે નહિ, અને તેથી તારા તથા મારા ખરા હિતને હાનિ છે. હે [2]દીર્ઘ નેત્રવાળિ! તું રોજ જુએ છે કે આ કચરો આપણા ઘરમાં હોવાથી ભીતર છે, પણ તે શ્રેષ્ઠ નથી. એમ ભીતર પણ દોષરૂપ પદાર્થની ક્યાંહિ શ્રેષ્ઠતા:નથી, માટે સારો વિચાર કરીને તું શાણી થા. ન સમજાય તે મને પૂછ. હજી પુરુષની શ્રેષ્ઠતાને શાબિત કરનાર બળવાન્ કારણો ઘણાં છે, પણ થોડાંથી કામ સરે તો વધારેની શી અગત્ય છે, એમ જાણી કહ્યાં નથી. તું આટલાથી સંતોષને પામ, ને ઇચ્છા હશે તો તે અનેક કારણો પણ તને [3]નિવૃત્તિએ કહીશ.

કૌશિકી કહે છે: મારો સ્વભાવ આડો છે, હું ખોટા તર્ક કરું છું, હું દુરાગ્રહવાળી છું વગેરે ઘણા દોષ મારે માથે તમે મૂકો છો, તે બધા ખરા જ છે એમ તમે માનતા હો તો તે ખોટું જ છે. કારણ કે હું કાંઈ જાણી જોઈને ખોટા તર્ક કરતી નથી. હું જેને ખોટું માનું છું તેને ખરું કરવાને આડાઈ પકડતી નથી, અને કારણવિના આગ્રહ કરીને વાત કરતી નથી કે 'કારણ કાંઈ નથી તોપણ આ વસ્તુ આ પ્રકારે તમારે માનવી જ જોઈએ;' જેથી હું દુરાગ્રહી પણ નથી. માટે એવા દોષનો રોજ રોજ મારામાં [4]આરોપ કરતા રહેશો તો પછી તમારા માનવાપ્રમાણે જ તમારા મનનું ધીરે ધીરે તેવા પ્રકારનું વલણ બંધાઈ જશે. અને પછી [5]ક્રમથી આપણામાં વિરોધ વધશે, ને સુખનો નાશ થશે. માટે તમે મારામાં દોષબુદ્ધિ ખરા કારણવિના વારંવાર કરશો નહિ. તમે મને આડા તર્ક કરવાબદલ ઠપકો આપો છો ખરા, પણ તે આજની વાર્તાના સંબંધે જોતાં ખોટો છે. કારણ કે તમે 'જે જે અંતર્ હોય છે તે તે શ્રેષ્ઠ છે, પણ તે શ્રેષ્ઠને અર્થે જે જે અંતર્ હોય છે તે તે શ્રેષ્ઠ નથી' એવો નિયમ કહ્યો ન હતો. જો એમ કહ્યું હોત, ને પછી હું આડા તર્ક કરત તો ઠપકો હતો. પણ તમે સામાન્ય નિયમ કહ્યો, મેં તેમાં દોષ કાઢ્યો, ત્યારે તમે તેનો [6]અપવાદ કાઢી વિશેષ નિયમ બાંધ્યો, એમાં મારો ગુણને બદલે દોષ લો છો એ કેટલું ખોટું છે. અને જો

---

૧ નકામાં. ૨ લાંબાં. ૩ નિરાંતે. ૪ વાસ્તવે નહિ છતાં છે એમ કહેવું તે. ૬ ધીરે ધીરે. ૭ બાંધેલો કોઈ સામાન્ય નિયમ લાગુ પડતો ન હોય તે.

એ જ પ્રમાણે સઘળી વાતે પાયાવિના પણ મને ઠપકો આપી નરમ પાડવી ધારી હોય તો એ કાંઈ મને નરમ પાડવાનો ખરો ઉપાય હું માનતી નથી. મારે તો ખરી વાત શી છે તે ચર્ચા કરીને કાઢવી છે. માટે હવે ખરી વાર્તાથી જ તમે મારો દોષ કાઢજો, અને મને સુધારવી ઘટે તેમ સુધારજો.

ભૂભાસ્કર કહે છે : હે સ્ત્રિ ! તું તારી પોતાની મેળે જ આપણા પ્રેમનો ભંગ થાય એવાં કઠિન વચનો બોલે છે. હું સમજું છું કે તારો સ્વભાવ મૂળથી જ એ જાતનો બંધાયો છે, એટલે એમાં તારો વાંક નથી. પણ ધીરે ધીરે સમજવું એ તારું કામ છે, કારણ કે હવે તારી ઉમર સારું સમજવાલાયક થઈ છે. તું કહે છે કે તમારું વલણ એવું બંધાઈ જશે,ને આખરે આપણા સુખનો નાશ થશે,એ ખરું છે.પણ મારું વલણ વિનાકારણે કાંઇ એકાએક ઉલટું બંધાઈ જાય એમ નથી. કારણ કે હું દરેક બાબતના ખારાખોટાપણાવિષે પાછો એકાંતમાં બેશીને વિચાર કરું છું. ઘણી વાર હાલમાં મને તારા વિષે વિચાર આવે છે, તેમાં મને તારો બીજો કોઈ મોટો દોષ જણાતો નથી, માત્ર એક એ જ જણાય છે કે તું આપમતીલી છે.માત્ર પોતે કહ્યું એ ખરું. બીજા સાચું કહે તેને શાંત વિચાર કરીને માનવું એ તારાથી થતું નથી. આપણા આજના પ્રસંગમાં તું કહે છે કે 'તમે સામાન્ય નિયમ બાંધ્યો તેમાં જે જે શ્રેષ્ટને અર્થે હોય છે તે તે શ્રેષ્ટ નથી એવું કેમ નહિ કહ્યું? પણ તેં એટલી નજર પહોંચાડી નહિ કે એ નિયમ તો મારા બોલવામાં આવી જ ગયો હતો. જો ! રાજાના ઘરમાં સેવકો સર્વ ઘરમાં સાફ કરે છે,એવું મેં આગળ કહ્યું છે; તેથી તે અંતર્ છતાં મેં તેમને મુખ્ય કહ્યા ન હતા. તેમ જ હાડ, માંસવગેરે પદાર્થો પણ અંદર છતાં એક પુરુષને જ મેં શ્રેષ્ટ કહ્યો. એ ઉપરથી જ એવો નિયમ સિદ્ધ થાય છે કે આખું જગત્ માત્ર પુરુષને માટે છે, ને તેથી પુરુષવિના તે બધું નિર્જીવ એટલે નકામું છે. આ વગેરે મારા બોલવાથી જો લગાર તેં વિચાર કર્યો હોત તો તને તર્ક આવત, પણ તેં આડા તર્ક કરીને ખોટી મહેનત કરી તથા મને પણ કરાવી. તેથી હવે ફરી તને કહું છું કે તું તારા સ્વભાવને સમજીને ફેરવ, સ્ત્રીજાતિનો ખરો ધર્મ જાણ, તથા સ્ત્રી વગેરે સર્વ પદાર્થ, પુરુષવિના, તારા તથા ચંદ્રવિનાની રાત્રિજેવા છે એમ નિશ્ચય કર.હે સ્ત્રિ ! જેમ દીપકવિના ઘર તથા પદાર્થ નિરુપયોગીસરખા થઈ રહે છે, તેમ પુરુષવિના સર્વ પદાર્થ અંધકારમાં પડેલા પદાર્થની પેઠે નિરુપયોગી છે. આ સૂર્યના મંડળવિના જેમ ગ્રહમંડળ રહી શકે નહિ, તેમ પુરુષવિના આ સર્વ સંસારપ્રપંચ કિંચિત્ કાળ પણ ચાલી શકે નહિ. જીવવિના

શરીર, જળવિના [1]જળાશય, દેવવિના મન્દિર, વિદ્યા વિનય વિવેકવિના માણુસ જેમ સુખના સાધનરૂપે શોભતાં નથી, તેમ પુરુષરૂપ પતિવિના સ્ત્રી પણ આ જગતમાં શોભતી નથી. હે ઋષિપુત્રિ ! જેમ અગ્નિવિના યજ્ઞ વ્યર્થ હોય છે, તેમ પુરુષવિના સ્ત્રીજન્મ વ્યર્થ થાય છે. હે [2]અરણ્યમાં ઉછરેલિ ! જેમ બીજ, કૃષિકાર (ખેડુત) અને મેઘવિના વસુધા (ક્ષેત્ર) નિરર્થક છે તેમ આ લોકમાં પુરુષવિના સ્ત્રી નિરર્થક છે. મસ્તકવિના શરીર, અને નેત્ર તથા દાંતવિના સર્વનાં મુખ, જેમ શોભતાં નથી, તેમ પુરુષવિના સ્ત્રી શોભતી નથી. હે વિચારવાળિ ! જેમ પુત્રપુત્રીરૂપ બાલકવિના ગૃહસ્થને ગૃહસ્થાશ્રમ કેવળ શોકનું કારણ ગણાય છે, તેમ પુરુષવિના સ્ત્રીને સર્વ સંસાર શોકનું કારણમાત્ર છે. હે ધર્મમાં પ્રીતિવાળિ ! જેમ જનોઇવિનાને બ્રાહ્મણ, હથિઆરવિનાને ક્ષત્રિય, વ્યાપારવિનાને વૈશ્ય, અને દાસપણાવિનાને શૂદ્ર, કેવળ અધર્મના કારણરૂપ છે, તેમ પુરુષવિના આ જગતમાં સ્ત્રી કેવળ અધર્મના કારણરૂપે છે. વળી પુરુષ એ જ સંસારમાં સુખમાત્રને હેતુ છે, તેમ તે જ [3]ભોકતા છે. ત્યાં ભોક્તા અને ભોગરૂપ જગતમાં સ્ત્રી તથા અન્ય સર્વ પદાર્થ ભોગરૂપ છે. અને પુરુષ ભોક્તા છે. ભોગવનારવિનાના ભોગ [4]સાર્થક ગણાતા નથી, કારણ કે એમને એમ જ વિનાશને પામે છે. માટે ભોક્તાવડે જ અન્ય સર્વ સુખના હેતુરૂપ ગણાય છે. તેથી હે અબળા ! જેમ શુદ્ધ રક્ષણ કરનાર રાજાવિનાની પ્રજા નિરંતર ભયદુઃખને પામેલી જ રહે છે, તેમ કુલીન પતિરૂપ પુરુષવિના સ્ત્રીજાતિ નિરંતર ભયદુઃખમાં જ પડેલી રહે છે. જેમ નેત્રમાં રહેલી [5]પુત્તલિકાવિના ડોળા નકામા જણાય છે, તેમ પુરુષવિના સ્ત્રિયો નકામી જ ગણાય છે. આ વિના અનેક દૃષ્ટાન્તોથી પણ પુરુષથી જ સ્ત્રિયોની શોભા તથા મોટાપણું છે, એમ તને હું સિદ્ધ કરી આપીશ, માટે તું તારો આગ્રહ મૂકી દે; અને સઘળી વાર્તાને જાણવાની આતુરતાવાળી થઈને મારી મરજીપ્રમાણે ચાલવાના નિશ્ચયવાળી થા. એમ કરવાથી તું મારી તથા પરમેશ્વરની પ્રીતિનું પાત્ર થઈશ, ને સુખને પામીશ. આટલા દિવસ આપણે કોઈ પ્રકારની તકરાર થતી ન હતી, ત્યારે કેવું સમાધાન રહેતું હતું. અને આજ ત્રણ દિવસ થયાં આ વાદવિવાદ ચાલવાથી, ખરું જોતાં આપણે વઢવાઢ નથી થઈ તોપણ કેટલું મન એકબીજાથી ઉંચું રહે છે. માટે તું સમજ. કહેવત છે કે 'હાને ને નાને વેર છે' માટે આપણે એક વિચારથી ચાલવામાં જ સુખ છે. તારા ગુણ જે જે છે તે કાંઈ

---

૧ કૂવો, તળાવવગેરે જળને રહેવાનું ઠેકાણું, ૨ જંગલમાં, ૩ ભોગવનાર, ૪ સફળ. ૫ પુતળી.

હું નથી જાણતો એમ નથી. રોજ મારા મનમાં તારાં વખાણ કરું છું, પણ ફક્ત આ તારા આડા સ્વભાવથી જ તું અપ્રિય થાય છે. આ વચનો સાંભળી કૌશિકી મનમાં ખેદ પામતી, તથા ક્રોધવડે નેત્રને [1]રક્ત કરી ઉચાં ચઢાવતી આડું જોતાં બોલી કે, હા હા, તમે જે કહો તે ખરું, ને મારું બધું ખોટું. તમે જે કહો તે જ હું હા હા કહું તો હું સારી અને ના કહું તો નઠારી, એવી ખોટી હા મેં તો મારા જન્મમાં કોઈને કહી નથી, ને હવે કહેનાર નથી. હું મૂર્ખ રહીશ, તો છો રહી, પણ એમ ખુશામત કરીને જ્ઞાની થવાનું મને ગમતું નથી. તમે કહો છો કે સ્ત્રિયો પુરુષવિના નકામી છે, તો હું કહું છું કે પુરુષો પણ સ્ત્રીવિના નકામા જ છે. હવે એનો નિકાલ કેમ આવે ? તમે જાણો તમારું ખરું, અને હું જાણું છું મારું ખરું. મોટો ઉપરથી ચાર હાથવાળો આવીને કહે તોપણ મારી ખાતરી થયા વિના હું કેમ હા કહી શકું ?

ભૂભાસ્કર કહે છે : હશે હવે એ વાત જવા દો. હું કબુલ કરું છું, કે તું કહે છે તે ઠીક છે. વળી કોઈ દહાડો વાત કાઢીશું. જો ! કાલે મેં તને નહોતું કહ્યું કે આ વાતની ચર્ચામાં અમથો વિખવાદ થઈને ઘરમાં કલેશ પેસશે ! જો ! તારા બોલવાનું હું દુઃખ માનતો નથી, ને તું પણ દુઃખ મારાઉપર માનીશ નહિ. ચાલો હવે સંધ્યાકાળ પણ થવા આવી છે, એટલે હું પણ નિત્યકર્મ કરી લઉં, ને તું પણ તારા કામને કર. મનમાં પ્રસન્નતાને રાખજે. કહેવત છે કે ઘોડે ચઢે છે તે પડે પણ છે, ન ચઢનાર શું પડનાર છે ? તેમ આપણે વાદ ચાલ્યો, તો મઠીં વખતે ચડભડવાનું પણ આવે; ને સમજણ પણ વધે, માટે ઉઠ. રોષ રાખીશ નહિ; હો. એમ બોલી ઉઠી જાય છે, અને કૌશિકી પણ જરા રોષથી ઉઠીને કામે લાગે છે.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે સરસ્વતિ ! આ પ્રમાણે સામસામા વાદ કરતાં મન તુટી જાય છે, માટે કોઈ પણ સજ્જન અથવા સંબંધીસાથે પક્ષ બાંધીને વાદ કરવો નહિ. અત્યંત નિરભિમાન પુરુષને જ હારજિત, મારું તારું રહેતું નથી. બાકી સઉને થાય છે. તેથી તેવા ખરા પુરુષવિના સામે। પક્ષ લઈ વાદ કરવો જ નહિ. રીતે વાત માત્ર જરૂર પડે તો કરવી. હે દીકરીઓ ! હવે તમે તમારું કામ કરવા લાગો. એ બેની આગળ બનેલી વાત વળી નવરાશે કહીશ.

મનોહર : આ પ્રમાણે કહીને લક્ષ્મીમાતા પોતાને કામે લાગ્યાં. બોલો ' જય જય શ્રીસદ્દગુરુદેવ. ' (સઉ બોલે છે.)

---

1 લાલ.

વિઠ્ઠલજી : કેમ દાસ ! હવે શો વિચાર છે ? આજની કથા સઉને સમજવી કઠિન તો પડી હશે, નહિ વારુ ?

દાસ : એ ટો એમ જ હોય. કોઈ ડારો રહેલું ને કોઈ ડારો અઘરું, ઢીડે ઢીડે સમજન પરસે નહિ ટો કાં જનાડ છે ? સમજાયું નહિ હસે ટેના પન કાન ટો પવિટર ઠયા ! એતલો જ લાભ, કહેવટ છે કેની કે નાહ્યા એતલું પુન, કેમ ?

વિઠ્ઠલજી : એમાં શો સંદેહ છે ! કાન પવિત્ર પણ ખરા, અને સાંભળ્યાવિના સમજાય પણ ક્યાંથી ? એક વાર સાંભળે તો બીજી ત્રીજી વારે પણ સમજ્યાવિના ના રહે.

દાસ : આપને ટો આજરી ગાંથ વાલી કે બચ્ચા ! કોઇ સાઠે વાડ-વિવાડ કડવો જ નહિ. આપની બુદ્ધિ પહોંચે એતલું પૂછનાડને કહેવું ના માને ટો પછી ટેની મડજી. કેમ ભતજી મ્હાડાજ ! ખડો સુખનો માડગ ટો એ જ છે કેની ?

મનોહર : હા એમ જ છે. પાત્ર જોઇને વાત કરવી. તુટતાસુધી તાણવું નહિ. સુખસારુ વાત કરવી ને તેમાંથી દુઃખ ઉભું થાય એમાં શો માલ ?

દાસ : ખડું છે, ને એમ ડાય ટાડે ટો સાલું બકડું કારટાં ઉંત પેસે, એ ખોતું જ છે. કેમ ટાડે હવે પુડનાહુટીની ડયા ઠસે ? એટલું ઠઇ જાય ટો પછી સઉ ઉથીએ. કેમ વિથ્થલજી ! બોલ્યા નહિ ?

વિઠ્ઠલજી : હા શેઠ ! તમારો બાંધેલો શેરડો છે તે ચલવ્યાવિના હવે કંઈ છૂટકો છે ?

મનોહર : દાસની મરજી છે તો એક નાનુંસરખું પદ કહું.

પદ. ધનાશ્રી

મન સઉ દુઃખનું મૂળ, જોજો, મન સઉ દુઃખનું મૂળ. ટેક.
અન્યતણે[1] શિર ઠપકો દેવો, એ જ નિયમ પ્રતિકૂલ;[2] જોજો૦
કહે કો સ્ત્રી, સુત, ગૃહ, ધન, દુઃખ દે, પણ તે સઘળું ધૂળ; જોજો૦
સૂક્ષ્મ શરીર કારણ મહાકારણ, કે દુઃખ નવ દે સ્થૂલ;[3] જોજો૦
કહે કો તો મિથ્યા શાણા થઈ, દુઃખનું કારણ ભૂલ; જોજો૦
વળી કો ગ્રહ[4] દુઃખ દે છે કહીને, મિથ્યા મારે ફૂલ; જોજો૦
કહે કો શત્રુથી દુઃખ પામ્યા, એનું ન મળે મૂલ; જોજો૦

---

૧ બીજાને. ૨ ઉલટો. ૩ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને મહાકારણ એવાં ચાર જાતનાં શરીર છે. ૪ મંગળ, શનિ વગેરે ગ્રહ. ૫ એમ કહે તો તે વાત પણ મૂલવિનાની એટલે માલવિનાની છે.

વ્યર્થ કલ્પના કરી વિધવિધ ને, ઉડી જાવું જેમ તુલ; જો૦
મનહર મન માર્યાવિણ સાચે, શમે ન ભવદુઃખશૂલ; જો૦

દાસ : બોલો સી કુંજબિહાડીલાલકી જે. ભટજી મ્હાડાજ ! દન છે, આપની વાનીને ! ચાલો હવે સમો ઠયો છે.ઉથજો ડે ભાઈઓબાઈઓ સડવે. લો પાયે લાગું મ્હાડાજ ! (એમ બોલતાં ઉઠીને) બોલો હડાહડા મ્હાડેવ !

વિઠ્ઠલજી : રાખો, રાખો,દાસ ! જરા ધીરજ રાખો, સહેજ ખુલાસો કરવાનો છે.

દાસ : (જરા મોટેથી) બેસજો ડે બાવા સડવે જડાક, કંઈ વાટનો ખુલાસો કડવાનો છે. (સઉ બેસે છે.)

વિઠ્ઠલજી : (મનોહરને) ભટજી મહારાજ! આ પદમાં આપે સઘળાં દુઃખનું કારણ મન કહ્યું છે, એ વાત તો કેવળ સાચી જ છે; પણ તેમાં ભૂલથી દુઃખ થાય છે,ગ્રહપીડાથી થાય છે,શત્રુથી તથા બીજાં અનેક નિમિત્તથી દુઃખ થાય છે, તેને છેક ખોટાં કહેવાની મતલબ છે કે કેમ ?

મનોહર : ના એમ નથી. એ તો એવી મતલબ છે કે આપણા લોકો એવાં [2]પરંપરાકારણને વળગી રહે છે, અને ખરાં કારણને ઓળખી લેતા નથી, એટલે દુઃખ વધારે થાય છે,પણ મટતું નથી. જુઓ, આ મન જ્યારે ખોટે રસ્તે ચાલે છે, અને પાપકર્મ કરે છે, ત્યારે પછી તે દુઃખને આપનારાં પાપકર્મ જ આ માણસનો નઠારા ગ્રહયોગમાં જન્મ કરે છે.એ જ પાપકર્મ ભૂલ કરાવીને દુઃખ આપે છે, તથા એ જ પાપ આજુબાજુ શત્રુ વગેરે ઉભા કરે છે. માટે બીજાં બધાં નિમિત્તકારણરૂપે તો ખરાં જ છે. પણ તે સઘળાં નિમિત્ત થવાનાં મુખ્ય કારણ પાપકર્મ છે, અને તે પાપકર્મ કરનારું મન છે. માટે એ મનને જ વશ કરવાથી સઘળાં કારણસહિત દુઃખ મટે છે,માટે અત્રે મનને જ સર્વ દુઃખનાં મૂળ કારણરૂપ કહ્યું છે, અને ગ્રહપીડા તથા ભૂલ વગેરે અનેક પરંપરાકારણો તો ખરાં જ છે.

વિઠ્ઠલજી : હા, હવે સમાધાન થયું. ચાલો દાસ !

દાસ : બોલો 'સી ગોવડધનનાથકી જે.' ચાલો સડવે. [પછી સઉ નમન કરી જાય છે.]

વિજળી : (પોતાના ઘરતરફ જતાં રસ્તામાં પ્રાણકોરને) અલી પેલી પડોસણની સરત રાખતી રહેજે ને મને કહેજે હાં કે !

---

૧ આકડાનું તુલ. ૨ મૂળ કારણ નહિ તે.

પ્રાણકોર : 'કથા સાંભળીને ફુટ્યા કાન, તોએ ન આવ્યું આતમગનાન' તેવું અલી તારું કામ છે. તારો જીવ કાથાકબલામાં ગયાવનો રહેતો નથી. વારુ ઠીક છે, સવારે કહીશ.

વિજળી : અલી તેં મને ભલી તકે શીખામણ દીધી ! ખરે ! મારો જીવ એવો તો ખરો, પણ લે હવે તો તારી મરજી હોય તો સાંભળજે ને કહેજે, મારે એ વાતની ગરજ નથી હોં. [પોતપોતાના ઘરમાં જાય છે.]

[પ્રાણકોર પોતાના વરને પથારી કરી આપીને પછી પોતાની પથારીમાં સુતાં સુતાં કાન માંડીને સાંભળે છે.]

ધનલક્ષ્મી : હવે તમારે કેટલું વાંચવાનું બાકી છે ? મને તો ઉંઘ આવવા માંડી છે, 'ઉંઘ બગાસાં મોકલે કે પહેલું જાને તું, તારું કહ્યું જો નહિ માને તો ઢોળી પાડીશ હું.' તેમ હવે તો બે ચાર બગાસાં આવી ગયાં, માટે પતાવો તો સારું, નહિ તો મને સુવાની રજા આપો.

ગોવર્દ્ધન : હા હવે મને બિલકુલ વાર નથી.આ પાણી પીને સુઈએ, એટલી વાર છે. પણ અરે ! મારે તો હજી એક પત્ર લખવાનો છે. જા ને તને સુવાની રજા છે. પણ તે એવી શરતથી કે મને પાંચ વાગતાં બરાબર ઉઠાડવો.

ધનલક્ષ્મી : ના ભાઈસાહેબ્ એ કામ તો બહુ કપરું છે. મૂળે તો મારાથી જ હડકાયું ઉઠાતું નથી, ને વળી તમે તો ઉઠતાં મને બહુ જ પજવો છો. એક કલાક દોઢ કલાક જ્યારે હું તમારા પાછળ ખોટી થાઉં છું ત્યારે તમે જાગ્રત્ થાઓ છો. તમારું ઓઢેલું ધોતીયું હું મોંઢાઉપરથી ઉઘાડીને થાકું છું તોએ પણ તમે પાછા ઓઢતાં થાકતા નથી;અને પછી મને તમારા ચીડાવાનો ડર લાગે છે. એટલે હું ખશી જાઉં છું. માટે ઉઠાડવાની વાત તો મને માફ કરો.બીજી શરત કહો તે કરું.

ગોવર્દ્ધન : ઓહો ! આટલી જ અડચણ છે કેની ? તો એમ ડરી શું જાય છે ! લે, આ પ્રભાત હું તને એક નવું બનાવી આપું છું તે તું પાઠ કરી રાખજે. પણ આજે તો એટલી શરત કે હું અત્યારે લખી મૂકું છું તે સવારમાં ફક્ત એક વાર મારે મોઢેથી કપડું ખેંચવું, અને જો હું ઓઢી લઉં, તો પછી તરત મારી પાસે બેશીને એ પ્રભાત તારે ઉંચા સ્વરેથી ગાઈ જવું. પછી હું ન ઉઠું, તોપણ તને ઠપકો નહિ; કેમ હવે મન માન્યું ?

ધનલક્ષ્મી : હા એ વાત મારે કબુલ. એમાં કસુર કરું તો તમારી ગુનેગાર. ચાલો ત્યારે લખી આપો, એટલે હું એક વાર વાંચીને સુઈ જાઉં.

ગોવર્દ્ધન : જા જા એમ તે બને ? એ તો તને પ્રસંગને લગતું નવું બનાવી આપવાનું છે. તે એમ તું માથાઉપર બેસે ને તરત લખાય કે? તને કવિઓના નિયમની ખબર છે ? જ્યારે કવિતા રચવી હોય ત્યારે ઘણી જ શાંત જગાએ કોઈ પણ ન હોય ત્યારે દહાડે અથવા રાત્રે લખવા બેસે.માટે તું સુઈ જા.હું ચોખ્ખા અક્ષરે લખીને તારે ઓશીકે કાગળ મૂકીશ,તે લઈને તું મળસકામાં વાંચજે.

ધનલક્ષ્મી : ત્યારે તમે પણ જલદી પરવારીને સુજો.નહિ તો પછી સવારમાં ઉઠાશે નહિ. હું તો સુઈ જાઉં છું. (એમ કહી સુઈ જાય છે.ગોવર્દ્ધન પણ પોતાના કામથી પરવારી, ધનલક્ષ્મીને ઓશીકે પ્રભાતનો કાગળ મૂકીને સુઈ જાય છે.)

દિવસ : ૧૩

ધનલક્ષ્મી : (સવારમાં ચાર વાગતાં જાગી ઉઠીને) અરે! છેક સવાર થઈ ગયું કે શું ? ના ના, આ ઉજાશ તો ચંદ્રમાનો જ છે. (ઉઠીને બારીએ જોયું તો રાત્ર છે એમ જાણ્યું. પછી દાતણ કરી રહીને ઓશીકેથી કાગળ લઈ એક બે વાર વાંચી જુએ છે. એટલામાં પાંચના ટકોરા થયા તે સાંભળી રાજી થઈ બોલે છે.) કેમ જાગો છો કે ? આ તમારે પાંચ હમણાં જ વાગ્યા હોં ! આપણી શરત પૂરી થઈ.(એમ બોલી રોજની પેઠે મોંહુ ઉઘાડે છે. એટલે ગોવર્દ્ધન પાછું ખેંચી ઓઢે છે,ત્યારે) લો આ શરત પણ પૂરી થઈ. હવે પ્રભાત ગાઉં છું, ને પછી નહિ જાગશો તો મને ઠપકો નહિ. (ગાય છે.)

પ્રભાત.

જાગો રે રઢીયાળા સ્વામિ, પ્રાત થતાં શું પોઢો રે,
એયું વસ્ત્ર જેમ જેમ તેમ તેમ શું, તાણી મુખપર ઓઢો રે; જાગો૦
ક્યારથકી કાકા કળકળીયા, ચળીયા [1]રવિ [2]મેરેથી રે,
તેતર કાબર કબુતર ચકલાં, નીકળ્યાં નિજ ડેરેથી[3]રે; જાગો૦
[4]દધિ વલોવતી નારીકેરાં, શુણો કંકણ ને વલોણાં રે,
વળી મીઠા અતિ રાગ પ્રભાતી, કાંન શુણો હો સલોણા[5]રે; જાગો૦
[6]શકટ વહે છે [7]પ્રવાસીકેરાં, ક્યારથી ક્યારથી જાણું રે,
[8]સવત્સીનાં [9]વત્સ પોકારે, [10]તવ હું ઓઢણ તાણું રે; જાગો૦

---

૧ સૂર્ય. ૨ મેરૂપર્વતથી. ૩ ઘરથી. ૪ દહીં. ૫ રસિક. ૬ ગાડાં. ૭ મુસાફર. ૮ વાછરડાવાળી ગાયનાં. ૯ વાછરડાં, ૧૦ ત્યારે.

શું નિશિએ [1]અતિ જાગરણ કીધું, [2]ધારણઘેન કંઇ લીધાં રે,
સૂર્યમુખી ઉઘડ્યાં પણ કાં આ, [3]લોચન દીસે દીધાં રે; જાગો૦
[4]ખટ ઘડી રાત્ર રહેતાં ઉઠે, રંક ઋષિ મુનિ યોગી રે,
ગોવર્દ્ધનપતિ નિદ્રા ત્યજીને, કાં ના જાગો ભોગી રે; જાગો૦

ગોવર્દ્ધન : (તરત ઉઠીને બેસે છે, ને ધનલક્ષ્મીને પીઠ ઠોકી શાબાસી આપતાં) જો ! બીજા સઘળા ઉપાયકરતાં આ ઉપાય મેં તને કેવો રચી આપ્યો ?

ધનલક્ષ્મી : (લગાર હસતાં) 'વરને કોણ વખાણે, તો વરની મા,' તેમ તમારા ઉપાયને તમે વખાણો, પણ સાચું બોલજો, રોજ તમે જાણી જોઇને બોલતા નથી કે શું ? આજે તો તરત ઉઠીને બેઠા થયા ને આંખસરખીએ ચોળી નથી ! ત્યારે રોજ પાકાઇમાં સુઈ રહેતા હશો. કારણ કે 'ઉંઘતો બોલે, પણ જાગતો ન બોલે,' એમ કહેવાય છે.

ગોવર્દ્ધન : ના ના, એ તો તારો વહેમ છે. એમ જાણી જોઇને ન બોલવાની ટેવને હું પસંદ કરતો જ નથી. એ તો ઘણું ખોટું છે. ને આજ ઉઠવાનાં કારણને તું ન સમજી ? જો ! ગાયન એ એવી ચીજ છે કે સઉને મોહ પમાડે છે, એટલે ઉંઘાડે છે; અને તેના જે રસિક છે તેને તો એ જગાડે છે. કેમકે તે રસિક પુરુષ તો તે ગાનારના સુકંઠની, તથા સંગીતના નિયમપ્રમાણે સુરબેસુરની, તથા તે કવિતામાં રહેલાં ઝડ, ઝમક, પ્રાસાનુપ્રાસ વગેરેની, તથા તે પદ્યમાં રહેલા અર્થની, તથા તાલસહિત કોમળ, તીવ્રસ્વરોના નિયમથી રાગનાં બંધાતાં સ્વરૂપની તથા તેવી જ બીજી અનેક જાતની ખુબીઓ જોવા લાગે છે; એટલે તેને જાગતો હોય તો ઉંઘ આવે જ નહિ, અને ઉંઘતો હોય તો તેની રસીલી વૃત્તિને શબ્દ છે તે જાગ્રત્ કરે છે. એ નિયમથી જ્યાં તેં તારા સારા મીઠાશવાળા ઉંચા સ્વરથી ગાવાનો આરંભ કર્યો કે પહેલી કડી પૂરી થતાં જ મારી આંખ ઉઘડી ગઇ; અને પછી છેક પ્રભાત પૂરું થતાસુધીમાં તો વૃત્તિ સારી પેઠે સાવધ થઈ ગઈ એટલે ઉઠતાં આળસ કે આંખ ચોળવાની અગત્ય પડી નહિ. માટે આજથી તને મેં સમજ પાડી કે જ્યારે તારે મને ઉંઘમાંથી ઉઠાડવાની ઇચ્છા હોય ત્યારે, તથા નાખુશીમાં ખુશી કરવાની હોય ત્યારે, તથા નોકરીથી બહુ થાકીને આવીને હું પડું છું ત્યારે હમેશ તારે કંઈ ને કંઈ ચીજો ગાવાને ચુકવું નહિ. લક્ષમાં આવ્યું કે નહિ ?

---

૧ રાત્રે. ૨ ગાઢ નિદ્રાને આપનારો નિશાવાળો પદાર્થ. ૩ આંખો. ૪ છ.

ધનલક્ષ્મી : લક્ષમાં તો આવ્યું પણ ગમે ત્યારે એમ મોટેથી ગાઈએ તો લોકોમાં વાત થાય. માટે કોઈવાર તમારી મરજી છે તો પરોઢીયામાં રોજ ગાયા કરીશ.

ગોવર્દ્ધન : લે લે, લોક સાળા કંઈ મુગા છે ? લોકો તો રોજ વાત કરે જ છે. તેમાં આપણે શું ? ગાવામાં મુખ્ય પાત્ર તો ઈશ્વિરે સ્ત્રીજાતિને જ ઉપજાવી છે. કેમકે તમારા લોકોનો કંઠ ઘણો સારો હોય છે, તેથી પુરુષો ગાય છે ખરા, પણ મીઠાશ તો પરમેશ્વરે તમારા જ ગળામાં મૂકી છે, એમાં કંઈ શક નથી. લે ઉઠ જલદીથી દાતણપાણી લાવ તો. (ધનલક્ષ્મી દાતણપાણી બારીઆગળ લાવી આપે છે,ગોવર્દ્ધન દાતણ કરે છે.ધનલક્ષ્મી પાણી તપાવવાના કામમાં લાગે છે.)

ભાગીરથી : (ગાય છે.)

પ્રભાત.

હાથ જોડી પ્રભુ હરઘડી હું નમું, નાથના નાથ ! સુખદાન દેજો,
પાપના [1]પુંજ [2]દહિ પ્રકટ અગ્નિ કરી, કાપિ ઉરતાપ હરિ ! આપ રે'જો.
સૂર્યનાં કિરણથી જેમ [3]તમ [4]ઓસરે, અગ્નિથી [5]શીત શમી જાય ત્યારે,
તેમ અજ્ઞાન અળગું રહે નાથજી, પ્રકટ અંતર રહો આપ જ્યારે.
[6]ઉષ્ણતા અગ્નિથી, [7]દ્રવપણું નીરથી, પતિવ્રતા પતિથકી નો'ય અળગી,
દેહતણી છાય જયમ દેહથી [8]ભિન્ન ના, તેમ [9]પ્રભુશું રહું છું હું વળગી.
તોય મુજ મતિતણી ગતિ પ્રતિકૂલ થતી, વિનવિ કહું છું હવે તે નિવારો,
જન્મ ને મરણ મટી જાય મનહર પતિ, એ કરો દુઃખનો આણિ આરો.

(વિઠ્ઠલજીને) આ તમારે સંધ્યાપૂજાની સઘળી સામગ્રી તૈયાર છે હો.
[વિઠ્ઠલજી સેવામાં બેસે છે, ને ભાગીરથી રસોઇને કામે લાગે છે.]

જેઠી : (મનોહરની બીજી બાજુના પાડોસની વહુ પોતાની સાસુ પૂરણકોરને) સાસુજી ! હું મારે પીયર જાઉં છું. સાંજે પાછી આવીશ.

પૂરણકોર : ના તે આજે પીયર નહિ જવાય. રોજ ઉઠીને શું છે જે સવારનો પહોર થાય છે કે સણગારાઇને પીયર ચાલ્યાં !

જેઠી : આજે તો મારાં ફોઈનું સમચરી છે, તે ગયાવિના ચાલે એવું નથી.

પૂરણ૦ : તારે તો રોજ ચાલે એવું નથી. પણ અહિં તમારા ધણીઓનાં વેતરાં કોણ કરે ? અમે તો ઘણાએ દહાડા કરયાં, હવે અમારાથી

---

૧ ઢગલા. ૨ બાળી. ૩ અંધારું. ૪ જતું રહે. ૫ ટાઢ. ૬ ગરમી. ૭ ભીનાશ, ૮ જૂદી, ૯ પ્રભુસાથે.

એ વેંતરાં થતાં નથી ! તું જાય, ને પેલી જાય, એટલે મેં રાંડે ગધેડી પકડી, તે હું એમને ઠોકીને મૂકું. ને આખો દહાડો ગદ્ધાવૈતરુ કરું ! સારાં સારાં પેરવા ઓઢવા ને ખાવા પીવામાં તમે, ને મજુરી કરતી વખતે રાંડ હું એવો ધંધો હવે મને નથી ગમતો !

જેઠી : તમારા છોકરાનું તમે કરો એમાં કંઈ અમને સપાડું કરો છો? અને પીયર કામ હોય કે જમવાનું હોય તો હજાર વખત જવું તો પડે. એમ કંઈ બાંધ્યાં રહેવાય નહિ !

પૂરણ૦ : હા હા, હું જાણું છું, તારાં લખ્ખણ જ ઘર માંડવાનાં જણાતાં નથી તો, નવલખીની દીકરી, તે તું શેની બાંધી રહે? તારે તો ચોરે ને ચૌટે ફરવાનું જોઈએ ! પણ મારા ઘરમાં એ નહિ ચાલે, જાણે છે ? અહિ તો પગ બાંધીને રહેવું પડશે ! એમ વહાણું વાય ને 'ઉઠ રાંડ કતકપોર' મારા આગળ નહિ ચાલે ! તારે આ કાને સાંભળ કે પેલે કાને ! રાંડનું એક દહાડાનું હોય તો ધૂળ નાંખી. આ તો મારી બાઈ દહાડો ઉગતા પહેલાં તો આ સજીને બોલ્યાં, 'સાસુજી ! પીયર જાઉં છું' ! સાસુજીને રાંડને કામ કરવું પડે છે તે તેના જીવને પૂછવું પડે છે, તેની કંઈ ફકર છે ?

જેઠી : ઘર માંડવાનાં લખ્ખણ નથી ત્યારે શું ઉડી જવાનાં લખ્ખણ તમે દેખો છો !

પૂરણ૦ : હા હા ઉડી જવાનાં, ઉડી જવાનાં; ઉડી જવાનાં નહિ તો શું ? ઘર માંડનારીનાં લખ્ખણ આવાં હોય નહિ તો. અમે તો બાર બાર વરસસુધી પીયર જવાનું નામે લીધું નથી લીધું !

જેઠી : મુવાં એ પીયરીઆં હોય ત્યાંથી જે બાર બાર વરસસુધી દીકરીને તેડાવે નહિ. મારાં માબાપ તો મને બે દહાડા ના દેખે તો જીવ કાઢી નાંખે, ખબર છે ?

પૂરણ૦ : મરે ને તારાં હોય તે ! આવડો છાક કોના ઉપર ! ઢાંકયું લાવતાં તે ઉઘાડું જ લાવે નહિ ! મારે કોઈની ઓશીયાળ નથી. મારે તને મોકલવી નથી; જોઉં કેવાં જીવ કાઢે છે તે તો જણાય !

જેઠી : ખંમા કરે મારાં માબાપને ! મોંઢામાંથી આડું અવળું બોલ્યાં છો તો તમારી વાત તમે જાણો ! દીકરી આપી છે તે કાંઈ ગાળો ખાવા નથી આપી, જાણો છો કેની ?

પૂરણ૦ : જાણ્યું જાણ્યું, ગાળો તો હજાર વખત ખાવી પડશે, ને રીતે ચાલવું પડશે. તેને પાલવતી દીધી હશે. કોણ તારાં માબાપને બારણે ખોળા પાથરવા આવ્યું'તું જે ! જાઓ બંને જણીઓ મળીને પાણી ભરો.

રાંધો, સઉને ખવાડો, ને પછી એઠવાડ કાઢીને જવું હોય તો જાઓ.

જેઠી : ના તે મારે તો અત્યારે ગયાવિના નહિ ચાલે. હું તો મારે જાઉં છું. પછી ખાતીવખતે જઇને તેને ઘેર ઉભાં ના રહેવાય ! નથી જતાં ત્યારે રોજ કરીએ જ છીએ કેની ? (એમ કહી જવા માંડે છે.)

પૂરણ૦ : ખબરદાર જો અલી બારણાબહાર પગ મૂક્યો તો ! (પોતાના છોકરાને) અલ્યા ભગુ! ક્યાં ગયો ? આમ નીચે આવ તો જરા વહેલો.

ભગવાન : (વહેલો વહેલો દાદરે ઉતરતાં) શું છે ?

પૂરણ : આ તારી ભટકતી ભારજાને કહીએ છીએ તે માનતી નથી. ને જો ! આ કહ્યા ઉપરાંત થઈને જાય છે ! સાંજે એને ઘરમાં નહિ પેસવા દઉં હો ! આમ છેક ફટાડી શું દીધી છે, જે ઘરમાં કોઇને ગાંઠતી નથી ? છાક્યું છાક્યું બોલે છે ! જા એને જવા ના દઇશ. જો જવા દીધી તો તારી વાત તેં જાણી.

ભગવાન : (ઓટલેથી ઉતરતી પોતાની સ્ત્રી જેઠીનો હાથ ઝાલીને) પાછી આવ, આજે નથી જવું : જવું હોય તો મોડેથી જજે.

જેઠી : (તેના હાથ તરછોડીને) જાઓ જાઓ, તમારો એવો માવડીમુખો સભાવ મને નથી ગમતો. વગર લેવે દેવે મારાં માબાપને લાખસેંવાનાં સંભળાવ્યાં, એ તે વળી વાત કે ! હું તો મારે જવાની. આજે તેને ઘેર કામને દહાડે ના જાઉં, ને પછી ખાવા ને લેવા જાઉં તે શોભે કે !

પૂરણ૦: (પાછલા બારણાઆગળથી) જોજે અલ્યા જવા દીધી તો તું જાણે. એની જોડે વળી લલોપતો શો ! ના માને ને તો ચૌદમું રતન આપીએ. મુઆ છોકરાએ આવા હીજડા ક્યાંથી નીકળ્યા ! (એમ કહેતી પાછી ફરે છે. ભગવાન માના બોલવાથી રીસ ચઢાવીને જેઠીનો હાથ ઝાલીને ઘરમાં ઘસડી લાવે છે, ને બે ચાર ધોકા ચોઢી કાઢે છે)

જેઠી : (મોટેથી) ઓ મારી નાંખે છે રે ! ઓ મારી નાંખે છે રે ! (એમ બૂમો પાડતી પરસાળમાં આવે છે.)

પૂરણ૦: મારા છોકરાને સામી મારે છે ને વળી બૂમો પાડે છે ! (પાડાશણ સાંકળી જોવા આવી તેને) જુઓ સાંકળી મા ! આ વહુનાં લખ્ખણ ! પછી તમે મને ઠપકો દેશો. એના ધણીના કહ્યા ઉપર પીયર જવા નીકળી, ત્યારે એણે હાથ ઝાલી ઘરમાં આણી ત્યારે તેને ઉલટી મારવા મંડી, ને પાછી બૂમો પાડીને પેખાળા કરીને આ પડતું નાખ્યું !

સાંકળી : અલી જેઠી ! આમ પાખંડ શાં કરે છે ? ધણી છે ને ના કહ્યું તો બાપા ના જઈએ એક દહાડો તેનીએ મરજી સાચવીએ. સાસરા-વગર કંઈ છૂટકો છે ? બાપ 'પીયરમાં હાથી ઝુલતા હોય તે કામના નહિ, પણ બારણે બકરીવગરનુંએ સાસરું ખરું. લે ઉઠ લૂગડું બદલીને ઘરનું કંઇ કામકાજ હોય તે કર, ને વળી ઘડીપછી રજા આલે ત્યારે જજે.

જેઠી : (રડતાં બેશીને) **સાંકળી મા** ! જુઓ. આ મારો વાંસો લાલચોળ કરી નાંખ્યો છે મારી મારીને, ને કહે છે કે પાખંડ કરે છે ! એ તે સાસુ છે કે મારા લોહીની તરશી જંખણી છે ! આમ દીકરાને ચઢાવીને માર મરાવવામાં એનું શું ભલું થવાનું છે જે ! એમણે તો મને રજા આ-લી'તી પણ માની શીખવણીથી મને મારી.

પૂરણ૦: જુઓ મા ! એની જીભે કાંટાએ વાગે છે ? મને શંખણી ને જંખણી કહે છે. આવા એના રાંડના ફુવડવહુના બોલ કોણ સાંખે ? કહો હવે એને મારા ઘરમાં રાખવાનો ધરમ છે ? સાચું બોલજો.

જેઠી: હું રાંડ થઈશ ત્યારે તમારાં મોઢાં આવાં નથી રહેવાનાં, રાંડ ને સાંડ કરો છો તે ! લગાર સમજીને તો બોલો. મેં તમારું શું બગાડ્યું છે જે રોજ ઉઠીને આ મને આમને આમ શેકો છો, ને માર મરાવો છો, વગર-કારણે. (રડતી બેસે છે.)

સાંકળી: અલી જેઠી ! દીકરા ઝાઝું બોલીએ નહિ. તારે તો આ ઘરમાં જન્મારો કાઢવાનો છે. કડવું મીઠું કોઈ બોલે તે પી જઈએ. સામો ઉત્તર ના દઈએ.

જેઠી: (રડતાં રડતાં) **સાંકળી મા** ! હું જે દહાડાની એમને ઘેર રહેતી થઈ તે દહાડાથી સુખે એક દહાડો મને રહેવા દીધી નથી. રોજ આઘાં પાછાં કરીને વઢવાઢ કરાવવી એ તે વળી સાસુનાં ખમ શું કહેવાય કે ! પો-તાના દીકરાનુંએ ભલું ના વાંચે, એ તે મા કે કોણ

પૂરણ૦: જુઓ **સાંકળી મા** ! એની જીભે કાંટાએ વાગે છે ? બોલતાં કાંઈ લાજ આવે છે ? બસ.નીકળો મારા ઘરમાંથી તમે ધણીધણીયાણી બંને ! મારા ઘરમાં તમારું કામ નથી, ખાતાં જાઓ ખદોડતાં જાઓ, ને વળી લો-કોમાં મારું રાંડનું ભુંડું બોલતાં જાઓ,એ મારાથી ખમાતું નથી,ઉઠ,નીકળ તારે જવું હોય તો ! રડીને તાણું કરે છે કે વળી !

જેઠી : જાય કયાં હવે ? હાથ ઝાલીને આણી છે તે મને ઘરમાંથી કાઢનાર કોણ છે ? એ તો ' આવી છું ધાટડીએ,તે જઈશ કાઢડીએ.' ખબર

રાંધો, સઉને ખવાડો, ને પછી એઠવાડ કાઢીને જવું હોય તો જાઓ.

જેઠી : ના તે મારે તો અત્યારે ગયાવિના નહિ ચાલે. હું તો મારે જાઉં છું. પછી ખાતીવખતે જઇને તેને ઘેર ઉભાં ના રહેવાય ! નથી જતાં ત્યારે રોજ કરીએ જ છીએ કેની ? (એમ કહી જવા માંડે છે.)

પૂરણ૦ : ખબરદાર જો અલી બારણાબહાર પગ મૂક્યો તો ! (પોતાના છોકરાને) અલ્યા ભગુ ! ક્યાં ગયો ? આમ નીચે આવ તો જરા વહેલો.

ભગવાન : (વહેલો વહેલો દાદરે ઉતરતાં) શું છે ?

પૂરણ : આ તારી ભટકતી ભારજાને કહીએ છીએ તે માનતી નથી. ને જો ! આ કહ્યા ઉપરાંત થઈને જાય છે ! સાંજે એને ઘરમાં નહિ પેસવા દઉં હો ! આમ છેક ફટાડી શું દીધી છે, જે ઘરમાં કોઇને ગાંઠતી નથી ? છાકયું છાકયું બોલે છે ! જા એને જવા ના દઇશ. જો જવા દીધી તો તારી વાત તેં જાણી.

ભગવાન : (ઓટલેથી ઉતરતી પોતાની સ્ત્રી જેઠીનો હાથ ઝાલીને) પાછી આવ, આજે નથી જવું : જવું હોય તો મોડેથી જજે.

જેઠી : (તેના હાથ તરછોડીને) જાઓ જાઓ, તમારો એવો માવડીમુખો સભાવ મને નથી ગમતો. વગર લેવે દેવે મારાં માબાપને લાખસેંવાનાં સંભળાવ્યાં, એ તે વળી વાત કે ! હું તો મારે જવાની. આજે તેને ઘેર કામને દહાડે ના જાઉં, ને પછી ખાવા ને લેવા જાઉં તે શોભે કે !

પૂરણ૦ : (પાછલા બારણાઆગળથી) જોજે અલ્યા જવા દીધી તો તું જાણે. એની જોડે વળી લલોપતો શો ! ના માને ને તો ચૌદસું રતન આપીએ. મુઆ છોકરાએ આવા હીજડા ક્યાંથી નીકળ્યા ! (એમ કહેતી પાછી ફરે છે. ભગવાન માના બોલવાથી રીસ ચઢાવીને જેઠીનો હાથ ઝાલીને ઘરમાં ઘસડી લાવે છે, ને બે ચાર ધોકા ચોઢી કાઢે છે)

જેઠી : (મોટેથી) ઓ મારી નાંખે છે રે ! ઓ મારી નાંખે છે રે ! (એમ બૂમો પાડતી પરસાળમાં આવે છે.)

પૂરણ૦: મારા છોકરાને સામી મારે છે ને વળી બૂમો પાડે છે ! (પાડોશણ સાંકળી જોવા આવી તેને) જુઓ સાંકળી મા ! આ વહુનાં લખ્ખણ ! પછી તમે મને ઠપકો દેશો. એના ધણીના કહ્યા ઉપર પીયર જવા નીકળી, ત્યારે એણે હાથ ઝાલી ઘરમાં આણી ત્યારે તેને ઉલટી મારવા મંડી, ને પાછી બૂમો પાડીને પેખાળા કરીને આ પડતું નાખ્યું !

કાઢી મેલશે તો કંઇ ભૂખે મરી નહિ જાય, ખબર છે કેની! મારે તો પેટમાં સમાંઇ તેમ હાંલ્લે સમાવીશ, સમજ્યાં કેની? એમ છેક ઘાતકીની પેઠે માર ના મરાય પારકાં છોકરાંને! તમારું હોય તો ઉતારી લેજો.

પૂરણ૦ : ત્યારે એ રહી, બાંધો કોટે દીકરીને! ને આ મોટો રસ્તો પડ્યો! લઈ જાઓ તમારે ઘેર. મારો છોકરો કુંવારો નથી રહ્યો કે તે વાતની ફકર! એના કીસ્મતમાં હશે ને હું જીવતી બેઠી છું તો કાલે બીજી બાર વરસની લાવીને બેસાડું છું એની છાતીપર! તમે તમારા મનમાં સમજતાં હશો કંઈ, પણ એમ છેક કંઈ તમારા તેજમાં નહિ તણાવાય! ખબર છે કેની?

મંછા : હા હા! મળે તો લાવજોને એકની દસ. જો મોટાં જાણ્યાં નહિ હોય તો! કોઈએ દીધી હશે ને! આ તો પેલા જગાનું રહ્યાનું નખોદ ગયું કે તેણે અમને ફાંગડામાં નાંખ્યાં. બાકી તમને કોણ દેવા આવતું'તું! ચાલ રે છોકરી! ઉઠ! જોઉં તો ખરી બીજી કેવી લાવે છે! હું તો મનમાં જાણું છું જે કસાઈને બારણેથી ગાય છૂટે છે! (મા ને દીકરી સાથે મળી જાય છે એટલે)

પૂરણ૦ : જો જો મંછા વેવાણ! તેડી જાઓ છો, પણ યાદ રાખજો કે જીવતાસુધી બારણે બાંધનાર નથી હો! જાઓ હવે સુખે તેડી જાઓ, ફરી કહેશો જે મને કહ્યું નહિ!

મંછા : (ચીડાઇને લાંબા હાથ કરીકરીને ઓટલે ઉભી રહીને) અરે રાંડી વેઠીશ, રાંડી વેઠીશ, ઓળખો છો મને? હું નથી કહેવા આવનાર જે તમે ને તેડો મારી છોકરીને, જાણ્યું?

પૂરણ૦ : મારા ઘરનું જણસ લૂગડું હોય તે પહોંચાડી દેજો, નહિ તો જોવાજેવું થશે.

મંછા : અમારું હોય તે આપીને લેવા આવજો, નહિ તો ચાંદયણીમાં મળશે! માગી લેજો ઉપર જાઓ ત્યારે! દાણા, લૂગડાં, ને રહેવાનું ઘર તૈયાર કરજો, નહિ તો જોવાજેવું ને મહીં મળતું રોવાજેવુંએ થશે, સમજ્યાં કેની? (પૂરણકોર ગાળો દેતી ઘરમાં પેસે છે, ને મંછા તથા જેઠી સપાટાબંધ ઘેર જાય છે. રસ્તામાં જે મળે છે તેને કહેતાં જાય છે 'જુઓ બહેન! આ મારી ગાયજેવી છોકરીને એની સાસુએ માર મારીને કાઢી મૂકી, એણે કાઢી મૂકી તે ચાલે, પણ મારાથી કંઈ તેને કાઢી મૂકાય. શું કરું બાઈ!')

છે કેની ? તમે મને દુઃખ દેશો તો પરમેશર તમને પૂછશે. હું તો મારે ભોગ્-વી લઈશ.

પૂરણ : અલ્યા ભગુ ! કયાં ગયો ? જો ! સાંભળ. આ તારી શુભ-લખ્યાને વાર, નહિ તો મારાથી કોઈ ભુંડી નથી. તારે એનો ખપ હોય તો તુંએ નીકળ ઘરમાંથી, મારે કંઈ તારીએ ઓશીયાળ નથી, નહિ તો ચોટલો પકડીને કાઢ એને ઘરમાંથી. (ભગવાન તેને હાથ ઝાલીને ઉઠાડવા અડકે છે એટલામાં જેઠીની મા જમાઈને નોંતરું દેવા તથા છોકરીને તેડવા આવે છે. તેને જોઈને એકદમ રડી પડીને મોટેથી)

જેઠી : અરે ! મા દીકરો મળીને મને મારી નાંખો. એમ રોજ ઉ-ઠીને છુંદો છો શું કરવાને ! એક દહાડો ઝેર પાઈને સુવાડોને એટલે ત-મારા ઘરમાંથી પાપ ટળશે.

મંછા : (જેઠીની મા ઘરમાં ધસી આવીને) અરે ! આ શો જુલમ માંડયો છો રોટલા ખવાડવા તો મળતા નથી,ને છોકરીને મારી મારીને રો-ટલો કરી નાંખી ! આ તે કંઈ વાત છે કે ! તમારે ત્યાં આમ માર મારવા ને દુઃખ દેવા મોકલી છે, મારી સોનાથી મોંઘી છોકરીને ? હાય હાય ! મારી બઈ ! મા ને દીકરાએ મળીને અધમુઈ કરી નાંખી ? શું રાજ તે તમારા ઘરમાં આવ્યું છે, કે કોઈ પૂછનાર નથી કે શું ? (ભગવાનને ખસેડીને છો-કરીનો હાથ મૂકાવે છે, એટલે ભગવાન આઘો ખસી જાય છે, અને તેની મા પૂરણકોર આગળ આવે છે.)

પૂરણ : જુઓ વે॰ાણ ! વગર સમજ્યું લાંબું ટુંકું બોલશો નહિ. જાણ્યા પીછાણ્યાવિના છોકરીના કહેવાથી તમારે વઢવું એ ઠીક નથી. વાંક બધો તમારી છોકરીનો છે. એને કોઈએ હાથસરખોએ અડકાડયો નથી. એ વહાણું વાતાપહેલાં ઉઠીને કહે કે હું પીયર જાઉં છું. એના ધણીએ કહ્યું જે જરા રહીને જજે; એટલા ઉપર તો ત્યારની મને ને આ છોકરાને નહિ કહેવાય એવા અખ્યરો કહે છે, ને વળી રડીને ઓશીયાળાં કરે છે, ને જૂઠાં તમારાઆગળ ફજેત કરે છે. પૂછો આ સો વરસનાં થવા આવ્યાં છે તેને; એ તો જૂઠું નહિ બોલે.બોલો સાંકળી મા ! મેં એમની છોકરીને હાથસર-ખોએ અડકાડયો છે ?અને એમ વગરકારણે તો ફોજ ચઢાવીને આવો તોએ હું કાંઈ ડરતી નથી.

મંછા : અરે જાણ્યું જાણ્યું હવે ! એ તે રડયું એક દહાડાનું છે ! રોજ તમે છોકરાને શિખવણી કરીને મારી રાંકજેવી છોકરીને માર મરાવો છો, એ તે કંઈ રીત કહેવાય કે ? મારે તો સો દીકરાના પાડની છે. ને તમે

વરી દોરજેવાં કરીને છોડીશ, ને તેમ છતાં નહિ માનશે તો પછી એમને ખરાબ ખસ્તાં કરી નાંખીશ, જાણે છે ? મારાસરખો કોઈ ભુંડો નથી ! એ તો જવા દઈએ ત્યાં લગી ! જાઓ, હવે હમણાં તો આપણું કામ કરો, પછી વાત. એને નોતરું તો શેનું દીધું હશે ?

મછા : એના કપાળમાં ડામ ના દે ! મારી છોકરીને શાં સુખ દીધાં કે તેને નોતરું દેવાનો ઉમળકો આવે ? હું એટલે ચહુ છું એટલામાં તો એમની હોળીનો ભડકો દીઠો, પછી તે નોતરું શેનું દે ! એની સાસુ તો રાંડ વાંદરીની પેઠે દાંતીયાં કરતી વઢવા આઝી તે મારું સાંભળે ત્યારે કેની ?

ધરમદાસ : હશે મુઆં, જવા દો એની વાત, તું તમાસો જોજે, એમની હાંથ હાથ છૂલ ના કઢાવું તો મારું નામ ધરમદાસ નહિ ! જાઓ, [સઉ પોતપોતાને કામે વળગે છે.]

મનોહર : (સંધ્યાપૂજાથી પરવારીને રસોડાઆગળ આવીને) કેમ છે, સમય થયો છે કે વાર છે ? (વિજયાને જોઇને) ઓહો ! આ રસોઈ કરતાં પણ માળા ફેરવે છે કે શું ?

વિજયા : ના તે મારા નિત્યનિયમની માળા તો સવારમાં જ કરી લઉં છું. પણ પછી આ રસોઈ કરતાં વચ્ચે વચ્ચે નવરાશ મળે છે ત્યારે વળી એક બે ફેરવી લઉં છું. આ શાક થઈ ગયું છે, ભાત ઉતારી સીજવા મૂક્યો. ને આ દાળ ઉકળવા મૂકી છે, મશાલો પણ મહીં નાંખી લીધો છે. ને આ કણક તો પ્રથમ જ બાંધી મૂકી છે, એટલે હવે દાળ ઉકળી રહેતાં સુધી બીજું કશું હાથનું કામ નથી, એટલે માળા ફેરવું છું, અને ઉભરો આવે તો આ બીજે હાથે લગાર હલાવી દઉં છું. કેમ વારુ, રસોઈ કરતાં માળા ફેરવવાનો કંઈ [1]બાધ છે ?

મનોહર : ના ના એ તો ઘણુંજ સારું,રસોઈ કરતાં તો શું,પણ હરતાં ફરતાં ગમે ત્યારે ફેરવાય.પણ બની શકે તો માળા પૂરી થતાસુધી વચ્ચે બોલવું નહિ, ને ઘણી અગત્ય હોય તો બોલવું, અને માળા ન હોય ત્યારે પણ બીજું કામ કરતાં હાથ નવરા ન હોય ત્યારે માત્ર મનમાં પણ જપ કર્યા કરવો. એવી વખતે માળાની જરુર રાખવી નહિ.

વિજયા : હા, સારું થયું જે તમે કહ્યું, હું પણ એમ જ કરતી હતી. અરે ! લગાર આડી વાત મનમાં આવી ગઈ તે કહું છું. તમે પણ જાણતા તો હશો જ. આ આપણા મ્હોલ્લામાં ઘણા માણસોનો સુધારો થવા માંડ્યો

૧ હરકત.

ધરમદાસ : (મંછાનો વર બંનેને પાસે આવતાં દેખીને સામો આવીને) કેમ શું છે જે આ જેઠીને રડતી તેડી લાવી ? કંઈ વઢવાડ થઈ છે કે શું !

મંછા : એ મારાં રડ્યાંને ઘેર કંઈ લઢવાડની નવાઈ છે ? જુઓ તો ખરા, માદીકરાએ મળીને બચારીને મારી મારીને રોટલો કરી નાંખી છે ! છોકરું તે કેટલું સહન કરે ? એ તો સારું થયું જે હું જઈ પહોંચી, નહિ તો છોકરીનું આજે તો જીવતાં મોંસરખુંએ જોવા ના પામત ! દીકરે હાથ ઝાલેલા, મા રાંડ ધમોડો લાજવગરની મારવા મચેલી ! છોકરીની બુમ ઘરમાં પેસતાં જ સાંભળીને ધસી ધસી ઘરમાં ગઈ, એટલે એની સાસુ તો રાંડ આઘી જતી રહી, ને એના વરનો હાથ તો જોરાવરથી મેં છોડાવ્યો ત્યારે ! હવે તો આમનો સૂરજ આમ ઉગે તોએ મારી છોકરીને તો હું એને ઉમરે ચઢાવનાર નથી. એનું ખાટકીનું ઘર તમને ના કહ્યું'તું તોએ ના છોડ્યું, ભોગ છે મારા કરમના તે હવે ભોગવવા.

ધરમદાસ : અરે ! તેં મને ખબર કેમ ના મોકલી ? હું આવીને એમને આજ તો સાળાને ફોજદારીનો ચણુતરો દેખાડ્યાપાકી ના છોડત ! મા દીકરાને બંનેને એકવાર તો ખોસી ઘલાવત, પછી જે બનનાર હોત તે બનત. હશે, હજી શું વહી ગયું છે ! રડીશ નહિ જેઠી ! ધીરજ રાખ. એમની કમબખ્તોની ખબર લઉં છું. ત્યારપાકી સમજનાર નથી.

મંછા : (પોતાની આંખો લૂછવાસરખું કરીને રડતાં) મોઈ રાંડ અભાગણી હું, તે મારે છોકરીના તરફથી ટાઢે પેટે એક દહાડો જંપીને બેસાયું નહિ ! રોજ એના તરફની હોળી મનમાં સળગતી ને સળગતી ! હું તો કહું છું ભગવાન્ ! કોઈને પેટ દીકરી પડશો નહિ !

ધરમદાસ : તું શું કામ રડે છે ? હવે જોને સાજનું મેળવીને સાળાના જમાન લીધાવના એને ઘેર મોકલનાર નથી ! એક વાર તો પંચમાં એની આબરૂના કાંકરા કરી નાંખું છું !

મંછા : અરે તેએ એક દહાડો કર્યું હોત તો મારા જીવને ટાઢક વળત. પણ તમે તો માંચીમાંના માંકણની પેઠે સી કે કૃષ્ણ કોઈ દહાડો મોઢેથી બોલતાસરખુંએ નથી અને મને રાંડને એકલીને તે એ મુઆ મરતાનજેવાં ગાંઠે ? હું તો હવે લઢી વઢીનેએ થાકી છું.મેં તો આજથી જ મન વાળ્યું છે, ને મારી છોકરીને છતે ધણીએ રાંડી જાણીને વેઠીશ.

ધરમદાસ : પહેલા પહોરમાં એવું શું બોલે છે ? એ તો હું બોલતો નથી ત્યાંલગણ. એકવાર બોલવું ધાર્યું કે પછી તો એમને હરામખોરને પા-

રહ્યા, પણ એવું કંઇ ગાતી'તી કે 'જાગોને મારા રંઢીયાળા ધણી ને વાહાણામાં શું પોઢોને, હું મોંઢેથી લૂગડું ઉઘાડું ને તમે વળી ખેંચી ખેંચીને શું ઓઢોને,' મહીં વળી એવું આવ્યું 'તું કે 'આ ચલ્લાં જાગ્યાં ને કાબરો જાગી; ને ખબુતર જાગ્યાં. ને હજી તમે કેમ જાગતા નથી ?' (વાત કરતાં ત્રણે જણીઓ હસે છે,) અલી મહીં પરમેશ્વરનું તો નામે ના મળે ! એ તે પરભાતીયું કેવું ?

વિજળી : સાબાશ છે રે એ મોહના રાણીને ! ધણીને જગાડવા તેમાં ચલ્લાં, કાબર ને ખબુતરનું શું કામ ? અલી ! એનું પરભાતીયુંએ જબરું ને એ પણ જબરી ! એવું તે એને કોણે લખી આલ્યું હશે ?

પ્રાણકોર : અરે બહેન ! મારે તો એક દુઃખ ને બીજું હસવું. રાત્રે સુતી ને કાન માંડયા તો એમની વાતો ચાલી તે તો બળી મને યાદ ના રહી, પણ એક પરભાતીયું લખીને ઓશીકે મૂકીશ, તે ગાઇને મને જગાડજે એવું એના વરે કહ્યું, તેથી તેણે જ લખી આપ્યું હશે. સાચું પૂછે તો એનું ગળું તો ગાવામાં બહુ સારું લાગે છે ! એવા નીણા રાગથી ને મોટેથી ગાયું ! તેં નહિ સાંભળ્યું હોય ?

વિજળી : હું નહાવાનું પાણી નીચે મૂકવા ગઇ ત્યારે કોઇને ગાતાં સાંભળ્યું'તું ખરું. પણ મેં જાણ્યું, આપણામાંથી કોઈ ગાતું હશે. લો ચાલો, હવે, વખત થઈ ગયો છે. વળી નિરાંતે વાતો કરીશું (ત્રણે જાય છે.)

વિજયા : (વિજળી, પ્રાણકોર તથા કમળાને આવતાં જોઇ) આવો. આજે તો સઉથી પહેલાં તમે આવ્યાં ? કામકાજથી વહેલાં પરવાર્યાં હશો.

વિજળી : હા અમે તો પરવારીએ છીએ કે ઘેર તો ગમતું જ નથી. ખરું પૂછો તો અમારો જીવ અહિં ને ખોળીઉં ત્યાં, એમ આખો દહાડો ને રાત લાગે છે. જાણે કયારે જઇએ, કયારે જઈએ, થયા કરે છે.

પ્રાણકોર : એ તો ધારો જ છે કેની કે કોઈનું મન હેત દેખે ત્યાં માણસને જવાનું મન થાય છે.

કમળા : લો વિજળી ! હવે આપણે વહેલાં આવ્યાં તેનું કંઈ કરી લો. હમણાં બધાં આવશે. (વિજળી તથા કમળા બોલ શીખી લે છે, ને પ્રાણકોર પણ સાથે ગોખી લે છે. એટલામાં ચંચળા આવે છે.)

ચંચળા ; (દાદરે ચઢતાં) વાહ રે અલી વિજળી ! તું તો મારાથીએ આગળ વધવા માંડી તો !

વિજળી : (લગાર હસીને) જુઓ, ઉમરમાં તો તમે આગળનાં

ભાગીરથી : ('જય જય' બોલાવીને પછી) કાલે તો પેલી ગિરિજા તથા તેનો પતિ બંને જણાં જાત્રામાં લઈગયેલા ધનનું સારાં પાત્રને દાન આપીને પછી તે દિવસે પોતાના આશ્રમે જવા પાછાં વળ્યાં ત્યાં સુધી કહેવાયું હતું. હવે આગળ શું થયું તે આરંભો.

વિજયા : (જય જય બોલીને) પોતાના આશ્રમતરફ પાછાં વળ્યા પછી રસ્તે ચાલતાં તે ગિરિજા પોતાના પતિને કહેવા લાગી : હે પતિ ! જ્યારે તમે લોકોના નિમિત્ત[1] પાઠ, પૂજા, અભિષેક, તથા જપ વગેરે કરીને આપણો [2]નિર્વાહ ચલાવતા ત્યારે, અને હમણા આપણાં સુખદુઃખમાં કંઈ વધઘટ થયેલી જણાતી નથી. ચાલે છે તેમનું તેમ જ ચાલે છે. ઉલટું તે વખતે તો કોઇ કોઈ વાર જ્યારે તે ગૃહસ્થો કામસર બોલાવતા ત્યારે તેમને ઘેર જવું પડતું. વળી જપ, પૂજા વગેરેનો સંકલ્પ કરાવવા તથા તેનુ ફળ આપવા વગેરે ઘણાં કારણસર ગૃહસ્થોને ત્યાં જવા આવવાની જરુર પડતી. તે સઘળું દુઃખ આ આપણે [3]અયાચક વ્રત લીધા પછી મટી ગયું છે. વળી તે વખતે તમારે લોકના દબાણથી પરમેશ્વરનું પૂજન વગેરે કરવાની જરુર પડતી, અને હવે તો રાત્રદિવસ આપણું પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે [4]નિષ્કામ કર્મ થાય છે; તે મારા ધારવાપ્રમાણે પેલાંકરતાં વધારે ફળ આપનાર હશે. વળી અયાચક વ્રતસરખું તો આપણે પ્રથમ પણ પાળતાં જ હતાં, કારણ કે આપણે કંઈ તે વખત પણ કોઇને ત્યાં કશું માગવા જતાં નહોતાં. જ્યારે કારણસર કોઈ બોલાવીને આપતું ત્યારે જ તેને ઘેર જઈ લાવતાં. પણ હવે વધારામાં એટલું આપણે પાળ્યું છે કે કોઈ બોલાવે તોપણ તેમને ત્યાં જઇને કંઈ લાવવાનું નહિ, માત્ર આપણે સ્થાને આવીને જે કંઈ કંદ, મૂળ, પુષ્પ, પત્ર, ફલ કે અન્ન પ્રીતિથી અર્પણ કરી જાય છે, તે જ લઇએ છીએ. જુઓ પરમેશ્વરની કેવી માયા છે કે જ્યારે આપણે લોકોને ત્યાં જઈ લાવતાં ત્યારે પણ તેમ જ ચાલતું, અને હમણાં જ્યારે આ આપણાં ક્ષેત્રમાં થતાં [5]ખડધાન્યઉપર તથા આશ્રમે બેઠાં આવી મળે તે ઉપર જ ચલાવવું ધાર્યું ત્યારે પણ તેમ જ ચાલ્યું, અને આ આશરે છ માસથી જ્યારે ખડધાન્યઉપર જ નિર્વાહ કરવો ધાર્યો, ત્યારે તે ધાન્ય પણ ક્ષેત્રમાંથી આપણી ભૂખ ભાગે એટલું નીકળી આવ્યું. એટલે પરમેશ્વર પોતાના ખરા ભક્તનો ટેક રાખે છે એવી વાર્તા સાંભળીએ છીએ, તે સાચી તો ખરી હો ! અને હવે તો ઇશ્વિરે આપણી દયા જાણીને આ અષ્ટ સિદ્ધિ ને નવ નિધિ આપી છે, એટલે મુદ્દલ દુઃખ રહેશે નહિ, કેમ ખરું કેની ?

---

૧ માટે, અર્થે. ૨ ગુજરાન. ૩ કોઈની પાસે કશું માગવું નહિ એવો નિયમ. ૪ કશી પણ કામનાવિના. ૫ ખેડ્યાવિના ઉગેલું અનાજ.

આગળ છો, ને પૈસામાંએ તમે આગળ છો. વળી ઘરે જોઇએ તો મારા કરતાં તમારું વિજયાલક્ષ્મીના આગળ છે, તોએ આમ બોલો છો?"

ચંચળા : તું તો આડાબોલી છે. હું તો એમ કહું છું કે સમજણમાં મારાથી આગળ વધી ગઈ છે.

વિજળી : ભલે ત્યારે હવે સીધું બોલું કે હું ના વધી હઇશ, તોએ તમારી મોટી બ્હેનનો આશીર્વાદ થયો એટલે હવે દહાડે દહાડે વધતી જઈશ. લો આ બધાં આવ્યાં, હવે આપણી વાત એટલેથી રાખીએ.

ચંચળા : (ભાગીરથી વગેરે સઉને આવ્યાં જોઇને) આવો કાકીજી ! આજ તો તમે પણ વખતસર આવ્યાં ને શું !

પારવતી : આ પરવારી'તી ત્યારે કહ્યું ચાલો,અહિં બેઠાં કંઈ વધવાનાં છીએ !

ભાગીરથી : ત્યારે હવે તો આપણે આપણું કામ ચલાવીએ, નહિ તો પેલી કહેવતવાળી વાત છે કે 'રાત થોડી ને વેષ ઘણા.' માટે જે સંભળાયું તે ખરું.

વિજયા : ત્યારે કેમ ચંચળબહેન ! તમારે વગર કહ્યે જ હું તો ધારાપ્રમાણે કહું છું.

ચંચળા : બોલો સઉ 'જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ.' હા બહેન ! ચાલવા દો હવે.

વિજયા : (ગાય છે.)

ગરબી.

ધ્યાન તો પ્રભુનું ધરજો રે, સાહેલી સઉ કો, ધ્યાન તો પ્રભુનું ધરજો રે. ટેક.

ધ્યાન તો પ્રભુનું ધરજો, પાપમળ દૂર કરજો,
સુખમાં [1]સવેળા ઠરજો રે ; સાહેલી૦
સતસંગતિમાં ફરજો, સુગુણ હૃદયે ભરજો,
સુખે ભવસિંધુ તરજો રે ; સાહેલી૦
પાપી જનથી ઝાઝું ડરજો, દૂર રહેવાને આદરજો,
પાપમતિથી ઉગરજો રે ; સાહેલી૦
કુળની નીતિ આચરજો, સારી શિખ લઈ ઉચ્ચરજો,
દયા દુઃખીપર વાપરજો રે ; સાહેલી૦
રાગદ્વેષથી ઓસરજો, મનહર હરિ ના વિસરજો,
વાસના મારીને મરજો રે ; સાહેલી૦

---

1 વેળાસર.

શ્વરના [1]જગતનિર્વાહના સ્વભાવનિયમથી સમગ્ર પ્રાણિઓનાં મનમાં કોઈ કોઈ પ્રકારનો પણ આનન્દ હોય છે, તેથી તેમનાં શરીર જીવતાં જણાય છે. માટે જ્યાંસુધી આપણે જીવીએ છીએ,ત્યાંસુધી આપણામાં આનન્દ તો છે, એ વાત તો સાચી જ છે. પણ કેટલો આનન્દ છે એનું કંઈ માપ નીકળી શકતું નથી. તેમ જ દુઃખ કેટલું છે એનું પણ કંઈ પ્રમાણ કાઢી શકાતું નથી. કારણ કે ચક્રવર્તી રાજાથી તે રંકપર્યંતનાં સઘળાં પ્રાણિઓ કોઈ પ્રકારનાં સુખને ભોગવતાં છતાં પણ અનેક પ્રકારનાં [2]આધિ [3]વ્યાધિઆદિ દુઃખને દેખે છે, અર્થાત્ અનુભવે છે. આથી એમ નિશ્ચય જણાય છે કે મારા વિષે પણ આનન્દ અને શોકનાં કારણો તો ખરાં જ, પણ મનમાં વિચાર કરીને જોતાં તેમાંનાં એકેની પ્રબળ સત્તા જણાતી નથી. માત્ર એટલું ભાન થાય છે કે જેમ આપણે ઘેર સારાં નઠારાં માણસો આવે છે, તેમને આપણે જાણીએ છીએ, તેમ મારા શરીરમાં જણાતા આનન્દ અને શોકના સાધારણ સ્વરૂપને હું જાણું છું, કે આ શોક છે અને આ આનન્દ છે. પણ તે શોક તથા આનન્દનો જાણનારો જ માત્ર હું છું, મારે તેને બીજો કશો સંબન્ધ નથી, એવું મને ભાન થાય છે; તેથી તેના સાથે હું શોકરૂપ કે સુખરૂપ થઈ રહેતો નથી માટે હું સુખી, હું દુઃખી, એ ભાવવાળાં પ્રાણિને જેવું સુખદુઃખ અનુભવાય છે, તેવું મને થતું નથી; એટલે હવે હું તને વધારે સ્પષ્ટ કરીને શું કહું ? તોપણ આ ધન આપણા આશ્રમમાં છે એમ જાણવાથી એક પ્રકારના સુખદુઃખના વિશેષ સ્વરૂપને હું આ બે દિવસથી જોઉં છું પણ તેનું વર્ણન કરી કહેવાસરખું કંઈ ભાસતું નથી.

હે પતિવ્રતવાળિ ! તને સુખી દેખું છું, એટલે મને વધારે સુખ છે, એમ કહું તો ચાલે. કારણ પ્રથમ તને દુઃખમાં ડુબેલીસરખી દેખતો ત્યારે મને આ કરતાં જુદું જ ભાન થતું હતું. હવે એ ધનથી તારા મનના મનોરથ પૂર્ણ કરી લેવાને તું ચુકીશ નહિ. કારણ કે આ ધનમાં પ્રીતિ રહે અને દેહ છૂટી જાય તો પછી એ ધન જન્મ તથા મરણને આપ્યાવિના રહેતું નથી, માટે હવે ઉતાવળે તું તારા મનને પૂરેપૂરો સંતોષ આપી લેજે.

ગિરિજા કહે છે : હા, એ વાર્તા તો ખરી. કેમકે એવી કહેવત પણ છે કે ‘ આશા ત્યાં વાસા; ’ ને વળી ઘણાને મોંઢે મેં સાંભળ્યું છે કે ધનમાં જીવ રાખીને મરી ગયેલા સર્પ થઈને તે ધનઉપર જ બેશી રહે છે, ને ઘણા ભૂત થઇને તે થાપણ સાચવે છે. તેથી એમ તો થાય છે કે જો વાસના રહી જશે તો પાછું આથીએ કાણ જાણે ઘણું દુઃખ વેઠવું પડશે. વારુ, ભૂત થતાં હશે, એ વાત સાચી કે જુઠી સમજવી ?

---

૧ જગત્ ચલાવવાના. ૨ મનનું દુઃખ. ૩ રોગ.

હરદત્ત કહે છે : ખરું છે. આપણો તો એટલો જ ધર્મ છે કે પરમેશ્વરનું રાત્રદિવસમાં બને એટલું પ્રેમવડે સ્મરણ કરવું, અને તે રાખે તેમ રહેવું. આ શરીર આપણે આપણી મેળે ઉપજાવી લીધું નથી, કે તેની આપણને કાળજી હોય. જેના વડે આ શરીર આપણને મળ્યું છે, અને જેણે માતાના સ્તનમાં દુધ આપણા જન્મ્યા પહેલાં તૈયાર રાખવાનો [1]સંકેત કરી રાખ્યો છે, તે જ આ શરીરના સઘળા વ્યવહાર તેને ગમે તે પ્રકારે ચલાવ્યા કરે એમાં આપણી કાળજી કરી ચાલતી નથી અને કરવાની જરુર પણ નથી, માટે હવે પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં માર્ગ કાપ.

પછી તે ગિરિજા અને હરદત્ત પરમેશ્વરના મહિમાનું સ્મરણ કરતાં પોતાના આશ્રમે આવી પહોંચ્યાં. ગિરિજાએ આશ્રમમાં જઈને પોતાના ઢાંકેલા ધનને જેમનું તેમ જોયું, ત્યારે તેને પૂરો સંતોષ થયો. પછી પોતાના પતિને મોટા હર્ષથી આહાર કરવાના પદાર્થ તૈયાર કરી ભોજન કરાવ્યું, તથા પોતે પણ જમી કામકાજથી પરવારી પોતાના પતિપાસે બેશીને તે ગિરિજા આ પ્રમાણે બોલી.

ગિરિજા કહે છે : હે ભગવન્! મને દરિદ્રપણાનું દુઃખ આટલા દિવસ સાલતું હતું તે હવે, ધન છે, એવું જાણવામાત્રથી જ જતું રહ્યું. હજી આપણે એનો ખરો ઉપયોગ કરી સુખ લીધું નથી તોપણ મનમાં આટલી શાંતિ દેખાય છે, તો તે સુખ લેવાની વેળાએ તો કેટલી શાંતિ વળશે તે માત્રાથી કંઈ કળી શકાતું નથી તમે તો સર્વ [2]અગમનિગમને જાણો છો, એટલે તમને તો પહેલાં શોક નહોતો, અને હવે એથી આનન્દ પણ નહિ જ હોય.

હરદત્ત કહે છે : હે ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રીતિવાળી ! આ જગત આખું શ્રીમહેશ્વરનું [3]ઐશ્વર્ય છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર અને ઇંદ્રાદિ સર્વ દેવતાઓ શ્રીમહેશ્વરની [4]વિભૂતિના અંશના અંશથી ઐશ્વર્યવાળા ગણાય છે, અને તેમાં તેઓ આનન્દ માને છે. તેમના આનન્દથી ઘણો જ ઓછો આનન્દ આપણા મૃત્યુલોકના ચક્રવર્તી રાજાને હોય છે, અને તેથી ઉતરતાં રાજાથી તે રંકપર્યંતનાં પ્રાણિઓ ક્રમે કરીને ઓછા આનન્દની ખરી ખબર પણ નથી, તથાપિ મનવડે મિથ્યા આનન્દ માની લઈએ છીએ, કારણ કે આ જગતમાં કોઈ પણ જીવ આનન્દ માન્યા વિના જીવી શકતું નથી. ઈ-

---

૧ નિયમ. શાસ્ત્ર અને વેદ. ભૂત ભવિષ્ય વગેરે જાણનાર એવો અર્થ પણ સાધારણ લોકમાં ચાલે છે. ૩ મોટાપણું જણાવનાર ચિહ્ન. ૪ ઐશ્વર્ય.

કોઇને [1]અધિપતિપણું હોય છે. તેથી તે અધિપતિની મર્યાદા ભંગ કરીને વિનાકારણે કોઇથી કોઈને અડચણ કરી શકાતી નથી. પણ હે સારી બુદ્ધિવાળિ ! આ જીવાત્માને વાસનાનો ક્ષય તથા સ્વભાવનો જય કરયા વિના વારંવાર જન્મમરણને તથા અસંખ્ય દુઃખને ભોગવવું પડે છે, એમાં લગાર પણ સંશય કરવા જેવું મારા સમજવાપ્રમાણે નથી.માટે વિવેકી પ્રાણીએ આ ધનાદિ સઘળા વિષયની વાસના જીવતાં જ છોડીને [2]જીવન-મુક્તિ-સુખ લેવું ઘટે છે કારણ કે તેમ કર્યાવિના જન્મમરણનું દુઃખ મટતું નથી.

ગિરિજા કહે છે : ઓહો ! આ રીતે જોતાં તો લાખો માણસમાંથી કોઈએક જ મુક્ત થતાં હશે. તેમાં મારાં સરખાંને તો અસંખ્ય જન્મે પણ એવી મુક્તિ મળવી કઠિન સમજાય છે. હે પતિ ! અમને સ્ત્રીજાતિને પુરુષકરતાં આઠગણી કામના હોય છે એમ તમારા મુખથી મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે, તો એ આઠગણો કામ શી રીતે મટે ? પુરુષને એકગણો કામ પણ છુટવો કઠિન મનાયો છે તો સ્ત્રિયોની શી વલે ? ઘણી વાર મને મારા મનતરફ વિચારી જોતાં તથા આ બીજી સ્ત્રિયોના તરફથી વિચાર કરીને જોતાં ખાતરી થાય છે કે અમારામાં કામના વધારે હોય છે. આ જોતાં મને એવી શંકા વખતે થાય છે કે આ દેવલોકોની સ્ત્રિયોને તથા મુખ્ય બ્રહ્માણી, રુદ્રાણી તથા વૈષ્ણવી જે લક્ષ્મી તેમને પણ અમારી પેઠે આઠગણો કામ હશે કે કેમ ? આ સંશયનું મારી મેળે વિચાર કરતાં કાંઇ સમાધાન થયું નહિ.વળી એવી પણ શંકા થઇ'તી કે જેમ અમે સ્ત્રિયો એકબીજાની અદેખાઈ કરીએ છીએ, તથા પોતાના સુખથી અભિમાની થઇને બીજાંને હલકાં ગણીએ છીએ અને જૂદાં જૂદાં અનેક કારણોને ઉત્પન્ન કરી કામનાને વશ થઇને અમારા પતિને વારંવાર સંતાપીએ છીએ, તેમ તે દેવ તથા અધિદેવની સ્ત્રિયો પણ તેમને ઘડી ઘડી પજવતી હશે કે કેમ એ વાર્તાનું પણ મારાથી પોતાની મેળે સમાધાન થઈ શકયું નહિ.ત્યારે આજે આ વાતપર વાત થતાં મને યાદ આવી ગયું, એટલે કહ્યું. હવે જો ઇચ્છા હોય તો એનું પણ મને સમાધાન આપજો.

હરદત્ત કહે છે : હે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળિ ! આ તારી શંકાનું સમાધાન આપું છું તે સાંભળ. દેવતાઓમાં શુદ્ધ રજોગુણ પ્રધાન વર્તે છે, તેથી તેમને નાના પ્રકારના તે તે દેવલોકના વિષયની કામના થાય છે, તથા તેમનાં

૧ રાજાપણું, ઉપરીપણું. ૨ જીવતાં જ પરમેશ્વરના પદને પામવાથી મળતું સર્વોત્તમ સુખ.

હરદત્ત કહે છે : કેટલાએક વિદ્વાન્ થઈને એમ પણ સમજાવે છે કે "ભૂત એટલે થઇ ગયેલું, ભવિષ્ય એટલે થવાનું, અને વર્તમાન એટલે હોય છે તે. એમ કાળની સ્થિતિમાં પદાર્થની ગતિથી કાળના ત્રણ ભેદ ગણાય છે, પણ ખરું જોતાં તે ભેદ પદાર્થના છે, કાળ તો જેમનો તેમ છે. ત્યારે એ નિયમથી જેટલા પદાર્થ થઈ ગયા હોય તે સઘળા ભૂત પદાર્થ ગણાય છે, એથી મરી ગયેલા તે 'ભૂત થયા' એમ કહેવાય છે. પણ ખરું જોતાં આપણા લોકો માને છે એવાં ભૂતની યોનિ[૧] આ જગતમાં મુદ્દલ છે જ નહિ." હે સ્ત્રિ ! આ પ્રમાણે તે વિદ્વાનો કહે છે ખરા, પણ તેમનું કહેવું સર્વમાન્ય[૨] નથી; કારણ કે જે જે પદાર્થ પૂર્વે હતા તે તે પદાર્થ રૂપાંતરમાં એટલે તેના તે અથવા જુદા સ્થાનમાં તેવા જ અથવા કોઈ બીજા નામરૂપઆકારમાં હોય છે. જેથી તે પૂર્વપદાર્થો કોઈ પ્રકારની સ્થિતિમાં પણ હાલ છે. તેમ આ હાલના પદાર્થો પણ કોઈ જુદા પ્રકારની સ્થિતિમાં પણ આગળ રહેવા ઘટે છે. આ નિયમથી મરેલાં માણસો તથા અન્ય પ્રાણિઓ મરી જાય છે, તેમનાં શરીર પંચ ભૂતમાં ક્રમે કરી મળે છે, તથા તેમનાં શરીરમાં સ્થિત અર્થાત્ [૩]શરીરસ્થ આત્મારૂપ સામાન્ય ચેતન તે [૪]સમસર્વત્ર સામાન્ય ચેતનમાં એકાકાર થઈ રહે છે, પણ જડ અને ચેતનના સંયોગથી રચાએલો સંયોગી જે જીવાત્મા, તે સ્વભાવ તથા વાસનાવડે બંધાએલો હોવાથી સ્વભાવ તથા વાસનાનો ક્ષય થયાવિના છૂટતો નથી અને પોતાનાં કારણમાં મળતો નથી, તેથી તે જીવાત્મા વારંવાર એક દેહ છુટવાથી બીજા દેહોને ધારણ કર્યાં જ કરે છે, અને તેમ હોવાથી એક પ્રકારના [૫]વાયુપ્રધાન વિલક્ષણ શરીરને ધારણ કરનાર તે જીવાત્માને ભૂત, પ્રેત, પિશાચઆદિ નામથી ઓળખતા આવીએ છીએ. આ પ્રમાણે વસ્તુમાત્રના ખરા સ્વરૂપને જાણનાર સર્વજ્ઞ ઇશ્વિરસરખા પુરુષો અસંખ્ય સૃષ્ટિને અનુભવતા આ ભૂતાદિની જાતિને પણ અનુભવીને લોકોને જણાવતા ગયા છે માટે એ વાર્તા કેવળ જૂઠી નથી. પણ આપણા લોકમાં ઘણાં મૂર્ખ માણસો તેમાં વિશેષે કરીને સ્ત્રિયો અનેક [૬]નિમિત્તથી ઠેકાણે ઠેકાણે ધુણે છે, અને જણાવે છે કે "હું તો ભૂત છું, ને ફલાણી છું, ને અમુક કારણથી એને વળગી છું, ને ફલાણી વાતનું આમ થાય તો હું જાઉં" વગેરે વચનો બોલે છે, એ વાર્તા સર્વથા સાચી નથી. લાખ માણસમાં કોઈની જ એ વાત સાચી હોય છે, બાકી બીજાં સઘળાંનો તો વહેમ તથા ઢોંગ જ જાણવો. કારણ કે એ જાતની સૃષ્ટિનું પણ

---

૧ જાતિ. ૨ સર્વને કબુલ. ૩ શરીરમાં રહેલું. ૪ બધે સમાન રીતે વ્યાપી રહેલું. ૫ વાયુનો ભાગ જેમાં વિશેષ છે એવા. ૬ કારણથી.

અને મને સંતોષ પમાડો. આ વગેરે અનેક વચનો સાંભળીને શ્રીશંકરે પણ પાર્વતીનું ઘણા પ્રકારે [1]સાન્ત્વન કરી કહ્યું કે હે મહાશક્તિ ! મોટાએ મોટાપણું ન જણાવવું,તથા પોતાના મનમાં પણ મોટાપણું ન રાખવું,એ જ મોટાની ખરી મોટાઈ હું સમજાં છું. આ અસંખ્ય બ્રહ્માંડોમાં એવો કયો પદાર્થ છે કે જે તમને [2]દુષ્પ્રાપ્ય છે ? મારા જાણવાપ્રમાણે તમને મેળવી આપવા યોગ્ય તથા મારા સમીપ રાખવાયોગ્ય એવો કોઈ પણ પદાર્થ નથી, માટે તમે સંતોષને રાખો. તમે સર્વશક્તિમાન્ અને સર્વજ્ઞ છો તેથી, તમારો પણ સિદ્ધસંકલ્પ હોવાથી જો ધારો તો આખું બ્રહ્માંડ ક્ષણમાં નાશ કરો તથા નવું ઉપજાવી પણ શકો એમ છે, તો હવે વિચાર કરો કે તમને શું મારે લાવી આપવું, તથા મારે પણ ક્યાંથી અને શું પ્રાપ્ત કરવું ? શ્રીવિષ્ણુલોક આદિ સંપૂર્ણ દિવ્ય ભુવનોની આપણા દ્વારા ઉત્પત્તિ, તથા અન્તે આપણા દ્વારા લય થાય છે, તો તેવા ક્ષણિક પદાર્થોમાંનો કયો પદાર્થ તમને મોટાપણું આપનારો છે તે મને કહો. હે સંપૂર્ણ જગતની પૂજ્ય મહાદેવિ ! આ સંસાર સંપૂર્ણ આપણો વૈભવ છે તો તેમાંથી કયો પદાર્થ તમને મોહ ઉપજાવે છે, તે મને દેખાડો; હું આ ક્ષણે તમને આણી આપું.

પાર્વતી કહે છે : હે વિશ્વપતિ ! મારો સર્વથી શ્રેષ્ઠ વૈભવ, તથા પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય સુખનું સાધન માત્ર આપ જ છો, એ મને દૃઢ છે, તોપણ સ્ત્રીસ્વભાવને અનુસરીને આ વૃત્તિનો ઉદય મારામાં છે. આખા જગત્માં સ્ત્રીજાતિનાં અન્તઃકરણમાં મારો સ્વભાવ જ કારણરૂપ છે,તેથી આ મારે અધીન વર્તનારો મારો સ્વભાવ પણ સંપૂર્ણ જગત્ના કારણભૂત હોવાથી જગત્માં પ્રવૃત્ત થયેલો પ્રસંગે મારા ચિત્તમાં પણ ખેલ કરે છે તે સ્વભાવ એ જ મૂળ આપ છો, માટે આપ જ મારા ચિત્તને મોહ પમાડનારા છો, તેથી હવે મારે કોઈ વસ્તુ માગવાયોગ્ય નથી,અને આપના સમીપપણાથી હવે મને મારી મોટાઇનું યથાર્થ ભાન થયું છે.એટલે કાંઈ પણ ન્યૂનતા ખેદના કારણરૂપ જણાતી નથી. હે શ્રીશંકર ! આપની મારા પ્રતિ પ્રસન્નતાવાળી અમૃતદૃષ્ટિ એ જ આખા જગત્ને પ્રાપ્ત નથી, એવો મારો અલૌકિક વૈભવ છે, એ હવે મને સ્પષ્ટ સમજાયું છે; માટે હવે મેળવવાયોગ્ય કાંઈ પણ નથી, તથાપિ આપણા અનુપમ વિભવનું લક્ષ્મીને ભાન થાય એવું કોઈ ક્ષણે કરવાની મને કિંચિત્ ભાવના છે, પણ વિચારથી તો તે પણ શમી જાય છે.

આ પ્રકારની શ્રીશંકરપાર્વતીની વાર્તાને નંદીએ સાંભળી, તેથી નંદીના મનમાં મોટો રોષ ઉત્પન્ન થયો, અને મનમાં ' અરેરે ! મારા સેવ્યની અવ-

---

૧ સમાધાન. ૨ મળવો કઠિન.

કે મારી ઉત્પત્તિસમયે એમનાવિના બીજો પ્રાણીપદાર્થ કોઈ હોતો જ નથી. અને આ મારા અનુભવથી જ હું કહું છું કે મારા પરણ્યાપછી આ ભસ્મ-કે મારા પતિની વિભૂતિ તમે દેખો છો એ ભસ્મમાંથીજ તમને, તમારા પતિને તથા આખા જગતને આ મારા પતિ **શ્રીશંકર** રચે છે. તેથી મારી બુદ્ધિમાં એવા નિશ્ચયથી સમાધાન થાય છે કે આખું જગત્ એ જ અમારી વિભૂતિ છે તો પછી એથી વધારે વિભૂતિ કે ઐશ્વર્ય કોને દેખાડવું છે? કારણ કે માતાપિતાએ પોતાની પુત્રપુત્રીરૂપ પ્રજાઆગળ તે શું વૈભવ દેખાડવો હતો? માટે અમે સદા સંતોષથી આ રીતે સાદી સ્થિતિમાં રહીએ છીએ. વળી હે **લક્ષ્મિ**! આ મારા પતિ, પશુપતિ એવા નામથી જગત્માં પ્રસિદ્ધ છે.ત્યાં જે પ્રાણી કોઈ એક ધણીનાં બાંધ્યા બંધાય તથા તેનાં છોડ્યાં છોડાય એવાં હોય છે, તેને પશુ કહીએ છીએ. જેથી આ જગતને મારા પતિએ એક કામના દોરવડે બાંધી રાખ્યું છે, તેથી આ જગત્નાં સર્વ સ્ત્રીપુરુષ વગેરે પ્રાણિઓ પશુરૂપ છે, અને તે સર્વને કામના [1]રજ્જુબંધનથી છોડવા બાંધવાનું સામર્થ્ય મુખ્ય મારા પતિ **શ્રીશંકર**નું જ છે. માટે એમને પશુપતિ એ નામથી સર્વ જાણે છે. આ વગેરે અનેક કારણોથી એમના કોઇની જોડે પણ ન સરખાવી શકાય એવા સઉથી શ્રેષ્ઠ વૈભવને જોઈ જાણીને હું અખંડ સંતોષ સુખમાં રહું છું. અને હે **લક્ષ્મિ**! તમે આદિ સર્વ તો મારા પતિના કામનારજ્જુવડે બંધા-એલાં હોવાથી પરતંત્રસરખાં છો. યદ્યપિ તમારા પતિને મારા પતિએ આખા જગત્કરતાં વધારે વૈભવ આપ્યો છે, તથા તમને કામનાબંધન પણ બહુ [2]શિથિલ બાંધ્યું છે, તથાપિ તમે અમારા પછી ઉપજો છો, અને અમારાથી પ્રથમ ખપી જાઓ છો, એટલી તમારાથી અમારામાં વિશેષતા છે.

ગિરિજા કહે છે: હે પતિ! તે **શ્રીપાર્વતી**ની આ વાતો સાંભળીને [3]રોમરોમમાં જેને ક્રોધનો ભાસ થયો છે એવાં **લક્ષ્મી** એક પણ શબ્દ બોલ્યા-વિના પોતાના વિમાનમાં બેસીને તત્કાળ ત્યાંથી વૈકુંઠમાં જતાં રહ્યાં, અને જઇને અંતરના સઘળા રોષસહિત આ બધી બનેલી વાર્તા પોતાના પતિ **શ્રી** વિષ્ણુભગવાન્ને કહી સંભળાવી. વિષ્ણુએ આ પ્રકારનો **લક્ષ્મી**નો સંતાપ જોઇને ઘણા પ્રકારની યુક્તિ કરીને તેમને શાન્ત કર્યાં; અને તે જ પ્રમાણે **શ્રીશંકર**ના તપથી જાગ્રત્ થવા પછી **પાર્વતી**એ પણ બનેલી સઘળી વાર્તા કહીને પછી સંતાપ જણાવ્યો કે હું મારા મનથી સમાધાનમાં રહું છું, પણ તમે સર્વમાં મારું હલકાપણું જણાય એવા આ તમારા વૈભવવિનાના વેષને હવે વેગળો કરો, અને સર્વના જાણવામાં આવે કે તમે જ જગત્ના મુખ્ય ધણી છો, અને તમારાથી કોઈ મોટું નથી, એમ સઉને પ્રત્યક્ષ જણાય એવું કરો,

---

૧ દોરડી ૨ ઢીલું. ૩ રૂંવે રૂંવે.

તો તમને જેમ છે તેમ જાણવામાં કંઈ કઠિનતા નથી, એ આપણાથી [1]પશ્ચાત્ પ્રકટ થયાં નથી એટલે પ્રથમ છે એ વાર્તા નિઃશંક સાચી છે, અને એમ છે તો આપણા પૂર્વે એ, તેથી આપણા અવધિએ પણ એ જ હોવાં ઘટે છે.વસ્તુતઃ તો આપણે અને એ સર્વ એક જ છીએ,પણ જે ઉપાધિથી આપણે એમનો ભેદ જણાય છે તે ઉપાધિ જોતાં એ મૂળ અને આપણે પછી છીએ. તોપણ એમની મહત્તા સઘળી આપણને આપી એ નિરુપાધિપણે રહે છે, તેથી એમની શ્રેષ્ઠતા તો આપણા જાણવામાં છે જ. વળી વિચારો કે સર્વ મહાસતીઓમાં શિરોમણિ એ શક્તિને તમે પતિની નિંદાસરખાં ભાવવાળાં વચનો સંભળાવ્યાં તે એ કેમ સહન કરે? તોપણ તેમણે સહન કરચાં. અને તમને સાચી વાત કહેતાં પણ રોષ જણાયો, માટે એ ઘણું અણઘટતું થયું છે. સતિને વિરોધી વચન કહ્યાના દોષનું ફળ એ જ આ તમારો રોષ તથા પશ્ચાત્તાપ છે, માટે હવે અંતઃકરણને શાંત કરી રોષને ત્યજો; અને ખરું છે તે જુઓ, પછી ચાલો મારી સાથે એ વૈભવહીનના વૈભવને જુઓ, અને પ્રસન્ન થાઓ; તથા તેમના કરેલા દોષની ક્ષમા માગો. આ પ્રકારનાં વચનો કહીને પુરુષચેષ્ટા કરતા વિષ્ણુભગવાન્ લગાર હસ્યા. તેથી લક્ષ્મી બોલ્યાં : હું આજદિનસુધી તમને જ સઉનું મૂળ સમજું છું, અથવા એ પણ આપણી બરોબરના છે, એમ જાણું છું અને એમની શ્રેષ્ઠતાને આજ દિનસુધી કોઈ નિમિત્તથી મેં જાણી નથી, તો પછી ખરું જ મેં કહ્યું છે, અને તેમાં કાંઈ મારો અપરાધ નથી, અને તેમ છતાં તમે મને એમની શ્રેષ્ઠતા દેખાડો તો પછી હું આ પ્રકારના નિશ્ચયને [2]છાડી ક્ષમા માગું. વિનાકારણ તમારાં હસવાસરખાં વચનને હું બળવાન્ ગણતી નથી,માત્ર હાસ્યવચન ગણું છું.

ગિરિજા કહે છે : હે સ્વામિન્ ! આવાં લક્ષ્મીનાં વચન સાંભળીને ભગવાન્ ગરુડઉપર લક્ષ્મીસહિત [3]આરૂઢ થઇને પછી શ્રીકૈલાસ પર્વતમાં શંકરના સ્થાનમાં આવ્યા. વિષ્ણુને શ્રીશંકરના સેવકોએ સવિનય પ્રણામ કરીને, દિવ્ય સ્થાનમાં વિચરતા શ્રીશંકરપ્રતિ જવા માર્ગ આપ્યો.પછી ત્યાં આગળ નંદીને બેઠેલા જોઇને ગરુડને તેમના સામા મૂકીને લક્ષ્મી તથા શ્રીવિષ્ણુ તે રમણીય સ્થાનમાં ફરતાં ફરતાં શ્રીશંકરના સમીપમાં આવ્યાં. શ્રીશંકર તેમને દૂરથી દેખીને મોટા પ્રેમથી સામા ધસી આવીને અધિક પ્રેમથી ભેટચા, તેમ જ જેમનો રોષ નિર્મૂળ થઈ ગયો છે એવાં પાર્વતીએ પણ હસીને લક્ષ્મીના હસ્ત ઝાલી ભેટ લીધી.પછી ફરતાં આનન્દવાર્તા કરતાં

૧ જગતની માતારૂપ, ૨ પાછળ. ૩ બેસીને.

ચુળા છે,' પછી શ્રીવિષ્ણુ તથા લક્ષ્મીએ જઇને પુચ્છઆગળ ઉભાં રહી વાંટ જોઈ, પણ નંદીએ ગરુડને છોડયા નહિ; ત્યારે વિષ્ણુએ લક્ષ્મીને કહ્યું કે 'નંદીપાસે ગરુડજીને માગી લો.' આ ગરુડજીને નંદી છોડતાં નથી એ વાર્તા શ્રીશંકર જાણીને તરત દ્વારસમીપ શક્તિસહિત આવ્યા, એટલામાં લક્ષ્મીએ કહ્યું કે 'હે નંદિ! અમારા ગરુડને છોડો.' પછી તરત જ વેગથી ગરુડને છોડયા, તે [1]મૃતસરખા થઇને પૃથ્વીપર પડી રહ્યાથી વિષ્ણુલક્ષ્મીએ તરત જ પુચ્છને હાથ અડકાડયો. ગરુડની સ્થિતિ જોઇ લક્ષ્મીનાં નેત્રમાં સ્નેહજળ આવ્યાં, તેને હાથવડે લુછી નાંખ્યાં. આ સઘળું જાણીને શ્રીશંકરે નંદીને મોટી લજ્જા પ્રાપ્ત થાય એવાં કઠિન વચનો કહ્યાં, અને ગરુડજીને અમૃતદૃષ્ટિથી જોઈને શ્રીશંકરે પોતાનો હાથ મૂકયો, એટલે સર્વ [2]વ્યથાથી રહિત થઇને ગરુડજીએ શ્રીશંકરની સ્તુતિ કરી.પછી રોપ ત્યજીને નંદીએ શ્રીવિષ્ણુને પ્રેમથી પ્રણામ કરયા અને, અપરાધની ક્ષમા માગી.પછી વિષ્ણુએ લક્ષ્મીને કહ્યું કે 'હે માયા! આ નંદીને તમારાં કહેલાં વચનોથી ક્રોધ ચઢેલો, તેથી એમણે શંકરના વૈભવીપણાનું ભાન કરાવવામાટે આપણા ગરુડને સંતાપ આપ્યો.માટે જુઓ,આ આખા જગતના જીવનના હેતુરૂપ નંદી જેની મોટી વિભૂતિ છે,એવા શંકરને સમીપ રાખવા યોગ્ય બીજો કોઈ પણ વૈભવ નથી. પછી પરસ્પરને મળીને શ્રીવિષ્ણુલક્ષ્મી પોતાને સ્થાનકે ગયાં. આથી પાર્વતીને પણ સંતોષ થયો.

આ પ્રમાણે કહીને ગિરિજા કહે છે: હે પતિ! આવી વાર્તાઓ ઘણી મારા સાંભળવામાં આવેલી. તેમાં મારાથી કંઈ વધતું ઓછું તો થઈ ગયું હશે, પણ મતલબ બરાબર છે. હવે જો તેમને એકબીજાને દુઃખ ન લાગતું હોત તો આવી વાર્તાઓ લોકને જોડી કરવાનું ફળ શું? અને આ રીતનાં ક્રોધ, શોક, મોહના કારણ તેમને ખરાં કે નહિ? અને વળી એ વાતને ખોટી કહીએ તો તે પણ ઘટતું નથી, કારણ કે આજદિનપર્યંત પણ તે વાર્તાનો રહેલો દાખલો આપણા જોવામાં આવે છે, અને ઘરડાંને મુખે પણ તેમ જ સાંભળ્યું છે. તે દાખલો એ છે કે જે દિવસે શ્રીવિષ્ણુ તથા શ્રીલક્ષ્મીએ નંદીના પુચ્છને સ્પર્શ કરેલો તે દહાડાથી આ આપણા લોકમાં આજસુધી એ નીતિ ચાલે છે કે મહાદેવના દેવળમાં જે લોક દર્શન કરવા જાય છે તે સઉથી પ્રથમ જ નંદીના પુચ્છને હાથ અડકાડે છે, અને પછી મહાદેવનાં દર્શન કરે છે. માટે એ રિવાજ ચાલુ રહેવાથી પણ આ વાત સાચી છે એમ લાગે છે. પછી આપ જે જાણો અને કહો તે ખરું.

---

૧ મરી ગયેલા જેવા, ૨ દુઃખથી.

શ્રીશંકરે લક્ષ્મીને કહ્યું : 'હે દેવિ ! તમે આ સંસારનાં પાલન કરનાર થઇને અમારી અવગણના કરો છો, એ કાંઈ તમને ઘટતું નથી. તમે મોટાં તમારો ધર્મ ના પાળો તો પછી અમારાં સરખાંની શી વલે ? અમને વૈભવહીનને તો તમારે ઘણા સ્નેહે રક્ષવાં જોઈએ, માટે રોષ ત્યજીને અમારા પ્રતિ સદાપ્રેમભાવ રાખજો. તમે તથા આ મારી સેવામાં રહેનાર તમારી સખિરૂપ શક્તિ સર્વ વસ્તુને જાણનાર તથા સર્વ કરી શકનાર છતાં પણ પોતાના સ્વભાવવશ થઈ પરસ્પર બોલ્યાં હો તેનો લગાર પણ વિરોધ રાખશો નહિ.' આ વચનો સાંભળીને લક્ષ્મી પોતાના પતિતરફ જોતાં લગાર હસીને બોલ્યાં.'હવે મારો વિનાકારણનો રોષ છૂટી ગયો છે.'

આ વગેરે વાર્તા કરતાં પછી થોડી વારે પાછાં પોતાના સ્થાનમાં જવાની ઇચ્છા જણાવી. વિષ્ણુ તથા લક્ષ્મી ત્યાંથી પાછાં ફરી ગરુડતરફ આવવા નીકળ્યાં. એટલામાં અત્યંત ક્રોધ વ્યાપ્યો છે જેમને એવા આખા જગતના મહાપ્રાણરૂપ શ્રીનંદીએ પોતાના પતિનો વૈભવ દેખાડવાના [૨]આશયથી તે સામા બેઠેલા ગરુડજીને મોટા શ્વાસપ્રશ્વાસના વેગથી પોતાતરફ ખેંચવા તથા પાછા ફેંકવા માંડ્યા. તે એટલે સુધી કે શ્વાસ ખેંચતાં તો ગરુડજીને પોતાના નાકમાં ખેંચી લેતા, તથા લગાર રોકીને પાછા પ્રશ્વાસથી ફેંકતા. આપ્રમાણે કરતાં ક્રમે કરીને તે નંદીએ એવા બળથી ધમણની પેઠે પ્રાણની ગતિ વધારીને તે ગરુડજીને વેગથી ખેંચવા તથા ફેંકવા માંડ્યા કે બિચારા ગરુડજી તો છેક શિથિલ થઈ ગયા, અને તેમને આજુબાજુ ક્યાંહી પણ નાસી જવાજેટલું પણ સામર્થ્ય રહ્યું નહિ, એટલામાં શ્રીવિષ્ણુલક્ષ્મી ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યાં, અને પોતાના ગરુડની આ સ્થિતિ જોઇને લક્ષ્મીને ભારે સંતાપ થયો. પછી તો નંદીએ ગરુડને શ્વાસ રોકીને નાકમાં જ રોકી રાખ્યા. લક્ષ્મીએ શ્રીવિષ્ણુને કહ્યું કે 'અરે ! આપણા ગરુડને આ પોઠીઓ મારી નાખશે કે શું ? હવે એનો કોઈ ઉપાય કરો.' વિષ્ણુએ કહ્યું : 'શો ઉપાય કરીએ ? એ શ્રીશંકરનું વાહન તો આખા સંસારનો મહાપ્રાણ છે; જો એમના વેગઆગળ આપણે જઈશું તો ગરુડની વલે તે જ આપણી વલે થશે, મને તથા તમને પણ પોતાના નાકમાં ખેંચી લેશે, ને જો પાછા છોડે નહિ તો આ ત્રિભુવનમાં હાહાકાર થઈ જશે. માટે હવે માત્ર એક ઉપાય છે. ચાલો આપણે એમના પુચ્છને સ્પર્શ કરીએ, એટલે એ આપણા તરફ જોશે અને તેથી ગરુડ એમના વેગમાંથી છૂટશે. પણ એટલી દીનતા કર્યાવિના આ ગરુડને બચાવવાનો કોઈ ઉપાય નથી કારણ નંદી તો સૃષ્ટિના અંતપર્યંતના આયુષ્-

૨ હેતુથી

વૈર વધે છે. પોતાની ગમે તેવી ચઢતી સ્થિતિ હોય પણ તેથી આપણી મોટાઈ માની બીજાંને ન સહેવાય એવાં મોટાઈનાં વેણ સંભળાવવાં નહિ,તથા સામાને નીચાં ગણવાં નહિ. આ સંસારમાં અમુક પ્રકારની સ્થિતિ જ મોટી અને સારી ગણાય,તથા અમુક સ્થિતિ જ નીચી અને નઠારી ગણાય એવો વિચારવાન્ તથા [1]તત્ત્વવિત્ પુરુષોને માનવાયોગ્ય વ્યાવહારિક સ્થિતિઓને માટે કોઈ મુખ્ય નિયમ નથી. કારણ કે આ સંસારમાં સ્ત્રીવિનાના પુરુષને પણ ઘણે અંશે દુ:ખી જોઇએ છીએ, તેમજ સ્ત્રીવાળા પુરુષને પણ અધિક અંશે ક્લેશમાં દેખીએ છીએ. પુત્રવાન્‌ને તથા અપુત્રવાન્‌ને, ધનવાન્‌ને તેમ જ દરિદ્રિને, ઘરવાળાને તથા ઘરવિનાને, રોગીને તથા નીરોગને, ભોગીને તથા દેખવામાત્ર ત્યાગીને, રાજાને તેમ જ રંકને, તથા એવી જ અનેક પ્રકારની વિરોધી બેએ અવસ્થાવાળાને દુ:ખમાં દેખીએ છીએ, તેથી ખરા દુ:ખી તથા ખરા સુખી અમુક સ્થિતિવાળાને જ ગણવા, એવો દેખીતા વ્યવહારના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ તથા અપ્રાપ્તિવાળી સ્થિતિથી નિશ્ચય કરી શકવાને [2]અવ્યભિચારી મુખ્ય કોઈ પણ નિયમ નથી. માટે વિચારવાન્ સ્ત્રી-પુરુષે કોઈની પણ ગમે તેવી સ્થિતિને નબળી ગણી તેને વખોડવી નહિ. પણ તે સ્થિતિમાં જ તેમને સંતોષ મળે એવાં વચનો જરુર પડયેથી કહેવાં. વળી સ્ત્રિયોની ટુંકી બુદ્ધિ હોય તો તે જાણીને કોઈ પણ વિવેકી પુરુષે તેનું ઉપરાણું લઈ ને કોઈ જોડે વઢવા જવું નહિ; પણ આ પ્રસંગની પેઠે રુડે પ્રકારે સમાધાન કરી લેવું. આ સઘળું છતાં પોતાની મોટાઈ પોતાને મુખે તો કદાચિત્ પણ કહેવી નહિ. હે સ્ત્રિ ! આ વગેરે અનેક પ્રકારના વિવેક-વિચારથી એવા પ્રસંગોનો તેમાંથી સાર લેવારૂપ ઉપયોગ કરવો પણ બનતાસુધી ખાસ પ્રયોજન તથા આપણા સામર્થ્યનો વિચાર કર્યાવિના એવી વાર્તાના સત્યાસત્ય સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવા યત્ન કરવો નહિ. લે હવે,આપણે તો તારી વાતમાંથી મોટા પ્રસંગમાં ઉતરી પડયાં છીએ. માટે તારે કહેવાનું કંઈ છે કે કેમ ? મારે સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો છે.

ગિરિજા કહે છે : હા હા, મારે તો એટલું જ પૂછવાનું હતું કે હવે કાલે આપણે યાત્રામાં જવાનું, તે પાછું પેલામાંથી કંઈ કાઢવું ખરું કે નહિ? અને હવે આપણને એનાથી સુખ થાય એવો ક્યારે અને શી રીતે સમય આવશે, એનો વિચાર મને કંઈ દેખાડવાની ઇચ્છા હોય તો કહેજો.

હરદત્ત કહે છે : હા,એ તો પાંચે દિવસ યાત્રામાં તો આપણને ઈશ્વરે આપ્યું છે માટે તારો જીવ ચાલે એટલું વાપરવું; અને આપણે સુખ લેવાનો

૧ પરમેશ્વરને જાણનાર. ૨ નિર્દોષ, સર્વત્ર લાગુ પડતો.

હરદત્ત કહે છે : હે સ્ત્રિ ! આ પ્રકારનાં ઘણા પ્રસંગો પુરાણોમાં પણ કોઈકોઈ સ્થળે છે ખરા,પણ લોકો તેને મોઢેથી કહેવામાં વખતે ખરાખોટી રૂપમાં મૂકે છે; તોપણ આ તારા બોલવામાં તો છેક તેવો બગાડ આવેલો જણાતો નથી. એ વાર્તામાં સત્યઅસત્ય [1]નિર્ણય કરવાના કામમાં અલ્પજ્ઞ જીવોનું સામર્થ્ય નથી. તેમ છતાં પોતાના સુખવાસ્તે જેમ વિવેકવડે પૂરતો નિર્ણય કરી દરેક વાર્તાનો ઉપયોગ કરી લેવામાં આવે છે તેમ આવા પ્રસંગને માટે પણ કરવું જોઈએ. ત્યાં આ પ્રસંગને સમજી સાર લેવાનો વિવેક આ પ્રકારનો છે : આ લોકનાં મનુષ્યપ્રાણિઓમાં પણ વિવેકી સ્ત્રી–પુરુષો વિનાકારણ એકબીજાને દુ:ખ ઉત્પન્ન કરતાં નથી, તથા પરસ્પર વઢતાં નથી તો સૃષ્ટિના અધિપતિરૂપ એ શંકરપાર્વતી તથા વિષ્ણુલક્ષ્મીઆદિ પરસ્પર વિખવાદ કરે અથવા વિનાકારણ વઢે, એ તો સંભવે જ કેમ ? તેમાં પણ આ લોકમાં તો જીવો રાગદ્વેષાદિ દોષોને વશ હોવાથી કદાચ અદેખાઈથી તથા અભિમાનથી પરસ્પર વઢે, પણ તેમને તો જીવના સરખો રાગદ્વેષ હોતો નથી એટલે તેમને વઢવાડની જરુર રહેતી નથી.વળી આપણે અલ્પજ્ઞ છીએ એટલે કોઈ પણ દેખાતી તથા ન દેખાતી વસ્તુઓનાં ખરાં સ્વરૂપને જાણતાં નથી, માટે મિથ્યા વિખવાદ થાય પણ તે તો સર્વજ્ઞ રહ્યાં, એટલે તેમને તો એકબીજાનાં ખરાં સ્વરૂપની જાણ હોય છે.જેથી તેવે કારણે પણ વિરોધ થવાનો સંભવ નથી તોપણ મોટાના દાખલા આપીને બોધ કરવાનો આપણા વૃદ્ધોનો ચાલ છે તેથી એવાં દૃષ્ટાંતોથી બોધ આપે છે.તેમ જ [2]લીલાનિમિત્ત [3]ઇષ્ટકૃત [4]આગંતુક [5]આવરણથી તે શક્તિઓને ભ્રમ થાય,અને એવો ભ્રમરૂપ વ્યવહાર કરે તોપણ સંભવે છે.કારણ કે સંપૂર્ણ ભ્રમનો હેતુ એ માયારૂપ શક્તિઓ છે. માટે એવી વાર્તા કેવળ ખોટી છે, એમ કોઈ પણ વિવેકી પુરુષથી કહી શકાય નહિ, તોં પણ એ વાર્તાના સાચાજૂઠાપણાના નિર્ણયથી આપણું તાત્કાલિક કોઈ પણ હિત નથી પણ માત્ર એમાંથી આપણા સુખના હેતુરૂપ બોધ શું લેવો ઘટે છે, એટલો જ વિચાર કરવો ઘટે છે. તે વિચારનું સ્વરૂપ આ છે:—

કોઇએ પણ લક્ષ્મીની પેઠે કોઈ પણ સ્ત્રીને તેના પતિની નબળી વાત કહેવી નહિ, કારણ એ લઢાઇનો પાયો છે. કદાચ કંઈ કહેવાઈ ગયું તો તેનો જે જવાબ આવે તે સહન કરવાની શક્તિ રાખવી. તેમ જ બનતા સુધી કોઇને દુ:ખ લાગે એવા કઠોર શબ્દથી જવાબ આપવો નહિ,કારણ કે તેથી

૧ નિશ્ચય. ૨ રમતમાટે, કોઈ કાર્યઅર્થે. ૩ ઇષ્ટે કરેલા. ૪ નિરંતર નહિ પણ કોઈ વખત નિમિત્તથી આવે તેવું. ૫ પડદો, અંતરાય.

વૈર વધે છે. પોતાની ગમે તેવી ચઢતી સ્થિતિ હોય પણ તેથી આપણી મો-ટાઈ માની બીજાંને ન સહેવાય એવાં મોટાઈનાં વેણ સંભળાવવાં નહિ,તથા સામાને નીચાં ગણવાં નહિ. આ સંસારમાં અમુક પ્રકારની સ્થિતિ જ મોટી અને સારી ગણાય,તથા અમુક સ્થિતિ જ નીચી અને નઠારી ગણાય એવો વિચારવાન્ તથા [1]તત્ત્વવિત્ પુરુષોને માનવાયોગ્ય વ્યાવહારિક સ્થિતિઓને માટે કોઈ મુખ્ય નિયમ નથી. કારણ કે આ સંસારમાં સ્ત્રીવિનાના પુરુષને પણ ઘણે અંશે દુઃખી જોઇએ છીએ, તેમજ સ્ત્રીવાળા પુરુષને પણ અધિક અંશે કલેશમાં દેખીએ છીએ. પુત્રવાન્‌ને તથા અપુત્રવાન્‌ને, ધનવાન્‌ને તેમ જ દરિદ્રિને, ઘરવાળાને તથા ઘરવિનાને, રોગીને તથા નીરોગને, ભોગીને તથા દેખવામાત્ર ત્યાગીને, રાજાને તેમ જ રંકને, તથા એવી જ અનેક પ્રકારની વિરોધી બેએ અવસ્થાવાળાને દુઃખમાં દેખીએ છીએ, તેથી ખરા દુઃખી તથા ખરા સુખી અમુક સ્થિતિવાળાને જ ગણવા, એવો દેખીતા વ્યવહારના પદાર્થોની પ્રાપ્તિ તથા અપ્રાપ્તિવાળી સ્થિતિથી નિશ્ચય કરી શક-વાને [2]અવ્યભિચારી મુખ્ય કોઈ પણ નિયમ નથી. માટે વિચારવાન્ સ્ત્રી-પુરુષે કોઈની પણ ગમે તેવી સ્થિતિને નબળી ગણી તેને વખોડવી નહિ. પણ તે સ્થિતિમાં જ તેમને સંતોષ મળે એવાં વચનો જરુર પડયેથી કહેવાં. વળી સ્ત્રિયોની ટુંકી બુદ્ધિ હોય તો તે જાણીને કોઈ પણ વિવેકી પુરુષે તેનું ઉપરાણું લઈ ને કોઈ જોડે વઢવા જવું નહિ; પણ આ પ્રસંગની પેઠે રુડે પ્રકારે સમાધાન કરી લેવું. આ સઘળું છતાં પોતાની મોટાઈ પોતાને મુખે તો કદાચિત્ પણ કહેવી નહિ. હે સ્ત્રિ ! આ વગેરે અનેક પ્રકારના વિવેક-વિચારથી એવા પ્રસંગોનો તેમાંથી સાર લેવારૂપ ઉપયોગ કરવો પણ બન-તાસુધી ખાસ પ્રયોજન તથા આપણા સામર્થ્યનો વિચાર કર્યાવિના એવી વાર્તાના સત્યાસત્ય સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવા યત્ન કરવો નહિ. લે હવે,આપણે તો તારી વાતમાંથી મોટા પ્રસંગમાં ઉતરી પડયાં છીએ. માટે તારે કહેવાનું કંઈ છે કે કેમ ? મારે સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો છે.

ગિરિજા કહે છે : હા હા, મારે તો એટલું જ પૂછવાનું હતું કે હવે કાલે આપણે યાત્રામાં જવાનું, તે પાછું પેલામાંથી કંઈ કાઢવું ખરું કે નહિ? અને હવે આપણને એનાથી સુખ થાય એવો ક્યારે અને શી રીતે સમય આવશે, એનો વિચાર મને કંઈ દેખાડવાની ઇચ્છા હોય તો કહેજો.

હરદત્ત કહે છે : હા,એ તો પાંચે દિવસ યાત્રામાં તો આપણને ઇશ્વરે આપ્યું છે માટે તારો જીવ ચાલે એટલું વાપરવું; અને આપણે સુખ લેવાનો

૧ પરમેશ્વરને જાણનાર. ૨ નિર્દોષ, સર્વત્ર લાગુ પડતો.

સમય તો હવે આપણે મહારાજને એકવાર એકાંતમાં પ્રાર્થના કરીએ, એટલે આવ્યો જ છે એમ જાણવું. એમની કૃપાથી હવે પછી કેવી રીતે વ્યવસ્થા કરવાથી ઠીક પડશે, એ વિષેના ઘણા યોગ્ય વિચાર તો મને આવી ગયા છે. પણ એમની શ્રીમુખની આજ્ઞામાત્રનો વિલંબ છે, તેથી તું પ્રસન્ન રહેજે. હવે ઝાઝા દિવસની આડ નથી. ત્યારે હવે તો હું સ્નાન કરી સંધ્યા કરવા જાઉં છું. તું પણ યોગ્ય કામમાં લાગ. પછી તે સ્ત્રીપુરુષ પોતાને કામે લાગ્યાં.

વિજયા : જય જય **શ્રીસદ્ગુરુદેવ** બોલાવી)અહિં જ રાખીશું. હવે તમારા રોજના નિયમપ્રમાણે કંઈ સમાપ્તિમાં બોલું છું, પછી ઉઠીએ, કેમ ?

ચંચળા : હા, હવે મને ગમ્યું. એમ રોજ અમારા માગ્યાવિના આપો ત્યારે ખરી મહેરબાની તમારી જાણીએ.બાકી 'માગ્યાવિના માએ ના પીરસે' એવું તો છે જ.

વિજયા : લો, એમાં મહેરબાની શેની ? હું મારા કલ્યાણમાટે કહું, ને તમને પણ લાભ. એવી મહેરબાની કરાવનારના પણ જગતમાં આજે તો ટોટા છે બહેન ! (એમ કહી 'જય' બોલી ગાય છે.)

પદ.

પીડાના હરનાર, પ્રભુ તો પીડાના હરનાર. ટેક.
દુઃખ દેખીને નિજ ભકતોનાં, નિત્ય કરે ઉપકાર; પ્રભુ૦
આધિ વ્યાધિ આદિ ઉપાધિ, ટાળિ દિયે સુખ [1]સાર; પ્રભુ૦
સ્મરણ કરે તો તત્ક્ષણ જાણી, ક્લેશ કરે સંહાર; પ્રભુ૦
તાપ [2]શશિ, ને [3]શીત હરે [4]રવિ, તેમ શાંતિ દેનાર; પ્રભુ૦
જેમ શત્રુના શિરને છેદે, ખડ્ગતણી શુભ ધાર; પ્રભુ૦
સમુદ્રનાં તોફાનથી રક્ષી, નાવિક આણે પાર; પ્રભુ૦
સદ્ગુરુ બોધ દઈ જેમ સારો, ટાળે યમનો માર; પ્રભુ૦
સુવૈદ્ય ઔષધ આપીને જેમ, રોકે સર્વ વિકાર; પ્રભુ૦
દુષ્ટ [5]જમેલા ઉરના કફને, (જેમ) ગાળી કાઢે [6]ક્ષાર; પ્રભુ૦
વ્યાવહારિક અડચણ કાઢે જેમ, કરિ કરિ જન સુવિચાર; પ્રભુ૦
અગ્નિ જેમ ઉપાધિ સકળને, બાળિ કરે છે છાર; પ્રભુ૦
નેષ્ટ દઈ ઉપમા દૃષ્ટાંતે, કીધો મતિસંચાર; પ્રભુ૦
મનહર હરિસમ અન્ય ન જગમાં, શાપર ધરવો ભાર; પ્રભુ૦

---

૧ ખરું. ૨ ચંદ્ર. ૩ ટાઢ. ૪ સૂર્ય. ૫ એકઠા થયેલા. ૬ ખાર.

ચંચળા : જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. કેમ કાકીજી! હવે ઉઠીશું? આજે તો ઘણી વાર થઇ છે.

પારવતી : હા ચાલો હવે. વળી તારસોરી હમણાં સાંજ પડશે, ને પાછાં આવવાનું છે કેની? [સઉ પોતપોતાને ઘેર જાય છે.]

વિજયા : (થોડી વારપછી મનોહર ઘરમાં આવે છે ત્યારે) કેમ આજે કંઈ વહેલા પધાર્યા કે શું?

મનોહર : હા, આજે લગાર વહેલો આવ્યો સૂર્યદેહાના કિનારાઉપર બેશીને ઇષ્ટસ્મરણ કરતો હતો.પછી ત્યાંથી વૃત્તિ ઉઠી ત્યારે કહ્યું ચાલો, હવે રાત્રિ અંધારી છે, એટલે સંધ્યા કરીને આજે વહેલો જ જાઉં. ખરૂં પૂછે તો આ ઘરકરતાં નદીને આરે એકાંતે બેસું છું ત્યારે ચિત્તમાં શાંતિ સારી રહે છે, અને પવિત્ર સ્થળમાં જપ તપ કરવાનું ફળ પણ શાસ્ત્રમાં તેથી જ કહ્યું છે.

વિજયા : એમ હોય તો આ શહેર પણ **તાપી**ને કિનારે આવ્યું છે; એટલે પવિત્ર સ્થળ જ ગણાય કે નહિ? અને પવિત્ર ગણાય તો આ શહેરના સઘળા લોકોનાં ચિત્ત કેમ શાંત નહિ થતાં હોય?

મનોહર : ઘણાં માણસોનો કોઈ કોઈ પુણ્યના અંશથી પવિત્ર સ્થાનમાં વાસ થાય છે,પણ તેમનાં બીજાં પાપકર્મનાં ફળથી તેમની મતિ સારી રહેતી નથી, તેમ જ તેમની તીર્થમાં શ્રદ્ધા પણ બરાબર રહેતી નથી. વળી ઘણા લોકોનો જમાવ થઈ વસે છે, એટલે એક બીજાના સંગથી વૃત્તિમાં પાપની પ્રબળતાએ દોષોનો વધારો થાય છે. તેમ જ વળી બીજો એવો એક નિયમ છે કે [1]પ્રાપ્તનો [2]અભાવ, અને અપ્રાપ્તની ઇચ્છા, એટલે જે વસ્તુ આપણી પાસેજ મળેલી હોય છે તેના ઉપર ઘણી પ્રીતિ સદા સરખા પ્રમાણથી રહેતી નથી, અને દૂરના એટલે આપણને રોજના ન મળેલા પદાર્થ હોય છે તેની નિરન્તર ઇચ્છા થાય છે. અને તેમાં આપણને ગુણનું તથા સારાપણાનું ભાન થયા કરે છે, તે નિયમથી ત્રણ પવિત્ર સ્થાનપાસે રોજ રહેવાથી તેમાં ઘણી પ્રીતિ રહેતી નથી. હજારો ગાઉથી લોકો આ **તાપી**-માતામાં સ્નાન કરવાને ભાવવડે આવે છે, અને આ પાસે રહેનાર ઘણા લોક વર્ષમાં દશ દિવસ પણ પ્રીતિથી નહાતા નહિ હોય. માટે એ તો સંસારના સઘળા નિયમ એવા વિલક્ષણ પ્રકારે બંધાયા છે કે તેમાં બુદ્ધિમાનની નજર પણ કહ્યું કરતી નથી. ઇશ્વરના નિયમની આ પ્રપંચમાં ફસાએલા

---

૧ મળેલી વસ્તુનો. ૨ અરુચિ.

જીવોને જેમ છે એમ ખબર પડતી નથી, તેથી પ્રસંગે ઘણી મુઝવણ પડે છે. તોપણ વિવેકી મહાત્મા તેમાંથી સુગમપણે જીવોના ઉપર ઉપકાર કરીને કેટલાએક નિયમોને પ્રકટ કરતા ગયા છે, તેથી આ સંસારમાં સારાં માણસો તે માર્ગે ચઢે છે, તથા તેમને દેખીને બીજા પણ લોકો તે પ્રમાણે ચાલે છે. આ સંસારચક્ર એવી ભૂલવણીવાળું છે કે એમાં ગુંચાયાવિના વિવેકી પણ બચી શકતા નથી. એ તો ઇશ્વરની કૃપા અને જીવનો ઉજ્વલ પુરુષપ્રયત્ન હોય છે, તો જ પાર પડાય છે.

વિજયા: આહા! આવા સંસારમાં આપણે વિચાર કરવા બેશીએ તોપણ પાર શેનો આવે?

મનોહર: જો! દરેક કામમાં વિચાર કરતાં તો પાર ન જ આવે, એ તો કામ કરચે છૂટકો થાય છે. માટે આ સંસારનો વિચાર કરવાની આપણે ઝાઝી અગત્ય નથી. પણ આ સંસારદુઃખ જેનાથી મટે છે એવું પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરતાં રહેવું, અને આપણા દુર્ગુણ હોય તેને આગ્રહથી ત્યજવા ઉદ્યમ કરવો. બાકી બહુ વિચાર કરવા જઈએ તો સમજણ ઓછી ને સમજવાનું મોટું, તે ઉલટું મન બગડી જાય, અને ખોટે તરંગે ચઢી જાય તો તેમ કરતાં મન બહેકી જાય છે, માટે બહુ વિચાર કર કર કરવાની કંઈ જરુર નથી.એ તો પરમેશ્વરની કૃપા જ મેળવવી. એટલે વગરવિચારચે તેને ગમે તે કરે.

વિજયા: એવું કહેવાય છે કે માણસે ખુબ વિચાર કરવા. ત્યાં ખાતાં પીતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, હરતાં, ફરતાં, હરેક વખતે વિચાર કરવામાં સાર છે, એમ કહે છે. તો એ વાત સાચી હશે કે જુઠી?

મનોહર: એ વાત તો સાચી પણ નથી અને જૂઠી પણ નથી. એ તો વાત જ કહેવાય, એવા કહ્યાઉપર કોઈએ લાગતું નહિ, પણ અમુક વાતનો વિચાર કરવો એમ કહ્યું હોય તો તે વાત વિચારવાજેવી ખરી. તો પણ બહુ વિચાર કરવાથી તો વૃત્તિને વેગ આવીને તે ઉલટી ચક્કરે જ ચઢે છે અને તું કહે છે તે વાત તો બહુ પાયાવાળી નથી. શાસ્ત્રમાં એમ તો કહ્યું છે કે કલ્યાણનાં ઘણાં સાધન છે,પણ સઉથી મુખ્ય સાધન તો એ જ છે કે 'એકાંતવાસ અને બ્રહ્મવિચાર.' આ શાસ્ત્રના વચનઉપરથી કેટલાક માણસો વિચારનો દરેક કામમાં ઉંધો ઉપયોગ કરીને ઘણા દુઃખી થાય છે. એ વચનની મતલબ તો એટલીજ છે કે જ્યારે માણસને પોતાના વ્યાવહારિક કામથી નવરાશ મળે ત્યારે એકાંતમાં બેશીને પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરે અને તેમાં જો આડાઅવળા વિચાર આવે તો તે જગાએ બ્રહ્મવિચાર કરીને મનને

સ્મરણમાં જોડવું. ત્યાં બ્રહ્મવિચાર એટલે શું કે આ જગત્ સઘળું બ્રહ્મરૂપ છે તોપણ આપણે આ જીવ, શરીરમાં છીએ ત્યાંસુધી તે બ્રહ્મ જે,પરમેશ્વર તેમનાથી જૂદા છીએ. અને તેમણે જ આપણને સઘળી સત્તા આપી છે, તો તે જ પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરવાથી તે આપણને સારું ફળ હશે તે આપશે, માટે આ વખતે બીજા વિચાર કરવાની આપણે જરુર નથી, એમ કરીને વળી પરમેશ્વરના સ્મરણમાં મનને જોડવું, અને જપ કરવો. અથવા તેમનું ભજનકીર્તન કરવું. અને પછી આપણું જે કામકાજ હોય તે કરવું, પણ નકામા વિચાર આખો દહાડો બેસતાં ઉઠતાં કરવાનું કાંઈ કામ નથી. ઉલટું મનને સ્થિર કરવામાં સુખ કહ્યું છે,અને વિચાર કરયા કરવાથી તો મન બહુચંચળ થઈ જાય છે, માટે મતલબજેટલો જ વિચાર કરવો એ સારુ છે. સમજણ પડી કેની ?

વિજયા : હા, એ વાત તો સાચી છે. ચાલો ત્યારે હવે આપણે પરવારી લઇશું ?

મનોહર : હા, ચાલો, મારે કંઈ વિલંબ નથી. (પછી વાળુ કરવા બંને જાય છે.)

ચંચળા : (બાળમુકુંદદાસને આવ્યા જોઈ) આજ તો તમે ભલી તકે આવ્યા છો તો ! કહેવત છે કે ' ભલું હોય તે ભલી તકે આવે, ' તેમ આ લગાર ખાવાજેવું કરયું હતું, તે કહ્યું, આ ઉનું ઉનું ખાવાની મઝા છે. પણ હજી એમને આવ્યાની તો વાર છે, આ એટલામાં તો તમે આવીને ઉભા ! ચાલો આવી જાઓ ત્યારે તો. હવે હું એને ઉંચું મૂકી ઢાંકતી નથી.

દાસ : લો ટમાડી એમ મડજી કઈ ટો હું કે ડારે ટમાડાથી વેગલો છું જે ! આટમાડામ ટો સઘલે ભડપૂડજ છે કેની ? એ ટો ઝાં લગી ઓલખાન નડી કયું ટાં લગી સઘલું ડૂડ ડૂડ.ઓદ્ધવજીએ ગોપીકાને ભમડગીટામાં એ જ વાટ કહી છે કેની કે હે સુંડડીઓ ! આ ભગવાન્ ટો સઘલે વાપક છે, ને ટમે કેમ જાનટાં નડી ? જુઓ ! આ ગોપીનાઠ કંઈ ટમડી વેગલા નડી.ઘત ઘતમાં માડો નાઠ બિડાજે છે, એમ સમાઢાન કડયું ટું કેની ? ટેમ આ ટમે સમડન કડયું ને હું આવીને ઉભો. એ તો સૌ મનોમન સાખસી છે. કેમ થીક કહું છું કેની !

ચંચળા : એ વાત તો સઘળી સાચી. પણ જુવોની, ગોપીઓના મનનું કંઈ સમાધાન ઓદ્ધવજીથી થયું'તું ? ઉલટા ઓદ્ધવજી તો એમ કહીને છૂટયા કે બાઈ! તમારી ભક્તિ સાચી છે.હું તમને શું બોધ આપું ?

તમે તો ભગવાનરૂપ થઈ ગયાં છો. એટલે સમજ્યા કેની, એમાં તો પ્રેમની વાત મોટી કહી છે. સાચો પ્રેમ હોય તો પછી ભગવાન પાસે ખરા.

દાસ : એ ટો ખડું જ છે, પેમવના ટો સંસાડમાં કસું છે જ નહિ. સાચું પૂછો ટો આ આપને ઘડ માંદીને બેથાં છીએ ટે પન પેમના પાસમાં બંઠાઈને જ બેથાં છીએ હોં. એમાંડી ટો માડો નાડદજી બાવો જીવને ડયા કડીને ટાડે છે, ટાડે જ ટડાય છે.

ચંચળા : એ તો ખરું જ તો. ભગવાનના તાર્યાવિના કોઇથી તરાતું નથી. લો ચાલો ત્યારે આ ટાઢું થઈ જશે. હાથપગ ધોઈને પંચીયું બદલીને આવી જાઓ.

દાસ : (તેમ કરી જમવા બેસે છે, પછી) સાંભલો છ કે ! એ ગોપીઓને ટો એક લગાડ પન ભગવાને અલગી કડી નઠી હો. એ ટો ઓદ્ધવજીઆગલ ભગવાનની ખોત્તી ફજેટી કડી'ટી.

ચંચળા : એમ કેમ બોલો છો ? ભગવાને એમને કહીને જ મોકલ્યા છે કેની કે હું એમને વાહીને આવ્યો છું, માટે મને ચિંતા થાય છે.તેથી તમે જઇને એમના મનનું સમાધાન કરી આવો.

દાસ : હા, હા, પન એ ટો લોકિકનો ડસ્ટો જૂડો છે. પન પોટે ટો સબ્ભડ ભડી જ ડહ્યા છે કેની ? ઓદ્ધવજીને ટો લોકડીટે સંડેસો લઈને મોકલેલા, પન અંટડગટમાં ટો ગોપી ને ભગવાન જુડાં નહિ ટો; સમજ્યાં કેની ?

ચંચળા : હા તે, એમ તો ખરું, ઘટઘટમાં વ્યાપક ભગવાનને કહે છે એટલે પછી જૂદા શેનાં ! ને એ પ્રમાણે તો આપણાથીએ ભગવાન કે દહાડે જૂદા છે ? એ તો આપણે જાણતાં નથી, એટલું છેટું છે, બાકી ભગવાન તો આ આપણા આખા શરીરમાં, ઘરમાં ને આખા જગતમાં બધે વસી જ રહ્યા છે કેની ? આપણા ભટજીની કથામાં પણ એ જ વાત જ્યારે ત્યારે આવે છે કેની ? ભગવાન તો ભજે તેના ને ન ભજે તેના બંનેના છે. પણ ભજે તે જાણે એટલે સુખી થાય,ને ન ભજે તે ના જાણે એટલે જનમ-મરણનાં દુઃખને રોજ ઉઠીને ભોગવ્યા કરે. કેમ એમ જ કેની ?

દાસ : હા એ ટો એમ જ. હવે ટમે પન બ઼ડા વાટમાં થીક નજડ પોંચાદવા માંદી છે હોં !

ચંચળા : ભગવાનની મરજી હશે તેમ થશે.હજી સમજણ ના આવે-રડયું અડધું આવરદા તો પૂરું થઈ ગયું ! આજના કાળમાં તો જે ભગવા-

નનું ભજન થયું તે ખરું. (એમ આનંદથી વાતો કરતાં જમી લે છે. પછી પાન ખાઈ કપડાં બદલી કથામાં જાય છે.)

મનોહર (દાસને આવતા જોઈ) આવો દાસ ! આ વિઠ્ઠલજીની પાસે બેસો. પ્રકૃતિ તો સારી છે ?

દાસ: આપની કયાકી પડકફુટી તો સાડી જ છે. કેમ વિથ્થલજી ! સા વિચાડમાં બેથા છો ?

વિઠ્ઠલજી: હવે આ કથાનો આરંભ થાય એ જ વિચારમાં છીએ. અહિં બીજા વિચાર શેના હોય ?

મનોહર : સર્વ આવનાર આવ્યાં હોય તો કહો વિઠ્ઠલજી! કાલે અંતમાં શું આવ્યું હતું ?

વિઠ્ઠલજી: ખરાં આવનાર તો સઉ આવ્યાં જ છે.કાલે અંતમાં એ વાર્તા આવી હતી કે ભૂભાસ્કરે પુરુષવિના સ્ત્રિઓનો જન્મ નિરર્થક છે, માટે પુરુષ પ્રધાન છે એમ કહ્યું હતું, પણ એ વાર્તા તે કૌશિકીના ધ્યાનમાં ન આવી અને તેથી એને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો. ત્યારે ભૂભાસ્કરે તેનું સમાધાન કરી કહ્યું કે મારા બોલ્યાનું તું દુઃખ માનીશ નહિ. તારા બોલવાનું હું પણ દુઃખ માનતો નથી. માટે આનન્દથી તું તારે કામે લાગ.એ વાર્તા લક્ષ્મી માતાએ સરસ્વતીને કહીને કહ્યું કે હે દીકરીઓ ! આ રીતે વાદમાંથી વિખવાદ સરખું થઈ જાય છે, અને કલેશ થાય છે. માટે ડાહ્યાં માણસોએ તો જ્યાં સ્નેહ હોય કે સાચો સંબંધ હોય ત્યાં કોઈ દિવસ પણ વિરોધી પક્ષ લઈ વાદ ચલાવવો નહિ. કારણ કે માણસમાત્રને જિતહારનો હર્ષશોક થાય છે. એક મહાત્માને ક્રોધ થતો નથી. તોપણ હિતની ઈચ્છા રાખનારે તેમના સામા પણ વિરોધ બાંધવો નહિ, એ વગેરે વાર્તા આવી હતી.

મનોહર : ('જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ' કહીને) પછી બીજે દિવસે તે લક્ષ્મીમાતા પોતાની સરસ્વતી વગેરે છોકરીઓને બેસાડીને બોલ્યાં કે હે દીકરી સરસ્વતિ ! કાલે તમને કોઇજોડે પણ સામો પક્ષ બાંધી વાદ નહિ કરવો એવું કહીને બંધ રાખ્યું હતું. કારણ કે પેલી કૌશિકીનું વાદ કરતાં વૈર વધી પડીને વચ્ચે બગડયું હતું. એ પ્રમાણે કૌશિકીને દુઃખ લાગેલું જોઈને પોતાના નિત્યકર્મથી પરવાર્યા પછી એકાંતમાં બેસીને તેના ભૂભાસ્કર પતિએ આ પ્રકારના વિચાર પોતાના મનમાં કર્યા: ' અરેરે ! સારો અધિકાર આવ્યા વિના માણસને ગમે તેવી વસ્તુ મળે તોપણ કઠિયારાને મળેલા

[1]સ્પર્શમણિની પેઠે તથા મૂર્ખને મળેલા ચિંતામણિ તથા [2]કલ્પવૃક્ષની પેઠે તે વસ્તુ તે માણસનો કોઈ પણ અર્થ સારતી નથી; પણ ઉલટું અર્થનો વિનાશ કરનાર પ્રસંગે થઈ પડે છે. માટે ખરું જોતાં તે મારી જ મોટી ભૂલ થઈ કે આ હઠીલા સ્વભાવની સ્ત્રીજોડે મેં આ વાર્તા કરતાં વાદસરખું કરી મેલ્યું. મૂર્ખ તથા અભિમાનીને તો તેનાં વખાણ કરી તે જે કહે તે હા હા કરવું. અને તેમને પ્રસન્ન રાખવાં, એવી નીતિ કહી ગયા છે, એ વાર્તા ખોટી નથી. પણ તે તરફ મારો લક્ષ ગયો નહિ એ જ ખોટું થયું. હશે ઈશ્વરેચ્છા હતી તે થઈ ગયું, તોપણ હવે મારે બહુ સંભાળથી એની જોડે વર્તવું પડશે, નહિ તો આગળ જતાં આમાંથી ઘણો માઠો પરિણામ થવાનો સંભવ રહે છે. સ્ત્રીજાતિએ કેટલી નરમાશથી પોતાના પતિઆગળ બોલવું જોઈએ, તે વગેરેનો વિચાર તો એના મનમાં પણ કોઈ દિવસ આવ્યો હોય એમ જણાતું નથી. આડાં માણસને કેળવવાનું કઠિન કામ મારા કર્મે કોણ જાણે કયાંથીએ શોધી કાઢી વિધિએ [3]મેળવ્યું છે.

હે પરમાત્મા ! આ સંસારમાં જન્મ આપશો નહિ, અને આપો તો સારા કુળમાં સર્વ સારાં સ્વભાવસાધનોવાળો જન્મ આપજો, અને તેમાં નઠારા માણસનો સંબંધ કોઈ ને પણ આપશો નહિ, અને આપો તો તેની સાથે કેમ વર્તી સુખ લેવું એ, તથા તેને કેમ કેળવવું, તે વગેરેની સારી ઉંચી મતિ આપજો; નહિ તો આ જગતમાં મનુષ્યશરીરમાં આવેલો જન્મ નિરર્થક થાય છે. હે જગતના પાલક ! આ સંસારમાં નાંખેલા જીવોને વિરોધી પ્રાણીઓના સંગનું દુઃખ આપવાથી તમે પોતાની પ્રજાનું મોટું અહિત કર્યું ગણાય; માટે સર્વને સુખ આપવા ઇચ્છો, અને એકબીજાનો અનુકૂલ માણસોસાથે સંબંધ બાંધો, એ જ મારે તો આપની પાસે માગવાનું છે. આ દુઃખરૂપ ભવસાગરમાં નીચ જાતિમાં જન્મ આપો તો ભલે, પણ રાત્રદિવસ એક સરખો અગ્નિથી પણ વધારે તાપ આપનાર વિરોધી માણસનો સંબંધ તથા તેનો સંગ આપશો નહિ. હે સર્વજ્ઞ ! અન્ય સઘળા સંબંધકરતાં પણ આ જગતમાં ધર્મમર્યાદાથી બંધાયેલાં પતિપત્નીરૂપ જોડાંનો તો મુખ્ય સંબંધ છે, માટે કોઈ સ્થળે એકબીજાથી વિરોધી સ્વભાવનાનો એવો સંબંધ બાંધશો નહિ. હવે આ મારો વિરોધી સંબંધ બાંધ્યો છે તો તેનો નિભાવ થાય એવી યુક્તિ આપજો, અને મારા ઉપર દયા આણીને એને જેમ બને તેમ જલદી સુધારજો. હે પ્રભો ! આટલા દિવસ જેવા સુખમાં ગયા છે તેવા હવે જશે એમ અનુમાન થતું નથી.'

---

૧ પારસમણિ. સ્વર્ગના મુખ્ય ત્રણ પદાર્થમાંનો એક પદાર્થ, ૨ એક જાતનું ઝાડ જે ઇચ્છેલા ફળને આપે છે. ૩ બ્રહ્માએ.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે દીકરી ! તે બિચારો ભૂભાસ્કર બ્રાહ્મણ આ પ્રકારે મનમાં બોલીને પછી પોતાને કામે લાગ્યો. તે દિવસથી પેલી કૌશિકીનો રોષ તો વધવા લાગ્યો. તેણે પોતાના મનમાં એવો વિચાર કર્યો કે શું અમારો સ્ત્રીજાતિનો દરજ્જો પુરુષોકરતાં ઓછો છે ? આ સંસારમાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં સ્ત્રિયો જ આ સંસારરૂપ ઝાડના મૂળની પેઠે સ્થપાયલી છે. જેમ મૂળવિનાનાં ઝાડ નાશ પામી જાય છે, તેમ અમારા વિના આખો સંસાર નાશ પામી જવા જેવો છે. આજદિનસુધી સંસારમાંથી પ્રાણિયોને નિરંતર કાળ ખાયા કરે છે, તો પણ અમે સ્ત્રિયો છીએ તો એ સંસારને ખુટવા દેતાં નથી, એ વાતનું તો આ મારા પતિને ભાન નથી. એમના મનમાં જે હું પતિ થયો એટલે સ્ત્રીકરતાં મોટો થયો. પણ એ વિચાર સમજણવિનાનો શા કામનો ? જો સ્ત્રિયોને માથે તેમના ધણી જ તેમના પતિ હોય તો તે પોતાની સ્ત્રિયોને જરા, વ્યાધિ અને મરણ શા માટે આવવા દે છે ? પણ તેના આગળ તો ચાલતું નથી, અને અમને સ્ત્રિયોને અમથી દબાવી મારવી છે કે અમે મોટા ને તમારે અમારા તાબામાં રહેવું જોઈએ ? એવી ઠાલી ઠકરાઇ શા કામની ? મારા આગળ એવી ખોટી મોટાઈ ચાલવા દેનાર નથી. છોને એમના મનથી પોતાની મેળે મોતીના ચોક પૂરે !

હે સરસ્વતિ ! આ વગેરે અનેક વિચાર કરતી તે કૌશિકી રોષમાં ને રોષમાં હરતી ને ફરતી પોતાનું કામ કરે. બિચારો ભૂભાસ્કર તેને વારે ઘડીએ કંઈ કંઈ કામનું બહાનું કરી બોલાવે તોપણ તે બોલે નહિ લગાર હસીને બોલાવવા જાય તો તે મોઢું ચઢાવીને ઉછળતો જવાબ આપે. એમ કરતાં એકબીજાના મનમાં લગાર ખટાશ પેસવા લાગી. ભૂભાસ્કર એક વેળા વળી મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે 'અરે ! આ સ્ત્રીને સંસારના નિયમનું તથા મૂળનું મુદ્દલે ભાન નથી. એના મનમાં સ્ત્રીજાતિની મોટાઇનું મિથ્યા અભિમાન પેશી ગયું છે. બ્રહ્માએ [1]માનસ પુત્રો સ્ત્રીવિના ઉત્પન્ન કર્યા છે, તથા [2]કુંભજ મુનિ ઘડામાં જ ઉત્પન્ન થયા છે. ઘણાએ અગ્નિના કુંડમાંથી પુત્રપુત્રીરૂપ પ્રજા ઉપજાવી છે; અને એ જ પ્રમાણે આજે પણ ઈશ્વર ધારે તો તેને કંઈ સ્ત્રીવિના સૃષ્ટિનો વધારો કરવો કઠિન નથી. તોપણ તેમણે આ સંસારની રેંટમાળ ચલાવવાને પાછળથી આ પ્રકારની સૃષ્ટિ ચલાવી છે. તેમાં સ્ત્રિયોને જો પ્રધાન કરીને સ્થાપવાનો એમનો વિચાર હોત તો સ્ત્રિયોને ભોગરૂપ કદાચિત્ પણ સ્થાપત નહિ; અને એ સઘળું છતાં પણ એક સાદો વિચાર કરીને તોલ કરીએ કે આ જગતમાં સ્ત્રીને પુરુષ બંને સરખા દરજ્જા-

---

૧ સંકલ્પથી ઉત્પન્ન કરેલા પુત્રો. ૨ અગસ્ત્ય.

વાળાં છે, તો તેમ પણ થવું ઘટતું નથી. કારણ કે સરખા દરજ્જાવાળાં બે એકબીજાની મરજી ઉઠાવી શકે નહિ. તેથી તેમનો નિરંતર સંબંધ તથા સ્નેહ ટકવાનો નહિ. આ જગતમાં જોઇએ છીએ તો રાજા અને પ્રજા, શેઠ ને ચાકર એમ અનેક પ્રકારના ઉંચાનીચા ભેદ છે. તે જો ન હોય તો સંસારમાં બધાં સ્ત્રીપુરુષ રાજા થાત અને પ્રજા કોઈ ન થાત; એટલે પછી એકંદરે રાજા તથા પ્રજાપણાનો નાશ થાત. પછી એમ થવાથી આ લોકમાં જે લુચ્ચા, હરામી, અને શરીરબળવાળા હોત, તે ગરીબ, સીધા અને નિર્બળ માણસોના સઘળા વૈભવ છીનવી લેત, અને તેમને નિરંતર દુઃખ આપત. ઈશ્વરી નિયમથી જ સંસાર ચાલવા માટે રાજાપ્રજાનો નીચો ઉંચો દરજ્જો બંધાયો છે.વળી સઘળા શેઠ થઇને જ બેસત તો પછી એક શેઠ બીજા શેઠને દાતણપાણી લાવી આપત, કે રસોઈ કરીને જમાડત, કે પથારી પાથરીને સુવાડત, કે મંદ તબીયતમાં એક બીજાના પગ દાબત, કે શું શુ કરત ? એમાંનું કશું પણ થાત નહિ,અને તેથી આ સંસાર,સ્થિતિમાં ભેદવાળો મૂળથી રચાયલો છે.કેટલાએક એમ માને છે,જેમ સંસારનું મૂળ પ્રકૃતિ છે,તેમ સંસારીના સુખનું મૂળ પ્રકૃતિરૂપ સ્ત્રિયો છે.એ વાત છેક ના કહેવાય એવી નથી.પણ જેમ વસ્તુવિના છાયા હોતી નથી તેમ પુરુષવિના પ્રકૃતિની સ્થિતિ હોતી નથી.તેથી પ્રકૃતિનું[1]અધિષ્ઠાન પુરુષ છે તેમ સ્ત્રિયોના મુખ્ય આધારરૂપ આ પુરુષો છે. એમાં લગારપણ સંશય કરવાજેવું નથી.તોપણ આ સીધી સમજણ આ હઠીલી પોતાની મતિમાં આવેલી વાતને ખરી માનનાર સ્ત્રી કેમ સમજી શકે અને માને ? માટે હાલ તો હવે મારે એના વિચારને મળીને આ ક્લેશ મટાડવો ઘટે છે. કારણ કે વિવેકી પુરુષે સ્ત્રી તથા બાળકસરખો સ્વભાવ ન રાખવો જોઇએ, એવું વિદ્વાનોનું કહેવું થયું છે. વળી એને અનુકૂળ કરીને શિખામણ આપીશ.' આ પ્રકારનો વિચાર કરીને તે ભૂભાસ્કર કૌશિકીને કહેવા લાગ્યો કે, હે સ્ત્રિ ! તું આવા નજીવા કારણમાટે મારા ઉપર આવડો મોટો ક્રોધ રાખે છે, એ સારું નથી. એમાંથી તારા તથા મારા સુખનો નાશ છે એટલું જ નહિ, પણ અનંતકાળપર્યંત દુઃખનું એ [2]બીજક છે.માટે હવે આપણે એવો વાદ કરીશું નહિ, અને તું સમજીને રોષ છોડી દે. આવા આવા તુચ્છ કારણથી તું આટલા દિવસનો મારો પ્રેમ વિસારી નાંખે છે,એ તારાં માતાપિતાના કુળને ન છાજેએવી નીતિ છે.હે કુળવતિ ! તું મારા બોલવાનો ખોટો ભાવ રાખીશ નહિ. હું તો તારી સમજણનો પાર જોવા વાદ

૧ આધાર. ૨ કારણ ઉત્પન્ન કરનાર.

કરતો હતો, પણ હવે મારી ખાતરી થઈ કે તારી બુદ્ધિ કંઈ મારા કરતાં ઉતરે એવી નથી. તને આવી કુશળ જાણીને મારો આત્મા ઘણો પ્રસન્ન થયો છે. તેમાં વળી તારામાં કોઈથી પણ ન તોડી શકાય એવું જાતિઅભિમાન છે, તે જોઈને મને ઘણો હર્ષ થયો છે, કારણ કે જેને જાતિઅભિમાન નથી તે પોતાના સંબંધીનું શું અભિમાની થનાર છે ? અને સંબંધીના સાચા અભિમાનવિના માણસનું જગતમાં મોટું અનિષ્ટ થાય છે. કેમકે દુઃખસુખમાં ખરા અભિમાનવાળાં સંબંધીઓ હોય છે, તે જ સમય આવતાં ભીડ ભાગી શકે છે. માટે તારામાં એ ગુણ મેં મોટો જોયો છે. હે પતિમાં પ્રીતિવાળિ ! મેં આપણી વાત થયા પછી એકાંતમાં વિચાર કરી જોયો ત્યારે મને સમજાયું કે તારી વાત મુદ્દામાં ખોટી નથી. તેં દરેક કામમાં તારી બુદ્ધિને સારી ખેડી છે, એથી તારાં માતાપિતાને પણ ધન્યવાદ ઘટે છે; માટે હવે તું મિથ્યા રોષ રાખીશ નહિ. હે સંસારસુખમાં પ્રીતિવાળિ ! આ આપણો ગૃહસ્થાશ્રમ તારા વડે જ શોભે છે, એમાં લગાર પણ ખોટું નથી; એવી મારી ખાતરી થઈ છે. અને એમ પણ હવે મને જણાયું છે કે જો સ્ત્રિયો ન હોત તો આ જગત્ કેદહાડાનુંએ ખાલી ખંડીએરસરખું થયું હોત.કારણ કે ઘણી ન્યાતોમાં કન્યાની અછત હોય છે, તેવી ન્યાતોમાં દિનપ્રતિદિન ઘટાડો થતાં એવી કેટલીક ન્યાતો તો નાશ પણ પામી ગઈ છે અને સ્ત્રિયોને માટે જ કેટલાક પુરુષો બીજી ન્યાતનીને પરણીને સંસારમાં રહેલા હોય છે. તેમની જૂદી તડીઓ બંધાઈ ને આજ તેવી ઘણીએ ન્યાતો નવી બંધાઈ છે. માટે જગત્માં વધઘટ થવાનું કારણ પણ તમે સ્ત્રિયો જ છો,એમ માન્યાવિના કોઇનો પણ છૂટકો નથી.

કૌશિકી પોતાની વાતને સાચી માનવાની પતિની વાર્તાને સાંભળીને લગાર મનમાં રાજી થઇને બોલી, લ્યો, હવે તમને સમજણ પડી ! ત્યારે આગળથી વગરવિચારચે મારી સાથે અમથી ટેંચ શું કરવા મેળવી હતી? તમે જાણતા નથી કે ખોટી વાતની મને ચીડ છે ?

ભૂભાસ્કર કહે છે : હું જાણતો તો હતો, પણ તે વખતે મારી સરતમાંએ વાત રહી નહિ,અને મને જેવા વિચાર આવ્યા તેવા મેં તને કહ્યા. પછી મને સમજણ પડી કે તારી તકરાર તો ખોટી નહોતી.

કૌશિકી લગાર હસીને કહે છે : ત્યારે લોકમાં કહેવત છે તે પ્રમાણે હવે તમારી ખાતરી થઇને કે ‘ તમે પશ્ચાત્બુદ્ધિ બ્રાહ્મણ ’ ખરા ! કેમ કે તમને આ બુદ્ધિ બધી પાછળથી આવી.જો આગળથી જ આ બુદ્ધિ આવી હોત તો તમારે આટલા મારા આગળ ઓશિયાળા થવું ના પડત.

ભૂભાસ્કર કહે છે : એ તો ખરું, પણ આપણાં પ્રારબ્ધમાં આટલો વિરોધ નિર્માણ થયેલો હશે, તે તેમ થઈ ગયું. અને તારા આગળ ઓશિયાળા થવાની મારે કંઈ શરમ છે ? તું તો મારું અર્ધું અંગ જ છે કેની ? લોકના આગળ ઓશિયાળા થવાની ચિંતા. તું કંઈ લોક થોડી જ છે ?

કૌશિકી કહે છે : તે તો ખરું જ છે, પણ તમે ક્યારે માનતા'તા ? એ તો આજે તમે ઠેકાણે આવ્યા. અર્ધું અંગ હોય ત્યારે તો સ્ત્રીને નીચી ના જ કહી હોત; અને આવું પાધરું પહેલેથી બોલ્યા હોત તો મારે તમને શીદ ઠબકારવા પડત ? પણ જુઓ ! આજે તો આવું મારા આગળ ભાનવનું બોલ્યા,ને કાલે કોઈ બીજાઆગળ બોલો તો પછી બીજા લોકઆગળ પણ તમારે આજની પેઠે ઓશિયાળાજેવું થવું પડે કે નહિ ? માટે જોજો હવે, જે કંઈ બોલો તે આગળથી વિચાર કરીને બોલજો. પછી મારો વાંક કાઢશો નહિ. આટલી વાતને તો હું જતી કરું છું.

ભૂભાસ્કર કહે છે : જો ! હવે કંઈ મારા ગ્રહ ગામ નથી ગયા કે હું વિચાર કરયાવિના તારા સાથે બોલું. હવે તો ચોક્કસ વાત હશે એટલી જ તને કહીશ. કેમ હવે તારા મનનું સમાધાન થયું કેની ?

કૌશિકી કહે છે : મારા મનનું તો સમાધાન જ છે. એ તો તમારે સમાધાન નહોતું, તે હવે થયું, એટલે મારે કશું બોલવાનું હમણાં બાકી રહ્યું નથી. ચાલો જમવાની ઇચ્છા હોય તો હવે તૈયાર થઇને આવો. મારાથી તમે ક્યાં છૂટનાર છો ? જમવું, પીવું, સઘળું કામ મારે હાથે લેવાનું છે કેની ?

ભૂભાસ્કર કહે છે : અરે ! તારા વિના મારો ને મારા વિના તારો છૂટકો તો નથી જ,પણ અમથાં વાદે ચઢીને આપણાં મનનો ડહોળો કરયો. (પછી જમવા બેસે છે. જમતાં જમતાં કહે છે) આ તારી રસોઈ કરવાની પણ હથોટી ઘણી સારી છે. બધો પદાર્થ બહુ સ્વાદિષ્ટ થયો છે.

કૌશિકી કહે છે : તમે હવે પછી મારું મન દુઃખાવશો નહિ. આ છેલ્લું ખરેખરું મેં તમને કહ્યું છે એમ જાણજો હોં.

ભૂભાસ્કર કહે છે : હા હા, હવે તારું મન દુઃખવીને મારા હાથમાં શું આવનાર છે ? એ વાત આજથી તું તારી મેળે ભૂલી જજે.

લક્ષ્મી માતા કહે છે કે : હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રમાણે વાર્તા કરી પાછાં એક બીજાથી હળવા મળવા લાગ્યાં, પણ મનમાંથી બન્નેને લગાર અન્તરાય પડયો તે કંઈ નિર્મૂળ થયો નહિ. તો પણ તરત તો તે વિરોધનું ઉપજેલું ચિહ્ન શમી ગયું. પછી જેમ જેમ તેમણે દિવસ કાઢવા

માંડ્યા તેમ તેમ કૌશિકી ભૂભાસ્કરના ઉપર પોતાનો અમલ ચલાવતી હોય એમ વર્તવા માંડી, અને તે ભલો ભૂભાસ્કર ક્લેશ થવાના ભયથી સહન કરતો રહ્યો. આમ કરતાં પછી તો એમ થવા માંડ્યું કે ખોટી વાતને પણ જબરાઈથી ભૂભાસ્કરને ખરી કહેવી પડતી.પેલી કૌશિકી તો ઘરમાં પુરુષની પેઠે સ્વતંત્રસરખી થઈ બેઠી.કોઈ પણ ભૂભાસ્કરનું સગું કે સંબન્ધી ઘેર આવે તો તેને પેલી મુદ્દલ સન્માન આપે નહિ. તેના ઉપર મોં ચઢાવીને ફરે. તે ન સાંભળે એવી રીતે ભૂભાસ્કરને કહે કે 'આ તમારાં સગાંની ધાડ મારાથી વેઠાતી નથી. એમને રાંધીને હું કંઈ ઠોકનારી નથી, સમજો છો ? હું કંઈ સઉની ભઠીયારી નથી ! એવાં તમારાં સગાં તો રઝળતાં રખડતાં રોજ આવશે. તેમની પળેવડાં રોજ ઉઠીને મારાથી થાય નહિ ! આ સાફ તમને કહું છું.' એ વગેરે કડવા બોલો બોલતી જાય, ભૂભાસ્કરને ધુરકાવતી જાય, આવેલા પરોણાથી આડું જોઈ ને ફરતી જાય, તેમને સંભળાય એવો પણ ફડફડાટ કરતી જાય,તેમને ખાવાના પદાર્થોમાં પણ મોટો અન્તરાયકરતી જાય. આ સઘળું પેલો ભૂભાસ્કર જાણે, કશું કહેવાય નહિ.તેથી મનમાં મુઝાઇને બિચારો રાત્રદિવસ અન્તર્માં બળતો જ જાય. આમ કરતાં કરતાં તે ભૂભાસ્કરનાં ઘણાં ખરાં સગાંસંબન્ધી તો જાણી ગયાં કે આ કર્કશાજેવી એની સ્ત્રીનું ઘરમાં ચલણ છે. એ તો બિચારો બકરીજેવો ઘરમાં ખાઇને પડી રહ્યો છે.તેથી પછી તે જાણીતાં લોકો તો જતાં આવતાં પણ ભૂભાસ્કરનાં આશ્રમે પરોણાસરખાંએ એક દિવસ ઉતરતાં નહિ. આ પ્રમાણે ભૂભાસ્કરના સગાંને પેલી કૌશિકીએ ઘર સજાવ્યું. અને પોતાનાં પીયરતરફથી સગાં વહાલાં આવે તો તેમને તો અછો અછોવાના કરતી જાય. તેમને માટે સારા સારા ખાવાના પદાર્થો કરી ખવડાવે. વળી ભૂભાસ્કરને કહેતી જાય : ' જુઓ ! આ મારાં સગાં કંઈ રોજ ઉઠીને તમારે બારણે આવવા બેશી નથી રહ્યાં.એ મારાં અઠીનાં સગાં છે. એમનાં છોકરાંને સારુ મારે અમુક વસ્તુ આપ્યા વિના નહિ જ ચાલે. જુઓ, તમારે તો કોઈ નો ખપ નથી,પણ મારે તો સૌનો ખપ છે. એમને આપણે ઘેર આવીને કશી અડચણ ન પડે એવી ચોકસી રાખજો, નહિ તો ફરી તમારે બારણે મારાં સગાંનું કોઈ ચકલુંસરખુંએ ફરકવા આવનાર નથી, માટે એમની સારી આગતાસ્વાગતા કરજો.તમે જાણો છો ? બારણે આવે તેનું સન્માન ન કરીએ તો ચાર લોકમાં આપણને કોઈ માણસમાં ગણશે નહિ.મારાથી મોટાં મારાં નિકટનાં સગાં તો તમારા ઘરનું પાણીસરખુંએ લેતાં નથી. પણ જે મારે ઘેર ખાઈ શકે એવાં હોય તે જ ખાય છે !' આ વગેરે વચનો સંભળાવતી

જાય, અને તેને દબાવતી જાય. આ સઘળું સહન કરતો તે ભૂભાસ્કર વળી એક વાર વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'અરે! હવે શું કરું? આ સ્ત્રીના કયા કયા દોષને હવે હું ક્ષમા કરું? એની દરેક ક્રિયા હવે મને ઉલટી જ જણાય છે. એના સરખો જો હું થાઉં છું તો રોજ ઘરમાં ક્લેશ થાય અને આ લોકો જે મને સુખી અને સારા આશ્રમવાળો જાણે છે, તેમાં મારા આશ્રમની ફજેતી થશે. આ મૂર્ખ સ્ત્રીને તો હવે મારો લગાર પણ ભય રહ્યો નથી, અને એ ફજેતીથી ડરતી હોય એમ પણ જણાતું નથી; એને મારની શિક્ષા કરવી પણ મને યોગ્ય જણાતી નથી. કારણ કે મારું એમ કરવાથી ભૂષણ રહે એમ ભાસતું નથી. વખત છે ને ઉન્મત્ત અવસ્થા તથા તેવી જ વૃત્તિવાળી એ સામી થાય તો ઘણું ખોટું ગણાય. મેં એને જેટલી છુટ આપી તેટલી હવે મને દુઃખ આપનાર થઈ પડી છે. એનાં માતપિતા પણ એને શું શીખામણ દઈ શકશે? કારણ કે તેમણે તો એના આડા સ્વભાવથીજ એનું નિજમતિ નામ પાડ્યું છે. અહો! ઈશ્વરની માયા કેવી બળવતી છે કે આતુરતાના સમયમાં દોષરૂપ પદાર્થમાં પણ દોષ ન દેખાતાં ગુણ જ દેખાય છે. એ સ્ત્રી આશ્રમમાં આવી ત્યારથી જ આ એના દોષ થોડે અંશે પ્રત્યક્ષ હતા જ, પણ વિષયલાલસાવાળો હું તે સમયે તેને ગુણ માની ઉલટો પ્રસન્ન થતો. એ મારા સામું બોલતી તો પણ હું રાજી થતો, અને એની તમામ ક્રિયા ઉલટી તે સુલટી જાણતો, એ હવે મને નડવાનો સમય આવ્યો છે.

આ પ્રમાણે જ આ જગતમાં ઘણા પુરુષો આવી રાક્ષસીસરખી સ્ત્રિયોથી પીડાને પામતા હશે, પણ થાકેલા માણસોનાં શરીરઉપર સેવકના મારેલા મુક્કીઓના માર પણ જેમ સુખના કારણરૂપ મનાયા છે, તેમ એ પણ સુખરૂપ મનાયલા દુઃખના કારણને વિષયના કીટ, મારા સરખા પ્રાણિઓ પ્રીતિથી સેવતાં હશે. અરે! એ સ્ત્રીને મારા આશ્રમમાં આવ્યે બાર વર્ષ પણ પૂરાં થયાં નથી, નહિ તો એનો પરિત્યાગ કરત. વળી એને એના આ પાપથી આજપર્યંતમાં બે ગર્ભના તો પાતથી દુઃખનો અનુભવ થયો છે. વળી આ કાળે એના ઉદરમાં ગર્ભ જણાય છે, માટે એને આવા સમયમાં કંઈ પણ દુઃખ મારે આપવું મને ઘટતું નથી. શાસ્ત્રમાં ગર્ભિણી સ્ત્રીનું રૂડે પ્રકારે યત્નથી રક્ષણ કરવાનું કહ્યું છે, અને તે વિચાર કરતાં પણ સાચું છે, માટે હાલ તો મારે થોડો કાળ આ પ્રમાણે જ સહન કર્યાવિના છૂટકો નથી. આ પ્રકારના વિચારને કરતો, અન્તરમાં દુઃખી થતો, શરીરે સંતાપથી કૃશ[1] થઈ ગયેલો પોતાનાં નિત્યકર્મને કરતો તથા સ્ત્રીનાં તિરસ્કારવાળાં વચનોને સહન કરતો, દીનસરખો વળી દિવસને નિર્ગમવા લાગ્યો.

---

૧ સુકાઈ ગયેલો.

હે સુલક્ષણી સરસ્વતિ ! એમ કરતાં પૂરે દિવસે તે કૌશિકીને પુત્ર-પ્રસવ થયો,અને તેથી કૌશિકી પોતાને વધારે ભાગ્યશાળી તથા માનવાળી માનવા લાગી-પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે,'આહાહા ! હું પુત્રની માતા થવાથી વધારે સુખી થઈ છું. કેમકે આ લોકમાં દીકરીની જણનારી-ને ઘણું માન ગણ્યું નથી.ઘણી બિચારી દીકરીની માતાએ રાત્રદિવસ સંતાપ કરતી રહે છે,અને કહે છે કે હે ભગવાન્ ! મને એક પણ પુત્ર થાય તો સારું. કારણ કે નરકથી પોતાના કુળને ઉદ્ધાર કરવામાં તો પુત્ર જ સમર્થ છે. ' દીકરી જણુતી તથા પરણુતી મરજો ' એવી સ્ત્રીવર્ગમાં આજ પણ કહેવત ચાલે છે.પારકા ઘરને શોભાવનારી તથા બીજાના જ કુળને વધાર-નારી દીકરીને અવતાર તે તો કુળને ઉચ્છેદ જ ગણાય છે. ઘણાં માણસો છોકરીના છોકરાને પણ પુત્રતુલ્ય ગણી લે છે,પણ તે આડી લીટી ગણાય; કંઈ પુત્રના પુત્રજેવી સીધી લીટી ગણાતી નથી. આ જગત્ની સઘળી પ્રજા-વિનાની સ્ત્રિયોમાં એવી પુત્રીવાળી પણ ઠીક ગણાય છે, તેમ છતાં હુંસરખી પુત્રની માતા તો તે પ્રજાવગરની તથા પુત્રીરૂપ પ્રજાવાળી સ્ત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાવાયોગ્ય છું. પુરુષોને પણ ગૃહસ્થાશ્રમ પુત્રની પ્રાપ્તિથી જ સાર્થક ગણાય છે. પુત્રની માતા તો મારા વિચારપ્રમાણે પતિએ પણ પૂજવાજેટલા માનને આપવાયોગ્ય ગણવી ઘટે છે. હશે, પરમેશ્વરે મારા સરખી ભાગ્ય-શાળી જગત્માં થોડી જ ઘડી હશે.આ પ્રકારના વિચારોને કરતી તે કૌશિકી આનન્દમાં દિવસો કાઢવા લાગી, અને ભૂભાસ્કર પણ સંતાપવાળો છતાં પોતાને પુત્ર પ્રાપ્ત થયાથી પોતાનાં જન્મ તથા ગૃહસ્થાશ્રમને સાર્થક માનતો લગાર લગાર પ્રસન્નતા માનવા લાગ્યો.હે શાણી સરસ્વતિ ! આમ ને આમ દિવસ જતાં તે પુત્ર પણ એક વર્ષને થવા આવ્યો. તેને રમાડવામાં તથા તેના પ્રિય હાવભાવવડે પોતાના મનમાંથી વખતે વખતે સ્ત્રીતરફના સંતાપને તે ભૂભાસ્કર વિસરવા લાગ્યો. પુત્રમાં સ્નેહને વધારો થવાથી તે સ્ત્રીને ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય પણ તત્કાળ કરી શક્યો નહિ. કોઈ કોઈ વેળા તો ન સહન થાય એવાં સ્ત્રીનાં વચનોને સાંભળીને મનમાં ખેદ કરે, પણ પુત્રને સ્નેહ તાણે તેથી તે સ્ત્રીના વિરોધને સહન કરે. એમ કરતાં એક દિવસ એવો પ્રસંગ આવ્યો કે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ માર્ગે જતો,એ ભૂભાસ્કરના આશ્રમમાં ઉતારો કરવા આવ્યો.તેને ભૂભાસ્કરે ઉતારો કરાવ્યો તો ખરો, પણ મનમાં સ્ત્રીને મોટો ભય ધરવા લાગ્યો. તે એવા વિચારથી કે અરે ! આ અતિથિ-સરખો વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ મારે દ્વારે આવ્યો છે, અને એને હું [1]અનાદર કરું તો

૧ સંમાન ન આપું.

ઈશ્વરનો મોટો કોપ થાય, અને મારો ગૃહસ્થાશ્રમ ધિક્કારવાયોગ્ય ગણાય. મેં એમને આદરથી રાખ્યા છે,પણ આ દુષ્ટ સ્વભાવની સ્ત્રી જે મારા કોઈ પણ કામને વખાણતી નથી તે હમણાં જળ ભરીને આવશે,તો મને અથવા એ રંક અનાથસરખા બ્રાહ્મણને રખેને કંઈ વજ્રના ઘાતસરખાં વચન સંભળાવે. જો એમ થશે તો આજે તો મારે વિષપાન કરવાસરખું થશે. અરે ! સંસારમાં આશ્રમ બાંધી બેઠેલા પુરુષની સ્ત્રીઆગળ સત્તા હણાઈ ગઈ હોય તો તે પુરુષ તો જીવતો છતાં પણ મરેલો જ ગણાવો ઘટે છે.જે પુરુષના ઘરમાં સ્ત્રી પુરુષની પેઠે મુખ્ય સત્તા ધરાવતી હોય છે,તે ઘરનો પુરુષ સ્ત્રીતુલ્ય ગણાય છે,અને તેથી ઘરમાં પ્રતિષ્ઠાવિનાનો તે પુરુષ બહાર પણ ચાર લોકમાં નિરન્તર અપમાનને જ સહન કરે છે. આજપર્યંત તો આ મારા આશ્રમનો ઢાંકયો ધર્મ ચાલ્યો, તે કોઇએ હજી જાણ્યું નથી, કે એના ઘરમાં કેવું ચલણ છે. પણ આજે તો તેનો અવધિ આવ્યો જણાય છે. જો એ સ્ત્રી કંઈ બોલી તો પછી મારે બોલ્યાવિના પણ છૂટકો નથી, અને બોલ્યા પછી તો એ અથવા હું આ આશ્રમમાં નહિ એમ જ થઈ જશે.પણ પરમેશ્વર આજનો દિવસ કૃપા કરે તો પછી આગળ તો હું એને સંભાળી લઇશ. હે અનાથના નાથ ! સંપૂર્ણ પ્રાણીનાં હૃદયમાં રહીને તમે જ તેમનાં અન્તઃકરણમાંથી વૃત્તિઓને ગતિના આપનાર છો. તમે જ કર્મફલના આપનાર હોવાથી જીવમાત્રના કલ્યાણ તણા અકલ્યાણ, તેમ જ સુખ તથા દુઃખના નિમિત્તરૂપ ગણાઓ છો. હે વિશ્વના પતિ ! પ્રાણીમાત્રના ઉપર દયા તથા કોપ કરવાને તમે જ માત્ર સ્વતંત્ર છો. સર્વજ્ઞ તથા સ્વતંત્ર એવા આપ આ જીવોઉપર વિનાકારણે કોપ કે દયા કરો એ તો ન જ બને, પણ લગાર દયા અથવા તો ક્રોધનું પાત્ર હોય તેને અધિક કરો એમ અનુમાન થાય છે;તો હે ભગવન્ ! જો હું લગાર દયાનું પાત્ર હોઉં તો મને તે દયા આજે આપજો. હે સર્વના અન્તરના જાણનારા! આ જગતતંત્ર તમારા વડે રચાઇને આજપર્યન્ત તમારા વડે જ ચાલે છે. તમે જ સ્વર્ગ તથા નરકના આધારરૂપ છો. તમે જ અસંખ્ય બ્રહ્માંડના અસંખ્ય જીવોનાં પ્રત્યેક કર્મને જાણનારા, તથા તેમને તે તે કર્મનાં ખરાં ફલને ખરા સમયે આપનારા ન્યાયી ધણી છો. હે વિશ્વંભર ! તમે જ પરમાણુ પરમાણુમાં વ્યાપી રહીને પદાર્થમાત્રના પોષણ કરનારા તો. તમે જ કીડીને કણ તથા હાથીને મણ ખરી વેળાએ પમાડનારા છો. હે દયાના સાગર ! તમે જ કોટિ કલ્પે પણ મહાપાપી જીવોને મુક્તિ આપવાને ઉંચી ગતિના કર્મમાં દયાથી જોડો છો.તમે જ આ જગતમાં સ્ત્રીપુરુષ તથા અન્ય સર્વનાં અન્તરમાં રહીને દરેક કર્મના સાક્ષિપણાને પાળો છો,અને

તમે જ સઘળે છતાં પણ આ પાપી જીવોની દષ્ટિએ પડતા નથી. હે મહેશ્વર ! આપ જ [1]જ્ઞેય [2]ધ્યેય છતાં પણ આ અધમ જીવોથી જાણ્યા જતા નથી, તથા ધ્યાનમાં ધારી શકાતા નથી તમે જ સર્વરૂપ છતાં આ નાસ્તિક જીવોને પોતાનાં અનેક જન્મનાં પાપવડે તમે કાંઈ જ નથી એવું બુદ્ધિમાં ભાન કરાવનાર ગણાયા છો. તમે જ સર્વ પુણ્યવાનના અવધિનું સ્થાન છો, તેથી હે વિભુ ! આ લોકમાં આ મારા સરખા અધમને પણ ક્ષણે ક્ષણે ગતિમાં મૂકનાર તમે જ છો, એમ કહેવામાં શો સંકોચ છે ? કાંઈ જ નહિ, માટે હે હરિ ! મારી આ આપત્તિને હરીને મારા સ્વધર્મનું રક્ષણ કરતાં આપના અભિમુખ મને કુશળપણે રાખજો.

હે ત્રાતા ! આ જીવોને સંકટની વેળાએ દશ દિશામાં જોતાં આપવિના બીજો કોણ આશ્રયરૂપ છે ? આપ જ દુઃખસુખથી મૂકાવનાર, સુખમાં સ્થાપનાર, અને અંતે આ ક્ષણિક દુઃખસુખથી રહિત આપના અખંડાનન્દ સ્વરૂપમાં અભેદ કરનાર છો. ન સહન થાય એવી આપત્તિના સમયે વિકળ હૃદયવાળા, [3]આર્ત, તથા [4]અર્થાર્થી જીવો નિર્ભયપણે ઇચ્છેલા પદાર્થ પામવાને, હે સર્વશક્તિમાન્ પ્રભુ ! આપના વિના કોને કંપતી-થરકતી વાણીએ પોકાર કરે ? હે દાતા ! આ પરતંત્ર સંસારમાં હક્કનું આપનાર તથા હક્કવિના આપવારૂપ દાન કરનાર પણ બીજો કોણ છે ? આ અલ્પજ્ઞ તથા પરવશ અર્થાત્ તમારી સત્તાને વશ વર્તનાર સમગ્ર જીવો ‘ આ મેં કરયું’ અથવા ‘આ હું કરીશ ’ એવો ઉચ્ચારમાત્ર પણ સ્વતંત્રતાથી કદી કરી શકતા નથી તો તેવા અબળ જીવો અન્યને શું આપી શકે એમ છે ! કંઈ જ નહિ. હે સ્વપ્રકાશ પરમાત્મા ! આપજ સર્વ પ્રાણીનાં અંતઃકરણમાં બુદ્ધિઆદિને પ્રકાશ આપતા રહ્યા છો, તે જ્યારે આ વેળાએ સાહાય્ય નહિ કરો તો પછી અન્ય કયા ક્ષેત્રમાં આપને આ ક્ષણે શોધી આ વર માગું ? હે રક્ષક ! ધ્રુવને તેની સાવકી માના દુઃખથી મુક્ત કરીને સાચા સંસારસુખનો અનુભવ આપી અંતે અચળ સ્થાનમાં આપે જ સ્થાપ્યો છે. અને અમ્બરિષ રાજાને દુર્વાસાએ ભય આપવાથી તે દુર્વાસાપાછળ ચક્ર છોડીને તેને અતિદારુણ ભય દેખાડીને તમે જ પોતાનું ભકતવત્સલપણું આ જગત્માં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. વળી પ્રહ્લાદને, આપ ઇશ્વરના વિરોધી તેના દુષ્ટ પિતાએ અસંખ્ય અસહ્ય કષ્ટ આપ્યાં, તે સર્વથી બચાવી વિચિત્રરૂપે સ્તંભમાંથી પ્રકટ

---

૧ જાણવાયોગ્ય. ૨ ધ્યાન કરવા યોગ્ય. ૩ દુઃખી. ૪ કાંઈ પણ અર્થની ઇચ્છા વાળા.

થઈ, તે હિરણ્યકશિપુને મારીને તે ભક્તને આપે જ દુઃખમુક્ત કર્યો છે. હે ભગવન્ ! એવા જ ગજને[1] તથા [2]ગ્રાહને ગજની સ્તુતિથી આપે જ દર્શન દઈ શાપમુક્ત કર્યા છે, અને એ જ પ્રકારે અગણિત ભક્તોને આપે સુખ આપી મનોરથ પૂર્યા છે, તો આજે હું દીન અનાથસરખા, સ્ત્રીથી ભયને પ્રાપ્ત બ્રાહ્મણને આ સ્તુતિ સાંભળીને શાંત કરશો જ, એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? હે સર્વરૂપ છતાં પણ સર્વના પતિ મનાએલા સર્વેશ્વર ! આ જગતમાં આ મારા સરખા સર્વ, આ તુચ્છ પદાર્થો જે પોતે નથી, તથા પોતાના નથી તેને અહંમમભાવે અર્થાત્ 'હું અને મારું ' એવે ભાવે ભજે છે, તેવા સઘળા આ સંસારચક્રમાં પોતાના સર્વ વ્યવહારને 'હું કરું છું, તથા એના ફળનો હું ભોગવનાર છું ' એવા મિથ્યા અભિમાનને ધારણ કરીને આ સંપૂર્ણ દુઃખના મૂળરૂપ જીવપણાને પામ્યા છે, અને દુઃખના ભોગ થઈ પડ્યા છે. પણ આપ તો 'હું અને મારું' તથા કર્તાભોક્તાપણાના અભિમાનથી રહિત રહીને જીવપણાથી રહિત એવા ઈશ્વર અને પરમેશ્વરપણાને પ્રાપ્ત રહ્યા છો તેથી જ આપ મારા સરખા સર્વ જીવોવડે સ્તુતિ કરવાયોગ્ય છો. આપ તો સ્વતંત્ર છતાં અને સર્વના કારણરૂપ છતાં કર્તૃત્વભોક્તૃત્વધર્મનો સ્પર્શ પણ થવા દેતા નથી, અને અમે તો પરતંત્ર તથા કાર્યરૂપ છતાં પણ કરવાભોગવવાના અભિમાનમાં બંધાઈએ છીએ, એ જ અમારું આપના આગળ નીચાપણું છે. હે વિભવથી અળગા છતાં વિભવમાત્રના દાતા ! આપની પાસે હું વિભવહીન છતાં પણ કોઈ વિભવની યાચના કરતો નથી. પણ માત્ર આ આવેલી આપત્તિથી રક્ષણ કરજો એ જ માત્ર યાચું છું. હે [3]સર્વાતીત સ્વામિન્ ! આપની સ્તુતિ કરવી એ પણ મારા સરખા અલ્પજ્ઞનો અધિકાર નથી,કારણ કે વિહિત[4] તથા નિષિદ્ધ[5] વચનોનું અમને જીવોને યથાર્થ ભાન હોવું ઘટતું જ નથી. જેથી તેવાં ન ઘટે તેવાં વચનો પણ સ્તુતિરૂપે કરતાં આપની પ્રીતિ પમાડનાર હશે, એવા અનુમાનથી બોલવાને હું અચકાતો નથી. પણ હે કૃપાળુ ! આપ તો તે વચનોપ્રતિ અલક્ષ કરતા અન્તઃકરણના ખરા ભાવતરફ જ લક્ષ કરનાર છો, તેમ જ સ્તુતિ કરનારની વિકળ અવસ્થામાં ઘટિતઅઘટિત વચનોથી થતો દોષ, મૂળ પુરુષોથી દોષરૂપ મનાયો નથી જેથી આ ક્ષણે હું શંકારહિતપણે, મારા પ્રતિ આપ કરુણાદષ્ટિએ જોશો જ, એમ અનુમાન કરું છું. હે અનાદિ, અનંત ! આપની સ્તુતિ યથાર્થરૂપે કરવાને તો મોટા પણ અસમર્થ ગણાયા છે, તો હું યત્કિંચિત્ પામર

---

૧ હાથી. ૨ મગર. ૩ સર્વથી નિરાળા. ૪ યોગ્ય. ૫ અયોગ્ય.

પંક્તિનો જીવ શું કરી શકું ? અને કરી શકનાર પણ આપ અનંત તથા અકળસ્વરૂપ પરમાત્માની સંપૂર્ણ અંશે સ્તુતિ તો કેમ જ કરી શકે ? માટે હે માયાના અધિપતિ ! હવે વધારે શું કહું ? આ મસ્તકસહિત સંપૂર્ણ મમત્વ તથા અભિમાનને આપના ચરણમાં સમર્પી આ વાણીના વેગથી રહિત થાઉં છું.'

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે સદ્‌ગુણી દીકરી સરસ્વતિ ! આપ્રમાણે તે ભલા સ્વભાવનો ઇશ્વિરભક્તસરખો ભૂભાસ્કરબ્રાહ્મણ દીનપણે પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરતો તથા વારંવાર નમસ્કાર કરતો ઘરમાંથી બહાર- આવીને પેલા આવેલા પરોણાપાસે બેઠો, અને તેમને પૂછવા લાગ્યોઃ ' હે ભગવન્! તમે ક્યાંથી પધારો છો, અને ક્યાં જવાની ઇચ્છા રાખો છો ? હાલ તો તમારે જલપાનની ઇચ્છા છે ? મારા આશ્રમઉપર પધારી દયા કરીને તમે આજે અને પાપથી રહિત કર્યો છે. '

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ કહે છેઃ હે પવિત્ર આશ્રમવાળા ! તમે જુઓ છો કે આ મને ઘડપણે ઘેરી લીધો છે. હવે એક પરમેશ્વરના સ્મરણવિના બીજો દેહકષ્ટનો ઉદ્યમ તો મારાથી થઈ શકે એમ નથી.માત્ર પોથી વાંચવી કે બેશીને માળા ફેરવવી અને યથારુચિ જમવું એટલું જ મારાથી થઈ શકે છે; અને ધીરે ધીરે ઘણું તો દિવસમાં બે કોશ ચાલી શકું છું. ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પણ હવે ધીરે ધીરે હડવા લાગી છે,એટલે ઘણું કરીને હું સંસારમાં નકામાસરખો થઇ રહ્યો છું.હવે મારાથી કોઈ પણ કામમાં હિંમતરાખી ધારેચે આરે ઉતરી શકાતું નથી.તોપણ જીવનનો અવધિ હજી આવ્યો નથી.આયુષ્ એવી વસ્તુ છે કે તેનો નાશ આપણો કર્યો થતો નથી અને નાશથતો નથી તો વધારો તો ક્યાંથી જ થાય ? આમ છે માટે હવે આ સૂર્યદેહાના પવિત્ર ક્ષેત્રમાં ધીરે ધીરે ફરતાં, ઋષિમહાત્માઓનાં દર્શન કરતાં, આ બાકી રહેલા આયુષ્ને પૂરું કરવાના નિશ્ચયથી આશરે બે માસથી ફરવા નીકળ્યો છું. તે હવે સમુદ્રને આ સૂર્યદેહા મળે છે,ત્યાં સંગમઉપર સ્નાન કરવા જઇશ, અને વળી ક્ષેત્રમાં સ્નાન કરતો પાછો આ માર્ગે ફરીશ. જ્યાં સુધી પગ ચાલશે ત્યાં સુધી આ આ રીતે ફરીશ અને શક્તિ છૂટચે જ્યાં દેહ પડશે ત્યાં ખરો. હવે મારે આ સંસારમાં કશું કરવાનું બાકી રહ્યું નથી,અને કોઈ નવી વસ્તુ કે સુખ મેળવવાની આશા નથી. હે ભાઈ ! બુદ્ધિમાન્ પુરુષોએ જેમાં વિશેષે કરીને નિરંતર પ્રીતિ રાખવી ઘટતી નથી, એવા આ શરીરમાં પ્રથમ અવસ્થામાં મારી જેવી પ્રબળ પ્રીતિ હતી તે હવે ક્રમે કરીને કેવળ શિથિલ થઈ ગઈ છે,

તકાવી છે કે કંઈ કહેવાની વાટ નડી, પન વખત ઠઈ ગયો છે, એટલે લા-ચાડ. હવે એક સમાપ્તિનું કિડટન ઠાય કે સૌને છુત્તી. કેમ વિથ્થલજી ! ખડું કેની ?

વિઠ્ઠલજી : હા દાસ ! હવે તો એમ જ. ભટજીને પણ રોજનો શ્રમ રહ્યો છે. સઘળું નિયમિત હોય તે સારું.

મનોહર : (જય જય બોલીને ગાય છે.)

પદ. ગરબો.

હરિસાહ્યવિના જગમાંહ્ય, નથી કંઈ સુખ થાતું,
પ્રભુ કૃપા કરે પળમાંહ્ય, દેખીએ દુઃખ જાતું.   ટેક.
આ કાચી કાયા કરી કર્તાએ, જીવને દુઃખ સઉ દીધાં રે,
ભય મૃત્યુનો શિરપર રાખી, સુખ સર્વે હરી લીધાં;   નથી કંઈ૦
સ્ત્રી ધન સુત ઘરઆદિ વૈભવ, નજરસમીપ જણાય રે,
પણ તેથી રજ સુખ ન જણાતું, અંતર જીવ તણાય;   નથી કંઈ૦
વન નગરે પર્વતની કુએ, કે પાતાળે જઈએ રે,
પણ કો સ્થળ આ કાળ ન ટાળે, લહિ મનમાં ગભરઈએ;   નથી કંઈ૦
માટે જ્યાં ત્યાં હરિ ભજી રહેવું, એ જ શિખામણ સાચી રે,
મનહર પ્રભુ કરુણા ન કરે ત્યાં—લગિ યુક્તિ સઉ કાચી; નથી કંઈ૦

દાસ : બોલો સી ગોડઢનાઠકી જે. સી સડગુડુ ડેવકી જે. બોલો હડાહડા મહાડેવ. ભતજી મ્હાડાજ ! પાયે લાગું છું. [એમ બોલતાં પગે લાગી ઉઠે છે, અને બીજાં સર્વ પણ નમી નમી જાય છે.]

વિજયા : (સઉના ગયા પછી) આજે તો પેલા ડોસા પરોણા આવ્યા, એનો બોધ વધારે ચાલત તો બહુ સારું થાત, પણ વચમાં પેલી આવી પહોંચી એટલે તમે પણ શું કરો, ને તે બચારા પણ શું કરે ? પણ આ વાતમાંએ હવે તો સઉને રસ પડતો જણાય છે હો ?

મનોહર : રસ પડે નહિ તો ક્યાં જાય ? સાચું પૂછે તો આ જગતમાં રસવિનાની તો વાત જ નથી, પણ સઉસઉની બુદ્ધિપ્રમાણે પડવાનો, એમાં કંઈ કોઈનું ચલણ નથી. વળી સઉને જ રાજી કરવાં એવું કંઈ આપણે બંધનવાળું કામ લીધું નથી. માટે જેને રસ પડે તેનું ભાગ્ય અને રસ ન પડે તેનુંએ ભાગ્ય. આપણે તો પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે સઉનું ભલું થાય, માટે આ કષ્ટ કરીએ છીએ. પછી તેને ભુંડું માને તેની મરજી. વિદ્વાનોનું તો એ-

મ માનવું જ છે કે સમજી શકે એવાં રસને સમજનારાં મનુષ્યો છે તે તો દરેક પ્રસંગમાંથી રસ કાઢી જ લે છે. અને મૂર્ખ અજ્ઞાન માણસો છે તે તો રસને જાણતાં જ નથી, તેથી તેમને તો સમજણપ્રમાણે જ રુચિ હોય છે, અને અધવચીયાં, અદેખાં, અને ઓછી સમજણવાળાં તથા અનેક પ્રકારના દોષથી ભરપૂર અન્તઃકરણવાળાં માણસો તો રસને બદલે દોષ જુએ છે. તેથી તેવાં મન્દમતિ તો કેમે કર્યાં રાજી થઈ શકતાં નથી. માટે આપણે તો આનન્દથી આપણા નિશ્ચયપ્રમાણે પરમાત્માની કૃપાથી આયુષ્મર્યાદા છે ત્યાંસુધી સુખ આપનાર વચનો આપણા સમીપ આવનારને સંભળાવવાં, સમજી કેની ? હવે રાત્રિ ગઈ છે. માટે સુખપૂર્વક નિદ્રા લે. [બંને ઈશ્વરસ્મરણ કરતાં સુઈ જાય છે.]

दिवस : १४

મનોહર : (પ્રાતઃકાળમાં ઉઠતાં)

શિખરિણી છંદ.

ધરી શાંતિ ચિત્તે, હરિહર ! હવે તો દુઃખ હરો,
ભજે ભાવે નિત્યે, સરળ પણ એવું મન કરો;
વિકારી સંસારે, સકળ કળ એવી ઉર ભરો,
[1]ભવાબ્ધિને આરે, સહજ ઠરી છાંડું ખરખરો.

(વિજયાને) કેમ પરમાત્માના મહિમાનું [2]સ્તોત્ર હવે તને મુખપાઠ થયું કે નહિ ?

વિજયા : હા, તે તો હવે આવડ્યું છે, માટે બીજું કંઇ ઉઠતી વેળા સ્તુતિ કરવાજેવું સ્તોત્ર હોય તો મને શિખવજો. હવે સંસ્કૃત શ્લોક પણ મને પાઠ કરવાની હોંસ થાય છે.

મનોહર : ઘણું સારું. એવા સુન્દર સ્તુતિનાં સ્તોત્ર હું તને શિખવીશ કે તેથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થાય. સમજી કે ? માત્ર પાઠ કરવાનું તારામાં બળ જોઈએ.

વિજયા : તેની તો આપ ચિન્તા રાખશો નહિ.વારુ, હવે સ્નાન કરશો ? પાણી કાઢ્યું છે. (મનોહર ' ગોવિંદ ગોવિંદ હરે મુરારે ' બોલતાં સ્નાન કરવા જાય છે.)

મહાસુખ : (એ નામનો કોઈ પુરુષ મનોહરનું ઘર શોધતો આવી બારણું ઉઘાડી ઘરમાં પેસે છે, તે નહાવા ઉતરેલા મનોહરને જોઈને) કેમ

---

૧ ભવસાગર. ૨ સ્તુતિની કવિતા.

મ્હારાજ ! મનોહર ભટ તમારું નામ છે કે ?

મનોહર : હા ભાઈ ! શું કામ છે ? તમે ક્યાંથી આવો છો ?

મહાસુખ : હું મારે ઘેરથી આવું છું. મેં સાંભળ્યું'તું જે તમારે તઇં રોજ રાતરાતની કથા સારી થાય છે, તે કહ્યું, લાવ હમણાં નવરો છું તે ઘર જોઈ આવું. પછી રાતે જઇસ. કથા કારસોરી માંડો છો મ્હારાજ !

મનોહર : રાત્રે આઠ વાગે કહેવા બેસું છું ભાઈ ! તમને ઇચ્છા હોય તો ભલે આવજો.

મહાસુખ : ઇચ્છા ના હોય તો આ સવારના પો'રમાં ધક્કો અમથો ખાધો હસે મ્હારાજ ! એટલો તો વિચાર કરો !

મનોહર : ત્યારે તો ઘણું સારું. તમે શો ધંધો કરો છો ભાઈ ! તમારું નામ શું છે ?

મહાસુખ : મારું નામ તો મા'સુકો છે, ને વેપારવણજનો ધંધો કરીએ છીએ.

મનોહર : ઠીક છે. આવજો હોં ભાઈ !

મહાસુખ : સામાટે ના આવું મ્હારાજ ! મારી મેળે મારે સાંભળવાની ગરજે આવીસ. (જાય છે.)

વિજયા : (મનોહરને) આ માણસ વળી કોણ છે ! એને બોલવાનો સ્વભાવ કંઇ જૂદો જ જણાય છે.

મનોહર : આ સંસારમાં એવા તો અસંખ્ય જાતના સ્વભાવ છે; તે હવે ધીરે ધીરે તારા જાણવામાં આવશે. એ બધાં માણસ તો ખરાં પણ ભોળાં માણસ કહેવાય. (પછી ઇષ્ટસ્મરણ કરતાં નાહીને સેવામાં બેસે છે.)

ચંચળા : (દાસને) કેમ વારુ ! આજે કંઈ તારના બોલતા નથી, ને મનમાં બેઠા બેઠા ગણગણ્યા કરો છો ! કંઈ નામું ઠામું તપાસો છો કે શું ?

દાસ : ના, ના, નામું ટો વાનાના પોડમાં કોન ટપાસે ? પન એ ટો એક નવો ઉડ્યમ કડવા માંદ્યો છે.કહ્યું જોઉં વાડું, આપનને એ વાટ હઇએ બેસે છે ?

ચંચળા : એવી શી વાત છે કે વળી હઈએ બેસાડવી પડે છે ? કંઈ ભજન પાઠ કરો છો કે શું ?

દાસ : ટમે કેમ જાન્યું ? ટમાડી બુદ્ધિ પન હવે ઉડટાં જનાવડ પાડખે એવી ઠઇ છે હોં.

ચંચળા : એમાં શું જાણવું'તું ! તમે મહીં મહીંથી લગાર રાગ કાઢ્યાજેવું કરો છો, ત્યારે મેં કે ભજન ગાતા હશે.

દાસ : ના ટે મુકે ટો વાટ સાચી છે.એ ટો માડા મનમાં એવો વિચાડ આવ્યો'ટો કે આ **ભ**તજી મ્હાડાજ ડોજ નવાં કિડટન બનાવે. છે ટાડે કહ્યું લાવને બચ્ચા! આપને પન લગાડ મે'નટ કડી જોઈએ.એ પન એક વિડ્યા છે કેની? ટે આ લગાડ બેસીને લખટો'ટો. જુવો જેના પાસે બેથા ટેનો ગુન ના લીઢો, ટાડે આપને માનસ સેના? પછી ટો ઘોડ જ જાનવા. માનસનું એ જ કામ છે કે ગમે ટાંઠી પન ગુન લેવો.

ચંચળા : જાઓ જાઓ, એ તે વળી આપણાથી બને! એમ સઉને ભજન જોડતાં આવડતાં હોય ત્યારે વળી જોઈતું'તું શું! પછી તો **પ**રમેશ્વરની જેના ઉપર દયા થાય તેને કંઈ બાકી રહેતું નથી. કેમ વારુ કંઈ લખ્યું ખરું અમથા જ?

દાસ : અમઠા ટો કેમ! લગાડ [૧]મ્હોડો કડ્યો છે.હવે પાછલાં ચડન બેસાડું છું, પછી ટમને વાંચી સંભલાવીસ. હમનાં જડા ટમાડું કામકાજ કડો. (થોડી વારપછી લખી રહી જરા મોટેથી:) કેમ સાંભલો છ! જડા નવડાસમાં હો ટો આ ટડફ આવી જજો.

ચંચળા : (આવીને) વાહ રે! એટલી વારમાં ભજન જોડી નાંખ્યું કે શું?

દાસ : એમાં ટે સું વેડ ભનવા'ટા! એ ટો **ભ**તજી મ્હાડાજે એક વાડ કહ્યું'ટું કે મુકે! એતલો જ છે કે એક લીતીનો બીજી લીતીજોદે પ્રાસ મલવો જોઈએ. લો સાંભલો હવે.

ગરબી.

આ ગોકુલના ગોવાલની, મહીયાડી ડે,
ગઇ મહુડાં લઈ ડઢિમાત, કડી ટૈયાડી ડે.
આ માડગમાં મોહન મલ્યા, મહીયાડી ડે,
કાં જાઓ ડીઢાવિન ડાન, કડી ટૈયાડી ડે.
કહે ગોપી ડાન ન આપીએ, નંડલાલા ડે,
જો કડસો કોતિ ઉપાય, ઢાબલીવાલા ડે.
જો ધનું કડસો ટો નંડને, નંડલાલા ડે,
કહી વાટ મડાવસું માડ, ઢાબલીવાલા ડે.
કહે કાના ડાન ન મૂકીએ, સુન ગોપી ડે,
સું કડશે બાવા નંડ, મુજ પડ કોપી ડે.

---

૧ મહોરો, કવિતાનું સહુથી પહેલું ચરણ.

નહિ આલો ટો આ માત, ફેરસું ગોપી ડે,
ખાઈ વાલસું ડહિનો ડાત, લજ્જા લોપી ડે.
સઉ ગોપી હસીને બોલીયાં, નંડલાલા ડે,
લો ડઉં છું ડહિનાં ડાન, કાનજી કાલા ડે.
આ બાલમુકુંડ હડિ બોલીયા, સુન ગોપી ડે,
હમે નિટ નિટ લેસું ડાન, ડસ્ટો ડોકી ડે.

બોલો સી ગોપીનાડકી જે. કેમ ડયું કેની ?

ચંચળા : અરે વાહ ! તમે તો અવધિ કરી નાંખી તો ! આ તો તમે દાનલીલાની ગરબી જોડી, નહિ વારુ ? હું નો'તી જાણતી કે આટલું બધું તમારામાં પાણી છે હોં, પણ આ છેલ્લી કડીમાં કંઈ લગાર ફેરજેવું તમને લાગે છે ?

દાસ : એ ટો માડી ઢાનમાં જ છે. પન જુવો, આ ટો આડંભતું ડિકટન છે. એમાં એતલી ડસુડ હોય ટો કોઈની નબલી પાટલી નજડ ના લાગે. સમજ્યાં કેની ? આપના વડડાજાને ગોડા ગાલમાં પન કાલું તબકું કડે છે કેની ? ટમે પણ જાની બુજીને કેમ ભૂલોછ ?

ચંચળા : હા હા ત્યારે તો કંઈ ફીકર નહિ. પણ એક વાર સાંજે ભતજીને ગાઈ દેખાડજો હોં.

દાસ : બાહુ સાહુ. એ ટો વલી એક બીજું પન દુકાને બેસીને લખી લાવીસું, ટે ડાટે કડામાં ગાઇસું, કેમ થીક કેની ? ચાલો, હવે ના'વાનું પાની આપો. આજે ઘનું અસુડ ડયું છે. [નાહીને બહાર જાય છે.]

કાવેરી : (પોતાના પતિને) વારુ, તમે સાંજના બબ્બે ઘડી સાંભળવા આવતા હો તો કેવું સારું ! આ બધા કેટલાએ લોકો આવે છે, ને કથા પણ ઘણી સારી કહેવાય છે. બાહુ સમજણની વાત આવે છે.

ધનેશ્વર : તું એ વાત મને કહીશ નહિ,તું તારી મેળે જાય છે એટલે થયું. તને સમજણ આવશે તો ઘણુંએ છે. મને તો મારા મનની કથા સાંભળતાં નવરાશ મળે ત્યારે હું બીજી કથા સાંભળું કેની ?

કાવેરી : હજી તમારા મનમાં શેની કથા ચાલે છે ? અને મન તો જનમથી તે મરણસુધી લાગેલું જ છે કેની ?

ધનેશ્વર : તું શું જાણે. આ આખો સંસાર મનની જ કથા છે. મનવગર બીજું શું છે ? તું સાંભળે છે તે પણ મનની જ કથા છે. આ મન ઘડીમાં જ્ઞાની થાય છે, અને ઘડીમાં અજ્ઞાની થાય છે. એ મનથી બંધાય

આ જીવો સંસારમાં ગોથાં ખાયા કરે છે. એમાંથી કોઈ ઉપાયે શાન્તિ થતી નથી.

કાવેરી : તો આ કથા મનની શાન્તિસારુ જ થાય છે, ને ત્યાં આવ-વાની તો તમને મરજી થતી નથી;પછી તે એ મનનો પાર શી રીતે આવે? તમારે કયાં દસપાંચ જીવાડવાં છે કે તેની ચંતા છે?

ધનેશ્વર : દસપાંચ હોઇને પણ તે દસપાંચ શું સ્વર્ગમાં લઈ જનાર છે? સ્વર્ગનરકમાં તો સઉ સઉનાં કર્મ જ સઉને લઈને જનારાં છે, તે કર્મ જ્યાં સુધી છૂટે નહિ ત્યાં સુધી બધું રદ છે.

કાવેરી : એ કર્મ છૂટવાનો કંઈ ઉપાય છે કે નહિ? જો ઉપાય જાણતા હો તો તે કરો એટલે થયું.

ધનેશ્વર : એમ વાતો કરયે આ કર્મ છૂટતાં નથી. એ તો ઇશ્વરની કૃપાથી જ્ઞાન ખરેખરું થશે ને આ મારુંતારું, સુખદુઃખ બધું છૂટી જશે ત્યારે એ કર્મનું બંધન જડ મૂળથી છૂટશે, સમજી?

કાવેરી : ત્યારે તમે રોજ **તાપી**એ બેશીને શું કરો છો? ગાયત્રીનો જપ કરો છો, કે કંઈ વાંચો છો, કે લોકોસાથે આખો દિવસ ગપાટા મારો છો? ચાર ઘડી જંપીને ઘરમાં તો તમે બેસતા જ નથી!

ધનેશ્વર : તમારે બૈરાંની જાતને બીજી કાંઈ વાતની ફિકર હોતી નથી.માત્ર ખાવું પીવું ને ઘરનો ધંધો કરવો.પણ પૈસો કયાંથી આવે છે,અને પુરુષને કેટલું કષ્ટ છે, તેની તમને ખબર નથી.

કાવેરી : ખબર તો ખરી, પણ અમે શું કરીએ? અમારાથી બહાર જવાતું હોત તો અમે બહારની વાત જાણત. જેમ ઘાંચીની ઘાણીનો બ-ળદ બચારો રોજ દસબાર ગાઉની સાંજને છેડે મજલ કરતો હશે, તો પણ ત્યાંનો ત્યાં જ હોય છે, તેમ અમે તો આખો દહાડો અથડાઇએ છીએ, પણ ઠામનાં ઠામ; એટલે અમારી મહેનત ઝાઝું કરીને જણાઈ આવતી નથી. આજ કેટલે દહાડે તમારે આપણે આટલી વાત કરવા વારો આવ્યો છે! વાત કરવાથી પણ મનનો કેટલો ખુલાસો થાય છે.

ધનેશ્વર : એ સઘળું ખરું છે, પણ દુઃખી માણસને તેનું દુઃખ મ-ટયાવિના કોઈ ઉપાયથી મનનો ખુલાસો થતો નથી. આ અંતરને આપણે દેખતાં નથી એટલું સારું છે, બાકી દરેક માણસના શરીરમાં એકેક પ્રકારનું બળતું હોય છે, તે જ્યારે મટે છે, ત્યારે જ શાંતિ થાય છે.

કાવેરી : હશે, બહુ ચંતા રાખવાથી તો શરીર નકામું થાય છે, માટે તમે ચંતા સઘળી છોડીને પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરો. એથી ઇશ્વિર એમની

મેળે સઘળું દુઃખ મટાડશે. (એ વાર્તા ચાલે છે, એટલામાં ધનેશ્વરનો મિત્ર કામેશ્વર તથા તેની પાછળ તેની સ્ત્રી ઇચ્છા એમ બન્ને જણાં આવે છે.)

કામેશ્વર : (લગાર બેશીને) કહો ભાઈ! હવે આ સ્ત્રીનું શી રીતે સમાધાન કરવું ? એ કહે છે કે તમે હવે ફરી લગ્ન કરો. હવે કંઇ મારે પેટ સંતાન થવાની આશા નથી, માટે ફરી કરો તો કંઈ કરતાં વંશની વૃદ્ધિ થાય. હું કહું છું કે એમાંથી મોટો સંતાપ તને તથા મને થશે, માટે એ વાર્તા જવા દે. આ જગતમાં આદિથી અંતસુધી કોનો વંશ રહ્યો છે, ને રહેનાર છે ? ઘણાના ત્રીજી પેઢીએ, કોઈના બીજીએ, કોઈના પાંચમીએ, ને કોઈના દસ, વીસ કે ત્રીસ પેઢીએ પણ નિર્મૂળ ગયા છે. આ નાશવાન્ સંસારમાં કોનો વંશ અખંડ રહ્યો છે કે રહેવાનો છે ?

ધનેશ્વર : તમે યથાર્થ કહો છો. કેમ ઇચ્છાબાઈ! તમારા મનમાં શો વિચાર છે ?

ઇચ્છા : ના, તે મારા મનમાં તો એમ જ છે કે એમને ફરી કરાવવું.પછી જે ધણીએ ધારી હશે તે ખરી. દુઃખ થશે તો મને થશે. છો થતું, હું મારી મેળે સહન કરીશ.

ધનેશ્વર : જુઓ હમણાં કહો છો, પણ પાછળથી સહન નહિ થાય હોં.તમે બૈરાંની જાત.ઘડી ઘડીમાં તમારા મનનો વિશ્વાસ નહિ. આ સંસાર ઘણો ખોટો છે. પછી તમે જાણો. તે નવી ઘરમાં આવશે કે તમને રાતદહાડો તેનું કામ ગમશે નહિ, અદેખાઈ આવશે. અને પછી રોજ લડાઈ કરીને આ બિચારા ભલા બ્રાહ્મણને તમે બે મળીને રોજ સંતાપશો.

ઇચ્છા : કોઈ સંતાપતું નથી. તમે વચ્ચે આડી જીભ ઘાલશો નહિ. જુઓ, કાવેરીબહેન! બૈરાંની વાત તમે સમજો છો. તમે એમને સમજણ પાડજો કે આમને ખરી સલાહ આપે.

કાવેરી : ના, તે તમારી મરજી હશે તેમ જ થશે. એમાં કંઈ કોઈનું ચાલનાર નથી. એ તો એમનો મરદનો સ્વભાવ પડ્યો તે આ જે મનમાં આવે છે તે કહે છે. બાકી એમની કંઈ ના નથી.

ધનેશ્વર : (કામેશ્વરને) કેમ ભાઈ! તમને કેટલાં વર્ષ થયાં હશે, ને એમને કેટલાં ?

કામેશ્વર : મને આ પંચાવનમું બેઠું છે, ને એને પણ પીસ્તાળીસ તો થયાં હશે.

ઇચ્છા : એ તો પચાસ, સાઠ થાઓ કે સીત્તેર, પણ ફરી કર્યાવિના છૂટકો નથી. કહેનારી કહી રહી ?

ધનેશ્વર : ત્યારે ઈશ્વરની મરજી, પણ જુઓ, પાછળથી સંતાપ કરતાં આવ્યાં તો હું તમારો એક અક્ષર સાંભળનાર નથી હોં! માટે હજી વિચાર કરો. પછી પસ્તાશો. એમાં માલ નથી.

ઈચ્છા : હા હા, તમે ના સાંભળશો. પણ કહો એમને કે આજે ને આજે પેલા આવ્યા છે તેને હા કહે, અને નક્કી કરે, કે બે ચાર દિવસમાં લગ્ન થઈ જાય. જુઓ, મોટી ચૌદ વરસની કન્યા ઘેર બેઠાં આવી મળે છે; ને ખરચ ઝાઝું નહિ.એવું શોધવા ગયે ફરી ફરીને મળે એમ નથી,સમજ્યા? માટે જેમ બને તેમ 'ચટ માગણી ને પટ વિવાહ' એમ કરી નાંખવું.

ધનેશ્વર : કેમ કામેશ્વરભાઈ! હવે શો વિચાર ? આ તો ઝોડની પેઠે બાઝે છે! એનું તે શી રીતે સમાધાન કરું ?

કામેશ્વર : સ્ત્રીની મતિ પાનીએ છે, તેથી એ ખાડમાં પડે છે, ને મને પણ પાડે છે. હવે શું કરવું?

ઈચ્છા : ખાડામાં તો પડયાં જ છીએ! હું તો આ સંસારને ખાડો જ સમજું છું, એટલે હવે તો 'આથમ્યાપછી અસુર શું, ને લુટાયાપછી ભય શો?' આમે કંઇ જીવતાસુધી છૂટાવાનું તો નથી જ. ત્યારે વળી આપણા મનનો ઉમળકો હોય એટલું કરી જોવું.પછી પરમેશ્વરની મરજી તો છે જ.

ધનેશ્વર : ભાઈ! ત્યારે કરો માંગલિક. જુઓ, આ છે ત્યાં લગી તમારે સંન્યાસ તો લેવાવાનો નથી. પછી આમે ફસ્યા છો ને આમે ફસ્યા છો. ત્યારે ભલે એક વાર નશીબનો અજમાયસ કરી જુઓ. શું કરવું, કોઇનો ઉપાય ચાલવા દેતાં જ નથી ! જાઓ ત્યારે હવે હું પણ જમીને આવું છું. તેને બોલાવીને કરીએ નક્કી. પછી જે થાય તે ખરું. પાછળ રોટલાનું તો દુઃખ નથી. બીજી શી ચિંતા છે ?

ઇચ્છા : અરે મારા જેવી દસ ભેગી થાય, અને સો સો વરસ જીવે તોએ રોટલા ખાતાં વધે એવું છે. પછી શા સારુ કસર મૂકવી ? આપણે શું છાતીએ બાંધીને જવું છે ? બધું અહિંનું અહિં પડયું રહેવાનું છે ! તેના કીસમતનું હશે તે તે આવીને ખાશે, કેમ કાવેરી ! ખરું કહું છું કે ખોટું ?

કાવેરી : મારાથી કેમ કહેવાય જે તમે ખોટું કહો છો. મારાથી તમે કંઈ નહિ તો દશ વર્ષે મોટાં છો.

ધનેશ્વર : અરે બધું ખરું ને ખોટું જ છે તો! મરજી પાકી છે એટલે હવે ખરાખોટાનું શું પૂછવું ! જાઓ ત્યારે, તમે પરવારી લો એટલામાં હું આવું છું. સઉ ઈશ્વરનું ધારયું થશે. તે બાઇને ચૉરીમાં આ મારા કામેશ્વરના હાથના ચોખા ખાવા લખ્યા હશે તો તે કોણ મિથ્યા કરનાર છે?

ઇચ્છા : (કામેશ્વર આગળ ચાલ્યા એટલે ધનેશ્વરને) જોજો હોં, મને પાછો ફેરો ન પડે. વહેલા આવજો. [બંને જાય છે.]

ત્રિભુવન : (પોતાની સ્ત્રી પારવતીને) જો ! હવે આપણે એમનાથી ઝાઝા દહાડા ક્લેશ રાખવામાં કશો માલ નથી.

પારવતી : જુવો તમારો સભાવ તો હવે ઘડપણ આવ્યું એટલે ફરી ગયો છે. હવે તમે તો 'પીળું એટલું સોનું દેખો છો,' પણ સામાના પેચની તમને કંઈ ખબર નથી. એ એમની મેળે ક્લેશ રાખે તેમાં આપણે શું કરીએ ? આપણે ક્લેશ રાખીને કયું એમનું રાજ લેવું છે ?

ત્રિભુવન : રાજ તો શેનું લેવાનું છે, પણ 'છોરુ કછોરુ થાય, કંઈ માબાપ કમાબાપ થતાં નથી.' ખાંધસમાણા દિકરા થયા, તે તેમનો ઘરસંસાર લઈ બેઠાં. હવે તેમને કંઈ આપણી ગરજ નથી. ને આપણે તો હજી તેમની ગરજ રહી. કેમકે આ મારા હાથપગ હવે છેક અટકયા જેવા થયા. સંસારમાં રાજાસરખાને પણ દાંત ખોતરવા વખતે ઘાસનીસળીનો પણ ખપ પડે છે, તો માણસને માણસનો ખપ પડે એમાં શી મોટી વાત છે ! માટે હળતાં મળતાં રહેવામાં આપણને કંઈ નાનમ આવવાની નથી.

પારવતી : નાનમ આવે એવું મેં કે દા'ડે કહ્યું છે જે તમે મને કહી સંભળાવો છો ! મારે શું, તમે કહેતા હો તો હું તો મારે રોજ એમને ઘેર જઇને એમના આગળ ને એમની વહુઓઆગળ નાકલીટી કાઢી આવું.

ત્રિભુવન : જો ભુંડી ! આમ આડું ના બોલીએ. નાકલીટી કાઢવાનું મારી જીભે કહેવાય ? પણ બોલાવે તો બોલીએ, વખતે કહે તો તેને ઘેર જઇએ, આવીએ, આપણે કામ હોય તો બોલાવીએ.

પારવતી : તમે બોલો છો, ને મને રડ્યો મહીંથી કાળ ચઢે છે ! બોલીએ તે કોની ભીંતની જોડે ? સામાં મળે તો એ દીકરા ને વહુઓ આડું જોઇને ચાલ્યાં જાય ને સામુંસરખુંએ જોતાં નથી ! પછી તે હવે શી રીતે બોલીએ ને બોલાવીએ ? તમને બોલવું બોલાવવું ગમે છે, ને મને શું નહિ ગમતું હોય ?

ત્રિભુવન : તે વિષે કંઈ હું તને ઠપકો આપું છું ? હું જાણું છું કે સાળા છોકરા ગધેડા છે, તે માબાપના ગુણને ભૂલી ગયા છે. અંતે એ એમનાં કર્મથી જ નરકમાં પડશે, ને જો સમજશે તો એમનું ભલું થશે.

પારવતી : જુવો, મારું પેટ તો બળી જાય છે, કે મારાં બધાં વૈતરાં કરેલાં છુટી પડ્યાં ! હું તો જાણું છું કે એ પેલા જમનાં દુશ્મન હશે તે આ જનમે પેટ પડીને આ વેર હવે લે છે. આટલા દાડા તો રોજ મારા મન-

માંથી મને સાંભરી સાંભરીને રડવું આવતું, પણ આ દસપંદર દા'ડા થયાં આ ભટજીને ઘેર કથા વાર્તા સાંભળી સાંભળીને મેં તો મારા મનને સંતોષ વાળ્યો છે કે આ જગતમાં કોઈ કોઇનું થયું નથી, ને થવાનું નથી. એ છોકરાં કોનાં, ને આપણે માબાપ કોનાં ? એ તો બધી લેણદેણીથી આવી પડેલી માયાજાળ છે,એટલે હવે મને ઝાઝું દુઃખ થતું નથી.બાકી ભીનાં કોરાં કરીને મેં પેટ બાળીને ઉછેર્યાં છે, તે સાંભરે તો ખરું.

શિવકોર : (દાદરે ચઢીને) કેમ પારવતી ! શું કરો છો ? કંઈ કામમાં છો કે નવરાં બેઠાં છો ?

પારવતી : આવો બા ! એ તો અમથી બેઠી છું. આ હમણાં જ જમી પરવારી. હજુ તો એઠવાડ કાઢવાનો પડ્યો છે.

શિવકોર : (આવીને બેસે છે. ને ત્રિભુવન બહારના ઓરડામાં જાય છે. પછી) આ બે દહાડાથી તમારી પાસે આવવા ધારું છું પણ રડ્યું અવાતું નથી.તેમાં કાલે તો બપોરે તમને બુમ પાડી જોઇ'તી તે તમે ઘરમાં નો'તાં, કહીં ગયાં હશો.

પારવતી : હા, પાછલે પો'રે હું લગાર આ અમારી ચંચળની જોડે પેલું ભટજીનું ઘર છે ત્યાં બેસવા ગઈતી.

શિવકોર : તેમાં જ બોલ્યા નો'તાં. પછી તમારા ઘરમાંથી એમણે મને જવાબ દીધો'તો કે ઘરમાં નથી.

પારવતી : એવું શું કામ પડ્યું'તું જે ? સાંજે તો પાછી ઘેર આ-વી'તી. જો તે વખત આવ્યાં હોત તો મળત.

શિવકોર : કામ તો કાંઇએ નો'તું. પણ આ લગાર મારો જીવ તપી આવ્યો, ત્યારે કહ્યું ચાલો, પારવતીબહેનપાસે ઘડી વાર બેશીને દુઃખસુખની વાત કરી આવું. બહેન ! ખરું પૂછો તો 'વસ[1] મેલવાનું ઠેકાણું મળે છે,પણ વાત કરવાનું ઠેકાણું મળતું નથી.'

પારવતી : બેહેન ! ખરું કહો છો. વાત કરવાનું ઠેકાણું તો નથી મળતું. કહો શી વાત હતી જે ?

શિવકોર : તમારે કાને વાત તો આવી હશે નહિ વારુ ? આ અ-મારાં વહુ તો હવે જુદાં રહેવાને કુદી રહ્યાં છે. આટલા દા'ડા તો છોકરાના કાન ભંભેર ભંભેર કરતી'તી,પણ તે ઝાઝા કાન નહિ માંડતો હોય,તેથી ઝાઝું કરતી નો'તી, પણ હવે તો ખુલ્લી મ્હોડે ચઢીને બોલે છે કે તમારે ના પાલવે તો અમને રજા આપો,એટલે અમે અમારે જુદાં રહીએ.છોકરાને કોણ જાણે

---

૧ વસ્તુ.

શુંએ કરી મૂક્યું છે તે હવે તો છેક બેદિલ થઈ ગયો છે. એની મેળે બહારથી આવે છે, તે એના મેડાઉપર જઇને બેસે છે,ને પછી બન્નેજણાં કોણ જાણે શુંએ કચરપચર કર્યા કરે છે. આટલા દા'ડા તો છોકરો ઘડી બે ઘડી મારા પાસે બેસતો, એના બાપપાસેએ બેસતો, હસતો,બોલતો, વાતો કરતો અને હવે તો મુદ્દલ બોલવું જ નહિ. ખાવા બેસે તોએ એની મેળે નીચું જોઇને મૂકીએ તે ખાયા કરે.એક અક્ષરસરખોએ બોલતો નથી. હું પૂછું કે ભાઈ! તને કાંઈ થાય છે? તો 'ના' એટલો ઉત્તર આપે. બચારાનું હમણાનું તો શરીરે નરચું સુકાઈ ગયું છે. (આંખમાં ઝળઝળીયાં આવવાથી ઘોઘરે રોતે સાદે) બેહેન! પેલા જનમની વેરવી વહુ આવી છે, તે દા'ડાની છોકરાને જંપીને સુખે રહેવા દેતી નથી. હાય હાય! મેં રાંડે દોહ્યલાં વેઠીને ઘણે દુઃખે ઉછેર્યાં તે શું એને સારુ? બેહેન! હજાર જાતની બાધા ને આખડીયો કરી કરીને કુતરાનો અવતાર વેઠીને એ છોકરો ઉછેર્યો છે, તે આજે આ વહુએ કોણ જાણે શુંએ કરી હેતનું કહેત કરાવી નાંખ્યું છે! બેહેન! આજ દસ-બાર દા'ડાથી મારું પેટ બળી જાય છે.ઘરમાં એકએકના મોંસામું જોતાં ગમતું નથી. કોઈ પૂરું પેટ ભરીને જમતું નથી. આખી રાત ઉંઘ આવતી નથી, ને મારી છાતીમાં તો જાણે બળ બળ બળ બળ થયા કરે છે. આખો દા'ડા હૈયું ભરાઈ આવે છે. ફરતાં ફરતાં આંખમાંથી આંસુ નીકળી આવે છે. ત્યારે વળી બાજુએ બેશીને રહું છું. શું કરું. બેહેન! મારે તો એકનો એક દીકરો છે.એને જોઇને આંતરડી ઠારવાની છે. ધૂળ નાંખી,સાતપાંચ હોય તો આ-વડું ના લાગે. આજે એ ઘરમાં ના હોય તો નરચું ગોસઇના મઠજેવું કે મશા-ણજેવું થઈને રહે. પછી એ ઘરમાં મારા દા'ડા શી રીતે જાય? હવે શો ઉપાય કરું ને ક્યાં જાઉં, ને કોને કહું કે આ મારું દુઃખ ભાગે. બેહેન! બીજી સાસુઓની પેઠે હું એને ખોટું તો લઢતી નથીજ.પણ ખરી એની કસુર થઈ હોય છે તોએ કહું છું હશે, માણસ જાત છે, તે ભૂલે થાય; ને હું તો એને મારી પેટની દીકરીને પેઠે રાખું છું,હસીને બોલાવું છું, આગળ પડીને એનું કામ કરું છું,આગલીપાછલી વાત સંભારીને એને મે'ણાં મારતી નથી,ખા-વાપીવાનું ઘીચોપડ કે કોઈ વસ્તુને છાનીછપની રાખી મૂકતી નથી; આખું ઘર મેં તો મારે એને સોંપરત કરી મૂક્યું છે,ને ખરું જુવો તો હું વહુની પેઠે એની ઓશિયાળી રહું છું, તોએ પણ મને રાંડને જશ ના મળ્યો, ત્યારે હવે મારા કરમનો કે કોનો વાંક કાઢું? બહેન! મને સુતાં, બેસતાં, લગાર જંપ વળતો નથી. હવે શું કરું? છોકરાને બોલાવું છું, પણ મન મૂકીને બોલતો નથી.એના બાપઆગળ પણ કશી વાત કરતો નથી.એના બાપ તો બચારા

એવા ભોળા બ્રહ્માજેવા છે કે ઘરમાં ગમે તે થાય પણ કોઇને કડવો સુકૂં ક્હેતા નથી. તે તો આ ઘરના ડૉળ જોઈ જાણીને અરધે શરીરે થઈ ગયા છે. હવે એનો કંઈ ઉપાય દેખાડો છો ? નહિ તો અમારું બેનું તો મોત જ આવ્યું જાણવું. આ ખોળીયામાં જીવ રહેવાની આશા નથી, જે દા'ડે છોકરો ઘરમાંથી જૂદો નીકળ્યો તે દા'ડે. (આમ બોલી આંખો લુછે છે.)

પારવતી : જુવો શિવકોર બા ! છાનાં રહો, રડો છો શું કરવા ? ધીરે ધીરે એનો ઉપાય શોધી કાઢીએ છીએ. ગભરાશો નહિ. બેહેન ! શું કહું તમને, મારા દુઃખની વાત. મારે માથે જો ઝાડ ઉગ્યાં હોત એ દુઃખનાં તો લોકના જાણ્યામાં આવત. રાત ને દા'ડો મારું ખાધું ને પીધું બળીને કોયલો થઈ જાય છે. જુવોને. આ મારા શરીરને કાપ્યું હોય તો માંહીથી ટીપું લોહી ના નીકળે એવું લોહી ઉડી ગયું છે. આજ બબ્બે વરસનાં વા'ણાં વાવા આવ્યાં, પણ હજી મનમાંથી એ દુઃખ વિસરાતું નથી. આજે ત્રણ છોકરા ને ત્રણ વહુઓ ને તેનાં છોકરાં ઘરમાં હોય તો કેવું નરયું વૈકુંઠપુરીજેવું ઘર શોભે ! પણ ત્રણ તે ત્રણે બહાર નિકળ્યા. આટલો આ હરગોવનને જોઇને ઘરમાં આંખ ઠારવાની છે. (આંખમાં પાણી આવવાથી રડતે સાદે) શું કહું બા ! જ્યારે એ જૂદાં રહેવાનાં થયાં'તા ત્યારે એક મહિનોસુધી લોહી ને પાણી એક થઈ ગયાં છે. રાંધ્યાં ધાન ઘરમાં એકાંતરાં રઝળતાં; ને સંતાપ સંતાપ થતો. બળ્યો રળીને રોટલો ના ખવડાવ્યો તોપણ ઉલટા એના બાપને શેકી શેકીને વ્યાજ આણ્યા, ને કહ્યું કે અમારા ભાગ વહેંચી આપો. કહો બહેન ! ભાગ વહેંચીને બે ડીકરી હોય તે એમને આપી દઈ ને, પછી અમારે ઘડપણમાં કોનાં ઓશિયાળાં થવું ને શી રીતે દા'ડા કાઢવા ? પણ એ વાતની તેમને કંઈ ફકર છે ? તોએ પછી એ ત્રણેને એમના ઘર માંડી આપ્યાં. વાસણકુસણ, રાચરચીલું પણ આણી આપ્યું, એમ છોકરાઓએ દુઃખને અંતે અમને પણ ઉતાર્યાં છે. તોએ કહ્યું હશે, પણ હજી અમથા વિરોધ રાખે છે. બોલે નહિ, ચાલે નહિ, જમવા તેડીએ તો આવે જાય નહિ, કહો હવે તે એમને શું કરીએ ? વળી આ હરગોવનીઓ હમણાં નાનો છે ત્યાં લગી, બાકી એને જયારે પાંખ આવશે ત્યારે ' રાંડે જણ્યા સઉએ સરખા ' તેની પેઠે એ પણ ઉડીને આઘા બેસશે. બળ્યો આ સંસાર બેહેન દુઃખનો ભરેલો છે. તોએ કોણ જાણે શા કારણથી આ મધલાળ હજી છૂટતી નથી.

શિવકોર : અરે બહેન ! મધલાળ છૂટીનેએ પણ સંસાર મૂકીને આપણે બૈરાંની જાતને કયા ચુલામાં પડવાનું છે જે ! આપણે તો એમને એમ

સીઝઇ મરવાનું છે. પછી એ મધલાળ છૂટો કે ન છૂટો; લો બેહેન ! તમને મેં તો ખોટી કર્યાં. તમારે હજી એઠવાડ પડ્યો છે.

પારવતી : એઠવાડ તો પડ્યો છે, પણ હું બબ્બે ઘડી દુઃખવિસારો કરવા આ આપણા મ્હોલામાં પેલાં વિજ્યાલક્ષ્મી રહે છે તેમને ઘેર જાઉં છું. સાં પાંચ દસ બૈરાં ભેગાં થાય છે, ને તે બચારી બહુ ડાહી છે તે કંઇને કંઈ શિખામણની વાતો કહે છે. તેથી મારા મનને આજે દસબાર દહાડાથી લગાર ચેન પડે છે. તે ત્યાં જવાનું મારે લગાર મોડું થશે એટલી ફકર છે.

શિવકોર : લો બેહેન ! ચાલો ત્યારે તમને હું એઠવાડ કાઢવા લાગું ને પછી આપણે બંને જઇએ, જોઉં વારુ, મારા જીવને કંઈ જંપ વળે એવું છે ? હું તો દુખની દાઝી છઉં બા.

પારવતી : તે ના, એઠવાડ તો હું હમણાં કાઢી નાંખું છું, તમે બેસો ને પછી મારી જોડે ચાલો. તમારા જીવને પણ મને લાગે છે કે ત્યાં આવવાથી સુખ થશે.

શિવકોર : સારું બેહેન ! ત્યારે તો ચાલો. લો હું વાસણ વીંછળવા લાગીશ એટલે વહેલો પાર આવશે. [પછી તે બે મળી કામથી પરવારીને વહેલાં વહેલાં વિજયાને ઘેર જાય છે.]

ચંચળા : (તેમને આવતાં દેખી) લો વિજ્યાલક્ષ્મીબહેન ! મારાં કાકીજી તો આ આવ્યાં. હવે આરંભ કરો બા, હું નો'તી કે'તી કે વખત થયો છે તે એમના જીવને જંપ વળવાનો નહિ. આવતાં જ હશે.

પારવતી ; ના, તે હું તો ક્યારની આવત, પણ આ મારાં પડોશી શિવકોરબાજોડે જરા દુઃખસુખની વાતો કરવા બેઠી તે સે'જ વાર થઈ ગઈ. લો બહેન ! હવે તમારે ચાલતું કરજો.

વિજયા : ' જય જય શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ. '

ચંચળા : જુઓ વિજયાલક્ષ્મીબહેન ! હું જરા વચમાં બોલું છું, તે માફ કરજો. કહેવાનું તો એટલું જ કે મેં એક દહાડો કોઈએક બૈરીને મોઢે કક્કાના અક્ષર બધા આવે એવી ગરબી સાંભળી'તી. ત્યારે મને મન થયું કે રડી આવી ગરબી આવડી હોય તો કક્કો તો મોઢે થાય. તેથી જો કંઈ સહેલા બોલનો કક્કો હોય તો આજે ગરબીની જગાએ બોલશો ? ને ના હોય તો બીજું તમને જે ગમે તે બોલો.

વિજયા : હા, એમણે મને એક દહાડો સઉથી પહેલાં બધા અક્ષરોની સારંગ રાગની ચોપાઈ કરીને શિખવી હતી. તેમાં ભગવાનનું નામે આવે છે, ને વળી બે વાત, તે આજે કહું છું. પછી તમને ગમે તો મોઢે કરી

લેજો. કેમ તે બોલું ? મને રમતજેવું કરીને શિખવતા એટલે કંઈ નિયમ બાંધીને નિરાંતે લખી નથી. બાકી છે તો સારી.

ચંચળા : હા બહેન ! હા. તે જ બોલો. ' વાંકા ચુંકા પણ ઘઉંના રોટલા, ' તેમ ગમે તેવું હશે તો પણ મહીં ભગવાનનું નામ આવે છે એટલે મારે તો સોના મહોરજેવું છે.

વિજયા : (ફરી જય બોલી ગાય છે.)

રાગ. સારંગની ચોપાઈ.

[૧]પ્રણવ પ્રથમ મનમાં ઉચ્ચરી, [૨]શ્રીભારતીને નમન જ કરી,
બાવન [૩]વર્ણો વર્ણું મુખે, જન સઉ પાઠ કરે જે સુખે.
अ આ આ જગમાં [૪]તનુ ધરી, आ આ એમ ન જાણે હરિ,
इ ई ઇશ્વિર ના ઓળખે, उ ऊ ઉર તે દુઃખે ધખે.
ऋ ॠ ઋષિ મુનિ જેને ગાય, ऌ ॡ લક્ષ્મીપતિ કહેવાય.
ए એ એક અનુભવ કરે, ऐ એ ઐક્ય જીવ શિવ ઠરે.
ओ ઓ ઓ નવ પાડે પોક, औ ઔ હર ભજી ટાળે શોક.
अ અં અંત્ય પદાર્થ જ ગ્રહે, अः અઃ મુખથી નવ કહે.
આ તો સોળે સ્વર કહી રહ્યા, જગ જીત્યા જેણે એ લહ્યા.
હવે કહું વ્યંજન ચોત્રીશ, જોડાક્ષર મળતાં છત્રીશ.
રોજ નમાવે ભણી જે શીશ, તો હરિ સુબુદ્ધિ દે બક્ષિશ.
कक्का કેશવ કૃષ્ણ કૃપાળ, खख्खा ખાંડવ વનનો કાળ.
गग्गा ગૌરીપતિ મહાદેવ, घघ्घा ઘર ઘર જેની સેવ.
ङ અંગે અંગ હરિશું મળે, તો આ ભવનો ફેરો ટળે.
चच्चा ચતુરશિરોમણિ જેહ, छछ्छा [૫]ભ્રગુલાંછન જે દેહ.
जज्जा જીવતણા પતિ તેહ, झझ्झा જેણે હરવ્યા મેહ.
ञय्या યમના પતિ કહેવાય, જેને ભજતાં દુઃખ શમાય.
टट्टा ગંગ જટામાં ધરી, ठठ्ठा ઠગવા ભીલડી ફરી.
डड्डा ડમરુ વગાડી કહ્યું, ढढ्ढा ઢોરપણું શુણી ગયું.
[૬]રેણુકારરૂપે રમી રહ્યા, તે શ્રીશંકર વેદે કહ્યા.
तत्ता તારક ત્રિભુવનતણા, थथ्था થાણામાં[૭] નહિ મણા.
दद्दा દુઃખ દેવોનાં હરયાં, धध्धा ધર્માર્થે તન ધરયાં.

---

૧ ૐ. ૨. સરસ્વતીને, ૩ અક્ષરો. ૪ શરીર. ૫ ભૃગુઋષિની લાતથી છાતીમાં પડેલું ચિહ્ન. ૬ શરીરના ભીતર થતો ધ્વનિરૂપ શબ્દ જેનું ત્રિકુટિ આદિ મુખ્યસ્થાન છે. ૭ ન્યાય કરવાનું સ્થાન.

નન્ના તે નારાયણરૂપ, મનહર તે ભૂપતિના ભૂપ.
પપ્પા [1]પદ્મપત્રમાં સુએ, ફફ્ફા કરતું જળ જે જુએ.
બબ્બા બીજું નહિ જ્યાં કોય, ભભ્ભા ભક્તતણા પતિ સોય[2].
મમ્મા મહિમા જેનો જગે, નિત્ય નિત્ય લાગું તેને પગે.
યય્યા યોગસૂત્રને કરી, રર્રા રોગ શોક દુઃખ હરી,
લલ્લા લક્ષ લગાડ્યો પદે, વવ્વા વસી રહ્યા જે હૃદે.
શશ્શા શિવ હરિ જે જન ગાય, ષષ્ષા ષડ્ [3]ભગવત્ તે થાય
સસ્સા સુખ સઘળાંને વરે, હ હ્હા વિધિ હરિ હરમાં ઠરે.
ळ અક્ષર તો છે મહાકાળ, ક્ષય જેમાં પામે જગજાળ.
જ્ઞ ને લહી તે જ્ઞાન કમાય, જે આ કક્કો કરગરી ગાય.
ભણે ભણાવે ને સાંભળે, પાતક સઘળાં તેનાં બળે.
ચાર પદાર્થો સહેજે મળે, મનહર સ્વરૂપે અંતે ભળે.

વિજયા : (જય જય બોલાવીને) કેમ **ભાગીરથી**બહેન ! કાલે ક્યાંથી રહ્યું છે, તે કહેશો ?

ભાગીરથી : કાલે તો પેલી ગિરિજાએ છેવટે પોતાના પતિ હરદત્તને પૂછ્યું હતું કે હવે કાલે આપણે દાનધર્મ કરવાને પાછું થોડું કાઢી જવું કે કેમ ? ત્યારે હરદત્તે હા કહીને કહ્યું કે તારો જીવ ચાલે એટલું આ પાંચ દિવસમાં આપણે વાપરવું છે, અને પછી તો આપણા મહાત્માની આજ્ઞા થાય એટલે તને બધું સુખ થોડા દિવસમાં મળવાનો પરમેશ્વરની કૃપાથી સંભવ આવશે. તું ગભરાઇશ નહિ. એવી મતલબની વાત થઈ હતી. પછી તો તે બંને પોતપોતાને કામે વળગ્યાં હતાં.

વિજયા : (જય બોલીને) પછી તે ગિરિજાએ આગલા દિવસની પેઠે રાત્રે બંદોબસ્તથી થોડું ધન કાઢીને પાછું જેમનું તેમ ઢાંકી દઈ સઘળી તૈયારી કરી રાખી હતી, તે પછી બીજે દિવસે સવારમાં આગલા દિવસની પેઠે વહેલાં ઉઠીને યાત્રાના સ્થાનમાં ગયાં. તે દિવસે પણ મૂર્ખ લોકોએ તેમની મશ્કરી તો કરી હતી, પણ સારી પેઠે પોતાને વશ કરેલા મનવાળાં તે હરદત્ત તથા ગિરિજા કોઇજોડે લઢ્યાંવઢ્યાં નહિ, અને આગલા દિવસની પેઠે સઘળું દાનવગેરેનું કામ ચોકસ રીતે કરીને સાંજનાં પાછાં પોતાને આશ્રમે આવ્યાં. એ જ પ્રમાણે પાંચે દિવસ તેમણે મોટા હર્ષથી પૂરા કરયા. ત્યારપછી તે યાત્રાના સ્થાનમાં છઠ્ઠે દિવસે તો કોઇ માણસ શોધ્યું પણ જડે નહિ એવું

---

[1] કમળનું પાંદડું. [2] તે જ [3] છ ઐશ્વર્યવાળા—ધર્મ, યશ, શ્રી, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય એ છ જેમને સંપૂર્ણ અંશે પ્રાપ્ત છે, તે ભગવત્ કહેવાય છે.

દરવર્ષે થતું, તેમ આ વખતે પણ થયું. જેમ પાણીવાળા સરોવરનો આશ્રય કરીને રહેલાં પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય વગેરે જીવો તે સરોવરનું પાણી અલોપ થયાથી તેનો ત્યાગ કરી જાય છે, તેમ છઠ્ઠે દિવસે આ મહાત્મા પોતાની એકાંત ગુહામાં વિરાજે છે, એટલે પાંચમા દિવસની રાત્રિએ જ લોકો મોટો ઉત્સવ કરી પછી પોતપોતાને માર્ગે પડે છે.જેમ લગ્નમાં વરને ઉતારીને વરઘોડાસાથેના લોકો વેરાઈ જાય છે, ભિક્ષા લીધાપછી સંન્યાસીઓ ગૃહસ્થના ઘરને છોડે છે; રોગની નિવૃત્તિ થયા પછી રોગી જેમ વૈદ્યને તજી રહે છે, જેમ ગોર પ્રયોજનના નિમિત્તની દક્ષિણા વગેરે લઈ પરવારીને યજમાનના ઘરને છોડે છે, તેમ તે યાત્રાળુ લોકો પણ મહાત્માના એકાંતમાં પધારવા પછી તે તીર્થના સ્થાનને છોડીને પોતપોતાને ઘેર જતા રહ્યા. આ પ્રમાણે પાંચમે દિવસે ગિરિજા તથા હરદત્ત પણ પોતાને ઘેર આવીને પરસ્પર આ પ્રકારના વિચાર કરવા લાગ્યા. ત્યાં ગિરિજા કહે છે : હે ભગવન્ ! જેમ ધાન્ય લઈ લીધેલા ક્ષેત્રમાં પછી ધણી વાસો રહેવા જતો નથી, તેમ કાલથી હવે કોઈ યાત્રાળુ ત્યાં આવી રહેવાનું નથી, માટે હવે કાલે આપણને ખરી સેવાનો લાભ મળશે. આપણે ઉત્તમ પ્રકારે નૈવેદ્ય ધરવાનું અહિંથી કરીને લઈ જઈશું અને રુડે પ્રકારે પૂજન કરીને ધરાવીશું. ત્યાંપછી સમય જોઇને તમારે જે પૂછવાનું હોય તે પૂછી લેજો. કેમ એમ જ કે નહિ ?

હરદત્ત કહે છે: હા એમ જ. હવે તું અકળાઈશ નહિ. તારે સુખ લેવાનો દિવસ પાસે આવ્યો છે.

વિજયા કહે છે : પછી બીજે દિવસે તે સ્ત્રીપુરુષ બંને રાત્રિની તૈયારી કરી રાખીને સવારના પહોરમાં રોજની પેઠે ઉઠીને તીર્થમાં આવ્યાં. તીર્થમાં સ્નાન કરીને પછી તે મહાત્માના સમીપે જવા નીકળ્યાં. ત્યાં માર્ગમાં ગિરિજા કહે છે, જુઓ, આજે આ રસ્તે લોકોની ભીડ નથી ત્યારે કેવો સુખથી આપણે સ્નાન કરવાનો યોગ આવ્યો ! હવે ત્યાં જઈને મારે તો કશું બોલવાનું નથી કેની? જો બોલવાનું હોય તો અત્યારથી મને સમજણ પાડી મૂકો કે તે પ્રમાણે બોલું. કારણ કે અમને બૈરાંની જાતને પુરુષના જેટલી વિવેકવિચારથી બોલવાની તથા [1]સમયોચિત કરવાના વ્યવહારની સાચી સમજણ હોતી નથી. તેથી વળી કંઈ વધતું ઓછું થાય ત્યારે પાછું તમારે મારા તરફથી શોધવું પડે.

---

૧. વખત જોઈ ને.

હરદત્ત કહે છે : ના,તેની કંઈ ચિન્તા નથી.ઘણી સ્ત્રિયો પણ કેટલાએક પુરુષકરતાં તો વ્યવહારવિચારમાં કુશળ હોય છે,તેમ જ તું પણ એમ કંઈ છેક સમજણવગરની નથી. તોપણ આજે તો તારે કંઈ બોલવાની જરુર પડે એમ નથી.

આપ્રમાણે વાત કરતાં આગળ હરદત્ત અને પાછળથી ગિરિજા એમ મહાત્માની ગુહાસરખી એકાંત જગામાં પ્રવેશકરીને તેમને વારા ફરતી દંડવત્ પ્રણામ કરે છે,અને ગિરિજા તૈયાર કરી રાખેલું નૈવેદ્ય હરદત્તના હાથમાં આપે છે, તથા રોજના જેટલા ધનની બાંધેલી પોટલી મહાત્માના સામા નજીકમાં મુકીને લગાર છેટે જઈ ઉભી રહે છે. પછી હરદત્ત તે મહાત્માની વિધિથી પૂજા કરીને નૈવેદ્ય ધરાવી સ્તુતિ કરે છે.

હરદત્ત કહે છે : હે [1]શબલ બ્રહ્મસ્વરૂપ ! હે નિર્વિકાર શુદ્ધ ચેતનસ્વરૂપ ! આપને હું મન્દમતિ વારંવાર નમસ્કાર કરું છું. આપના મહિમાને જેમ છે તેમ ન જાણનારો હું યથાર્થરૂપે શું સ્તુતિ કરી શકું ! હે સમગ્ર[2] વિશ્વપ્રપંચના સાક્ષી, દ્રષ્ટા,તથા જ્ઞાતારૂપે રહેનાર ! આપને આ સંસારમાં શી વસ્તુ અજ્ઞાત છે ? કાંઈ નહિ; તો અમારાં પાપયુક્ત અન્તઃકરણમાં આપને શું જ જાણવું હતું ? હે સર્વેશ્વરરૂપ ! [3]અપેક્ષાઉપેક્ષારહિત ઉદાસીનપણે રહેનાર આપ આ જીવોનાં અવિદ્યારચિત[4] અન્તઃકરણપ્રતિ લક્ષ પણ શા પ્રયોજને કરો ! અર્થાત્ કંઈ પ્રયોજન નથી,માટે ન જ કરો. હે નિર્ગુણ ! આ ત્રિગુણગ્રથિત[5] સંસારમાં જે જે સુખદુઃખની પ્રાપ્તિ થવી સંભવે છે, તે તે સર્વ આપ હસ્તામલકવત્[6] જોઇ જાણો છો, તથાપિ સ્વરૂપાવસ્થાનમાં[7] એ સર્વ પ્રપંચનો અત્યન્તાભાવ હોવાથી આપ તેને જાણતા નહિ હો એમ આ મન્દમતિ જીવો વખતે કલ્પના કરે છે. હે ઈશ ! કોઈ જીવની પણ કલ્પનાથી ન કળી શકાઓ એવા ઐશ્વર્યવાન્ આપ તેને હું [8]ક્ષુદ્રબુદ્ધિ શું કળી શકું ! માટે અધિક ન કહેતાં હે ત્રાતા ! હે પિતામાતા ! આપને અનંતાવધિ પ્રણામ વદું છું, તે સ્વીકારી મને કૃતાર્થ કરશો.

વિજયા કહે છે : આ વગેરે અનેક વચનોથી સ્તુતિ કરી રહ્યા પછી સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરીને હાથ જોડી સંમુખ ઉભો રહે છે, તેના સંમુખ થોડી વારે જોઇને તે મહાત્મા ઋષિ તેને બેસવા આજ્ઞા કરે છે.

---

૧ મહામાયાશક્તિસહિત. ૨ આખા. ૩ ગ્રહણ તથા ત્યાગની ઇચ્છાથી રહિત-રાગદ્વેષરહિત. ૪ અજ્ઞાનનાં બનેલાં, ૫ સત્વ, રજસ્ , તમસ્ એ ત્રણ દ્રવ્યથી ગુંથાયેલા. ૬ હાથમાંના આમળાની પેઠે પ્રત્યક્ષ, ૭ સમાધિમાં. ૮ ઓછી બુદ્ધિવાળો.

હરદત્ત પોતાના તરફ લક્ષ કર્યો એમ જાણીને હાથ જોડી પોતાની સ્રીતરફ હાથ કરી તથા સુવર્ણમુદ્રાની પોટલીપ્રતિ હાથ કરી કહે છે, હે ભગવન્! આ ધનાદિ વિષયમાં પ્રીતિવાળી, આપની સેવામાં તત્પર, આ સુવર્ણમુદ્રા આપનાં ચરણે ધરે છે,જે આપે જ એને મહદ્ અનુગ્રહ કરી માયાવડે દેખાડયું છે.હવે એની જે વ્યવસ્થા કરવી ઘટે તેની પણ આપ કૃપાળુસ્વામી આજ્ઞા કરશો.

આપની અકથ મહિમાવાળી કરુણાથી મને તો આ સંસારમાં અન્ય મેળવવાજેવું કશું બાકી રહ્યું નથી. તોપણ આ સ્રી જેને આપના કૃપાકટાક્ષનો સાચો સ્પર્શ અન્તઃકરણમાં થયો નથી, તે હજી આ ધનાદિવડે જણાતા સુખની લાલસાવાળી રહી છે,તેને તૃપ્ત કરવા આપ વિશ્વવિભૂતિના પતિ મહેશ્વરસ્વરૂપે અમારા રહેવાના આશ્રમમાં તથા આજુબાજુની પૃથ્વીમાં અસંખ્ય ધનનું ભાન કરાવ્યું છે. હવે તે આપની આજ્ઞાથી જ વ્યય[1] કરવાઉપર રહ્યું છે,અને આપે પ્રેરણા કરેલા અન્તઃકરણવડે આજપર્યંન્ત તે ધનથી સત્કર્મ કરયું છે. આપના સમીપ ન કથન કરવાયોગ્ય આ વાર્તાને કથન કરનાર હું અધમને ક્ષમા આપશો.

હે સંપૂર્ણ ઉપાધિથી નિર્લેપ ! આપને આવા ઉપાધિસંબન્ધી વાર્તા, ઉપાધિમાં જ માત્ર આજપર્યંત પચી રહેલો હું શ્રવણ કરાવવા હિંમત ધરી આપના સમીપ બોલ્યો છું, એ મારી વિવેકવિચારરહિત અયોગ્ય મતિનો પરિણામ જાણી આપ ક્ષમા આપજો.

આ જગતમાં ઘણાં [2]પ્રપંચપરાયણ સ્રીપુરુષો પરમાર્થસત્તામાં નિમગ્ન મહાત્મા પુરુષોના સમીપ પણ આવા સંસારભ્રમસંબન્ધની જ વાર્તાઓ પોતાની મેળે કરે છે.આ સંસાર પ્રતીતિકાળથી તે નિવૃત્તિકાળપર્યંત દુઃખથી [3]અતીત થતો જ નથી. તે સંસારને દુઃખરહિતપણે ભોગવવાની ઇચ્છાવાળાં ઘણાં વિષયના કીટસરખાં મનુષ્યો શ્રીસદ્‌ગુરુને વારંવાર દુઃખને જ આગળ આણી સ્તવે છે. પણ હે વિભુ ! આપની કૃપાથી આ જગતમાત્રને દુઃખથી ત્રિકાળ અભિન્ન જાણનાર હું એને દુઃખથી રહિતપણે ભોગવવાની વૃથા આશા બાંધી આપને કેમ જ શ્રમ આપું? આ વિવિધ ભોગોને જ્યાંસુધી શરીરઇંદ્રિયદ્વારા ભોગવનાર ભોગવે છે,ત્યાંલગી તે ભોક્તા તે તે ભોગોને દુઃખના અત્યંતભાવવાળા કેમ અનુભવી શકે? અર્થાત્ ન જ અનુભવી શકે. તેથી એ દુઃખરૂપ સંસારને ભોગદ્વારા દુઃખરૂપ અનુભવીને તે દુઃખથી નિરંતર વિકળ ન થઈને ક્રમે કરી ત્રાસ પામતી વૃત્તિઓને તે તે દુઃખરૂપ વિષ-

૧ ખર્ચ. ૨ સંસારમાં પચી રહેલાં. ૩ દૂર, રહિત.

યોથી[1]ઉપરામ કરવી એ પ્રકારના આપ શ્રીસદ્દગુરુવડે અપાયેલા વાસ્તવ બોધને દઢપણે ધારણ કરી [2]પ્રમાદરહિતપણે સેવવો એ જ અમારો કર્તવ્યધર્મ છે. આપ્રકારના અધિકારીના ધર્મને ન જાણી, આપ શ્રીસદ્દગુરુને નિરન્તર ઉપાધિમુક્ત થવા યાચના કરનાર યાચકમાત્ર શ્રમને જ કરે છે,પણ તત્કાળ [3]અનુપમ ફળને ભોગવતા નથી. એવા આપને વ્યર્થ શ્રમ આપનાર તે અધિકારિઓ અનધિકારીસમાન ગણવાયોગ્ય છે.હે શાન્તિના દાતા! આ આજે આપના સમીપ મેં અનધિકારીના ધર્મનો આદર કર્યો છે તે ક્ષમા કરજો.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે.: હે ધ્વજપાળ શેઠ! આપ્રમાણે વિવિધ સ્તુતિ કરતો,દીન વચન બોલતો,તથા પોતાને તિરસ્કાર કરતો તે હરદત્ત સવિનય પ્રણામ કરીને બેસતો હવો,તથા તે ગિરિજા પણ બેસતી હવી.આ સર્વ વૃત્તાંતને જાણી કૃપાના સમુદ્ર શ્રીગોકર્ણઋષિ આપ્રમાણે ગંભીર વાણીથી બોલ્યા.

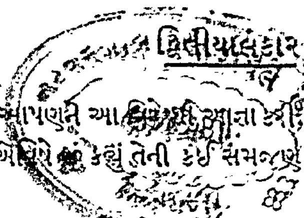
શ્રીગોકર્ણ કહે છે: હે અધિકારિઓમાં શ્રેષ્ઠ હરદત્ત! તારા આ ઉંચા અધિકારવાળા અન્ત:કરણને ધન્યવાદ ઘટે છે. તેં આ સંસારપ્રપંચ જે મૂળ અવિદ્યારચિત વિદ્વાનોથી મનાયો છે, તેના જેવા છે એવા સ્વરૂપને જાણ્યું છે, તેથી તું હવે એના ભોક્તાની પંક્તિમાં દેખાતો છતો પણ ખરેખરા ભોક્તારૂપે રહ્યો નથી. કારણ કે ભોક્તાપણે રહ્યો છે છતાં તું અન્ય જીવોની પેઠે દુઃખનો ભોક્તા હવે રહ્યો નથી.વ્યવહારનો ખરો ભોક્તા તે જ છે કે જે કર્તાપણાના અભિમાનવાળો છે,તથા હું સુખી,હું દુઃખી એવાએવા વિપરીત ભાનથી દુઃખસુખનો ભોગવનાર થઇ રહ્યો છે.વળી અન્ય પક્ષે તે પણ ખરો ભોક્તા ગણાય છે કે જે કર્તાભોક્તાસરખો જણાય પણ નિરન્તર અકર્તા તથા અભોક્તારૂપે જ સદા રહે છે.વ્યાવહારિક પુરુષની દૃષ્ટિથી તો પ્રથમનો ભોક્તા ખરો ગણાય, અને પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી તો આ બીજો જ ખરો ભોક્તા છે, કારણ કે તે ભોગવતોછતો નિર્લેપ રહે છે. જેમ [4]પદ્મપત્રને [5]જળસંસર્ગદોષ હોતો નથી તેમ, તથા ત્રિગુણ ઇશ્વિરને કર્તાભોક્તાપણાનો તથા તેના સુખદુઃખનો સ્પર્શ સંયોગી છતાં સંભવતો નથી તેમ.

હે હરદત્ત! તું વિષયવાસનાથી રહિત થયો છું,માટે તું મુક્ત જ છું, તોપણ સંગબળથી તારી વાસનાનો સમૂળ ક્ષય થયો નથી. તેથી સાક્ષાત્ જીવનમુક્તિનો અનુભવ તને વિલંબે થશે.હે શાન્ત ચિત્તવાળા! દઢ આસક્તિથી રહિત થઇ વિહિત ભોગવાતા ભોગો બંધનના હેતુ હોતા નથી,માટે તું સંશયને ત્યજીને નાનાવિધિ સત્કર્મોને કરતો, પ્રતીત થતા ધનસ્ત્રી આદિ વૈભવોને પ્રસન્ન ચિત્તથી ભોગવતો રહે. તને ઇશ્વિરના અનુગ્રહથી બંધ-

૧ વૈરાગ્યવાળી. ૨ ગફલતી રાખ્યાવિના. ૪ કમલનું ૫ જળના સંબંધનો.

થી શરીરમાં આવે છે, અને આ અવસ્થાઓના ભેદવાળું શરીર કરી મુકે છે ? એમાં અસંખ્ય હાનિ તથા લાભના પ્રસંગ આવે છે. પણ અજ્ઞાની જીવો તે પદાર્થના આવવાજવાને ન જાણવાથી તથા તેથી થતા લાભહાનિના સ્વરૂપને ન અનુભવવાથી શોક,મોહ,ભય કે હર્ષાદિને નિરન્તર પામતા જણાતા નથી. માત્ર મોટા ફેરફાર જ્યારે જ્યારે શરીરમાં જણાય છે, અર્થાત્ જણાઈ આવે એવા વ્યાધિ કે શરીરની પુષ્ટિને જુએ છે, જાણે છે ત્યારે શોક તથા હર્ષને માને છે, માટે હે વસ્તુને જેમ છે તેમ જાણનારા ! આ સ્ત્રીને સદ્‌વસ્તુનો બોધ કરતાં આ સર્વ પ્રપંચને જણાવજે, અને શોક મોહથી રહિત કરજે. જેથી આ જગતમાં જ્યાંસુધી તમારો દેહ રહે ત્યાંસુધી અંતર તથા બહારના અગણિત દુઃખસુખને આપનાર પદાર્થોને આવવાજવાને પ્રસંગે તમને બન્નેને માત્ર પરમાનન્દ જ પ્રતીત થયા કરે. હવે આથી વિશેષ તને આ ક્ષણે કહેવા યોગ્ય કાંઈ જ નથી; તેથી હે ભાગ્યશાલિ ! આ સ્ત્રીસહિત તારા આશ્રમે જઈને ઉચિત પ્રકારે વૈભવને ભોગવ. વળી અન્ય સમયે યોગ્ય લાગે તે પૂછજે.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : હે દેવજપાળ શેઠ ! આ પ્રમાણે તે **શ્રીગોકર્ણ** ઋષિનાં વચનને શ્રવણ કરીને બન્ને સ્ત્રી પુરુષે સાષ્ટાંગદંડવત્ પ્રણામ કર્યા તથા તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે તે દિવસે લઈ ગયેલા ધનને આજુબાજુના ક્ષેત્રમાં નિવાસ કરી રહેલા પવિત્ર બ્રાહ્મણોપ્રતિ યુક્તિથી દાનમાં આપી દીધું, અને પોતાને આશ્રમે ગયાં. ત્યાં રસ્તામાં ગિરિજા પોતાના મનમાં વિચાર કરતી ચાલતી હતી, તથા **હરદત્ત** ઋષિનાં વચનોને મનન કરતો ચાલતો હતો, તેથી પરસ્પર લગાર પણ વાત થઈ ન હતી, પણ આગળપાછળ ચાલતાં આશ્રમે આવી પહોંચ્યાં. પછી પોતાને આહાર લેવાની સઘળી તૈયારી કરી બન્ને જણાં જમીને પોતાના કામથી પરવારીને નિવૃત્તિથી બેઠાં; ત્યારે ગિરિજા લગાર હસીને બોલી : હે પતિ ! તમને આપણાં માતાપિતારૂપ મહાત્માએ મને બોધ કરવાની ભલામણ કરી છે,તેથી કૃપા કરીને જ્યારે હું કંઈ આડી અવળી જાઉં, ત્યારે મને ઠેકાણે આણજો. આ પ્રકારે સ્ત્રીનાં વચન સાંભળીને હરદત્ત કહે છે : હે સ્ત્રિ ! તું હવે આડી અવળી ચાલે એમ કાંઈ નથી. કારણ કે **શ્રીગોકર્ણ** ઋષિનો તારા ઉપર કરુણાકટાક્ષ થયો છે, એમ જણાય છે. જેના ઉપર એકવાર **શ્રીસદ્‌ગુરુ પરમાત્માનો** અનુગ્રહ થાય છે, તેને અનેક જન્મે પણ આડાઅવળા જવાનો સંભવ નથી હોતો, તો જેને અન્તનો જન્મ હોય, અથવા અન્તના પૂર્વનો જન્મ હોય તેને તો આડા અવળા જવાનું બને જ ક્યાંથી ? માટે હવે એવિષેની તો તું ચિન્તા ત્યજી જ દેજે.

ગિરિજા કહે છે: વારુ, ત્યારે, હવે આપણને આ [illegible] આજ્ઞા કરી, તે કંઇ તમને સમજણ પડી ? મને તો એણે જે કહ્યું તેની કંઈ સમજણ પડી નથી.

હરદત્ત કહે છે : બધી સમજણ મને પડી છે. હવે ધૈર્ય રાખીને જોયા કર. કાલે પ્રાતઃકાળથી એ વાર્તાનો આરંભ કરીશું, એમાં સત્યાસત્ય બોલવાસરખું થશે એટલો જ માત્ર ભય છે. પણ હવે જોઈશું; ઈશ્વર આપણી લાજ, શરમ ને ટેક નિભાવનાર છે.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે: પછી બીજે દિવસે તેણે ગામધણીને તથા ચાર સારા પુરુષોને પોતાના આશ્રમે મળવા આવવાવિષે જતાંઆવતાં મનુષ્યો-જોડે સન્દેશો કહાવ્યો.તે તેમણે કહ્યો એટલે તે બોલાવેલા સર્વ તે હરદત્તના આશ્રમે આવ્યા. વિનયથી નમીને ગામધણિ બોલ્યોઃ હે મહારાજ ! કોઈ દિવસ આટલાં વર્ષમાં તમે અમને કોઇને બોલાવ્યા નથી, અને આજે બોલાવ્યા છે, માટે અમારા પુણ્યનો ઉદય થયો એમ માનીએ છીએ. કારણ કે જ્યારે પાપનો ઉદય થાય છે, ત્યારે તો આ ભયને આપનાર રાજસત્તાનું તેડું થાય છે,અને આધિવ્યાધિ આદિ દુઃખ આવી પડે છે,પણ આ તો સર્વ દુઃખના નાશ કરનાર પરમેશ્વરની ભક્તિમાં તત્પર ભગવદ્‌ભક્તનું તેડું આવ્યું, તેથી પુણ્યના ઉદયવિના અથવા ઈશ્વરની કૃપાવિના આમાં બીજું કાંઈ અનુમાન કરી શકાતું નથી." હે ભૂદેવ ! હવે જે કંઈ સેવા મને સોંપવાની હોય, તેની આજ્ઞા કરો. એ જ પ્રમાણે બીજા સર્વ પણ વિવેકથી બોલ્યા, ત્યારે, પ્રસન્ન થઇને દીનસરખી વાણીથી હરદત્ત આ પ્રમાણે બોલ્યો : હે ભાગ્યવાન્ પુરુષો ! તમે સર્વ નિરન્તર પરમેશ્વરની પ્રીતિનાં પાત્ર છો, તેથી આ પ્રકારે નિરભિમાનપણે વિનયવચન બોલો છો. બાકી આ મારાસરખા દરિદ્રના બોલાવવાથી આવવું જ દુર્લભ, અને તેમાં આવાં વિવેકવચન તો બોલાય પણ નહિ જેથી તમે પુણ્યવાન્ છો, અને પુણ્યના ઉદયને ભોગવનાર છો. હે શ્રીમાન્ ! હું દરિદ્રને પરમેશ્વરે અનુગ્રહ કર્યો છે. તેથી મેં તમને શ્રમ આપ્યો છે. આ મારા આયુષ્યના ઘણા ખરા ભાગથી હું જેમને મારું પરમ દૈવત માનું છું, તે શ્રીગોકર્ણઋષિને આ મારા આશ્રમમાં પાંચ રાત્રિ પધરાવવાનો મારા મનમાં વિચાર થયો છે, અને મને સંપૂર્ણ આશા છે કે તે કૃપાળુ મહાત્મા મારા રંકના ઉપર એટલી કરુણા કરશે.આ વિચાર આવવાથી મને એટલો માત્ર સંકોચ રહ્યો છે કે આ મારો આશ્રમ ઘણો નાનો છે. હું દરિદ્ર અને દીન કોઈ પ્રકારના સામર્થ્યવિનાનો લોભને વશ થઈ આજસુધી આ જગાનો કશો વધારો કરી શક્યો નથી ! કારણ કે નિર્વાહથી વધારે પૃથ્વી

રોકવાથી વધારે દુઃખ થાય છે, અને વધારે લોભાદિ દુર્ગુણો પણ ધીરે ધીરે પ્રવેશે છે. માટે નિર્વાહ થવા જેટલી પૃથ્વી આ મેં તમારી કૃપાથી રોકેલી છે. એની ઉપજ હું દરિદ્ર તમને આપી શકતો નથી, તો હવે શું કહું? પણ આ કષ્ટ આવવાથી થોડી અધિક પૃથ્વી રોકવાની મને તમે આજ્ઞા આપો તો આ મારો મનોરથ પૂર્ણ કરું.એ ઇચ્છા તમને જણાવવા મેં મારા સમીપ તમને બોલાવ્યા છે. આ આશ્રમમાં તો અમે સ્ત્રીપુરુષ રહીએ એટલી જ જગા છે. આ એક બાજુએ મહાત્માને નિવૃત્તિએ બેસવાની આ પૂર્વ ભાગમાં જગા કરવાની છે. અને એક એમને પોઢવાની આ પશ્ચિમ બાજુએ સુંદર સ્વચ્છ મઢી કરવાની છે; અને એમને અર્થે પાકાદિ સામગ્રી કરવા રાખવા વગેરે માટે આ ઉત્તરમાં એક પાકશાળા કરવી છે,અને આ દક્ષિણ ભાગમાં એમનાં દર્શનાર્થે આવનાર યાત્રાળુસરખા કોઈ અતિથિ બ્રાહ્મણાદિને સૂર્યનો તાપ ન પીડે માટે એક મંડપ કરવાનો છે. એમાં જે કાંઈ ધનનો ખપ પડશે તે તો અન્ય સ્થળેથી યોજના થનાર છે,માટે આપે તે વિષે ક્ષમા કરવી. પણ માત્ર આ પૃથ્વી મને રોકવા આજ્ઞા કરવામાં કશી અડચણ ન હોય તો મને સ્પષ્ટ આજ્ઞા આપશો. વળી એ પૃથ્વીમાં મહાત્મા પધારવાથી એનું પૂજ્યપણું થશે.માટે એ સ્થાનને નિરન્તર અતિથિઓના ઉતારામાટે જેમની તેમ રોકી રાખવાની છે. માટે આ અવશ્ય કરીને પૂછું છું; નહિ તો માત્ર પાંચ રાત્રિસારુ તો આપને આવડું કષ્ટ આપવાની અગત્ય પણ નહોતી. આ પ્રકારનાં તે હરદત્તનાં વચન સાંભળીને ઘણી પ્રસન્નતા દેખાડતો તે પૃથ્વીપતિ બોલ્યો: 'ઓહોહો! આ પૃથ્વીને હું ધન્ય માનું છું, તથા એ પૃથ્વીના ધણીપણાથી હું મને પોતાને પણ ધન્ય માનું છું. કારણ કે મારી કહેવાતી આ પૃથ્વી પરમેશ્વરનું જ સ્મરણચિન્તન કરનારા શાંતચિત્તના મહાત્માઓને ફરવા યોગ્ય થવી ઠરી છે. આ પૃથ્વીને તથા આ આજુબાજુની ઘણી પૃથ્વીને તો હું નિરુપયોગી જ સમજું છું,અને આજથી એ સર્વ પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે તમને જ અર્પણ કરું છું; તે આપ સ્વતંત્રપણે ઇચ્છામાં આવે એટલી રોકો અને જો ખુટતી જણાય તો પછી વળી મને બોલાવીને આજ્ઞા કરજો.'

ધ્વજપાળ શેઠ કહે છે: હે વિષ્ણુશર્મા! આ વાર્તાના આરંભમાં તો તમે કહ્યું હતું કે, 'આ ગોકર્ણઋષિના આશ્રમથી પાંચ ગાઉઉપર એક ભદ્રા નામે નગરી હતી, ત્યાં એક બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી રહેતાં હતાં,' ત્યારે એ તો અત્યાર લગી મને વાંધો પડતો રહે છે કે એ તે નગરમાં રહેતાં હશે

કે બહાર? કારણ કે તમે બધું વર્ણન તો બહાર રહેતાં હોય એવું કરયું છે. ને વળી મહીં મહીંથી તો તમે કહો છો કે 'તે ગ્રામ,' ને વળી બોલ્યા કે 'તે ગામધણીને બોલાવ્યા,' વળી કહ્યું કે 'પૃથ્વીના પતિ આમ બોલ્યા,' ત્યારે લગાર સ્પષ્ટ કરીને કહો કે એ શી રીતે હતું?

વિષ્ણુશર્મા કહે છે: હે શાણા શેઠ! સારું થયું જે તમે પૂછ્યું, બાકી આ કંઈ મોટા અંદેશાની વાર્તા નહોતી. પણ વખતે કોઈ સ્થૂલ વિષયને જ જોનાર હોય તો તેને એવા વિષયમાં જ ભ્રમ થાય, અને તેની બુદ્ધિ એવા ભ્રમમાં ગુંથાઇ જાય તો પછી રહસ્યની વાર્તા પૂરી નિરાંતે તે સાંભળે પણ નહિ. આ તો ઠીક છે કે તમે સઉ તો તત્ત્વવસ્તુ જે જ્ઞાનબોધ હોય તેના ઉપર જ લક્ષ કરનારાં છો. હવે સાંભળો, તમારી શંકાનું સમાધાન આપું છું. કેટલાંએક ગ્રામ હોય છે, અર્થાત્ ઘણી મોટી વસ્તિ નથી હોતી, તોપણ લગાર રળિયામણાં હોય છે, તો તેમને નગરી પદ જોડવામ આવે છે; અથવા તેનો ધણી રાજા પોતાના ગામને પણ નગરી પદ જોડીને લગાર માનવાળી કરે છે. પછી તે નામનો લોકમાં વ્યવહાર થાય છે. તેમ આ નગરી કંઈ ઘણી મોટી નહોતી, પણ દશબાર હજાર માણસની વસ્તીવાળું ગામ હતું. પણ તેનો ધણી જે પોતાની નાની સત્તામાં પણ રાજા કહેવાય છે, તેને રહેવાનું સ્થાન હતું, તેથી તે ભદ્રા નગરીના નામથી ઓળખાતી. તે રાજાનો બીજો ઝાઝો મુલક નહોતો પણ માત્ર દરવર્ષે એક લક્ષ મુદ્રા ઉત્પન્ન થાય એટલો હતો. તો પણ તે કુલીન તથા સ્વતંત્ર હોવાથી તે ગ્રામધણીની રાજામાં ગણના થતી. એ નગરીવિના બીજાં નાનાં મોટાં વિશ ગ્રામ તેને તાબે હતાં, તેથી મોટાં શહેરોની અપેક્ષાથી તો એ ગ્રામ પણ કહેવાય. અને નાનાં ગ્રામોની અપેક્ષાથી તથા તેના પાડેલા નામથી એ નગરી પણ કહેવાય; માટે એમાં મોટી હાનિ નથી. અને એ નાના રાજ્યનો ધણી તેને આ સ્થળે ગ્રામધણી કહેવામાં પણ કશી ચિન્તા નથી; અને તે પૃથ્વીનો ધણી જ હતો માટે પૃથ્વીપતિ અથવા ધણી કહીએ તો પણ બાધ આવે એમ નથી. હવે એ ભદ્રા નગરીને કોટ પણ હતો. તથા કોટથી બહાર પણ વસ્તી આજુબાજુ ચારે તરફ થયેલી હતી. તે બહારની વસ્તીથી થોડે અંતરે આ હરદત્તનો આશ્રમ હતો. તે કેવળ જંગલ પણ ન કહેવાય, અને ખાસ વસ્તી પણ ન કહેવાય; એટલે આ સઘળું વર્ણન જેવા રૂપમાં થયું છે તેવા રૂપમાં જ તેનો આશ્રમ હતો. એણે જે વધારે જગા માગી તે થોડી કોટબહારની વસ્તીતરફની, તથા બીજી બાજુએ તો સીમતરફની હતી. એવાં નાનાં રાજ્યના ધણીઓ કુળવાન પણ હોય છે. તેઓમાંના સર્વે સારા પુરુષો તો પોતાની વસ્તીમાં તથા

વસ્તીથી બહાર જે જે પવિત્ર પુરુષો રહેતા હોય તેમનાં તથા જે દેવાલયો હોય તેમાં દેવનાં દર્શન કરવા નિત્ય એક વાર જાય છે, અને કોઈ તો પ્રસંગ વશાત્ તેવે સ્થળે જાય છે. પણ પોતાની વસ્તીના પવિત્ર પુરુષોને તથા સ્થાનને જાણે તો ખરા જ.તેમ આ હરદત્તને એ ભદ્રા નગરીનો રાજા ખરાબર જાણતો હતો, તથા તેના મનમાં એના વિષે પૂજ્યબુદ્ધિ પણ ધીરે ધીરે ઘણી વધી હતી. તેથી આ પ્રસંગે બોલાવવાથી તત્કાળ તેને આશ્રમે આવ્યો હતો. નહિ તો હે શેઠ ! આ ઘણા તીતાલીઆસરખા રાજાઓ છે, તે નાના હોય કે મોટા પણ અત્યંત અભિમાનના ઘુમંડમાં રહે છે. પ્રજાનું નમન પણ સ્વીકાર્યું જણાવતા નથી તો બીજું શું કહેવું? પણ આ પુરુષ તેવો નહોતો. એ તો પોતાના મનમાં એમ જ જાણતો કે આ પૃથ્વીઉપર મારા સરખા લાખો થઈ ગયા છે, ને હું પણ થોડા દિવસમાં થઈ જાઈશ, માટે જે સુખ આપણા દૈવનું હશે તે આપણું છે, અને એ સત્તામાં જે પરોપકાર થયો એ જ ખરો છે. તે આખી પ્રજામાં પ્રજાની પેઠે હળી મળીને રહેતો. નાનું બાળક, મોટો શ્રીમાન્ કે ગરીબ પણ એની જોડે ખુશીથી નિર્ભયપણે જઈને વાત કરતો. એનામાં કોઈ જાતનો પણ નિંદવાસરખો દોષ ન હતો. વારુ હવે, આડા પ્રસંગઉપર ઉતરી જવાશે, માટે કહો હવે કંઈ સંશય છે? વાર્તાના આરંભમાં આ વિષે વિસ્તારના ભયથી કશું કહ્યું ન હતું, માટે આ સ્થળે તમે પૂછ્યું તે ઘણું સારું થયું.

દેવજપાળ શેઠ કહે છે : ના હવે કશો સંશય નથી. હવે પાછી આપણી અટકી છે ત્યાંથી મૂળ વાર્તાને આરંભો. આવી વાતને ઘણી લંબાવવાની જરૂર નથી કારણ કે સ્થાનવિષેની શંકા તો આટલાથી જ નિવારણ થઈ ગઈ.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : પછી તે વિવેકી હરદત્તે તે ભદ્રા નગરીના ધણીને કહ્યું : 'હે પ્રજાપતિ ! મારે ઘણી પૃથ્વી રોકીને તો હાલ ઉપયોગ જણાતો નથી. કારણ કે એટલીનું અભિમાન બાંધી સાચવવી એ પણ મોટું દુઃખ છે.તેથી આપની આજ્ઞા છે તો મારે ખપપ્રમાણે આ સીમતી આજુબાજુએ વિશેષ ભાગ જોઈશે તો રોકીશ,અને આપણા ગ્રામતરફ ઓછી રોકીશ,કેમકે પ્રસંગે પ્રજાને વસવા ઉપયોગી થઈ પડે.' આ વચન સાંભળી રાજા બોલ્યો: હે મહારાજ ! તમારાથી બીજી,રાજાના કલ્યાણને કરનારી ઉત્તમ વસ્તી ક્યાંથી આવનાર છે ? માટે તમે સુખેથી આ આશ્રમની ચારે બાજુએ રોકી લેજો; અને આ શ્રીગોકર્ણ ઋષિ જે અમારું પણ પરમ દૈવત છે તેમને પધરાવવા અર્થે તો જે કંઈ ખર્ચ કરવામાં આવે તે તો મારા ભંડારમાંથી જ કરવામાં

આવે. એમાં તો તમારે લગાર પણ વાંધો લેવો નહિ. કેમકે પોતાના રાજ્યની મર્યાદામાં આવેલા સારા પરોણાની તો રાજાએ જ પરોણાગત કરવી જોઇએ. કારણ કે એવી વસ્તીમાં સઉથી મોટો ગૃહસ્થ રાજા જ ગણાય છે.

હરદત્ત કહે છે : એ વાર્તાની તો આપ ક્ષમા કરજો. કારણ કે જો એમ જાણે તો એ મહાત્મા વખતે અત્ર પધારે કે ન પધારે. ઘણા રાજાઓ એમની પ્રાર્થના કરે છે પણ પધારતા નથી. પણ આ તો હું આ અતિથિ-આશ્રમને રચું છું, તથા આ બ્રાહ્મણના પુત્રોને વેદાદિ વિદ્યાનું અધ્યયન કરવાની શાળા આ જગાએ સ્થાપવાનો આરંભ કરું છું, માટે એ પવિત્ર કાર્યમાં આપનાં ચરણ ત્યાં ફરવાં જોઇએ, એવી પ્રાર્થના કરીશ તેથી દયા કરી પધારશે. માટે હાલ તો નહિ, પણ અત્ર પધાર્યા પછી આપને જે એમની સેવા કરવી ઘટે તે કરજો. આપ રાજા છો,એટલે અમે જે પુણ્યકર્મ કરીએ તે પુણ્યના આપ ખરા ભાગી છો, માટે એ સર્વ આપના ભંડારથી જ થાય છે, એવું આપ અંતરમાં સમાધાન રાખજો. હરદત્તનાં આવાં વચનો સાંભળીને પેલા બીજા આવેલા નગરશેઠ તથા સારા ગૃહસ્થો પણ ઘણા વિનયવિવેકથી કહેવા લાગ્યા કે જેમ બીજે સ્થાનેથી તમે ધન લાવી આ સઘળું કામ કરવા ધારો છો, તેમ આ અમારું ધન તે તે બીજા સ્થળનું જ જાણજો, અને શંકારહિત થઇને અમને આજ્ઞા આપો, કે તે સઘળી વ્યવસ્થા અમે કરીએ.

હરદત્ત કહે છે : આપ પણ એ વિષે ક્ષમા કરો. આ ધન જ્યાંથી આવશે તે તમારું જ છે, એમ જાણજો.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે : હે શેઠ ! દિવસ ફરે છે, અને ઇશ્વરની કૃપા થાય છે ત્યારે તેને દશ દિશા અનુકૂળ થાય છે, તે પ્રમાણે આ હરદત્તને હવે થાય છે. આ સઘળી વાર્તા કરીને પછી તે નગરીનો રાજા જેનું તેનાં માતાપિતાથી ચાલેલું નામ વિશ્વજિત્ હતું, તથા જે પ્રજામાં પણ ચાલતું હતું, તે વિશ્વજિત્ રાજા તથા પેલા સદ્ગૃહસ્થો રજા માગી ઉઠ્યા અને સર્વેએ વિચાર કર્યો કે આ પવિત્ર અને સંતોષી બ્રાહ્મણને કંઇ ઉપકાર કરવો જોઇએ. કારણ કે એના જેવું સત્પાત્ર આપણા આખા ગામમાં કોઇ નથી. પછી સર્વે મળીને વિચાર કરીને આ કામમાં હાલ તરત દશહજાર ધનનો ખપ પડશે એવું અનુમાન કરીને અર્ધ ધન રાજાએ આપવા નિશ્ચય કર્યો, અને અર્ધમાંથી પેલા સર્વેએ આપવા નિશ્ચય કર્યો અને એ બ્રાહ્મણની ઇચ્છાપ્રમાણે કામકાજ કરે એવા પાંચસાત સારા રાજસેવક પણ તેનું કાર્ય થતાસુધી તેના તાબામાં સોંપવાનો નિશ્ચય કરી સર્વ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા. પછી અન્ય સઘળાએ પોતપોતાને આપવાનું ધન રાજાને સ્વાધીન કર્યું, અને રાજાએ

પોતાના પ્રધાનસાથે સેવકોપાસે ઉપડાવી તે ધન હરદત્તના આશ્રમે મોકલાવ્યું: તે હરદત્તે ઘણી ના પાડી, પણ પ્રધાને રાજાનો આગ્રહ જણાવવાથી હરદત્તને રાખ્યા વિના છૂટકો થયો નહિ,અને તે ધનની રક્ષા કરવાને તથા હરદત્તની આજ્ઞાપ્રમાણે બીજી સઘળી વ્યવસ્થા કરવાને રક્ષક સિપાઈ તથા વ્યવહારમાં કુશળ કામદાર તેને સોંપ્યો. તે આશ્રમથી થોડે અન્તરે માંડવો બાંધી રહ્યા. પછી હરદત્તે ઇષ્ટસ્મરણ કરી ધનની સ્થિતિ જેટલી પૃથ્વીમાં હતી, તેટલી પૃથ્વી રોકીને તેથી આગળ સર્વ બાજુ ફરતો એક કોટ નાંખવાને પૃથ્વી આળેખી આપી. તે પ્રમાણે તે કામદારે એ ધનમાંથી ખર્ચ કરીને ફરતો કોટ કહ્યા પ્રમાણે કરી આપ્યો. પછી પોતાના સ્વાધીન થયેલી તે જગામાં ધીરે ધીરે વ્યવસ્થા કરવાનું કામ પોતાની ઇચ્છાપ્રમાણે કરવાની સઘળી ગોઠવણ તે હરદત્તે જાતે કરી, અને જોઈતી સઘળી મદદ તે રાજસેવકોએ કરી. આ પ્રમાણે થોડા દિવસમાં તત્કાળ ઉપયોગી થઈ પડે એવી સઘળી વ્યવસ્થા થઈ ગઈ. પણ હે ધ્વજપાળ શેઠ! પરમેશ્વરની એક મોટી કૃપા એ થઈ કે જેટલી પૃથ્વીમાં પાયા નાંખવા ખોદવામાં આવ્યું, એટલે પૃથ્વીમાં કિંચિત્ પણ ધનનું ભાન કોઈને થયું નહિ. અર્થાત્ તે તે જગાએથી ધન બાજુએ હઠી ગયું, નહિ તો આ પૃથ્વીમાં ધન છે, એમ જાણવામાં આવત તો રાજાની મતિ ફરત, એટલું જ નહિ પણ આ હરદત્ત લોભી તથા પ્રપંચી છે એમ સર્વના માનવામાં આવત. આપ્રમાણે સઘળી વ્યવસ્થા કામ ચાલે એવી કરી તેમાં પોતાના આશ્રમનો પણ સારી રીતે ઘટતો વધારો કરી લીધો. આ પ્રમાણે જગા ઘેરાવાથી અંદરના ભાગમાં મોટા વિશાળ રાજદ્વારસરખો ઘેરાએલો ભાગ દેખાવા લાગ્યો. આખી તે ભદ્રા નગરની પ્રજા ત્યાં જોવા આવવા લાગી. તથા તે હરદત્તનાં દર્શન કરવાને પ્રજામાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. આપ્રમાણે સઘળી ધનવાળી પૃથ્વી પોતાને કબજે કરી લઇને પછી એક દિવસ પોતાની ઇચ્છા તે મહાત્માને નિવેદન કરવાના વિચારથી શ્રીગોકર્ણ ઋષિના સન્મુખ તે બે હાથ જોડીને ઉભો, તથા તે ગિરિજા પણ તેના પાછળ ઉભી.

ધ્વજપાળ શેઠ કહે છે: હે વિષ્ણુશર્મા! આ વાર્તામાં એક મોટો સન્દેહ પડ્યો.ત્યાં તમારા કહેવાથી એવો સન્દેહ આવ્યો કે આ પાયા ખોદવાની જગાએથી ધન હઠી ગયું, એ બને જ કેમ? ધન તો જડ છે, એને ચાલવાનો સ્વભાવ નથી,એને જ્ઞાન પણ નથી,તો એ ધન શી રીતે હઠી ગયું હશે? એ સંશય મારો નિવારણ કરો.

વિષ્ણુશર્મા કહે છે: હે ધનાધિપતિ ! એ વાર્તા સન્દેહ આણવાજેવી ખરી માટે હવે સાંભળો,એનું સમાધાન આપું છું. ત્યાં એ જડ ધનને ગતિ આવવાનાં કારણ તો પછી કહું છું,પણ પ્રથમ એક દષ્ટાંત કહું છું તે સાંભળો. એ દષ્ટાંત બનેલો મારાજાણવામાં આવ્યો છે,અને અદ્યાપિ ઘણાં મનુષ્યોના જાણવામાં છે. એક શાહુકાર અસંખ્ય ધનનો ધણી હતો. તેનું અગણિત ધન તો બહાર પ્રજામાં ફરતું હતું,તથા તેવું જ અગણિત ધન એક મોટા ભોંયરામાં ભરેલું હતું. તે શેઠે પોતાના પુત્રને પોતાના [1]અવધિએ જણાવ્યું કે હે દીકરા ! આ ન ખુટે એટલું ધન આપણી દુકાનોમાં તથા પ્રજામાં ફરતું છે,તે સુખથી ભોગવજે અને દૈવગતિથી તને આપત્તિ આવે તો આ ભોંયરામાં અસંખ્ય ધન છે, તેમાંથી તું જોઈતું કાઢીને તારો વ્યવહાર ચલાવજે. આ રીતે અનેક પ્રકારની પોતાના પુત્રને શિખામણ આપીને પછી આયુષ્યમર્યાદાએ તે શેઠે પોતાનું શરીર છોડી સ્વર્ગવાસ કરયો. ત્યાર પછી તે પુત્રે ઘણા દિવસ પોતાનો વ્યાપાર ઉત્તમ ચલાવ્યો. પણ જેમ સૂર્યનો ઉદય અસ્ત થતો આપણે દેખીએ છીએ, તેમ ચઢતીપડતી સર્વની થાય છે, એ નિયમથી તે પુત્રની પડતી દશા આવી; તેથી જ્યાં ત્યાંથી તેનાં નાણાં ભાગવા માંડ્યાં,વ્યાપારમાં ખોટ આવવા લાગી, અને ઘણી આસામીઓ ત્રુટી ગઈ. જેથી તેને ત્યાં થાપણ મૂકેલાં નાણાંવાળાઓ એકદમ ઉઘરાણી કરવા આવ્યા. તે વેળા તે પુત્ર ગભરાયો, અને એકે માર્ગ આબરુના રક્ષણનો જણાયો નહિ,ત્યારે તેણે પોતાના પિતાનાં વચન સંભારીને પેલું ભોંયરું ઉઘાડી પોતે એકલો પ્રથમ માંહી ઉતરયો અને ચારે બાજુએ જોયું તો અસંખ્ય ધનનાં ભરેલાં પાત્રો તથા ઢગલા દીઠા,અને સુવર્ણ તથા ચાંદીનાં પણ પુષ્કળ પાત્રો પડેલાં જોયાં. આ જોઈને તેના મનમાં મોટો હર્ષ થયો, અને માંહિથી પોતાના સેવકોને અન્દર આવવાની આજ્ઞા કરી. તે સેવકો માંહિ આવવાને સજ્જ થાય છે એટલામાં તો એ ધન એકદમ કંપી ઉઠ્યું અને મોટા વેગથી ખણખણાટ કરતું બાજુની ભીતોને ભેદીને દક્ષિણ દિશાતરફ ચાલતું થયું. આ જોઈને પરમ આશ્ચર્યને પામતો પેલો શેઠનો પુત્ર તો હાબો જ થઈ ગયો, અને કંઈ સૂઝ પડ્યું નહિ; તો પણ ત્યાંનું સઘળું ધન જતાં વિકળસરખો થઈ જવાથી પાછળ દોડીને તેણે એક સોનાની થાળીઓનો મોટો ચોડો જે વેગથી ઘસડાતો જતો હતો,તેના ઉપર બળથી હાથ નાંખ્યો.એમ છતાં એનો હાથ તે વેગને રોકી શક્યો નહિ, પણ તેણે જે થાળીનો કાનો બળથી દાબી ઝાલ્યો હતો, તેટલો કાનાનો ચાર આંગળીનીચે દબાયેલો કડકો તેના હાથમાં રહ્યો;

1 મરણસમયે.

અને આખો થાળીનો ચોડો તો બળમાં ધસડાઈ ગયો. આ જોઈ ને અત્યંત ખેદ પામેલો તે પુત્ર પોતાનું ભાગ્ય અત્યંત દુર્બળ આવ્યું છે,એમ જાણીને પાછો બહાર નીકળી આવ્યો, અને સેવકોને ભોંયરું જેમનું તેમ બંધ કરવા આજ્ઞા કરી. પછી રાત્રિએ એકાંતમાં ઘણો વિચાર કરીને એ દેશ તથા ઘર છોડી જવાનો નિશ્ચય કર્યો, તેના સ્વરૂપને કહું છું તે શ્રવણ કરો.

વિજયા કહે છે : બોલો, 'જય જય **શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ**' (સર્વ બોલે છે.)

ચંચળા : અરે રે ! હવે આ બિચારાની શી વલે થશે ? મન તો સાંભળવામાં અટકી રહ્યું છે. પણ દિવસ રહ્યો નથી, એટલે લાચાર થઈ ઉઠવું પડશે. ત્યારે એક નાનુંસરખું કંઈ થાય એટલે પછી ઉઠીએ.

ત્રિજયા : (જય બોલીને ગાય છે.)

ગરબી.

શરણાગત પ્રતિપાળ, પ્રભુ તો, શરણાગત પ્રતિપાળ. ટેક.
અસહ્ય આપત્તિમાં પણ જે, ભક્તતણી શુભ ઢાલ; પ્રભુ૦
અણજાણ્યે દોષો થાતા તે, ન ગણી થાય કૃપાળ; પ્રભુ૦
કાળ સદા આ જગભક્ષક જે, તેના પણ જે કાળ; પ્રભુ૦
સાચા પ્રેમવિના બહુ યુક્તિ,–થી પણ ન જડે ભાળ; પ્રભુ૦
શુભ માગે જીવ, અશુભ ન આપે, જેથી ન નડે સાલ; પ્રભુ૦
અશુભ ચહે તવ શુભ આપે તે, ઉરમાં આણી વ્હાલ; પ્રભુ૦
ઇચ્છ્યું અનુકૂળ પણ આપે છે, જવ ન અડે જંજાળ; પ્રભુ૦
આશ્રિતનું ન અહિત કરે કદી, પ્રકટાવી મતિ [1]બાળ; પ્રભુ૦
મનહર પ્રભુવિણ અવર નથી કો, લેનારો સંભાળ; પ્રભુ૦

ચંચળા : (જય બોલાવ્યા પછી) અરે બહેન ! રોજ તો મારા મનમાં પેલી બચારી ગિરજાની ફિકર રહેતી, પણ આજે તો હવે આ બચારાની આગળ શી વલે થઇ હશે એવી બીજી ફિકર પેઠી.

વિજળી : બહેન ! એની તો બચારાની,ધન ગયું ત્યારથી માઠી જ વલે થઈ જાણવી કેની ? પણ એનાં બૈરાંની શી વલે થશે ? એ તો બચારો ગમે ત્યાં જઈ ને પણ દુઃખેસુખે દહાડા કાઢશે.

પારવતી : બહેન ! સુખ ભોગવેલાં માણસને દુઃખમાં દહાડા કાઢવા એ તે કંઈ સહેલું છે ! આપણે તો વાતો કરીએ,પણ જેને ભોગવવું પડે છે, તેને એ વાતની ખબર પડે છે. જાણ્યું કેની ?

કમળા : એ બધી વાતને તો તમે જાણો બા, જેણે તડકાછાંયડો

---

૧ બાળ:નાનાજેવી વગર સમજણની બુદ્ધિનો પોતાનામાં ઉદય કરીને.

જોયો હોય તે. અમારાં જેવાંને શી ખબર ? અમે તો હજી અણનાથ્યા બળદીયાજેવીઓ કહેવાઇએ.

ચંચળા : બ્હેન ! હવે તો વળી એનો દહાડો પાછો પરમેશ્વર ફેરવશે ત્યારે. માટે ગભરાયે કંઈ પાર આવે ? એ તો જેમ સુખ ભોગવ્યું તેમ ધીરજ રાખીને દુઃખ પણ ભોગવી લેવું જોઈએ.

વિજળી : પેલો શેઠ પણ ભલો માણસ ખરો. બચારી ગિરિજાને સુખ મળવાનો સમો આવ્યો ત્યારે છાનોમાનો બેશીને સાંભળ્યો ન ગયો, ને વળી વચ્ચે નકામી ટાપશીઓ પૂરપૂર કરી, ત્યારે વળી આ વચ્ચે આડું લાકડું પડયું; એટલે તેને તો વિષ્ણુશર્માએ બધી વાત તરત પૂરી કરી હશે, પણ આપણે તો હમણાં ઉંચે જીવે રહેવાનું કરયું કેની ?

ચંચળા : હશે બાઈ ! વળી ભગવાન્‌ની મરજી હશે તો કાલ એને સુખનો દહાડો આવ્યો જાણીશું. હવે આપણે ગમે એટલી કાળજી કરીશું, તોપણ તેથી કંઈ વળવાનું છે !

પારવતી : એમ ઉતાવળે કંઈ આંબા પાકે છે મારી બાઈ ! બચારી વિજયાલક્ષ્મીને પણ આખો દહાડો બોલી બોલીને ગળું ના સુકાય? ઘડી એમને નવરાં તો પડવા દેતાં નથી ! એના કામથી પરવારયાંએ હોતાં નથી, ત્યાર પહેલાં તો સઉ આવીને બેસો છો, ને હજીએ દહાડો પહોંચતો હોત તો એને બચારીને કંઈ આગળ કહેવાની ના હતી ! લો ચાલો ઉઠો સઉ. [એમ કહીને ઉઠે છે. પછી સઉ ઉઠીને પોતપોતાને ઘેર જાય છે,ને વિજયા પોતાને કામે લાગે છે. થોડી વારે સંધ્યાકાળ થયા પછી મનોહર ઘરમાં આવે છે.]

વિજયા : (પોતાના બહારથી આવેલા પતિને પાણીવગેરેનું પૂછીને શાંત થઈ બેઠા પછી તેના ચિત્તની પ્રસન્નતા જોઈ ને પછી) કેમ સંધ્યા નદીતીરે કરીને જ આવ્યા કે શું ?

મનોહર : હા, સમય મળ્યો ત્યારે પરવારી લીધું. બરાબર સૂર્યના અસ્તસમયે આપવાની ખરી વેળાએ જ ત્યાં હતો, તેથી ત્યાં જ અર્ઘ્ય આપીને જપ પણ કરી લીધો.

વિજયા : વારુ કાલે તમે કહ્યું'તું કે આ આપણાં પાડોશીને આપણી વાત સાંભળે તો કાનમાં સીસું રેડવું પડે. કારણ કે એ તો જાચાં વૈષ્ણવ છે. ત્યારે શું એ વાત સાચી કે હસવાની ? એમના ગુરુની એવી આજ્ઞા છે કે એ તે એમનો દુરાગ્રહ છે ?

મનોહર : ના ના. કોઈ પણ ધર્મના ગુરુઓ મૂળથી ખોટા આગ્રહ રાખતા જ નથી, અને એમના ગુરુનો પણ બિલકુલ તેવો દુરાગ્રહ નથી; પણ

દરેક ધર્મનાં મૂળતત્ત્વોને જાણતાં નથી. એટલે અણસમજથી દુરાગ્રહ બાંધી લે છે, ને પછી સામસામાં તેવાં મળે છે એટલે દુરાગ્રહ વધે છે.પણ શાણાં માણસોએ તો મુદ્દલ દુરાગ્રહ ન જ રાખવો જોઇએ. તેમ જ વિવેકી પુરુષો-એ તો કોઈ કોઇના ધર્મની નિન્દા પણ ન કરવી જોઈએ.ધર્મ તો પાળે તેનો છે. સારી વાર્તા જે કહે તેની સાંભળવામાં દોષ નથી,એવું શાસ્ત્રનું વચન છે. વળી ભગવાને શ્રીમુખે પણ ઘણી જગાએ કહ્યું છે કે પ્રાણીમાત્રમાં હું રહું છું. મારા વિના ઠાલો ઠામ નથી; તો પછી ભગવાનના ભક્તોએ એકબીજામાં દ્વેષ કરવો એ કંઈ સારું નથી. પણ અણસમજણથી લોકો માંહોમાંહિ મિથ્યા દ્વેષ કરે એમાં કોઇની કસુર નથી. હશે, આપણે તો સઘળાં બરાબર છે. એ લોકોની પણ આપણા મનમાં દયા આવે છે કે બિચારાં પાડોશમાં રહ્યાં છે, તે સુધરે અને એમને સુખ થાય તો સારું. પણ તે પોતાની આડાઈથી કાન ન ધરે ત્યારે લાચાર.

વિજયા : શિવના ને વિષ્ણુના ભક્તોને એકબીજાનો દ્વેષ કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે લોકો અમથા જ કરતા હશે ?

મનોહર: એ તો લોકો અમથા જ. કોઈ કોઈ જગાએ પાછળથી લખાયેલાં અથવા સ્તુતિ કે [1]અર્થવાદનાં વચનો સાંભળીને તેમને ફોકટ દુરાગ્રહ બંધાયો હશે. બાકી મૂળ તો કોઈ પ્રકારે પણ પરમેશ્વરની ભક્તિમાં ઈશ્વરનાં નિમિત્તવશાત્ ધરાયેલાં જૂદાં જૂદાં સ્વરૂપને એકબીજાએ ભક્તિ કરતાં નિન્દવાં એવું શાસ્ત્રનું વચન તો હોય જ નહિ. સઘળે ઈશ્વરનું સ્વરૂપ છે. નિન્દવાની લગાર પણ ખાલી જગા નથી. પણ આ વ્યવહાર પુણ્યપાપ-કર્મવશ છે, તેથી મહીં સ્તુતિનિન્દા થાય છે, ને જીવો તેનાં ફળ ભોગવે છે. આ પ્રકારે આખા જગતના લોકોની વાર્તા કરવા બેશીએ તો આપણી સ-મજણ પણ આપણે ખોઈ બેશીએ એમ છે. માટે સો વાર્તાની એક વાર્તા હું તને કહું છું કે આપણા મનથી આપણે કોઇની પણ નિંન્દા કરવી નહિ. સઘળે કરેલા નમસ્કાર પરમેશ્વરને જ પહોંચે છે, એમ સમજીને વિષ્ણુનાં સ્થાનમાં તથા શિવનાં સ્થાનમાં બધે સરખી પ્રીતિવડે નમસ્કાર કરવો.હવે ચાલો. વાત કરતાં વેળા થઈ જશે, માટે કરો તૈયારી. [વિજયા તૈયારી કરે

---

૧ કોઈ વિષયનો બોધ કરતાં તે મનમાં દૃઢ કરાવવાને તેનું માહાત્મ્ય બતાવવા સારુ તેની સ્તુતિનાં તથા બીજાની નિંદાસરખાં વચનો; એ વચનોનો અર્થ પ્રકૃતની સ્તુતિમાત્ર જ છે.

છે. પછી બંને જણાં વાળુ કરી પરવારે છે. પછી કથાનો સમય થતાં વારા ફરતી સહુ આવે છે એટલે]

મનોહર: (વિઠ્ઠલજીને) કહો વિઠ્ઠલજી ! કાલે ક્યાંથી રહ્યું છે ?

વિઠ્ઠલજી: પેલી કૌશિકી પાણી ભરીને આવી છે, ને પાણીનાં વાસણોમાં પાણી રેડે છે, અને તે વઢે છે કે કેમ, તેનો સુમાર જોવાના ઇરાદાથી પેલો ભલો ભૂભાસ્કર પણ અતિથિ બ્રાહ્મણપાસેથી ઉઠીને તે સ્ત્રીના પાછળ ઘરમાં જઇને તેના નજીકમાં ઉભો રહ્યો છે, ત્યાંથી બંધ રાખ્યું છે.

મનોહર: (જય બોલાવીને) પછી તે ભલો ભૂભાસ્કર શ્યામણાસરખા મુખથી ઉભો છે, તેને જોઇને કૌશિકી બોલી, આ કોની જોડે વાતો કરવા બેઠા હતા ? વળી કોઈ આવ્યું છે કે શું ?

ભૂભાસ્કર પોતાની કઠિન સ્વભાવની સ્ત્રીનાં આ મધ્યમ વેગથી બોલેલાં વચનો સાંભળીને મનનાં લગાર હિંમત આણતો વિચારે છે કે ' કંઈ એના મનમાં મારી સ્તુતિથી પરમેશ્વર વસ્યા હોય એમ જણાય છે, માટે ઘણી ચિન્તા નથી.' પછી લગાર હસતા મોંઢાથી બોલ્યો કે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ વાટે જતો આવી ઉતર્યો છે. એ તો બિચારો અત્યારે ખાવાપીવાની પણ ના જ કહે છે. માત્ર સુઈ રહેવાની ઇચ્છા જણાવે છે. તેથી એને મુકામ તો મેં કરવા દીધો છે. દયાપાત્ર ગરીબ અનાથજેવો છે. આ તારા પુત્રને પણ એણે મસ્તકે હાથ મુકી આશીર્વાદ દીધો છે, અને તારી પણ ખબર પૂછતો હતો. તું હમણાં એમના સમીપ જઈશ, એટલે તને પણ દયા આવે એવો છે, એમ જણાશે. પછી તો તારી નજર પહોંચે તે ખરું. તને એના નિમિત્ત મહેનત પડે એ ધાકથી મારા મનમાં એમ હતું કે બીજાના આશ્રમે ગયો હોત તો સારું. તારો વિચાર જોયાવિના મેં હજી એને કશું કહ્યું નથી.

કૌશિકી કહે છે : તેમાં આવડું મને હેત આવે એવું તમે શું કરવા મીઠું બોલો છો ? એ તો મેં જોયું ત્યારથી જ જાણ્યું કે કોઈ આવીને પડ્યા છે ! હશે. આજે તો હવે હું એને ખાવું હશે તો કરી આપીશ. પણ હવેથી કોઈ ઉતરવા આવે ત્યારે છેક એવા લાંબા પહોળા થઇને ભલા ભા થશો નહિ. આ તમને કહી મૂકુ છું. જુઓ જેને કંઈ કરવું પડે છે તેને ખબર પડે છે ! નાના છોકરાસાથે તમારી ઉઠવેઠ મને કપરી પડે છે તો પછી બીજાની શેની થાય ? તમારે શું ? મોંઢે ટચાકા મારવાના, તેમાં શું જોર આવે છે ? હશે, પણ હવે આટલો વખત બોલતી નથી. એમ કહીને પોતે ભલાઇ લેવા માટે પાણીનો લોટો ભરીને તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણની પાસે જઈ કહે છે, કેમ ગુરુ! તમારે જળ જોઇએ છે ? આ ટાઢું પીવાસરખું છે.

વૃદ્ધ કહે છે : અખંડ સૌભાગ્ય રહો દીકરી ! હમણાં તો મને પાણીની તરસ નહોતી, પણ તમે પ્રેમવડે લાવ્યાં છો, માટે લાવો લગાર પીઉં. 'હે ભગવાન્ ! ' કહી ઉઠે છે, અને બેશીને કહે છે, ધન્ય છે બહેન તમને,આકી હુંસરખા અનાથ વૃદ્ધને સંબંધવિના પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થે આ તમારી પેઠે હેત કરીને આજે કોણ પૂછનાર છે કે તમે ભૂખ્યા છો કે તરસ્યા ? ઇશ્વિર તમને દીર્ઘ આયુષ્,સારી પ્રજા, અને અન્ન, ધન આપે અને અન્તે સુખી કરે,એમ બોલતાં પોતાના પાત્રમાં પાણી લઇને કહે છે, હે પુત્રિ ! તમારા પિતાનું તથા તમારું નામ મને કહો. મને જણાય છે કે તમે કોઇ ઉંચા કુળનાં છો. ત્યારવિના આવો ઉદાર અને દયાળુ સ્વભાવ હોય નહિ. તમારા જેવી કુળવતી સતી આ જગતને શોભાવનાર છે.

કૌશિકી કહે છે : હું ધીમંતશર્મા ઋષિની કૌશિકી નામની પુત્રી છું. આપ તો મને તથા તેમને શું ઓળખો ? તમે તો ઘણા વૃદ્ધ છો, ને મારા પિતાનું તો તમારાથી અર્ધું વય હશે.

વૃદ્ધ કહે છે : એકવાર થોડાં વિશેક વર્ષઉપર હું તીર્થ કરવા નીકળેલો ત્યારે મને સાંભરે છે કે આ તટઉપર એક ઉગ્રવીર્ય એવા નામના પ્રસિદ્ધ મુનિના રત્નેશ્વર નામે પુત્ર હતા તેમના પુત્રનું નામ ધીમંત રાખ્યું હતું. તેમને તો હું ઓળખું છું. જો તે તમારા પિતા હોય તો.

કૌશિકી કહે છે : હા હા, તે જ મારા પિતા.ઓહો !.તમે તો મારી ચાર પેઢીને જાણો છો ને શું !

વૃદ્ધ કહે છેઃ હે વિશ્વવિખ્યાત કુળમાં જન્મેલી ! હવે મને સમજાયું કે તે કુળવિના આવા ગુણસ્વભાવ કયાંથી હોય ? હું તો તે ઉગ્રવીર્યના પિતા ત્ર્યંબકેશ્વરને પણ ઓળખું છું.એ બધા પુરુષો તો ઇશ્વિરના અંશજેવા અને મોટા પુણ્યવાન્ તથા પરાક્રમી હતા,અને અમારા વડિલોને ને એમને તો પરસ્પર ઘણો નિકટસરખો સ્નેહસંબંધ હતો ! એમબે ાલી ભૂભાસ્કરતરફ જોઈ કહે છે : ભાઈ ભૂભાસ્કર ! તમે ખરે, મોટા ભાગ્યશાળી છો; એમવિના આ કુળની કન્યા તમને પ્રાપ્ત થાય નહિ; તેમ તમારું કુળ પણ મોટું પવિત્ર છે. તમારા પિતા તથા તેમના પિતાને પણ હું રુડે પ્રકારે ઓળખું છું. ભલા, પરમેશ્વરે ઘણો યોગ્ય સંબંધ કર્યો છે. ભાઇ ! આવા રુડા શીતળ સ્વભાવની સ્ત્રી ઉગ્ર પુણ્યવિના મળતી નથી; એ નિશ્ચય કરીને જાણજો હોં. મેં આ પુત્રને જોયો ત્યારથી જ જાણ્યું કે આ પુત્રની માતા મોટી તેજસ્વી હોવી જોઇએ, તે સંદેહ હવે મારો મટયો. બહેન ! સુખેથી તમારું કામકાજ કરો. મારે સારુ લગાર પણ કષ્ટ કરશો નહિ હોં. આજ મને મોટો આનન્દ થયો

છે. હવે મને ક્ષુધા પણ રાત્રિએ લાગવાની નથી. આટલું જળ તો કાલે પ્રાતઃકાળપર્યંત પહોંચશે.

કૌશિકી પોતાના કુળનાં વખાણ કરનાર તથા જાણીતા જાણીને મનમાં હર્ષ ધરીને કહે છે, અરે ! એમ તે થાય ? તમે કંઈ અરણ્યમાં બેઠા છો ? અત્યારે હું હલકા પદાર્થ થોડો કરી આપીશ તે ખાજો, અને પછી સુજો. ભૂખ્યા રાત્રે ઉંઘ પણ કેમ આવે ? બાળકને તથા વૃદ્ધને તો વધારે ભુખ લાગે એમ મેં સાંભળ્યું છે.

વૃદ્ધ કહે છે: હે સારા સ્વભાવવાળાં ! પોતાને બારણે આવેલાને 'આવો આવો' અથવા 'પધારો પધારો' એમ મોટા પ્રેમથી કહેવાનો તથા સુખસમાચાર તથા અન્નજળવિષે પૂછવાનો તથા આગ્રહથી પણ આપવાનો તમારો આશ્રમીનો ધર્મ તમે જાણો છો તથા પાળો છો, એ જોઇને હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું. હે બહેન ! આ વૃદ્ધની અવસ્થા ઘણી દુઃખતી ભરેલી છે, પણ ઈશ્વરની કૃપાથી જ કોઈ પુરુષ તેને સુખરૂપ ભોગવે છે. આ અવસ્થામાં શરીરની અને આ નેત્રકાનવગેરે ઇંદ્રિયોની સઘળી શક્તિ ધીરેધીરે હણાઈ જાય છે, તેમાં મને તો પૂરા સો વર્ષમાં એકાદ જ બાકી હશે.તથાપિ ઈશ્વરકૃપાથી હજી મારી ઇંદ્રિયોમાં શકિત કેવળ ખપી ગઈ નથી, તેથી આટલી આ લોક તથા તીર્થયાત્રા કરાય છે, અને તમારા સરખાં પુણ્યવાન્ ગૃહસ્થનાં પણ દર્શન થાય છે. હવે દિન પ્રતિદિન પ્રકટ થતી પ્રજાનાં આયુષ્ તથા બળ ઘણાં ઓછાં થતાં જાય છે અને થશે, તેમ જ પ્રજામાં પાપકર્મનો વધારો થતો રહેવાથી નાના પ્રકારના દુષ્ટ રોગોનો પણ નિરંતર વધારો થતો રહેશે.તેથી મારા જેટલી વયવાળાં આવી શકિતનાં માણસો હવેના સૈકામાં રવાં કઠિન છે. અને આગળ જતાં તો એવાં શેનાં જ થાય ?

ભૂભાસ્કર કહે છે : એવા પુણ્યવાન્ પુરુષો ઉત્તરોત્તર ન થવામાં શું કારણ હશે ?

વૃદ્ધ કહે છે : આ કલિયુગ છે. માટે એમાં વિશેષે કરીને પાપનાં અધિક ફળને ભોગવનારી પ્રજા જ પ્રકટ થશે; અને હજારે કે દશ હજારે પાંચ દશ માણસ તેવાં પુણ્યવાન્ પણ થશે, પરન્તુ આ યુગ પાપપ્રધાન ગણાય છે, માટે પાપી પ્રાણીઓ આ યુગમાં વિશેષ હોશે, પુણ્યવાન્ પુરુષોવિના તો કોઈ પણ યુગમાં સૃષ્ટિ ચાલતી જ નથી.કારણ કે ત્રિગુણમયી સૃષ્ટિમાં સાત્ત્વિકી પ્રજાનો મુદ્દલ અભાવ કોઈ દિવસ પણ હોય નહિ. એ સત્ત્વપ્રધાન પ્રજા તે જ પુણ્યવાન્ પ્રજા જાણવી.

કૌશિકી કહે છે : ત્યારે હું તમારે સારુ ખાવા યોગ્ય પદાર્થ કરું છું; ત્યાંસુધી તમે નિરાંતે બેસો.

મનોહર કહે છે : એમ કહીને કૌશિકી જાય છે, અને ભૂભાસ્કર તથા તે વૃદ્ધ પોતપોતાનાં ઇષ્ટ કર્મને કરવા બેસે છે. પછી સઘળી તૈયારી કરીને કૌશિકી તે વૃદ્ધને પોતાના પતિસહિત જમાડે છે, અને ત્યાર પછી પરવારીને બે ઘડી વાત કરવાની ઇચ્છાથી કૌશિકી તથા ભૂભાસ્કર બંને જણ તે વૃદ્ધ પરોણાની પાસે બેસે છે.

પછી ભૂભાસ્કર કહેછે : હે મહાત્મન્ ! આપના આટલા આયુષ્માં આપે આ જગતનો સારો અનુભવ લીધો હશે, તો તે અનુભવપ્રમાણે આ સંસારનું સ્વરૂપ આપના સમજવામાં કેવું આવ્યું છે ? અને આ જીવોએ આ જગત્માં શું કરવું ઘટે છે તેનો પણ રૂડે પ્રકારે નિશ્ચય કર્યો હશે, તો એ બે વાર્તા આપ કૃપા કરી ખુલાસાથી કહો.

વૃદ્ધ કહે છે : હે ભૂભાસ્કર ! સાંભળો. તમે પ્રથમ આ જગતના સ્વરૂપને હું જેવું સમજું છું તેવું સંક્ષેપમાં કહું છું. વિદ્વાનોએ આ નામ તથા રૂપને જગત્ એવા શબ્દથી ઓળખાવ્યું છે. એ જગત્ વર્ષા ઋતુના વાદળજેવું છે. જેમ શુભ્ર[1] તથા [2]કૃષ્ણ રૂપનાં વાદળાં હોય છે, તે વાદળનું નામ તથા દેખાતું રૂપ વસ્તુત:[3] જોતાં કાંઈ જ નથી. પણ આદિ, અંત, મધ્ય જળના કારણરૂપ એ હવાનો બાઝેલો સમૂહમાત્ર છે, તેમ આ જગત્આદિ નામ તથા વિધવિધ રૂપ એ વસ્તુતઃ કાંઈ જ નથી, પણ પંચભૂતના કારણરૂપ ત્રિગુણથી માયાસહિત ચેતનમાત્ર છે, જેને શાસ્ત્ર તથા સત્પુરુષો સબલબ્રહ્મ શબ્દથી વર્ણે છે. વળી આ જગત્ જળ તથા બરફના કડકાની પેઠે કાર્યકારણના ભેદવાળું દેખાતું છતું, વસ્તુરૂપે કાર્ય તથા કારણના અભેદવાળું પ્રતીત થાય છે.જેમ સ્વરૂપે બરફ પાણીથી ભિન્ન વસ્તુરૂપે નથી તેમ એ જગત્ એક કાળ તથા અવસ્થામાં પ્રત્યક્ષ છે, અને તે અવસ્થાથી ભૂત, ભાવિ કાળ તથા અવસ્થામાં પણ એના હોવાપણા વિષે જીવોને અનુમાન કરવાનાં સબલ કારણો છે, તેથી આ જગત્ કેવળ અસત્ નથી, કારણ કે અસત્વસ્તુની તો સર્વ કાળ, સર્વ અવસ્થા તથા સર્વ દેશમાં પ્રતીતિમાત્ર પણ હોવી ઘટતી નથી. કોઈ કહે છે કે ઝાંઝવાના જળની પેઠે પ્રતીત થતી વસ્તુ પણ અસતજ હોય છે તો પણ આ જગત્ એટલા કહેવાથી તે મૃગજળજેવું પણ ગણાય નહિ, કારણ કે મૃગજળ જો કે પ્રતીતિમાત્ર છે, પણ તૃષાની નિવૃત્તઆદિ વ્યવહારનું સાધક નથી, અને આ જગતમાં અન્ય સ્ત્રી પુરુષ, અન્ન, ધનાદિ પદાર્થ તો વ્યવહારના સાધક જણાય છે,માટે આ જગત્ તે મૃગજળતુલ્ય પણ ગણાય નહિ.તેમ શુદ્ધ ચેતનની પેઠે સત્ છે એમ પણ આ જગતને કહી શકાતું નથી.કારણ કે દેશ, કાળ તથા [4]વસ્તુપ-

૧ ધોળાં. ૨ કાળાં, ૩ યથાર્થ રીતે. ૪ વિભાગ, જેમ અમુક કાળમાં છે; અમુક કાળમાં નથી ઈત્યાદિ.

રિચ્છેદરહિત હોય તે સત્ કહેવાય છે, અર્થાત્ જે સર્વ કાળ, સર્વ દેશ, તથા સર્વ વસ્તુરૂપ છે તે સત્ છે. જેનો કોઈ દેશ, કાળ તથા વસ્તુથી બાધ નથી અર્થાત્ જે સદા સર્વદા એકરસ નિર્વિકાર સ્થિત છે તે સત્ છે; એવું સત્ આ નામરૂપ જે જગત્ છે તે નથી; માટે એને સત્ પણ કહી શકાતું નથી. આ પ્રકારે ખરી રીતે જોતાં તો કોઈ શબ્દથી આ સંસાર ખરે રૂપે જણાવાય એમ નથી, તેથી આ સંસારને અનિર્વચનીય શબ્દથી વિદ્વાનો પોતાને ઓળખાવે છે. હે પવિત્ર મનના! આથી એમ નિશ્ચય કરવાનું નથી કે જગત્નું ખરૂં સ્વરૂપ કોઈ જ જાણતું નથી તથા કહી શકતું નથી. પણ એટલું માત્ર નિશ્ચય કરવું છે કે આ જગત્ જે વિચિત્ર દેખાય છે તથા જેમાં જીવો વિવિધ પદાર્થથી પરસ્પર વ્યવહાર કરે છે, એમ અનુભવાય છે, તે કોઈ મહાન્ સત્ વસ્તુનો ચમત્કાર છે. આમ નિશ્ચય કરવાથી પણ સંતોષ નથી, કારણ કે સુખદુઃખ, સુખદુઃખનાં કારણ, તથા તે સુખદુઃખની પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ તથા તેનાં સાધનનું અસ્તિત્વ, વિચારતાં સ્પષ્ટ જણાય છે; અને તે જીવસત્તામાં અનુભવાય છે, જેથી આ જગત્ કોઈ વ્યવહાર ચલાવનાર સત્તાને અધીન વર્તે છે, અને જે સત્તાને અધીન તે વર્તે છે તે સત્તા પણ [1]આધારઆધેયભાવથી રહિત કોઈ સર્વરૂપ વસ્તુના સ્વભાવરૂપ છે. જેથી તે વસ્તુવત્ થનાર પુરુષને પેલી સ્વભાવસત્તા બાધ કરતી નથી, અને તે સત્તાથી બંધાતા તથા તે સત્તાની મર્યાદામાં રહેતા તથા વહેતા પદાર્થમાત્રને તે સત્તા બાધ કરે છે. માટે સત્તાના કાર્યરૂપ જે આ જગત્ તે એક, બીજી તે સત્તા અને તે બે જેથી વસ્તુતઃ ભિન્ન નથી એવી સર્વગત[2] નિર્વિકાર વસ્તુ કોઈ જગત્ નથી, કારણ કે તે નિર્વિકાર છે; અને સત્તા પણ જગત્ નથી, કારણ કે તે કેવળ સત્ જે વસ્તુ તેના સ્વભાવરૂપ હોવાથી સત્રૂપ છે, પણ ત્રીજું જે સત્તાનું કાર્ય તે આ જગત્ છે. હવે કાર્ય, કારણથી વિલક્ષણ વ્યવહારના હેતુરૂપ હોવાથી તે સમ્પૂર્ણ અંશે કારણના સમાન પણ ગણાતું નથી. જેથી સત્થી વિલક્ષણસરખી પ્રતીત થતી જે સત્તા તેનું કાર્ય તે આ જગત્ છે, તે પણ સત્થી વિશેષ વિલક્ષણસરખું પ્રતીત થાય છે. તેથી કરીને એને સત્ અથવા અસત્, અથવા સત્ અસત્ ઉભય, અથવા સત્ અસત્ ઉભયરહિત કહી શકાતું નથી. તેથી સત્ અસત્ આદિથી વિલક્ષણસરખું ગણીને અનિર્વચનીય કહ્યું છે તે યોગ્ય છે. હે બ્રાહ્મણ! આ વાર્તા ગુહ્યાત્ ગુહ્યતમ[3] છે, કારણ કે દશ્ય સરખું છતાં આ શરીર અન્તર બાહ્ય

૧ પોતાને આધારે કોઈ પોતાથી ભિન્ન વસ્તુને રાખવાપણું તથા પોતાથી ભિન્ન કોઈ વસ્તુને આધારે રહેવાપણું. ૨ સર્વ વસ્તુમાં રહેલી. ૩ છાનામાં છાની; ગુહ્યમાં ગુહ્ય.

સ્પષ્ટ જણાતું નથી માટે ગુહ્ય છે, અને તેમાં ન દેખી શકાય એવી એ શરીરની નિર્વાહક સત્તા જે અનેક સૂક્ષ્મ અવયવોના અન્તરબાહ્ય રહી આ શરીર જે અનેક અવયવોનો સમુદાય છે તેને યથા નિયમે ચલાવે છે, તે સત્તા એ ગુહ્યથી ગુહ્ય છે. અને તે સત્તા પણ જે અતિ સૂક્ષ્મ વસ્તુના અસ્તિત્વથી જ વિદ્યમાન ભાસે છે તે વસ્તુ તો અત્યન્ત ગુહ્ય છે. આ સંસારનો મેં અનુભવ કરતાં એક તરફથી જોતાં કેવળ સાર વિનાનો નિશ્ચય કર્યો છે, અને અન્ય પક્ષેથી જોતાં આ જીવો શ્રીપરમેશ્વરના સ્વરૂપના અનુભવજ્ઞાનવડે આ સંસારચક્રથી છૂટે છે, એટલા કારણમાત્રથી જ આ સંસાર કાંઇક સારવાળો છે, એમ પણ નિશ્ચય કર્યો છે. હવે પ્રથમ સંસારનું સારરહિતપણું કહું છું તે સાંભળો. આ જે દેખવામાં આવે છે, તથા તે સઘળા પ્રાણીપદાર્થના સમુદાયને સંસાર કહે છે.એમાં આ લોકજેવા અસંખ્ય લોકો દશે દિશામાં છે. પણ આપણને પ્રત્યક્ષ આ મૃત્યુલોકને દૃષ્ટાન્તરૂપે ગ્રહણ કરી કહું છું. આ લોકમાં સઘળા પ્રાણીપદાર્થમાં આપણે મનુષ્યપ્રાણી સારી સામગ્રીવડે શ્રેષ્ઠ ગણાઇએ છીએ. હે ભૂભાસ્કર! જેમ આ લોકમાં પદાર્થના સ્વરૂપ નિશ્ચય કરનાર [1]તત્ત્વવિત્ પુરુષો સમુદ્રના જળનું અથવા તેવા જ કોઈ મોટા પદાર્થનું સ્વરૂપ નિશ્ચય કરવા જાય છે, ત્યારે તેમાંથી થોડો પદાર્થ લઈને તેનું પૃથક્કરણ[2] કરી જુએ છે, અને તેથી તે આખા મોટા પદાર્થના સ્વરૂપમાટે નિશ્ચય કરે છે—કારણ કે મહાન્ પદાર્થોનું સંપૂર્ણ અંશે પૃથક્કરણ કરવું કઠિન પડે છે—તેમ આ મોટા વિસ્તારવાળા સંસારમાં દેખાવમાં તથા અનુભવમાં આવતાં આ આકાશ,વાયુ, અગ્નિ, જળ તથા પૃથ્વી એ પણ ઘણાં મોટાં છે તેથી તેમનું સર્વ અંશે પૃથક્કરણ થાય નહિ, તોપણ તેમના વિષે નિર્ણય કરતાં તે સર્વ સંયોગી છે, તેમ જ આ દેખવામાં આવે છે એ સઘળા સ્થૂલ પદાર્થો એ પાંચનાં અંતર છે એમાં પણ શંકા રહેતી નથી. માટે એ પાંચથી આ સઘળાં શરીરો રચેલાં છે, એમ વિચારવાનોનો નિશ્ચય છે; અને ચેતનસત્તા તો સંપૂર્ણ પૃથિવ્યાદિ દ્રવ્યોમાં વ્યાપક જ છે. તે જ્યારે તે ચેતનતાની પ્રતીતિ થવા યોગ્ય પદાર્થસંયોગ ચેતનસત્તારૂપ બળથી ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ તથા કર્મરૂપ નિમિત્તોવડે થાય છે, ત્યારે પ્રકટપણે ચેતનતા અનુભવાય છે; અને જ્યારે જ્યારે તે નિમિત્તોનો ભંગ થાય છે, અને વિરોધી નિમિત્તો બંધાય છે, ત્યારે તે ચે-

1 રસવાદી વગેરે. 2 તેનાં કારણમાં લય કરવો તે–તેનાં કારણરૂપ કરવો તે.

તનતાને પ્રતીત કરાવનાર સંયોગનો ભંગ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે તે ચેતનતાની પ્રતીતિએ સંસારનું ભાન, અને ચેતનતાની અપ્રતીતિએ સંસારનું અભાન થાય છે.. આ ચેતનતાવાળા તથા ચેતનતાવિનાના જણાતા સઘળા પદાર્થો એકસરખી નિર્વિકાર સ્થિતિમાં રહેતા નથી, તેથી તે દરેક પદાર્થ પોતપોતાના રૂપથી નાશવાન્ છે, એમ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે, ત્યારે જે જે પદાર્થ કાળે કરીને વિકારી થાય છે, તે તે પદાર્થ પરતંત્ર અને દુ:ખરૂપ છે. જે જે વસ્તુ ઇષ્ટ અને અનિષ્ટના પાત્રરૂપ હોય છે તે તે સર્વ દુ:ખરૂપ ગણાય છે, અર્થાત્ જે પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, સ્થિતિને પામે છે, અને વધે છે તે તો ઇષ્ટના પાત્ર ગણાય છે; અને ક્રમે કરીને વધવાના અંતઉપર અને ઘટવાના આરંભપર આવી રહે છે, તથા ક્રમે કરીને ક્ષીણસામર્થ્ય થઈ જાય છે, અને અંતે નાશ પામી જાય છે, તે પદાર્થો અનિષ્ટના પાત્ર છે. આ પ્રકારનું ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટપણું જેમાં જેમાં હોય છે તેને દુ:ખરૂપ ગણ્યું છે. યદ્યપિ એમાં ઇષ્ટપણું છે એટલે તે સુખરૂપ પણ ગણાવું જોઈએ, તથાપિ તે ઇષ્ટકાળે પણ સદા સુખરૂપ હોતું નથી પણ દુ:ખમિશ્ર જ હોય છે. તથા પ્રતિદિવસ દુ:ખના ક્રમમાં ઉત્તરોત્તર જોડાતું જ જાય છે, માટે તે ઇષ્ટકાળે પણ દુ:ખરૂપ જ હોવું ઘટે છે. તેથી ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટરૂપ પ્રતીત થતો આ સઘળો સંસારપ્રપંચ વિદ્વાનોએ દુ:ખરૂપ જ નિશ્ચય કર્યો છે. હવે સ્પષ્ટ દુ:ખરૂપતાને કહું છું તે સાંભળો. આપણા જન્મથી પ્રથમ આપણે માતાપિતાને દુ:ખના કારણરૂપ, અને આપણે તો મળમૂત્રના મધ્યે રહેલા ગર્ભાશયરૂપ કારાગૃહમાં જ હોઈએ છીએ, એટલે દુ:ખરૂપ જ હોઈએ છીએ. ત્યાં પ્રથમ પિતાના શરીરમાં વીર્યરૂપે રહીને નિરંતર સ્થિતિની ફેરફારીથી દુ:ખ વેદતાં માતાના ગર્ભમાં રહીએ છીએ. ત્યારથી માતાને તો કષ્ટ જ હોય છે. તે માતા કષ્ટે કરી ગર્ભસ્રાવ તથા ગર્ભપાતના ભયમાં રહેતી નવ માસ પૂર્ણ કરે છે. પછી પ્રસવ થવાની વાટ જોતાં રખેને પ્રસવસમયે કષ્ટથી કાળ થાય એ ભય તો મુખ્ય જ હોય છે. પણ એ વિના બીજાં દુ:ખનાં કારણો પણ સંતાપ આપનાર ઘણાં હોય છે. ત્યાં પુત્રી ન પ્રસવ થાય અને પુત્ર પ્રસવ થાય તો સારું. વળી તે અશ્લેષા, મઘા, મૂળ, જ્યેષ્ટા વગેરે નિષિદ્ધ નક્ષત્રોમાં પ્રસવ ન થાય તો સારું, તથા થયા પછી બંને આરોગ્ય રહે, અને ઉત્તરોત્તર સુખને ભોગવાય તો સારું વગેરે સંતાપ છેક અનિષ્ટપર્યન્ત થયા જ કરે છે; અને અનિષ્ટપ્રાપ્તિથી પછી તો દુ:ખ હોય છે. આ પ્રકારે આ ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટરૂપસંસાર ખરું જોતાં કેવળ દુ:ખરૂપ છે. પણ દુ:ખરૂપ દેખાતાં છતાં પણ આસક્તિના કારણરૂપ થઈ રહ્યો છે. તે આસક્તિ પણ દુ:ખરૂપ તો છે જ, પણ

ણોથી નધણીયાતોસરખો જીવમાત્રને દેખાતો સંસાર સારવિનાનો છે, એમ જાણવામાં શી કઠિનતા છે? કાંઈ જ નહિ. એમ છતાં પણ આ સંસારમાં એ વાર્તા સર્વ સ્થળે પ્રસિદ્ધ છે કે આ જગતના પતિ પરમેશ્વર છે, તે એક છે, સઘળે છે અને વાસ્તવ ઉપાયોથી તે પરમેશ્વર જાણ્યા જાય છે. જેમ દુગ્ધમાંથી મથીને ઘી પ્રત્યક્ષ કરાય છે, તલમાંથી પીલીને તેલ કઢાય છે, લાકડાંમાંથી ઘસીને અગ્નિ પ્રકટ કરાય છે, તથા પથ્થરસાથે ખરું લોઢું અથડાવાથી નહિ જણાતો અગ્નિ પ્રકટ જણાય છે, તેમ આ સંસારમાંથી પણ ખરા ઉપાયવિના ન જણાતા પરમેશ્વર યોગ્ય ઉપાયથી જીવને પ્રત્યક્ષ જણાય છે. તેથી હે શાંત સ્વભાવવાળા! એ સર્વને સહજ નથી જણાતા એવા પરમેશ્વરને જાણવા એ આ જગતમાં સાચો સાર છે.એ સારને જાણવામાં સૂક્ષ્મ બુદ્ધિનું કામ છે, એમાં કાંઈ શંકા નથી. આ લોકમાં પણ એવો નિયમ જણાય છે કે જે વસ્તુ સર્વને વિનાકષ્ટે પ્રત્યક્ષ છે, તેને જણાવવાને ઉદ્યમ કરનાર મોટી મહત્તાને પામતા નથી; પણ જગતમાં સઉને સહજ ન જણાતા એવા સૂક્ષ્મ પદાર્થોની શોધ કરનાર પુરુષોની બુદ્ધિ જ વખણાય છે, તથા તે જ આ જગતમાં મોટી કીર્તિને પામેલા જણાયા છે. તેથી સર્વને સહજ સ્વભાવે જણાય છે, એવા આ જગતના અસારપણાને જાણનાર બુદ્ધિમાન્ તથા કીર્તિવાળા ગણાતા નથી. પણ સહજ નથી અનુભવાતા એવા જગતના અધિપતિ પરમેશ્વરને અનુભવમાં આણનાર પુરુષ જ આ જગતમાં પૂજ્ય ગણાય છે. હે ભૂભાસ્કર ! આ જગતમાં મોટા ઐશ્વર્યવાળા રાજાઓ જેટલા પૂજ્ય નથી ગણાતા, એટલા વિષયમાત્રથી રહિત મહાત્મા પૂજ્ય મનાય છે. અને મોટા વૈભવવાળા ચક્રવર્તીસરખા રાજાઓએ પણ સર્વના મૂળરૂપ તથા સર્વથી સહજ જાણ્યા નથી જતા એવા પરમેશ્વરના જાણનારા મહાત્માને મોટા સુખી તથા પૂજ્ય ગણેલા છે. માટે હે સદ્વૃત્તિવાળા! આ સંસારનું સ્વરૂપ મેં તો આટલી અવસ્થામાં એ જ નિશ્ચય કરયું છે કે આવિષયરૂપ વિષથી ભરેલો સંસાર, તેમાં આસક્ત થઈ રહેનાર પ્રાણીના કેવળ અનર્થનો જ હેતુ છે, તથાપિ નિર્વિષયી સ્વરૂપસુખાનુભવ કરવામાં તત્પર તથા વિષયને વિષરૂપ જાણી તેમાં આસક્ત ન થનાર નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેકવાળા હંસરૂપ પુરુષોના તો સર્વ અનર્થની નિવૃત્ત કરી અજરામરત્વને આપનાર કેવળ સારરૂપ આ સંસાર છે. તેથી જો તમને યોગ્ય લાગે તો આ વિષયલાલસા અથવા જેને મહામોહ કહે છે તેને નિર્મૂળ કરવા નિરન્તર પ્રયત્ન રાખજો, અને અન્તમાં એ કર્તવ્યસિદ્ધિને પામ્યા પછી આ જન્માદિ દુ:ખને ઉપજાવનાર હૃદયગ્રંથીના ભેદનપૂર્વક સ્વસ્વરૂપાકાર થઈ નિત્યમુક્ત રહેજો. આ ત-

મારા પ્રશ્નનું સંક્ષેપમાં યથામતિ ઉત્તર આપ્યું છે, તેમાંથી સાર લઈ સંતોષ પામજો. આ વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે અન્તઃકરણ યત્કિંચિત્ અસાવધપણાને પામ્યું છે, માટે બોલવામાં કંઈ અનિયમિતપણું થયું હોય તો તેનો હે સુજ્ઞ ગુણગ્રાહિ! તમે દોષ ગણશો નહિ.

ભૂભાસ્કર પ્રસન્ન થતો દીનપણે કહે છે : હે ગુરો ! આપનાં વચનો અમૃતથી પણ અધિક સુખદ ફળને આપનારાં જાણીને હું પરમ સંતોષને પ્રાપ્ત થયો છું. કરવા યોગ્ય તથા સમજવા યોગ્ય સર્વ આપનાં વચનમાં સ્પષ્ટ થયું છે. આજ મારા ઉપર આપે મોટો અનુગ્રહ કર્યો છે. તોપણ હવે માત્ર સહજ પૂછવાનું છે. જો આજ્ઞા હોય તો શ્રમ આપું.

વૃદ્ધ કહે છે : ભાઈ! તમને ધન્ય છે કે તમે મારાં વચનમાં નિર્દોષપણું જોયું છે. ઘણાં મન્દમતિ તો વસ્તુમાત્રમાં ગુણપ્રતિ અલક્ષ કરી દોષમાં જ દૃષ્ટિને યત્નવડે સ્થાપે છે; પણ તે સજ્જનોવડે નિંદાયેલી રીતિ છે. તેને નીચ પુરુષો જ અનુસરે છે. અને તમે તો પવિત્ર મનના તથા કુલીન છો. ભાઈ! ભલે તમારે જો કાંઈ ઈચ્છા હોય તો પૂછો. તેનું યથામતિ ઉત્તર આપી પછી શયન કરું.

ભૂભાસ્કર કહે છે : હે ભગવન્! આપનું આ લગભગ સો વર્ષનું આયુષ્ પૂરું થયું એમ આપના કહેવાથી જણાય છે, તો આટલાં બધાં વર્ષમાં જ્યારથી આપ સમજણમાં આવ્યા, ત્યારથી તે આજસુધીમાં આ જગત્‌માં આપે કરવા જેવાં કયાં કયાં કામ કર્યાં છે તે કૃપા કરીને કહો, કે જેથી અમે પણ તેવાં રૂડાં કામો કરવાને અમારી શક્તિપ્રમાણે પ્રયત્ન કરીએ. આ જગત્માં એવો નિયમ જ ચાલે છે કે મોટા પુરુષોનાં આચરણ જોઇને તે પ્રમાણે બીજાં વિવેકી માણસો ઘણાં ખરાં ચાલે છે. હે ગુરો ! આ સંસારમાં શું કરવા જેવું છે અને શું કરવા જેવું નથી એ જ અમે બરાબર જાણતાં નથી, તો કરવા જેવું જ કરીએ એમ તો બને જ ક્યાંથી? સારું તથા નઠારું શું છે તે આપજેવા અનુભવી પુરુષના મુખથી સાંભળ્યાવિના અમે અમારી મેળે તો શી રીતે જ જાણી શકીએ ? તેથી આપ કૃપા કરીને આપનું વર્ણન કરશો, તેમાંથી સારી રીતે અમારા જાણવામાં આવશે.

વૃદ્ધ કહે છે : ભાઈ ભૂભાસ્કર ! સાંભળો. તમે ઘણી સારી પૂછવાયોગ્ય વાર્તાને પૂછી છે. આ જગત્માં વિવેકી પુરુષોનો એવો નિયમ તો છે જ કે પોતાનાં વખાણ પોતાને મુખે કરવાં નહિ. તથા પોતે કરેલાં સારાં કર્મોને ખરા પ્રયોજનવિના પોતાનેમુખેથી કોઈના આગળ કહેવાં નહિ. તમે પોતે નિર્મળ મનના શ્રદ્ધાવાળા છો, અને પોતે સારા ગુણને

કરવાને પૂછો છો, તેથી તમારા આગળ કહેવાને હું ચિન્તા રાખતો નથી: જ્યારે મારી પાંચ વર્ષની ઉમ્મર થઈ ત્યારે વેદ તથા વ્યાકરણ વગેરે શાસ્ત્ર ભણવામાં મને અધિકાર આવે એવા વિચારથી મારાં માતાપિતાએ મને જનોઈ દેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તે નિશ્ચયપ્રમાણે જનોઈ દઇને મને સ-ઉથી પ્રથમ વેદ ભણાવવાનો આરંભ કર્યો. હે બ્રાહ્મણ ! આપણા બ્રાહ્મ-ણના પુત્રને વેદ ભણવાથી જ વાણી શુદ્ધ અને પવિત્ર થાય છે. અન્તઃકર-ણના પાપરૂપ મળ બળી જાય છે, જીભમાં સરસ્વતી વાસો કરે છે, અને કપાળઉપર બ્રહ્મતેજ આવે છે. પવિત્ર અન્ન વેદ ભણવાના શ્રમથી પચે છે, તેથી ભણનારનું કલ્યાણ છે, તેમ જ તે વિદ્યાર્થીઅવસ્થામાં આહાર કરવા વિદ્યાર્થીને માધુકરી ભિક્ષા અથવા અન્ન આપનાર ગૃહસ્થનું પણ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં મોટું કલ્યાણ થાય છે. આ વાર્તા પૂર્વે તથા આજે પણ સર્વ વૃદ્ધો જાણે છે. હે ભાઈ! એ રીતે પાંચમે વર્ષે મને જનોઈ આપ્યા પછી વેદ ભણાવતા, તથા ગાળામાં બીજું પણ શિખવતા.વળી એ બાળકઅવસ્થામાં જ્યારે મને મારા હિતની તથા અહિતની પાકી સમજ નહોતી ત્યારે વખતે હું ભણવામાં આળસ કરુ અને રમતમાં વળગું, તથા વખતે માબાપનાં ક-હેલાં વચન ન માનીને આડાઈ કરું ત્યારે તે મારાં માબાપ મને વારાફરતી વ-ખત બેવખત આપ્રમાણે શિખામણ આપતાં: 'હે દીકરા ! તું અમારા કુળમાં પેદા થયો છે, માટે આ ખોટાં લક્ષણને છોડીને ચાલજે. વિદ્યા ભણવામાં આળસ રાખીશ તો આજે અણસમજણમાં તો ન ભણવાથી તને સારું લાગશે, પણ પાછળથી મોટો પસ્તાવો થશે. પ્રથમ તો તને કોઈ કુળવાન્ દીકરી પરણાવશે નહિ. કોઈ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણો તને વિદ્વાનમાં તો શું, પણ માણસમાંએ ગણનાર નથી, અને જ્યાં જઈશ ત્યાં તને સઘળાં સારાં મા-ણસો 'મૂર્ખ છે, મૂર્ખ છે' એમ કહીને તિરસ્કાર કરશે. તેથી ભણીશ તો તને જ્યાં જઈશ ત્યાં બેસવા આસન મળશે. મોટા લોકો પણ તને વિદ્વાન્ બ્રા-હ્મણ જાણી પૂજશે, તથા પગે લાગશે. તારી પાસે વિદ્યા તથા ગુણ મેળવ-વાની આશાથી હજારો લોક આવશે. તને જોઇએ તેવાં ઉત્તમ વસ્ત્ર અન્ન, વાહન, ઘર તથા જોઇએ એટલું ધન મળશે, નહિ તો તું દુઃખથી દહાડા કા-ઢીશ. જો ! આ પાંચ વર્ષસુધી તો અમે તને માર્યો નથી, તેમ બીજી કશી સજા કરી નથી, કારણ કે બાળક પાંચ વર્ષનું થાય ત્યાં સુધી તો તેને લાડ લડાવવાં, હસાવવું, રમાડવું એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.પણ હવે તો તું પાંચ વ-ર્ષનો થઈ ગયો છે. માટે તને સારાં લક્ષણવાળો કરવાસારુ અમારે તને વારં-વાર ઘટતી સજા કરવી પડશે. માબાપે પોતાનાં છોકરાંને કેળવવાં જોઇએ;

તેમાં છોકરીને કેળવવાનો મુખ્ય ધર્મ માનો છે, અને છોકરાને કેળવવાનો મુખ્ય ધર્મ બાપનો છે, તોપણ છોકરા તથા છોકરીને સામાન્ય રીતે બોધ કરવાનો તો બંનેનો સરખો ધર્મ છે. આથી જો અમે તને શિખામણ ન દેઇએ તો બીજું કોણ દેનાર છે ? લોકોને શું ? જેના અન્તરમાં તારા દુઃખની દાઝ છે,તે તને કડવા બોલ બોલી શિખામણ આપશે,માટે તું સમજીને બરાબર ભણવામાં જીવ રાખ.

હે ભાઈ ! આ પ્રમાણે મને કહેતાં જાય, વખતે ટપલી મારતાં જાય, અને ભણાવતાં જાય, તથા સારી રીતભાત જણાવતાં જાય. હું પણ વખતે માબાપની કરડી નજર દેખું ત્યારે ભણવા બેસું, અને તેમની લગાર મીઠી નજર દેખું ત્યારે રમવા જાઉં. હું પણ બાળકઅવસ્થામાં ઘણો તોફાની હતો, તે બીજા ઋષિઓના છોકરાને રમતાં ચીડાય તો મારીને આવતો ને તે છોકરાનાં માબાપ આવીને મારાં માબાપને ફરિઆદ કરે, મને પણ ધમકાવે, તો પણ બરાબર સમજણવિનાની બાળકઅવસ્થા એટલે તે મારને કે ગાળને હું ગણકારતો ન હતો. આપ્રમાણે ભણતાં, રમતાં જ્યારે મારી ઉમર બાર વર્ષની થઈ ત્યારે તો હું એક વારનાં, સંહિતા તથા બ્રાહ્મણ જે બે મળીને વેદ ગણાય છે, તે મારી યજુર્વેદની માધ્યંદિની શાખાનો સંપૂર્ણ ભણ્યો. પછી રોજ તેની આવૃત્તિ કરી પાઠ કરવા મહેનત કરતો. બાર વર્ષની ઉમ્મર થયા પછી તો મારી બુદ્ધિ સ્થિર થવા લાગી. માબાપની બરાબર આજ્ઞા પાળવા લાગ્યો. લોકોમાં પણ મારાં વખાણ થવા લાગ્યાં. કોઈ છોકરાની પણ સોબત હું કરતો નહિ. કોઇજોડે લઢતો નહિ,અને ગુણદુર્ગુણને સમજીને રોજ સારા ગુણને ધારણ કરવાને મનને ખેડવા લાગ્યો. જ્યાં મોટા માણસો તથા વૃદ્ધો બેઠેલા હોય તેમની પાસે બેસતો. મારા બાપ મને કહેતા કે આપણા કરતાં વધારે સમજણવાળા માણસની પાસે જ નવરાશમાં બેસવા ઉઠવાની ટેવ દરેક માણસે રાખવી જોઈએ. કારણ આપણા સરખી તથા આપણાથી ઓછી બુદ્ધિવાળાં માણસપાસેથી આપણને કોઈ નવી અને મેળવી લેવાજેવી વધારે સમજણ મળવાની તક આવતી જ નથી. આ મારા બાપની શિખામણથી હું ઓછી બુદ્ધિનાં માણસની સોબત જ કરતો ન હતો. ઉલટાં તેવાં માણસો મારા પાસે શિખવાની આશાથી આવી બેસતાં. આપ્રમાણે વધતાં જ્યારે મારું સોળ વર્ષનું વય થયું ત્યારે તો હું ઋષિઓનાં મંડળમાં એક વિદ્વાન્ ખાતે ગણાવા લાગ્યો. જ્યાં કંઈ વિદ્યાર્થીઓ ભણતા હોય ત્યાં ભણનારાઓમાં મારી ભણતીનાં વખાણ થતાં, અને તે જ રીત ભણવામાં સઉ રાખતા.પછી તો મને જૂદાં જૂદાં શાસ્ત્રનાં સૂત્રવગેરેનો પાઠ કરાવવા માંડ્યા.

આપ્રમાણે જ્યારે હું વિશ વર્ષનો થયો ત્યારે તો આપણાં ઋષિઓનાં સંપૂર્ણ બાળકોમાં હું જ શિરોમણિ ગણાવા લાગ્યો. પછી માબાપે મારું બ્રહ્મચર્ય છોડાવીને લગ્ન કરવાનો વિચાર કર્યો. પછી કુળવાનના ઘરની કન્યા મારે માટે શોધીને વિવાહ કર્યો.મારી કીર્તિ સઘળા આ તાપીના બન્ને કિનારાના ઋષિબ્રાહ્મણોમાં ચાલેલી, તેથી મને કન્યા આપવાને તો ઘણા બ્રાહ્મણોએ માગણી કરી. આખરે જેને મારે ઋણાનુબન્ધ હતો તેના સાથે નિશ્ચય થઈ લગ્ન થયું. પછી પણ મારું ભણવાનું બંધ રહ્યું નહોતું. વેદ, વેદાંગ, શાસ્ત્ર તથા સ્મૃતિઓને હું રુડે પ્રકારે શિખ્યો,તથા જેથી આત્માનું જ્ઞાન તથા આખા સંસારના સ્વરૂપનું તથા પરમેશ્વરનું ભાન થાય એવી મોટી વિદ્યા જેને બ્રહ્મવિદ્યા કહે છે તે વિદ્યાના ગ્રન્થો જેનું ઉપનિષદ્ નામ પ્રસિદ્ધ છે તે પણ સારી રીતે મેં જોયાં. આ પ્રકારે ત્રિશ વર્ષની વયમાં તો હું સઘળી વિદ્યાનો જાણનારો છું એમ લોકોમાં મનાયું તથા મને પણ જણાવા લાગ્યું. લગાર મોં મલકાવીને કહે છે, ભાઈ સાંભળજો હોં ! હું બાળપણમાં જે તોફાની હતો અને બીજાને મારી આવતો તે ઉચ્છૃંખલપણાની અસર તો હું મોટો વિદ્વાન્ થયો તોપણ મારામાં રહી; તેથી હું જ્યાં ત્યાં વિદ્વાનોની સભામાં જતો ત્યાં નાના પ્રકારના વાદ કરીને તે સર્વને જિતી આવતો,તેથી પછી તો મારું નામ લોકોમાં સભાજિત્ પડ્યું,અને તેવા સારા વિદ્વાનો તો સભામાં મારા સામા પૂર્વપક્ષ કે ઉત્તરપક્ષ કરવા બેસતા નહોતા. કોઈ અભિમાની વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને જિતવા આવે તો તે સઘળા બ્રાહ્મણો મને દેખાડતા, અને કહેતા કે આને જિતો એટલે અમને સઉને જિત્યા જાણજો.પછી તે મારા સાથે વાદ કરીને હારીને પાછા જતા.આ મારી નવ્વાણું વર્ષની ઉમ્મરમાં મને કાંઈ એવું સાંભરતું નથી કે મારા સાથે વાદ કરીને કોઈ જિતીને ગયો હોય. પણ હે ભલા ભૂભારકર ! જ્યારથી મારું પચાશ વર્ષનું વય થયું છે, ત્યારથી મેં સભામાં જવા તથા જાણી જોઈને વાદ કરવાની ટેવ છોડી છે. કોઈ ઘર પૂછીને આવે તો તેના મનનું સમાધાન કરતો; અને આ પચીશ ત્રિશ વર્ષથી તો છેક હારીને બેઠો છું. કારણ કે મેં કશામાં સાર દીઠો નહિ.વાદ કરવામાં પણ મને મોટો દોષ જણાયો.તે દોષ એ છે કે જે હારે તેનું સઘળું લોહી ઉકળીને તેનું મોં નિસ્તેજ થઈ જાય છે,તેથી તેના મનમાં ઘણા દિવસસુધી અથવા તો જીવતાસુધી મોટો સંતાપ રહે છે. એવિના પણ તેને લોકલજ્જાથી ઘણું સહન કરવું પડે છે. માટે પાપરૂપ વાદમાં કશો સાર નથી, એમ જાણીને મેં તે ટેવ છોડી દીધી છે; ને હવે તો મને કોઈ કહે તો હું મારા મુખથી એમ જ કહું છું કે ભાઈ! હું સો વાર હાર્યો, અને તમે જિત્યા. કહો તો જિતપત્ર લખી

આપું. ' હે બ્રાહ્મણ ! આ પ્રમાણે સમજણ તથા અણસમજની દશા તમને કહી.હવે તમે પૂછ્યું છે કે તમે આટલા આયુષ્યમાં કરવા યોગ્ય શાં શાં કામ કર્યાં છે તે કહો,તો હવે સાંભળો.તે વાર્તા પણ ટુંકામાં કહું છું.મારે હાથે રાજા તથા શ્રીમંતોને ઘેર તો શતચંડી,મહારુદ્ર વિષ્ણુયાગ વગેરે મોટા મોટા યજ્ઞ ઘણા થાય છે.કારણ કે હું સર્વ વિદ્યામાં કુશળ રહ્યો એટલે જ્યાં જ્યાં યજ્ઞનો આરંભ થાય કે કુંડ રચ્યાપહેલાં જ મને બોલાવે,અને પછી સઘળી ક્રિયા મારી સમક્ષ બ્રાહ્મણો કરે.એ યજમાનના કામમાં પણ આચાર્યને પુણ્યનો અંશ મળે છે. જ્યારથી હું વિદ્યા ભણવાના મોટા શ્રમથી પાર પડ્યો, ત્યારથી મેં ગાયત્રીનાં [1]પુરશ્ચરણો કરવા માંડેલાં તે મારી આખી ઉમ્મરમાં ગાળે ગાળે મળીને આઠ ગાયત્રીપુરશ્ચરણ થયાં છે. હે સદ્વિવેકવાળા ! આ જગતમાં બ્રાહ્મણોને ગાયત્રી-ના સરખો પરમ દૈવતરૂપ બીજો કોઈ મંત્ર નથી. સઘળી સિદ્ધિ તથા મોક્ષને પણ પવિત્ર બ્રાહ્મણોએ ગાયત્રીના બળથી પામે છે. આપણે માથે ૩૬૦ ગાયત્રીનું તો રોજ દેવું ચડે છે, અને એક દિવસ પડે તો બીજે દિવસ તે પ-ડેલા દહાડાની બમણી કરવી પડે છે.એ નિત્યનું ઋણ આપીને જો ગાયત્રી-પુરશ્ચરણ કરાય તો તેને આ જગત્માં કાંઈ દુર્લભ નથી. આ સઘળું જાણ-નારો હું આ પુરશ્ચરણો કરીને સર્વ વાતે તૃપ્ત થયો છું. હે ભૂભાસ્કર ! આ સારવિનાના સંસારમાં આપણા શરીરથી, મનથી તથા વાણીથી જે કંઈ કંઈ પુણ્યકર્મ થાય છે એ જ માત્ર સારરૂપ છે. ત્યાં આપણા શરીરની મહેં-નતથી કોઈની પણ ખરી અડચણ કાઢવી તથા મનથી 'પ્રાણીમાત્રનું ભલું થાઓ, ' એવી ઇચ્છા કરયા કરવી, અને વાણીવડે સઉને અભય મળે તથા કલ્યાણ થાય એવાં હિત કરનારાં, સાંભળનારને વહાલાં લાગે એવાં, મુદ્દે સા-ચાં, અને કોઈ કાળે પણ તે સાંભળનારને નુકસાન નહિ કરનારાં વચન બો-લવાં, એ શરીર, મન તથા વાણીથી કરાતું પુણ્ય છે. એવું પુણ્ય પણ મારાથી ઈશ્વરની કૃપાથી નીપજ્યું છે. વળી માતાપિતાની રુડે પ્રકારે સેવા કરવી,તથા આ જગત્માં આપણી સારી કીર્તિથી તેમના યશ ગવાય,અને લોકમાં આપ-ણાં માબાપને ધન્ય ધન્ય કહેવાય,એ વગેરેથી માબાપને સંતોષ થાય,અને આ લોક તથા પરલોકમાં એમનો જયજયકાર થાય એવી આપણે કૃતિ કરીએ તો એ માબાપના ઋણથી આપણે મુકાઇએ છીએ. ખરું જોતાં તો માબાપ-ના ગુણનો બદલો આ જગત્માં કોઈ પણ પુત્ર વાળી શક્યો નથી, અને

---

૧ શ્રી સદ્ગુરુઉપદિષ્ટમંત્રના જેટલા અક્ષર હોય તેટલા લક્ષવાર વિધિથી તે મંત્રનો જપ કર્યેથી એક પુરશ્ચરણ થયું કહેવાય.

વાળી શકનાર નથી. તોપણ કંઇક વાળ્યો એમ કહીએ તો એક શ્રવણે બદ્લો વાળ્યો ગણાય. કારણ કે તેણે પોતાના સંસારસુખની આશા તજીને પણ કેવળ પોતાનાં માબાપની સેવામાં જ કાળ કાઢ્યો. તેમને કાવડમાં બેસાડીને ખાંધે લેઈ તીર્થમાં ફર્યો, અને રાત્રદિવસ એક મનથી સેવા કરી. એવા પુત્ર તો સઘળા ક્યાંથી હોય, પણ જેમ બને તેમ કરીને માબાપની મરજી સાચવી સેવા કરાય અથવા કીર્તિ મેળવી અપાય તો આપણો જન્મ સાર્થક ગણાય. તો એ પ્રકારની મારાથી પરમેશ્વરની કૃપાવડે કરવાયોગ્ય સેવા માબાપની પણ થઈ છે. વળી હાથે કમાએલા ધનમાંથી દેવતાઓનાં ઋણ પણ અપાયાં છે;અને પ્રથમ મેં કહ્યું છે તેમ બ્રાહ્મણવગેરેનાં ભોજન પણ તે ધનમાંથી ઘણાં થયાં છે.આ લોકમાં જેનાથી અન્ન,વસ્ત્ર,ધન,ગૃહ,પૃથ્વી,નાના પ્રકારના સોનારૂપાના અલંકાર,હાથી,ઘોડા,રથમ્યાના, પાલખી વગેરે અનેક પ્રકારનાં દાનના પદાર્થો તથા વિદ્યા : એમાંનું કાંઈ પણ સુપાત્રને જોઇને શ્રદ્ધાભક્તિસહિત પરમેશ્વરની પ્રીતિવાસ્તે નથી આપવામાં આવ્યું, તો તેનો જન્મ થયો છે, તોપણ નથી થયો જાણવો; અને આ જન્મમાં તેવાં સારાં કર્મ ન થયાં ત્યારે એમ તો સમજવું જોઇએ કે આગલા જન્મોમાં પણ તેવાં સારાં કર્મ થોડાં થયાં હશે, અને તે જ પ્રમાણે હમણાં નથી કરતા, એટલે આગળ પણ તે વસ્તુ મળશે નહિ, એટલે દાન પણ નહિ જ થશે, એ નિશ્ચય છે. કેટલાએકને આગળ કરેલાં કર્મનું ફળ મળે છે તે ભોગવે છે ખરા; પણ પાછા આવતા જન્મોમાં પામવાવાસ્તે કશું કરતા નથી તો તે માણસો મૂર્ખ ગણાય છે. તેથી હે ભૂભાસ્કર ! એ સઘળા પદાર્થોમાંના કેટલાએક જે ઇશ્વરકૃપાથી મને મળી આવ્યા, તે તે પદાર્થનાં દાન પણ આ હાથથી થઈ ગયાં છે, એટલે એ વિષે પણ હવે મને મનમાં કંઇ ઓછું આણવાસરખું રહ્યું નથી.

હે કુળવાન્ ગૃહસ્થ ! બીજું આ સંસારમાં વિધિવત્ લગ્ન કરેલી સ્ત્રીને આપણે ઘેર આવ્યા પછી અન્ન, વસ્ત્ર, તથા અવશ્ય જોઇએ એવા પદાર્થોવડે સંતોષ પમાડવી, તથા આપણી શક્તિપ્રમાણે તેને સારો બોધ આપી અથવા અપાવીને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિવાળી કરવી, તથા અંતે આ સંસારની વાસના છૂટે એવાં સારાં કર્મ તથા ઉપાસનાવડે મોક્ષને આપનાર જ્ઞાનવાળી કરવી; તથા તે આપણે વશ રહેનાર કુળવાનની દીકરીને પ્રજા થઈ હોય અથવા ન થઈ હોય તો પણ મરણપર્યન્ત રૂડે પ્રકારે આપણા ઘટમાં પ્રાણ હોય ત્યાં પર્યન્ત પાળવી, અને પછી પણ આપણી શક્તિ હોય તો તે સ્ત્રીનું સારી રીતે રક્ષણ થાય એવી દેહાંતસમયપહેલાં યથાલટિત યોજના કરવી, અને શક્તિ ન હોય તો ઇશ્વરેચ્છાઉપર રાખવું.આ પ્રમાણે તે મારી આજ્ઞા-

પ્રમાણે ચાલનાર સ્ત્રીને મેં મારી શક્તિપ્રમાણે દાનપુણ્ય કરાવીને સંતોષ પમાડી છે, તથા તેને કુલીન, સારા સ્વભાવવાળા પુત્રો પ્રાપ્ત થયા છે તેથી દેહ પડતાસુધી તેને અન્ન, વસ્ત્રવગેરે જોઈતા તથા ઘટતા પદાર્થની કશી અડચણ પડે એમ નથી. તેમ પરમેશ્વરમાં પ્રીતિવાળી કરીને તેને મારા પ્રતિનો તથા આ સારવિનાના સંસારઉપરનો મોહ છોડાવ્યો છે. અને જગતનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે, એટલે તેના મોક્ષમાં પણ કંઈ સંશય કરવાસરખું નથી.

હે સારી સમજણવાળા! આ સંસારમાં પુત્રપુત્રીના પિતાએ તથા માતાએ પોતાની પ્રજાને સારાં ગુણકર્મવાળી કરીને તેને સંતોષવી જોઈએ. ત્યાં પુત્ર તથા પુત્રીને બાળકઅવસ્થામાં ખાવાપીવાના પદાર્થો આપીને તથા લાડ લડાવીને ઉછેરવાનો માબાપનો ધર્મ છે, તે તો પ્રથમ જ હું કરી ચુક્યો છું. અને પછી છોકરાઓને સારી વિદ્યા ભણાવી પંડિતસરખા કરવા જોઈએ, તથા તેમનું મૂર્ખપણું અને પાપબુદ્ધિ ટાળવી જોઇએ. કારણ કે વિદ્યાવિનાના મૂર્ખ પુત્રો પાપબુદ્ધિવાળા રહીને નિરંતર પાપથી પેટ ભરે છે, તેથી તેનાં માબાપ નરકમાં નિવાસ કરે છે; અને આ જગતમાં પણ તે મૂર્ખ છોકરા તેમનાં માબાપસહિત નિંદાને પામે છે. તેથી કુળની કીર્તિને ખોઈને મુવાસરખા તે વિદ્યાવિનાના છોકરા જીવે છે, તોપણ તે કુળનો ક્ષય થયો જ ગણાય છે. માટે મેં મારી શક્તિપ્રમાણે તે પુત્રોને રુડે પ્રકારે વિદ્યા ભણાવીને પંડિત કર્યા છે, તથા ધર્માચરણી પણ કર્યા છે. વળી માબાપે પોતાની પ્રજાને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિવાળી કરવી જોઇએ, તે પણ મેં કર્યું છે; જેથી તે છોકરાઓ અદ્યાપિ ઈશ્વરના આરાધનમાં તત્પર છે. વળી તે છોકરાઓને માબાપની સેવા કરવા તથા માબાપને પરમેશ્વરસરખાં ગણીને તેમની હયાતીસુધી તેમની આજ્ઞા પાળવા તથા તેમના મરણપછી તેમની સઘળી શાસ્ત્રમાં કહ્યાપ્રમાણે પાછળની ક્રિયા કરવા સારી સમજણ આપવી જોઈએ, તે પણ તે છોકરાઓમાં છે. એટલે મને એ વાતની પણ કાળજી રહી નથી. અને દીકરીઓને તો યોગ્ય વય થાય ત્યારે સારા કુળવાળા, ઉમરે દીકરીકરતાં આઠ દશ વર્ષ મોટા, રૂપમાં છોકરીકરતાં સારા, તથા ગુણ, વિદ્યા, ને ડહાપણમાં વધારે સારા, તેમ અન્ન વસ્ત્રનું દુઃખ ન આપે એવા, રોગ તથા બીજા નઠારા સ્વભાવના લાંછનવિનાના તથા સારા સ્વભાવના, અને લોકોમાં સારી આબરુ મેળવેલાં માબાપ, ભાઇઓ વગેરે કુટુંબવાળા તથા સારાં સગાંના જથાવાળા ઉત્તમ વરને પ-

રણાવવી, તથા આપણી શક્તિપ્રમાણે તે દીકરીને વસ્ત્ર, ઘરેણાં પહેરાવીને પરણાવવી, તથા તે જમાઈ ને આપણી શક્તિપ્રમાણે કન્યાદાનઉપર દક્ષણા આપવી એ આપણાં શાસ્ત્ર તથા વૃદ્ધોની નીમેલી નીતિ છે. તે પ્રમાણે પણ ઈશ્વરની દયાથી છોકરીઓને પરણાવી છે. ઘણાં દુષ્ટ માબાપો દીકરાઓને વેચીને પોતાનાં પેટ ભરે છે, તે ઘણા કલ્પસુધી નરકવાસ ભોગવે છે, અને લોભવડે ઘરડા, રૂપવિનાના, બળવિનાના, ગુણ, વિદ્યા, વિવેક અને આબરુવિનાના, પાપાચરણી, અને તેવા જ અગણિત દુર્ગુણવાળા નિંદવાસરખા વરને દીકરી પરણાવીને આ લોકમાં પાપનાં બીજ રોપીને જાય છે, એવાં દીકરીની ઘાત કરનાર માબાપને લાખગણો ધિક્કાર પણ ઓછો છે.એવો દુષ્ટ આચાર અમારા કુળમાં નથી થતો આવ્યો તેથી અમે ઈશ્વરની પ્રીતિનાં પાત્ર છીએ એમ જાણીને પણ હું ઘણા સુખસંતોષને પામ્યો છું.

હે ભાઈ ભૂભાસ્કર ! સાંભળજો. આ વિના પણ મારે હાથે જે જે કંઈ આ જગતમાં સારું કરવાસરખું કામ થયું હશે, તે તે બનતું સર્વ તમારા કલ્યાણમાટે સંભારી સંભારીને કહું છું. આ વૃદ્ધાવસ્થા છે તોપણ હજી ઈશ્વરની કૃપાથી મારી સ્મરણશક્તિ છેક ઘટી ગઈ નથી. ઘર માંડીને બેઠેલા સંસારીએ પોતાનાં સ્ત્રીછોકરાંને આ પ્રમાણે સુખ આપવું એટલું જ નહિ, પણ જો કુળમાં તે સઉથી મોટો હોય અને બીજાં નાનાં ભાઈબહેન વગેરે રક્ષણ કરવાસરખાં હોય તો તેમનું પણ રક્ષણ કરવું એ તેનો ધર્મ છે. જ્યાંસુધી ભાઈઓ પોતપોતાનું ઘર માંડીને બેઠા નથી અને બહેનોને લગ્ન કરી તેમને સાસરે વિદાય કરી નથી,ત્યાંલગી તેમનું અન્નવસ્ત્ર તથા બીજી સઘળી બાબતે રક્ષણ કરવાનું કામ ઘરમાં વડિલ ભાઈનું છે. તેથી પિતાના સ્વર્ગવાસ થયા પછી જો વડિલ ભાઈ ઘરમાં રહેલાં પોતાનાં નાનાં ભાંડુઓ વગેરે નિરાશ્રિત કુટુંબનાં માણસોને ન પોષે તો તે નરકનો અધિકારી થાય છે, તો તે વાર્તા પણ રુડે પ્રકારે મારાથી સચવાઈ છે, ને સર્વ કોઇનું મારી શક્તિપ્રમાણે રક્ષણ કર્યું છે. વળી પોતાના ભાઈ વગેરે નિકટનાં સગાં આપણા ઘરથી જૂદાં રહેતાં હોય તોપણ આપણી શક્તિપ્રમાણે તેમને આપત્તિકાળે અન્નવસ્ત્ર વગેરેની ઘટતી મદદ આપવી એ ધર્મ છે. તે પ્રસંગ પણ મારે માથે આવી ગયો છે, અને હવે તે વિષેની કાળજી કરવા સરખું નથી, એટલે મને નિરાંત થઈ છે.

હે પવિત્ર અન્તઃકરણવાળા ! સંસારમાં જ્યાંસુધી આપણે મારુંતારું ક-

રતાં ઘર માંડીને રહીએ છીએ ત્યાંસુધી ગૃહસ્થ ગણાઈએ છીએ; તેથી સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી, બ્રાહ્મણ કે તેવા જ પવિત્ર મનના તીર્થ કરનારા, માર્ગે જતા આવતા આપણે ગૃહસ્થને બારણે અન્નજળની આશા બાંધીને આવી ઉભા રહે છે, તેમને આદરસત્કાર કરવાનો તથા શક્તિપ્રમાણે અન્નજળ આપવાનો આપણો ધર્મ છે. જો તેવા પવિત્ર અતિથિ પુરુષ આપણે બારણેથી નિઃશ્વાસ મુકી નિર્મુખ જાય તો આપણું આ લોક તથા પરલોકમાં મોટું અકલ્યાણ થાય છે. આ સઘળી વાર્તાને,હું સઘળી વાર્તાનો જાણનાર જાણું તેથી જ્યારે જ્યારે કોઈ તેવા પવિત્ર પુરુષ મારે આંગણે આવતા ત્યારે હું સંમુખ જઇને નમસ્કાર કરી ઘણા પ્રેમથી 'પધારો, પધારો, મારું મોટું ભાગ્ય છે કે આપ આ આશ્રમને પાવન કરવા પધાર્યા છો ' વગેરે વિનયનાં વચનો બોલી ઘરમાં અથવા ઘરના બહાર સ્વચ્છ બેઠકની જગામાં આસન આપી બેસાડતો, તેમને આગળ પાછળની, તથા શાસ્ત્રની તથા અનુભવની વાર્તા પૂછતો અને પછી યથાશક્તિ અન્ન,જળ તથા પ્રસંગે વસ્ત્ર આપી વિદાય કરતો. આ પ્રમાણે જ્યાંસુધી હું ઘરમાં રહ્યો ત્યાંસુધી કરતો. એ પણ ગૃહસ્થના નિત્ય કરવાના યજ્ઞમાંનો યજ્ઞ જે અતિથિયજ્ઞ કહેવાય છે તે છે, એ તો તમને પણ અજાણ્યું નથી.

હે ભાઈ! આ રીતે રુડે પ્રકારે ગૃહસ્થાશ્રમને પાળતાં ગાળે ગાળે મોટાં તીર્થોને પણ હું કરી આવ્યો છું. આ તીર્થ કરવામાં મોટો લાભ છે, તેને કેટલાક મન્દબુદ્ધિ મનુષ્યો તો મુદ્દલ જાણતાં નથી.સાંભળો ભાઇ! તીર્થમાં એક તો મોટા પુરુષોનાં દર્શન તથા સમાગમ મળે છે,વળી મન તથા શરીર પવિત્ર થાય છે.ધનવગેરે પદાર્થોને પ્રીતિવડે પુણ્યને માર્ગે ખરચવાની એ જગાઓમાં ઇચ્છા થાય છે.પવિત્ર સ્થાનોના રમણીય દેખાવથી ચિત્તની પ્રસન્નતા અધિક રહે છે. વળી નિરંતર ઘરમાં બેશી રહેનાર માણસો તો પોતાની મેળે એક જાળામાં જાળ બાંધીને મરતાસુધી તે જ જાળમાં બેશી રહેનાર કરોળીયાજેવાં છે. કારણ કે આ મારું ગામ, આ મારું ઘર, આ મારું કુટુંબ, આ મારાં સગાં, આ મારાં ક્ષેત્ર,એમ સઘળું મારું મારું કરીને પોતાની મેળે સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર વગેરે પદાર્થરૂપ જાળ બાંધીને તે જાળમાં જીવતાંસુધી પ્રીતિપાશથી બંધાઈ બેશી રહેવું, એ કરોળીયાના સરખું જ છે, અને ખરું જોતાં અજ્ઞાની મનુષ્યમાં અને કરોળીયા વગેરે જાતિમાં રહેલા જીવોમાં કાંઈ પણ મોટો ફેર વિદ્વાનોએ માન્યો નથી. માત્ર શરીર જૂદાં છે, એટલું જ. હે ભાઈ! જેમ ક્ષુદ્ર પક્ષી માટીની ભેખડવાળી બોમાં પેશીને બેશી રહે છે,

તેમ એક જ જગાએ ઘણો કાળ બેશી રહેવું એને મેં સારું ગણ્યું નથી. જેમ નદીમાં વહેતું પાણી નિર્મળ અને હલકું હોય છે, અને ધરામાં ભરાઈ રહેલું પાણી ભારે અને મેલું હોય છે, તથા ખાડાનાં પાણી ઘણે દહાડે ગંધાઈ ઉઠે છે, તેમ દેશવિદેશ કરનાર માણસની શરીરસુખાકારી સારી તથા બુદ્ધિ ઘણી તેજ રહે છે; અને ઘણો કાળ એક જ જગાએ રહેનારનાં શરીર રોગી, બુદ્ધિ મલિન અને દુર્બળ થઈ જાય છે. માટે મારા વિચારપ્રમાણે તો દરેક ગૃહસ્થે દર વર્ષમાં થોડો ઘણો પણ પ્રવાસ કરવો જોઇએ; અને તે પ્રવાસ નકામો ન જાય માટે ઉત્તમ તીર્થક્ષેત્રોમાં જ કરવો સારો. અરે ભાઈ! શરીરના સુખમાં વધારો સુધારો ફરવાથી થાય છે. એટલું જ નહિ, પણ જુદાં જુદાં ઠેકાણાંના લોકો તથા તેમની રીતભાત, તથા જુદી જુદી બોલી, તથા તે અનેક જગાના લોકોનાં સુખદુઃખ, તથા તે દેશ દેશમાં નીપજતાં પ્રાણી અને પદાર્થો જાણવામાં આવે છે. વળી બુદ્ધિમાન્ વિદ્વાન્ લોકોના વિચાર જાણવામાં આવે એ વગેરે અનેક પ્રકારના લાભ વિચરવામાં છે,એમ હું જાણતો તેથી દર વર્ષે કટકે કટકે પણ ચાર છ માસ ઓછામાં ઓછા તીર્થાટનમાં કાઢતો.ભાઈ ભૂભાસ્કર! તમે જાણો છો? વિદ્વાન્ તથા જ્ઞાનવાન્ પુરુષોએ તો જરુર આ પૃથ્વીમાં જૂદાં જૂદાં સ્થળોએ ફરતા રહેવું જ જોઇએ. એમાં તે વિદ્વાન્ જ્ઞાનવાનને પ્રવાસથી થતા શરીરસુખવગેરે લાભ તો થાય છે જ, પણ વધારામાં તેમની કીર્તિ દિશા દિશામાં ફેલાય છે. અને તેથી વળી તેમને મળનાર હજારો માણસનાં કલ્યાણ થાય છે. શું કરું? હવે તો આ મારી છેક વૃદ્ધાવસ્થા થઈ છે; નહિ તો હજી હું તો મારું ચાલે તો પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરવા જાઉં. પણ એક તો શરીર અટક્યું છે, અને બીજું એ કે મેં કરવા જેવું સઘળું કર્યું છે, ભોગવવાયોગ્ય ભોગવ્યું છે, અને જાણવાનું સર્વ જાણ્યું છે; એટલે હવે આ વૃત્તિ ધરાએલા વ્યાઘ્રજેવી થઈ છે, તે જ્યાં છીએ ત્યાંથી દૂર જવા ઇચ્છા કરતી નથી. તોપણ આ પગ જ્યાંસુધી ચાલે છે ત્યાંસુધી હું એક સ્થળમાં ઘણામાં ઘણી પાંચ રાત્રિથી વધારે રહેતો નથી. વળી હવે શરીરને પડવાનો સંધિ પણ ગણાય, માટે તેવા સમયમાં આ સૂર્યદેહાજેવું પવિત્ર તીર્થ મૂકીને બીજે ક્યાં જવું? આ ગંગા, યમુના, નર્મદા, સરસ્વતી, ગોદાવરી, કાવેરી, સરયૂ વગેરે ઘણાં પવિત્ર તીર્થો છે, પણ જેનું નામસ્મરણ કરતાં જ પાપ મૂકાય એવી તો આ તાપીમાતા જ છે માટે એને તજીને હવે ક્યાં જાઉં? આ પ્રમાણે મેં જે જે કર્મો કરવાયોગ્ય કર્યાં છે, તેમાંનાં મોટાંમોટાં આ ટાણે જે યાદ આવ્યાં તે તમને કહ્યાં છે, માટે એમાંથી જે તમારે જાણવા સમજવાજેવું હોય તે ગાંઠે બાંધી લેજો.

તમે પણ સર્વ વાર્તાના જાણ છો, તોપણ મારો વૃદ્ધનો કહેવાનો ધર્મ છે, માટે કહું છું. હે ભાઈ! આ ઉગ્ર પુણ્યના બળથી તથા ઈશ્વરની કૃપાથી હજી આ મારી બુદ્ધિનું બળ ક્ષીણ થયું નથી. બાકી સાઠથી સીતેર વર્ષમાં સામાન્ય રીતે બુદ્ધિનો ક્ષય થાય છે,એ વાર્તા વૈદ્યશાસ્ત્ર લખનાર અનુભવી વિદ્વાનોએ પણ લખી છે. પરમેશ્વર તમને ઘણું આયુષ્ આપે, અને સઘળાં સુખ ભોગવીને અંતે પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ રાખતાં તમે પરમેશ્વરના પદને જ પામો, એ મારો ખરા અન્તઃકરણનો આશીર્વાદ છે.મારી આવી વાર્તાનો કંઈ અન્ત આવે છે ? માટે હવે ઘણી રાત્ર જવા આવી છે. તેથી આખા દિવસનાં થાકેલાં પાકેલાં સુખપૂર્વક પરમેશ્વરને નમસ્કાર કરીને સુઈ જાઓ. (કૌશિકીને કહે છે) બહેન કૌશિકિ ! તમને આજે મારા આવવાથી ઘણું દુઃખ થયું છે. પણ ભલા, પરમેશ્વર તેનું ફળ તમને આપશે. તમે મને જમાડયો છે, માટે આ પાત્રમાં જળ પણ ભરી આપજો, કેમકે જમેલાને પાણીની જરૂર પડે છે, અને પછી સુખે સુઈ જાઓ.

કૌશિકી કહે છે : અરે ગુરુ ! એ શું બોલો છો ? તમે તો પુજવાયોગ્ય છો. અમારું ભાગ્ય છે કે આજે અમારે ઘેર પધારયા છો. એમ બોલી પાણી લાવી આપે છે, ને પછી બંને જણાં એમને સુવાની જગાએ ઠીક કરી આપી પોતાને સ્થાને જઈ સુએ છે.

લક્ષ્મી માતા કહે છે : હે દીકરી સરસ્વતિ ! આ પ્રમાણે વાર્તા કરીને તે વૃદ્ધ પણ ઈશ્વરનું સ્મરણ કરતા સુઈ ગયા. હવે વળી આગળ કહીશું, માટે સઉ સઉના કામે લાગો. હે બહેન ! ઘણું કરીને આજે સાંજનાં આણે નિકળેલાં માણસો અત્રે આવી પહોંચશે. તેમની આપણે પણ રુડે પ્રકારે પરોણાગત કરવાની છે. એમ કહીને સઉ ઉઠી જાય છે, અને પછી પોતપોતાને કામે લાગે છે.

મનોહર : બોલો 'જય જય **શ્રીસદ્‌ગુરુદેવ.**'

દાસ : ઓહોહો ! આ દોસાને પન ઢન છે ! એનું આતલું આવડનડા પન સાડક્ક છે! આજના વખટમાં એવા પુડસ લાખ્ખોમાં કોઈ એક પન ભાગ્યે મલે ! નહિ વાડુ **ભતજી** મા'ડાજ !

મનોહર : ખરું કહો છો. આજે તો પાખંડી એટલા થયા છે કે તેમાંથી ખરા ખોટાની પરીક્ષા કરી લેવી પણ ઘણી કઠિન છે. તેમ આજની પ્રજા પણ ઘણી ખરી તેવી જ છે; બંને સરખું થઈ બેઠું છે, એટલે ચિંતા નથી !

વિઠ્ઠલજી : ત્યારે ભટજી મહારાજ ! હવે કંઈ દયા થવી હોય તે થાય એટલે સઉ ઉઠે.

મનોહર : હા, એમ કરો. (ભજન ગાય છે.)

પદ.

જ્ઞાન જગતમાં સાર, સુજનો, જ્ઞાન જગતમાં સાર.
પામીએ જેથી પાર, સુજનો' જ્ઞાન૦ ટેક.
વિષયજળે આ ભવસાગર તો, ભર્યો દીસે દિશ ચાર; સુ૦
એ જળ તરવા ભક્તિજ્ઞાન જ, નાવ દીસે નિરધાર; સુ૦
ભક્તિથી આ અંતરના સઉ, સહજ ટળે છે વિકાર; સુ૦
શુદ્ધ હૃદય થાતાં પ્રકટે છે, દોષરહિત વિચાર; સુ૦
તે નિર્દોષ વિચારવડે આ, છુટે મમત્વભાર; સુ૦
મમત્વ જાતાં હુંપણું ટળતું, તેથી ટળે યમમાર; સુ૦
અંતે જ્ઞાન પ્રકટી અંતરમાં, કરે વાસના છાર; સુ૦
વાસનાક્ષય થાતાં તત્ક્ષણ આ, મનનો લય થાનાર; સુ૦
મનનો લય થાતાં દુઃખ જાતાં, થાવું સ્વરૂપાકાર; સુ૦
મનહર હરિપદમાં મળી જાવા પછી નવ લાગે વાર; સુ૦

દાસ : બોલો સી કનૈયાલાલકી જે. વાહ વાહ ! ઘન છે અમને કે આવો આનંડ લેવાનો અમને પન ડા'રો આવ્યો છે, કેમ વિથ્થલજી ! ખડું કેની ?

વિઠ્ઠલજી : ખરું જ છે. એમાં લગાર પણસંશય સરખું નથી. આપણાં સઉનાં પુણ્યનો ઉદય જ થયો જાણવો,નહિ તો આવો આનન્દ રોજ ક્યાંથી થાય ? આ વાર્તા શોધી જડતી નથી.પરમેશ્વર આવો ને આવો આનન્દ સદા રાખે એ જ અમે તો માગીએ છીએ.

ચંચળા : (વિજળીને ધીમેથી) અલી ! તારા બનેવીને લગાર કહેની કે પેલું તમે કહેવાનું કહ્યું'તું તે હવે કહોની, પછી સહુ ઉઠી જશે ત્યારે શું કહેશો ?

વિજળી : શું કહેવાનું છે ? કંઈ સંદેહ પૂછવાનો છે કે શું ? વળી લાંબુ ચાલે એવું હોય તો કાલે રાખો.

ચંચળા : ના ના, એ તો અમથું લગાર વારમાં પતી જાય એવું છે. તું તારે મારું નામ દઇને કહેને એટલે એમને યાદ આવશે.

વિજળી : (દાસને) બાળમુકુંદદાસ ! સાંભળો છો ? આ મારાં

બ્હેન કહે છે કે પેલું તમે કહેવાના હતા તે ભૂલી ગયા કે ? કહી નાંખોને એટલે પછી સઉ ઉઠે. બધાંના ગયા પછી શા કામનું.

દાસ : (લગાર હસીને) એંહ ! એમાં ટે સું બોલવું'ટું ! આ સમુડડ જાં ઝપાતા માડટા ચાલે છે, ટેમાં વલી એક ટીપું પાની નાંખીએ ટો સું, ને નહિ નાંખીએ ટોએ સું ?

વિઠ્ઠલજી : કેમ દાસ ! શી છાની વાત છે જે આટલું ગુંચાઓ છો? અમારો પડદો હોય તો કહો તો ઉઠી જઇએ. તમે પણ હજી મનમાં આટલી ગઠીગાંગઠી રાખતા દેખાઓ છો ?

દાસ : ના ના વિથ્થલજી ! ટમને સમજન નહિ પરી ? એ ટો સે-જ વાટ છે. જાનો જ છો કેની ? બૈડાંની બુદ્ધિ ટે લગાડ કંઈ સુંથનો કતકો આવે કે ગાંઢી ઠઈને બેસે એવું છે.

વિઠ્ઠલજી : ત્યારે પછી અડચણ શી ? બોલોને ખુલાસાથી જે હોય તે. અહિં કંઈ કોઈ પરભાર્યું છે ? આ તો સઉ આપણું ઘરનું ઘર છે.

દાસ : જાઓ માડા સાહેબ ! એમ સું બોલો છ ? ટમાડાઠી માડે અંટડ સેનો છે ? સાંભલો, જડા ભતજીને નિવેડન કડવાનું છે. એક ડા'ડો મેં એમને વિનંટિ કડેલી કે આ ભજન લખવામાં કંઈ લાંબુ ભનવાની જ-ડુડ ખડી ? ટાડે ભતજીએ મને હુકમ કડેલો કે ના ના, એમાં કંઈ મોતી વાટ નઠી. ફકટ આપના મનની વાટ એક એક તુકમાં બંઢ બેસારવી, ને એતલો સુમાડ ઢાનમાં લેવો કે ડડેક લીતીને અંટે જે અકસડ આવે ટે પ-ડાસ ને અનુપડાસ કહેવાય છે, ટેની સડટ ડાખવી, ને ઉપડની લીતીમાં છેરે જે સબ્ડ આવે ટેવા પડકાડનો બીજો સબ્ડ નીચેની લીતીમાં આવે. આ પડમાને કહેલું, ટે ઉપડ સડટ ડાખીને, મેં કહ્યું, લાવ ટો ખડો, જોઉં માડાઠી કંઈ ઠાય છે ? ટે આજે બે કીડટન ગાંદાં ઘેલાં લખ્યાં'ટાં. ટે એમના આગલ મેં વાટ કડેલી, ટેઠી કે'છે કે આ સઉના ડેખટાં ગાઓ ટો ખડા ! અહીં ભૂલચુક હોય ટો ટેની સમજન ટો પરે !

મનોહર : હા હા. ત્યારે તો બોલો દાસ ! સઉને આનન્દ થશે, જેવાં હોય તેવાં. તેની કંઈ ચિંતા નહિ. આ તો પહેલવહેલું છે એટલે ભૂલ-ચુક હોય.

દાસ : બોલો સી ડવાડકાઢીસકી જે. લો આપનો હુકમ છે ટો બોલું છું. આ ટો એક ગડબો આજે ડુકાને બેથાં બેથાં લખેલો ટે કહું છું. એમાં નાગડમનનો પડસંગ ભાગવટમાંઠી લીઢો છે. (ગાય છે.)

પદ—ગરબો.

ટમે સજ્જન સુનજો વાટ, કહું ભગવાનટની,
ટાલે મનનો ઉકલાત, દુઃખ સઉ મૂલઠી હની. ટેક.
આ મહુડાંમાં હડિ જનમ ઢડીને, ગોકુલમાં જઈવસીયા ડે,
દુઃખ ડેખી ગૌ ગોપીજનનું, જમનાજીમાં ઢસીયા; કહું૦
કાલીનાગને નાઠી લાવ્યા, મડ ટેનો સઉ હનીયો ડે,
હજાડ ફેનટનો ઢની ઝેડી, ભય ટેનો ના ગનીયો; કહું૦
જુદ્ધ કડીને હડવ્યો કાલી, નાગની લાગી પાય ડે,
'ડયા ઢડી હડિ જીવટો ડાખો, પટિ અમાડો ઠાય;' કહું૦
મેહેડ કડી ગોપીપટિએ ને, જીવટો મેલ્યો નાગ ડે,
ટે ડા'રાઠી જમનાજીનો, નાગે કીઢો ટયાગ; કહું૦
તે ડારાની રાટે હડિએ, ડાવાનલ પન પીઢો ડે,
બાલમુકુંડનો ઢની પાટલીઓ, ડેસે ડંકો ડીઢો; કહું૦
બોલો સી ગોવડઢનનાઠકી જે. (સઉ બોલે છે.)

મનોહર : ધન્ય છે દાસ! આથી ખાતરી થાય છે કે આગળ જતાં તમે તમારા વિચાર કવિતામાં જણાવી શકો એવી સારી રીતે જોડી શકશો. પણ રોજ ઉદ્યમ રાખજો.

ચંચળા : ત્યારે પેલું બીજુંએ સાથે લગું કહી નાંખોને એટલે પછી ઉઠીએ.

દાસ : લો, સઉની મડજી છે ટો ટે પન બોલું છું. (પછી જય બોલાવીને ઘેર ચંચળાઆગળ ગાયેલું પદ ગાય છે. તે ગાઈ રહ્યાપછી)

વિઠ્ઠલજી : શાબાશ છે દાસ તમારી બુદ્ધિને! પહેલાકરતાં પણ આ તો ચઢે એમ છે. તમે તો અમને પણ મ્હાત કર્યાને શું?

દાસ : એમાં ટે સું મોતી વાટ કડી છે! આ આપના ભતજી મા'ડાજની ઓઝતમાં આવ્યા ટેનું પુન છે હોં. બાકી હું ટો ખડું પુછો ટો છનું અરઢ ટન નો'ટો સમજટો.

વિઠ્ઠલજી : ના ના, ઘણું સારું. આપ્રમાણે રોજ લખતા રહેશો તો તમારી બુદ્ધિ આગળ જતાં ઘણી ઉઘડશે, લો ચાલો હવે ઉઠીશું?

[પછી સઉ 'જય જય શ્રીસદ્દગુરુ દેવ' બોલીને ઉઠે છે.]

વિજયા : (સઉના ગયા પછી મનોહરને) આ દાસે તો હવે ભજન પણ જોડવા માંડ્યાં હોં. એની બુદ્ધિ તો સારી જણાય છે, નહિ વારુ? બ-

ચારો ભોળડું બોલે છે, એટલો જ પરમેશ્વરે એનામાં દોષ મૂક્યો છે.

મનોહર.: એક દોષ છે, પણ એ તો ઈશ્વરની દેનગી છે માટે એ કંઈ દોષ ગણાય નહિ. એના જેવો ભોળો, પાપવગરનો, પવિત્ર મનનો, સમજણવાળો, શ્રદ્ધાવાળો, તથા પરમેશ્વરમાં પ્રીતિવાળો આ આખી વસ્તીમાં બીજો મળવો કઠિન છે.એનું તો કલ્યાણ થયેલું જ જાણવું. એવાં ઉપર પરમેશ્વરની પણ વહેલી દયા થાય છે.

વિજયા : આ આજે અતિથિએ ઘણો સારો બોધ આપ્યો છે. ઈશ્વર કરે ને એને બચારાને બેચાર દહાડા રાખે તો આ પ્રમાણે જોતાં તો એ ભૂભાસ્કરની કાસળ કાઢી નાંખે એવું જણાય છે, એમાં તો કોઈ શક નથી. વારુ, પણ એનું સો વર્ષનું તો વય થયું, અને હજી તો ખબરદાર છે! ત્યારે માણસનું આવરદા તે કેટલું હશે વારુ?

મનોહર : આયુષ્યનો કંઈ મેળ નથી, એ તો વધારયું વધે ને ઘટાડ્યું ઘટે એમ છે, તોપણ શાસ્ત્રમાં સાધારણ રીતે ૧૨૦ વર્ષની મર્યાદા ઘણે ઠેકાણે લખી છે. આ વૈદ્યકશાસ્ત્ર લખે છે કે:—

बाल्यं वृद्धिश्छविर्मेधा त्वग्दृष्टिः शुक्रविक्रमौ ।
बुद्धिः कर्मेन्द्रियं चेतो जीवितं दशतो ह्रसेत् ॥

એમાં એવી મતલબ છે કે દશ વર્ષે બાળકપણું મટે છે, વિશ વર્ષે શરીરનું વધવું અટકે છે, ત્રિશ વર્ષે કાંતિ ઓછી થવા માંડે છે, ચાળીશ વર્ષે સ્મરણશક્તિ ઓછી થાય, પચાશ વર્ષે ચામડી દુર્બળ થાય, સાઠ વર્ષે નેત્રની શક્તિ ઓછી થાય, સીત્તેર વર્ષે વીર્ય ઓછું થાય, એંશી વર્ષે પરાક્રમ ઓછું થાય, નેવુ વર્ષે બુદ્ધિ ઓછી થાય, સો વર્ષે કર્મેન્દ્રિયના બળમાં છેક ઘટાડો થાય, એકસો દશ વર્ષે ચેતના ઓછી થાય; અને એકસો વીશ વર્ષે જીવિત ઓછું થાય છે. આ રીતે જોતાં એકસો વિશ વર્ષનું આયુષ્ સાધારણ રીતે ગણાય. તેમાં આ વૃદ્ધને સોનો સુમાર થયો છે, માટે હજી વધારે ગણાય નહિ.

વિજયા : એમણે તો સાઠથી સીત્તેરમાં બુદ્ધિ ક્ષીણ થાય એમ કહ્યું છે. તે સાચું કે આ?

મનોહર : તે તો આપણા લોકમાં કહેવત જ છે કે 'સાઠી ને બુદ્ધિ નાઠી' માટે તે ખરું જ છે, ને આમાં કહ્યું છે તે પણ ખરું છે. ચાળીશ વર્ષપછી સ્મરણશકિત ઘટે; એટલે ઘણી પાઠ કરવાની વિદ્યા તેનાથી શિખાય નહિ, અને નેવુ વર્ષે બુદ્ધિ ઓછી થાય એટલે ત્યાર પછી નવા નિશ્ચય

કરવામાં સામર્થ્ય ધરે છે. પછી એ નિયમ કંઈ સઉને લાગતો નથી. કારણ કે સઘળાં માણસ ક્યાં પૂરાં સો વર્ષ જીવે છે ? લો ચાલો હવે પથારી તૈયાર છે કેની ?

વિજયા : હા, ઇચ્છા હોય તો સુઈ જાઓ.

મનોહર : હું આ પથારીમાં સુતાં સુતાં સાંભળું છું; તેં આજે જે પદ પાઠ કરયું હોય તે બોલ.

વિજયા : આજે જેની છેલ્લી કડીઓ પાઠ કરી રહી છું, તે પદ કહું છું. ભૂલ પડે તો મને કહેજો. (જય બોલીને ગાય છે.)

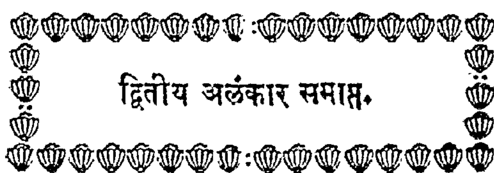
ગરબી.

આ સ્તુતિ અંતરમાં ધરજો રે, સંકટના સાથી !
પાપ તાપ ત્રિવિધિને હરજો રે, સંકટના સાથી ! ટેક.
જન્મ ધરીને જગમાં જોયું, આ મન મિથ્યા મોહ,
પણ નવ અંતે સાર નિરખીયો, જગ ત્યજી જાતાં રોય રે; સંકટ૦
આજ મળે સુખ કાલ મળે, એમ પ્રતિદિન આશા બાંધે,
મળે, મળે ના, તોપણ તૃષ્ણા, વધી નિશદિન ઉર રાંધે રે; સંકટ૦
સુખની આશા જીવ ધરે પણ, સુખ સાચું નવ દેખે,
ક્ષણ સુખસરખું ભાસે મનમાં, પળપછી સુખ ના લેખે રે; સંકટ૦
આધિ વ્યાધિ સમીપ રહીને, દુ:ખ દીએ છે અપાર,
કામ ક્રોધ ભય લોભ મોહ આ, ભવનો ન આણે આર રે; સંકટ૦
અંતર્ બાહિર્ સમજી જોતાં, સુખી નથી:સંસાર,
તોપણ જીવકૃતિ જોઈ જાણું, ભીતિ ન દેખું લગાર રે; સંકટ૦
ભયમધ્યે પણ નિર્ભયસરખા, જીવ જણાતા વહેતા,
તોપણ અંતર્ અગ્નિ બળે તે, એકબીજાનું ન લહેતા રે; સંકટ૦
સુખીઓ સુખી જગતને દેખે ને, દુ:ખીયો દુ:ખરૂપ ભાળે,
ઉભયરહિત દ્રષ્ટા થાનારો, છે તેમ નિશ્ચય ન્યાળે રે; સંકટ૦
અનેક યુક્તિવડે જન જોશે, દુ:ખમય સઉ વ્યવહાર,
વાસ્તવ અળગાને અનુભવથી, સુખદુ:ખનો ના ભાર રે; સંકટ૦
પણ એ અનુભવ સઉને ના'વે, માટે જગત્ દુ:ખરૂપ,
હે જગત્રાતા દાતા દયાળુ, ટાળો આ ભ્રમકૂપ રે; સંકટ૦
દશ દિશ અંતર્ બહિર્ તપાસું, ન દીવસે અવર આધાર,
આપ પદે વળી વળી આ વૃત્તિ, તેથી કરે નમસ્કાર રે; સંકટ૦

સ્વતંત્ર જીવ ન એ અનુભવથી, આપ સ્વતંત્ર જ એક,
ફરી ધરી હરી ક્રમથી ફરી ફરી આ—ચલવ્યાનો શું ટેક રે; સંકટ૦
જગતજાળમાં ફસી મરવામાં, હિત ના જીવનું જણાય,
તેમ ન આપતણું પણ ભાસે, તો કો કૃતિએ તણાય રે; સંકટ૦
એ અનુમાનથી જાણી કહું જીવ, જીવકૃતિથી પિડાય,
ના નિશ્ચય કો કૃતિથી જીવના, દુઃખનું દ્વાર ભીડાય રે; સંકટ૦
અલ્પજ્ઞ જીવ મથી થાકે પણ, જાણી શકે ન યથાર્થ,
કો વિધિ દુઃખ સમૂળ હઠે ને, કેમ સધાયે સ્વાર્થ રે; સંકટ૦
માટે ત્યજી અભિમાન સદા પ્રભુ, આપ પદે જ શમાય,
એવી મતિ આપો આ જીવને, જેથી ન દુઃખે દમાય રે; સંકટ૦
સ્તુતિ કરી ન શકાય તથાપિ, આપ દયાળુ ઇશ,
ભાવાભાવ ન નિરખી, ધારો—શુભ કર[1] જીવને શીશ રે; સંકટ૦
અલ્પમતિ અબળા કે પુરુષો, આપતણા ગુણ ગાય,
મનહર પ્રભુ તેનું શુભ કરજો, જન્મમરણદુઃખ જાય રે; સંકટ૦

'જય જય શ્રી સદ્ગુરુ દેવ.'

[પછી ઇષ્ટિસ્મરણ કરતાં સુઈ જાય છે.]

દોહરા.

જગપતિ! અતિ કરુણા કરી, ટાળો ઉરના તાપ,
વળી આ વાચકવર્ગનાં, સહજ શમાવો પાપ.
ભામિનીભૂષણગ્રંથનો, આ દ્વિતીયાલંકાર,
પ્રીતે વાંચી ઉર ધરે, તેના હરે વિકાર.

1 હાથ.

॥ ॐ ॥

॥ अथ कार्यप्रशंसा ॥

जीवब्रह्मसुकर्मतत्फलसुखोपायादिचिंतापरं
संव्याप्तं सरसैः सुखैश्च विविधाऽऽख्यानैः पवित्रैर्भृशम् ।
यच्छत्रूरगहारि युक्तिनकुलैर्निर्वाणसंपत्प्रदम्
कार्यं श्रीमकृतेः सदा जयति तच्छ्रीभामिनीभूषणम् ॥१॥
शास्त्रं वादग्रस्तं धर्मैकार्थं एष स्मृतेश्च
सूत्राद्यस्पष्टं नो कालेनानुरुद्धं पुराणम् ।
संदिग्धीभूता दुर्ज्ञाना ऋक्प्रधानागमाश्च
ग्रंथोऽयं सर्वश्रेष्ठो दोषैर्विनिर्मुक्त एतैः ॥ २ ॥
तरति भवसमुद्रं सत्वरं यो मुमुक्षु-
र्भजति सततमेनं योऽधिकारी हितेच्छुः ।
हरति सकलदोषान्दर्शनादस्य लोको
ज्वलति सततमीर्ष्यादूषितो दुष्टबुद्धिः
द्वितीयोऽप्यद्वितीयोऽयमलंकारोऽतिमूल्यवान् ।
एतन्महापुराणस्य शोभां यच्छति सोऽनिशम् ॥४॥

॥ શ્રી ॥

શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગદ્વારા પ્રકટ થયેલા ગ્રન્થો

શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના સદ્ગુરુ
શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીનાં રચેલાં
અત્યંત લોકપ્રિય પુસ્તકો.

શ્રી ભામિનીભૂષણ.

[પાંચ ભાગમાં]

સ્ત્રિયોને વાંચવા લાયક ઉત્તમ પુસ્તકો ઘણાં શોધે છે, પણ તે તેમને જડતાં નથી. ભામિનીભૂષણના પાંચે ભાગ આ ખોટ પૂરી પાડે ...વાં સ્ત્રીપુરુષોને આ સંસારમાં જે જાણવાની જરૂર છે, ... તથા વિવિધ આઠ પ્રસંગોમાં એવા તો ઉત્તમ ...ું છે કે તેને વાંચનાર સ્ત્રીપુરુષોમાં તે જ દિવસ- ... રહેતો નથી. આ ગ્રંથો એક વાર ખરીદો, અને ... પશ્ચાતાપ થશે નહિ.

...લ નવીન આવૃત્તિ નીકળે છે. આ આવૃત્તિમાં ...ક પ્રથમના ત્રણ ભાગનું એક સામટું પુસ્તક ...ના બે ભાગનું બીજું એક સામટું પુસ્તક થશે. ...ાં પાંચે ભાગનો સમાવેશ કરવામાં આવશે. તે ... ભાગ છૂટા લેવા હશે તો પણ મળી શકશે. સામટા ભાગોનું કદ રૉયલ ૮ પેજી રહેશે, છૂટાનું રૉયલ ૧૨ પેજી.

દરેક છૂટા ભાગનું મૂલ્ય: રૂ. પોસ્ટેજ દરેકનું ૦-૨-૦
બે પુસ્તકમાં પાંચ ભાગનું મૂલ્ય: રૂ. ,, ,, ૦-૪-૦

श्रीत्रिभुवनविजयी खड्ग.

પ્રથમ તથા દ્વિતીય ભાગ.

[નવીન આવૃત્તિ]

તમે વાર્તાનાં અનેક પુસ્તકો વાંચ્યાં હશે, પણ આ પુસ્તક તમે જ્યાંસુધી વાંચ્યું નથી, ત્યાંસુધી ઉત્તમ બોધ, રસવાળી વાર્તામાં કેવી રીતે ગુંથવામાં આવે છે, તે તમારા જાણવામાં ભાગ્યે જ આવ્યું હશે. સત્શાસ્ત્રોના નિશ્ચયો, વાંચનારને અત્યંત આનંદ આપે એવી વાર્તાના રૂપમાં જો કોઇ પણ ગ્રન્થમાં ગુંથવામાં આવ્યા હોય તો તે આ જ ગ્રન્થ છે. તેને વાંચતાં તમારા અંતઃકરણની અત્યંત ઉંચી સ્થિતિ થયેલી તમે તત્કાળ અનુભવશો. મૂલ્યઃ રૂ. ૨–૮–૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૦–૨–૦

श्रीसिद्धांतसिन्धु (प्रथम तथा द्वितीय रत्न.)

[તૃતીય આવૃત્તિ]

યોગ, તત્ત્વવિચાર, તથા ભક્તિના સિદ્ધાંતોનો આ ગ્રન્થ સમુદ્ર છે. આ ગ્રન્થમાં પણ વાર્તાના રૂપમાં મનુષ્યને જાણવાનું, મેળવવાનું તથા કરવાનું સ્પષ્ટ અને સરળ રીતે સમજાવ્યું છે. સંસાર ત્યજવાથી જ મોક્ષ મળે છે, એવું માનનારને આ ગ્રન્થ ખાતરી કરી આપે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમનું યોગ્ય પ્રકારે પાલન કરવામાં આવે તો સંસારનો ત્યાગ કર્યાવિના પણ મોક્ષસુખનો અનુભવ થાય છે.

આ ગ્રન્થમાં શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીની સુંદર છબી આપવામાં આવી છે. મૂલ્ય ૨–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦

सती सुवर्णा.

આ અત્યંત બોધદાયક અને રસવાળી વાર્તા છે. મૂલ્ય ૦–૫–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦

श्रीनृसिंहवाणीविलास (प्रथम पुस्तक.)

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ રચેલાં જ્ઞાનનાં, વૈરાગ્યનાં, ઉપદેશનાં વગેરે પદોનો આ ગ્રન્થમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦ (હાલ સીલકમાં નથી.)

श्रीनृसिंहवाणीविलास (द्वितीय पुस्तक.)

આ ગ્રન્થમાં પણ ઉપરપ્રમાણે બીજાં નવાં પદ્યોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

મૂલ્ય રૂ. ૧—૦—૦ પોસ્ટેજ ૦—૨—૦

श्रीनृसिंहवाणीविलास (तृतीय पुस्तक.)

આમાં પણ ઉપર પ્રમાણે જ બીજાં નવાં પદ્યોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. વળી તે સાથે ભામિનીભૂષણના પાંચે અલંકારોમાં જે પદ્યો આવેલાં છે, તે સર્વનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦—૧૨—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૬.

श्रीसुरेशचरित्र (पूर्वार्ध.)

નાટકના રૂપમાં આ એક જ્ઞાનની પ્રક્રિયા છે. તેમાં અનેક પ્રકીર્ણ વિષયો પણ ચર્ચ્યા છે. મૂલ્ય રૂ. ૧—૮—૦ પોસ્ટેજ ૦—૨—૦.

श्रीसद्बोधपारिजातक.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ શ્રેયસ્સાધકોને તથા અન્ય સજ્જનોને, પ્રસંગોપાત્ત જે પત્રો લખ્યા હતા તેમાંથી બોધક પત્રોનો આ ગ્રન્થમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦—૮—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૦

सन्मित्रनुं मित्रप्रति पत्र.

પત્રના રૂપમાં આ ગ્રન્થમાં મનુષ્યના કર્તવ્યનો ઉત્તમ પ્રકારે બોધ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦—૬—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૦.

श्रीपंचवरदवृत्तान्त.

આ જ્ઞાનનો એક અદ્ભુત ગ્રન્થ છે. પંચવરદ નામના એક જીવન્મુક્ત નૃપતિએ બે મહા પુરુષોનો સમાગમ કરી તેમની પાસેથી જે ઉત્તમ બોધ શ્રવણ કર્યો છે, તેનું તેમાં બહુ રસભરેલી રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય રૂ. ૦—૧૨—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૦

सुरतार्थ सदुपदेश—प्रथम उपदेश.

મૂલ્ય ૦—૨—૦ પોસ્ટેજ ૦—૦—૬.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકવર્ગના અત્યંત સમર્થ લેખક શ્રીમાન્ છોટાલાલ જીવનલાલના રચેલા રસપૂર્ણ ગ્રન્થો.

योगिनीकुमारी.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ એક જ નવલકથા છે કે જેમાં અપૂર્વ રસસાથે વાચકની સર્વ પ્રકારની વ્યવહાર પરમાર્થની ઉન્નતિમાં ઉપયોગી અનેક કર્તવ્યને સરલપણે, સ્પષ્ટપણે અને સચોટ રીતે જણાવેલાં હોય. હજારો સ્ત્રી પુરુષોએ તેને ઉત્સુકતા, રસ અને પ્રીતિસહિત વાંચી છે, વાંચે છે અને હજી પણ વાંચવાને અનેક તત્પર છે. તેમાં એક તરફથી વાર્તાનો ભાગ એટલો તો રસમય છે કે જે વાંચનારનું ચિત્ત સહજ સ્વભાવે જ પોતાના તરફ આકર્ષી રાખે છે; જ્યારે તેમાં બીજા કેટલાક બોધક પ્રસંગો ગૂઢ છતાં એટલા તો ઉપયોગી, સરલ અને રસપૂર્ણ રીતે લખાયા છે કે વાંચનાર તેને તે ને તે જ વખતથી પોતાના જીવનમાં ઉતારવા લલચાયા વિના રહેતો નથી. ગ્રન્થના વાર્તાભાગસાથે બીજાં ઉપયોગી જીવનસહાયક ચિંતનોને એવી તો સુન્દર રીતે ગુંથ્યાં છે કે જેમાં લેખકના અસાધારણ બુદ્ધિવિભવસંબંધી વાચકને અહોભાવ થયા વિના રહેતો નથી.

જીવનમાં ઉચ્ચ આનંદ અને ઉત્કર્ષ અનુભવવો હોય તો આ પુસ્તક તત્કાળ જ મંગાવો. મૂલ્ય ૨—૮—૦ પોસ્ટેજ ૦—૨—૦

श्रीसुधास्रोतस्विनी.

[પ્રથમ ભાગ]

આ પુસ્તકમાં જ્ઞાનનાં વૈરાગ્યનાં, ભક્તિનાં અને બોધનાં ઉત્તમ પદોનો સમાવેશ કર્યો છે. મૂલ્ય ૦–૫–૦; પોસ્ટેજ ૦–૦–૬ (હાલ સીલકમાં નથી.)

શ્રી સુધાસ્રોતસ્વિની.

—દ્વિતીય વિભાગ—

આ પુસ્તકમાં અત્યંત સુન્દર કાવ્યો છે. ભક્તિ, જ્ઞાન, ઉપદેશ, અનુભવ વગેરેનાં ઘણાં સમર્થ વિચારપૂર્ણ કીર્તનો બીજે ભાગ્યે જ જોવામાં આવશે. જેમણે જેમણે તે વાંચ્યાં છે તેમણે મુક્તકંઠે તેની સ્તુતિ કરી છે. મૂલ્ય ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

વિજ્ઞાનની રસિક વાર્તાઓ.

વાર્તાઓના નામવાળાં અનેક પુસ્તકો તમે વાંચ્યાં હશે, પણ આ પુસ્તકની અંદર આવેલી વાર્તાઓ તેનાથી કેવળ જૂદી જ છે. આજકાલની વાર્તાસંબંધી તમારો કદાચ હલકો અભિપ્રાય હોય, પણ આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી તમારો તે અભિપ્રાય આ પુસ્તકમાટે જરૂર બદલાશે. હાલનું વિજ્ઞાન-સાયન્સ-જે સિદ્ધાંતો સ્થાપે છે, તેને વાર્તાના રૂપમાં એવા અદ્‌ભુત રૂપમાં લખવામાં આવ્યા છે કે જે વાંચવાથી મનુષ્યને પોતાનો વિકાસ સાધવામાં બલવાન્ વેગ અને આશા પ્રકટે છે. માનસશાસ્ત્રના શુષ્કસરખા સિદ્ધાંતો આ વાર્તાઓ વાંચવાથી અતિ સરલપણે અને રસભરી રીતે સ્પષ્ટપણે સમજાય છે. આ વાર્તાઓ ખાલી કપોલકલ્પનાઓ નથી, પણ સાચા સિદ્ધાંતને દર્શાવનાર અપૂર્વ દૃષ્ટાંતરૂપ છે. આ ગ્રન્થમાટે ફક્ત એટલું જ કહેવું બસ છે કે—વાંચો—જરૂર વાંચો.

મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

मंगलप्रेरित सन्देशा

अथवा

दूरदर्शक तरुनुं अद्‌भुत प्रकाशन.

આ પુસ્તક સુન્દર વાર્તાના રૂપમાં છતાં માત્ર તે વાર્તા નથી, કેવલ રસપૂર્ણ વાર્તા નથી, પણ તેને માટે એક જ શબ્દ કહેવો પડશેઃ **તે અદ્‌ભુત વાર્તા** છે. જે રીતથી આ વાર્તા લખાઈ છે, એ રીતથી હજી સુધી ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક પણ વાર્તાનું પુસ્તક લખાયું નથી. એની વિલક્ષણતા વાંચ્યાથી જ સમજાય તેમ છે. જ્યાં સુધી આ

પુસ્તક વાંચ્યું નથી ત્યાં સુધી બીજી વાર્તાકરતાં આ ગ્રન્થનો જે ભેદ પડે છે તે બીજી કોઇ રીતે સમજાય તેમ નથી.

મૂલ્ય. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

अध्यात्मबलपोषकग्रंथमाला-प्रथम अक्ष.

[નવીન આવૃત્તિ]

અધ્યાત્મબલ એ સર્વોપરિ બલ છે, એ સર્વ કોઈ સ્વીકારે છે. તે બલ શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું તે આ ગ્રંથમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે. આ બલ પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયા એટલી સરળ છે કે સામાન્ય બુદ્ધિમાન્ વૃદ્ધ યુવાન્ ને બાળક સ્ત્રી અથવા પુરુષ સર્વ તે સાધી શકે છે. આ ગ્રન્થ વાંચતાં તમારી બુદ્ધિમાં તત્કાળ ઉંચો ફેરફાર થયા વિના રહેતો નથી.

આ નવીન આવૃત્તિમાં અધ્યાત્મબલપોષકમંડલઉપર લખેલા પત્રોનો તેમાં વધારાતરીકે સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ગ્રન્થમાં **શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી**ની સુંદર છબી મૂકવામાં આવી છે. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૧-૦.

विद्यार्थीनो साचो मित्र.

[નવીન આવૃત્તિ]

ગુજરાતીમાં આ પ્રકારનો ગ્રન્થ આ એક જ છે. તે એકલા વિદ્યાર્થીઓને માટે છે એમ નથી પણ શરીરનું આરોગ્ય સાચવવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને તે અત્યંત ઉપયોગી છે. તેને વાંચનાર સેંકડો મનુષ્યોએ તમાકુનું વ્યસન છોડી દીધું છે. તમારા કોઈ મિત્ર અથવા સંબંધીને આ વ્યસન હોય તો આ પુસ્તક તેને ભેટ આપવાથી તમે તેનું નિરંતરનું કલ્યાણ સાધશો મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૬

वंधकोशनो उपाय.

મૂલ્ય ૦-૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૦-૬

બાલકોને કેવી રીતે કેળવવાં ?

પ્રજાવાળાં તથા પ્રજાવિનાનાં સર્વ સ્ત્રી—પુરુષોએ આ ગ્રન્થને અવલોકન કરવાની અત્યંત અગત્ય છે. ઘણા ધારે છે કે આ ગ્રન્થમાં બાળકોને વિદ્યા કેમ ભણાવવી તે લખ્યું હશે, પરંતુ તેનો મુખ્ય વિષય બાળકોને કેવી રીતે સદ્‌ગુણી કરવાં, તે છે. બાળકોના દોષોથી કંટાળી ગયેલાં માબાપોને તે ટાળવાના નવીન ઉપાયોનું આ પુસ્તક જ્ઞાન આપે છે. મૂલ્ય ૦–૫–૦; પોસ્ટેજ ૦–૦–૬.

બ્રહ્મચર્ય.

આ લોકપ્રિય લઘુલેખમાળાનો પ્રથમ અંક છે. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીના હાથમાં આપવાયોગ્ય આના જેવું બીજું પુસ્તક તમને ભાગ્યે જ જડશે. મૂલ્ય ૦–૨–૦; પોસ્ટેજ ૦–૦–૬

રોગ ટાળવાના ઉપાયો.

[નવીન આવૃત્તિ.]

લોકપ્રિય લઘુલેખમાલાનો આ બીજો અંક છે. ઔષધવિના આરોગ્યના નિયમો પાળવાથી તથા જલોપચારથી વ્યાધિઓ કેવી રીતે ઘેર બેઠે મટાડી શકાય છે તે આ અંકમાં ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણવવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય ૦–૨–૦; ૦–૦–૬

પ્લેગથી બચવાનો કોઇ ઉપાય નથી શું ?

લોકપ્રિય લઘુલેખમાલાનો આ ત્રીજો અંક છે. સર્વ પ્રકારના વ્યાધિઓ તથા દુઃખથી બચવામાટે સદ્વિચારનો મહિમા આ અંકમાં બહુ રસ-ભરેલી રીતે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૦–૧–૬ પોસ્ટેજ ૦–૦–૬.

ઈશ્વરની ભક્તિ મનુષ્યોએ શામાટે કરવી ?

[નવીન આવૃત્તિ.]

આ લોકપ્રિય લઘુલેખમાળાનો ચોથો અંક છે. પ્રત્યેક મનુષ્યના હાથમાં આપવાયોગ્ય આના જેવું બીજું પુસ્તક તમને ભાગ્યે જ જડશે. મૂલ્ય ૦–૨–૦; પોસ્ટેજ ૦–૦–૬

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग ए शुं छे ?

લોકપ્રિય લઘુલેખમાલાનો આ પાંચમો અંક છે. તેમાં શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગ એ શું છે, તેના સિદ્ધાંતો કેવા છે; તેમાં કોને દાખલ કરવામાં આવે છે વગેરે વિષયોવિષે વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય ૦-૨-૦; પોસ્ટેજ ૦-૦-૬.

मूर्तिपूजानुं खंडन करनारा मूर्तिपूजाना खरा रहस्यथी केटला अज्ञान छे ?

[નવીન આવૃત્તિ.]

લોકપ્રિય લઘુલેખમાલાનો આ છઠ્ઠો અંક છે. એમાં મૂર્તિપૂજા ખરી હોવાનાં કારણો, તથા તેથી કેવા લાભ થાય છે, તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ ૦-૦-૬.

दुग्धोपचार अथवा दुधना सेवनवडे सघळा रोगो टाळवानो उपाय.

[નવીન આવૃત્તિ.]

લોકપ્રિય લઘુલેખમાલાનો આ સાતમો અંક છે. દુધના સેવનવડે સઘળા રોગો કેવી રીતે મટાડી શકાય છે, તેનું તેમાં બહુ ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. મૂલ્ય રૂ. ૦-૨-૬ પોસ્ટેજ ૦-૦-૬

धनवान् थवानी अमोघ कळा.

બે અને બેનો સરવાળો જેમ ચાર થયા વિના રહેતો જ નથી, તેમ આ પુસ્તકમાં લખેલા નિયમે વર્તનાર મનુષ્ય ધનવાન્ થયા વિના રહેતો જ નથી. ભલે તમારી પાસે વ્યાપાર કરવાની પાંચ રૂપૈયાની પણ મુડી નહિ હોય તોપણ આ પુસ્તક તમારી ઇચ્છામાં આવે તેટલું ધન પણ કેવી રીતે મેળવવું તે પણ શીખવશે. હવે તમે નિર્ધનતાની એક ક્ષણ પણ વધારે વાર ફરીયાદ કરશો તો તેમાં

મારો જ દોષ છે. ગંગા બતાવતાં છતાં તરસ ન છીપાવનારને કેવો કહેવો! ન પાળી શકાય એવા કઠણ નિયમો આ પુસ્તકમાં હશે, એવું ધારશો નહિ. સામાન્ય બુદ્ધિવાળો ગમે તે મનુષ્ય તેમનું પાલન કરી શકે એમ છે. ધનવાન્ થવાની આ એક જ કળા છે. તે વિના બીજી કળા છે નહિ અને હોવી સંભવતી નથી. પાકું પુંઠું; સોનેરી અક્ષરો. મૂલ્ય રૂ. ૧–૦–૦; પેસ્ટેજ ૦–૧–૦.

શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રભગવાનના રચેલા આકર્ષક ગ્રન્થો.

શ્રીઉપેન્દ્રગિરામૃત

[પ્રથમ પરિવાહ.]

આ ગ્રન્થમાં જ્ઞાનનાં, અનુભવનાં, ભક્તિનાં, બોધનાં, કર્તવ્યનાં, એમ વિવિધ ભાતનાં વિસ્મયકારક લાલિત્યવાળાં પદોનો સમાવેશ કર્યો છે. શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રભગવાનની અદ્‌ભુત કાવ્યશક્તિની ઝાંખી, આમાં સહજે થઈ શકે છે. મૂલ્ય રૂ. ૧–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦.

कीर्तनादि साहित्य.

શ્રીઉપેન્દ્રજયન્તીમહોત્સવપ્રસંગે દર વર્ષે આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવે છે. એ ઉત્સવના પ્રસંગે સંવાદરૂપે ભજવવાને માટે કેટલાક સંવાદો પ્રતિવર્ષ તૈયાર થાય છે. તે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રભગવાનને પ્રાર્થનાપૂર્વક રચવામાટે વિજ્ઞપ્તિ કરવામાં આવે છે. તે એટલા બધા આકર્ષક હોય છે કે તેને જોનાર એની મુક્તકંઠે મુગ્ધભાવથી પ્રશંસા કરે છે. એવા લેખોનો આમાં સમાવેશ થાય છે. તે ઉપરાંત બાલોપયોગી કાવ્યો વગેરે નવીન શૈલિનું અત્યંત રસવાળું અને અદ્‌ભુતસરખું સુન્દર સાહિત્ય પણ આમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. એમાં સ્ત્રિયોને ખાસ ઉપયોગી થઇ પડે તેવાં નૂતન શૈલિના ગરબાઓ પણ હોય છે. આમાંના સંવાદો અનેક સ્થળે ભજવાય છે, આમાંના ગરબા વગેરે કાવ્યો પણ અનેક સ્થળે ગવાય છે. આ પુસ્તકોમાં તમે કેવળ નવીન પદ્ધતિનું અપૂર્વ સાહિત્ય જોશો. અત્યાર સુધીમાં નવ ભાગ પ્રસિદ્ધ થયા છે.

દરેકનું મૂલ્ય: આઠથી દશ આના, દરેકનું પોસ્ટેજ ૦–૧–૦.

ગુરુભક્તિમાહાત્મ્ય.

આ નાનોસરખો સંવાદ છે, છતાં અત્યંત રસવાળો અને બહુમૂલ્ય છે. તેમાં ગોરખ અને મત્સ્યેન્દ્રનો પ્રસંગ છે. ભક્તિનું અદ્‌ભુતતત્ત્વ એમાં સહજ સ્પષ્ટ થાય છે. બાલકોને પણ સમજાય તેવો છે.

મૂલ્ય: ૦–૪–૦ પોસ્ટેજ. ૦–૦–૬

શ્રી સુદામાખ્યાન.

દ્વિતીય આવૃત્તિ.

આ કાવ્યનું પુસ્તક છે. સુદામાચરિત્ર અનેક કવિએ લખ્યાં છે. તે જેમણે વાંચ્યાં હશે તેમને પણ આ કાવ્યની અપૂર્વતા સહજ જણાયા વિના નહિ રહે. તેમાં અનેક સ્થલે રેલાયેલા પ્રસંગોચિત રસો વાંચનારને તલ્લીન કરે છે, અને તેની દૃષ્ટિઆગળ ભક્તિનો અદ્‌ભુત આદર્શ સ્પષ્ટ તરવરી રહે છે. પૂરું વાંચ્યા વિના મૂકવું ન ગમે એવું આ કાવ્ય છે. મૂલ્ય: ૦–૮–૦. પોસ્ટેજ ૦–૧–૦.

શ્રી શુકજનકાખ્યાન.

શુકદેવજી પોતાના પિતાની આજ્ઞાથી જીવન્મુક્ત જનકરાજાપાસે જ્ઞાન લેવા માટે ગયા છે, તેનો આમાં પ્રસંગ છે. શુકને થયેલા વિલક્ષણ અનુભવો અને પરિણામે જ્ઞાનનું સ્પષ્ટ થયેલું રહસ્ય બહુ માર્મિક રીતે આમાં ચીતરવામાં આવ્યું છે. આ પણ કાવ્ય છે–ઘણી ઉત્તમ રીતે લખાયેલું કાવ્ય છે. જ્ઞાની મહાત્માનું સ્વરૂપ અત્યંત આકર્ષક છે.

મૂલ્ય. ૦–૩–૦ પોસ્ટેજ. ૦–૧–૦.

શ્રી દિવ્યમૂર્તિ.

આ નાની સરખી કથા મનુષ્યના વિકાસનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ બતાવે છે. કેવો મનુષ્ય યથાર્થ ઉચ્ચ કોટિએ પહોંચે છે, અને કેવી રીતે પહોંચે છે, તેની રીત આ પુસ્તકમાં જણાવી છે. તે રસભરી વાર્તા છે. અવશ્ય આ પુસ્તક વાંચશો. મૂલ્ય. ૧–૦–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૬.

જીવનવ્રત.

આ નાનુંસરખુ પુસ્તક ખાસ સ્ત્રીઉપયોગી છે. સ્ત્રિઓનાં જીંદગીનાં કેવા ધર્મવ્રત હોવાં જોઇએ, કેવા આચારવિચારથી જીંદગી સુધરે અને સુખી થાય તે આમાં બતાવ્યું છે. મૂલ્ય ૦–૨–૦ પોસ્ટેજ ૦–૦–૬.

સાધનશ્રેણી.

શ્રેયસ્સાધકવર્ગના શ્રી સાધનસમારંભનામના અપૂર્વ ઉત્સવસંબંધી આ પુસ્તકમાં ઘણો જ ઉપયોગી લેખ છે. સમારંભ કરવાની ઇચ્છા રાખનારે શું કરવું, અને સમારંભમાં ભાગ લેવા ઇચ્છનારે શું શું કરવું જોઇએ તેની બહુ સ્પષ્ટ સમજણ વિગતવાર આમાં આપી છે. પ્રત્યેક શ્રેયસ્સાધકને આ પુસ્તક ખાસ ઉપયોગી છે. તેમાં કેટલાંક કીર્તનો છે, તે ઉપરાંત એક વિસ્તારભરી પ્રશ્નાવલિ છે. એ કોઇપણ સજ્જનને વિચારવામાટે બહુ જ ઉપયોગી છે. મૂલ્ય. ૦–૧૨–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦

સાધકોનો સૂર્યોદય.

આ નાનો લેખ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રભગવાને કરેલા વ્યાખ્યાનરૂપ છે.
મૂલ્ય. ૦–૨–૦ પોસ્ટેજ ૦–૦–૬.

કીર્તનમઞ્જરી.

આ કીર્તનનું પુસ્તક દર વર્ષે શ્રી સાધનસમારંભના ઉત્સવઉપર પ્રસિદ્ધ થાય છે. તેમાં શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રભગવાનનાં, તથા શ્રીમતી જયન્તી-દેવીનાં અત્યંત દિવ્યસરખાં કીર્તનો પ્રકટ થાય છે. તેમ જ શ્રે૦ વર્ગના બીજા લેખકોનાં સુન્દર કાવ્યો પણ તેમાં હોય છે. દર વર્ષના છૂટક વિભાગનું મૂલ્ય. ૦–૩–૦ થી ૦–૮–૦ સુધીનું હોય છે. પોસ્ટેજ જુદું.

શ્રી જયન્તીપદ્યપીયૂષ.

શ્રીમતી જયન્તીદેવીએ રચેલો આ ગ્રન્થ પ્રાસાદિક કાવ્યોથી ભરપૂર છે. એમાં ભક્તિનાં, જ્ઞાનનાં, કર્તવ્યનાં, ઉપદેશનાં, સ્તુતિનાં અને એવાં અનેક પ્રકારનાં કાવ્યો વિલક્ષણ શૈલિથી લખાયાં છે.

સ્ત્રિયોને સવિશેષ ઉપયોગી અનેક પદો એમાંથી મળી આવે છે. સરળ છતાં, સુન્દર છતાં, ભાવપૂર્ણતા એ આ ગ્રન્થનાં કાવ્યોની વિશિષ્ટતા છે.

મૂલ્ય. ૧—૦—૦ પોસ્ટેજ ૦—૨—૦

रसाञ्जलि.

આ પુસ્તકમાં શ્રેયસ્સાધક વર્ગતરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા અનેક લેખકોના કાવ્યના ગ્રન્થોમાંનાં થોડાં થોડાં પ્રસાદીરૂપ કાવ્યોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં દોઢસોઉપરાંત કીર્તનો છે. આ પુસ્તક જોવાથી એ વર્ગના કીર્તનસાહિત્યની કાંઇક રૂપરેખા જાણી શકાય છે. કીર્તનના રસવાળાઓએ આ પુસ્તક અવશ્ય સાથે રાખવા જેવું છે.

મૂલ્ય. ૦—૧૨—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૦.

चिंतन—गीता.

આ નાનાસરખા પુસ્તકમાં કેટલાંક ચિંતન કરવા યોગ્ય બહુમૂલ્ય વાક્યોનો સમાવેશ કર્યો છે. થોડો નવરાશનો વખત મળતાં આ વચનો વાંચવા—વિચારવાથી મનને બહુ શુભ ચિંતન મળે છે. હરતાં ફરતાં વાંચવાયોગ્ય આ લઘુ પુસ્તક ગજવામાં રાખી શકાય એવું છે.

મૂલ્ય. ૦—૪—૦ પોસ્ટેજ ૦—૦—૬.

हृदयनिवेदन.

આ નાનોસરખો નિબંધ સમર્થ વિદ્વાન્ શ્રીયુત નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતાનો રચેલો છે. અનેક જાણવા યોગ્ય મહત્વના વિચારોથી ભરપૂર છે. મૂલ્ય. ૦—૪—૦ પોસ્ટેજ ૦—૦—૬.

पुरुष अने स्त्री.

આ પુસ્તકના બે વિભાગ છે, એમાં સ્ત્રીપુરુષને જાણવા યોગ્ય ઘણી બાબતો છે. સરલ રૂપમાં તે લખાયા છે, અને અત્યંત જીવનોપયોગી છે. આ પુસ્તકો વિદ્વદ્વર શ્રીયુત કૌશિકરામ વિઘ્નહરરામ મહેતાનાં રચેલાં છે. મૂલ્ય રૂ. ૧—૦—૦; પોસ્ટેજ ૦—૨—૦

सद्बोधस्रवन्ती.

આમાં શ્રીયુત કણીયા, શ્રીયુત નર્મદાશંકર, શ્રીયુત કૌશિકરામ તથા શ્રીયુત સંઘવી એમના નવીન નિબંધોનો સમાવેશ કર્યો છે.

મૂલ્ય રૂ. ૦–૪–૦; પોસ્ટેજ ૦–૧–૦.

श्रीसदुपदेशश्रेणी.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના પ્રતિવર્ષના ઉત્સવોમાં જે વ્યાખ્યાનો થાય છે, તે સર્વનો અને તે ઉપરાંત વિશેષ લેખોનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. આજસુધીમાં તેના સાઠ ભાગ પ્રકટ થઈ ચુક્યા છે. તેમાં દરેક વિભાગમાં જે જે વિષયો આવ્યા છે તે નીચે જણાવવામાં આવ્યા છે. તેમાં વિદ્વાનોના અનેક પ્રકારના વિષયના લેખો એટલા તો મહત્વના છે કે તેના જેવું બહુમૂલ્ય અને વિવિધતાવાળું સાહિત્ય તમને ગુજરાતી ભાષામાં બીજું ભાગ્યે જ મળશે. દરેકનું છૂટક મૂલ્ય નીચે જણાવ્યું છે.

બધાએ ભાગ (મળી શકે તેટલા) એક સામટા લેનારને તેની કીંમતઉપર દશ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે.

सदुपदेशश्रेणी १ सदुपदेश.

૧ કર્મ અને સંન્યાસ—નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા, બી. એ.
૨ કર્તવ્યવિચાર—છોટાલાલ જીવનલાલ.
૩ કીર્તન.

મૂલ્ય ૦—૧—૦; પોસ્ટેજ ૦–૦–૬.

सदुपदेशश्रेणी २ सदुपदेश.

૧ બ્રહ્મસ્વરૂપ-જેઠીસનદાસ જેઠાભાઈ, કણીયા બી. એ.
૨ વિદ્યા અને મોક્ષ—ન૦ દે૦ મહેતા, બી. એ.
૩ એકાંતવાસ અને બ્રહ્મવિચાર-કૌશિકરામ વિઘ્નહરરામ મહેતા

૪ કર્તવ્યપ્રવર્તન—છો૦ છો૦
૫ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦–૨–૬; પોસ્ટેજ ૦–૦–૬.

સદુપદેશશ્રેણી ૩ સદુપદેશ.

૧ સ્મરણભક્તિ—નગીનદાસ ગોકળદાસ, બી. એ.
૨ આનંદમીમાંસા—ન૦ દે૦ મહેતા.
૩ ભક્તિ—મણિશંકર હરગોવિંદ ભટ્ટ.
૪ વેદાન્તસાધન અને આશ્રમવ્યવસ્થા કે૦ વિ૦ મહેતા.
૫ શ્રેયસ્સાધકોની શંકાનાં સમાધાન—જે૦—જે૦ કણીયા.
૬ પ્રાપ્તવ્યની સત્વર સિદ્ધિ થવાનાં સાધનોસંબંધી વિચાર. } છો૦ છો૦
૮ કીર્તનો.

(શ્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો)

૮ સંતોષ—ઘ૦
૯ શ્રીકર્તવ્ય ચા૦
૧૦ સ્વદોષદર્શન—વિ૦

મૂલ્ય ૦–૬–૦, પોસ્ટેજ ૦–૧–૦.

સદુપદેશશ્રેણી–૪ સદુપદેશ.

૧ પ્રપંચમિથ્યાત્વ અને નિષ્પ્રપંચત્વનું સંશોધન. } ન૦ દે૦ મહેતા.
૨ સાધનનિષ્ઠા—જેકીસનદાસ ગંગાદાસ ભક્ત.
૩ શ્રેયસ્સાધકોની શંકાનાં સમાધાન—જે૦ જે૦ કણીયા.
૪ પુરુષપ્રયત્ન—ન૦ ગો૦ મહેતા.
૫ સાધનવિચાર—મ૦ હ૦ ભટ્ટ.
૬ સંયમસાધક હેતુઓસંબંધી વિચાર—છો૦ છો૦
૭ આશ્વાસન—છો૦ છો૦
૮ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો)

૯ મુમુક્ષુનાં લક્ષણો—ઘ૦
૧૦ શ્રીનચિકેતાનું આખ્યાન અને તે ઉપરથી લેવાયોગ્ય બોધ—વિ૦
૧૧ પતિવ્રતાધર્મ—વા૦

મૂલ્ય ૦-૮-૦; પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

સદુપદેશશ્રેણી—૮ સદુપદેશ.

૧ તીર્થમીમાંસા—ન૦ દે૦ મહેતા.
૨ ઉપાધિવાળા સાધકોનો મોક્ષાનુકૂલ પ્રયત્ન—જે૦ ગં૦ ભક્ત.
૩ શ્રીગીતાસિદ્ધાન્તકૌમુદી—મ૦ હ૦ ભટ્ટ.
૪ માયાસ્વરૂપ—જે૦ જે૦ કણીયા.
૫ દૃશ્યમાર્જન તથા બ્રહ્મદર્શન—કૌ૦ વિ૦ મહેતા.
૬ હૃદ્‌બલ—નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સંઘવી.
૭ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો.)

૮ શ્રી ઇષ્ટને સર્વસ્વાર્પણ—વિ૦
૯ આત્મજ્ઞાનનાં સાધનો—ઘ૦
૧૦ મુક્તિમંદિરના ચાર દ્વારપાળો—વા૦

મૂલ્ય ૦-૮-૦; પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

સદુપદેશશ્રેણી—૬ સદુપદેશ.

૧ અર્વાચીન પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો અદ્વૈતવાદ—ન૦ દે૦ મહેતા
૨ વિષયસંબંધ અને મુક્તાવસ્થા—જે૦ ગં૦ ભક્ત.
૩ શ્રેયસ્સાધકોની શંકાનાં સમાધાન—જે૦ જે૦ કણીયા.
૪ શ્રી ગીતાસિદ્ધાન્તકૌમુદી—મ૦ હ૦ ભટ્ટ.
૫ દૃશ્યમાર્જન તથા બ્રહ્મદર્શન—કૌ૦ વિ૦ મહેતા.
૬ આત્મબલ—છો૦ જી૦

(સ્ત્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો.)

૮ સત્સમાગમ—જ૦
૯ ચૂડાલાખ્યાન—વા૦

મૂલ્ય ૦–૧૦–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦

सदुपदेशश्रेणी ७ सदुपदेश.

૧ સાધકની દિનચર્યા—જે૦ ગ૦ ભક્ત.
૨ હૃદ્બલ—સંઘવી.
૩ ચતુષ્કપર્વા માયા અને સેતુચતુષ્ક—ન૦ દે૦ મહેતા.
૪ દૃશ્યમાર્જન તથા બ્રહ્મદર્શન—કૌ૦ વિ૦ મહેતા
૫ વિનયન—ચિમનરાય ખુશાલરાય.
૬ વૈરાગ્ય—જે૦ જે૦ કણીયા.
૭ શ્રેયસ્સાધક—છો૦ જી૦
૮ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો)

૯ દૃશ્યનો મોહ દુઃખદ છે—પ્ર૦
૧૦ વ્યવહાર તથા પરમાર્થમાં સ્ત્રીઓએ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ગુણો–બા૦
૧૧ અષ્ટાવક્રાખ્યાન—ઘ૦
૧૨ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦–૧૨–૦; પોસ્ટેજ ૦–૨–૦.

सदुपदेशश्रेणी ८ सदुपदेश.

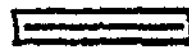
૧ વિનયન—ચી૦ ખુ૦
૨ સાધનચતુષ્ટય—જટાશંકર દયારામ વ્યાસ.
૩ સ્વરૂપસામ્રાજ્ય—ન૦ દે૦ મહેતા.
૪ હૃદ્બલ—સંઘવી.
૫ દાનવિચાર—જે૦ જે૦ કણીયા.
૬ વિચારવાળુ—કૌ૦ વિ૦ મહેતા.

૭ શ્રેયસ્સાધક—છો૦ છ૦
૮ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસંસદ્દનાં વ્યાખ્યાનો)

૯ સંસારમાં પડતાં દુઃખો અને તેથી થતા લાભ—ચા૦
૧૦ સજ્જનદુર્જનની સંગતિના લાભાલાભ—પ્ર૦
૧૧ શ્રીજન્મ—હરિમંગલા.

મૂલ્ય ૦—૧૨—૦; પોસ્ટેજ ૦—૨—૦.

સદુપદેશશ્રેણી ૯ સદુપદેશ.

૧ અંતસ્ત્યાગી અને બહિઃસંગી અવસ્થા—ભક્ત.
૨ વિચારવાણી—કી૦ વિ૦ મહેતા.
૩ પદાર્થતત્ત્વનિર્ણય—ન૦ દે૦ મહેતા.
૪ ચિન્તન—ચી૦ ખુ૦
૫ હૃદ્દબલ—સંઘવી.
૬ શ્રેયસ્સાધકોની પ્રકીર્ણ શંકાઓનાં સમાધાન—કણીયા.
૭ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસંસદ્દનાં વ્યાખ્યાનો)

૮ પ્રારબ્ધવિચાર—શિ૦
૯ ષડ્રિપુ—ચિ૦
૧૦ શ્રેયસનાં સાધનોવિષે વિચાર—ધનદાગૌરી.

મૂલ્ય ૦—૧૨—૦; પોસ્ટેજ ૦—૧૨—૦.

સદુપદેશશ્રેણી ૧૦ સદુપદેશ.

૧ શ્રેયસ્સાધક—છો૦ છ૦
૨ ધ્યાન અને જ્ઞાન—ન૦ દે૦ મહેતા.
૩ વ્યાધિનિરોધમહાવિદ્યા—સંઘવી.
૪ સમાગમ સાર્થક ક્યારે ?—ભક્ત.
૫ અવતારસ્વરૂપ—કણીયા.

૬ સાધનચતુષ્ટય—જ૦ દ૦ વ્યાસ.
૭ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો)

૮ ભૂમિકાવિચાર—વા૦
૯ સધવા તથા વિધવા સ્ત્રીઓના ધર્મ—પ્ર૦
૧૦ આત્મજ્ઞાનનાં ઉપયોગી સાધનો—વિ૦

મૂલ્ય ૦—૧૨—૦; પોસ્ટેજ ૦—૨—૦.

સદુપદેશશ્રેણી ૧૧ સદુપદેશ.

૧ ઉત્સવ—ભક્ત.
૨ મહેશ્વરનું ધ્યાન—ભક્ત.
૩ વિજ્ઞાનસ્પંદન—ન૦ દે૦ મહેતા.
૪ વિચારવાણી—કૌ૦ વિ૦ મહેતા.
૫ શ્રેયસ્સાધક—છો૦ જી૦
૬ શ્રીસોમવિદ્યા—સંઘવી.
૭ જીવસ્વરૂપ—કણીયા.
૮ સાધનચતુષ્ટય—જ૦ દ૦ વ્યાસ.
૯ સંયમસ્વરૂપ, તેના હેતુ, તથા ઉપાય—શ્રી ઉ૦
૧૦ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો)

૧૧ તત્ત્વવિચાર—ઘ૦
૧૨ નવધા ભક્તિ—શિ૦
૧૩ સદ્‌વિચાર શા માટે સેવવા જોઈએ ?—જ૦ દેવી.
૧૪ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦—૧૨—૦; પોસ્ટેજ ૦—૨—૦.

સદુપદેશશ્રેણી ૧૨ સદુપદેશ.

૧ સદ્‌ગુણરૂપી ધન—ભક્ત.
૨ ક્રોધતત્ત્વસંશોધન—કણીયા.

૩ વિચારવાણી—કૈ૦ વિ૦ મહેતા.
૪ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય—ન૦ દે૦ મહેતા.
૫ વ્યાધિનિરોધમહાવિદ્યાપ્રયોગ—સંઘવી.
૬ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ—કૈ૦ વિ૦ મહેતા.
૭ સાધનચતુષ્ટય-જ૦ દ૦ વ્યાસ.
૮ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કળા-છો૦ જી૦
૯ પ્રેમસ્વરૂપ—શ્રી ઉ૦
૧૦ કીર્તનો.

(શ્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો)

૧૧ માતાનો ધર્મ—વા૦
૧૨ સદ્વિચાર—હ૦
૧૩ વિવેક અને વિરાગ—પ્ર૦
૧૪ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦-૧૪-૦: પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

સદુપદેશશ્રેણી ૧૩ સદુપદેશ.

૧ ક્ષમા—ભક્ત.
૨ વિચારવાણી—કૈ૦ વિ૦ મહેતા.
૩ સાંખ્યસિદ્ધાન્તનિરૂપણ—કણીયા.
૪ અંતઃકરણની સ્થિતિસાથે દ્રવ્યાદિની અનુકૂલતાનો સંબંધ-છો૦ જી૦
૫ શ્રીપ્રમેયતત્ત્વાદર્શ—શ્રી ઉ૦
૫ વ્યાધિનિરોધમહાવિદ્યાપ્રયોગયુક્તિસંધ—સંઘવી
૭ અંતઃકરણની ઉચ્ચ કલા શી રીતે કરવી ?—શ્રી ઉ૦
૮ કીર્તનો.

(શ્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો)

૯ કેટલીક સામાન્ય ભ્રાંતિઓ અને તેનું નિરાકરણ-ઘ૦
૧૦ સુખને ક્યાં શોધવું ?-પ્ર૦
૧૧ ગ્રાહ્ય તથા ત્યાજ્ય વિષયો—જ૦ દેવી

મૂલ્ય ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

સદુપદેશશ્રેણી ૧૪ સદુપદેશ.

૧ વર્ણવ્યવસ્થા—કણીયા.
૨ શ્રેયસ્સાધક—છોટાલાલ જીવનલાલ.
૩ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય—ન૦ દે૦ મહેતા
૪ ભેદાપલાપન—ચી૦ ભુ૦
૫ દીનત્વ ત્યજવાની અમોઘ કલા—શ્રી ઉ૦
૬ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો.)

૭ નમ્રતા—વા૦
૮ સંસારઆદર્શ—શિ૦
૯ સાધનસિદ્ધિ—ઘ૦
૧૦ સ્ત્રિઓએ પોતાના સામર્થ્યને શી રીતે વધારવું ?—જ૦ દેવી

મૂલ્ય ૦–૧૨–૦; પોસ્ટેજ ૦–૨–૦.

સદુપદેશશ્રેણી ૧૫ સદુપદેશ.

૧ બ્રાહ્મી ભાવનાનો અધિકાર—કણીયા.
૨ ક્રિયા અને બુદ્ધિ—કૈ૦ વિ૦ મહેતા.
૩ દિવ્ય વ્યવહાર—ભક્ત.
૪ વિચારવાળી—કૈ૦ વિ૦ મહેતા.
૫ સુખની સત્વર સિદ્ધિઅર્થે શું કરવું ?—છો૦ જી૦
૬ બ્રહ્મવિદ્યા અને તેની સાધકના જીવનપર થતી અસર—ન૦ દે૦ મહેતા.
૭ સાધનચતુષ્ટય—જ૦ દ૦ વ્યાસ.
૮ શ્રીપ્રમેયતત્ત્વાદર્શ—શ્રી ઉ૦
૯ શ્રીપુરશ્ચરણરહસ્ય—સંઘવી.
૧૦ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો.)

૧૧ અભિમાનથી થતી હાનિ—ઘ૦
૧૨ શ્રદ્ધા—પ્ર૦

૧૩ સ્વસ્વરૂપાનંદ—દ્દા૦
૧૪ મનુષ્યનું કર્તવ્ય—દ્દ૦
૧૫ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦–૧૨–૦; પોસ્ટેજ ૦–૨–૦.

સદુપદેશશ્રેણી ૧૬ સદુપદેશ.

૧ મૂર્તિપૂજા તથા પ્રતીકોપાસના—કણીયા.
૨ વિચારવાળ—કૌ૦ વિ૦ મહેતા.
૩ પોતાનું સર્વોત્તમ હિત સાધવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે—છો૦ જી૦
૪ શ્રેયસ્સાધક—છો૦ જી૦
૫ ધાર્મિક જીવન—ન૦ દે૦ મહેતા.
૬ વ્યાધિનિરોધમહાવિદ્યાયુક્તિસંઘ—સંઘવી.
૭ સાધનચતુષ્ટય—જ૦ દ૦ વ્યાસ.
૮ સામર્થ્યપ્રાપ્તિની અલૌલિક કલા—શ્રી ઉ૦
૯ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસભાનાં વ્યાખ્યાનો)

૧૦ કર્તવ્યવિચાર—ઘ૦
૧૧ અજ્ઞાનથી થતા અનર્થો—શિ૦
૧૨ યથાર્થ સ્ત્રીત્વ—બા૦
૧૩ આપણી ઉન્નતિ—જ્ઞ૦ દેવી.
૧૪ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦–૧૨–૦; પોસ્ટેજ ૦–૨–૦

સદુપદેશશ્રેણી ૧૭ સદુપદેશ.

પુરુષવર્ગનાં વ્યાખ્યાનો.

૧ મૂર્તિપૂજા તથા પ્રતીકોપાસના–[પ્રો૦ જેઠીસનદાસ જે. કણીયા]
૨ પાશુપતયોગરહસ્ય–(જટાશંકર દ. વ્યાસ.)
૩ ક્રિયા અને બુદ્ધિ–(કૌશિકરામ વિ. મહેતા, બી. એ.)

સદુપદેશશ્રેણી ૧૪ સદુપદેશ.

૧ વર્ણવ્યવસ્થા—કણીયા.
૨ શ્રેયસ્સાધક—છોટાલાલ જીવનલાલ.
૩ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય—ન૦ દે૦ મહેતા.
૪ ભેદાપલાપન—ચી૦ ખુ૦
૫ દીનત્વ ત્યજવાની અમોઘ કલા—શ્રી ઉ૦
૬ કીર્તનો.

(શ્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો.)

૭ નમ્રતા—વા૦
૮ સંસારઆદર્શ—ચિ૦
૯ સાધનસિદ્ધિ—ઘ૦
૧૦ સ્ત્રિઓએ પોતાના સામર્થ્યને શી રીતે વધારવું ?—જ૦ દેવી

મૂલ્ય ૦-૧૨-૦; પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

સદુપદેશશ્રેણી ૧૫ સદુપદેશ.

૧ બ્રાહ્મી ભાવનાનો અધિકાર—કણીયા.
૨ ક્રિયા અને બુદ્ધિ—કૈ૦ વિ૦ મહેતા.
૩ દિવ્ય વ્યવહાર—ભક્ત.
૪ વિચારવાજી—કૈ૦ વિ૦ મહેતા.
૫ સુખની સત્વર સિદ્ધિઅર્થે શું કરવું ?—છો૦ જી૦
૬ બ્રહ્મવિદ્યા અને તેની સાધકના જીવનપર થતી અસર—ન૦ દે૦ મહેતા.
૭ સાધનચતુષ્ટય—જ૦ દ૦ વ્યાસ.
૮ શ્રીપ્રમેયતત્ત્વાદર્શ—શ્રી ઉ૦
૯ શ્રીપુરશ્ચરણરહસ્ય—સંઘવી.
૧૦ કીર્તનો.

(શ્રીસંસદ્‌નાં વ્યાખ્યાનો.)

૧૧ અભિમાનથી થતી હાનિ—ઘ૦
૧૨ શ્રદ્ધા—પ્ર૦

૧૩ સ્વસ્વરૂપનિષ્ઠા—હા૦
૧૪ મનુષ્યનું કર્તવ્ય—હ૦
૧૫ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦-૧૨-૦; પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

સદુપદેશશ્રેણી ૧૬ સદુપદેશ.

૧ મૂર્તિપૂજા તથા પ્રતીકોપાસના—કણીયા.
૨ વિચારવાળી—કૌ૦ વિ૦ મહેતા.
૩ પોતાનું સર્વોત્તમ હિત સાધવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે—છો૦ જી૦
૪ શ્રેયસ્સાધક—છો૦ જી૦
૫ ધાર્મિક જીવન—ન૦ દે૦ મહેતા.
૬ વ્યાધિનિરોધમહાવિદ્યાયુક્તિસંઘ—સંઘવી.
૭ સાધનચતુષ્ટય—જ૦ દ૦ વ્યાસ.
૮ સામર્થ્યપ્રાપ્તિની અલૌલિક કલા—શ્રી ઉ૦
૯ કીર્તનો.

(સ્ત્રીસભાનાં વ્યાખ્યાનો)

૧૦ કર્તવ્યવિચાર—ધ૦
૧૧ અજ્ઞાનથી થતા અનર્થો—શિ૦
૧૨ યથાર્થ સ્ત્રીત્વ—ચા૦
૧૩ આપણી ઉન્નતિ—જ૦ દેવી.
૧૪ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦-૧૨-૦; પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

સદુપદેશશ્રેણી ૧૭ સદુપદેશ.

પુરુષવર્ગનાં વ્યાખ્યાનો.

૧ મૂર્તિપૂજા તથા પ્રતીકોપાસના-[પ્રો૦ જેઠીસનદાસ જે. કણીયા]
૨ પાશુપતયોગરહસ્ય-(જટાશંકર દ. વ્યાસ.)
૩ ક્રિયા અને બુદ્ધિ-(કૌશિકરામ વિ. મહેતા, બી. એ.)

૪ વ્યાધિ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુનો જય-(છોટાલાલ જીવનલાલ)
૫ વ્યાધિનિરોધમહાવિદ્યાયુક્તિસંઘ-(નગીનદાસ પુ૦ સંઘવી.)
૬ મનુષ્ય સર્વજ્ઞ અને સર્વ શક્તિમાન્ છે ?-(શ્રી ઉ૦)
૭ કીર્તનો.

[સ્ત્રીસંસદમાં સ્ત્રીઓએ આપેલાં વ્યાખ્યાનો]

૧ મનુષ્યજન્મની સફળતા ક્યારે ગણાય?
૨ પરમાત્માના અનુગ્રહપાત્ર કેવી રીતે થવાય ?
૩ યોગબલને ઘટાડનાર કારણો.
૪. આપણે કેવા પ્રકારની ક્રિયા કરવી ?
૫ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦-૧૨-૦; પોસ્ટેજ ૦-૧-૬.

सद्उपदेशश्रेणा १८ सद्उपदेश.

પુરુષવર્ગનાં વ્યાખ્યાનો.

૧ મૂર્તિપૂજા તથા પ્રતીકોપાસના-[પ્રો૦ કણીયા.]
૨ વિચારવાણી-[કૌ૦ વિ૦ મહેતા.]
૩ વેદાન્તનિબન્ધમાલા-[નર્મદ૦]
૪ શિક્ષા અને પરીક્ષા-[ચી૦ ખુ૦]
૫ વ્યાધિ વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુનો જય-[છો૦ જી૦]

[સ્ત્રીવર્ગનાં વ્યાખ્યાનો.]

૧ અધિક દ્રવ્યવડે પ્રાપ્ત થતાં સુખદુઃખની તુલના.
૨ સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ગુણો.
૩ નિર્વિષયી સુખની પ્રાપ્તિનું સાધન.
૪ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦-૧૨-૦; પોસ્ટેજ ૦-૧-૬.

सद्उपदेशश्रेणी १९ सद्उपदेश.

૧ આર્યલગ્ન—કૌ૦
૨ વ્યાધિ વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુનો જય—છો૦ જી૦

સદુપદેશશ્રેણી ૫૧ સદુપદેશ.

૧ રાજયોગ—જી૦ પ્ર૦ પંડિત.
૨ આકાશમીમાંસા—નર્મદ૦
૩ સદ્વિચારશતક—શ્રી ૩૦
૪ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦—૧૦—૦; પોસ્ટેજ ૦—૧—૦

સદુપદેશશ્રેણી ૫૨ સદુપદેશ.

૧ સદ્વિચારશતક—શ્રી ૩૦
૨ બ્રાહ્મી સ્થિતિ—કૈ૦
૩ અદ્વૈતદર્શી સ્પાઇનોઝા—નર્મદ૦
૪ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦—૮—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૦

સદુપદેશશ્રેણી ૫૩ સદુપદેશ.

૧ કેટલાંક જીવનસૂત્રો—ઓઝા.
૨ શક્તિ—કૈ૦
૩ સદાશિવેન્દ્ર સરસ્વતી—ઓઝા.
૪ ભગવદ્‌ભક્તિ અને બ્રહ્મવિદ્યા—નર્મદ૦
૫ સદ્વિચારશતક—શ્રી ૩૦
૬ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦—૮—૦; પોસ્ટેજ ૦—૧—૦

સદુપદેશશ્રેણી ૫૪ સદુપદેશ.

૧ શ્રી કૃષ્ણલીલારહસ્યદિગ્દર્શન—નર્મદ૦
૨ જન્મોત્સવ—ભોગીલાલ.
૩ શક્તિ—કૌશિક૦
૪ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦—૬—૦; પોસ્ટેજ ૦—૧—૦

सदुपदेशश्रेणी ५५ सदुपदेश.

૧ મનુષ્ય, તેનાં સામર્થ્યો અને તેનો ઉપયોગ—ઓઝા
૨ મંત્રવિદ્યાવાટિકા—કૌ૦
૩ વિવિધ ગતિનો વિચાર—નર્મદ૦
૪ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦-૬-૦; પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

सदुपदेशश्रेणी ५६ सदुपदेश.

૧ વિચારવાટ—કૌશિક૦
૨ અધ્યાત્મદૃષ્ટિએ રાજા સત્યવ્રતની કથા—ઓઝા.
૩ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦-૬-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

सदुपदेशश्रेणी ५७ सदुपदेश.

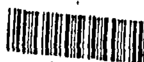
૧ અદ્વૈતદર્શનનાં બે નેત્રો—નર્મદ૦
૨ જપયજ્ઞ—કૌ૦
૩ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦-૬-૦; પોસ્ટેજ ૦-૧-૦

सदुपदेशश्रेणी ५८ सदुपदेश.

૧ શાંકર અદ્વૈતદર્શન અને [illegible]—નર્મદ૦
૨ ભગવદ્‌શરણતા—નર્મદ૦
૩ પ્રભુ પ્રિય [illegible] છે—કૌશિક૦
૪ બુદ્ધિવિનોદ ([illegible]) શ્રી ૬૦
૫ કીર્તનો.

મૂલ્ય ૦-૮-૦

9586